

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Miss Pardoe

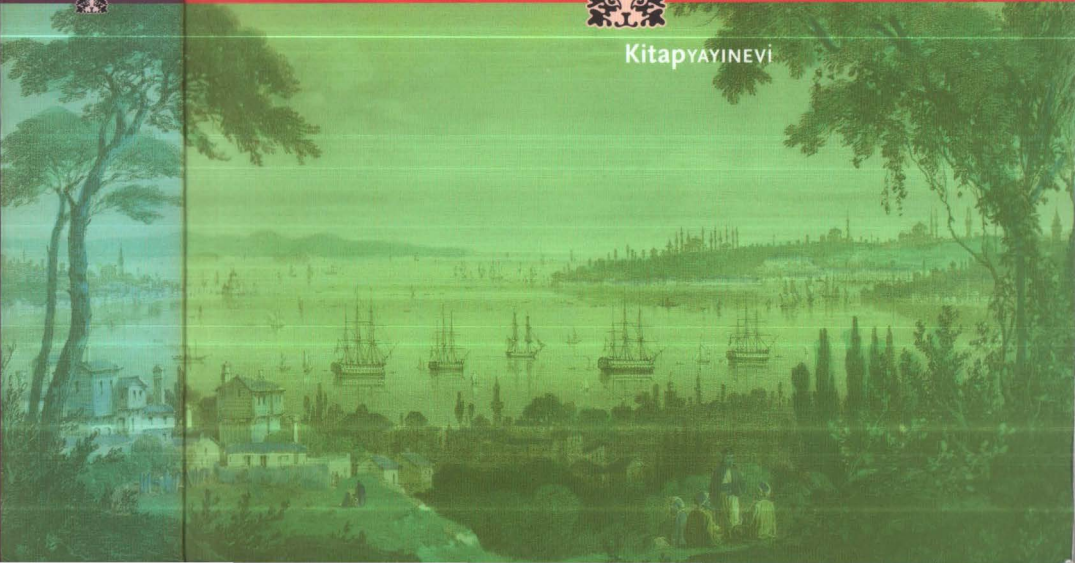
Şehirlerin Ecesi İstanbul

*Bir Leydinin Gözüyle
19.Yüzyılda Osmanlı Yaşamı*

Kitapyayinevi

ŞEHİRLERİN ECESİ İSTANBUL

**ŞEHİRLERİN ECESİ İSTANBUL
BİR LEYDİNİN GÖZÜYLE 19. YÜZYILDA OSMANLI YAŞAMI**

KİTAP YAYINEVİ – 67
SAAFTAN SEÇMELER DİZİSİ – 5

ŞEHİRLERİN ECESİ İSTANBUL / JULIA PARDOE

ÖZGÜN ADI
THE CITY OF SULTAN AND DOMESTIC MANNERS OF THE TURKS

© 2004, KİTAP YAYINEVİ LTD.

ÇEVİREN
BANU BÜYÜKKAL

BİLİMSSEL DANIŞMAN
BANU MAHİR

DÜZELTİ
NURETTİN PİRİM

KİTAP TASARIMI
YETKİN BAŞARIR, BEK

TASARIM DANIŞMANLIĞI
BEK

KAPAK GRAVÜRÜ
WILLIAM H. BARTLETT

GRAFİK UYGULAMA VE BASKI
MAS MATBAACILIK A.Ş.
DEREBOYU CAD. ZACRA İŞ MRK.
B BLOK NO:1 34398 MASLAK-İSTANBUL
T: (0212) 285 11 96
E: INFO@MASMAT.COM.TR

1. BASIM
EKİM 2004, İSTANBUL

ISBN 975 8704-76-4

YAYIN YÖNETMENİ
ÇAĞATAY ANADOL

KİTAP YAYINEVİ LTD.
CİHANGİR CADDESİ, ÖZÖÇÜL SOKAĞI 20/1-B
BEYOĞLU 34433 İSTANBUL
T: (0212) 292 62 86 F: (0212) 292 62 87
E: kitap@kitapyayinevi.com
W: www.kitapyayinevi.com

Şehirlerin Ecesi İstanbul

Bir Leydinin Gözüyle 19. Yüzyılda Osmanlı Yaşanı

MISS PARDOE

ÇEVİREN
BANU BÜYÜKKAL

KitapYAYINEVİ

BU KİTABI, AÇIK SÖZLÜLÜÇÜ VE
İLTİFATI AYNI ÖLÇÜDE GEREKSİZ GÖREN,
DOĞU'DAKİ GURBET GÜNLERİMDE
İLK KEZ AYRI KALDIĞIM
SEVGİLİ VE SEVGİ DOLU
ANNEME ADIYORUM

JULIA PARDOE
1806 - 1862

YAYINCININ NOTU

Şehirlerin Ecesi İstanbul, Sahaftan Seçmeler dizimizin beşinci kitabı. Yazarı Julia Pardoe, ya da literatüre geçtiği şekilde ifade edersek Miss Pardoe, 1806'da İngiltere'de Yorkshire, Beverly'de doğdu ve 1862'de Londra'da öldü. Miss Pardoe daha 14 yaşındayken yazmaya başladı. Portekiz seyahatini kaleme aldığı, 1835'te yayınlanan *Traits and Traditions of Portugal* (Portekiz'in Özellikleri ve Gelenekleri) adlı kitabıyla ün kazandı.

Miss Pardoe'nin *The City of Sultan and the Domestic Manners of The Turks* (Sultanın Şehri ve Türklerin Adetleri) adlı kitabını yazmasını, 1835 yılının aralık ayında, İngiliz kraliyet ordusunda binbaşı olarak görev yapan babası Thomas Pardoe'yla birlikte İstanbul'a gelmesine ve burada dokuz ay kalmasına borçluyuz. Bu kitap iki cilt olarak ilk kez 1837'de Londra'da yayınlandı. Avrupa'da oryantalizm akımının başladığı dönemde çok ilgi çekti. Daha sonra 3 cilt olarak 1838, 1845 v3 1854'te tekrar basıldı. Türkçe'de ise 1967'de *Yabancı Gözü ile 125 Yıl Önce İstanbul: Sultanın Şehri ve Türklerin Aile Hayatındaki Gelenekleri* adıyla yayınlandı. 212 sayfalık metnin çevirmeni Bedriye Şanda, yayıncısı ise İnkılap ve Aka Kitabevleri idi.

Elinizdeki kitap, eserin 1854 baskısından eksiksiz olarak Türkçe'ye çevrildi. İlerleyen sayfalarda göreceğiniz gibi ciltlere, Birinci Kitap, İkinci Kitap ve Üçüncü Kitap adını verdik ve bunları ara yüzlerle ayırarak tek ciltte topladık. Miss Pardoe'ya ait notları, sayfa altlarında yıldız (*) işareti ile gösterdik. Harflerle gösterilen notlar ise çevirmenimiz Banu Büyükkal'a ait.

Okurlarımızın Julia Pardoe'nun kitabını, yazıldığı dönemin oryantalist, romantik bakış açısını göz önüne alarak okuyacaklarına, yazarın övgülerine ve bir bölümü kendi önyargılarından kaynaklanan yergilerine fazla kulak asmadan, II. Mahmud döneminin İstanbul ve Bursa'sına ait bilgilerden yararlanmaya çalışacaklarına eminiz. Profesör Sefanos Yerasimos'un, okurun dikkatini metindeki tuzaklara çekmeyi hedefleyen kısa sunuşunda belirttiği gibi "... en yanlı, en önyargılı diye algılayabileceğimiz gözlemciden bile, dolaylı dolaysız, öğrenebileceğimiz bir şeyler var."

TÜRKİYE “ROMANTİZMİN HAYATA GEÇİRİLDİĞİ BİR DİYAR” MI?

Ibn Battuta'nın 1330'larda Bursa'ya uğramasından, Ernest Hemingway'in 1921'de Pera Palas'ta konaklamasına kadar geçen altı yüzyıl boyunca Osmanlı toplumu binlerce gezginin kaleminden anlatılmak istenmiştir. Basılan en eski kitaplar olan bu hatıralar son 10-15 yılda Türkçe'ye çevrilmeye başlanmıştır. Türk okurunun bu literatüre yeni sayılabilecek merakı kendi geçmişini öğrenmek ya da başkalarının tuttuğu aynada kendi yüzünü görmekten mi kaynaklanmaktadır? Bu metinler ne ölçüde Osmanlı geçmişimizin bir kaynağını oluşturmakta, ne ölçüde öteki'nin bize bakışını yansıtmaktadır? Yansımadaki kaçınılmaz çarpıtma ise ne denli bilmediğimiz bir gerçeğe göre, ne denli görmeyi arzuladığımız bir görüntüye göre ölçülmektedir? Sonuçta biz de elimizdeki kitabın yazarı Julia Pardoe'ya 170 yıl önce karşılaşmış olduğu Türklerin sorduğu soruyu yöneltiyoruz: Bizi seviyor musunuz?

Oysa sorun Miss Pardoe'nun ya da Osmanlı diyarlarını gezip birkaç sayfa karalamaktan geri kalmamış Gustave Flaubert'in, Théophile Gautier'nin, Châteaubriand'ın, Hans Christian Andersen'in, Hermann Melville'in, Lord Byron'un ve daha birçok ünlü ünsüz yazarın bizleri sevip sevmediği değil, “Doğu” diye tanımlanmış yöreye ve insanlarına bakışlarının kendi dönemlerinin algılama ve yargılarını ne denli temsil ettiği. Gözlemleri dönemin Osmanlı toplumu hakkında ipuçları da verebilir. Çünkü en yanlı, en önyargılı diye algılayabileceğimiz gözlemciden bile, dolaylı dolaysız, öğrenebileceğimiz bir şeyler vardır.

Ancak gözlemleri ve yorumları, saptamaları ve algılamaları, kısacası “doğru”yu ve “yanlış”ı olabileceği kadarıyla ayırabilmek için geçmişin gezi metinlerini, günümüzün okuruna açıklamaz, yorumsuz sunamayız. Günümüz –ister istemez kendisini bu gözlemlerin konusu olarak gören– okurunun bu metinlerden yalnızca oryantalist bir öyküden alınabilecek

zevkle yetineceği düşünülemez. Sapla samanı, masal ile gerçeği ayırt etmesine yardımcı olacak donanımların da bu metinlerle birlikte sunulması gerekmektedir. Oysa şu paşanın adı, bu bitkinin cinsi, o olayın gerçeği, giysilerin gerçeğe uygunluğu, âdetlerin aslı derken sunulan bilgilerin doğrulanması ve metnin dönemin siyasal ve kültürel çerçevesi içinde yerleştirilmesi, başlı başına akademik bir çalışma gerektirir. Dolayısıyla bu sunuşta yapmak istediğimiz ilk uyarı bu çalışmanın bu kitap için yapılmamış olduğunun itirafıdır.

Bununla birlikte, çok uzun araştırmalara girmeden, 1836 yılının ilk dokuz ayında İstanbul'u ziyaret eden Julia Pardoe'nun yazmış ve resimlemiş olduğu gezi kitabının ana hatlarını saptayabiliriz. Bunları siyasal ve kültürel olmak üzere ikiye ayırabiliriz.

İngiliz yazarın İstanbul'da olduğu dönemde, Osmanlı idaresi, 1833'te imzalanmış olan Hünkâr İskeleyi Antlaşması'ndan dolayı Rusya'nın etkisindedir. Söz konusu antlaşma Boğazlar'ı Rus savaş gemilerine açmış ve Osmanlı tarihinde ilk defa meydana gelen bu olay Rusya'yı sıcak denizlere inme özgürlüğüne kavuşturduğu için İngiltere'yi son derece endişelendirmiştir. Romantik ve sanatkâr ruhlu olduğu kadar bir İngiliz de olan Miss Pardoe'nun metni baştan sona bu endişenin etkisi altındadır: Türkleri Rusya'nın baskısından kurtarmak ve İngiltere'ye bağlamak gerek. Rusya'nın Doğu etkisi Türklerin batılılaşmasını engellemekte, Ortodoks olan Osmanlı Rumları da Rusya'nın oyununu oynamaktadır... 1838'de, Osmanlı topraklarını İngiliz mallarına açan Osmanlı-İngiliz antlaşmasının imzalanması ve Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Osmanlı tahtı üzerindeki iddialarından İngilizlerin yardımıyla vazgeçirilmesinden sonra 1841'de imzalanan ve Boğazlar'da tüm ticaret gemilerine geçiş özgürlüğü sağlayan, ama savaş gemilerinin geçişini yasaklayan Londra anlaşması, Miss Pardoe'nun ve Büyük Britanya'nın endişelerini giderecek nitelikte olaylardır.

Ancak her şeye rağmen, o tarihte otuz yaşında olan Julia Pardoe romantiktir. Nasıl olmasın ki, romantizm o dönemde Avrupa'da en revaçta olan akımdır ve bu duyguları işleyen kitaplar en çok satış yapanlardır. Yazarımız da tarihten ya da coğrafyadan aldığı konularla yazdığı kitaplardan hayatını kazanmaktadır. Bunun için de *Şehirlerin Ecesi İstanbul* her şey-

den önce romantik literatürün bir ürünüdür ve bu çerçevede Türkiye –ya da yazarın görmüş olduğu İstanbul ve Bursa– “romantizmin hayata geçirildiği diyar” olarak sunulmaktadır.

Böylece Miss Pardoe’nun vatanseverliğini ve romantizmini göz ardı etmeyen okur gereken değerlendirmelerin çoğunu yapabilecektir. Bunun ötesinde yazarımız genç bir kadındır ve o günden bugüne Batı’dan gelen her şeye hayranlığını esirgemeyen Doğu toplumu ve özellikle kadınlar dünyası ona açıktır. Bu durumda yazarın bu dünyaya ait gözlemlerinin, giysilere, davranışlara, âdetlere ait verdiği bilgilerin büyük ölçüde kaynak niteliğinde olduğunu söyleyebiliriz. Aynı zamanda Julia Pardoe’nun Osmanlı toplumuna iyi niyetle yaklaştığını da görebiliriz. Ancak doğası gereği duyduğu her söze inanmış ve gördüğü her olayı ya da davranışı Türklerin değişmez geleneği olarak algılama eğiliminde olmuştur. Böylece kendini kaptırıp bazen yalın mantığın sınırlarını da zorlar. Örneğin Ramazan ayında her gün oruç süresinin bitimini ayın görünmesine bağlaması ya da Fener’deki Rum evlerini ve Patrikhane’yi ziyaret etmesine rağmen sur içi kentin Hristiyanların ikametine yasak olduğunu yazması gibi.

Son olarak da, temsilcisi olduğu romantizm akımının etkisiyle abartmalara açıktır. Her iki sayfada bir, karşılaştığı kadının kadınların en güzeli, gördüğü manzaranın olabileceklerin en büyüleyicisi, girdiği konağın var olanların en görkemlisi olduğunu yazar. Kaleminin ucunda –yazar ve çizer olarak her iki anlamda– İstanbul bir masal-kent niteliğine bürünür. Ona inanmayı çok isterdik, oysa bunu yaparsak 20 yıl sonra ilk fotoğrafçılar, birbirine yaslanarak ancak ayakta durabilen köhne ahşap evleri, divanlara yayılmış şişman çatık kaşlı kadınları gözlerimizin önünde serdiklerinde hayal kırıklığımız o denli büyük olacaktır. Ama sorun hep gerçeğin nerelerde saklı olabileceği konusuna gelip takılacaktır.

STEFANOS YERASİMOS

Elinizdeki eseri yayınlarken, bilgilerin derlenmesi sırasında uğraşmak zorunda kaldığım çok sayıda güçlüğe ilişkin birkaç gerçeği belirtmem, kendime haksızlık etmiş olacağımı düşünüyorum. Türkiye'nin dili başlı başına ciddi bir engel. Herhangi bir Avrupa diliyle hiçbir benzerliği olmadığı için, yerli ile yabancı arasında doğal bir duvar yükseliyor. Bu duvar, üçüncü bir kişinin tercüman olarak araya girmesiyle ancak kısmen aşılabiliyor. Tercüman, isteyerek anlamını çarpıtmasa da, sık sık sohbetin özünü yok ediyor. Ama ne kadar sinir bozucu ve rahatsız edici olsa da, yerli insanlarla dolu dolu ve serbestçe iletişim kurma önündeki bu engel, yabancıların (özellikle dil bilmeyen yabancıların) karşısına tarafgirliğin ve siyasal önyargıların çıkardığı sayısız tuzağın yanında önemsiz kalıyor. Avrupa'nın özgür düşünceli ve yüce gönüllü politikacısı, ülkesinin çıkarlarını desteklemek ve güçlendirmek için bütün aklını uğraştığı işe verip bütün enerjisini buna harcamakla birlikte, metalin üzerindeki pas gibi, bunları barındıran ruhun parlaklığını da yok eden nefretleri, kıskançlıkları ve kuşkuları özel yaşamına taşımaz. Politik eğilimleri kendisinininkilerden farklı olduğu için bir dostunu reddetmez ya da onun kişiliğinin sevicek yönlerini göz ardı edip yalnızca ters düşen önyargıları ve çıkarları üzerinde durmaz.

Tarafgirliğin İstanbul'da, daha doğrusu İstanbul'un Frenk mahallesinde olduğu düzey, bunca zarara yol açmasa komik bile sayılabilir. Kadınlar bile Pera sokaklarına ve "palas"larına sis gibi çıkmış olan bu sıtımdan kaçamıyorlar. Ve bir gezginin, bütün Doğu imparatorluğunun kaderinin bir düzine insanın ağzından çıkacak sözlere bağlı olduğuna inanmaya başlaması için, yerlilerin arasında bir hafta yaşaması yetiyor. Bir taraf için Rusya, ateşli milliyetçiliğin bütün sövgülerinin ve horgörüsünün aktıldığı lağım çukurudur. Diğer tarafın kuşku ve isyan parmağı ise İngiltere'yi işaret eder. Bütün bunlar, diplomasi açısından çok gerekli ve takdire değer olabilir; sanırım her ikisi de doğru. Bu konuda öne sürecek bir görüşüm yok. Yalnızca bu türden toplum karşıtı duyguların özel yaşamın ta içine sokulmasının uygunluğunu sorgulamaya cüret ediyorum. Ve rakip bir politikacıdan evrensel olarak kötü bir adam yaratan muhakemenin sağlamlığını ve bir kapı-

nın açılmasının diğerinin kapatılmasını neden gerektirdiğini sorguluyorum. İstanbul'daki üç vebanın Yangın, Salgınlar ve Tercümanlar olduğu söylenir. Orada bulunduğum süre içinde gördüklerime ve işittiklerime dayanarak, bir dördüncüyü eklemek ve buna Politika demek geliyor içimden. Şurası kesin ki, Pera'nın varoşları bana hep bir karınca yuvasını çağrıştırdı: Ufacık şeyler için bunca koşuşturma, itiş kakış ve yanışma; son derece tutarsız sonuçlara varmak için dur durak bilmez didişmeler ve mücadeleler.

Düşünebilen her insan, Doğu politikası sorununun, ağırlıklı ve önemli bir sorun olduğunu derhal kabul edecektir. Ne var ki, bireysel kıskançlık ve nefretlerin nihai çözüme ulaşılmasını olumlu yönde hızlandırıp hızlandırmayacağı kesinlikle daha büyük bir sorun oluşturmakta. Türkiye'de yaşayan bütün Avrupalıların benimsediği ilke "Beni desteklemeyen bana karşıdır" sloganıdır; böylesine kapsamlı ve karmaşık bir konuda yargıya varmaktan ne kadar aciz olursa olsun, hepsi ödün vermez, yüksek sesli birer politikacıdır. Ve bir süre kalmak üzere Doğu'ya gelen yabancıya, herhangi bir tarafı veya hizbi tutmadığında ve Avrupa'da yapacağı gibi, görüşlerden birine katılmadan dosdoğru ve bağımsız bir yol izlediğinde, her iki tarafın da kuşkuyla bakacağı kesindir.

Bunlar Türkiye'deki bir yabancıнын yoluna çıkan dikenlerdir. Avrupalılara özgü önyargılardan kurtulmak ve geride bırakmış olduğundan çok farklı bir toplum düzenine içtenlikle ve nesnellikle bakmayı öğrenmek isteyen yabancı, alışmadığı bir dille ve göreneklerle baş etmek zorunda kalır. Ayrıca yorgun ruhu şöyle keyifle geriye çekilip daha tanıdık ve cana yakın alışkanlıklar arasında birazcık dinlenmek istediğinde, ilk önce sinir bozucu olduğu kadar, beklenmedik bir işkenceden geçmesi gerekir; bundan örselenmeden kaçması için gereken cesaret hiç de az değil.

İşte bunlar, nedendir bilinmez, Doğu'yu gezen biri için hazırlanmış dışsal ve gereksiz zorluklar, üstelik yörenin çıkardığı doğal zorlukların üstüne eklenir. Yerli insanlarla alışverişinde her adımda karşısına çıkan kaçınılmaz engellerden çok, bunlardan yakınan gezgin sonuna kadar haklıdır. Halk olarak Türklerin, özellikle Türk kadınlarının yabancılarla tanışma konusunda çekingen oldukları doğrudur; alışkanlıkları ve duyguları Avrupalılarla çabucak kaynaşmalarına izin vermez; dahası, doğru bir yargıya

varmak için ne fırsat ne de zaman bulan gelip geçici pek çok gezgin tarafından ne kadar saçma, hatta acımasız bir yaklaşımla yanlış yorumlandıklarını anımsayarak, Frenklere karşı önyargılarından kurtulmak için fazladan bir çaba harcamaya kalkışmazlar.

Babam ve ben Avrupa'dan ayrıldığımızda, amacımız yalnız Türkiye'yi değil, ayrıca Yunanistan ve Mısır'ı da gezmekti. Bu yüzden, yanımıza bu ilginç ülkelerde yaşayan, yardımları ve dostlukları bizim için değerli olabilecek önemli kişilere yazılmış mektuplar almıştık. İstanbul'daki serüvenimizin ilk iki veya üç ayında, herhangi bir çıkarsama yapmak ya da daha sonra yanlış olduğu ortaya çıkabilecek sonuçlara varmak istemesem de, önyargılı ve hizipçi bazı kişilerin fikir ve iddialarının beni yanlış yönlendirmesine izin verdiğim, hatta onlar gibi düşündüğüm bile oldu. Ancak uyanıp, beni içine soktukları bu hizipçiliğin farkına vardıktan sonra, kişisel inançlarımdan kaynaklanmayan hiçbir iddiaya veya fikre güvenmemeye karar verdim; Türkiye gibi yapılanmış bir ülkede hızlı ve yüzeysel bir araştırma yapmakla yetinirsem, iyi bir tarih yazarı olamayacağımı gördüm.

Doğu serüvenimin tümünün İstanbul'da ve Anadolu'nun ufak bir parçasında geçmiş olması herhalde bu inancıma bağlı olmalı. Ama okurlarıma Türklerin geleneklerine ve gündelik yaşamlarına ilişkin şimdiye kadar edinebildiklerinden daha dürüst ve bütünlüklü bir kavrayış sunma çabamda başarısız olmadığımı bilirim, bu düş kırıklığım fazlasıyla telafi edilmiş olur.

JULIA PARDOE

BİRİNCİ KİTAP

*Haliç-Karlar Altında İstanbul-Sarayburnu-Üsküdar-Galata
İstanbul'u İlk Görişüm-Ayasofya ve Süleymaniye-Pera-Evcil Su
Kuşları-Denizdeki Sesler-Kayıklar-Doğu'da Gruplaşma-Ermeni
Kıyafeti-Sultan Mahmud'un Reformları-Dervişler-Doğulu Yahudiler
Akşam-Işıklandırılmış Minareler-Mantık ve Romantizm-Ayrılık
Acısı-Galata Gümrüğü-Batı ve Doğu-Frenk Mahallesi-Diplomatik
Atmosfer-Hasır Kulübeler-Türklerin Hayvan Sevgisi
Shakespeare'den Bir Sahne*

Haliç'e demirlediğimizde tarih 30 Aralık 1835'ti; uzun süredir beslediğim ümitler nihayet gerçekleşmişti; kalabalık tepelerinin üzerindeki tahtına kurulmuş olan, ayaklarının dibinde kıyıları saraylarla bezeli Boğaz'ın gümüşsü suları akan "şehirlerin ecesi" önümdeydi işte. Marmara Denizi'nde yoğun ıstırap içinde geçirdiğim gecenin ardından güçlükle kendimi güverteye sürükleyebilmiştim; sonunda bunu başardım, gemi Topkapı Sarayı bahçesinin duvarları boyunca hızla demir atacağı yere ilerlemekteydi. Hava kar yüklüydü; İstanbul'u ilk kez mevsimlerin bu en kasvetlisinin kürk mantosuna bürünmüş halde gördüm. Öyle bile olsa, üzerime üşüşen duygu keşmekeşi içinde öne çıkan biri vardı ki, o da katışıksız bir hazdı. Başka nasıl olabilirdi ki? Sanki bir periler ülkesine bakıyor, en çılgın hayallerimin gerçeğe dönüşmesini izliyor ve böylece yeni bir dünyanın insanı haline geliyordum.

Kraliçeyi andıran İstanbul! Sokaklarının sayısız sesleri ta uzaklardan birbirine karışarak bize ulaşıyordu; yavaş yavaş ilerlerken, soylu limanın bütün ihtişamı birdenbire gözlerimizin önüne seriliverdi! Parıltılı kapısıyla ve yüksek servilerin arasından seçilen binalarıyla Sultan Mahmud'un altın yaldızlı sarayını kısa sürede geçtik; uzakta, bütün güzelliğiyle sulara bakan Üsküdar arkamızda kalmıştı. Boğaz'ın dalgaları Üsküdar'ın sivri minarelerinin zarif hatlarını yansıtıyor ve mezarlık korularının karanlık gölgeleriyle, sanki yer yer kefene bürünüyordu. Yıkılmaya yüz tutmuş duvarları ve savaşların anılarıyla Galata arkamızdaydı; zincir bütün

ağırlığıyla suya çarptığında gemi titredi, böylece limanı doldurmuş olan gemi kalabalığının ortasına demirlemiş olduk. Karşı kıyıda İstanbul'un boyalı evleri kümelenmişti; "yedi tepe"nin cümbüşlü renkleri, evleri gölgeleyen servileri ve güzellikte onları hiç aratmayacak heybetli çınar ağaçları, birikmiş karların ağırlığı altında kibirli başlarını eğmişlerdi. Kâh orada kâh burada zarif minareler göğü delerken, ait oldukları camilerin geniş kubbeleri ve eteklerinde dizilmiş evlerin çatıları dik yokuşta birbirlerinin devamı gibi görünüyordu. Merakla Ayasofya'yı ve dört minaresiyle, revaklı avlularıyla daha küçük ama çok daha zarif Süleymaniye'yi (Peygamberin Sakalı'nın [Sakal-ı Şerif] bulunduğu yer) seçmeye çalıştım. Neredeyse gönülsüzce başımı çevirdiğimde, hazinelerle dolu limana hâkim olan hilal biçimli tepelele birbirinin üstünden tırmanan kalabalık Pera evlerini fark ettim.

Kıyıda gezinen bakışlarım, mezarlığın üzerinde yükselen geniş servi korusunu izleyip bir kez daha Boğaz'ın akışına takıldı. Kıyıdaki evlerin temellerini ıslatan dalgaların Tophane kışlasına geldiklerinde sanki temelinin aşındırmak istercesine coştuklarını, ara sıra binanın çatısından bile daha yükseğe savrulduklarını gördüm.

Bir Avrupalı gözü için, bu sahne olağanüstü güzelliğinin ve büsbütün yeniliğinin dışında, iki çarpıcı özellik taşıyordu: Denize son derece yakın olan ve çoğu yerde denizin üzerine doğru çıkıntı yapan evler ve limanı dolduran muazzam sayıdaki su kuşları. Martı sürüleri bulut gibi tepemizde uçuyor ve geminin çevresinde evcil kuşlar gibi oynaşıyorlardı, pek çoğu da sahildeki evlerin çatılarına kümelenmişti; yaban ördekleri ve sutavukları gemimizin hemen önünden yiyecek aramak için suya dalyorlardı; yunuslar suda durmadan yuvarlanarak beyaz karınlarını güneşe tutuyor, tehlikenin yakınlığını bilmezden gelircesine, koca bir şehrin sesleri ve ışıkları arasında korkusuzca cümbüş yapıyorlardı. İster istemez kendime sordum: Bunlar bir İngiliz limanında olsalardı, insanlara duydukları bu güvenin boşa çıkması ne kadar sürerdi? Cevap ulusal gururumu okşamaktan çok uzaktı.

Gemilere bakarken bir yandan da kulaklarımda rüzgârın taşıdığı birçok diyarın dilleri var. Dalga seslerini İngiliz denizcilerin "Brig a-hoy!" bağırışları bastırıyor, Yunanlı denizcilerin tiz haykırışları havada çınlıyor, ara sıra kara gözlü İtalyanların tok nağmeleri Türklerin yabansı tekdüze ez-

gilerine renk katıyor, bu arada gemideki çımacı oğlanın bağırmasına güvertedeki bir denizcinin fırtınalarda sertleşmiş ciddi sesi kısa cevaplar veriyor.

Her dakika, gemimizin yanından uzun sivri burunları ve yaldızlı süslemeleriyle zarif kayıklar geçiyor. İşte şunun yolcusu sakallı ve sarıklı bir Türk; teknenin dibindeki haliya oturmuş, elinde çubuğu, kürklü kaftanına sıkıca sarılmış, lüks aylaklığın ta kendisi. Yanında kırmızı başlıklı, mavi mintanlı uşağı var; bunların bazıları kalın dudaklı Zenciler, ama çoğu sert bakışlı, bıyıklı Müslümanlar. İşte şimdi de bir grup kadının bindiği bir kayak geçiyor; kadınlar birbirlerine iyice sokulmuş, beyaz muslinden yapılmış peçeler, yani yaşmaklar takmışlar; yaşmak göz ve burun dışında bütün yüzü örtüyor ve giyen kişiye, yürüyen bir cenaze havası veriyor. Yanımızdan geçerken telaşsız, ahenkli Türkçeleriyle konuşuyorlar; bu dil bir kadının dudaklarında neredeyse müzik haline geliyor.

Sonra deniz minaresi gibi suda kayan başka bir tekne yaklaşıyor, küçük bir beyaz yelkeni var; mor ipek püskülü ve kesilmiş kâğıt süslemeleri olan, kırmızı çuhadan yapılmış ve kimseye yakışmayan bir başlığın, yani fesin altında iri, parlak gözleri ışıldayan bir grup Rumu taşıyor bu tekne. Alt tabakadan insanlar, fesi başlarının çevresine sıkıca sardıkları kalın bir siyah eşarp ile birlikte takıyorlar. Bunun ardından iki güçlü kürekçinin çektiği bir dördüncü kayak geliyor; içinde yuvarlak şapkaları ve keskin hatlı giysileriyle oturan bir grup Frenk, sizi geride bıraktığınız ülkeyi düşünmeye zorluyor. Ama hemen ardından gelen kayığın taşıdığı, İstanbul çarşılarından Galata ve Pera'daki evlerine dönmekte olan Ermeni tacirler sizi yeniden içinde yaşadığınız ana çekiyor. Soylu endamlarına, ince çehrelerine ve canlı ifadelerine bakınca, kazınmış kafalarını ve giydikleri korkunç kalpağı hiç yakıştıramadım doğrusu. Kalpak için İngiliz mutfaklarında kullanılan demir tencerelerin tersten giyilmiş olanı demekten daha uygun bir tanım bulamıyorum. Bununla birlikte zarif kaftanları, başlıklarını neredeyse affettirecek gibi; samur veya zerdeva kürkünden yakaları aralanınca içinde pahalı ipeklerden yapılmış giysileri ve bellerine sardıkları yün kuşaklar gözüküyor. Ermeni kıyafeti beni Türklerinkinden daha çok çarpıtı diyebilirim. Ayrıca, bunu giyenlerde de özellikle çekici gelen bir incelik ve *tenue* [bakımlılık] var. Düzeltilmiş bıyıkları, boyanmış ve özenle şekillendirilmiş kaşları, olağandışı temizlikleri –kısacası

bütün görünüşleri– bir anda göz alıyor; taşlı yüzüklerinden ve bir kadına ya-
raşır ince uzun beyaz parmaklarının arasında tuttukları neredeyse paha biçil-
mez çubuklardan da söz etmeden geçemeyeceğim.

Hazır kıyafet konusu açılmışken, göz kamaştırıcı muslin ve kaşmir
sarığın yerini neredeyse tümüyle almış olan çirkin ve anlamsız fesi her
baktığım yerde görmekten duyduğum üzüntüyü belirtmeliyim. Gerçekten
de, bütün modellerin en çirkininin –kolalı, zarafetten yoksun Avrupa giy-
sisinin– kötü bir karikatürünü benimseyerek ulusal kıyafete getirdiği de-
ğişiklikler yüzünden Sultan Mahmud’un başkentinde yaptığı takdire değer
bütün reformları kadınca gazabımla silip atasım geldi. Alnı bir taç gibi sa-
ran ve renklerinin zenginliğiyle diğer giysilerin koyu renklerini şenlendi-
ren haşmetli sarık sokaklarda neredeyse hiç görülmez olmuş; artık birkaç
Türk yan yana geldiğinde, uzaktan gelincik tarlasını andırıyor. İpekli veya
yünlü kumaşlardan yapılmış dökümlü giysiler bir kenara atılmış ve yerle-
rini kötü dikilmiş, kaba mavi giysiler almış; bir zamanlar kaşmir yününden
kuşakların sardığı beller artık iki pirinç düğmeyle cendereye alınmış!

Dervişler –ki bu kişilere halk içindeki din adamları demek doğru
olabilir– mübarek uğraşlarından dolayı ayrıcalıklı bir konum kazanmak ye-
rine, tıpkı hemşerileri gibi, her türlü işle uğraşmak ve toplumsal yaşamın
her türlü zorluğuna göğüs germek durumundalar. Bir derviş, ibadetini
dükkân tezgâhının arkasında yapabiliyor ve ailesini gündelik yaşamın ge-
reklerine göre geçindirebiliyor; kendi seçtiği dinsel görevlerini sürdürme
konusunda onu bağlayan sadece kendi gönül rızası olduğu için, aşırı yoru-
cu olduğunda bunları bir kenara bırakma özgürlüğü var. Yanımızdan mü-
barek dervişleri taşıyan kayıklar da sık sık geçiyor. Kucağında açık kitabı-
yla oturan derviş sıradan Türklerden ayıran şey başındaki külah, yani gri
çuhadan yapılma uzun başlık. Ardından, konuşurken el hareketleri yapan
bir grup Yahudi geliyor; geniş paltoları ve kahverengi-beyaz bir bantla çev-
rili soluk renkli takkeleri var. Bu takkenin kendine özgü deseni, modern
gezgini “şeriatlarına dair İbranice yazıların işlendiği beyaz mendil” biçi-
minde yanlış bir tanımlamaya yöneltmiş olsa gerek.

Şu ana dek gördüğüm kadarıyla, İstanbul limanını ancak harekete dö-
külmiş şiir biçiminde tanımlayabilirim. Sahnenin yeniliği, sürekli değişen

pitoresk ve zarif gruplar, masalımsı kayıkların durmaksızın gelip geçişleri, yabancı diller, koyu, yabanıl gözler... Bunların hepsi, havanın buz gibi olmasına karşın, beni güverteye perçinleme konusunda birleşmişlerdi sanki.

Akşam oldu ve büyü derinleşti. Şehre varışımız Türklerin Ramazan ayına denk gelmişti. Çevremiz alacakaranlığa büründüğünde, bütün camilerin minareleri birdenbire parlak ışıklarla aydınlandı. Hiçbir şey bu manzardan daha sihirli bir etki bırakamazdı; karanlık, bu ruhani sütunların zarif hatlarını gizlemiş ve neredeyse en uçta minareyi kuşatan ışık halkaları, canlı elmaslardan oluşan üç katlı bir taç oluşturmuştu. Bunların altında –aradaki boşluğu dolduracak biçimde– harika bir çabukluk ve kesinlikle birbirini izleyen ateşten desenler sallanıyordu: İşte bir ev, şimdi bir grup servi, sonra bir gemi veya çapa ya da bir buket çiçek. Bu değişiklikler, sonradan keşfettiğime göre, son derece basit ve doğal bir yöntemle yapılıyor. Minareden minareye kordonlar çekiliyor, bunlara lambaların bağlandığı kordonlar asılıyor ve önceden belirlenmiş bir desene göre bunların indirilip kaldırılmasıyla, İstanbul hiçbir Avrupa başkentine benzemeyen, sihirli geçişlerle ışıklandırılıyor.

Hayal gücümü böylesine zenginleştiren bu güzel yanılsamaları bu kadar kuru biçimde aktardığım için kendimi affedemiyorum. Her şeyi düz mantığa indirgeyen ve ille de sonuçları nedenlere bağlamaktan zevk alanlardan hiç hoşlanmıyorum. Böylesi bir irdelemenin tek sonucu, bütün romantizmin yok edilmesi ve merakın söndürülmesi olur. Yaşamın kıyısında açan çiçekler, cinslerini belirlemek ve özelliklerini incelemek için yapraklarını parçaladığımızda, kokularını ilk kez içimize çekip verdikleri zevkin dışında hiçbir şeyi umursamadan güzel renklerinden haz duyduğumuz ana göre çok daha az güzel dururlar. Böylesi bir yaklaşımı bilim adamları kınayabilir ve felsefeciler suçlayabilirler; ne var ki her şeyin kuralara indirgendiği ve akılla çırpıçplak bırakıldığı bu faydacılık çağında, “okul müdürü” tarafından kirletilmemiş bir iki sığınağı korumayı arzuluyorum. Bu sığınaklarda fantezi, teoriye düşkün dünyanın sonsuz analizlerine rağmen azar işitmeksizin kendini süsleyebilsin istiyorum.

Rahatsızlığımın sürmesi beni ve babamı bir günü daha gemide geçirmek zorunda bıraktı; ama bu zorunluluğu hiç de usandırıcı bulmadım. Çevremdeki her şey öylesine yeni ve ilginçti ve uzun yolculuğum beni yok-

sunluklara ve zorluklara öylesine bağışık kalmıştı ki, karaya çıkma özlemi duymadan manzaradan zevk alabildim. Günümüz aynı değişken manzara, aynı sonsuz ses ve ışık çeşnileri içinde geçti ve aynı sihirli yanılsamalar geceye parlaklık ve şiir kattı.

Ey kişi, üstünlük duygusuyla kendini suni ve hayali bir kafese hapseden ve bunun ötesinde ne sevecenlikleri ne de duyarlılıkları olan sen, bizi fırtınalardan ve tehlikelerden cesurca geçirmiş olan şefkatli gemiden –sevdiğimiz ve arkada bıraktığımız uzak diyarlarla elle tutulabilir son bağımızdan– ayrılırken, yükünü almış, karla örtülmüş güvertede son kez yürüyor olduğuma hayıflandığımı söylediğimde gülebilirsin. Mürettebat çevremize toplanıp bize veda ettiğinde gözlerim yaşardı. Böyle bir zamanda, uzun ve çetin bir yolculuğun tehlikelerini paylaştığımız kişileri unutmak bana nasıl da olanaksız geliyor! Dümende sırlıslıkla halde, ürpertici gece yarısı deniziyle boğuşan gürbüz gemiciden, parçalanmış yelkenimizin kalcılarını bağlamak için geminin direğine tırmanmış olan gözük pek oğlan kadar, her yüz benim için tanıdık. Her birinin ismini biliyorum; içlerinde bir tanesi yok ki şu veya bu nedenle, kendi başına ne kadar önemsiz olsa da, denizin ortasında acemilere ve çaresizlere değerli gelen kaba, ancak her an hazır yardımları için borçlu kalmamış olayım.

1 Ocak 1836'da, tam bir kar ve rüzgâr fırtınasının ortasında Galata Gümrük Binası'nın merdivenlerine yanaştık; gümrük memurlarının "hiçbir engellemesiyle karşılaşmadığımız" gerçeğini belirtmeyi unutmamalıyım. Sordukları tek soru, herhangi bir ticari mal getirip getirmediğimizdi; hayır cevabını vermemiz ve sadece yolcu olduğumuzu söyleyerek bavullarımızda yalnız kişisel ihtiyaç malzemelerinin bulunduğu yolunda teminat vermemiz üzerine uygarca geçmemize izin verdiler.

"Barbar" Doğu'nun bu davranış biçimini, aşağı tabakadan gelme ve dar görüşlü kişilerin üstünüzü bile aradığı, bu işgüzâr ve çoğu zaman terbiyesizce temastan kendinizi sıyrmanın tek yolunun rüşvet vermek olduğu "uygar" Avrupa'nın yaklaşımıyla karşılaştırmadan edemeyeceğim. Belki de *Douane* [Gümrük] veya *Bureau de Santé* [Sağlık Dairesi] ile ilişkili her şeyin *a la rigueur* [sıkıştırma] anlayışına dayandığı –ayrılırken götördüklerinizin yanı sıra gelirken getirdiğiniz her şey için de gümrük ödemek zo-

runda olduğunuz– ve birkaç saat ömrünüz kalmış olsa fark etmeyecek kişilere, sağlıklı olduğunuza dair belge almak üzere para verdiğiniz Marsilya’dan buraya gelmiş olduğumuz için bu tezat beni daha da çarptı.

Galata Gümrük Binası’ndan dik bir yokuşla Pera’ya, Frenk mahallesine –her dudağın “Ekselansları” sözcüğünü mırıldandığı, kâtiplerin, tercümanların ve attaché’lerin “Vallom-brosa çevresindeki yapraklar kadar sık” olduğu diplomasi odağına– doğru tırmandık.

Heyhat! Ocak ayının ilk gününde Pera, Galata ve çevresi dev bir kartopu gibiydi. Türklerin dini tatil günü cuma, dahası Ramazan ayının bir cuması olduğu için bütün dükkânlar kapalıydı; yanımızdan geçen birkaç yaya da böyle haşin bir havaya maruz kalmaktan hoşnutsuz, acele içindeydi. Sokakların çoğuna araba giremediği ve bunun yerine kullanılan, kusursuz olmasa da işe yarar (ve daha sonraları vazgeçilmez saydığım) tahtirevanların tümü de özel şahıslara ait olduğu için, kâh dizlerimize kadaratarak, kâh Türk sokaklarına ilginç bir engebe katan dev çukurlara girme talihsizliğine uğrayıp ayak bileklerimize ulaşan suyun içinde “yorgun ayaklarımızı sürükleyerek” ilerlemek zorunda kaldık.

Gene de ilerlememizi engelleyen bütün güçlülere karşın, şehrin bütün sokaklarını dolduran evsiz köpeklerin yatması için sokaklar boyunca belli aralıklarla yapılmış küçük hasır kulübeleri anmadan geçemeyeceğim. Köpekler bunların içinde birbirine iyice sokulmuş yatıyorlardı; genelde gelip geçenlere lütfettikleri havlama korosuyla bizi karşılayamayacak kadar üşümüşlerdi. Doğrusu biz de bu yüksek sesli sevimsiz karşılamadan yoksun kaldığımızı hiç üzülmeydik. Mahalle sakinleri, kibar dilencilerin benimsenmiş ifadesiyle “geçim için tamamen hayırseverlere muhtaç” bu sapsiz ve başıboş hayvanlara sığınak sağladıkları gibi her gün yiyecek de veriyorlar. Çerçöple beslenen bu hayvanların, basit içgüdü sınırlarını aşan, bir tür iç ekonomi uyguluyor olmaları da ilginç bir olgu; hepsinin belli “bölgeleri” veya uğrak yerleri var. Komşularının hakkına dadanan hayvanın vay haline; hemen çevresi sarılıyor, hırlamalar ve havlamalarla püskürtülüyor, inatla geri çekilmediği bazı durumlarda ısırlıyor ve eninde sonunda mutlaka kendi sınırlarına çekilmeye zorlanıyor. Bana söylendiğine göre bunların sayısı son yıllarda büyük oranda azalmış, ama hâlâ oldukça fazla.

Yolumuzda yürürken, bir kapı açıldı ve şimdiye kadar gördüğüm en heybetli görünümlü adam sokağa çıktı: Beline pahalı bir yün şal sarılıydı, ayaklarına inen giysisi kürklüydü; anahtarını endişe ve vakarın iç içe geçtiği öylesine bir edayla kilitte döndürdü ki, ister istemez Shakespeare'in Yahudi karakteri aklıma geldi ve sanki her an "Kapıyı kapat Jessica, kapıyı kapat diyorum!" diye bağıracağını sandım. Ne yazık ki, uzaklaşıp gitti ve cevap vermek için kapıyı açan tatlı Jessica'yı duymadık.

*Türk Evlerine Girmenin Zorluğu–Dik Sokaklar–Harem–Tandır
Mangal–Aile–Kadın Giyimi–Lüks Alışkanlıklar–Ramazan
Yemek Odası–Dul Kadın–Akşam Yemeği–Midelerine Düşkün
Olmayan Türkler–Doğu Misafırperverliği–Aptes Alma–Masalcı
Haremde Alarm–Namaz–Akşam Sunuları–Çocuksu Sorular
Afyon–İlkel Resimler–Gösterişli Yataklar–Bir Türk Hanımının
Uğraşları–Doğu Koketliği–Alışveriş–Satıcılarla Cilveleşme–Hibetullah
Sultan–Türk Arabası–Çarşılar–Ermeni Tüccarlar–Vurguncu
Rumlar–Esanslar ve İşlemeli Kumaşlar*

İstanbul'a Ramazan ayında vardığımızı belirtmiştim; merakımı çeken ilk şey bir Türk ailesinin evinde oruçlu bir günü geçirmektir. Bir Avrupalı için güç ve çoğu kez olanaksız olan bu isteğim, gemiden indikten kısa bir süre sonra itibarlı bir Türk tüccarından bir davet koparmayı başarmam sayesinde kolayca yerine geldi. Haremimi ziyaret etme isteğimi yazdıktan hemen sonra, son derece içten ve candan bir davet aldım.

Tanıdığım bir Rum hanım bana arkadaşlık etmeyi ve tercümanım olmayı önerdi ve tarihi İstanbul yarımadasına geçtik; arabaların giremediği birçok dar ve yokuş sokaktan zahmetle geçtikten sonra, bizi bekledikleri evin geniş avlusuna girdik ve hareme, yani kadınların dairesine giden geniş merdivenlerden çıktık. Merdivenler on metre karelik büyük bir sahanlıkta son buluyordu. Buraya her iki taraftan, giriş yerine renkli bölme yünlerle işlenmiş koyu renk perdelerin asıldığı birkaç oda açılıyordu. İki kapı arasındaki boşluğu koca bir ayna dolduruyordu. Zenci bir halayığın peşinde uzun bir koridordan geçerek haremın ana dairesine ulaştık.

“Biz” derken, tabii ki Rum bayan ile kendimden söz ediyorum; çünkü aile efradı ve hekim dışında, hiçbir erkeğin Türk haremının kapısından girmesine asla izin verilmez.

Bizi götördükleri oda büyük ve sıcaktı. Pahalı halılar serilmişti ve üç tarafta yerden otuz santim kadar yüksek, kırmızı kadife kaplı sedirler vardı. Duvara yaslanmış veya divana düzgünce serpiştirilmiş yastıklar, sırmayla ve renkli ipeklerle parlak biçimde işlenmişti. Sedirin bir köşesinde

tandır duruyordu. Avrupa'daki herhangi bir şeye hiç benzemeyen bu eşya-
yı tarif etmem gerek.

Tandır, iki kat kapitone örtüyle çevrilmiş ve üçüncü, çok daha kü-
çük ipekli bir örtüyle kaplanmış tahta bir çerçeve. Orta büyüklükte bir kah-
valtı masası boyutlarındaki bu çerçevenin içinde, kor halindeki kömürlerin
doldurulduğu bir bakır kap duruyor. Sedire bitişik olmayan iki yanına ne-
redeyse aynı yükseklikte minderler yığılmış; bunlar ailedeki konumları se-
dire oturmalarına elvermeyenlerin rahatı için konmuş.

Hepsi de tavana yakın olan çift kanatlı pencereler sık kafeslerle
örtülüydü; odanın alt ucunda, kemerli bir oyuğun içinde su dolu, klasik
biçimli bir testi ile cam tabağa ters çevrilerek konmuş bir kadeh vardı.
Bu oyuğun iki yanında, ipek bir kordona zengin altın işlemeli peşkirler
asılmıştı; gülağacından oymalı bir rafa yaldızlı kumaştan bir örtüyle kap-
lı bir Kuran konmuştu. Odanın ortasında bir mangal vardı; yaklaşık 30
santim yükseklikte, aynı malzemeden yapılma ayakların üzerine yerleş-
tirilmiş büyük bir bakır kaptı bu. Tandırdaki olduğu gibi, içi kömürle dol-
durulmuştu.

Aile anne ile baba, oğul ile karısı, kız ile kocası ve daha genç, evlat-
lık bir oğuldan oluşmaktaydı. Hanımlar boyunlarına kadar çektikleri örtü-
ler altında, tandırın yanı başındaki minderlere uzanmışlardı; bizi karşıla-
mak için bunları bir kenara attıklarında kızın güzelliği karşısında çarpıl-
dım. Koyu mavi gözleri ve altın kumral saçları, bir Türk hareminde bulma-
yı umduğumdan tümüyle farklıydı. Annenin ne kurnaz bir kadın olduğu-
nu anlamam için iki bakış yetti ve daha sonra da bu fikrimi değiştirecek bir
şey olmadı. Oğlanın karısının hoş, iri, parlak siyah gözleri vardı, ancak yü-
zünün diğer hatlarında hoş gidecek bir şey yoktu; gene de ülkesindeki bü-
tün kadınlar gibi, yumuşak, kadifemsi beyaz bir teni vardı ki bunu da sü-
rekli banyo yapmasına borçluydu. Pek çok kadının her gün tadını çıkardığı
bu lüks, ne yazık ki iyice parlayan saçlarının zayıflamasına neden oluyor ve
onları takma örgülere başvurmak zorunda bırakıyor; bunları da fazlasıyla
abartılı takıyorlar. Takma saç, başlarına gayet çirkin biçimde sardıkları iş-
lemeli yemenilerin kıvrımlarına doluyor ve özellikle sevdikleri mücevher-
ler olan elmas veya zümrüt tokalarla tutturuyorlar.

Bütün kadınlar ince kurdelelerden yapılmış biyelerle süslenmiş ipek elbiselerin altına iç gömlekler giymişlerdi; desenli pazenden yapılmış bol şalvarları ayak bileklerine kadar iniyordu; ayakları çıplaktı, başparmaklarını ancak örten ufak sarı terlikleri ara sıra ayaklarına geçiriveriyor ve entarilerini, yani yere değen elbiselerini arkalarından sürükleyerek bunlarla çok rahat yürüyorlardı; ama daha sık olarak terlikleri de atıp haremde yalnızak dolaşmayı yeğliyorlardı. Tek parça olan bu elbiseler, her iki yanda belden aşağıya kadar yırtmaçlı oluyor ve bele sarılan yün bir kuşakla birlikte giyiliyor. Kıyafet kışın kenarları kürklü, genellikle açık yeşil veya pembe bir dar yelekle tamamlanıyor.

Genel olarak bakıldığında kadınların alışkanlıkları son derece lüks ve tembelce, tabii erken kalkma huyları dışında. Yararlı bir işle meşgul olsalar çok kuşkusuz takdire değer olan, ama *ennu'i*yi [can sıkıntısını] her gün iki-üç saat uzatmaktan başka bir şeye yaramayan bu huylarını nereye oturtacağımı doğrusu tam bilemiyorum. Vakitlerini giyinerek ve süslerinin yerlerini değiştirerek hamamda ve uykuda geçiriyorlar. Sanki su içer gibi istedikleri zaman uykuya dalyorlar; kışın tandır örtülerinin altına sokulmaları, yazın da yastıklarına gömülmeleri yetiyor; beş dakika içinde rüyalar âlemine gidiveriyorlar. Gerçekten de bu konuda öylesine hünerliler ki bir Avrupalı hanımın dostlarını gezmeye çağırdığı aynı *sang froid* [soğukkanlılık] içinde misafirlerini biraz kestirmeye davet etmeleri ender değil. Bununla birlikte, birçok yerde hamaratlık hareme bile sızan bir huy haline gelmekte; değişiklikler kadınların uğraşlarını ve duygularını kuşkuya yer bırakmayacak biçimde etkilemiş; katıksız tembellik, soylu bir Türk kadını için zorunlu bir özellik olmaktan çoktan çıkmış.

Ramazan olduğu için ne kahve ne tatlı ikram edildi; buna karşılık içecek bir şeyler sundularsa da, onların tarzında oruca uymaya karar vermiş olduğumuz için ikramı geri çevirdik. Bu şekilde, saat altı buçuğa kadar, yani minarelerden çoğu bu amaçla çalıştırılan gözcülerden birinin Ay'ı görmüş olduğunu bildiren müezzin haykırıları duyulana kadar, biz de oruç tutmuş olduk. Anında herkes harekete geçti; ön hazırlıklar öylesine özenli ve dikkatli yapılmıştı ki bir saniye bile kaybedilmedi. Bir halayık yemeğin hazır olduğunu söyledi ve onun peşinden, deyiş yerindeyse masanın çoktan

kurulmuş olduğu daha küçük bir daireye geçtik. Kare biçimindeki oda, tam ortadaki bir halının üstünde yaklaşık 60 santim yüksekte, kenarları hafifçe kalkık kocaman bir siniyi tutan ahşap bir destek dışında tamamen boştu. Sininin ortasına konmuş çukur ve yayvan bir beyaz kap bir tür soğuk ekmek çorbasıyla doluydu; etrafında dilimlenmiş peynir, ançüz, havyar ve her türden tatlının konuduğu küçük porselen kaplar daire biçiminde dizilmişti. Bunların aralarına şimşir kaşıklar ve gül kokuları odayı dolduran pembe ve beyaz şerbet dolu kadehler serpiştirilmişti. Tepsinin dış kenarında parçalanmış mayasız ekmek ile kuru, berbat görünümlü, üstü yumurta akıyla parlatılmış ve çörekotu serpilmiş Ramazan pidesi duruyordu.

Soframız kalabalıktı: Ailenin çocuklarını büyüttmüş olan yaşlı dadı; geçen on iki ay içinde eşiyle birlikte veba yüzünden eriyip giden, şimdi ölmüş olan bir oğulun öksüz erkek çocuğu; ziyaret için yemek saatini seçmiş birkaç komşu; Üsküdar'dan çok tatlı bir dost; cenaze çıkmış bir evden uzak bir tanıdık. Bu dul kadının kocası önceki sabah ölmüş, aynı akşam gömülmüş ve öyle görünüyor ki ertesi sabah unutulmuş; çünkü “kederli dul” evin efendisinden, evlenmeden önce sahip olduğu bazı değerli eşarpları ve ufak tefek elmaslar ile değersiz takıları ölmüş kocasının akrabalarının elinden nasıl kurtaracağı konusunda öğüt almak üzere, pembe bir yelek ve açık mavi şalvarla gelmiş; parmaklarında yüzükler ve türbanında mücevherler var.

Asıl yemek faslı gerçek anlamda başlar başlamaz, yani her birimiz kendimize bir minder seçip yemek sinisinin çevresine, ayaklarımızı altımıza alıp oturduktan ve kucaklarımıza yaklaşık iki metre uzunluğunda zengin işlemeli pamuklu peşkirlerimizi yaydıktan sonra, oda “siyah, beyaz ve esmer” tenli halayıklarla kelimenin tam anlamıyla doldu. Dokuz yaşında olandan tutun, ellisine dek her yaştan halayık.

Daha önce anlattığım, daire şeklinde dizilmiş yemekleri pilav üstüne döşenmiş balık izledi; ilk yemeklerin tadına bakmakla yetinmiştim, evin hanımının durmaksızın “Ye, ye, buyur” laflarına verebildiğim tek cevap bu olmuştu. Balıkla birlikte ortaya kaşıklar kondu ve hepimiz kaşıkları aynı tabağa daldırdık; gene de bu âdetin, başka durumlara göre çok daha az mide bulandırıcı olduğunu eklemeliyim, çünkü herkes yemeği sadece bir yerden kaşıklamaya özen göstermekte ve yemek kapları büyük bir hızla değışmek-

teydi. Et ve tavuk parmaklarla yendi, herkes gözüne kestirdiği parçayı kopardı; birkaçı bir porsiyonu parçalayıp nezaket olsun diye bana uzattı; *parenthese* [parentez içinde] söylemeliyim ki bunları almamayı tercih ederdim. En karışık biçimde –tatlının ardından tuzlu ve muhallebinin ardından yahni vb– birbirini izleyen on dokuz çeşit balık, et, av eti, hamur işi ve dondurmadan oluşan yemek, bir pilav piramidiyle son buldu. Bu tantanalı mutfak gösterisi boyunca inatla oturmayı sürdürdüm; ne var ki Türk görgü kurallarına göre, kimse bu çabayı harcamak zorunda değil.

Gastronomi Doğu’da bir bilim sayılmaz ve ağzının tadını bilme diye bir şey yoktur. Osmanlı insanı yalnız yaşamak için yer, yemek için yaşamaz. Yemeklerin çeşitliliği kişisel tiksintilere karşı örtük bir önlemdir; yemeklerin bu kadar çabuk birbirini izlemesi, bireysel aşırılıklara kendini kaptırma eğiliminin olmadığını gösterir. Kadınlar sadece kahve, şerbet veya su içerler; ama az sayıda erkek uygar milletlerin kötü alışkanlıklarını benimseyip, daha sert içeceklere bağımlı hale gelmekte. Bir Türk sofrasında, hiç kimsenin karnını doyurduktan sonra bir saniye daha oturması beklenmez; yeterince yemek yedikten sonra, bir yorumda bulunmadan veya özür dilemeden sofradan kalkar, ellerini yıkar ve çubuğunu tıttırmeye veya uğraştığı işe döner. Türklerin ister zengin ister fakir olsun, oturmayı uygun bulacak herkesi sofralarına davet etme gibi basit ve güzel misafirperverliğinden söz etmeden geçmemeliyim. “Buyrun” sözü asla soğuk veya gönülsüzce söylenmez; Müslümanlar bu gösteriştten uzak ağırlamayı her yeni gelene, sınır koymadan veya tereddüt etmeden gösterirler; tıpkı sunulan herhangi bir yiyecek ile ilgili kusur bulmama âdetleri gibi. Kendilerini yalnızca ALLAH’ın hizmetkârları olarak görür ve buna bağlı olarak yaşamın nimetlerini sahip oldukları bir şeyden çok, ödünç aldıkları bir şey gibi kullanırlar; kendilerinden daha az talihli olanlara zenginliklerinden vermek zorunda olduklarına inanırlar.

Biz sofradan kalkarken, elinde dövme metalden bir leğen ve süzgeç tutan bir halayık ortaya çıktı; ikinci bir halayık, aynı malzemeden yapılma zarif bir ibrikten ellerimize ılık su döktü; üçüncüsü içim hiç de elvermeyecek kullandığım çok güzel işlemeli peşkirler tuttu.

Bu hoş merasimi bitirdikten sonra, aramıza çok tatlı yaşlı bir masalcının da katıldığı ana daireye geçtik. Bu kişi masallarıyla akşamın tekdü-

zeliğini kırmak üzere çağrılmıştı. Ramazan sırasında çok yaygın olan bu gelenek, Türk hanımları için güzel bir vesile oluşturur; böylece rahatlarına düşkünlüklerine uygun biçimde uzanıp hiç yorulmaksızın kafalarını dinlendirirler. Önce mangalda kahve pişirildi ve dağıtıldı. Ardından yaşlı hanım yere konmuş bir minder yığınının oturdu ve tam bir sessizlik içinde, büyük bir *gusto* [keyif] ile dairede yoğun bir sis oluşturan dumanlar çıkarak bir çift çubuk içti.

Tam bu yapay atmosferin yoğunluğuna bağlı şiddetli bir öksürük krizine tutulmak üzereydim ki bir halayık içeri girip ailenin beyinin gelme niyetinde olduğunu bildirdi. Bir anda bütün sahne değişti. Daha önce ziyarete gelmiş olduklarından söz ettiğim iki Türk hanım, benim tandırdan doğrulmama ancak yetecek bir sürede odadan yalınayak kaçtılar; ayağı o kadar tez olmayan masalcı, kalın bir peçeyle yüzünü örttü ve kapının ardına gizlendi. Iuno'ya^a benzeyen ve şimdiye kadar gördüğüm kadınların en uzun olmasa da, en heybetlilerinden biri olan kız başına bir eşarp örttü ve çenesinin altından bağladı; bu arada oğulun karısı bir ferace, yani bir pelerin kaptı ve katlanmış üst tarafının arasına başını sokarak kendi dairesine çekildi. Oradakiler arasında bu haberden hiç etkilenmeyen tek kişi yaşlı hanımdı: Gözlerini halıdan kaldırmadan, uzun çubuğunu ciddiyetle tutarak “kokulu ot”un aromasını içine çekmeyi sürdürdü. Dudaklarını kehribar ağızlığa sıkıca bastırmıştı; parlak yüzükleri ve elmas taşlı bilezikleri ışıktan parıldıyordu.

Birkaç dakika içinde ailenin yaşını başını almış babası, tam benim oturduğum yerin karşısına bağdaş kurmuştu bile. Kürklere sarınmıştı ve o güne kadar gördüğüm en azametli sarık başına taç gibi oturmuştu: Bir yanında duran hizmetçi, karısının az önce doldurup yakmış olduğu çubuğunu tutuyordu, diğer yanında büyük oğlu halıyı korumak için küllüğün içine konduğu ufak pirinç tabağı tutuyordu. Onun yanında, başka bir minderde altın işlemeli, yünden yapılma tütün torbası duruyordu; adı geçen oğul babasının arzularını yerine getirdikten sonra bu torbadan kendisi yararlanacaktı. Kapının birkaç adım yanına, daha önce sözünü ettiğim evlatlık çocuk olan yakışıklı Süleyman Efendi oturdu.

a Eski Romalıların evlilik tanrısı —ç.n.

Gelenler kısa sürede kendilerine sunulan kahvelerini içerken, yakınlardaki camilerin minarelerinden yükselen ezan sesi namaz vaktinin geldiğini bildirdi. Yaşlı adam ciddi bir ifadeyle çubuğunu bir kenara koydu ve oturduğu yerin yakınına halının üzerine koyu kırmızı bir seccade serdi; yüzünü kibleye çevirdi ve sakalını sıvazlayarak namazına başladı. Sonra dizlerinin üzerine çöktü, daha doğrusu tanımlanması olanaksız biçimde ikiye katlanmış bir duruşla çömeldi. Bir süre hızla dudakları kıpırdadı, ancak hiçbir ses işitilmedi; sonra aniden üç kez uzandı ve alnını halıya değdirdi, ayağa kalktı ve kollarını göbeğinin üzerinde kavuşturarak ibadetini sürdürdü. Kısa süre sonra ilk duruşunu aldı, öne arkaya doğru ağır ağır sallandı ve yeniden eğildi; bütün bu törenleri üç kez yineledi ve açık avuçlarını yukarıya doğru kaldırarak ibadetini sona erdirdi. Ardından bir kez daha yavaşça ve hürmetle elleriyle sakalını sıvazladı ve tek bir hece söylemeksizin oturduğu yere ve çubuğuna döndü; bu arada bir hizmetçi seccadeyi katladı ve kenara koydu. Namaz sırasında belli aralıklarla uzun soluklar verdiğini fark ettim; sanki kaçmasın diye saniyelerce nefesini tutuyordu, ama bütün bu süre boyunca tek bir sözcük işitilmemişti. Evin efendisinin ibadeti sırasında odadakiler gayet umursamazca gülmeye, konuşmaya ve tütün içmeye devam etmişlerdi; efendi ise çevresinde olup bitenleri fark etmeyecek kadar ibadete gömülmüş gibi görünüyordu.

Atlamamam gereken bir nokta da, ailedeki beylerden her birinin hareme girerken dairenin girişindeki masaya akşam hediyesini bırakmasıydı; çünkü mevkii ne kadar yüksek olursa olsun, hiçbir erkek gündelik işlerini bitirdikten sonra gece evine eli boş dönmez. Getirdiği şeyin değeri önemsizdir; bu bir salkım üzüm, bir külah tatlı ya da daha düşük kesimlerde olduğu gibi, birkaç küçük balık veya bir marul olabilir. Herkes sanki Dei Penates'e^a bir şeyler sunmalıdır ve erkeğin bu görevini yerine getirmemesi karısını boşamak üzere olduğu anlamına gelir.

En büyük oğulun babası Yusuf Efendi, Ramazan çörekleri getirmişti. Süleyman Efendi ise tandırın üstüne çerez dolu bir bohça, yani sırmayla işlenmiş bir mendil koydu; bu çerezler arasında kabukları soyulduktan sonra fırında hafifçe kavrulan ve Avrupa'da badem yerken yapıldığı gibi, kuru üzümle birlikte atıştırılan Barselona cevizleri de vardı. Gecenin ilerle-

a Eski Romalıların aile tanrısı -ç.n.

yen bir saatinde yaşlı hanım tandırdaki yerini aldı ve sohbe ara verildiği sıralarda, cevizlerden birini mum ateşinde yakarak kendini oyaladı. Büyük bir sabır ve özenle bunu siyah ve yağlı bir maddeye indirgedikten sonra, yastıklarının arasından gümüşle işlenmiş mor kadife bir çerçeveye oturtulmuş küçük bir yuvarlak el aynası çıkardı ve kaşlarını boyamaya başladı. Burnunun yukarısında birleştirdiği kaşlarına, ancak uzun süre alıştırma yaparak kazanmış olabileceği bir hünlerle şekil verdi.

Odadakilerin soruları çok çocukçaydı: Yaşım, neden evlenmediğim, İstanbul'u sevip sevmediğim, okuma yazma bilip bilmediğim vs vs. Ne var ki kendilerininkinden farklı modalara ve alışkanlıklara dair hiçbir küstah yorumda bulunmadılar. Tersine, Türkiye'deki her şeyi Avrupa'da alıştıklarına kıyasla ne kadar aşağı buluyor olmam gerektiğine işaret ettiler sürekli; dünyanın, bunca yoksunluk çekeceğim kesin olan bir parçasını ziyaret etme kararım karşısında duydukları hayranlıkla kendilerinden geçtiler. Kuşkusuz bu iltifatları olabildiğince kibarca yanıtladım; arkadaşım ve ben gündüz yaptıklarımızdan çok yorulmuş olduğumuz için, sabaha doğru saat iki ile üç arasında sunulacak olan ikinci öğünü beklemeden, odamıza çekilmeye karar verdik.

Türkler bu saate kadar tütün içmeyi ve kahvelerini yudumlamayı sürdürüyor, haberlerin ayrıntılarını konuşuyor ve hikâyeler anlatıyorlar; bütün bunlar son derece hoşlandıkları eğlenceler. Ortalık siyah bir iplik ile beyaz bir ipliği ayırt etmelerine yetecek ölçüde aydınlanıncaya kadar gece eğlenceleri devam ediyor. Bu an gelince, titizlikle uyulan oruç tutma vakti başlıyor. Fakat işin ilginç tarafı, akşam yemeğine kadar bir yudum su ve (Osmanlı için daha da büyük bir yoksunluk olarak) tütün içemedikleri için, iştahlarını bastırmak üzere kendilerine özgü bir çare bulmuşlar. Afyon haplarını bir, iki veya üç kat yaldızlı yaprakla sardırıyor ve yemek yemenin serbest olduğu son anda yutuyorlar: Bunların belli bir zamanda etki göstermesi bekleniyor ve bunu belirleyen de, maddenin etki göstermesi için erimesi gereken yaldızlı yaprakların sayısı.

Geceyi geçirdiğimiz oda yüksek ve genişti; tavana gerilmiş olan bezde yağlıboyayla boyanmış yapraklı bir ağaç vardı; odanın en büyük süsü buydu ve dahası, dahice bir buluş olarak nitelendiriliyordu. Halayıklardan biri, bezin iyice gerilmek yerine, hafif bir çerçeveye gevşekçe tutturulduğunu söylemeyi

ihmal etmedi; bu şekilde açık pencerelerden giren hava, ağaç gerçekmiş izlenimini uyandıran bir dalgalanma yaratıyordu. Sanırım hiç bu kadar eğlenmemiştim; dallar bitki âlemiyle ilişkili herhangi bir şeyden çok, dev boa yılanlarını andırıyordu ve her bir yaprak bir erkek şapkası kadar büyük ve karaydı.

Yataklarımız yere üst üste serilmiş döşeklerden oluşuyor ve çok pahalı görünüyordular; benimki altın brokarlı sarı satendi ve arkadaşımınki menekşe rengi, zengin saçaklı kadifeydi. Türk yatağı bir saniyede hazırlanıyor; döşekler ipek tülbent veya çizgili muslinle örtülüyor (benim için kullanılan çarşaf ipek tülbentti); hepsi de zengin işlemeli, aradan saten astarın açıkça görüldüğü muslin kılıflar geçirilmiş çeşitli şekil ve boyutlarda yarım düzine yastık baş kısmına yığıyor ve ayak ucuna özenle katlanmış bir çift yorgan konuyor; yorganlar beyaz çarşafı kaplanmış olduğu için ikinci bir çarşaf gerekiyor. Bize verdikleri açık mavi ipekti ve üstüne gül renkli çiçekler işlenmişti.

Her Türk odasının en uzak köşesinde döşek-yorganın konması için büyük dolaplar var; kalktığınıza emin olur olmaz yarım düzine halayık odaya giriyor ve beş dakika içinde yatağınızdan hiçbir iz kalmıyor. Yataktan banyoya koşturuyorsunuz ve buradan iki saatten önce kaçamıyorsunuz; böylece bir Türk hanımının günlük işleri genellikle tamamlanmış oluyor. Artık yapılması gereken, tandır örtülerinin altına girip oturmak, esanslı tespih boncuklarını çekmek, saçları ve süsleri düzenlemek ve yeniden düzenlemek, yaşmak (yürüyüş peçesi) ve ferace (pelerin) giyip iki veya üç halayıkla birlikte toplu gezintilere çıkmak veya sevilen dostları ziyaret etmek, üzerine aynı renk bir terliğin [mest] geçirildiği, ayak bileğinin yukarısına ulaşan sarı botlar giyip yaya olarak ya da bu ülkede araba denen, hepsi boyalı, yıldızlı ve koyu kırmızı kumaş döşeli araçla gezip dolaşmaktır. Arabada yastıkların arasına gömülen hanımlar, gözlerini yeryüzünde bir Türk kadınından başkasının başaramayacağı tarzda en iyi niyetlerle kullanıyorlar. Sokakta dolaşan Türk kadınlarının gibi ince bir koketliğe daha önce asla şahit olmamıştım. Araba yavaş yavaş ilerlerken, ferace beyaz ipek astarı ve püskülleri gözükecek şekilde arkaya atılıyor; yolun kenarında toplanmış bir grup yakışıklı erkek görüldüğünde, yaşmağı düzeltmek için kazara o an seçiliyor. İspanya'nın siyah gözlü kadınları bu sanatı ne kadar iyi icra etseler de, zarif peçeyi asla Doğuluların kıskanç yaşmağı kullandıkları gibi kullanamazlar.

“Alışveriş” düşkünlüğü –“*piquante*” ve “*spirituelle*” [sivri dilli ve nüktedan] Lady Morgan bu evrensel kadını çılgınlık üzerine ne de harika bir makale yazabilirdi!– Doğulu hanımlar arasında sarışın Avrupalı kardeşlerinde olduğu kadar revaçta; ne var ki tamamen farklı bir tarzda alışkanlıklara dayanıyor. İstanbul’da, Howell ve James veya Storr ve Mortimer gibi alışveriş sayarları yok, hele Maradan Carson gibisi hiç yok. “Son çıkan roman” için Ebers veya Sams’ın kapısına arabalar yanaşmıyor. Sokakları güzel döşenmiş, iyi ısıtılmış Kapalıçarşı bile, saten terlikli hanımları cıfcaflı süs eşyalarının veya parlak cici bicilerin satıldığı aralıklara çekemiyor. Peçeli Osmanlının arabası yakışıklı bir satıcının bulunduğu bir dükkânın kapısına yanaşıyor ve ismi daha önceden öğrenilmiş olan Sadık veya Mustafa, arabacı tarafından hanımına belli bir malı göstermesi için çağrılıyor, o da uygun malı getiriyor; hanım malın kalitesini anlamak ve değerini belirlemek için genç adamla sohbet ediyor ve bu arada güzel gözlerinin bütün silahlarını üzerine çeviriyor. Sorular genellikle şuna yakın: “Adın ne?”, “Kaç yaşındasın?”, “Evli misin?”, “Hiç âşık oldun mu?” ve benzeri yersiz ve çocukça sorular. Sorguya çekilen kişi cevaplarıyla hanımı eğlendirirse ve yakından bakıldığında da uzaktan görüldüğü kadar yakışıklıysa, mala itiraz ediliyor ve ziyaret sık sık yineleniyor, ta ki alıcının titiz zevki tatmin edilinceye kadar.

Yüksek mevkilerden kadınlar da zarafetten uzak bu eğlenceden mahrum etmiyorlar kendilerini. Bu durum ancak ara sıra salıverilen kafesteki kuşlar gibi, özgürlüklerini nasıl kullanacaklarını bilmemeleri olgusuyla açıklanabilir; Osmanlı padişahının kız kardeşi Hibetullah Sultan’ın da bu sıra dışı *passetemps* [hoş vakit geçirme] alışkanlığına özellikle tutkun olduğu söyleniyor.

Ertesi sabah, peçelere bürünüp ağır kumaşlara sarınmış ve yanına dadısıyla birlikte çocuğunu da almış olan “Iuno” ve yabansı bir kıyafet içindeki uşağın eşliğinde bir keşif gezisine başladık. Şehrin –“yedi tepe”den birinin dik yamacına kurulmuş, ısıtılı ve teknelerle dolu limana bakan– bu kesimindeki sokakların darlığı ve dikliği nedeniyle araba eve oldukça uzak bir mesafeye yanaşabiliyordu. Bu yüzden, buz tutmuş karların arasında yürümek zorunda kaldık; tıpkı dağın Muhammed’e gidememesi nedeniyle Muhammed’in dağa gitmesinde olduğu gibi.

Arabayı gördüğüm an, perinin Kùlkedisi için kabaktan yarattığı arabanın nasıl bir şey olabileceği gözümde kusursuz biçimde canlandı. Üstü kapalı ufak bir lando biçiminde olan arabanın dışı baştan aşağı koyu kırmızı kumaş, mavi ipek saçaklar ve püsküllerle döşenmişti; içi ise tam olarak yaldızlanmış bir zencefilli çöreği andırıyordu. Her iki yandaki kapılara yalnız ana hatları göstermeye yetecek dört yuvarlak ayna oturtulmuş, pencere yerine yaldızlı kafesler konmuştu; kafeslerin delikleri son derece küçüktü ve durumumuz hiç iç açıcı değildi. Dahası, serbestçe soluk almam neredeyse olanaksız gibiydi, bu yüzden soğuşa karşın kafesler açıldı; bu düzenlemeden sonra *duvet* [kuş tüyü şilte] ve bezemelerin yarattığı lüks içinde, ayaklarımı *a la Turque* [Türk usulü] altına alarak saten minderlere rahatça yerleştim.

İlk uğraşımız Kapalıçarşı'ydı. Avrupalılar açıklanamaz bir nedenle buraya "bazar" diyorlar; oysa bu sözcüğün aslı pazar anlamını taşıyor. Araba ağır giriş kapısının altından tangırdayarak geçtiğinde, bende uyanan ilk duygu büyük bir düş kırıklığı oldu. Bu yapının en büyük çekiciliği kuşkusuz devasa boyutlarda olması; çünkü *tenue* [bakımlılık] ve zenginlik açısından Londra'daki minyatür çarşılarımızın yanında ancak bu kadar aşağı kalabilir. Kaba taşlarla döşeli zemini nahoş derecede pis, içinden gerek görüntüsü gerekse kokusuyla sevimsiz çok sayıda *egout* [yalak] geçen, kötü ışıklandırılmış, beceriksizce inşa edilmiş ve labirentlerin tümünde gezinmediğiniz takdirde kapladığı alana dair hiçbir fikir vermeyen bir çarşı; ister istemez ilk izleniminiz gezginlerce neden bunca abartıldığını ve gezi yazarlarımızca neden göklere çıkarıldığını merak etmek oluyor.

Kapalıçarşı tek çatı altında toplanmış küçük bir ticaret kasabasını andırıyor; her sokağı belli bir ticaret veya zanaat dalına ayrılmış; dükkânlar kuyumcu tezgâhından şalcıların ve kürk tamircilerinin minderlerine kadar değişen derecelerde lüks ve albeni taşıyor.

Bedesten mücevherat açısından harika bir zenginlik sunuyor; ne var ki bunların sergilenmesine şahit olmanız için bir alıcı veya alıcı adayı olmanız gerekiyor; çünkü tezgâhları süsleyen cam muhafazalarda ancak az sayıda ve görece düşük değerli mücevherler sergileniyor. Kuyumcuların neredeyse hepsi Ermeni, tıpkı bunların hemen yakınında iş kurmuş olan sarraflar gibi. Gerçekten de birkaç istisna dışında başkentteki sabit ticare-

tin büyük ölçüde dürüst, sabırlı, güçlüklerden yılmayan, hesabını bilen bir ticaret zihniyetine sahip Ermenilerin elinde olduğu söylenebilir. Buna karşılık, riskli ve ihtirash girişimlere, daha cesur ve maceraperest Rumların şevkle sarılmış oldukları görülebilir. İlk bakışta açıklanması zor bir olgu olarak İstanbul'un en zengin ve en fakir tüccarlarının Rum olması da herhalde bu durumla ilişkili olmalı; oysa dar gelirli veya hesapsız tarzda iş yapan bir Ermeniye çok nadir rastlayabilirsiniz.

Her yana asılmış tütün torbaları, keseler, sırma ve simle dokunmuş *coiffure*'ler [başlıklar] nedeniyle tezgâhları son derece şenlikli gözükten kumaşçılar sokağından bir çift zengin işlemeli yemeni aldık; bunlar ülkenin hanımları tarafından banyodan sonra saçları toplamak için kullanılıyor ve gerçekten takdire değer bir zevk ve beceriyle işlenmişler.

Derken arabayla, her renk ve tonda kadifeden yapılmış, inciler, altın ve gümüş ipliklerle bezenmiş terliklerin çok şık ve kıskırtıcı görüldüğü ayakkabıcılar çarşısına geçtik; bu terliklerin arasına çerçeveleri, arkaları ve sapları benzer şekilde süslenmiş yuvarlak aynalar konmuş. Sonra ilgimizi çeken esansçı dükkânları oldu; bunların bulunduğu kısım gerçekten de "Arap Diyanı"nın minyatür halde canlanmış, çünkü havada bir parfüm bulutu var. Burada *l'embarras des richesses* [zengin müşkülpesentliği] deyişiyle neyin kastedildiğini gerçekten anlayabildik; Doğu ile Batı'nın bütün kokuları, uzun ince *Eau de Cologne flacon*'undan [kolonya şişesinden], yaldızlı küçük gülsuyu şişesine kadar, her şey bir anda bizi baştan çıkardı. Karanfil piramitleri, tarçın yığınları ve mısır unu torbalarıyla baharat çarşısının havası da lükste ondan aşağı kalmıyordu. Göz alıcı sergileriyle, her türden eski ve yeni seramik eşyanın bulunduğu seramikçiler bizi bir yana çekerken, ipekler, kadifeler, Bursa satenleri ve yaldızlı tülbentler diğer yana çekiyordu; kısacası Kapalıçarşı'dan ağrıyan gözlerle ve bu gösterişli, pahalı alışveriş yerine ilişkin karmakarışık izlenimlerle ayrıldım.

Çok yorucu bir gün geçirmiştik; bizi böylesine iyi ve kibar karşılamış misafirperver aileye veda ettikten sonra kayığa atlayıp kendimizi on dakikada Tophane'de bulduğumuzda üzüldüm diyemeyeceğim; buradan geçici evimize yüz metre uzaklıktaki Cadde-i Kebir'de [İstiklal Caddesi] son bulan dik yoluşa yavaşça tırmanmaya başladık.

*Dönen Dervişler–Tekkenin Görünümü–Türbe–Dervişlerin
Görevleri–Semahane–Tekke Şeyhi–Tarikat Giysileri–Hüzün
Müziği–Semanın Ağırbaşlılığı–Modern Bir Seyyahın
Yanılışı–Törenin Açıklaması–İbadet– Barış Öpücüğü
Semahanenin Görünümü–Türklerin Dinsel Hoşgörüsü
Fransız Dönme–Tekkenin Kurucusu Halet Efendi Üzerine*

Galata'ya doğru inerken Petit Champ des Morts'un (Küçük Mezarlık'ın) karşısına düşen Mevlevihane'yi iki sefer ziyaret ettim. Avrupa'da bu tarikatın mensuplarına "Dönen Dervişler" deniyor. Tekkenin avlusuna güzel oymalı bir kapıdan giriliyor; kapıdan geçince sol tarafta karşınıza tarikat mezarlığı çıkıyor ve sağda ana binanın sivri tepeliği görülüyor. Tekkenin ön cephesine vardığınızda avlu genişliyor ve ortada çok yaşlı, etrafı özenle çevrilmiş muazzam bir çınar ağacı duruyor; bir tarafta tarikat büyüklerinin yattığı zarif türbe var, diğer tarafta ise ufak bir mabet gibi çatıyla kaplı, altı cephesi korunaklı, beyaz mermerden bir şadırvan var. Dervişler semahaneye girmeden önce bu şadırvanda aptes alıyorlar. Sekizgen biçimli olan türbenin zemini ortada iki basamak yükseltilmiş; çevresinde yalnız bir kişinin geçebileceği genişlikte bir boşluk bırakılmış. Sandukalar düz, hâki kumaşlarla örtülmüş; her mezarın baş tarafına birer külah yerleştirilmiş ve bunların alt kısmına renkli ipekler ile sırma işlemeli tülbentler bant şeklinde sarılmış. Sandukalardan birinin karşısında tahta bir levha üzerine iğne işiyle Kuran'dan bir ayet yazılmış ve bir külah resmi işlenmiş. Mezarların arasına, düz toprak renkli şamdanlar içinde mumlar konmuş.

Tekke çok güzel bir yapı; çıkıntılı kanatlarında cemaat mensuplarının eşleri ve çocuklarıyla rahatça yaşadıkları ek binalar var. Dinsel görevlerini yerine getiren dervişler, buradan şehirdeki çeşitli uğraşlarına doğru yola çıkıyor ve hemşerileriyle eşit koşullarda çalışıyorlar. Katolik keşişlerin tersine, dervişlerin kendilerini veya tekkelerini zenginleştirmek için para toplamaları yasak. Hem kendilerine hem de ailelerine en basit yiyecekler, en ucuz giysiler yetiyor. Çalışkanlık, ölçülülük ve adanmışlık onlar için bir görev; kendi belirledikleri yükümlülüklerini uygun gördükleri zaman bi-

rakmakta serbest oldukları için, cemaatte gönülsüzlük nedir bilinmiyor. Yıl boyunca, en meşgul oldukları günlerde bile Allah'a adayacak vakti buluyorlar. Diğer Müslümanların tersine, mabetlerinin kapılarını yabancılara açıyorlar; tek koşulları beylerin girmeden önce ayakkabılarını çıkarmaları.

Bazı kaynakların yanlış bir ifadeyle "cami" olarak adlandırdığı semahane, titizlikle boyanmış freskleri olan, orta büyüklükte sekizgen bir bina. Büyük salonun orta yeri parmaklıklarla çevrilmiş ve burası dervişlere ait; hasırlarla döşenmiş olan dış halka ziyaretçilere ayrılmış. Üst katta binanın altı köşesi boyunca uzanan derin bir koridor var; bunun altında, içeriye girer girmez sol tarafınızda, Türk kadınların arkasından töreni izledikleri kafesleri fark ediyorsunuz. Parmaklıklarla çevrili dairenin etrafına dar bir hasır serilmiş; dervişler tören sırasında bunun üstünde diz çöküyorlar. Sürekli sürtünme nedeniyle orta kısım öylesine cilalanmış ki, bir aynayı andırıyor. Dönüşler sırasında kazara dervişlerin ayakları yaralanmasın diye, tahtalar şilin büyüklüğünde başları olan çivilerle birleştirilmiş. Kubbeli tavanın merkezinden aşağıya sekizgen biçimli bir demir çubuk iniyor; buna tutturulan yatay çubuklara farklı renk ve boyutlarda çok sayıda kandil asılmış. Kubbeyi destekleyen ve yirmi dört tane olarak saydığım sütunların pek çoğunda Peygamber'den aktarılan sözlerin yazılı olduğu levhalar var.

Tekke şeyhinin oturduğu ve küçük bir halının üstüne serilmiş koyu kırmızı bir kilimden oluşan yerin yukarısında, tekke kurucusunun adı siyah zemin üzerine yaldızlı koca harflerle yazılmış. Biz içeriye girdiğimizde, şeyh burada diz çökmüş halde oturmaktaydı; üstünde geniş ve sarkık yenleri olan, toprak renginde bir hırka vardı ve gri çuhadan uzun bir başlık biçimindeki külahı yeşil bir şalla sarılmıştı. Semahanenin diğer ucundaki dört büyük pencereden görülen, ince uzun minareleri ve semavi camileriyle İstanbul'un uzakta parıldadığı görkemli Boğaz manzarasına sırtını dönmüş olduğu için ona acıdım.

Dervişler birer birer semahaneye girdiler, çevrilmiş alanın küçük kapısında başlarını yerlere kadar eğerek hasırın üstünde yerlerini aldılar, hürmetle eğilerek yeri öptüler; sonra kollarını sakince göğüslerinde kavuşturarak gözleri kapalı, bedenleri yavaşça öne ve arkada sallanır halde kendilerini sema törenine kaptırdılar. Hepsinde de kolları sarkan, koyu renkli ku-

maştan yapılma geniş hırkalara sarınmışlardı; külahlarını tören boyunca hiç çikarmadılar.

İtiraf ederim ki “Dönen Derviş” fikrinin daha önce zihnimde uyardığı izlenim ciddi olmaktan çok uzaktı; bu yüzden, dinsel törenin yarattığı etkiye oldukça hazırlıksızdım. Dervişlerin ibadeti ancak her dinsel törende dalga geçecek bir şeyler bulmaya hazırlıklı olanları etkileyebilir. Sadece dua ederken çıkan nefeslerin ya da düşkün insanlık için meleklerin kopardığı ezgili feryatları andıran, bastırılmış bir hüznü içeren ve bir bulutun ardından keder seslerini gönderir gibi gelen boğuk sesli çalgıların melankolik figanlarının bozduğu derin sessizlik; semahaneyi dolduran kalabalığa gözlerini bir an bile çevirmeyen cemaatin yoğun ve sofuca kendinden geçmişliği; korodaki dervişlerin derin, dolgun ezgileri; hatta Yaradan’a uysalca ibadet ettikleri bu aydınlık ve periler ülkesine benzer tapınak ile kendi sakin ve vecd halindeki görüntülerinin yarattığı tezat. Bütün bunlar sahnenin etkisini güçlendiriyor ve dinin en kutsal mekânında bile bir komiklik bulmaya kalkışacakların cüretini ve haddini bilmezliğini yüzlerine sessizce vuruyordu.

Sema töreni şeyhin doğaçlama bir duasıyla başladı; semaya katılan dervişler bunu kollarını göğüslerinde kavuşturmuş ve gözlerini yere dikmiş halde dinlediler. Duanın sonunda hepsi alınlarını yere değdirdiler; saz heyeti o zamana kadar duyduğum müziklerin hiçbirine benzemeyen, o kendine özgü yabansı ve melankolik Türk havalarından birini çalmaya başladı. Anında dervişler hep birlikte koroya katıldı; bunun etkisi tüyler ürperticiydi. Sesler, çıkmakta olan ruhun son nefesi gibi solup gitti ve ansızın, bir kez daha neredeyse dünyevilikten uzak görünen derin ve güçlü bir ahenkle yükseldi. Ardından yaklaşık bir dakikalık sessizlik oldu ve bundan sonra pes, ağırbaşlı müzik yeniden başladı ve yerden yavaşça kalkan dervişler, kıdemlilerinin peşinden ortadaki alanın çevresinde üç kez döndüler; şeyhin oturduğu yerin yukarısında asılı olan kurucularının adının gölgesi altında –ilk seferinde geldikleri yöne doğru ve sonra ters yöne, sanki sırtlarının yazıya dönmesini engellemek istercesine, yavaşça sağ ayakları üstünde dönerek– iki kez selam verdiler. Bu selam sırasında kavuşmuş kollarını indirmedi. Törenin bu kısmı ikinci kez yere kapanmalarıyla sonlandı; daha sonra yerlerine dönüp hırkalarını ve eğer varsa ayaklarındaki yün ço-

rapları çıkaran dervişler, tarikat şeyhinin önünden ağırbaşlılıkla geçerek dönüşlerine başladılar.

Ardından şahit olduğum çok olağandışı ve *bizarre* [tuhaf] töreni Don Kışotvari savunmaya ne niyetim var ne de buna hazırlıklıyım; gene de bunu “bir saçmalık” olarak tanımlayan modern seyyaha katılmama olanak yok. Evet, bunun tutarlı ve anlamlı tapınmaya ilişkin Avrupalı fikirlerimize uymadığı kesin; ama kendi muhakeme tarzlarına göre Tanrı’ya hizmet eden, erişilmez karakterdeki bu insanlara herhangi bir kimsenin saygıdan başka bir şey duyacağına ihtimal vermiyorum.

Dans eden, daha doğru ve daha uygun bir deyişle dönen semazenlere –çünkü dönüşleri dansa ancak bu kadar benzemeyebilir– adını veren bu sıra dışı tören kendi içinde anlamsız değil. Dervişler önce geçmiş günahlarının bağışlanması ve sonraki yaşamlarının günden uzak olması için dua ediyorlar; değişiklikleri gerçekleştirmek için sessizce yakardıktan sonra, “ayaklarındaki tozu silmek” ve bütün dünyevi bağlardan kurtulmak kaygısıyla tuhaf ve yorucu hareketlerine başlıyorlar.

Bu göreneğin basit bir hevesten doğmuş olduğuna inanasım gelmediği için, anlamını bulma zahmetine girdim; törenlerin farklı günlerde farklı olup olmadığını anlamak için semahaneyi ikinci kez ayın sırasında ziyaret ettim, fakat bir değişiklik fark etmedim.

Ayakta durmakta olan şeyhin önünden iki kez ağırbaşlı bir selam vererek geçtikten sonra, dervişler kollarını iki yana açtılar ve dönme hareketlerine başladılar; sağ elin avucu yukarıya, sol elinki ise aşağıya bakıyordu. İç giysileri (daha önce de belirttiğim gibi hırkalarını bir kenara bırakmışlardı) bir yelek ve ayaklarına kadar inen koyu renkli kumaş bir etekten oluşuyordu. Kıdemli dervişlerin giysileri yeşil, diğerlerinininki kahverengi ya da sarımsı gri renkteydi; bellerine kırmızı kenarlı kuşaklar bağlamış, yeleklerinin sağ yanını kuşağa sıkıca iştiririrken sol yanını gevşek bırakmışlardı. Çok geniş olan etekleri kuşağın altında bol kıvrımlar halinde iniyor ve dönüşler sırasında çan gibi bir görünüm alıyordu. Bu giysiler yalnızca tören sırasında giyiliyor ve yazın bunların yerini daha hafif kumaştan beyaz giysiler alıyor.

“Görevli” olanların, bunu başka nasıl ifade edeceğimi bilmiyorum, sayısı dokuzdu; bunların yedisi erkek ve kalan ikisi oğlan çocuklarıydı, en

küçüğü kesinlikle on yaşımdan büyük olamazdı. Dokuz, on bir ve on üç gizemli sayılardır; cemaat ne kadar büyük olursa olsun, dönenlerin sayısı bunları geçmiyor; geri kalan tarikat mensupları sema sırasında yerlerinde kalıp dua etmeyi sürdürüyor. Benim izlediğim törende bunların sayısı yirmi kadardı ve her biri bir sütuna yaslanmıştı. Galerideki def vuruşları dönen dervişlerin hareket süresini belirliyordu ve bu uyum kelimelerle ifade edilemeyecek garip bir etki bırakıyordu. Hareketleri öylesine düzgün ve hatasızdı ki, oldukça sınırlı mekâna rağmen, bir kez bile birbirlerine çarpmadılar. Sanki kurulmuş oyuncak bebekler gibi, solgun, tutkusuz çehreleri tamamen kıpırtısız, başlarını hafifçe sağ omuzlarına eğmiş halde beş dakika kadar dönmeyi sürdürdüler. Kabaran etekleri hareketlerinin hızından ötürü semahane soğuk, keskin bir hava estiriyordu. Bu sürenin sonunda, galeride hiç durmadan söylenmekte olan ezgilerde Peygamber'in adı geçti; bunu duyunca hepsi aynı anda durdular, ellerini göğüslerine kavuşturarak eğildiler ve selam verdiler; ani duruşları geniş giysilerinin bacaklarına sarılmasına neden oldu ve bu bir anlığına onlara mumya görüntüsü verdi.

Bunu bir dua faslı izledi ve aynı tören üç kez yineleni; sonunda semazenlerin hepsi yüzüstü yere kapandı ve o ana kadar izleyici olarak kalmış olanlar, hırkalarını onların üzerine örttü. Şeyhin sol yanında diz çökmüş olan derviş ayağa kalktı, hızlı ve vakur bir sesle, bölümlere ayrılmış uzun bir dua okudu; her cümleinin son kelimesini Phillips'e taş çıkartacak zengin, derin bir oktavla "ha-ha-ha" diyerek uzatıyordu.

Bu dua "yeryüzünün uluları" –ülkenin büyük adamları– "kendileri üzerinde yetke sahibi olan"ların tümü içindi; her onurlu isimde başlarını göğüslerine eğdiler, ta ki Padişah'ın adı zikredilene kadar. O an bir kez daha, duyduğum en korkunç iniltiyi çıkararak yere kapaklandılar.

Galerideki bu feveranla saz heyetinin görevi sona erdi; şeyh dizleri üstünde doğrulup birkaç dakika dua etti, diğerleri yerde yatmayı sürdürdü. Daha sonra şeyh koyu kırmızı kilimdeki yerini aldı ve diğerleri teker teker ona yaklaştılar, elini kavrayarak dudaklarına ve alınlarına bastırdılar. İlki, geçtikten sonra şeyhin sağında yerini aldı ve ikincinin gelmesini bekledi; ikinci onun önüne geldiğinde az önce şeyhe sunmuş olduğu barış öpücüğünü ona da sundu; her biri sırasıyla kendinden öncekilerin hepsi-

ne aynı töreni uyguladı. Eli öpülen kişi, sakalını yumuşakça sıvazlayarak karşılık veriyordu.

Bu, gösterinin son perdesiydi; şeyh yavaşça ve sessizce ayrıldı, beş saniye içinde mabet boşaldı ve cemaat kapıda birikerek çizmelerini, ayak-kabılarını ve yemenilerini almaya başladı.

İkinci ziyaretimde dervişlerin semahanesinde gördüklerime benzer pitoresk grupları başka hiçbir yerde görmemiştim; ne de herhangi bir toplulukta böylesine kusursuz bir düzene şahit olmuştum. Bütün tören boyunca derin bir sessizlik hüküm sürdü; bu sessizliği yalnızca benim yanımda duran ve saz heyetinin hüznünlü nağmelerine kendini kaptırdığı için gözyaşlarını tutamayan orta yaşlı bir Türkün hıçkırıkları bozmaktaydı. Her kesimden insanın tuhaf biçimde müziğin etkisine duyarlı olduğu bu ülkede, böyle bir durum hiç de nadir değil.

Semahanenin içi kusursuz bir tablo gibiydi; ağırbaşlı giyimli dervişler ortada yerlerini almıştı. Dış halka kaba redingotlar ve kırmızı fesler giymiş asker gruplarıyla, yeşil sarıkları ve gösterişli sakallarıyla kürklü, mormusu kırmızı kaftanlara bürünmüş mübarek Türk din adamlarıyla ve boz renkli kaba giysileri içindeki köylülerle doluydu. Hepsi de eşit derecede kendini kaptırmıştı ve hiçbirisi ortamın düzenini bozmaya kalkışmadı.

Türkler dinsel görüşler açısından son derece hoşgörülüler. İngiltere Kilisesi'nde olduğu kadar çok mezhepleri var; her kişi uygun gördüğü, vicdanının emrettiği mezhebi seçmekte eşit derecede özgür. Dervişler birkaç farklı tarikata bağlı. Mevleviler inançlarında maddeciler; Zerriniler^a Bakire Meryem'e tapıyorlar; Bektaşiler Mehdi'ye ve on iki imama inanıyorlar. Her tarikatın kendine özgü, sade İslam inancının dogmalarından farklı kuralları var; ama mezhepleri konusundaki bağnaz önyargılarına karşın, bütün Müslümanlardan saygı görüyorlar. Genellikle astroloji ve müzik konularında bilgililer; büyü ve nazarı çözüyorlar; daima sessiz ve uysal davranıyor, asla Saray veya ulemanın entrikalarına karışmıyorlar.

Türkler Hristiyan rahiplere hoşgörülü davranmakla kalmıyor, hatta saygı da gösteriyorlar; onların manastırlarını azizlerin adını taşıyan ve kendi-

a 9. yüzyılda Muhammed bin Kerram tarafından kurulmuş Keramiliğin on iki kolundan biri olan Zerriniye tarikatının mensupları -ç.n.

lerini tamamen Tanrı'ya adanmış insanların yaşadığı kutsal yerler kabul ediyorlar. Bu durumda kendi dervişlerine saygı göstermeleri de şaşırtıcı değil. Hristiyanlara saygıları öylesine büyük ki İstanbul'a yaklaşık iki fersah uzaklıkta, Marmara Denizi'nde yer alan ve "Prens Adaları" adı verilen çok güzel bir grup adada kurulmuş farklı manastırların cemaatlerini çan sesleriyle ibadete çağırmalarına izin veriyorlar; hiçbir Hristiyan kilisesinin başka bir dine tanımadığı bir ayrıcalık bu. Ama belki de dinsel topluluklara hürmetlerinin en büyük delili, Konya'daki en büyük tekkenin türbesinde en tanınmış Müslüman ermişlerinden Molla Hünkâr'ın hemen yanında, sağlığında çok bağlı olduğu ve vasiyetinde ölümünden sonra da ayrılmama arzusunu bildirdiği Hristiyan bir keşişin yatıyor olması. Bu iki mezar hâlâ duruyor; öyküyü daha da kayda değer kılan şey, Eyüp Sultan Camisi'nde Osmanlı tahtına çıkarken padişaha kılıcını verme ayrıcalığının bu tekkenin şeyhine ait olması.

Türkler kadınları derviş olmaya layık görmüyorlar, ama gene de Hristiyan rahibelere saygı gösteriyorlar. Bunun biraz da tuhaf bir kanıtı, 1818'de yaşanan bir olayda görülebilir. Cenova'daki bir rahibeler topluluğu Fransız Cumhuriyetçilerin manastırlarına verdiği hasarı anlatmak amacıyla Padişah'a ve gözde Saray görevlilerinden Halet Efendi'ye birer dilekçe göndermiş. Dilekçeler şapellerinin zeminine sermek üzere üç Türk halısının hediye gönderilmesi yönünde "pek inançlı Zat-ı Şahane"ye bir yakarıyla bitiyormuş; bu halılardan ilkinin kırmızı, ikincisinin mor ve üçüncüsünün yeşil olması isteniyormuş. Rahibeler buna karşılık Osmanlı İmparatorluğu'nun muhterem başının sıhhati, refahı ve şanı için dua etmeyi vaat etmişler. Padişah bu ricayı yerine getirmiş ve Hürrem Sultan'ın hemşerileri, Müslüman bir imparatorun Hristiyan dinine adanmış bir tapınağa bağışladığı muhteşem hediyeyi fazla gecikmeksizin almışlar.

Pera'daki tekkenin mezarlığında Fransa'dan kaçarak Osmanlı uyruğuna giren ve Müslüman bir paşa olarak ölen Marquis de Bonneval'in [Humbaracı Ahmed Paşa] mezarı var; zamanında bu tekkenin kurucusu Halet Efendi'nin başını örtmüş olan mezar taşının kalıntıları da hâlâ duruyor. Söylemeyi unuttuğum bir şey de bunun tamamen mermerden yapılmış olması. Ne var ki, Efendi'nin başı daha az kutsal bir yere taşınmış ve bir hain mezarı damgasını yemiştir.

Bir zamanlar Padişah'ın gözdesi olan Halet Efendi, kendi emellerini örtbas etmek için bir Rum ayaklanmasının çıkmasına neden olmuş. Entri-kalarıyla Mikhail Suzzo'nun Boğdan voyvodalığna atanmasını sağlamış. Hi-mayesi altındaki bu Fenerli Rumun yaptıklarından ve sadakatinden sorumlu olmasına rağmen, Suzzo'nun Padişah'a yeterince bağlı olmaması nedeniyle kınandığında, Padişah'a yönelik sadakatsizliğin sadece Suzzo'dan kaynaklan-madığı, bütün bir ahalinin bunu paylaştığı cevabını verme cüretini göster-miş. Hemen ardından, Rumları ayaklanmaları için gizlice kışkırtmaya koyul-muş. Ve kuklası olan voyvoda da ona öyle uymuş ki İpsalanti eyaletteki ege-menliğini ilan edince, onun emri altına girmiş. Bu asi güç birliği Mora'daki ayaklanma, Rumların İstanbul'daki isyanı ve Patrik'in öldürülmesi gibi kor-kunç sonuçlar getirmiş. Mahmud bu ihanete gözdesini Konya'ya sürerek kar-şılık vermiş, ama bir yandan da kendi mührünü taşıyan bir mektupla, haya-tını ve mal varlığını korumaya söz vermiş; ne var ki birkaç yıl geçince böyle yersiz bir hoşgörü gösterdiği için pişmanlık duyarak, sürgündeki gözdesine geri gelmesini emreden bir fermanla birlikte bir kapıcıbaşı göndermiş. Bu görevli Konya'ya vararak Halet Efendi'ye fermanı sunmuş. Sürgündeki dev-let adamı, talihinde böylesine ani ve beklenmedik bir değişiklikten büyük bir coşkuya kapılarak, hiç vakit geçirmeksizin İstanbul'a dönüş hazırlıklarına gi-rişmiş. Fakat kendisini kapıcıbaşına emanet etmesinden sonra, ipin boğazı-na geçirilip hayatına son verilmesi çok sürmemiş. Kapıcıbaşı yanında kurba-nının kellesiyle çarçabuk İstanbul'a dönmüş.

Velinimetlerinden geriye kalan bu dehşet verici yadigâr, ısrarlı ta-lepleri üzerine Pera dervişlerine teslim edilmiş ve Türk göreneklerine gö-re altında yatan kişinin şiddet sonucunda öldürülmüş olduğunu gösteren küçük bir taşın altına gömülmüş. Gelgelelim birkaç gün bile geçmeden, Padişah kellenin akıbetini sormuş; kendisinin de bağlı olduğu (eskiden se-ma törenlerine katıldığı ve hâlâ tebdili kıyafetle ziyaret edip kafesli hücre-lerinde oturduğu) Mevlevi tarikatının tekkesinde gömülü olduğunu duyun-ca, hemen çıkarılmasını ve şehrin lağımalarının Boğaz sularına boşaldığı Balat'a götürülmesini emretmiş. Derhal emre uyulmuş. Mezar taşının üs-tündeki sarık şekilli sütun artık gözden düşmüş Halet Efendi'nin kellesi-nin birkaç gün yattığı yeri göstermeye yarıyor sadece.

*Galata Tüccarları–Pera “Palas”ları–Pitoresk Yapı Üslubu
Perahılar–Sosyal Konular–Avrupalı ve Ayrılkçı Rumlar Elçilik
Konutları–Elçiliklere Giriş İmtiyazı–Karnaval–Soirées Dansantes
Avusturya Elçisi–Madame le Baronne–Rus Elçisi Madame de
Buteniyeve–Maskeli Balo–Rus Üstünlüğü–Prusya’nın Tam Yetkili
Temsilcisi–Sardinya Maslahatgüzarı–Evinden Atılan Diplomasi
Pera Sosyetesı*

Ne Frenklerin ne de Hristiyanların “Müminler şehri”nde ikamet etmesine izin verilmiyor; bu yüzden limanın karşı tarafında kurulmuş olan Pera varoşları Avrupa sosyetesinin élite tabakasının kargâhı olmuş. Pera’nın yer aldığı tepenin eteklerinde, Boğaz kıyısında bulunan Galata’nın sakinleri arasında işleri sürekli orada kalmalarını gerektiren pek çok itibarlı tacir var; ama Pera beau-monde’un –modanın– beşiği, başkentin St. James’i sayılıyor. Burada sosyal olan her şey en magnifique’tir [debdebelidir]: Değişik elçiliklere ait konutlar, kendilerine göz kamaştırıcı “palas” adını yakıştırarak böbürlenirler; Parisli modist’lerin [modacıların] kasvetli magazin’leri [mağazaları] alabildiğine pahalı ve kirlidir; diplomasinin bütün employé’leri [memurları] dar, dik ve kötü döşenmiş sokakları doldurur; bu arada Rum hanımlar, binanın ön yüzünde çıkıntı yapan cumbalı pencerelerinden onlara tepeden bakarlar; parlak gözlü Ermeniler “her şeyi gören, ama görünmeyen” kafesli pencerelerinden etrafı gözetlerler. Garip renkli, boyanmış kil maketleri andıran evler sanki bir dokunuşla birbirlerine değiverecek gibi durur; her türlü dışsal düzeni, sıralılığı ve orantıyı hiçe sayarcasına girintili çıkıntılı bir hat izleyen bu evlerin tarif edilemeyecek bir pitoresk görünümü var.

Avrupa sosyetesini hızla tanımlarken, Peralıların, yani asıl Pera sakinlerinin sanki Thames veya Seine kıyılarında doğup büyümüşçesine kendilerini Frenk saydıklarını belirtmeden geçmemeliyim. Bu çok orijinal fikrin sizi eğlendirdiği yüz ifadenizden belli olursa, bunu büyük bir hakaret olarak alıyorlar. Dolayısıyla, bunu tartışmaya açık olmayan bir konu kabul ederek, buradaki Avrupalıları basitçe ikiye ayıracağım: Diplomasiyle uğra-

şanlar ve skandal yaratanlar. Bununla birlikte, önceden belirtmeliyim ki, sıkıca birbirine dolanmış bu iki kesimi ayırmak ince bir yaklaşım gerektirir. Pek çok elçiliğe *entr  e*'si [giriş imtiyazı] olanların işi gücü birbirlerini eleştirmek; *entr  e*'ye sahip olmayanlar ise daha da güçlü bir ayrıcalıktan yararlanıyor. Belli ki bu ikisi arasında, Pera toplumu resmi bir "patırtı gürültü"y   işgüzarlık haline getiren, sürekli hareket halinde bir ortam. "Yere bir t  y d    m  g  rs  n" yarın saat içinde herkes bunun kim tarafından yollandu  unu bilir; söylentiler bir pazar gazetesini   enlendirecek bir hız ve şevkle dilden dile dolaşır.

Rumlar arasında, kendilerinin ateşli biçimde direttikleri hoş bir ayrıntı var. Rum Katolikler kendilerini Avrupalı sayıyorlar; buna karşılık ayrımcı Rumlar ötekilerin kiskan  lıkla sarıldığı bu ayrıcalığı benimsemiyorlar.

Birkaç hafta burada kaldıktan sonra, Pera sokaklarında kar  ıla  t  ı  nız her kadının hangi millett  n olduğunu anlayabilirsiniz. Açık tenli Peralılar bone, manto ve   al, yani halis Avrupalı asil kadınların y  r  y     kıyafetini giyerler; gene de onları bir bakışta ayırt etmemek olanaksız. Parlak renklere a  ırn d      nl    leri, giyinme tarzlarındaki tarif edilemez gariplik hemen Peralı kimliğini belli eder. Siyah güçlü Rum kadını ise yüzünü neredeyse tamamen açıkta bırakan, tülbent veya kadifeden geniş t  rbanının üzerine taktığı, omuz ve beline kadar inen pe  esiyle tanınır.

Büyük Pera yangınından bu yana Fransa ve İngiltere büyükelçileri Boğaz'ın Karadeniz'e açıldığı kıyılarda güzel bir köy olan Tarabya'da oturuyorlar; ama Rus, Avusturya ve Prusya elçileri ile Sardinya ve Hollanda maslahatg  zarları kışın şehirde kalmayı sürdürüyorlar. Avusturya "palas"ı, yani elçilik sarayı hâlâ ayakta duran tek bina; diğer diplomatik misyonlar sıradan konutlara sıkışmak zorunda kalmışlar. Rus elçisi Cadde-i Kebir'deki bir konakta kalıyor ve Hollanda maslahatgüzarı hemen yanımızdaki binada oturuyor.

Burada yaşayan Avrupalılar için elçiliklere *entr  e* elde etmek son derece kolay; sayıları öylesine sınırlı ki, *les grands convenance* [yüksek protokol kuralları] neredeyse zorunlu olarak bir kenara atılmış. Ekselansları konuklarının düzeyleri açısından fazlasıyla ho    r  l  . Paris ve Londra'nın   e  kin ortamlarına alışmış bir gezgin için, diplomatik *soir  e*'lerde [gece e  -

lencelerinde] bırakın tüccarları ve eşlerini, ayrıca memurları ve açık tenli eşlerini de görmek şaşırtıcı olabilir. Doğru, karşılama tarzları cana yakınlık açısından değişiyor; “fark çok küçük ve işin güzel tarafı daha az”, ama bu sadece kişisel duyguları ve tahammül gücünü etkiliyor, gerçek durumu değiştirmiyor.

Şehirde bulunduğumuz yıl Karnaval eski coşkusuna yeniden kavuşmuştu; bir iki yıl önce şehri neredeyse harabeye çeviren ve varını yoğunu evlerinde saklayanları mahveden korkunç büyük yangının yarattığı panik duygusu insanların zihinlerinden silinmeye başlamıştı.

Karnaval boyunca Avusturya sarayında her pazar günü bıyıkların ve diplomatik düğmelerin gırla gittiği balolar düzenlendi. Hiç bitmeyen kotilyon, hızlı mazurka, kadril ve vals de eşit derecede revaçtaydı; gece boyunca ilk olarak bir Rumla, ikinci olarak bir Rusla, üçüncü olarak bir Fransızla ve dördüncü olarak da bir Almanla dans ettim.

Avusturya elçisi Baron de Stürmer elli yaş civarında, kısmen dazlak ve tahrik edilmediğinde son derece ciddi görümlü biri; fakat hitap tarzı garip şekilde hoş ve gülümsemesi şimşek gibi.

Madame la Baronne, Paris terbiyesi almış günümüz kadınlarına kusursuz bir örnek; onda vakar cilveyle karışıyor ve nezaketi işveli olduğu kadar zarif de. *Tant soit peu precieuse* [biraz kibarlık budalası] olmasına rağmen, bilgichlik taslamaktan alabildiğine uzak ve sohbeti çok hoş. Birkaç yıl yaşadığı St. Helena’da Napoléon’a ilişkin anılarını anlatıyor; anekdotları *piquante* [iğneleyici] ve politik içerikli; koltuklarınızı kabartan, güzel dile getirilen ve yumuşak bir sesle söylenen iltifatlar yağıdırıyor; hepsinin ötesinde Parisliler dışında hiçbir kadının tam olarak edinmeyi beceremediği o gerçek *laissez aller insouciance* [gamsızlık] havası var. Pera’daki Frenk çevresinde geçirdiğim güzel saatlerin çoğunu bu hanımın zarif konukseverliğine borçluyum.

Rus elçisi M. de Buteniyev, çelişen ifadeleriyle ilk beş dakika sizi şaşırtan bir yüze sahip; alnında ve gözlerinde çekici bir iyilikseverlik ve yumuşaklık karakteri var, ama dudağındaki kurnazca kıvrımlar, şeytanlık ve kuşkuçuluk görüntüsüyle insanı itiyor. Sohbeti rahat, gönül okşayıcı ve hoş; sürekli yaptığı nükteler ve hatırsınasılığı onu sosyete de herkesin göz-

desi yapmış. İkinci karısı olan Madame de Buteniyev genç, zarif ve canlı; yorulmak nedir bilmez bir dansçı ve çekici bir ev sahibesi; dahası Nessel-rode'un^a yeğeni.

Rus sarayındaki *soireés dansante* (danslı gece eğlenceleri) Karnaval'ı adına yakışır biçimde taçlandıran ve büyük coşkuyla kutlanan bir maskeli baloyla sona erdi. Açık tenli ev sahibemiz ve elçiliğe bağlı iki hanım ile Fransız diplomatın eşi, dört Rus kâtibin canlandırdığı *parti carré* (dörtlü) şeytanlar tarafından balo salonuna getirilen melekler olmuşlardı. Bazı politikacılarımız bu kendini beğenmişliğe mutlaka güleceklerdir; ben de bu fantezinin uygun düştüğünü itiraf etmekten kendimi alıkoyamıyorum; doğrusu, Rus elçiliği *attaché*'lerini hazır bulunan diğer devletlerin kadrolarıyla karşılaştırdığımda, "isimlerinin bir ordu" olduğunu kabul etme eğilimindeyim.

Bir balo salonunda bile Rus üstünlüğü elle tutulur biçimde belirgin; sayıları, politik güçleri, popüler olmak için durmaksızın harcadıkları çabalar bir an bile unutulamaz. Her hareketlerinde, her bakışlarında, her sözcüklerinde diplomasi var; bunların yanı sıra kendi kendini besleyen ve en azından şu an için güvenli bir konumda olduklarını bir bakışta gösteren, her yerde ve herkesle kendini rahat hissetmek gibi bir özellikleri var.

Kelimenin en geniş anlamında, giyim kuşamları olağanüstü, tavırları son derece incelikli ve aristokrat –*acharnes pour la danse* [dansa aşırı düşkün], "*passant la moitié de leur temps a rien faire et l'autre moitié a faire des riens*," [vaktin yarısını hiçbir şey yapmayarak, diğer yarısını da hiçbir şey yaparak geçiren]– insanlar. M. de Buteniyev'in sayıca otuza yaklaşan *attaché*'leri, başları döndürmekle ve gönülleri çalmakla meşguller; sanki buraya kapmak için geldikleri pay, misyonlarının ikincil amacı.

Prusya elçisi Kont Königsmark soylu bir aileden gelme marifetli bir centilmen: Yüksek rütbeli erkeklere çok yakışan, zihinsel ve toplumsal aristokrasinin en çekici özelliği olan o sakın ve zarif *tenue* [bakımlılık] hemen kendini belli ediyor.

Sardinya maslahatgüzarı General Montiglio oldukça münzevi yaşıyormuş ve insan içine pek az giriyormuş; ama değerli birikimlere sahip bir kişi ve yorulmaz bir sporcuymuş. Kişisel öyküsü bir parça romantik; yalnız-

a Rus Dışişleri Nazırı –ç.n.

lığı sevmesi ve karısının keşiş gibi inzivaya çekilmesi bu öyküyle açıklanabilir. Rütbesine ve toplumdaki konumuna uygun düşmeyen bir *mariage d'inclination* [aşk evliliği] yaptığı için, Sardinya sarayı tarafından İzmir'e maslahatgüzar olarak onurlu bir sürgüne gönderilmiş; kısa bir süre sonra da İstanbul'a nakledilmiş. Daha önce söylediğim gibi, elçiliklerin balo salonlarını dolduran Pera kalabalığının arasında ender görülüyor.

Diğer yabancı elçiler sosyete de görece önemsiz *rôle* oynuyorlar; büyük yangında birçok diplomatik konutun yıkılmasından bu yana resepsiyon vermeye uygun tarzda inşa edilmemiş evlerde oturmak zorunda kalmışlar. Öyle görünüyor ki daha uzun süre bu durumda kalacaklar: Restorasyon aşamasında olan tek saray Rus elçilik binası. Burada Kuzey'in otokrasisi bir kez daha kendini gösteriyor: İngiliz sarayı harabe halinde ve yıkılmaya yüz tutmuş duvarlarında yabani sarmaşıklar zümrüt renkli yılanlar gibi kıvrılıyor; Hollanda ve Fransa sarayları da öyle; kısacası Avusturya dışında hepsi "kavrulmuş ve kararmış salonlarından sürülmüşler."

Felaket herkesin başına gelmiş, ama şimdiye kadar yalnızca birinin derdine deva bulunmuş.

Diplomatik konutların kapıları kapanırsa, Pera'nın Avrupa sosyete si hakkında söylenecek çok az şey kalır. İngiltere'deki üçüncü sınıf bir taşra kentinden farkı kalmaz. *Ennui* [can sıkıntısı] meraka dönüşür ve kayıtsızlık da *ennui*'ye; kayak veya arabanıza bindiğinizde derin bir oh çekersiniz; ya da daha iyisi, eyerinize atlarsınız ve "hiçbir yere varmayan yuvarlak cümleler"i "sonu gelmez harala gürele"sinden kaçmak için güzellik ve görkem dolu manzaralarda ruhunuzu dinlendirirsiniz.

*Rum Karnavalı–Kasımpaşa–Bahriye Kışlası–Bahriye Binası
Kaptan Paşa Köşkü–Türk Gemileri ve Denizcileri–Gene Yanılgılar
Jüstinyen Sukemeri–Kervansaray–Tersane–“Tatlı Sular”–Fener
Bir Rum Evinin İçi– Nazik Kabul–Ataerkil Âdetler–Ev Ortamında
Rum Hanımlar–Şekerlemeler ve Kahve–Bir Rum Akşam Yemeği
Eski ve Modern Rumlar–Eğitime Dair Birkaç Söz–Ulusal Kibarlık
Logotet Aristarki–Politikası– Babasına İlişkin Birkaç Söz–Kişisel
Geçmişi–Bir Rum Kahvaltısı–Balo Ertesi Sabah–Rumların
Medeniyete Doğru İlerleyişi–Türkler ile Rumlar Arasındaki Benzerlik*

Rum Karnavalı Avrupalılarınkinden üç gün daha uzun sürüyor; bu vesileyle, İstanbul'un Rum mahallesi Fener'de yaşayan zengin bir tacirin verdiği baloya gitmeyi memnuniyetle kabul ettik. Boğaz'ı perdahlı bir çelik tabak gibi ısıldatan o parlak bahar güneşlerinden birinin altında babamla birlikte bir kayığa atladık.

Tekneye Kasımpaşa'da, bahriye kışlasının önünde bindik. Kışla kocaman bir yekpare bina; zevksiz fresklerle boyalı duvarları kadar, yıkık dökük pencereleriyle de dikkat çekici. Hemen yanında Rus zevkine göre yapılmış, bütün dış cephesi ince süslemelerle kaplı, üç tarafından sütunlarla çevrili ve şen görünümlü bir yapı olan Bahriye Binası var. *Rez de chaussez* [giriş katı] işlerin yürütüldüğü halka açık daireler ile kıdemli personele ayrılmış dairelerden oluşuyor. İkinci kat ara sıra Kasımpaşa'da bir sabah geçirip, yapım halindeki savaş gemilerinin ilerleyişini denetleyen Padişah'a ayrılmış; bu salonlardan limanda dizilmiş savaş gemileri de görülüyor.

Bahriye Binası'nın biraz gerisindeki bir yükseltide, eskiden Kaptan Paşa'nın oturduğu köşkün pitoresk kalıntıları duruyor; iki sıra uzun ızgaralı kemer neredeyse kusursuz halde kalmış ve bir sukemeri etkisi uyandırıyor; ot bürümüş bayırın tepesinde kümelenmiş kuleler harabeye çok ilginç bir özellik katıyor.

Bindiğimiz kayığın dört bir yanında, karayla çevrili limanda dingin bekleyen, ağızları havaya dikilmiş topları ve boyalı ya da altın yaldızlı pupalarıyla devasa gemiler vardı. Bu arada, dünyanın en büyük firkateyni son

hızla denize açılma hazırlığı içindeydi; yanından geçerken güvertesinde kırmızı fesleri ve ilikli mavi ceketleriyle koşuşturan insanlar gördük. Korkarım İngiltere'nin mavi ceketlileri Türk gemicilerle kardeş olmayı arzulamayacaklardır, çünkü bunlarda gerçekten de "acemice" bir hal var; Padişah'ın dünyadaki en iyi gemilerden bazılarına sahip olduğu, fakat bazı gemicilerinin de en kötüler arasında yer aldığı sıkça söyleniyor zaten.

İlk kez limana bulutsuz, güneşli bir günde geldiğimiz için, modern bir gezginin sözünü ettiği "altın kaplama kubbeler"i keşfetmek için çevreme bakındım: Heyhat! İstanbul'daki hiçbir caminin altın kubbeleri yok; böyle görkemli bir nesneye en çok benzeyen Sultan Mahmud'un Tophane'de yaptırdığı caminin [Nusretiye Camisi] minarelerinin altın yaldızlı külahları; *en revanche* [buna karşılık], gözlerim şehrin kümelenmiş evlerinin yukarısında yaşlı ve karanlık bir çehreyle yükselen, üzerinde durduğu iki tepeyi ve yüzyılları birbirine bağlayan Jüstinyen Sukemeri'nin kalıntılarına takılıp kaldı. Saray'ın [Topkapı Sarayı] parıltılı kuleleri, çevresini kuşatan uzun serviler arasından ışıklar saçıyordu. Ayrıca zarif, ama neredeyse kimsenin yaşamadığı Eski Saray da göl gibi durgun ve berrak sulardaki yansımasıyla göz alıyordu.

Bunlar kısa sürede arkamızda kaldı. Gürbüz kürekçilerimiz bizi hızla ileri götürürken, sağ yanımızda Tersane'nin geniş dış binalarını seçtik. Tersane kıyıyı limanın ta ucuna bağlıyor, güzel bir derenin limana boşaldığı ve bölgeye adını verdiği "Tatlı Sular"da^a son buluyor.

On dakikada Fener'e vardık ve liman sularının yaladığı ahşap bir iskeleyle yanaştık; daha beş dakika geçmeden, bizi gece yatısına davet etmiş olan konuksever ailenin önce bahçesinde, sonra da evinin içinde bulduk kendimizi.

Taş döşeli muazzam bir holü geçtikten sonra, evin farklı bölümlerine giden üç katlı mermer merdivenden çıktık, uzun bir koridordan geçtik ve ailenin hanımlarının gelişimizi bekledikleri daireye girdik. Yabancıları ne ölçülü bir kibarlığın iç üşüten selamıyla, ne "üst tabaka" kayıtsızlığıyla karşılıyorlar; her biri ellerini uzatarak bize yaklaştılar ve hoş geldin öpücüğü sundular; on beş dakika geçmemişti ki hepimiz gülüyor ve sanki yıllardan beri tanışıyor muyuz gibi neşeye Fransızca sohbet ediyorduk.

a Kağıthane -ç.n.

Hiçbir yerde kendinizi Doğulular arasında olduğundan daha “eviniz-deymiş gibi” hissedemezsiniz. Onlardan söz ederken alışkanlık sonucu kul-landığımız deyişle yanı barbar olabilirler; ama öyle bile olsa, ünlü bir kadın ya-zarın “aşırı kibarlık aşırı basit tavırların yanı başındadır” aforizması buraya çok uyuyor. Ülkenin âdetleri yüzünden yaşadıklarınız dışında, bir Türk veya Rum evinde yaşayabileceğiniz herhangi bir sıkıntı ancak nedensiz olabilir; çünkü yerli insanlar sizin istediğiniz her şeyi söyleyeceğinize güvenirler ve si-ze ters gelebilecek bir davranışta bulunmamak için ellerinden geleni yapar-lar. Bu yüzden ayrıldıktan sonra, yanlarında kalırken rahatsız olduğunuz yo-lunda imada bulunursanız, aile her şeyden çok buna alınacaktır.

Bizi karşıladıkları oda oldukça genişti ve üç tarafında Türk evlerin-de olduğu gibi (aslında Türkler bunu Rumlardan taklit etmişler) sedirlerle çevriliydi. Sedirler canlı desenli basmayla örtülmüş ve üzerlerine koyu ma-vi kadife yastıklar atılmıştı. Rahatlık sağlayan tandır da eksik değildi; man-tomu, şalımı ve bonemi bir kenara koyup yürüyüş ayakkabılarımı terlikle-rimle değiştirdikten sonra, herhangi bir Rum gibi, hoşnutlukla kapitone örtülerin altına sokuldum; yastıklarla kendimizi sarmaladıktan sonra lüks bir tembellik içinde, yaklaşmakta olan baloyla ilgili tahminlerde bulunup geçmiştekilere ilişkin anekdotlar anlatarak oturduk.

Hiçbir şey bir Rum ailesinin ev âdetlerinden daha ataerkil olamaz: Konuk olduğumuz aile üç kuşaktan oluşuyordu. Gençlerin yaşlı akrabaları-na gösterdikleri saygı ve itaat, güzel olduğu kadar duygulandırıcıydı da. Yaş-lı büyükanne eski bir güzelliğin soylu yadigârı gibi; profili öylesine kusur-suz korunmuş ki bir heykeltıraş seve seve bakmak ister herhalde. Kır saçla-rını alnından geriye toplamış ve başına koyu renkli bir eşarp örtmüş; kürk astarlı kahverengi kumaştan geniş yenli bir kaftan ve koyu kırmızı, merinos yünü ve zerdeva derisinden yapılma bir iç ceket giymişti; kızı, evin hanımı ve on iki çocuk annesi, iri, koyu, parlak gözleri ve gaga biçimli burnuyla, ba-na güçlü biçimde bir Yahudi kadını anımsattı. Geniş alına pahalı bir İran eşar-bı bağlamıştı; gün içinde, sarmalanmış olduğu muhteşem kaşmir şalı üç kez değiştirdi. Genç hanımların başlarında bizim hanımların akşam giy-sileri için kullandıklarına çok benzer, çiçeklerle süslenmiş tül türbanlar var-dı. Koyu, gür, parlak saçları neredeyse tamamen örtülmüştü ve boğazların-

dan dizlerine kadar inen kürklü kaftanlar giymişlerdi. Merinos yününden uzun iç etekleri, geniş kıvrımlarla ayaklarına kadar iniyordu.

Tandırın çevresinde rahatça yerleştikten sonra, bir hizmetçi *attar de rose* [gül suyu] katarak hafifçe kokulandırılmış hoş bir reçelle dolu büyük bir billur kâsenin, bir dizi kristal su bardağının ve kürekleri altın kaplama çay kaşıklarından oluşan gümüş bir kayığın bulunduğu bir tepsi getirdi. Evin hanımı bu küreklerden birini reçele batırdı ve bana sundu; daha sonra kaşığı kayığın içine koydu ve ardından aynı konuksever elin sunduğu bir yudum suyu kabul ettim. Bütün tören babam için yineleni; tepsinin gönderilmesinden sonra ikinci bir hizmetçi farklı desenlerde küçük porselen fincanlarda sunulan kahveyle içeriye girdi. Fincanların tabakları yoktu; bunun yerine Avrupa'daki yumurta kaplarına benzer bir şekil verilmiş telkâri gümüş tutacıklara konmuşlardı.

Ardından saat altıya kadar kömürümüz ve yastıklarımızla baş başa kaldık; bu arada babam, boyu bir sekseni aşan, uzun, heybetli görünümü olan ev sahibimizin eşliğinde pahalı bir çubuktan tütün içti. Ağızlık limon renginde ve neredeyse limon büyüklüğünde kehribardan yapılmıştı. Ev sahibinin siyah kalpağı, büyüklüğü ve yuvarlak şekliyle Ermenilerin giydiklerinden farklıydı; üst üste yığarcasına giydiği kürklü giysiler, kısa bir süre önce suyun üstünde sert bir bahar melteminin altında titrediğim için, bana rahatlığın ta kendisi gibi göründü.

Rumların akşam yemeği çok ayrıntılı bir işlem; bıçaklar, çatal ve Avrupalıların tanıttıkları diğer gereçler, bunları benimseyenlerin çoğu için bile hâlâ yardımcı olmaktan çok engel olarak görüldüğü için yemek daha da uzuyor.

Masada yerlerimizi alınca büyük bir ilgiyle çevreme bakındım: Gerçekten de kalabalık bir gruptuk; sabah boyunca "evle ilgili meseleler" yüzünden dışarıda olan ailenin bütün genç bireyleri masanın çevresine toplanmıştı; parlak siyah gözlerden oluşan böylesine bir halkayı daha önce hiç görmemişim!

Yemeğin görüntüsü bile *appetissant*'dı [iştah açıcıydı]. İçinde pirinç çorbası olan kocaman çorba kâsesinin çevresine her türden iştah kabartıcı yiyecek dizilmişti: ançüez, rendelenmiş peynir, minicik porsiyonlara bölünmüş sucuk, türlü türlü turşu, gül yaprakları gibi görünen tuzlanmış ton balığı ve ince dilimlenmiş Edirne dil peyniri. Ağız sulandıran hamur işleriyle tepeleme

doldurulmuş yemek tabaklarının arasındaki köpüklü Rum şarapları ışığın altında gülümsüyordu. Maydanozlu sosun üzerine yatırılmış tekir balıkları kızzartılar saçıyor; domates suyuyla hafifçe renklendirilmiş pilav piramitleri de vardı. Ana yemekler hizmetçiler tarafından hızla tabaklara kondu. Harika yemeği lezzetli bir tatlı taçlandırdı; bu da bittiğinde aceleyle dairelerimize çekildik; az sonra giyim kuşamın bütün gizemi bizi içine çekmişti.

Baloyu verecek olan “Keşişoğlu” adlı tacirin evi, konuk olduğumuz eve komşuydu; Eflâk bandosunun neşeli müziği şenlik kalabalığına katılmaya hazır olmamızdan çok önce balonun başlamakta olduğu haberini verdi. Tam bir kalabalıktı bu, kusursuz bir toplumsal kaleydoskop. Sürekli hareket halindeki çeşitli giysiler ve renkler, şen ve kendine özgü bir insan mozaiği oluşturmıştı. Saçları ve sakalları ağarmış, babadan kalma kıyafeti, yani koyu renkli yuvarlak kalpak ile zarif kaftanı çıkarmamakta kararlı yaşlı erkekler; yarı Avrupalı giysileri (kötü kesimli redingotları ve kaşlarına kadar inen kızıl fesleri) içinde modanın *tiers etar*’ları [sıradan insanları]; okudukları okulun titizliğine uygun *chausse* [ayakkabılar] ve eldivenlerle yansıttıkları *tenué*’den [bakımlılıktan] ve üstün bilgilerinden gururlu, dünyayı gezip görmüş delikanlılar.

Kadınlar arasında da aynı şekilde moda kademeleri olduğu belirgindi: Yaşlı hanımlar koyu renkli şapkalar ve insanı sarıp sıcak tutan kaftanların yarı yarıya örttüğü, modası geçmiş, çirkin yelekler giymişlerdi; sonraki kuşak Rum ve Avrupa kıyafetlerini benzeşmez tek bir yığın haline getirmişti ve giysilerin her biri diğerinin saçmalığını belirginleştirip artırıyor; bu tutarsız karmaşayı bir de göz kamaştırıcı elmaslarla bol bol süslemişlerdi. Genç hanımlar ise İngiltere’de üçüncü sınıf bir taşra kentinin güzelle riyle tıpatıp aynı görünümdeydi; etekleri çok kısa, başları çok yüksek, kolları fazla işlemeli ve bir bütün olarak abartılı giyimli.

Rum hanımların canlı renklere düşkünlüğünden daha önce de söz etmiştim; balo salonunda garip, neredeyse can sıkacak bir zevk tablosu vardı. Böylesine parlak mavileri, koyu pembeleri ve canlı kırmızıları asla bir arada görmemiştim. Bu parlaklık düşkünlüğü takılarına da yansıyor. Bunları en sıra dışı tarzda karıştırıyorlar; umursadıkları tek şey, takabilecekleri kadar süsü üstlerine yığmak.

Bununla birlikte, beni aralarına alırken gösterdikleri içtenlik ve iyi yüreklilik aklıma geldiğinde, bu önemsiz eleştiriyi yaptığım için kendime bir parça kıızıyorum. Bana yabancı olduğumu hissettiren en küçük bir imaları bile olmadı; tersine, her yanda gülümsemelerle selamlandım; her birinin bana söyleyecek hoş ve gönül okşayıcı bir sözü vardı; on dakika içinde odada tanımak isteyebileceğim herkesle tanıştırılmışım. Bu dost canlısı kadınlar arasında eğitimin de ilerlemekte olduğunu söylemeden geçmemeliyim; gençlerin üçte ikisi, birçoğu akacı olmak üzere, Fransızca konuşuyor; pek çoğu İngilizce ve hatta İtalyanca biliyor; eğitimlerinin temeli ise eski Yunanca ve hemen hemen hepsi bu dili biliyor. Müzik zevkini de hızla kazandıkları açık; Rum kadınların iyi bir eğitim ve terbiye cilasına kavuşmaları için gereken tek şey zaman ve daha geniş olanaklar. Gerekli malzeme hazır: Zekâya, algı çabukluğuna ve eğitime dönük güçlü bir arzuya zaten sahipler; Türk ve Ermeni kadınlara göre belirgin bir üstünlük taşımalarına rağmen, hem eğitim hem de fırsat açısından eksikliklerinin farkındalar. Bunlar bir kez onlara sağlansa, büyük olasılıkla zihinsel yetiler açısından dünyadaki hiçbir kadından aşağı kalmayacaklar.

Sisam prensinin şişman görünümlü, ama gene de yakışıklı oğlunu, Boğdan elçisini, hepsi de kara gözlü ve bıyıklı olan Mikiali, Manolaki, Lorenzi, Arkolopolos vs vs vs adlı bir grubu geçip, şark politikası hakkında bilgi sahibi olan herkesin büyük ilgisini çekecek biri üzerinde duracağım. Nikolaos Aristarki'den söz ediyorum. Logotet, yani ruhban sınıfının başı ve Sinod'da Rum cemaatinin temsilcisi olan, düşmanları tarafından Hünkâr İskelesi Anlaşması'nın yapılmasına yol açmakla suçlanan Aristarki'nin ta kendisi. Ahmed Paşa'nın St. Petersburg konvansiyonu uyarınca en güzel topraklardan bazılarını Ruslara bırakması yönünde padişaha akıl vermesini onun sağladığı söyleniyor; bunların hepsine tuz biber eken şey de, Çar Nikolay tarafından hizmetlerinin karşılığında kendisine büyük bir aylık bağlanmış olduğu iddiası.

Bütün bu iddiaların hatırı sayılır bir grup tarafından külliyen yalanlandığı da unutulmasın. Bunlar Logotet'in politik kariyerine çok farklı bir gözle bakıyorlar; Mehmed Ali Paşa'nın Kütahya'ya yürüdüğü sırada Padişah'ın içinde bulunduğu nazik durumun bu suçlamaları toptan çürüttüğü kanısındalar. O günlerde Mahmud'un ne ordusu ne de donanması vardı, tebaasının tehdidi

altındaydı; dostları tarafından terk edilmiş, yandaşları tarafından yalnız bırakılmıştı ve canını kurtarmaktan başka bir düşüncesi yoktu. Akıl danışacak, öğüt alacak kimsesinin olmadığı bu zor durumda, niyetinin bu olduğu bilinmese de, tebaasına karşı kendisini korumak üzere Rus donanmasını çağırmanın bizzat Padişah olduğu söyleniyor. Onlara bakılırsa, Mahmud kendi vezirlerinin ve yabancı güçlerin yakınmalarına karşın amacından vazgeçmemiş ve izleyen dört yıl içinde Osmanlı Devleti aynı görüşleri korumuş. Bunu ispatlamak için de, tek başına bir kişinin, üstelik o kişi bir Rum raiyet ise, despot bir devletin hareketlerini belirleyecek güce sahip olamayacağını öne sürüyorlar. Bu arada, Aristarki'nin Türk devleti nezdinde hâlâ güvenilen biri olduğu ve bu devletin siyasal varlığını ayakta tutan karmaşık ağda az çok ipliği bulunduğu kesin.

Ona en şiddetli biçimde karşı çıkanların çoğu, kendini adadığı amaca fazlasıyla sadık kaldığı için kurban edilmiş olan Aristarki'nin oğlu olduğunu unutmuşlar ya da bir ihtimal bunu hiç öğrenmemişler. Baba Aristarki Babiâli'nin son tercümanı ve Halet Efendi'nin sırdaşymış. Halkının ayaklanması sırasında Padişah'a sadık kalmış ve Padişah'ın Rusya'ya karşı İngiltere'nin görüşlerini desteklemesini sağlayan doğru ve erkekçe bir politika izlemeyi sebatla sürdürmüştü; ne var ki, etkili olduğu günlerde bütün enerjisini hizmetinde harcadığı güç, ihtiyaç duyduğu sırada onu terk etmiş. İngiltere'nin politikasını değiştirmesiyle baş hain Halet Efendi'nin insafına kalan Aristarki, geri çağırılma vaadiyle Bolu'ya sürülmüş, ama sonunda yaşamını kaybetmiş, Eflâk voyvodalığı gibi yüksek bir makamı dolduracak kişisel özelliklere ve mevkiye sahip tek kişi olduğu için, hiçbir güçlü el onu kurtarmaya uzanmamış; istemeden hâmisinin hain entrikalarının sırdaşı olmuş ve efendisi onun bunları açığa vurma gücü olduğunu çok iyi biliyormuş. Bu şekilde, bir yandan unutulmuş, diğer yandan ihanete uğramış halde, onun yerine kendi sinsi politikasının inceliklerini çok daha az bilen birini getiren Halet Efendi'nin korkularına kurban gitmiş.

Logotet babasının gözleri önünde parça parça kesilmesini, onur ve sadakatle hizmet ettiği kişilerin elçileri tarafından öldürülmesini izlemiş; annesinin nicedir yaşadığı yerden, kendilerine bakacak durumda olmayan yedi kızıyla birlikte atılmasını görmüş, bu olayla öksüz kalmış ve dilenmek zorunda bırakılmış iki erkek kardeşinin arasında durmuş, kendisinin ol-

ması gereken malların yabancıların ellerine geçmesini izlemiş; bu çaresiz ve yersiz yurtsuz varlıkların rahatının, talihinin, hatta mevcudiyetinin bile kendi bireysel çabalarına bağlı olduğunu anlamış ve hissetmiş.

Anlaşılr nedenlerle bu konuyu burada kesiyorum: Büyük Logotet ve Eflâk Maslahatgüzarı Nikolaos Aristarki'nin bana çok ilginç geldiğini söylemekle yetineceğim. Onun hakkında öyle çok şey işitmiş, öyle çok şey hayal etmiş ve ailesinin öyküsünden öylesine derinden etkilenmişim ki bunca dehşet yaşamış, böyle erkekçe savaşmış ve önünde diz çökene kadar talihle boğuşmuş ve kişisel etkisi iki patriği devirmeye ve diğer ikisini Rum kilisesinin tahtına oturtmaya yetmiş bu adamı görmeyi sabırsızlıkla bekliyordum.

Onunla ilk kez tanıştığımda politik eğilimlerinin farkında değildim. Tek arzum, ondan esasen yarar gören ve onu görüp sohbet etme arzusunu zihnimde uyandırmayı başaran kişinin tasvirleri ve anlatımları sonucunda çok ilgimi çeken bu adamla tanışmaktı. Benim işim adamın kendisiyleydi, politikacıyla bir işim yoktu. Yıkılmış bir anneyi ve dilenmek zorunda bırakılmış bir aileyi kurtarıp ayakta tutan Aristarki'yi düşünüyordum sadece. Antlaşmaların yapılmasına yardım etmiş ve gençliğini devlet entrikaları arasında geçirmiş tercüman beni ilgilendirmiyordu. Aile öyküsü sanki bir romandı; bunun bana anlatılış şekli sempati duygularımı ayaklandırmıştı; onunla tanışma fırsatı bulmak beni çok sevindirdi.

Logotet benimle tanıştırılan ilk insanlardan biriydi; onunla bir kalabalığın ortasında karşılaşmış olsam, ona dikkat etmeden geçemeyeceğimi anında fark ettim. Otuz beş yaşında, orta boyda ve derin ifadeli çehresinin her çizgisinden zekâ fışkırıyor. Alnı geniş ve yüksek, koyu kahverengi saçları önden seyreli, sanki zeki karakterini iyice açığa çıkarmak ister gibi; parlak ve kıvrak gözleri heyecanlandığı anlarda ateş püskürtecek gibi görünüyor, ama sakin son derece yumuşak. Burnu tam bir gaga şeklinde ve bıyığı şimdiye kadar gördüklerimin en beyazlarından bir dizi dişi kısmen gizliyor. Yanımda durup benimle sohbet ederken sürekli sakalıyla oynayarak kendini oyaladığını fark ettim. Sakalı sivri ve belli ki bununla çok gurur duyuyor. Sesi son derece hoş, konuşması sevecen ve Fransızca'yı akıcı konuşuyor.

Birkaç dakika konuştuktan sonra beni karısı, annesi ve kız kardeşleriyle tanıştırdı; hepsi de beni büyük bir sevecenlikle selamladılar; az son-

ra ise elim onunkinin içinde, kotilyon dansının karmaşık adımlarını izliyorduk. Hizmetindeki kişilerin titizliği beni çok eğlendirdi; çubuk taşıyıcısı, en pahalı malzemeden yapılmış bu kışkırtıcı lüksü beş dakikada bir sunuyordu. Bununla birlikte benimle konuşurken kendi keyfini düşünmeyecek kadar iyi yetişmiş biriydi; her ne kadar Rum hanımlar bu sosyal akse-suara alışık ve yaşlı kadınların birçoğu tütün içiyor olsa da. Başka bir uşak zaman zaman ona temiz bir patiska mendil uzatırken, üçüncüsü bir gölge gibi peşinden ayrılmıyor ve dans ederken veya odada yürürken durduğumuz anda, oturmak üzere bize bir çift iskemle ayarlıyordu. Logotet bu son hizmetten tereddüt etmeden yararlanıyor ve beni de aynısını yapmaya zorluyordu; dansın dönüşleri sürekli ayağa kalkmama neden oluyordu; o da her seferinde benim boş iskemlemin arkasına yaslanarak bekliyor ve ben yeniden oturmadan o da oturmuyordu.

Neredeyse bütün gece benimle dans etmekte direndiği ve kalan zamanda da sohbet ettiğimiz için, kısa sürede konuşmaları fazlasıyla ilgimi çekmeye başladı; ertesi gece bizim için bir balo düzenleyeceği yolunda söz verdiğini işitmek beni içtenlikle hoşnut etti. Bu haber kısa sürede bütün salona yayıldı ve özellikle de ertesi gün Karnaval'ın son günü olduğu için, insanlar bir davet koparmak uğruna büyük çabalar harcadılar. Sabahın dört buçuğunda, Madam Logotet'ten bir kahvaltı daveti aldıktan sonra, çok güzel ev sahibemize ve onun konuksever kocasına veda ettik ve sonraki akşamın yorgunluğuna dayanmamızı sağlayacak ufak bir istirahat için aceleyle döndük.

Rum kahvaltısı Rum akşam yemeğinden pek az farklı: Aynı köpüklü şaraplar, aynı koca çorba kâsesi, aynı etler ve hamur işleri ile *friandises* [şekerlemeler]. Ama bunlara ek olarak bir de kara benzeyen kaymak, yani kesilmiş krema ve fokurdayan bir semaver var.

Başkalarının da bunu yazıp yazmadığını bilmiyorum, ama sık sık gözledim ki, parti hoş geçmişse, bir balodan sonraki kahvaltı çok zevkli bir öğün oluyor. Önceki gecenin heyecanı henüz tümüyle durulmamış; “parlak hanımlar ile kavalierleri”nin “söyledikleri ve yaptıkları” neşeli ve kaçınılmaz bir konu; her şey “düğün çanı kadar eğlenceli”. Bu kez, bunu kendim de gözleme olanağı bulmuştum; çünkü kahvaltı bittikten sonra aile Fener'de kaldığımız sürece onlarla kalmamızda ısrar etti. Bunun için giysile-

rimizi almak üzere uşaklar gönderildi ve akşam yemeğine kadar rahatça tandırın çevresine kurulduk.

Logotet'in kış aylarında kaldığı ev kiralıktı.* Son derece güzel ve geniş olmakla birlikte, Boğaz'daki evinin yanında görkem açısından çok geride kalmaktaydı. Logotet çağurmaya ne zamanının ne de yerinin elverdiği kişileri gücendirmemek için, baloyu kendi evinde vermeyi uygun bulmamış, dostlarından birinden, Rum kilisesinin bir piskoposu ve yakın bir komşu olan Hacı Aneste'den akşam evini açmasını rica etmiş ve hazırlıklar vakit geçirmeden tamamlanmıştı. Logotet'ten bir balo salonunun sıcaklığı ve telaşı içinde de hoşlanmıştım, ama ailesiyle yakın ilişki içinde onu çok daha fazla beğendim. Yumuşak ve nazik tavırları, önyargısız ve akıcı sohbeti onu büyüleyici bir dost haline getiriyordu; onun ve dost canlısı ailesinin yanında saatler öyle hızlı geçti ki, sanki daha ögle bile olmamışken akşam yemeğinin hazır olduğu bildirildi.

Saat dokuz buçukta Logotet'in kolunda balo salonuna girdim. Merdivenlerden çıkarken onun karşılanma tarzı beni oldukça şaşırttı. Ev sahibi ve sahibesi bizi merdivenlerin sahanlığında karşıladılar ve Logotet'in bu Doğu tarzı selamı önleme çabasına karşın, eğilip giysinin eteğini öptüler. Onları bize doğru gelen diğerleri izledi; beni dans edeceğimiz heybetli salona doğru götürüp oraya açılan oturma odasının en ucundaki sedire oturttuğu sırada herkes ayağa kalktı ve o oturana kadar da ayakta durdu.

Sunulan kahvelerin içilmesinden sonra, Logotet beni salona geri götürdü ve bir polonezle baloyu açtı; ardından kadriller, valsler, kotilyonlar ve mazurkalar hızla birbirini izledi; bir daha karşılaşsam tanımama asla olanak olmayan bir sürü insanla tanıştıktan ve sabahın altısına kadar dans ettikten sonra, hoş ev sahibimizle son bir polonez yaptım ve benzer durumlarda yaşadıklarımın daha büyük bir esefle balo salonundan ayrıldım.

Ertesi gün de Fener'de kaldık ve ayrılırken beraberimde götürdüğüm anılar sadece iyilik ve nezaketle bezeliydi. Gerçekten de Logotet'e ve arkadaşlarıma borçlu olduğum bu üç günlük katışıksız doyumunu yaşamışlığım çok, ama çok enderdir.

* Rum din adamlarının ahlak anlayışına bir örnek olarak, bu evin birkaç ay önce Tarabya'da ölen Dercon Başpiskoposu tarafından *la dame de ses pensées* [hayallerinin kadını] Hesterine'ye bırakılmış olduğunu söylemem küstahlık sayılmasa gerek.

Bu çok hoş ziyaretim sırasında beni en derinden etkileyen şey, İstanbul Rumlarının medeniyete doğru attıkları hızlı adımlar oldu. Türklerin toplumsal ilerlemenin tekerleklerini yavaşlatan ve sökülüp atılması zaman alacak olan eski ve sıkı sıkıya tutundukları bin bir batıl inancı var; Müslüman efendilerini insan kusursuzluğunun *ne plus ultra* [en üstün] örneği olarak gören Ermeniler ise Türklere göre ilerlemeden daha da uzaklar; buna karşılık canlı ve zeki Rumlar, sanki sezgisel biçimde, görgü kurallarını olduğu kadar, en ufak kişilik farklılıklarını da kapıveriyorlar. Zihinsel olduğu kadar fiziksel olarak da lokomotif binmişler, yeterince iyi olmayan zevklerini ve eğilimlerini yolculuk ederken düzeltiyorlar; kıyaslıyor, evirip çeviriyor ve benimsiyorlar; ilerlemelerinden ötürü gururlular; bir adım öne çıkarak Avrupa geleneklerine döndüklerini ve yarım yamalak değerleri küçümsediklerini gösteriyorlar; görünümünü olduğu kadar zihinlerini de aldıklarını söyledikleri modellere göre şekillendiriyorlar.

Türkler Doğulu halklar arasında daha ağırbaşlı, kibirli ve benmerkezci olmalarıyla öne çıkıyorlar; ne var ki, toplumsal taktikler söz konusu olduğunda açık göz, kurnaz, hesapçı, entrikacı Rumlardan çok daha aşağılar.

Müslüman gözünü uzak ve önemli bir nesneye diker ve bunu ele geçirene kadar sürekli çalışır; bu arada harekete geçen Rum, toplama bakıldığında büyük olasılıkla daha ağır basacak bir sürü ufak üstünlük yakalar. Burada söz konusu olan zihin ile maddenin –tilki ile filin– çatışması. Zihinsel hüner Rumların can yeleği olmuş. Yapıları farklı olsaydı, çoktan dünya yüzünden silinmiş ya da “oduncu ve sucu” haline gelmiş olurlardı. Şimdiki haliyle, Yunan milletin bu parçasında güçlü bir ahlaki yaşam ilkesi var ve kendi aralarında daha fazla birlik olup iç kıskançlıklar ile hasetlere daha az kapılsalar, Türkiye’nin Avrupa güçlerinin merhametine kalmış mağlup bir dev gibi yerde yattığı şu günlerde, onu hiçbir kurtulma olanağı kalmadan yere yapıştırmaya yetecek kadar ağır demir ökçeleri olabilir; üstelik güç sahibi olanlar da Rumlara güveniyorlar.

Hayvani güç Rumlara boyun eğdirmiş, ama uysallaştıramamış; fiziksel güçten yoksunlar, ama moral enerjileri bozulmadan kalmış; bunun insan eliyle bastırılması da mümkün görünmüyor.

Türk Karakterini Kavrama Güçlüğü–Tercümanların Yarattığı Sorunlar– Gezgınlerin Yanılgıları–Avrupalıların Cehaleti Efsaneler ve Efsane Tellalları–Yerel ve Manevi Yönleriyle Türkiye Ağır Suçların Yokluğu–İstanbul Zabıtası–Sessiz Sokaklar–Sakin Şenlik–Türklerin Pratik Felsefesi–Ulusal Gıpta–Devrimin Olanaksızlığı–Mahmud ve Tebaası–Sevilmeyen Padişah–Rus Müdahalesi–Türklerin Kibri–Rus Altını–Türklerin Hayvanlara Şefkati–Bir Köpek Öldürmenin Cezası–İngiliz Sporcu–Türklerin Çocuklara Düşkünlüğü–Reis Efendi’ye Dair Bir Anekdote–Evlad Edinilmiş Çocuklar–Müslümanların Anne Sevgisi–Türklerin Ölümüne Karşı Kayıtsızlığı–Türk Mezarlıkları–Oruç–Camideki Türkler Yerlilerin Avrupalılara Karşı Horgörüsü–Türk Kadınların Serbestliği Haremin Dokunulmazlığı–Harem Hiyerarşisi–Türk Halayıklar Ahmed Paşa’nın Bir Kölesine Dair Anekdote–Türk Evlerinin Temizliği Doğu’nun Gerçek Romantizmi

Bu göğün altında belki de başka hiçbir ülke yoktur ki, bir Avrupalı için ulusal karaktere ilişkin tam ve eksiksiz içgörü kazanmak Türkiye’deki kadar zor olsun. Avrupa dilleriyle hiçbir yakınlığı olmayan iki dilin geniş geçerlilik alanı ve bunları öğrenmek için gereken sürenin uzunluğu, bir gezgin açısından bu işi ümitsiz kılar. Buna bağlı olarak da, izlenimlerini açıklamak ve bilgi almak isteyen gezgin, bunların ikisine de hiç ilgi duymadığı söylenebilecek üçüncü bir kişinin aracı olmasının getirdiği sorunların altında ezilir. En basit bir soru bile cevabı etkileyecek bir tarzda ifade edilebilir; tıpkı üzerinden geçtiği toprağın rengini alan bir nehir gibi. Yani yanlış bir vurgu, bir cümlemin ifadesini değiştirebilir; sürekli in foro conscientiae [kendi yargılarına dayanma] durumundaymışçasına, doğrudan ve gerçeğe uygun çeviri yapan biriyle karşılaşmanın güçlüğünü, hatta imkânsızlığını hatırlatmama gerek yok. Bu yüzden, yerliler ile yabancılar arasındaki iletişim, zıt ve uyuşmayan önyargıların, geleneklerin ve fikirlerin yarattığı doğal ve elle tutulabilir engellere eklenen ve neredeyse aşılamaz bir zorluk taşır. Böylece kendi başının çaresine bakmak zorunda ka-

lan, belki de bunun farkına varmaktan pek hoşlanmayan ve kendi izlenimlerine göre yargılara ulaşan gezgin, en önemli gerçeklere ilişkin hazmedilmemiş ve hatalı yargılarda bulunma tehlikesiyle karşı karşıya kalır. Sonuçları yanlış nedenlere bağlar; kişisel duygularına kapılarak, özünü ve amacını tam anlamış olması halinde alkışlayacağı bir şeyi mahkûm eder. Bunca zamandır Avrupa kamuoyunu Doğu hissiyatı ve ilişkileri konusunda yanlış yola sevk eden hatalardan çoğunun kaynağı bu durumdur. Ben bir kadın olarak, çare bulmaya gücümün yetmediği bu gerçeğe esef etmekten kendimi alıkoyamıyorum. Kamuoyunda uyanan yankıları becerikli ve güçlü bir el yönlendirmeli. Tonlarca sayfa tutan ve bir dolu yanlış kavrayışı yaymış olan izlenimleri ve önyargıları ortadan kaldıracak kadar güçlü bir kalemi bir kadının parmakları tutamaz. Gene de masaldaki fare gibi, aslanı hapseden tellerin birkaçını kemirmeyi başarabilirim. Doğu'da kaldığım sürece özel bir konumda bulunduğum ve yerli insanlar söz konusu olduğunda, Türkiye'de kaldıkları vakti "bilmeden ve bilinmeden" geçiren gezginlerden çoğunun eline geçmeyen fırsatları ve ayrıcalıkları bulduğum için, benden öncekilerin yaptığı bazı hataları düzeltmeye, fikirleri geliştirmeye ve ayrıca kendi yaşadıklarına dayanarak gerçekleri göstermeye girişmemin haddini bilmezlik olarak yorumlanmayacağı kanısındayım.

Bunun ilgisizlikten kaynaklanıp kaynaklanmadığını bilmiyorum, ama şurası bir gerçek ki, şu anda Türkiye'de yaşayan Avrupalılar, onun politik ekonomisine, yönetim sistemine ve ahlaki yapısına ilişkin konularda sanki kendi ülkelerini hiç terk etmemişçesine bilgisizler; on beş yirmi yıldır burada yaşayanlar için bile bu belirleme geçerli. Bu konularda onları konuşturmayı başarsanız dahi, sıradan dış gerçeklerin ruhsuz ve kaba ayrıntılarından ileriye asla gidemiyorlar. Daha derine bakma zahmetine girmemişler; elçiliklerde şark politikası gibi büyük bir sorunun *en petit comité* [eş dost çevresi] dışında asla tartışılmadığını eklemek gereksiz. Yerlilerin evlerine girmenin ve yerli ailelerle yakınlık kurmanın Avrupalılar için son derece güç, hatta çoğu zaman olanaksız olduğu da iyi bilinen bir gerçek. Doğu'ya ilişkin anlatılanların hepsinde Şehrazat'ta olduğu gibi, cinler ile büyücülerin yer aldığı efsaneler silsilesini doğuran neden işte bu. Avrupalı kafası Doğu'nun esrarları, gizemciliği ve ihtişamı üzerine söylenenlerle

öylesine yıkanmış ve turistlerin eğretilmeleri ile anlattıkları masallara inanmaya öylesine uzun süre alışmış ki eski çağrışımlarını isteyerek bir kenara atıp yanlışlarını düzeltme zahmetine girişmesi kuşkulu.

İlk bakışta Türkiye gerçekten de anlatılan her şeyi doğrulayacak şekilde göz alıcı, parlak ve görkemli; sadece başkentin konumu bile “şehirlerin Melikesi” gibi onurlu bir payeyi hak etmesi için yeterli. Yedi tepenin üstüne kurulmuş, Boğaz’ın mavi güzelliğine yansımış bir şehir; karayla çevrili İstanbul limanını Karadeniz’in ağzına bağlayan o görkemli su yolu; dünyanın iki bölümünü altın avuçlarıyla kavramış ve Asya’nın klasik, dumanlı dağları ile Avrupa’nın şen şakrak kıyılarına hâkim bir konum: Hayal gücü daha kusursuz güzellikte bir manzara veya sahne yaratamaz. Ne var ki, Türk imparatorluğunun *morale*’i [maneviyatı] coğrafi konumunun mü-kemmelliğinden hiç nasibini almamış; en kolay yönetilen insanlara ve en kötü yönetilen devlete sahip. Vezirler rüşvet yiyor, devlet memurları dala-verelere karışıyor, saray tutarsız ve halk enerjisiz.

Gelgelelim bütün bunlar zaten su yüzünde ve herhangi bir gözlemci gezginin gözünden kaçamaz. Sık sık gözden kaçırılan ve ihmal edilen, madalyonun diğer yüzü. Ve Türkiye’nin manevi durumuna önyargısız gözlerle bakan biri için, ağır suçların yokluğu, alt tabakanın halinden memnun ve hatta gururlu ruh hali, üst tabakada kibir ve üstünlük taslamanın olmayışı ister istemez çarpıcı gelecektir.

Altı yüz binden fazla kişinin yaşadığı İstanbul’da yüz elli kişilik bir kolluk gücü var. İnsanlar akşam sefalarından sokak ayaklanmalarıyla fırlamıyorlar; kumarhaneler ümitsiz veya kabına sığmayan tutkunlar kusmuyor; cinayetler “geceleri korkunç hale getirip” korkakların uykusunu kaçırıyor; aynı anda zararına ve hayatına son verip geride kalanları çifte acıya boğan müflis spekülâtörler yok; öfkesini titreyen karısından çıkarmak için son hızla eve dönen sarhoş makinistler de yok: Kavas denen başkent polisleri işe yaramaktan çok, göstermelik.

Güneş battıktan sonra sokaklar sessizleşiyor; تنها sokaklarda ancak iş veya eğlence için, elinde kandil taşıyan uşağıyla dışarıya çıkmış birinin ayak sesleri yankılanıyor. Hiç kimse bu kandiller olmadan bir yere kıpırdamaz; çünkü şehrin sokakları ışıklandırılmamış ve yollar öyle bozuk ki

karanlıkta geçmek sadece güç değil, aynı zamanda tehlikeli de. Ara sıra yüksek sesli bir tartışma veya çınlayan bir kahkaha gecenin sessizliğini bozuyorsa, bilin ki bu bir Avrupalının sesi veya gülüşüdür; çünkü Türk, coşkusunda bile asla sesini yükseltmez; en büyük neşe gösterisi, kulakla işitilmekten çok dudaklarında görülen, içsel, suskun bir kıkırdamadır. Heyecanlı Rumlar bazen gülmekten kırılırken, Müslüman, şakayı anladığının tek belirtisi olan dudaklarındaki gülümseme ve gözlerindeki pırıltıyla sakın kalır.

Türkler yeryüzündeki en pratik filozoflar; daima mevcut durumdan hoşnutlar ve buna bile sanki geçici bir iyilik gözüyle bakıyorlar. Gelen iyiliğe gereğinden çok değer yüklemeyi de, bunu ellerinden kaçırdıklarında arkasından yas tutmayı da beyhude görüyorlar. Doğu’da şöhet ve servet öylesine sallantılı ki, insanlar kayıplarına yanmakla varoluşlarını boşa harcamayı göze alamıyorlar; bir sonraki yönetimin eski konumlarını sorgusuz sualsiz yeniden kendilerine bağışlayabileceğini göz önünde tutarak zaten buna kalkışmıyorlar.

Türklerin dünyevi felaketlerin en sert darbesinden bile fazla yara almadıkları da doğru; bunun nedeni zengin ile yoksulun alışkanlık ve duygularının tamamen aynı olması. Ayrıca ülkede soyla geçen ya da parayla edinilen, yoksul halkı ezecek bir aristokrasi olmadığı için, manevi bakımdan da Avrupalıdan daha az sıkıntı çekiyorlar. Boğaz’daki kayıkçı, sokaktaki hamal, selamlıktaki seyis ileride paşa rütbesine ulaşmada eşit şansa sahip. Türkiye’de devletin “kaymağını yiyecek” imtiyazlı bir *clique* [hizip] veya *caste* [zümre] yok; bugünün kasabı yarının kumandanı olabilir; pazartesi bir efendinin elini öpen bir berber salı günü onunla el sıkışacak konuma yükselebilir.

Türkiye’de bir devrimin olanaksızlığı büyük ölçüde bu koşullara bağlı olmalı. Ama en azından eşit ağırlıkta diğer bir neden daha var galiba. Avrupa’da düzenin altüst olması, kazanacak çok şeyi olan ve ülkede kişisel hiçbir yatırımı olmadığı için kaybedecek hiçbir şeyi olmayan bir sınıfın işidir. Bu sınıftan insanlar için her toplumsal değişiklik en azından onların yararına olma şansı taşır. Oysa Osmanlı İmparatorluğu’nda, hemen herkes bir parça arazi sahibidir; kendi asmalarını budama ve kendi incir ağacının gölgesinde oturma hakkı vardır; toprağa bir yatırım yapmıştır.

Halk arasında karışıklıklar sık görülmekle birlikte, bunlar insanların duyularını çileden çıkarmaksızın, yalnızca huzursuzluğa neden olurlar.

Dahası, Osmanlı bedensel olduğu kadar zihinsel olarak da üşengeçtir; gerekli olmayan her türlü çabaya düşmandır. Sultan Mahmud'un tebası, hiçbir zaman mevcut imtiyazları ve görenekleri değiştirmeyi reddettiği gerekçesiyle onu isyanla tehdit etmiş değil; tam tersine, asla ondan istemedikleri ve hiç de hoşlarına gitmeyen yenilikler getirdiği için kızgınlar. Bu felsefeyle, "Neden," diye haykırıyorlar, "neden iyi olan bir şeyi değiştirmeye çalışıyor? Biz halimizden memnunsak daha ne isteyelim ki?" Aynı ilkeye göre hareket ederek, değişikliğe yönelik her girişime direniyorlar, sanki kendi bireysel özgürlüklerine karşıymışçasına.

Bu duygu Padişah'ın büyük ölçüde gözden düşmesine neden olmuş; sırf imparatorluğu uygarlaştırma hevesiyle, zorunlu olarak pek çok imtiyazı kaldırdığı ve bir sürü anlayışı sarstığı için. Onun çıkarlarına en çok bağlı olanların zihninde bile, halk arasında sevilmediği ne yazık ki kuşku götürmeyen bir gerçek. İmparatorluk toprakları içinde Rus ordularının varlığı bile bu gerçeği yeterince doğruluyor. Ve de bu belirgin güvenlik tedbirlerinin aslında kendi yıkımını hazırladığını çok geç keşfetmesinden korkuluyor. Şu haliyle, Rus ittifakının halkın büyük çoğunluğunu, haklı olarak, çok gücendirdiği kesin. Bu durum gelişme ve yenilik tutkusuyla bir araya gelince, halkın sevgisini ve –kendi çıkarlarının aleyhine işlemesi nedeniyle– görüşlerine duyduğu saygıyı fazlasıyla yitirmiş.

Rus nüfuzunun Padişah'ın yaptığı iyi işlerin birçoğunu da sıfırladığı elle tutulur bir olgu ve İstanbul'da işlerin ne durumda olduğuna yakından ve dikkatle bakanların gözünden kaçmıyor. Rusya'nın politikası, zaten tuzağa düşürmüş olduğu ve memnuniyetle boyunduruğuna alacağı insanlar arasında aydınlanmaya doğru her ilerlemeyi durdurmak yönünde. Kibirli ve benmerkezci Türk insanı, bu özelliğinden dolayı yaltaklanmaya son derece açık. Onun "en akıllı, en erdemli, en üstün, en iyi" olduğunu söylediğinizde, kendini böyle değerlendirdiği için, sözlerinizin içtenliğine iyice inanacaktır. Bu körü körüne güvenin etkisi hemen kendini gösteriyor ve daha fazla ilerleme arzusunu tümüyle felç ediyor: "Som altını yaldızla kaplamayı" gereksiz gördüğü için, arenaya çıkması gerektiği halde eşikte duruveriyor.

Bu yalın saptamalar Doğu'nun ihtişamına dair Avrupalı fikirlerimizi sarsıyor yazık ki; ama her şeye rağmen, suskunlukla geçiştirilemeyecek kadar karakteristik bir nitelik taşıyor.

Türkler Allah'ın yarattığı bütün varlıklara karşı yalnızca merhametli değil, aynı zamanda kollayıcı davranıyorlar; hayvanlara karşı bu şefkati o dereceye vardırıyorlar ki, annesine gereksiz ıstırap vermemek için sütten kesilmemiş bir kuzuyu öldürmüyorlar. Bir keresinde avdan eli boş dönen bir İngiliz sporcu kayığından inmeden silahını ateşlemiş ve başının üzerinde uçmakta olan bir martıyı vurmuş; kayıkçılar onu sanki bir cinayet işlemişçesine, dehşet içinde kınamışlar.

İstanbul limanında sürüler halinde dolaşan, gemilerin arasında oynayan, geçen her kayığın küreğine çarpacak kadar insana yakın olmaktan endişesiz deniz kuşlarının kendine özgü dokunulmazlığından; evlerin çatılarında güvercinler gibi kümelenen martılardan; denizde sürülerle dolaşan yunuslardan ve sokakları mesken edinen köpeklerden daha önce söz etmiştim. Bu hayvanlardan birini öldüren kişiye verilen cezadan söz etmek de eğlendirici olabilir, çünkü hem ilginç hem de kendine özgü. Ölü köpek, burnu yere geçecek şekilde kuyruğundan asılıyor ve katilinin onu baştan aşağı darıyla örtmesi şart koşuluyor; daha sonra yetkililer bu darıyı alıp yoksullara dağıtıyorlar. Genellikle bu tören suçluya yaklaşık bin kuruşa mal oluyor.

Türk karakterindeki diğer bir üstün özellik de ana baba sevgisinin güçlü olması; aslında genel anlamda çocuk sevgisi de diyebilirim. Hiçbir şey bir Türk babanın şefkatinden daha güzel olamaz; çocuğun zekâsının gelişmekte olduğunu gösteren her belirtiyi göklere çıkarır; bebeklere, tam anlamak açısından şahit olmayı gerektiren bir keyifle sevecenlik gösterir; çocuğunun her ihtiyacını düşünür, her isteğini yerine getirir ve onun rahatı için kendininkini feda eder. Bu konuda, gözlerimin önünde gerçekleşen bir olaydan daha iyi bir örnek veremem.

Makamı dışişleri bakanlığına denk düşen Reis Efendi'nin torunu rahatsızlanmıştı ve bu durum onu çok huzursuz ediyordu; İngiliz hekimin hiçbir tehlike olmadığına dair verdiği güvenceler boşunaydı; düşünceleri, kaygıları bu sevgili oğlanla doluydu; çok acil bir devlet işinin ortasında, her şeyin yolunda gittiği konusunda içini rahatlatmak üzere yerinden kalkıp

küçük hastanın odasına koştuğu bile oluyordu. Dostlarıyla oturup dinleneceği yerde hasta çocuğun başucunda olmayı yeğliyordu; sonunda çocuğa on beş günlük sıkı bir rejim önerildiğinde, bizzat kendisi bu rejime girmekle kalmadı, evdeki herkesi de aynı tekdüze ve sınırlı katığı yemek zorunda bıraktı. Çocuk kazara daha iştah açıcı yiyecekleri görmesin ya da varlıklarını fark edip canı çekmesin ve hastalığı kötüleşmesin diye.

Uç bir örnek verdiğim düşünülebilir, ancak bu doğru değil. Gerçekten de Osmanlılar çocuk sevgisini o dereceye vardırıyorlar ki sürekli başkalarının çocuklarını evlat ediniyor ve duygusal biçimde “manevi evlat” olarak anıyorlar. Genellikle daha küçük bebekken ailelerine aldıkları bu çocukları en büyük itina ve şefkatle yetiştiriyor ve sonunda, evlat edinilmiş biri değil de kendi çocuklarıymış gibi başlık veya çeyiz vererek evlendiriyorlar. Türkiye’de evlat edinilmiş bir çocuk Avrupa’daki *protégé* [himaye edilen kişi] gibi değil, yani bir süre oyuncak gibi kullanılması ve sık sık görüldüğü gibi sonunda bir kaprise kurban gitmesi söz konusu değil. Türklerde evlat edinmek çok ciddi bir sorumluluk anlamına geliyor; fakirlik ve yoksunluk onları severek üstlendikleri bu sorumluluktan caydıramıyor.

Türklerin aynı ölçüde güzel bir karakter özelliği de kendilerini dünyaya getiren varlığa duydukları saygı. Karılarının öğüt ve azarlarına kulak asmazlar, onların sözleri boştur. Buna karşılık anne bir bilge kişidir; ona danışılır, iç dökülür, hürmetle sözü dinlenir, hayatının son anına kadar el üstünde tutulur ve öldükten sonra da sevgi ve özlemle anılır. “Karılarım ölürse, yerlerine yenilerini alabilirim” der Osmanlı. “Çocuklarımı kaybedersem, başkaları doğabilir; ama ölmüş olan ve artık göremeyeceğim anemi kim bana geri verebilir?”

Bunlar güçlü özellikler, insan doğasının güzel gelişmeleri; onlara toplumsal olarak atfedilen “barbarlık” gerçek bile olsa, bilimiyle ve bilgi üstünlüğüyle böbürlenen uygar Avrupa, daha az gelişmiş Müslümanlardan en azından bu alanda daha üstün olmadığını itiraf etmek zorunda.

Türklerin felsefesi ve iyilik duyguları mezarın ötesine de uzanıyor. Ölümüne sakın ve korkmadan bakıyorlar; ölümü bizim Avrupa’da fazlasıyla yatkın olduğumuz gibi kasvet ve dehşet fikirleriyle bağdaştırmıyorlar. Mezarlıkları en güneşli yerlere, kabirlerin mavi göğün ışığı altında yıkandığı

şen tepelerin üstüne, şehrin kalabalık caddelerinin hemen yanı başına yaşıyorlar; sanki ölümler bir kez daha yaşayanların arasına karışabilsin diye. Daha bencil insanların bir köşk diyecekleri ya da üzüm bağına çevirecekleri, Boğaz'a doğru uzanan en yeşil köşeleri seçiyorlar. Türk insanı kendini göçüp gitmiş olan kuşakla özdeşleştirir; kendinden sonra gelecek olana da yerini bırakmaya hazırdır.

Türkiye'deki içten ve zorlamasız din duygusundan söz etmeden geçmemeliyim. Ne kadar önemli işleri olursa olsun, günde beş vakit namaz kılmayı ihmal etmeyen Müslümanlar arasında olduğu kadar, perhizleri Katoliklerinkine neredeyse ziyafet dedirtecek kadar sıkı olan Rumlar ve Ermeniler arasında da aynı şey geçerli. Bir Türkle karşılaşıp sağlığını sorduğunuzda, "Allaha şükür! İyiyim." diye cevap verir. Her şey Büyük Yaratıcı'ya bağlanır. Avrupalılarda iyice belirgin olan kendinden fazla emin o *morgue* [büyüklenme], o kibirli kendine güvenin zerrisi yoktur. İnsanlar arasında Osmanlı kendini birinci sayar, ama sadece insanlar arasında; caminin kapısında yemenisini çıkardıktan sonra Allah'ın önüne hiçbir üstünlük duygusuyla çıkmaz. Kendi selamlığında minderlere uzanıp hamarat kölelerinden hizmet görmeye alışmış rahatına düşkün Doğu insanı, Allah'ın evinde kadife kaplı yumuşak sıralara oturup rahat bir sobanın yanında düşsel bir kayıtsızlıkla vahiy sözcüklerini dinlemez, kalabalığın yanındaki yerini alır. Efendi adam sucunun yanında durur, bey de kömürçünün. Herkes oradakilerden biridir sadece; bütün insanların tek bir aile gibi olduğu mabette kimseye özel bir paye biçilmez. İnsanlar ayak ayak üstüne atarak ve kaşlarını çatarak İlahi Varlığa hakaret etmez.

Türklerin genelde her Frenke büyük bir horgörüyle baktığı su götürmez bir gerçek; kendi deyişleriyle "ana babalarımızın ağzına sığma"yı başarsalardı, korkarın ki saygın atalarımız bir daha asla rahat bir yemeğin keyfini çıkaramazlardı. Ama bu duyguları saldırgan olmaktan çok eğlendirici ve bir yabancıya, gâvura gösterdikleri nezaket, kibarlıklarının değerini daha da artırmakta.

İnanmaya hepimizin dünden hazır olduğu gibi, mutluluk özgürlükse, Türk kadınlarından daha mutlusu yok demektir; çünkü şurası kesin ki imparatorluktaki en özgür insanlar onlar. Avrupa'da Doğulu kadınlara

acıma modası var; fakat böylesine yanlış yönlendirilmiş bir duygu gösterisinin nedeni, olsa olsa onların gerçek konumundan habersiz olunmasıdır. İlgi gösterdikleri her konuda uyarıda bulunmalarına, teşvik etmelerine, hatta direktmelerine izin verildiğini daha önce de belirtmiştim. Bir Osmanlı koca, karısının sözlerinden asla gücenmez; tersine, laf sağanağına kılını kıpırdatmaksızın katlanmak felsefesinin ayrılmaz bir parçasıdır. Haremde yaşayanların en duygusal ve tutkulu çıkışları bile, çoğu zaman basmakalıp “Bakalım” cevabından fazla bir karşılık görmez.

Bir Türkün karılarının dairelerine her saat girme hakkına sahip olduğu kuşku götürmez bir gerçek olsa da, böyle bir ayrıcalıktan çok nadiren yararlanır. Neredeyse hiçbir zaman bu yola başvurmadığını söyleyebilirim. Haremdaki bir oda evin beyine ayrılmıştır; burada sohbet etmek istediği ve bir halayıkla huzuruna çağırtığı kişinin gelmesini bekler. Kendi dairesine giderken merdivenin başında terlikler görürse, hiçbir gerekçeyle hareme giremez: İmparatorluktaki hiçbir kadının çiğnenmesini bağışlamayacağı bir özgürlüktür bu. Bazı günler ziyarete gelmiş konuklar varsa, evin beyi geldiğini bildirmek için önden bir köle gönderir; bu şekilde onlara çekilmeleri için fırsat ve zaman tanımış olur.

Bir Türk kadını, yürümek veya arabayla gezmek istediğinde, hatta bir arkadaşıyla kısa bir süre beraber kalmak istediğinde başka kimseden izin almak zorunda değil. Yaşamak ve feracesini giyer, halayığını çağırır, muslin bir örtüden oluşan bohçasını özenle hazırlatır. Kocasını daireye girip onu sorduğunda, hanımefendinin bilmem kimin haremde bir hafta geçirmek üzere ayrılmış olduğu cevabını alır. Bunun doğruluğundan kuşkuylanırsa, gerçekten de orada olup olmadığını araştırır; ama böyle bir kuşkuyla onu kontrol etmeye çalışmak veya dönüşünde onu azarlamak hiçbir şekilde söz konusu olamaz.

Üst tabaka dışında, bir Türk erkeğinin iki eşli olması ender bir durumdur. Bir erkek genellikle kendi düzeyinde bir kadınla evlenir; daha sonra hevese kapılarak ya da ailevi nedenlerle evini büyültmeye karar verirse, Çerkezistan ve Gürcistan’dan, odalık olarak adlandırılan esirler satın alır. Adamın gönlündeki yerleri Büyük Hanım’dan, yani haremde başındaki kişiden ne kadar üstün olursa olsun, bu odalıklar ev içinde ondan daha aşağı-

ğı bir konum taşırlar; ona itaat etmek, en büyük saygıyı göstermek ve onu üstleri olarak görmek zorundalar. Bu yüzden, bir Türk hanımı, ikinci bir hanımdansa, hareme yarım düzine odalık alınmasını tercih eder; çünkü bu, yanında çalışan ve her koşulda onun otoritesine boyun eğmeyi sürdürmek zorunda olanlar üzerinde başka birinin daha güç sahibi olma olasılığını ortadan kaldırır.

Türk kadınının neredeyse hiç eğitim görmemesi ve buna bağlı olarak dar kafalı olması, tadını çıkardığı o sakin, umursamaz ve tembelce mutluluğun bir başka nedenidir. Duyarlılıkları asla uyandırılmamıştır; duyguları ve alışkanlıkları pek müşkülpesent değildir; aşırı zihinsel incelemeden kaynaklanan yapay istekleri yoktur; bu yüzden de daha yetenekli kadınların ruhunu karartan ve çökkünlüğe neden olan bir dolu kuruntu, kaygı ve kuşkuyla kendilerine eziyet etmezler. Ona eşarplar, elmaslar, İstanbul'da büyük bir konak ve Boğaz'da güneş alan bir köşk verin, bir Türk kadını mutlu eş havasına bürünür; ıvrı zıvırla kendini oylar, vakit geçirmekten başka bir şeyi umursamaz; beden olarak kadındır, ama yüreği çocukcadır.

Bir erkek olsaydım ve varoluşum başkalarına hizmet etmeme bağlı olsaydı, hiç düşünmeden bir Türk ailesinde köle olmayı seçerdim, çünkü "acı ilaç"ın yutulabilir olduğu bir yer varsa, o da burasıdır. Osmanlının kölesi evlat edindiği bir çocuk gibi; koruyacağı, bakacağı ve destekleyeceği bir canlı varlığı altın vererek satın alıyor ve hemen her defasında, bütün altınlarıyla satın alamayacağı bir şey kazanıyor –onun hizmetinde bütün ümitlerini ve dürtülerini feda etmeye hazır, kendini ona adanmış ve seven bir yürek. Yüzünde bir gülümsemeyle kahvenizi uzatan veya gümüş bir ibrikten elinize gülsuyu döken hizmetçinin parayla alınmış olduğunu bir an unuttun, hizmetçi ile efendisinin birbirinin gözündeki konumlarına hayranlıkla bakmaktan başka bir şey gelmez elinizden; biri öylesine büyük heves ve içtenlikle hizmet ederken, diğeri emirlerinde son derece yumuşak ve düşünceli.

Benim söyleyeceğim hiçbir şey, burada gözlediğim gerçekleri Çerkezistan'da her iki cinsten hemen bütün gençlerin ailelerince İstanbul'a gönderilmek için diretmeleri kadar inandırıcı biçimde kanıtlayamaz. Burada yükselme ve ilerleme yolu herkese açık. Köleler maaş almıyor, hizmetlerinin karşılığı zaten akrabalarına ödenmiş; fakat yılda iki kez, belli dönemlerde, aile-

nin beyi ile hanımı ve aslında aynı çatı altında yaşayıp onlardan üstün konumda olan herkes, kölelere bahşış denen bir armağan vermek zorunda. Bu bahşışlerin değeri veren kişinin isteğine göre değişiyor; kölelerin hepsi de sahipleri kadar iyi besleniyor ve neredeyse onlar kadar iyi giyiniyorlar.

Dairede ellerini göğüslerinde kavuşturmuş durumda beklerken arada bir sohbete karışıyorlar ve kimse onları bu yüzden paylamıyor; sayıları öyle çok ki (her birey gelirinin olanak verdiği kadar köle satın alıyor) asla işleri çok fazla olmuyor. Bazen Türk evlerinde işleri perilerin yaptığına inanasım bile geldi; günün her saatinde pek çok haremde kalmama karşın, asla ev işlerinden ötürü bir zorlanma belirtisi görmedim.

Türk kölelerin konumuna dair, söz etmeden geçemeyeceğim önemli bir özellik daha var. Herhangi bir nedenle içlerinden biri sahibinin evinde kendini rahat hissetmiyorsa, efendisinden kendisini bırakmasını istiyor; isteğini üç kez daha tekrarlaması halinde kurallar bunun yerine getirilmesini zorunlu kılıyor. Hepsi bu kadar da değil. Köle, sahibini değiştirmek konusunda diretebileceği gibi, efendisine büyük bir kayıp verdirecek olsa bile, kendisini satın alacak kişiyi de seçebiliyor. Kuru sözler kanıt olmayacağına göre, bir örnek vereyim.

Ahmed Paşa'nın karısının, mahalledeki genç erkeklerden birine gönlünü kaptıran ve onun malı olmak isteyen bir halayığı varmış. Durum böyle olunca, sahibine kendisini pazara götürüp satmasını arzuladığını iletmış ve bu isteği yerine getirilmiş; ne var ki, kendisi genç ve güzel olduğu ve sevgilisinin maddi olanakları sınırlı olduğu için, zengin bir adam daha yüksek bir pey sürmüştü. Halayık Ahmed Paşa'nın haremine döndüğünde, sahibesi Asyalı bir tacirin kendisi için yirmi bin kuruş verdiğini ve birkaç gün içinde onun evine taşınacağını söylemiş. "Ona ait olmayacağım" cevabını almış halayıktan. "Pazarda benim için on iki bin kuruş veren genç bir adam vardı ve ben onunla gitmeye karar verdim. Siz benim için on bin kuruş vermiştiniz, beni ona satınca iki bin kuruş kazanmış olacaksınız." Bu sözler belirleyici olmuş: Halayık sevgilisinin malı olmuş ve bu kararı sahibesine seksen sterline patlamış.

Kusursuz bir temizlik, Doğu'daki evlerin başta gelen özelliği; her yönde bir sürü odanın açıldığı geniş salonları örten Hint hasırlarının üstünde tek

bir ayak izi, hatta tek bir toz tanesi göremezsiniz. İçtiğiniz bardak, kirlenme olasılığına karşı titizlikle saklanmıştır; yemeğinizi bitirdiğiniz anda önünüzde ellerinizi temizlemeniz için su ve peşkir taşıyan bir köle bitiverir. Banyonun sürekli kullanıldığından daha önce de söz etmiştim; soylu bir Türk kadının elbisesinde hiçbir zaman en ufak bir çamur lekesi göremezsiniz.

Gayet iyi biliyorum ki, ne kadar sıradan konuları ele aldığımı görünce, pişmanlık duymadan kitabımı bir kenara atacak hanım okuyucuların sayısı birden çok olacaktır. “Doğulu” teriminin kendisi bile Avrupalı kullaklara romantizmin doruğu gibi geliyor. Benim de bu duygudan kendimi kurtarmam için Doğu’da uzun süre kalmam gerekti. Gözlemci her şeye yüzeysel bakmakla tatmin olursa, Doğulu alışkanlıklar gerçekten de onu aldatmaya çok elverişli. Dolayısıyla bu yanılsamayı sürdürmek benim için kolay olurdu; ancak vicdanlı bir tarihçiye bu yetmez; bu yüzden eğlendirilmek yerine eğitilmeyi istedim ve gerçekleri eğlenceye yeğledim.

Düş gücünün mantığın önünde eğilmesi, bir yandan artı bir değer, diğer yandan bir ödün; ne var ki, Doğu’yu büyümlü bir sahne haline getirmeye yetecek kadar vahşi ve harika, parlak ve güzel malzeme hâlâ var. Mavi parlaklığı Asya ve Avrupa kıyılarını birlikte ışığa boğan bir gök; kubbeler, minareler ve saraylar üzerine sıcacık ve altın huzmelerle dökülen bir güneş; dalgaları gümüş pırıltılar saçan, dünyanın iki bucağını birleştirici parlak bir kurdele oluşturan biz deniz; pek çok milletin bir araya gelmesinden oluşmuş bir imparatorluk; her biri kendi ulusal kıyafetini giyen ve kendi dilini konuşan heybetli Türk, ciddi Ermeni, kurnaz Yahudi, zarif Çerkez, çöle âşık Tatar, bedevi Arap, dağların çocuğu Kafkasyalı, rahatına düşkün Acem, derviş Hintli, düşünceli Frenk. Bütün bunlar gündelik yaşamın alelade ve sıkıcı desenine örülemeyecek kadar çeşitli ve parlak renklerden oluşan bir ağ örüyorlar.

Doğu gücünün ve güzelliğinin zamanla kutsanmış yontusunu örten zarif peçenin tek bir kıvrımını bile kaldırmak istemem, ama cehalet ve zevksizliğin üzerine savurduğu çerçöpü ve ucuzluğu bir parçacık temizlemekten de kaçınmam. Bağnazlık ve batıl inançlar yüzünden üstüne iliştirilmiş adaklar Raphael’in ilahi Madonna’larına ne kadar aitse, bu cehalet ve zevksizlik de kirlettiği bu başyapıta o ölçüde ait.

Mustafa Efendi'nin Haremi—Haremdeki Hanımlar—Haremde Görgü Kuralları—Selamlık Törenleri—Türk Kadınları Arasında Öncelik Kavgası—Efendinin Dairesi—Doğuluların Elmas Tutkusu—Mustafa Efendi'nin Görünümü—Küçük Halayık—Türkiye'de Kölelik—Şık Armağan—Akşam Yemeği—Türk Mutfağı—Işıklandırılmış Camiler—Bohçalık—Hamamdan Sonra Süslenme—Bir Odalığın Hikâyesi—Aptal Kocalar—Karşılıklı Teselli—Modern Bir Fransız Gezginin Yanılgıları—Kadın Dairelerinin Mahremiyeti—Kâhya Bey'in Karısı—Bayram Bohçalığı—Yatak Odam—Tedbirli Türk Misafirperverliği—Fatma Hanım'a Veda—Kalabalık—Türk Avamı—Türk Subayları—Askeri Bir Sorun—"Alt Tabaka" Doğuluların Yabancılarla Hoşgörüsü—Ehven Çare

Ramazân ayının sonundaki Bayram'ın arifesinde bazı dostlarla, Topkapı Sarayı'nın kapısına yakın görkemli konakta yaşayan Mısır Maslahatgüzarı Mustafa Efendi'yi ziyaret etmek üzere İstanbul'un suriçi kesimine geçtik. Bahçe kapısından girince kendimizi geniş ve kapalı bir avluda bulduk. Sağ tarafta kocaman havuzuna suyun bir grup aslan başından fısıldayarak döküldüğü mermer bir çeşme vardı. Bunun ilerisinde, manastırdakilere benzer şekilde, hareme yiyecek sokmada kullanılan döner taş sekisiyle kadınlar dairesinin girişi yer alıyordu. Solumuzda ana binaya çıkan heybetli merdivenleri gördük. Burada grubumuz ayrılmak zorunda kaldı; erkekler çizmelerini çıkardılar ve onları evin beyinin yaşadığı dairelere götürmek üzere bekleyen iki Siyahi kölenin ardından gittiler; bu arada arkadaşım ve ben, harem kapısını çalmakta olan üçüncü hizmetkârın yanında kaldık. Mermer döşeli geniş bir koridora girdik ve anında yarım düzine halayık belirerek ayakkabılarımızı, şallarımızı ve bonelerimizi aldılar ve ortadaki salonu örten Hint hasırı üzerinden bizi evin hanımının zengin kumaşlarla döşenmiş dairesine götürdüler.

Odada yumuşak bir alacakaranlık hâkimdi, güneşi dışarıda tutmak için bütün perdeler sıkıca kapatılmıştı; maslahatgüzârın karısı ve gelini tanıdık yerleşmiş, önlerinde kollarını göğüslerinde kavuşturmuş halde yarım

daire oluşturarak duran birkaç halayıkla hararetli bir konuşma yapıyorlardı. Yaşlı hanım bu ülkede o ana kadar gördüğüm insanların en soylusuydu; genç olanı, kömür karası gözleri ve çok tatlı, yumuşak bir yüz ifadesi olan, solgun ve narin bir kadındı; çok ender konuşuyor ve hep tek heceli sözcükler söylüyordu; belli ki kayınvalidesinin varlığı onu iyice sindirmişti.

Dünyada aile içi hiyerarşiye ve görgü kurallarına Türkler kadar katı biçimde uyan millet herhalde pek azdır. Bu bir yandan laubaliliği önlüyor olabilir, ama diğer yandan insanın kendini rahat hissetmesini de olanaksızlaştırıyor. Selamlıkta, evin efendisi oturmasını isterse, Büyük Hanım aynı sedire oturma ayrıcalığına sahip, ancak enikonu uzağa ve diğer uca (bu nazik çağrı gelmedikçe, onun önünde ayakta durmak zorunda); bu arada diğer hanımların yalnızca halıya serpiştirilmiş minderlerin üstünde ayaklarını altlarında toplayıp oturmalarına izin veriliyor, böylece başlarını kaldırıp kaderlerinin yüce ve cömert hâkimine bakabiliyorlar! Selamlık törenleri haremde ne unutuluyor ne de ihmal ediliyor; sahibelerini sabahları ilk gördüklerinde, bütün halayıkların onun önünde eğilip eteğini öpmeleri gerekiyor.

Bu iç karartıcı kurallar, haremın diğer sakinlerinin gönüllerinde kendi görece konumları nedeniyle kıskançlık uyandırıyor olsa gerek; bununla birlikte, mutlak güce karşı isyan ne duyulmuş ne de hayal edilebilir bir şey.

Günün ilerleyen saatlerinde maslahatgüzarın dairesine çağrıldı; çağrı karısını kapsamadığı için, giderken bize yalnızca üç-dört Siyahi köle eşlik etti. Boydan boya hasırla kaplı olduğundan hiçbir ayak sesinin işitilmediği birkaç uzun dehliz ve koridordan geçtikten sonra Efendi'nin kapısını örten kilimi aralayarak girdiğimizde bizi karşılayan hava öylesine esans yüklüydü ki bir an boğulacağımızı sandık.

Uzun süredir yatağa çakılı olan muhterem maslahatgüzar, yatağında olabilecek her şekil ve boyutta yastıkla çevrelenmiş, kürklere sarılmış halde oturuyor, bütün kokuların en marazi ve iç bayıltıcısı olan misk limonlarının kokusunu içine çekiyordu. Odanın ortasında tepeleme ateş dolu muhteşem bir mangal vardı. Yatak, kakma kutular, süs eşyaları, kitaplar ve kâğıtlarla neredeyse tamamen kaplanmıştı; üç ayak üzerinde duran büyük bir gümüş tepside nefis kış meyveleri piramit şeklinde dizilmişti; odanın bir duvarındaki girintiye Fransız porseleninden harika bir kahve takı-

mı, telkâri gümüşten bir çift uzun ve çok iyi işlenmiş esans şişesi yerleştirilmişti. Kısacası, dairenin genel görünüşü Paris veya Londra'nın *boudoir*'lara [süslü kadın odalarına] en meraklı *petite maitresse*'ini [metresini] bile tatmin edebilirdi. Mangalın yanında, evin beyinin dört hizmetkârı duruyordu. On iki ya da on dört yaşlarında iki sevimli oğlan ve göz kamaştırıcı biçimde giydirilmiş, başlarına ve göğüslerine harika parlak ziynetler takılmış bir veya iki yaş küçük iki güzel kız çocuğu.

Hem Türkler hem de Rumlar arasında elmas düşkünlüğü aşırı boyutlarda; fakat Rum hanımlar yer bulabildikleri her süsü takıp takıştırmaktan zevk alırken, dış albeniye burun kıvıran Osmanlı hanımların pek çoğu bir iki toka, bir bilezik veya benzer bir iki yüzük takmakla yetinmiyorlar ve en sevdikleri halayıklarını daha pahalı ve gösterişli ziynetlerle süslüyorlar.

Mustafa Efendi havalı sarığı ve kar beyazı sakalıyla son derece muhterem görünümlü biriydi. Bizi öyle sıcak karşıladı ve bizimle öyle tatlı konuştu ki ondan çok hoşlandım. Bana eşlik etmiş olan Rum hanım için bir iskemle getirilmişti, ama o bana yanındaki minderlere yerleşmemi işaret etti ve ziyaretimiz boyunca rahatça orada oturdum. Kapağı değerli taşlarla süslenmiş bir kutudan bol miktarda enfiye aldı; kutuyu beğendiğimi söyleyince, bana içinde afyon hapları bulunan, büyük ve güzel pırlantalarla süslü başka bir kutu gösterdi.

Gözlerim, yanımda tombul kollarını önünde kavuşturmuş halde ayakta duran, çıplak ayaklarını tümüyle gizleyen geniş pembe bir şalvar ve sarı saten kurdelelerle süslü uzun mavi bir entari giymiş, mutlu görünümlü, gül yanaklı küçük halayığa ilişince, bey onu yanına çağırdı, iyi bir çocuk olduğunu, isteklerini önceden bilecek kadar zeki ve bunları söylenmeden yapacak kadar duyarlı olduğunu belirtti, kızın el ve ayak parmaklarının uçlarındaki koyu renkli kınaya dikkatimi çekti. Dediğine göre, kız annesinden altı bin kuruşa satın almış olduğu bir Gürcüymüş, iki yıldan beri bu evde kalıyormuş. İyi bir kız olduğu ve kendisine çok bağlı olduğu için bir gün ona iyi bir çeyiz vermeyi, onu rahat bir yaşama kavuşturmayı umduğunu belirtti. Ve şunları ekledi: Diğer de uysal ve istekliydi, ama onda küçük gözdesinin canlılığı ve tezliği yoktu; bir yaş daha büyük ve arkadaşından belirgin biçimde daha güçlü olduğu için, ona yedi bin kuruşa mal olmuştu. Bu kız Çerkezdi, kendi isteğiyle ana babası tarafından İstanbul'a getirilip satılmıştı.

Bu çocukların köle olduklarını anımsayınca içimden onlara acıdım; onlar için ödenmiş olan fiyatlar söylenirken yüreğimi bir sızı kapladı; ne var ki, iki küçük kızın hoşnut ve mutlu çehresine baktığımda ve köleliğin, en azından Türkiye’de, yalnızca bir sıfat olduğunu, hatta on köleden doku-
zunun buna gönüllü olduğunu düşündüğümde onlara acımamın gerekli olmadığını hissettim.

İyi kalpli, nazik ve yaşlı Efendi’nin yanından ayrıldıktan kısa bir süre sonra, hareme leziz meyvelerle dolu bir sepet gönderildi; ulusal âdetle-
rinden rahatsız olmayalım diye akşam yemeğimizi kendi başımıza yiyece-
ğimizi belirten bir de not vardı. Az sonra, genç hanımın içten çağrısı üze-
rine gittiğimiz dairesinde, yere işlemeli bir halı serildi, yanına bir çift min-
der kondu ve daha önce tarif ettiğim yemek tepsisi getirildi. Masadan kapı-
ya kadar kuyruk oluşturan dokuz halayık bize hizmet etti; haşlanmış, kızar-
mış, fırında pişmiş, aklınıza gelebilecek her tür yiyecek, leziz tarçın çorba-
sı, ıtırli otlar ve zeytinlerle süslenmiş tavuk, ançüezli ekmekler, zerdeli pi-
lav, kuşbaşı et ve asma yapraklarına sarılmış baharatlı pilav, en nefis ham-
mur işleri ve en pahalı reçeller önümüze geldi. Rengârenk şerbetler ve li-
monata yemeği tamamlıyordu; altın işlemeli peşkirimi kenara koyup elle-
rimi gülsuyuyla sildiğimde, Türk mutfağıyla kavgalı olan ya da otel veya lo-
kanta sofralarında sadece “yiyeceklerin tadına baktıklarını” söyleyen gez-
ginlerin aşırı müşkülpesentliğine şaşmadan edemedim.

Akşam bastırıldığında, dairenin pencerelerinden şehrin camilerinin
ışıklandırılmış minareleri ve minareden minareye ateşten sicimler gibi asıl-
mış ışık çizgilerinden oluşan kusursuz bir manzara gözlerimizin önüne se-
rildi. Patlayan topun sarsıntısıyla evin temelleri sarsıldı; dışarıdan gelen bü-
tün sesler bize şenlik ve bayram havasını taşıyordu; bu arada biz içeridekiler
de mutluyduk. Fatma Hanım çubuğunu tüttürüyor ve kızının ertesi sabah
için hazırladığı bohçalıkların dağıtımını denetliyordu; evin her bireyine, Bay-
ram nedeniyle, hizmetlerinin süresine ve zorluğuna göre, hak ettikleri ya da
sevildikleri ölçüde az veya çok değerli bir armağan verilecekti.

Biz de hamamdan çıkmış halayıkları izleyerek oyalanıyorduk. Da-
irenin bir ucunda gruplar halinde oturmuş, siyah parlak saçlarını tarıyor,
örüyor, bantlar takıyorlardı; genç olanlar, sırtlarının ortasından aşağıya

inen uzun, kalın tek bir örgü yapıyorlar ve örgünün çevresine haremde son derece gözde olan (öyle ki hem halayıklar hem de Hanım Sultan bunu takıyor) boyalı tülbentler sarıyorlardı; diğerleri örgülerini sıkıca başlarının üstünde topluyor ve bunları yirmi ya da otuz küçük örgüden oluşan, omuzlarına dağıttıkları takma saçlarla gözlerden saklıyorlardı.

Birçoğu haremde ayrılamayacağını farkında olsa da, hepsi arı gibi, ertesi günün şenlik hazırlıklarıyla meşguldü; bir şenlik olması yeterliydi, bir heyecan, bir konuşma konusu, kısaca zihinlerini oyalayacak bir şey. Hiçbir güzel kadın bir doğum günü partisine, Mustafa Efendi'nin haremindeki Siyahi ve beyaz kadınların Bayram için hazırlandığından daha büyük bir coşkuyla hazırlanmamıştır.

Akşamın bir vaktinde Büyük Hanım kocasının yanına çağırıldı. Az sonra, oğlunun çekingen karısı tandırda bize katıldı ve hayat hikâyesini anlattı. Türkiye için hiç ilginç olmasa da, çok tipik olduğu ve Avrupalı okurlara çok sıra dışı geleceği için, aklımda kaldığı kadarıyla, onun kendi sözcükleriyle aktarıyorum.

“Daha on dokuz yaşımdayım” dedi. “Kökenim Çerkez. Dokuz yaşımdayken ana babam tarafından İstanbul'a getirildim ve Fatma Hanım'ın bir dostuna satıldım. Çok mutluydum, çünkü bana çok iyi davranıyordu ve hayatımı onun haremde geçireceğimi düşünüyordum. Ama öyle olmadı; yaklaşık bir yıl önce Mustafa Efendi'nin karısına yaptığı bir ziyarette hanımına eşlik etmiştim. O sırada oğlu da yanındaydı. Ben dört kızımdan biriydim; arkadaşlarımın yanında dururken onun dikkatini nasıl çektiğimi hâlâ anlamıyorum; birkaç gün sonra hanımım beni yanına çağırdı ve annesini ziyaretimiz sırasında genç İsmail Bey'i fark edip etmediğimi sordu. Onu görmüş olduğumu söyledim; sonra bana hanımın, oğlunun isteği üzerine beni satın almak istediğini söyledi ve bu işe razı olup olmadığımı sordu. Tabii ki razı oldum ve yaşmağımı çıkardığımda Bey benim fena olmadığıma karar verdi ve beni on bin kuruşa satın aldı. Böylece Mustafa Efendi'nin haremde yaşamaya başladım.” Ardından “Hâlâ mutluyum” diye ekledi, hafiften yakınan bir sesle, “çok mutluyum, çünkü eminim beni seviyor; ama daha fazlasını umuyorum; kısa süre sonra anne olacağım ve çocuğum oğlan olursa, belki de odalık yerine onun karısı olabilirim.”

Türk dilini akıcı konuşan arkadaşımın aracılığıyla anlattıklarını dinlerken zavallı genç yaratığa acıdım; mutluluk hayallerinin gerçekleşmesi için içimden dua ettim. Güzel değildi; ama öylesine çocuksu, öylesine zarif ve yumuşaktı ki ilgimi uyandırdı ve hikâyesi bana daha da bir acıklı geldi. Akşam kocasıyla tanıştığımda bu duygum değişmedi. Nezaketini gösterme arzusu kadar, annesinin Avrupalı misafirlerine duyduğu merakı da gidermek için olsa gerek, haremi ziyaret edeceğini ve annesi ile karısı dışındaki bütün ev kadınlarının odalarına çekilmesini bildirmişti. Soluk benizli, hasta görünümlü, bir Türk için bile fazla ruhsuz bir adamdı. Ve belli ki, *bete comme une buche* [odun gibiydi]. Yerine yerleşti ve sohbeti, hiç kaybolmayan, ifadesiz bir gülümsemeyle dinledi. Neden olduğunu bilmeden ve umursamadan, öylesine hoşnut. Frenk hanımları ve parmağındaki büyük elmasın parlaklığını da aynı ölçüde bir hayranlıkla izledi.

Mutluluk ne kadar da görelî! Başımı yastığıma koyuyorum ve Tanrı'ya Türkiye'de doğmamış olduğum için şükrediyorum; Osmanlı hanımları ise kendi adlarına neredeyse komik denecek bir duygu derinliğiyle Frenk kadınlarına acıyorlar. Bizimkiyle kıyaslanabilecek bir kölelik düşünemiyorlar; azıcık bir şey elde etmek için ne kadar da sıkıntıya giriyoruz; bir ülkeden diğerine, her birinden ayrılırken pişmanlık duyacağımız manzaralar görmek için koşturuyoruz; erkek akrabalarımızın bütün kaygı ve üzüntülerine ne de çok ortak oluyoruz; kendimizi yalnızca erkeklere uygun tehlikelere ve zorluklara maruz bırakıyoruz; karşı cinsle sürekli temas halinde olmamız günaha teşvik edici sınavlara zorluyor bizi; kısacası, bizi, görece özgürlüğümüzü akıllarının ermediği büyüklükte bir bedel ödeyerek satın almış köleler gibi görüyorlar. Yüzümüzü güneşin ve rüzgârın etkilerine karşı rahatça yaşamakla örtmek varken açık bırakıyor olmamızın getirdiği zarar da cabası! Tek bir gün yok ki bir Frenkle fikir alışverişi yaptıktan sonra, Avrupalı kadınlar olmadıkları için Allah'a şükretmesinler!

Modern bir Fransız gezgin, orta kalınlıkta tek cilt olarak yazdığı eğlendirici kitabında bir düzine kadar ülke ve yeri tahlil etmenin bir yolunu bulmuş; her birine dair, ayrıntılı, daha önce bir araya gelmiş olmasına imkân bulunmayan bir yığın safsata uydurmuş. Okuyucularına haremdeki kıskançlıkların, düş kırıklığına uğramış hasmın kurbanını zehirlemesine

ya da en azından küçük düşürücü ağır işler vermesine yol açacak boyutlara ulaştığını anlatıyor. Bu iddia, tıpkı diğer birçok iddiası gibi, kötücül olmasaydı komik olabilirdi belki; çünkü haremdeki düzenlemeler bu anlatılanları olanaksız kılıyor: Her hanımın kendi özel dairesi var ve yalnız kalmak istediğinde hiç kimsenin onun odasına girme ayrıcalığı yok; ailenin bir üyesi haline geldiği andan itibaren, kendi isterse, hayatı en yeknesak bir aylıklık haline geliyor. Her evde köleler, daha önce de sözünü ettiğim gibi, o kadar çok sayıda ki vakitlerinin dörtte üçünde yapacak işleri olmuyor; daha az zengin tabakalarda, hiçbir Türk ikinci bir kan almak gibi pahalı bir lükse kalkışmıyor, kadın despotluğunun pek az yaşama şansı var.

Ev işlerini çekip çeviren Kâhya Bey, yüksek mevkisine ve muazzam servetine rağmen, çokeşlilik ayrıcalığını kullanmayı reddetmiş biri. Karısı hem yaşlı hem de alelade bir güzelliğe sahip olmakla birlikte, belki Bey'in gönlünde değil, ama hareketleri üzerinde müthiş etki sahibi. Kısa süre önce efendisinin, kendi gözdesi olan ve çocukken alıp büyüttüğü, olağanüstü güzellikteki sarışın Çerkez kıza durup dururken gereğinden fazla ilgi göstermeye başladığını keşfedince, onu usulca bir arabaya koyup köle pazarına göndermiş ve en yüksek fiyatı verene satmış. Himayesi altındaki kişinin kadir bilmezliği, hanımının ona karşı duygularını köreltmış; koca, büyüleyici Çerkezin yokluğunu fark ettiğinde, hiddetli eşine tek bir serzenişte bile bulunmamış.

Ne var ki, mutsuz kız hanımın halayığı olmak yerine beyin odalığı olsaydı, böyle bir davranış bağışlanmazdı; çünkü bu durumda kızı evinden çıkarmaya Büyük Hanım'ın gücü hiçbir şekilde yetmezdi.

Sabahın erken saatlerinde gösterişli Fatma Hanım bana ve yanımdaki hanıma, muhterem Efendi'den bir bohçalık armağan etti. İçinde sırmalı ipek kenarlı beyaz tülbent bir mendilin içine dikkatle katlanmış bir elbiselik kumaş vardı. Bayram alayına tanık olma ve bütün ihtişamı içinde "Kudretli" Mahmud'u görme ümidiyle telaşla sabah bakımımı yaparken, bir yandan da geceyi geçirmiş olduğum daireyi büyük bir merakla inceliyordum. Kısa sürede güzel Türk evlerinin hepsinde bulunduğunu keşfettiğim kemerli girintide Fransız bir saat "dokunaklı", perilere yakışır bir müzikle "söyleşiyordu." Bu eşya Doğulu insanlar arasında genel olarak çok tutuluyor; ailenin yaşadığı her odada çoğunlukla bir veya daha fazla saat bulunuyor. Odamdaki öbür eşyalar iki

soylu porselen vazo, içinde mineli bir enfiye kutusu ile abanozdan oyma küçük bir tespihin bulunduğu porselen bir tabak, üstüne billur su kadehleri, leziz reçellerle dolu kapaklı cam kâseler ve kürekleri küçük kaşıklar şeklinde gümüş bir kayıkkonmuş bir tepsi ve yapma çiçek demetleriyle tutturulmuş uçuk pembe tül bohçaların içindeki meyve şekerlemelerinin tepeleme doldurulduğu tabak şeklinde, güzelce dokunmuş hasır bir sepetti.

Türk misafirperverliği ve *prevoyance*'ı [öngörüsü] uykusuz geçecek bir gece için bile tedbir almış!

Sedir ten renkli satendendi; pahalı yün halı da incelikle dokunmuştu ve şal desenliydi. Yatağının üstüne yığılmış yastıklar kadife, saten ve işlemeli pamukludandı; zengin Bursa ipeğinden yapılmış örtülerin üzerinde simli yapraklar vardı.

Sabah mahmurluğumu esanslı bir suyla attım ve kahvemi minicik porselen bir fincandan yudumladım; fincan öyle küçüktü ki bir peri bile bunu içebilirdi. Türk hanımları için sürekli bir eğlence kaynağı olan bonemi bağladım. Bu sert başlığı Avrupa icatlarının en korkunç ve komik örneklerinden biri olarak görüyorlar. Fatma Hanım'a ve siyah gözlü kızına, sınırsız nezaketlerinin ve iyiliklerinin doğurduğu bir ayrılma hüznüyle veda ettim.

Darphane'de yüksek bir konumu olan varlıklı bir Ermeni elmas taciri bize Saray alayını ve bütün töreni izleyebileceğimiz bir pencere ayarlamıştı ve adımlarımızı bu noktaya doğru hızlandırdık. Fakat merakımız kursağımızda kalacaktı! Vedalarımızı öyle düşüncesizce uzatmıştık ki Yüce Padişah'ın tebaası, onun geçeceği yeri gören bütün sokakları tika basa doldurmuştu; Avrupalı kavalyelerimizin ve yerli hizmetkârların bütün çabalarına karşın ilerlememiz olanaksızdı. Durum böyle olunca, bu Türk kalabalığının oluşturduğu yeni ve pitoresk manzarayı rahatça izlemek üzere kalabalıktan biraz uzakta bir yer bulup durduk.

Uzakta Ayasofya'nın devasa kubbesi ve ok gibi minareleri yükseliyordu; onların altında, göz alabildiğine, fırtınadan sonraki dalgalar gibi kabarıp inen, fesli ve sarıklı kafalardan oluşan bir deniz uzanıyordu. Her çatı, yıkık dökük her duvar, her çöp yığını hevesli seyircilerle örtülmüştü; çevredeki evlerin pencerelerinde de peçeli kadınlar ve gülen çocuklar doluydu. Hemen önümüzdeki dar boşlukta ne de farklı gruplar kümelenmişti! Solgun, boynu

eğik, uysal görünümlü Yahudi, yeşil sarıklı şeyhi ve Peygamber'in mezarının başında diz çöknüş vakur, ağırbaşlı hacıyı dirseğiyle iteklerken, bir yandan da yağlı paltosuna daha sıkı sarınıyor; kürk yakalı uzun cüppesi, kuvvetli bacaklı Çerkezin kısa mavi ceketi ve dar pantolonuyla garip bir tezat oluşturan ciddi suratlı Ermeni ve telaşlı Frenk yanındakileri itip kakarak ilerlemeye çalışıyor; tiz sesi ve şamatalı konuşması bir kadına daha çok yakışacak olan telaşlı ve gürültücü Rum öne atılıyor; Türk zabitler ellerinden geldiğince bir geçit oluşturmak için uğraşüyor; başlıkları kaşlarına kadar inik, kılıçlarının kemeri bellerinden en az bir karış aşağıda ve elmas yıldızları (ordudaki rütbelelerinin sembolü) gün ışığında parlıyor; Türk askeri devriyeler her an arabalarıyla gelmeleri beklenen sultanların ve çeşitli paşa karılarının rahat geçmesi için sokağın ortasında bir geçit yaratma çabasıyla boşuna debeleniyor. Onlar yavaş yavaş ilerledikçe, kalabalık hemen geçidi dolduruyor; belli aralıklarla, önümüzdeki dev caminin sakinleri güvercinler, alışmadıkları hareketlilik ve kargaşadan ürkererek bulut gibi havalanıyorlar.

Camilerin çevresini mesken tutan kuşlar kutsal sayılıyor ve bunlara neredeyse batıl bir saygı gösteriliyor; bu yüzden sayıları ister istemez muazzam ölçüde artmış; o gün Ayasofya'nın devasa binasının üzerinde dolaşanların sayısı binleri buluyordu.

Bayram'dan kısa bir süre önce tuhaf bir askeri sorun baş göstermiş ve öylesine olağandışı, hatta mizahi tarzda çözülmüş ki üzerinde durmayı özellikle hak ediyor. Ve bir İstanbul kalabalığının bu kadar yakınında normalde isteyeceğimden daha uzun kalmamın nedeni de, Türk kıskançlığının doğurduğu bu gülünç âdetin gerçekten var olduğuna kendimi inandırmaktı. Gene de *en passant* [laf arasında] belirtmeliyim ki başkent nüfusunun oluşturduğu bu büyük kitlenin, Avrupa'daki çalkantılı, şamatacı, ödün vermez ve kimseyi düşünmez kalabalıklarımızla hiçbir ortak özelliği yok –onlara ne diyeceğimi bilemiyorum, çünkü bizim Avrupalı “alt tabaka” terimi, hiçbir sınıf ayrımı gözetmeyen, devlet görevlileri dışında bir aristokrasiyi bilmeyen bu insanlara uyarlanamaz. Beş binden fazla kayıkçı, zanaatkâr ve asker arasında tek bir yumruklaşma olmadı, tek bir ses tehditkâr bir tonda yükselmedi; Hristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler arasında bunca çatışan çıkarlar, duygular ve önyargılar olmasına rağmen, öfkeli veya hoş olmayan duyguları kıskırtma

amacı güden tek bir söz edilmedi. İtiraf etmek zorundayım ki ne kadar müşkülpesent olursa olsun, bir kadın çoğu zaman yarı uygar olarak nitelendirilen bu insanların oluşturduğu kalabalığın keşmekeşi içinde, Londra veya Paris sokaklarında on dakikalık yürüyüşte yaşayacağından daha az sıkıntı yaşar.

Doğu'nun yerli insanları sırf sinir etme uğruna diğer insanları kızdırmanın eğlenceli olabileceğini henüz öğrenmemiş; utangaç birinin yanaklarını kızartmanın veya masum birinin kalbini çarptırmanın komik olabileceğini de. Onlar faydacı bir toplum; yalnız karışıklık yaratma sevdasıyla eziyet etmek onlar için anlaşılabilir bir durum; bu yüzden de o an kişisel bir çıkar elde etmeyeceklerse veya böyle bir şeyi hedeflemiyorlarsa, şeytanlık yapmaya kalkışmazlar. Dolayısıyla Frenk ecnebiye, hepsinin ötesinde, alışkanlıklar, davranışları ve giysileri kendi ülkelerinininkinden (kuşkusuz onlara göre son derece komik şekilde) farklı olan Frenk kadınına hiçbir kaba veya küstah laf atılmaz. Birbirlerine karşı da temkinli, ciddi ve nazik davranıyorlar; sanki her biri kıskançlıkla toplumun düzenini korumak istiyor ve bunu üstüne düşen bir görev sayıyor.

Türk toplumuna hakkını vermek için mecburen uzaklaştığım konuya, yani askeri törene dönelim; daha fazla girizgâh yapmadan, sözünü ettiğim askeri sorunun Padişah ile nazırlarının, Saray efradına silah gösterisi yapacak askerlerin peçeli ve kutsal çehreleri bir anlığına görme fırsatı bulmalarını istememelerinden kaynaklandığını belirteyim. Çözülmesi gereken güçlük, törenin “debdebe ve tantanasını” korurken, bu geçici ayrıcalığı olanaksız kılmanın bir yolunu bulmaktır. Neyse ki sonunda çok orijinal ve ehven bir çare bulundu; biz de bu yeni düzenlemeye şahit olacak kadar şanslıydık.

Arabaların yavaş ve gürültülü takartısı işitildi, kulaktan kulağa sultanların yaklaştığı yayıldı; aniden askerler sultanların beklendiği açık alana sırtlarını döndüler ve silahlarını geriye doğru alabildiğine uzattılar, yani tören manevrasını arkadan yerine getirdiler. O güne kadar bir grup askerin yarattığı belki de en sıra dışı ve komik sahneydi bu! Askerler bu rahatsız ve eminim ki zor konumda dört araba da geçene kadar kaldılar, sonra eski pozisyonlarını aldılar ve saray *cortège*'inin [kortejinin] geri dönmesine kadar laubali biçimde tüfeklerine yaslanarak durdular.

George Cruikshank oralarda olup bunu yazmış olsaydı, ismini ölümsüzleştirirdi!

*İşkodra Paşası'nın Hamamı—Türk Kadınlarının Hamam
Düşkünlüğü—Dış Salon—Hamamcı Kadın—Kadın Grupları
Serinleme Odası—Büyük Salon—Kurnalar—Yıkanan Kadınlar
Akşam Yemeği—Türk Kadınları İçin Özur*

Ülkede gördüğüm ilk hamam İşkodra Paşası'nın hamamıydı; eğer öyle bir niyetim olsaydı, kuşkusuz bu sıra dışı yapılardan birini gerçekten ziyaret etmeden bu konuda hoş bir kurgu yazabilirdim. Ama Doğu'yu gezen turistler tarafından kulaktan dolma öyle çok şey yazıldı ki ben de gerçekleri feda edip düş gücünü kullanarak uydurulan bu rivayetlere bir tane daha eklemek istemiyorum. Bu yüzden, hanım tanıdıklarımın birinin eşliğinde umumi bir hamamı ziyaret etmeye ve düzenlemeleri uygun bulursam, yalnızca bir izleyici olarak kalmayıp sahneye kendim de katılmaya karar verdim.

Paşa'nın (daha doğrusu ailesinin) hamamı mermer döşeli, orta derecede ısıtılmış ve zihninizde canlandırabileceğiniz en sevimli ufak giyim bölmesinden girilen kubbeli bir oda şeklindeydi. Bu süslü bölmede brokar ipekle döşenmiş, üstüne altın yaldızlı kumaştan yastıkların yığıldığı bir sedir, banyo yapmanın verdiği yorgunluğu atma olanağı sunuyordu. Ne var ki hamamın benimle birlikte sadece bir Rum hanım ve hepsi de bize hizmet edecek yarım düzine halayık için açıldığını gördüm; hemen fark ettim ki bu koşullar altında, bir Türk hamamından ne anlaşıldığına ilişkin uygun bir fikir oluşturamam. Hamam aslında Doğulu kadınların yeryüzündeki cennetidir; burada eğitimsiz, ama zeki kadınlar kapasitelerinin elverdiği ölçüde siyaseti, toplumsal ve ulusal sorunları, skandalları, evlilikleri ve bu göğün altında olup biten diğer bütün mevzuları tartışırlar; ayrıca kalabalığın gürültüsü, keşmekeşi ve heyecanı içinde, haremın sessiz ve yalıtılmış ortamından da iyice intikam alırlar.

Böylece bir umumi hamamın yolunu tuttuk. Küçük bir giriş avlusu-
sundan geçtikten sonra, beyaz mermer döşeli, çepeçevre sütunların destek-
lediği, iki katlı, öne çıkıntı yapan galerilerin bulunduğu, çok büyük bir sofa-
ya girdik. Birinci kat yerden yaklaşık doksan santim yükseltilmişti. Bu gale-

riler pahalı halılar veya basma ya da koyu kırmızı kaba tüylü kumaşla kaplanmış şiltelerle örtülmüş ve yastıklar yığılmıştı; sütunlar arasındaki boşluklara birkaç santim yüksekliğinde bölmeler yapılmıştı. Biz girdiğimizde, bizim için ayrılmış olan dışında, deyiş uygunsu, hücrelerin tümü doluydu.

Salonun tam ortasında, beyaz mermerden büyük ve güzel bir kurna, suyunu dört geniş istiridye kabuğuna döküyor, oradan da sular akla gelebilecek en güzel ve yatıştırıcı sesle büyük bir havuza dökülüyordu. Havuzun çevresinde aynı kumaşlardan yapılmış dört kerevet yerleştirilmişti; bunların birinde genç ve güzel bir kadın birkaç tane pahalı şalın üzerine uzanmış, bebeğini emziriyordu.

Yastıkların arasına rahatça gömüldükten sonra, ilk yarım saat çevreme bakınarak çok güzel oyalandım. Bundan daha özgün bir manzara hiç görmemiştim. Giriş kapısının sol tarafında yaklaşık kırk yaşlarında, koyu renk bir türban takmış, çiçekli basmadan düz bir elbise giymiş ve beline yün bir kuşak sarmış hamamcı kadın oturuyordu. İpekli iç gömleği zengin işliydi. Altın enfiye kutusu yanında, sedirin üstünde duruyordu ve kehribar başlıklı çubuğunu bir mindere yaslamıştı. Bir yandan küçük abanoz bir öreke de ipek eğirerek oyalanıyor, diğer yandan sohbete yön veriyordu. Hemen yanında on iki veya on üç yaşlarında Zenci bir köle kız çömelmiş, ağzı bir kulağından diğerine degecekmiş gibi sırtıyor ve çevresinde olup bitenlerden duyduğu heyecanla gözlerinin aklarını yuvarlıyordu.

Hücreler dünyanın en garip görüntüsünü oluşturuyordu. Hanımlardan bazıları yıkanma salonundan dönmüş, lüks içindeki sedirlerinde yatıyorlardı. Baştan ayağa kadar, pek çoğu yaldız işlemeli ve püsküllü, beyaz pamuklu havlulara sarınmışlardı. İnce saçları omuzlarına dökülüyor ve onlar kadar örtünmemiş olan halayıkları bu saçları kurutuyor, tarıyor, kokular sürüyor ve büyük bir özenle örüyorlardı. Bazı kadınlar ise yıkanmaya hazırlanıyor, elbiselerini çıkıyor, daha doğrusu elbiselerinin çıkarılması zahmetine katlanıyorlardı; hizmetçilerine yardımcı olmak için parmaklarını kıpırdatanların sayısı çok azdı. Bu arada geç gelmiş olanlar yaşmak ve feracelerini çıkarıyor, tanıdıklarıyla selamlaşıyorlardı.

Yapının her tarafını görmeye karar vermiş olduğum için, daha önce bir Doğu hamamının yoruculuğunu tatmış arkadaşımı taklit ettim; sa-

bah elbisemi çıkarıp keten bir peştamala sarındım ve saçlarımı çözdüm. Daha sonra, bana eşlik eden Rum hizmetçinin rehberliğinde, soğuk mermer taşların üzerinden salonun karşı ucundaki kapıya yalınayak yürüdüm. Eşiği geçer geçmez kendimi serinleme odasında, yani soğuklukta buldum. Burada hanımlar grup halinde oturuyor, sedirlerin üstünde beyaz peştamallarına sarınmış olarak kayıtsızca yatıyor veya benim az önce kaçmış olduğum daha soğuk bölmeye dönme hazırlıkları yapıyorlardı.

Bu ikinci oda sıcak havayla doluydu ve bana çok boğucu geldi; ama az sonra, zeminden geçen sıcak su kanallarına birkaç kez ayaklarımı daldırarak bu odadan büyük yıkanma salonuna girdiğimde, buranın gerçekten de bir soğukluk olduğunu keşfettim. Yıkanma salonu kocaman sekizgen bir oda; ayrı bir hücreye para vermek istemeyen veya buna gücü yetmeyenler buradaki sekiz kurnadan yararlanıyorlar.

İlk birkaç dakika neye uğradığımı şaşırdım: İçeriye dolduran ağır, yoğun, kükkürtlü buhar beni neredeyse boğuyordu; salonların yankı veren kubhelerinde halayıkların yerdeki beyaz mermeri bile canlandıracak vahşi, tiz çığlıkları cınlıyordu. Hanımların alçak sesli kahkahaları ve mırıldanarak konuşmaları fısıltılı bir ikinci ses dalgası yaratıyordu. Kısmen giyinik neredeyse üç yüz kadın. Sarındıkları ince peştamallar buhardan öylesine ıslanmış ki bedenlerinin bütün hatları seçiliyor; telaşlı halayıklar, belden yukarıları çıplak, kollarını göğüslerinin üzerinde kavuşturmuş, başlarının üzerinde denge de tuttukları deste deste işlemeli veya püsküllü peşkirle bir o tarafa bir bu tarafa geçiyorlar; güzel kızlardan oluşan gruplar gülüyor, konuşuyor, tatlı, şerbet ve limonatayla serinliyorlar. Benim soluğumu kesen yoğun havaya hiç aldırmadan oynayan çocuklar ortalıkta dönüyorlar. Hepsinin üstüne tüy dikercesine, birdenbire kulaklarımda patlayan, en vahşi ve en tiz Türk ezgilerinden birini koro halinde söylemeye başlayan sesler, şeytan âlemlerine yaraşır bir gürültü çıkarak geniş salonda yankılanıyor. Bütün bunlar birleşerek, hayali görüntüler geçidini andıran bir tablo oluşturunca. Gördüğümün gerçeklik mi, yoksa sadece hummalı bir beynin ürünü mü olduğu konusunda neredeyse kendimden kuşkuya kapılacaktım.

Her kurnanın başında, halayıklarının hizmet ettiği birkaç kadın çömelmiş veya oturmuştu; yıkanmanın her aşamasını görmek mümkündü.

Herkes gelip geçenlere aldırmadan kendi işine yoğunlaşmıştı. Bizim için ayrılmış küçük iç odaya geçerken dönüp de İngiliz ecnebiye bakanların sayısı bir elin parmaklarını geçmedi.

Türklerin yıkanma işlemi titiz, yorucu ve zahmetli; sanırım bana hizmet eden tatlı Rum kızı sadece saçıyla bir buçuk saat uğraştı. Su çok bol ve mermer havuza biri sıcak, diğeri soğuk su akıtan iki musluktan dökülüyor; bu musluklar yıkanan kişinin zevkine göre ayarlanabiliyor. Üstünde durulan ve oturulan mermer, hava daha az yoğun ve boğucu olsa dayanılamayacak kadar ısıtılmış. Kabartmalı gümüş bir tasta su döküyorlar ve bu sırada bitkinlik duygusu neredeyse hoş bir hal alıyor. Her hanım kendi hizmetçisinin yanı sıra bütün yıkanma malzemelerini yanında getiriyor; yalnız daha alt tabakadan hanımlar hamamcı kadınlardan hizmet alıyor ve böyle bir durumda malzemeleri de onlar sağlıyor.

Büyük salondan geçerken birkaç tanesini gördüğüm bu hamamcı kadınlar akla hayale gelebilecek en çirkin şeyler; sürekli kükürtlü bir atmosferde yaşamaktan ciltleri tütün rengini ve parşömen inceliğini almış; pek çoğu yaşlı, ama bir tanesinin bile cildi kırışmamış; öyle görünüyor ki, donmuş elma gibi yaşlanmışlar; derileri kasların üstünde gerilmiş ve en azından bana göre, yaşlılığın çok çirkin bir özelliğini oluşturmuş.

Yıkanma bölümünde yaklaşık iki buçuk saat kaldıktan sonra, temiz hava alma ve dinlenme ihtiyacı duymaya başladım; başıma kenarları püsküllü bir havlu sarıp peştamala sarındıktan sonra, aceleyle ve sağıma soluma bakmadan serinleme odasını geçtim. Mezar giysileri içinde, ısıtılarak hayata döndürülmüş cesetlerin oluşturduğu bir topluluğu andıran bir kalabalık oluşmuştu. Dış salona çıktığımda başımdaki havlu alındı, saçlarım kurutulmadan dikkatle örüldü ve boyalı bir tülbentle sarıldı; ben de sedirin yumuşak yastıklarına gömüldüm.

Benim bu salondan çıkmamdan sonra sahneye yeni bir unsur eklenmişti; hanımların çoğu yemek yiyordu. Banyonun bütün kanı kafaya toplayarak yarattığı parlak kızılık pek çoğunun yüzünden silinmiş, yerini sürekli yıkanmanın her kadında mutlaka yarattığı saf, solgun, şeftali yumuşaklığında bir ten almıştı. Çok sayıda Zenci kadın ellerinde kapaklı tence-relerle içeriye giriyor ya da yenmiş olanların artıklarıyla dışarıya çıkıyordu.

Ve Türkler piknik türü bu yemeğe kendi yemek yeme tarzlarını uyarladıkları için, hanımlar porselen veya bakır kâselerin çevresine bağdaş kurmuş, ellerinde kaşıkları, sanki kendi haremlerinin mahremiyeti içindeymişçesine rahatça atıştırıyorlardı.

Sürekli dolaşan satıcılar şerbet, limonata, muhallebi ve meyve dağıtıyor. Sahne baştan aşağı öylesine eğlendiriciydi ki pelerinime ve eşarbıma sarınıp kapıya giden yolda çeşitli gruplara veda ederken neredeyse pişmanlık duydum.

Lady M.W. Montague'nün anlattığı gereksiz ve şehvani teşhirciliğin izine rastlamadığımı söylemeden geçersen haksızlık etmiş olurum. Ya bu sarışın elçi hanımı garip bir törene katılmış olmalı ya da Türk hanımlar edep konusundaki fikirlerinde daha hassas ve müşkülpesent hale gelmiş olmalı.

Bir Türk hamamının mantıklı olarak karşı çıkılabilecek iki özelliği var, bunlar da aşırı yorucu olması ve çok zaman harcatması.

*Şen Mezarlıklar–Pera Mezarlığı–Türk Mezarlıklarının
Üstünlüğü–Serviler–Garip Batıl İnanç–Grand Champ
Rum Mezarlığı–Sultan Selim Kışlası–St. Demetrius Köyü
Avrupa Mezarlığı–Mezar Taşları–Kameriye–Soylu Manzara
Kız Kulesi Efsanesi–Türklerin Veba Hastanesi– Veba Kayığı Ermeni
Mezarlığı–İlginç Mezar Yazıları–Türk Mezarlığı– Farklı Mezar
Taşları–Yeniçeri Mezarları–Çılgın Batıl İnanç–Üsküdar Mezarlığı
Muhteşem Serviler–Tarihi Kehanet–Mezarlığın Büyüklüğü–Başsız
Ölüler–Özel Mezarlar–Hibetullah Sultan'ın Yazlık Köşkünden
Mezarlığın Görünüşü–Yerel Batıl İnanç–Lanetli Ruhlar*

Türklerin ölülerini gömmek için en güzel yerleri seçmekteki özenlerinden daha önce de söz etmiştim. Ve bu tür yollarla ölümü en kasvetli özelliklerinden nasıl arındırdıklarından da. Eski Romalılar gibi, mezarlıkları yol kenarlarına yapıyorlar; onlar gibi, mezar taşlarına en güzel tevekkül ve felsefe derslerini yazıyorlar.

Pera Mezarlığı kendine özgü bir görünüm sunuyor; “Champ des Morts”un Türk, Frenk, Rum ve Ermeni bütün halkın gezinti yeri olması durumu daha da ilginçleştiriyor. Küçük Mezarlık, yani Petit Champ yalnız Müslümanlara ait ve limana hâkim olan tepenin eteklerini karanlık servileriyle süslüyor. Çepeçevre evlerle sarılı bu mezarlığa yüzlerce bina bakıyor; burada inekler otluyor, sessizliği bozan selamlaşmalar ve dedikodular işitiliyor; karşı kıyı ve limandaki gemiler kolayca görülüyor. Mezarlık ağaçlarının arasında patikalar var. Karanlık gölgelerin arasından parlayan güneşli yansımalar, ot bürümüş bayırlara kümelenmiş mezar taşları ve ölülerin savunmasızlığıyla alay eder gibi, kapılarında askerlerin aylakça dolaştığı askeri karakollar aynı tablonun parçaları. Vadinin en derinlerindeki küçük sekizgen binadan söz etmeyi unutmamalıyım. Yüksek bacasından çoğu zaman çıkan yoğun dumanla kendini belli eden bu bina, ölümlere karşı son cismani görevlerin yerine getirildiği yer: Beden yıkanıyor, sakal tıraş ediliyor, tırnaklar kesiliyor, kol ve bacaklar uygun biçimde yerleştiriliyor; daha sonra, kısa süre öncesine kadar halis mümin olan kişi, dar bir mezar-

da istirahat uykusuna bırakılıyor, ta ki İsrail'in suruyla uyandırılacağı zamanın gelene kadar.

Türk mezarlıklarının Avrupa'dakilere üstün olmasının birkaç nedeni var: Mezar taşları daha pitoresk ve çeşitli; yerleri daha iyi seçiliyor; hepsinden önemlisi, Müslümanlar ölümlerini küllerini asla rahatsız etmiyor. Bizde olduğu gibi aynı noktaya birkaç kişi gömülmüyor. Göçmüş olanlardan geriye kalanlar kutsal sayılıyor.

Bir beden toprağa verildiğinde, imam mezarın başına ve ayak ucuna birer servi dikeyyor. Türkiye manzaralarında bunca önemli bir özellik oluşturan geniş ormanlar, ölümlerin gölgeli şehirleri işte böyle oluşuyor. Altı ağaçtan sadece biri tutsa, sık ve huşu uyandırıcı bir koru oluşmasına yeter bu. Ne var ki, Türklerin garip bir batıl inançları var; ulu başlarını göğe doğru yükseltmek yerine, çıktıkları toprağa dönmek istercesine yere doğru eğen servilerle ilgili bir inanç. Bunların fani kalıntılarını gölgeledikleri ruhun lanetlendiğinin habercisi olduğuna inanıyorlar. Ve ağaçlar birbirlerine öyle yakın dikiliyor ve bu yüzden sayıları öyle çok ki bu türden kazalar hiç de ender değil. Bu, en azından çok rahatsız edici bir inanış olsa gerek.

Fakat dünyada büyük olasılıkla hiçbir benzeri olmayan bir manzara görmek için bir yabancının adımlarını yönlendirmesi gereken yer "Grand Champ". Neredeyse bütün yol boyunca çıkıntılı üst katların başının yukarısında bir gölgelik oluşturduğu uçsuz bucaksız Cadde-i Kebir'den çıktığınızda, sol tarafta Frenkler için yapılmış veba hastanesini ve sağ tarafta Rum mezarlığının bulunduğu yüksekçe bir tepeyi görürsünüz. Burada adımlarınızı yavaşlatmanıza değecek bir şey yok; çok bakımsız olan bu mezarlık çevresindeki evler olmasa, ürkütücü ve metruk bir yer havası verecek kadar derbeder. Rumlar bugünün yaratıkları, dün defterlerinden silinmiş.

Mezarlığı geçtikten sonra, yol genişleyerek Sultan Selim'in süvari kışlası olarak inşa ettirdiği muazzam yekpare binanın önündeki meydana açılıyor. Gül pembesi renkte boyanmış heybetli bir girişi ve neredeyse Avrupai denebilecek kadar düzenli bir görünümü olan bir yapı. Binanın gerçek büyüklüğünü ancak büyük Nekropol'e inen hafif eğimli bayırı indiğinizde anlayabilirsiniz. Üç cepheden girişi olan bir dörtgen şeklindeki binanın dördüncü cephesi ahırlara ayrılmış.

Mezarlığın yanından Tarabya'ya giden yol ve Kâğıthane deresi geçiyor. Karşı tepede ise küçük bir Rum köyü veya kolonisi olan St. Demetrius görülüyor.

Kışlayı geçtikten sonra karşınıza çıkan ilk düzlük Frenklerin mezarlığıdır; burada sizi her yandan Latince yazıtlar selamlar: Göçmüşlerin ruhları için dua etmenizi öğütleyen yazılar; Fransızların süslü bir dille yazılmış duyguları; kalıcı taş kazınmış kelime oyunları, güller ve krizantemler; İngilizlerin kısa ve özlü doğum, ölüm, yaş, hastalık kayıtları; İtalyanların ümitsizlik ve hasret destanları; sıradan bir mezarlıkta rastlanan bütün ortak özellikler.

Bu arazi parçasının kenarındaki yol sizi Dolmabahçe Sarayı'na ya da Kabaklar Vadisi'ne giden dik bir yokuşa götürür. Tepe, Boğaz'ın mükemmel bir görüntüsüne hâkim: Yokuşun başında, neredeyse mezarların dibinde, kahvehane olarak kullanılan derme çatma bir ahşap kulübe vardır; hemen önünde bir grup servi hoş bir gölgelik oluşturur ve altında ikişerli üçerli alçak taburelere oturmuş Türkler, Rumlar ve Ermeniler hiç eksik olmayan çubuklarını tüttürür, şekersiz kahvelerini yudumlar ve ressam gözünün görebileceği manzaraların en güzeline bakarlar.

Meyve ağaçları ve parlak yeşilliklerle örtülü dik bir bayırdan aşağı inilir. Tepenin eteklerinde, maviliğiyle yarıştığı gökyüzü kadar berrak ve pırıltılı Boğaz akar. Bu suyunun hemen karşısında servi ormanları, dizi dizi sarayları, tepelere serpiştirilmiş köşkleri ve gökyüzüyle öpüşen minareleriyle Asya kıyısının incisi Üsküdar uzanır. Daha uzakta, karanlık yüzlerine parlak dalgaların çarptığı, güneşin tadını çıkaran su canavarlarını andıran iki minicik ada gözüktür. Ötede, göğsüne hiç fırtına eli değmemişçesine gülen, ışıklı Marmara Denizi uzanır. Ta uzaklarda, ufuk çizgisinde, üzerindeki koyu mor bulutlarla neredeyse iç içe geçmiş gibi görünen, tanrıların evi Uludağ'ın karlı dorukları yükselir. Gene aynı bayırdan bakıldığında, azıcık sağda (Üsküdar'ın yumuşak bir kıvrım yaptıktan sonra sanki Avrupalı kardeşine saygısından dolayı yeniden geri çekildiği yerde) küçük bir kayanın üstünde duran "Kız Kulesi" görülür. Kaya öyle küçük ki, kulenin temelleriyle tamamen örtülmüş. Kız Kulesi, yürek burucu efsanesi olmasa da, kendi başına göz alacak kadar pitoresk.

Bu kule, efsaneye göre, müneccimlerden kızının on sekiz yaşını tamamlamadan bir yılın tarafından öldürüleceği kehanetini duyan eski padişahlardan biri tarafından, kızın kalması için yaptırılmış. Kaderin önüne geçmek için her türlü tedbir alınmış; gelin görün ki olacaklar olmuş –bir sepet incirin içinde gözden kaçan bir engerek yılanı, sultanın elini sokmuş ve kız yatağında ölü bulunmuş.

Kız Kulesi şimdi Türklerin veba hastanesi; tam ortasında durduğu parlak ve güzel manzaraya bakıp da kendilerini bekleyen muhtemel kader ile bütün bu güzellikler arasındaki tezaadın vebaya tutulmuş olanların acısını ne kadar artıracaklarını hissetmeyenlerin, gerçekten de kalbi taşlaşmış demektir. Heyhat! Hastalanmış kurban uzun uzadıya manzaraya bakar, ama bu herhalde son bakışı olacaktır! Ölmekte olan bir biçare, zorunlu yuvasına, hiçbir mutluluk manzarasının sinir bozucu varlığıyla onunla alay edemeyeceği kasvet ve gölgeler yolundan geçmelidir. Oysa körleşmekte olan gözlerinin göremeyeceği kadar ötelere uzanan muhteşem kıyılarıyla masmavi denizde kayarcasına ilerlemenin, büyük olasılıkla hayata gözlerini yumacağı daracık bir odaya doğru götürülmenin getirdiği sonuç bütün tanıdıklarından, çevresindeki bütün görkem ve güzellikten koparılmaktır; eminin bundan sonra çekeceği acıların hiçbirini, Kız Kulesi'ne yaptığı bu kısacık yolculukta kalbine saplanan sızı kadar keskin olmayacaktır!

İnce uzun kayık hızla öne atılır, tıpkı kıyından havalanan yabani bir kuş gibi. Yola çıkarken hiçbir sevinç nidası, hiçbir veda haykırışı, çınlayan hiçbir kahkaha duyulmaz ve gürbüz kayıkçılar küreklerine asılır; direnen sular güçlü kürek çekişlerine boyun eğer; hiçbir duraklama, hiçbir mola yok; görev bulaşıcı hastalığı taşımak ve yük ölüm! Yuvalarında zorlukla dönen gözler donuk; sözcükler dökmek yerine ıstırapla titreyen dudaklar küle dönmüş; bulutsuz gökyüzüne kaldırılmış alınlar solgun ve terli; güçlükle soluyan göğsün üzerinde açılıp kapanan ellerin sinirleri ölmüş; yüklü kayığın hızlı ilerleyişini uzaktan seyreden insanların solukları da sıkışıyor, nabızları hızlanıyor; ve nihayet kendi yollarına gitmek için döndüklerinde, adımları daha yavaş ve daha kararsız; kaşları çatılmış, vebayı görmüşler çünkü!

Ne çare ki, hedefe ulaşılmış ve kayık kasvetli yükünü bırakmıştır. Her taraf hayat, ışık ve güzellik dolu. Suyolunun yüzeyinde keyif veya ka-

zanç peşinde aceleyle ilerlemeye çalışan insanlarla dolu kayıkların kalabalığı var. Bin tane ses binmiş rüzgârlara. Hızlı kayıklar Kız Kulesi'nin yanından su kuşları gibi geçip gidiyorlar ve içlerinde pek azı kulenin gizlediği büyük acıları düşünmek zahmetine katlanıyor.

Aşağıya, bu değişken sahneye baktığınız noktadan ileriye birkaç adım atın; yalnızca birkaç adımlık yürüyüşün ardından, ölüme gidenlerin sığınağından ayırdığınız bakışlarınız bu kez ölümlerin istirahatgâhına takılır. Sağ tarafta, hemen Avrupalı mezarlığının sırasında, bütün güzellikleriyle çiçeğe durmuş akasya ağaçlarının solan çiçeklerini mezarların üzerine dök-tüğü Ermeni mezarlığı yer alır. Kalabalık bir yer; kokulu akasyaların yapraklı dalları altında gezinip mezarlar arasında ilerledikçe, mezar taşlarındaki yazıların garipliği sizi çarpar. Soylu Ermeni karakteri taşa derince oyulmuş; isimler ve tarihler gerektiği gibi yazılmış; ama Ermenilerin yatay mezar taşlarını (mezarlık boyunca tek bir başucu taşı yok) garip ve kendine özgü kılan, mezarın üstüne ölmüş olan kişinin uğraşı veya mesleğinin simgesini kazıma âdetleri.

Bu bakımdan, mezardaki rahip bile adının tepesindeki piskopos başlığıyla tanınabilir; elmas taciri bir grup ziynetle, sarraf bir teraziyle ve çiçekçi bir buket çiçekle belli olur; berber usturasının, terzi makasının ve bu türden başka aletlerin kullanıldığı daha pek çok ortak hiyeroglif var; mezarda yatan kişinin mesleği her iki cinsin de yaptığı bir işse, uygun simgenin hemen üstüne kondurulan bir kitap işareti, erkeğin mezarını ayırt etmenizi sağlar.

Hepsi bu kadar da değil: Vahşi bir ölüme kurban gitmiş olanların da kendilerine özgü işaretleri var; bu sıra dışı mezarlıkta birden çok mezarın üstüne, kesik boğazından yukarıya fıskiye gibi kan fışkıran ve başını ellerinde sıkıca tutan başsız bedenler çizilmiş! Daha eski mezarlarda zengin ve ince bezemeler var, modern olanlarınsa tamamına yakını çok sade; buradan geçerken ağaçların gölgesine oturup konuşan, hatta tütün içen insan kümeleri görmemeniz ender bir şey. Ölümün Doğu insanları için hiçbir kasvetli yanı yok.

Türk mezarlığı kışının arkasındaki tepenin yamacına kurulmuş ve vadinin derinliklerine kadar uzanıyor. Sık dikilmiş serviler koyu bir gölge oluşturur; bu gölgenin altında uzun mezar taşları beyaz ve dehşet verici bir

görünümle parlar. Koruyu kesen patikalar vardır; şurada burada yeşil karanlık arasından süzülen güneş ışınları yaldızlı mezarları ışıldatır. Daha kapalı yerlerin koyu karanlığına daldığınızda, bir an kendinizi harap bir kentin yıkıntıları arasında sanırsınız. Çevrenizde muazzam bir bütünü ufak parçalamış gibi görünenler, aslında kasvetin aldatmacasıdır –bir Nekropol’ün, Ölüler Şehri’nin tam ortasındasınız. Ayaklarınızın dibinde yüzükoyun yatan ya da sanki her an düşüverecekmiş gibi yana kaykılmış oymalı taş bloklar, ilk bakışta size devrilmiş koca bir sütunun parçaları gibi görünür; her yandan yükselen sarık biçimli taşlar, yanlarında yatan altın yaldızlı ve yazıtlı taşlar, bütün bunlar hayattan kopup gitmiş olanların anısına dikilmiş anıtlardır. Sarıklı olanlar daha eski tarihlidir, temellerindeki toprak çöktüğü için kaymışlardır; diğerleri kendi öykülerini anlatırlar; sakallı Müslüman, karısının yanında yatmaktadır, onun başucundaki taş a bir sarık, karısınınkine ise bir demet gül oyulmuştur, altta ise yaşadıkları yılların ve yaptıkları işlerin dökümü yazılmıştır. Daha fazlasını öğrenmek ister misiniz? Sarığın şekline ve kıvrımlarına bakın, buradan ölmüş olan kişinin rütbesini ve mesleğini öğrenirsiniz; işte burada bir kadı yatıyor, şurada bir paşa; ötede bir asker son uykusunda ve hemen arkanızda bir din adamının külleri: Ara sıra, mezarlığa dağılmış halde, sarıkları yakın zamanda kırılmış pek çok mezar taşı görebilirsiniz. Öyle yakın ki kesilmiş taş henüz yosun bile bağlamamış; bunlar, bedenleri çürüdükten sonra Padişah tarafından mezarlarının tahrip edilmesi emredilen yeniçerilerin mezarları. Padişah’ın kendisi de bir süre yıkım işinin başında durmuş; bu mezarların yanı başındaki uzun otların arasına yarı gömülmüş kırık sarıklar yeniçerilerin gözden düşmelerinin yok edilemez delilleri; mezarın da ötesine taşınan bir gözden düşmenin ve kepaze olmanın derecesi, ancak ölülerin özel saygı gördüğü bir ülkede anlaşılabilir.

Parmaklıkla çevrili yüksek sekiler aile mezarlıkları; parlak kırmızıya boyanmış bir fesle taçlandırılmış minyatür sütun, bir bebek efendinin yattığı yeri gösterir. Bu dikey taşların birçoğunun dibinde su tutmaya yarayan bir oyuk var; dindar kişiler sıcak mevsimlerde kuşlar veya oralarda gezinen başka hayvanlar için bunları özenle doldurur.

Türklerin bu mezarlıkla bağlantılı garip bir batıl inançları var. Belli yıldönümlerinde mezarların pek çoğundan kıvılcımlar çıktığına ve servi

dalları arasında kaybolduğuna inanıyorlar. Bu düşünce en azından son derece şiirsel.

Ancak, İstanbul şehrinin, Üsküdar'dakinin güzelliğiyle yarışacak başka bir mezarlığı yok; muhtemelen dünyada bile genişliği veya görsel etkisi açısından bunun bir benzerine rastlayamazsınız. Muazzam bir alana yayılmış en zarif servilerin oluşturduğu bir orman, tepeyi ve vadiyi kaplamış. Binlerce ölünün üzerini kocaman bir tabut örtüsü gibi saran bu orman, denizden çok uzaklardan bile seçilir ve hem çarpıcı hem de görkemli bir manzara oluşturur. Ağaçların çoğu devasa boyda ve berrak gökyüzünü kesen ince, uzun ve sivri tepeli silüetleri kelimelere sığdırmayacak kadar zarif. Türklerin kendileri de büyük Üsküdar mezarlığını tercih ediyorlar; çünkü körü körüne inandıkları eski bir kehanete göre, Muhammed'in müritleri dünyanın sonu geldiğinde Avrupa'dan atılacaklar; küllerini bile gâvurların eline bırakmak istemedikleri için, her şeyden fazla imrendikleri şey Asya'daki bu vahşi mezarlıkta bir mezar yeri edinmektir. Bu yüzden, her yıl servi ormanının sınırları genişliyor ve karanlık gölgeleri giderek yayılıyor; birçok kuşak aynı kalabalık yalnızlıkta yatıyor; şen şakrak üzüm bağlarının ve yeşilliklerin yetiştiği açık alanlar, sayıları sürekli artan mezarların tecavüzü sonucunda yitip gidiyor. Yaşayanlar yerlerini ölümlere teslim ediyorlar; çiçek açmış meyve ağaçları sökülüyor ve yerlerine karanlık mezar ağaçlarının ölümü hatırlatan dikenli dalları boy atıyor.

Açık düzlüğe sırtınızı dönüp suskun ormanın derin kasvetine dalmak üzere güleç gün ışığını terk ederken içinizi ağır bir huşu duygusu kaplar. Dar patikalar her yöne doğru ormanı keser; gezinirken önünüze bakmazsanız, her adımda bir mezara basarsınız. Derken her birinin dibinde küçücük birer kare taş duran bir dizi azametli ve sarıklı sütun, içinizi hoplatan bir ürpertiyle sizi durdurur. Bu sessiz ve cüce taşlar dehşet öykülerini anlatır; her biri, Saray politikasına veya entrikalarına kurban gitmiş birinin –vezirler ve paşalar, beyler ve efendiler– kesik başını örter. Mil çekilmiş gözler burada çürüyüp gitmiştir veya hâlâ çürümektedir. İhtiras ateşi, iktidara susamışlık, ihane-tin kötülüğü ve rütbenin yol açtığı kibir, humma gibi insan zihnini kavuran her şey burada sonsuza kadar yatacak. Ve onursuz mezarında çürüyen gövdesiz başla alay edercesine, üzerine heybetli bir sarık dikilmiş!

Daire şeklinde parmaklıklarla çevrilmiş altın yaldızlı mezarların üstünde, kibrini mezarın ötesine taşımış, küllerinin alelade insanların külleriyle karışmasına bile dayanamayan güçlü veya varlıklı insanların isimleri ve unvanları yazılı. Bir yanda, devrik ve gömülü sütunlar gönülsüzce zamana teslim olmuş ve artık isimsiz yıkıntılar olarak yerlerde birer ayak bağı gibi duruyor. Diğer yanda yaldızları parlayan, bezemelerle dolu heybetli mezar taşları, yeni ölmüş olanların yattığı yerlere işaret ediyor; dünün debdebesi, geçmiş yüzyılların eskimiş ve yazısız kalıntıları kadar gönlü hüznle doldurmuyor.

Bu kasvetin arasından birdenbire bir ışık parlar; sıcak gün ışığı şeffaf bir sel gibi iner; çevresindeki karanlık, zamanın veya fırtınanın izlerini taşıyan, küçük, ağaçsız alanın parlaklığını daha da irkiltici hale getirir; burada kurumuş dallar ve yosundan grileşmiş çıplak ağaç gövdeleri, gömülü mezarların ve yıkık anıtların arasında yatar.

Bu alaycı ışıktan ruhunuz sıkılır, gözleriniz körelir!

Ormanın sınırında, aralardan görülen, tepeden baktığı soğuk, beyaz, hayaletimsi mezar taşlarıyla garip bir tezat yaratan en parlak yeşilden kafesli kameriyeler merakla dönmenize neden olur; ne var ki orada bile ölüm var; sevilen bir çocuğun mezarı bu ve üzerine çiçekler saçılmış, elemle toplanmış, gözyaşlarıyla ıslanmış çiçekler. Ne kadar yazık! Onları oraya serpiştirmiş olan kırık kalbe ve titreyen ellere!

Sultan Hibetullah'ın yazlık köşkünün önünden kıvrılıp giden yoldan görülen Üsküdar mezarlığının manzarası, aklımda kalmış olanların en güzeli. Tepenin doruğu koyu yeşil, yoğun bir yaprak kütlesi görünümünde, yamaç ise en zarif kıvrımlarla öne çıkan ve gerileyen ağaçlarla kısmen örtülü; servilerin koyu, puslu yeşili ile aralardaki açıklıklarda bitmiş taze otların buğulu parlak rengi arasındaki tezat, büyüsel denebilecek bir etki yaratır ve sanki kazara değil de bir sanatçının elinden çıkmış gibi bir izlenim verir. Çevrenize baktığınızda bu azametli mezarlığa kasvet veren şeyin genişliği olduğuna ikna olursunuz, çünkü yeri son derece güzel ve pitoresk. Mezarlık bir yanda açık bir düzlükle kanaldan ayrılıyor; diğer yanda asma bağları ve badem ağaçlarıyla örtülü bir tepeye bakıyor; Üsküdar evleri sınırına dayanmış ve hatta arka tarafta mezarlarla iç içe geçmiş; ön tarafta ise yer yer evlerin seçildiği ekili geniş bir alan uzanıyor.

Tasvir ettiğim biçimiyle Üsküdar kabristanına ilişkin yerel bir batıl inanç olduğunu eklememe gerek var mı? Herhalde yoktur. Bu inanç öylesine delice, buna karşılık öylesine yaratıcı ki sözünü etmeden geçemeyeceğim.

Boğaz boyunca her yerde buğulu tüyleriyle, bulutlar halindeki su kuşlarının Karadeniz'den Marmara Denizi'ne hızla uçtuklarını ve her yandan kendilerini çağıran yeşil karada yorgun kanatlarını bir an bile dindirmeksizin Karadeniz'e doğru aynı hızla geri uçtuklarını görebilirsiniz. Sadece Marmara Denizi'nde bir fırtına çıkıp da onları Boğaz'ın ortasından sürüklediğinde tiz çığlıklar atarak sığınmak için Üsküdar'ın servi ormanına uçarlar. Türklerin inancına göre bunlar servilerin dalları altında yatan lanetlilerin ruhlarıdır. Ancak ve ancak çok temel bir ihtiyaç döneminde ölümlü bedenlerinin çürümekte olduğu yeri ziyaret etmelerine izin verilir. Burada dünya yüzünde boşa harcadıkları varlıklarının işlediği suçlara ve verilmiş cezalara birlikte yas tutarlar; daha yumuşak havalarda ise yaşarken sevdikleri yerlerin üzerinde sonsuza kadar mahkûm edildikleri lanetli uçuşa bir dakikalığına bile ara verme ayrıcalığı olmaksızın uçmak zorundalar!

Mezarlığı ziyaret ettiğimde aklımda bu efsaneden başka bir şey yoktu; yanımdakiler mezarlar arasında gezinirken, tam öğle vakti kalın dalların yarattığı alacakaranlıkta ormanın en kasvetli köşelerinden birinde devrilmiş bir sütunun üstüne oturup bir araya getirdiğim şu çılgınca mısralar için bundan iyi bir özür sunamıyorum:

LANETLİ RUHLAR

Dinle; bu gece fırtına tanrısı gene
Zaferle derinliklerden yükseliyor;
Fırtınanın uluyan sesi
Uyku özlemiyle yanan ruhları azarlıyor;
Bulutlar, kara sancaklı bir ordu gibi,
Kızıl alevler saçan göğü örtüyor;
Ve gemi ile tayfaları karanlıkta kaybolmuş
Saldırıya geçen rüzgâr kükredikçe.

Karanlık ve isimsiz bir kıyamete
İnsanları çağıran sesler işitiliyor;
Ve ruhlar, bir ölümlünün aklının almayacağı
Kasvetin içinde dolanıyorlar;
Yıldırımlar tepeden tepeye atladıkça
Ve sarı şimşekler çaktıkça
Ve vahşi dalgalar üzerlerine çarptıkça
Kayalar denizdeki isyana cevap veriyor.

İşte biz buradayız, bu korku gecesinde
Güçlü bir büyü'nün etkisi altında;
Kemiklerimizin yattığı açıklıkta gezinen hayaletler
Anlatacak suç öykülerimizi;
Gece yarısı kasvetinin içinden gelmişiz
Çevremizde azan fırtınayla birlikte,
Sık otların dalgalandığı mezarların arasında
Kurmak için Lanetli Ruhların şölen sofrasını.

Bazıları fırtına ganimetlerinin saklı durduğu
Deniz dibindeki mağaralardan çıkıp gelmişler;
Yaşarken hep sefil altın tutkusunun
Kölesi olan işte bunlardır;
Başka bir ışık çarpmaz asla gözlerine
Sarı filizin pırlıltısından başka;
Ve orada karanlık kederleri içinde tiksintiyle
Bakarlar daha önce putlaştırdıkları şeylere.

Kaba, telaşlı dalgayla sürüklenmişler,
Çapul ve enkazın saçıldığı,
Çılgınlık atan denizcinin kıvranarak öldüğü,
Geçit vermez ağlarının ortasında;
Ve onlar bindiler dalgaya, kurtarmaya güçleri yetmedi
Yanlarında akıntıya kapılmış giden zavallıy;

Ve onu dibe batarken gördüklerinde iç geçirdiler,
Ölmek ne büyük nimet diye!

Bazıları lav sellerinin doğum yaptığı
Yangınlı döl yatağından savrulup gelmiş;
Dünyanın kabul etmediği kişiyi
Kavuran ama asla küle çevirmeyen ateşlerden;
İşte bunlar kurbanıydılar bir zamanlar
Delilerin bildiği susuzluğun;
Onlar için dünya elmas bir taçtır
Alınlarını dağlayan.

Hiçbir şimşegin giremeyeceği
En derin kederin içinde çökenler,
Çiftler halinde zincire vurulmuşlardır.
Ve onlar asla ayrılamazlar;
Onlar için bir çekişmeydi hayat
Ve heyhat çok geçti artık,
Öğrendiklerinde birbirlerine nefretlerinin
Mihrabında yılların hızla uçup gittiğini.

Ama dinle! Ormanın içinden bir figan yükseliyor
Fırtınanınkinden daha vahşi,
Her biri karanlık öyküsüne başladığında
Haşin ve gölgeli geçmişinin;
Ve bu dehşet saatinde sözü geçen tılsıma
Bizim acılarımızdan hiçbiri gem vuramaz;
Fani zaten paylaşmaya kalkışamaz
Lanetli Ruhların koruduğunu!

İstanbul Rumların Karakteri–Fener'deki Rum Kolonisi–Vogoridi, Logotet ve Ancelopolo–Siyasal Duyarlılık–Rovigo Dükü'nün Evinde Chateaubriand–Sert Eleştiri–Rumların Yatak Odaları–“Bir İsim Nedir ki?”–Tütsü Yakma Geleneği–Saray Akidesi–Türk Güzellik Ürünleri– Doğu Güzelliği

Rumları daha yakından gördükçe, büyük insan doğası kitabının açılmış bu sayfasına dönük merakım daha da arttı; bir millet olarak tarihten silinmemiş olmalarına bir mucize gözüyle bakanların hayretini paylaşmak yerine, yaşadıkları manevi ve siyasi esaret ortamı beni daha fazla hayrete düşürdü. Hem toplumsal hem de dinsel çıkarları kendilerinininkinden bu kadar farklı bir imparatorluğun müsamaha gören uyrukları olarak, Fenerli Rumlar kalplerinde efendilerine karşı yoğun olduğu kadar kalıcı bir nefret besliyor ve onlara istekle değil, korktukları için hizmet ediyorlar.

Her Rum doğuştan diplomattır; tabiat onları kurnaz ve açığöz bir ruhla donatmış; onlara derinlemesine görme ve anında harekete geçme gücü vermiş; yaşam felsefeleri, kişilik yapılarını inceleyen herkes için çok açık *–tempora mutantur, et nos mutantur in illis* [zaman değişti ve onunla beraber biz de]. Asla onlardan güvenilir danışman ve iyi dost olmaz. Her birinin bir fiyatı var: Ve aralarında en kabiliyetli olanların pek çoğunun önde gelen Türk devlet adamlarının güvenini kazanmış olduğu göz önünde bulundurulursa, elde ettikleri nüfuzun zararlı sonuçları üzerine uzun uzadıya konuşmanın boşluğu ortaya çıkar. Sahada öyle çok casusları var ve kalede öyle çok gedik var ki dümen kendilerinde, devlet politikası gemisini ara sıra kendi istedikleri rotaya çevirmelerine yetecek kadar ellerinin altında. Hizmetlerine ihtiyaç duyabilecek herhangi bir yabancı güç için hiç de küçümsenmeyecek bir müttefik olabilirler. Türk büyük olasılıkla sağlam muhakeme melekeseğine sahip, ancak Rum daha kurnaz ve zeki, ikna edemediği kişilerin bile gözünü kamaştırmayı başarıyor.

Bu koşullar altında, Türklerin güvenini kısmen kazanmış ve diğer milletlerin zengirleştirdiği ve kullandığı *–kurnazlık, yorulmaz kişilik yapı-*

sı, idrak çabukluğu ve zekâ gibi yetenekleri olan– Rumlar, eğer Aşıl gibi zayıf bir noktaları olmasaydı, Müslüman efendilerine, öldürücü olmasa da çok tehlikeli bir düşman olabilirlerdi. Bu zayıflıkları, birbirlerine karşı bile dürist olmamaları. Riyakârlık havası soluyor, hasetle besleniyorlar; kendi talih çarklarını hızla döndürmeye çalışırken, sallantılı tekerine şanssız bir hasımlarının çomak sokması Allah'ın emri. Bu yüzden, onlara varlık ve saygınlık ayrıcalığı getiren akla sığmaz atılımlar, bunları en az Türklerinki kadar dayanaksız kılıyor. Osmanlı yönetimin hoşgörüsü, onlara hür bir ülkenin hür insanlarıymışçasına belirgin bir üstünlük ve dinsel güç sağlamış. Dışardan dizginlenmeyen kurnaz ve sinsî kişilikleri, kendi aralarındaki yoğun üstünlük kavgasında on katı daha kindar hale gelmiş. Dünyaları sınırlı, göklerinde tek bir güneşe yer var; birini yüceltmek için diğerrinin kurban edilmesi gerekir; bu yüzden de yükselmek için sürekli birbirlerine çelme takıyorlar; genel sorunlar ve kişisel dostluklar ikinci plana atılmak zorunda.

Fener'deki Rum kolonisi bir entrika odağı; herkes komşusunun casusu; burada gerçekten de “Rum Ruma karşı” ve “halat çekme oyunu” ölümlüne. Patrikler ve başpiskoposlar yerlerinden edilip sürgüne gönderiliyorlar; bir hizip veya diğeri güç kazandığında yönetimin önemli kişileri kovulup uzaklaştırılıyor; sonunda nefretin yoğunluğu her yüreği taşıyor ve her dudaktaki gülümseme, diş bilemeye dönüşmek için fırsat kolluyor.

Servet ve nüfuzun olmadığı bir yerde, cemaatin kendi içindeki çifte iktidar ve itibar hırsı düşünülürse, Fenerli Rumların karakteri haline gelmiş olan, daha önemsiz diğerkonulara kulaklarını tıkayıp amaçlarını gerçekleştirmek için büyük bir azimle çabalamaları kolaylıkla anlaşılabilir. Her biri kendine yeter; o kendisinin her şeyidir; bütün enerjisini ve gayretini tek bir noktaya odaklar. İşte Rumların zayıflığı bu gerçekte yatar; tehlikeli olamayacak kadar egoistler; toplumun ortak yararı için çaba harcayacakları yerde, kendi bencilliklerine dalıyorlar; meyve içten çürümüş ve sonuçta çürük dışı da yayılıyor; bu şekilde birbirleriyle yarışırken, haset damgasıyla kendi ırklarının yüreklerini dağlıyorlar ve onları ezmek için dışarıdan bir güce gerek yok.

Fenerli Rumlar arasında sıvrılıp öne çıkan, Babıâli'nin az çok güvendiği üç kişi kalmış: Vogoridi, Logotet ve Ancelopolo. Bu kabiliyetli ve ih-

tırashlı adamların arasındaki savaş, kelimenin tam anlamıyla bir zekâ savaşı. Vogoridi’de kurnazlık, Logotet’te enerji ve Ancelopolo’da amacına sonuza bağlılık var. Hepsinin kişilik yapısı çehresinden okunuyor. Vogoridi’ninki bukalemun gibi renk değiştiriyor; gülümsemesinde ne neşe ne onay ne de keyfin izleri var; dar alnında yaştan çok kişiliğinin oluşturduğu derin çizgileri var; gözleri soğuk ve kıpır kıpır; ama bu zekâ belirtisi bir hareketlilik değil –daha ziyade, kuşkuculuğun getirdiği bir huzursuzluk.

Logotet’in kişisel özellikleri farklı bir nitelikte; bakışları araştırmacı ve ateşli, yüz hatları hareketli ve anlamlı, alnı geniş ve güçlü çizgileri var; bunlara Ancelopolo’nun gerçekten muhteşem başından daha büyük bir tezat eksterilemez. Hiçbir tutku kırıntısı, kaygı belirtisi, umursadığını gösterir bir iz ve algılanabilir bir duygu yok; çehresi sakin, iyicil ve yakışıklı; alnı yaşına göre son derece kırışksız; sakin karakterini, heyecanlı ve zorlu geçen uzun politika yaşamı boyunca değişmeden korumuş. Beyaz sakalı şu sıra izin verilen en uzun kesimde (Sultan Mahmud bu önemli mevzuda yakınlarda bir düzenleme getirmiş, hatta vezirlerinden birinin sakalındaki fazlalığı kendi haşmetli elleriyle kırpılmış) ve kesinkes Doğulu kıyafetiyle kusursuz uyum sağlayan ataerkil bir vakar havası veriyor ona.

Napoléon’un hüküm sürdüğü dönemde Paris’te on iki yıl boyunca maslahatgüzarlık yaptığı için Ancelopolo’nun hafızası hatıralarla dolu. Verdiği kesin ayrıntılar ve ifadesinin cevvalliği sayesinde çizdiği portreler çok canlı; her hikâyesinde kıssadan hisse çıkarmayı ihmal etmiyor. Fransızca’yı akıcı konuşuyor; yaşı (yetmişe yakın) ve yaptığı işler göz önüne alındığında, en sıradan konulara gayet harika bir keyif ve neşeyle dalıyor. Onun yanında daha yarım saat bile geçirmeden, *maladie de pays*’nin [sıla hasretinin] zamanla solmuş olsalar da, kişiliğini hâlâ derinden etkileyen anılar bırakmış bir saraydan ayrılmasına yetecek kadar güçlü olmasına büyük bir hayret duyuyorsunuz. Ancelopolo’da emekli bir politikacı görünümü ya da havası yok; geçmişini bilmeseniz, tek bir fırtına görmeden “kuruyup solmuş bir yaprak” olduğunu düşünebilirsiniz.

Uzun bir politik didişme kariyerinden sonra, Ancelopolo görünüşte sakin ve sessiz ev yaşantısına çekilmiş. Bu yüzden, ondan söz ederken, şu anki halinden çok, birkaç ay önceki halini anlatıyorum. Gene de uzun

süredir yanmakta olan bir ateşin tümüyle sönmesi için zaman gerekir; bunca yıllık devlet hizmetinden sonra Ancelopolo'nun aynı zevkleri ve uğraşları beraberinde mezara götüreceğini varsaymak yanlış olmaz.

Görünümünden olumlu etkilenmiş olduğum için, onunla ve ailesiyle bir gün geçirme davetini memnuniyetle kabul ettim. Özellikle de yerel ilgi odağı olmuş bütün insanları ~~tanıma~~ hevesim nedeniyle evine gittim.

Ben içeriye girdiğimde, o sedirin bir köşesinde Doğulu tarzda oturmuştu; yanındaki alçak bir taburenin üzerinde yazı tahtası duruyordu ve kolunu kâğıtların bulunduğu cilalı tahtadan bir sandığa yaslamıştı. Bizi büyük bir kıbarlıkla karşıladı ve beni odanın diğer ucunda tandırın örtülerinin altına sokulmuş olan karısı ve kızıyla tanıştırdı, onlar da beni son derece cana yakın karşıladılar.

Bir süre, en sıradan şeyler konuşuldu; ama laf arasında politik bir ima geçince, İngiliz hükümetinin miskinliğinin onu ne denli düş kırıklığına uğrattığını ve sinirlendirdiğini ifade etti. Bunun onu şaşırtmadığını da itiraf etti, çünkü İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni koruma ve destek sözüyle oyalayıp kandırdıktan sonra, ihtiyaç anında sözlerini tutmaması ilk kez karşılaşılan bir şey değildi. "Tek tek insanlar olarak" diye ekledi duygulu bir tavırla, "kimse İngilizlere benden daha fazla saygı duyamaz; ama millet olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nda düşünebilen herkes onlara olan inancını kaybetti; Türklerin Büyük Britanya'nın politik dürüstlüğüne güvenleri ve inançları sonsuza kadar yok oldu."

Yatağa bağlı olduğu için, yemeğimizi *en famille* [ailecek] yedik; karısına gösterdiği aşırı ilgi ve saygı bana çok çarpıcı geldi, çünkü tanıdığım diğer bütün Rumlar son derece kayıtsız ya da Avrupa'da kılıf uydurduğumuz şekliyle, en moda kocalardı. Daha sonraki daldan dala sohbetlere büyük bir şevkle katılışı, nükte üzerine nükte patlatırken ve art arda hatıralarını anlatırken takındığı oyunbazlık da az şaşırtıcı değildi. Değindiği bir olayı boşboğazlık etmiş sayılmadan aktarabilirim sanırım; çünkü olay bunca zaman geçtikten sonra edebi şöhreti geçmişin eski, ama hoş hikâyelerinden zarar göremeyecek kadar sağlam bir kişi hakkında.

Ancelopolo bir gün Rovigo Dükü'nün sofrasında yemek yiyormuş ve söz Chateaubriand'ın Doğu üzerine eserinden açılmış; o sıralarda ede-

biyat dünyasında az tanınan ve çok genç bir adam olan yazarın kendisi de konuklar arasındaymış; Dük konu tartışılırken Ancelopolo'dan eser hakkındaki fikirlerini anlatmasını rica etmiş. Osmanlı maslahatgüzarı, Chateaubriand'ın da masada olduğunu bildiği için, onun hoşuna gitmeyecek bir hüküm belirtmek istememiş; bir süre önce bu eseri gördüğümü hatırlıyorum şeklinde gelişigüzel bir cevap vermiş. Böylece konuyu değiştirmek istemiş; özellikle de yazarın masada olduğunu fark etmemiş gibi davranması gerektiğinden, gerçek duygularını anlatan sözler söyleyerek daha sonra ondan özür dileme durumuna düşmemek için.

Ne var ki, bu belirsiz cevap Dük'ü tatmin etmemiş, eserin konusu olan ülkenin bir uyuğu olarak, içeriğine ilişkin hiçbir şey hatırlamayacak kadar ilgisiz kalmasına şaşırdığını söylemiş. Bu şekilde kıskartılan Ancelopolo, kitabı dikkatlice okumakla kalmadığını, hâlâ pek çok yerini satırı satırına hatırladığını söylemek zorunda kalmış. Ve bu sorudan kaçınmasının tek nedeninin, sadece kahvehanelerde ve benzeri bayağı yerlerde gördüğü örnekleri gözleyerek yargıya varan ve bunlara dayanarak bütün insanların göreneklerini tanımlama hakkını kendinde bulan bir yazarı fazlasıyla sert eleştirmek istememesi olduğunu söylemiş.

Ardından görüşlerini şöyle sıralamış: Yazarın aşağı tabakadan ve dar görüşlü insanlara bakarak hatalı fikirlere varması, etrafa yüzeysel bakan ve akli havada bir gezginin yanılgısı olarak bağışlanabilir; ama kendi başına daha doğru bir yargıya varma fırsatı olmayan daha bilge kişileri yanlış yönlendirecek ciddi iddialarda bulunması, daha ağır ve kınanacak bir hata sayılır ve hiçbir Doğulu bunu kolaylıkla bağışlamaz. Eğer yazar dürüst davransaydı, yüksek sınıftan insanların kapılarının, seçkin bir eve girebilmek için çok yüksek tanıdıkları olması gereken Frenklere nadiren ve isteksizce açıldığını itiraf etmek zorunda kalırdı. Hem alışkanlıkları hem de konumları nedeniyle Doğulular yabancıların meraklılığına hoş bakmaz. Üstelik, yazarın Avrupa'ya dönerken haklarında İstanbul'a geldiği günden çok daha fazlasını bilmediği insanları yermesi yanlış.

"Chateaubriand çok ünlü bir yazar oldu" diye sözlerini tamamladı Ancelopolo, "ama başarısına rağmen, Rovigo Dükü'nün evindeki yemeği ve amansız eleştirmenini sık sık hatırladığına eminim."

Hafızasının gücünü ve doğal canlılığını eşit derecede kanıtlayan bu türden anılarla saatler çabucak geçti. Odalarımıza çekildiğimizde vakit gece yarısını geçmişti; bunu da yorulduğumuz için değil, ertesi gün gene birlik-te olacağımız (çok misafirperver olduğu için bir gün daha kalmamızı istemişti) ve anılarını dinlemek için bol bol zamanımız olacağı için yapmıştık.

Rum evlerindeki yatak odalarının genellikle Türklerinkine benzer tarzda döşendiğinden daha önce söz etmeliydim; yani karyola türü bir şey yok, yere kat kat şilteler seriliyor; ne var ki Rumların yatak örtüleri daha az süslü ve yastıkları daha az pahalı. Her odada göze çarpan bir yere genellikle gül, bergamut ve limon kokulu reçellerin ve üstü örtülü su dolu billur bardakların bulunduğu bir tepsi konuyor. Bu, Avrupalılara garip görünse de gayet hoş bir âdet. Bu ülkeye yeni geldiğim sıralarda, yatağımın başucunda bekleyip, uyandığımda bana bu tür bir tepsi uzatan bir hizmetkâr bulmak çok hoşuma gitmişti.

"Bir isim nedir ki" diye soruyor Juliet. İtiraf ederim ki, bence pek çoğunun ayrı bir büyüğü var; Rumlar arasındayken, şekerlemelerimi Euphrosyne veya Anastasia'nın ya da kahvemci Demetrios veya Theodosios'un elinden almak bana özel bir keyif vermişti. Bu biraz çılgınca olabilir, ama gerçek.

Mangalda tütsü yakma âdeti, pek sağlıklı olmasa da, en azından çok lüks bir âdet. Ancelopolo'nun salonundaki hava da esmeramber ve miskle ağırlaşmıştı. İster kadın ister erkek, Doğu'nun yerlisi olup da bunları kullanmaya fazlasıyla düşkün olmayan biriyle karşılaşmadım. Hafif ve hoş parfümleri tek bir koku yerine koku karışımlarından oluşuyor; bunlar sinirler üzerinde kışkırtıcı olmaktan çok, yatıştırıcı bir etki bırakıyor. Ama Avrupa parfümlerine de düşkünler. Rus İmparatoriçesi'nin Padişah'ın ablası Esma Sultan'a gönderdiği armağanlar arasında birkaç şişe *Eau de Cologne* da varmış.

Değişik Türk ve Ermeni beyefendilerin bana bol miktarda armağan ettikleri saray akidesi nefis bir icat; üstelik altın yaldızlı kâğıda sarılmış olması son derece şık bir görünüm veriyor. Bu şeker pahalı olduğu için herkesçe alınamıyor, ama haremelerde büyük rağbet görüyor.

Güzellik ürünlerinin çeşitliliği ve değeri açısından Türkiye'yi geçecek bir ülke yoktur herhalde. Her gün gazetelerde bunların reklamı yapıl-

mıyor, özelliklerini uzun uzadıya öven kişiler de yok; ama hanımlar bunların varlığını bal gibi biliyor ve kaşlarını koyulaştırdıkları boyalardan parmak uçlarını çirkinleştiren kınaya kadar her çeşidini kullanıyorlar.

Fenerliler arasında ruj kullanımı hiç de seyrek değil. Yapay boyayla kaşlarını burunlarının yukarısında birleştirme şeklindeki korkunç âdeti Türk kadınlarından bile daha ileriye götürüyorlar; bu yanlış alışkanlık yüzünden aslında güzel olan birçok yüzün dehşetli çirkinleştiğini gördüm. Gene de Rum hanımlar arasında güzelliğin son derece kıt olduğunu itiraf etmek zorundayım. Yüz ifadeleri güzel, fakat hatları düzensiz ve uyumsuz; hepsinin de güzel, ışıltılı siyah gözleri olmasa, genelde gösterişsiz bir soy oldukları söylenebilir.

Bu milletin özelliği olduğuna inandırıldığımız soylu, sakin ve kendine özgü hatları, gerçek Yunan güzelinin gururlu başını, geniş alnını, süz-gün gözlerini ve hepsinin ötesinde düz burununu ve ince üst dudağını aradım, ama boşuna. Sadece bir kişide bunları gördüm, ama o da klasik bir güzelliğin soluk alan modeliydi sanki.

Fenerli hanımların vücutları çirkin, elleri veya ayakları hünerli değil, yürüyüşleri kaba ve daha önce de söylediğim gibi, dikkate değer tek özellikleri parlak gözleri ve koyu, gür saçları.

Erkekler daha güzel bir soy, daha doğrusu, bu millette görmeyi beklediğiniz seçkin yüz hatlarına sahip bireylerin sayısı daha fazla. Ama kadınlarda ne Türk güzellerin tatlı, mahmur, büyüleyici ifadesi var, ne de alınları genellikle üstüne örttükleri peçe kadar beyaz, dudakları ve yanakları gül yapraklarına benzer Ermeni kızların duru, taze, ışıltılı teni var.

Bu Ermeni kızlardan biri, canının eğlenmek istediği bir anda, bir İngiliz gezgine (Mr. Auldjo) bir Türk hanım olarak tanıtılmaya razı olmuş. Ne var ki, onun güzelliği biçim olarak kılığına girdiği milletinkine hiç benzemiyormuş. Siyah gözleri, uçları kınalı parmakları ve kıyafeti temelde haremdekiyle aynı olduğu için, alışık olmayan bir gözü kandırmaya yetmiş. Özellikle tanıştırmılmayı istediğim bu hayat dolu Ermeni, başarılı aldatmacasını kendisiyle pek gururlanır ve son derece eğlendirici bir tarzda anlattı bana.

Aklı biraz daha uzun ve *embonpoint*'ı [tombulluğu] biraz daha az olsa, bir Ermeni güzeli kusursuz olurdu herhalde.

*Kurban Bayramı—Mustafa Efendi'nin Kibarlığı—Boğucu Hatıralar
Gürültülü Gece—Gece Yarısı Yürüyüşü—Türk Kahvesi—Kafesli Araba
Sultanahmet Camisi—Güzel Coup-d'oeil—Türk Çocuk Giysileri
Yerinde Duramayan Frenkler—Kurban Kesme—Eski Yahudi Töreni
Evli Bir Türk Kadını—Gündoğumu—Askeri Birliklerin Görüntüsü
Türk Hanımlar—Bir Grup Zabit—Padişah'ın Aygırı—Muhteşem
Kuşam—Serasker Paşa— Devlet Erkânı—Alay—Padişah—Padişah'ın
Meraklılığı—Şeyhülislam Padişah'ın Kıyafeti—Japon Batıl İnancı
Sultan Mahmud'un Kendini Beğenmişliği—Halil Paşa'nın Berberi
Hızlı Yükseliş—Doğu Tarzı Selamlaşma—Halil Paşa—Said Paşa Azgın
Atlar—“Tatlı Sular” Vadisi—Pera*

Kurban Bayramı'nın başlangıcı olan 28 Mart günü; bayram şenliklerini izlemek ve önceden giderek ertesi günün yorgunluğunu azaltmak üzere 27 Mart akşamı İstanbul'un suriçi kesimine geçtik. Haremini yazlık evine taşımış olan Mustafa Efendi büyük bir kibarlıkla, kâhyası ve bir çift hizmetkârıyla birlikte geceyi köşkünde geçirmemizi önermişti. Bu şekilde kendimizi bir kez daha onun konuksever çatısı altında bulduk.

Bu kalış süresinin sadece birkaç saat olması içime su serpti, çünkü zihninizde eğlence, yaşanmışlık ve neşeye dolu hatıralar ve fikirlerle bağdaştırdığınız, ama artık bomboş, ayak seslerinin yankılandığı odalarda gezinmekten daha üzücü pek az şey vardır. Çıplak zeminde gezinirken ve perdesiz pencereleri açarken geniş odalarda boş yankılar uyanıyordu. Bizim için özenle hazırlanmış odalar, evin haremden farklı bir bölümünde kalmakta olduğumuz için, yeni ve garip geliyordu. İlk ziyaretimde beni son derece hoş karşılamış olan nazik yaşlı adamın yokluğuna çok hayıflandım.

Önceki Bayram, geç kaldığımız için, civardaki bütün sokakları dolduran kalabalığı yarıp Darphane'de bizim için hazırlanan daireye ulaşamamış ve Ramazan'ın bitiminde düzenlenen Bayram alayını izleyememiştik. Hem ben hem de beraberimdekiler bu kez de benzer bir düş kırıklığına uğramaktan korktuğumuz için, gecenin erken bir saatinde yatmak üzere odalarımıza çekilirken ertesi sabah erken kalkma konusunda sözleştik.

Ama ne geceydi! Toplar suların üzerinde patlıyor, tepeler arasında uzun süreli yankılarla takırdıyordu; şehri istila eden çok sayıda köpek, genellikle sessiz geçen uykularından ürkererek sıçramış, bir an bile ara vermesizin havlıyor, inliyor ve uluyorlardı. Ve Mızıkai Hümayun fener alayı eşliğinde sokakları dolaşüyor, hayranlık uyandırıcı bir kusursuzlukla soylu müzik parçaları çalıyordu. Nefesli çalgılar ara sıra susuyor, yerini dünyanın belki de en iyi davul ve düdüklerine bırakıyordu. Bunları şafağın sökmesine daha iki saat varken penceremizin altından geçen, şehrin bütün kışlalarından gelmiş tüfekli askerlerin ağır adım sesleri izliyordu.

Ölgün ay ışığı hızla gözden yiterken, fener alayı ışığının dar sokağın iki yanındaki beyaz duvarlardan yansıyarak gündüz gibi aydınlattığı askeri birliklerin geçişini seyrettim. Evin eteğinde bulunduğu dik tepeyi düzgün sıralarla değil, toplu bir yığın halinde tırmanan zabıtlar ve askerler gülüp konuşarak paldır küldür ilerliyor ve kaba kaldırım taşları üstünde yürüme savası verirken, heybetli olmaktan çok pitoresk bir görüntü yaratıyorlardı.

O ana kadar yalnız düşlemekle kaldığım uykunun kollarına girmek için kendimi yeniden yatağa atmamla, arabamızın tangırdarak avluya girmesi ve Rum oda hizmetçimin kapıma güm güm vurarak içeriye girme izni istemesi bir oldu ve uyuma ümitlerim bir kez daha suya düştü. Hizmetçi elinde mumla içeriye girdiğinde, saatin dörde geldiğini gördüm; kaderime razı olarak hızla giyindim ve diğerleriyle buluştum.

Çok geçmeden son derece sıcak ve koyu kahvemizi –bu arada, Avrupa’da kahve pişirme konusunda hiçbir şey bilmiyor olmamız ne acıklı– yudumladıktan sonra, yumuşak yastıklarla dolu arabamıza rahatça kurulduk. Madam, ben ve hizmetçimiz önde, babam ve iki Türk uşak arkada, kötü döşenmiş yollarda sarsılarak şenlik mahalline doğru yola koyulduk. Arabanın kafesleri, Avrupalı oluşumuzdan doğabilecek güçlüklerden sakınmak için sıkı sıkıya kapatılmıştı; sakallı bir Müslümanın haremینی korurmuş gibi, her kapının yanında bir uşak yürüyordu.

Sultan Ahmed’in muhteşem camisinin avlusunun yakınlarında bir yerde durduktan sonra, kırmızı ve sarı gelincikleri andıran arabaların arasında epey *entames* [gözlerden gizlenmiş] olduğumuz için kafesleri tümenden kaldırdık. Arabanın bütün kapılarını açtık ve ipek yastıklarımızın ara-

sına rahatça kurulup beklemeye başladık. Alayın geçeceği yol hemen önümüzdeydi; bir tarafta dizilmiş arabalar, diğer tarafta üç saf muhafız sınır oluşturmıştu.

Coup-d'oeil [görüntü] ne kadar güzeldi! Güneş ışınları küme küme bulutlarda altın saçaklar oluşturunuyordu; sis dağılıyor, gülen göğün parlak mavisini lekesiz kubbesinde göz alabildiğine uzanıyordu. Avlunun bir kısmını gölgeleyen heybetli ağaçlar ilkbahar sürgünlerini yeni vermişlerdi, hepsi körpe, buğulu ve narindi. Hoyrat bir rüzgârda kavrulup gidecek bu taze sürgünler, yürekte ne de dokunaklı ve sevecen çağrışımlar uyandırıyorlar. Caminin ana girişinin önünde uzanan beyaz mermer basamakların üzeri insan doluydu. Binanın yanında, Padişah'ın geçeceği dış galeriye, beyaz peçeleri ve koyu renkli feraceleriyle bir rahibeler topluluğunu andıran kadınlar dolmuştu. Askerlerin gerisinde, her yanda çeşitli gruplar bir araya geliyor, yer değiştiriyor ve çok ilginç görsel efektler oluşturunuyorlardı.

İşte şurada bir Yahudi grubu, orada bir avuç Ermeni, ötede halka oluşturmuş Rumlar; hemen yanımızda, birbirlerine sokulmuş bir grup kadın; ellerinden tuttukları gül yanaklı çocuklarının görüntüsünü Bahar Bayramı'ndaki çiçek sepetlerine benzetebilirim ancak! O ne güzel pembe, yeşil, kırmızı ve sarı renkler! Kızların üzerinde sanki birbirlerini sönük bırakma yarışı içindeler; *en outre* [aşırı] modellere yakıştırılmış en ucube desenler –sarkan yenler, yerleri süpüren entariler ve renkli yemenilere sarınmış küçük kıvrıcık başlar. Üç yaşından büyük oğlanlara, babalarınınki kadar parlak düğmeli ve kötü kesimli geniş paltolar giydirilmiş; kırmızı biyeli minyatür pantolonlar ve çok güzel inci yıldızlarla bağlanmış ya da inci halkalar ve parlak süslerle tutturulmuş mor püsküllü minicik fesler; bunların ucuna genellikle altın paralar, mavi boncuklar ve nazara karşı başka koruyucular da eklenmiş!

Kalabalıkta birkaç Frenk seçilebiliyordu; ne var ki, asla aynı noktada durmuyor, gezinen ruhlar gibi bir görünüp bir kayboluyorlardı. Gâvurların, kendi sükûnet ve istirahat düşkünlüklerine taban tabana zıt bu sürekli hareketliliğine hayret etmekten asla usanmayan Müslüman komşuları bu hallerini gülümseyerek izliyorlardı. Böyle bir seyir olayında Türk şöyle böyle iyi bir yer bulsun, sırf daha iyisini yakalama olasılığıyla bu yerden

ayrılmaya hiçbir şekilde kalkmaz; ama Rumlar ve Avrupalılar son ana kadar oradan oraya seğirtir ve çok büyük olasılıkla da çektikleri sıkıntının semeresini göremezler.

Kurban Bayramı, büyük tantanası ve İlahi varlığın teveccühünü kazanmak için hayvanların kurban edilmesi açısından, Ramazan'ın sonunda kutlanan bayramdan farklıdır. Arabayla gelirken, sokakların kurban edilecek koyun ve kuzularla dolu olduğunu görmüştük.

Her ailenin reisi kendi eliyle bir hayvan kurban eder; o hanedeki her erkeğin de Allah'a saygısını bu yolla gösterme şansı vardır; fakat evin reisi bu töreni denetlemek zorundadır.

Camiden dönüşünde Padişah kurbanlık kıyafetini giyer; iki hizmet-kâr şahane bıçağın altına yatma şerefi verilmiş kuzuyu tutarken, o da yüce elleriyle hayvanı keser. İlk kurban kendisinin Allah'a sunusudur; daha sonra, ailesinin her bireyi için birer hayvan kurban eder; yani bu makamda bulunmak hiç de kolay bir iş değil.

Türklerin bu eski Yahudi törenini uyguladığı başka durumlar da var. Ağır bir hastalığın atlatılmasında, bir çocuğun doğumunda, hacdan dönüşte –kısacası hayattaki her önemli olayda– Müslümanlar bir kurban keser. Ama Kurban Bayramı en büyük kurban törenidir ve her yıl başkentin bütün ahalsinin katıldığı görkemli şenliklerle kutlanır. Limandaki gemiler flamalarla donatılır; bütün işler tatil edilir; erkekler sokaklarda birbirlerinin ellerine sarılıp kardeşçe selamlaşır; yoksulların evden eve seğirterek kurban etlerini topladıkları görülür; artıklar daha sonra Osmanlının gözünde insan türünden birazcık daha az kutsal sayılan şehir köpeklerine verilir.

Geçen gün bir arkadaşşıma, altı aylık ayrılıktan sonra İstanbul'a dönen yakın bir Türk dostu, evinden uzaktayken karısının evden bir gün bile dışarı adım atmamış olduğunu öğrenince, bu bilgiye çok sevinerek altı koyun kurban ettiğini anlatmış. Her ay için, ona böylesine erdemli bir eş verdikleri için Allah'a ve Peygamber'e duyduğu şükranı gösteren bir kurban. Güneş nihayet ufukta yükseldiğinde, meydana harika bir ışık seli kapladı! Yalnız bir insan bayramı değil, doğanın kendine özgü bir tatiliydi sanki. Arabamızın içine süzülen havanın tazeliği ve yumuşaklığı yüreklerimizi mutlulukla çarpırdı.

Askeri birlikler tören duruşu aldıklarında umduğumdan daha iyi bir görünüm kazandılar; ne var ki onları askerlere benzetmek istiyorsa, Sultan Mahmud'un yapacağı daha çok iş var. Pasaklı, omuzları çökük ve sakarca duruyorlar; ayaklarının üstüne oturma huylarından dolayı içe basıyorlar ve yemenilerini sanki arkalarından sürükler gibi yürüyorlar. Korkunç fes kaşlarına kadar indirilmiş ve kötü kesimli giysileri en kaba ve çirkin malzemedan dikilmiş.

Ama o zabitleri bilmem nasıl anlatsam? Bir o yana bir bu yana sürekli geçen, hemen yakınımızda sık sık duraklayan o çapkın insanların görüntüsünü nasıl tarif etsem? Kuşum yok ki bu duraklamalarının nedeni, arabalarından çıkmış ve hepimizin dört gözle beklediği "Güneşin Kardeşi"ni daha iyi görebilmek için arkadaki basamağa tırmanmış iki güzel Türk hanımının varlığıydı. Yaşmakları öylesine zarif, yoksa işveli mi desem, düzenlenmişti ki bunlar olmasaydı o kadar çekici görüneceklerini sanmıyorum. En beyaz ve en şeffaf muslinden yapılmıştı yaşmakları; aradan yalnız alınlarındaki çiçekleri ve başlarına sardıkları eşarpların bezeme ve kenarlarına serpiştirilmiş elmasları görmekle kalmıyor, ayrıca dudaklarının rengini bile seçebiliyordum. Ve o çekik, uykulu, kömür karası gözlerin büyüğü ve kıskanç feracenin uçları kınalı ince, uzun ve beyaz parmaklar tarafından sürekli geriye atılışı! Kılıç kuşanmış Müslümanlara gerçekten acıdım.

Otuz kadar üst rütbeli zabıt, Padişah'ın gireceği cami kapısının önünde yerlerini almak üzere arabamızın önünden geçtiğinde, ben hâlâ bu güzel kadınlara bakıyordum. Zabıtların hepsi de bellerinin arkasında geniş kıvrımlar halinde toplanmış ve kumaş bir kuşağın altında düğmelenmiş İspanyol kahverengisi geniş redingotlar giymişlerdi. Bu, Türklerde çok yaygın ve çirkin bir moda. Ayrıca zengin altın işlemeli kılıç kemerleri takmışlardı. Aralarından pek çoğu şimdiye kadar gördüğüm en irikayım adamlardı.

Onlardan yaklaşık beş dakika sonra, Padişah'ın atları görüldü; bunlar alayın o ana kadarki en harika kısmını oluşturuyordu. Sayıları ondu ve başlarına, değerli taşlardan bir kopçayla öndeki perçeme tutturulmuş, güllerle karışık pembe ve beyaz devekuşu tüylerinden yapılma birer *panache* [sorguç] takılmıştı. Her birinin dizginleri bir seyisin elindeydi; ama seyisler şımartılmış hayvanların sıçrayıp şahlanmalarını zorlukla idare edebiliyorlar-

dı. Atların eyer örtüleri, ulaşılsa da asla aşılamayacak bir ihtişamdaydı. Bu bellemeler ya ipekten ya da kadifedendi, her biri diğerinden farklı biçimde, altın ve gümüş bezemeler, iri inciler ve mücevherlerle süslenmişti. Birinin cezayirmenekşesi rengindeki kadife örtüsünün üstünde Padişah'ın tuğrası pırlantalarla çizilmiş ve çevresine yakut, zümrüt ve topazlardan oluşan bir çiçek çelengi işlenmişti. Leylak rengi ipekten yapılma diğer bir bellemenin köşelerine elmaslar ve iri incilerle bir grup müzik aleti çizilmişti ve üzerine güneş vurduğunda ışıktan bir alev gibi duruyordu. Diğerleri de aynı ölçüde muhteşemdi; koyu kırmızı veya yeşil kadifeden kalın yastıklı eyerler kabartma altın üzengilerle süslenmişti; işlemeli dizginleri hayvanların boyunlarından aşağı sarkmış gemler ise altın ve mücevher doluydu.

Padişah'ın aygırını, bir kır ata (süslemeleri az önce tasvir etmeye çalıştıklarımdan birazcık daha az cafcacflı) binmiş Serasker Paşa ile çevresinde ve arkasındaki bir düzine yaya yaveri izledi: Elmas kabızalı kılıcı, parmaklarındaki yüzükler, fesinin önündeki yıldız ve göğsündeki nişanlar göz kamaştırıcıydı.

Yaklaşık bir dakikalık aralarla devletin bütün askeri erkânı aynı düzenle ve rütbelerine uygun bir sırayla önümüzden geçtiler; nihayet Mahmudiye Marşı'nı çalan Mızıka-i Hümayun'un dört gözle beklediğimiz sesini işittik; "Kudretli", "Güneşin Kardeşi" ve "Doğu'nun Hükümdarı" Sultan Mahmud avlunun kapılarından girdi.

İlk önce bol kordonlu üniformaları ve uzun başlıklarıyla on iki kıdemli nefer geldi; bunları şahane giyimli, başlıklarında tüyler, daha doğrusu sert tüylerden *crête*'ler [ibikler] bulunan yirmi kadar içoğlanı izledi. Aralarına devasa yapay çiçeklerin konduğu bu ibikler, aslında geçişi sırasında Padişah'ın yüzünü gizlemek ve bu şekilde onu nazardan korumak üzere keşfedilmiş. Ama şu an başta olan şevketlû Padişah, o kadar kolay ürküp gizlenmeye yanaşmıyor, bu yüzden önceki padişahları çevrelemeye alışmış olan içoğlanları yalnızca önünden yürümekle yetiniyorlar. Onların yerini kalabalık bir zabıt grubu almış; zabıtlardan ikisi atın üzengilerinin yanında, diğerleri biraz arkasında yürüyor.

Bu, Padişah'ı ilk görüşüm olduğu için, daha iyi görebilmek amacıyla yastıklarımda hevesle öne eğilmiştim; önümde, en fazla on-on beş met-

re ötede, soylu bir fizyonomisi ve zarif bir tavrı olan bir adam gördüm. Atının üstünde bir centilmen rahatlığıyla oturuyor ve ifadesi kesinlikle insanı cezbediyordu. Fesinde elmaslardan oluşan ve bir tutam tavus kuşu tüyünü tutan bir tuğ takılıydı; geniş mavi bir pelerin omuzlarından geriye atılmıştı, yakası mücevher doluydu; dizginleri tuttuğu elinin üçüncü parmağında hayatta gördüğüm en iri pırlanta parıldıyordu.

At rahvan adımlarla ilerledikçe, saflardan “Çok yaşa Sultan Mahmud” haykırıları yükseliyor, kalabalıktan da aynı sesler yankılanıyordu; Padişah bu selamlara karşılık vermiyor, ancak gözlerini her yanda dolaştırıyordu, ta ki bizim grubumuza takılana kadar. O an ilk kez parlak bir gülümseme yüzünü aydınlattı, başını ilk kez çevirdi ve bize uzun, sabit bakışlarla baktı. Bir an sonra öne eğildi ve üzengisinin yanında yürümekte olan zabite alçak bir sesle bir şeyler söyledi. Zabıt eğilerek yanından ayrıldı ve hızla kalabalığı yarıp arabamızın yanına ulaştı. Bir grup Türk kadını, dehşet ve şaşkınlıkla neredeyse arabanın altına saklanmıştı. Zabıt, başı hâlâ şapkasız halde yanımızda durmakta olan babamın önünde eğildi, hizmetkârlarımızdan birine benim kim olduğumu ve beni İstanbul’a neyin getirmiş olduğunu sordu; bu arada Padişah sürekli arkasına bakıyor, aynı iyicil ve alçakgönüllü tarzda gülümsemeye devam ediyordu.

Cevap basitti, ben bir İngiliz hanımıydım ve ülkeyi görmek amacıyla babamla birlikte Türkiye’ye gelmiştim; bu cevabı aldıktan sonra ulak bizi yeniden selamladı ve çekildi.

Çok kısa bir süre sonra geri dönüp telaş ve kaygıyla sorgulamasına yeniden başladı; heyecandan uşağımızın eli ayağına dolaştığı için, “Burada tercümanlık yapıp bana Padişah Hazretleri’nin istediği bilgiyi verebilecek kimse yok mu?” diye bağırdı.

“Ben size öğrenmek istediğiniz her şeyi söyleyeyim, efendim” diye öne çıktı, arkadaşım yumuşak, ezgili Türkçe’siyle, “Hanım bir İngiliz.”

“Padişah Hazretleri zaten İngiliz olduğunu görüyor” diye karşılık verdi zabıt, “ama kim olduğunu bilmek istiyor.”

Bu önemli bilgi de aktarıldı ve zabıt bir kez daha yanımızdan ayrıldı.

Süslü püslü insanlardan oluşan kalabalıklar alayın sonunu oluşturmaktaydı; beş dakika sonra Sultan Mahmud atından indi ve camiye girdi.

Şeyhülislam Padişah Efendi'nin önünden gelmişti; ama onu ancak uzaktan, daha önce sözünü ettiğim mermer basamakları çıkıp büyük girişten geçerken görmüştük. Başına kutsal sayılan yeşil renkli bir kavuk takmış ve çevresine altın işlemeli bir kuşak sarmıştı. Bindiği güzel Arap atının dizginlerini iki seyis tutmaktaydı.

Sultan Mahmud yakışıklı bir erkek değil, ama bunun nedenini açıklamak da zor; çünkü yüz hatları düzgün ve güçlü, gözleri de parlak ve delici. Tebaasından çoğu kişinin yaptığı gibi alnına indirmiş olduğu fesin altından kıvrıcık, kuzguni saçları görünüyor; gür ve iyi kesilmiş sakalının asil görüntüsüne katkısı büyük, aynı zamanda da onu olduğundan çok daha genç gösteriyor; ne var ki bu sadece suni bir üstünlük, Doğu'da bunca yaygın olan marifetli boyalardan birinin işi.

Japonya'da olduğu gibi, burada da hükümdarın asla ölmediği yolundaki popüler inanç köklü. Türkiye'de hükümdarın yaşlanabileceğini düşünmesine hiçbir zaman izin verilmiyor; bu yüzden çevresindeki bütün görevliler saç ve sakallarını boyuyorlar; efendilerinin sinirlerini bozabilecek veya hayıflanmasına neden olabilecek her türlü hain yaşlanma ve yıpranma belirtisini gizlemek için, sanat veya bilimin sunabildiği her yolu deniyorlar. Ve sarayın solmuş güzellikleri hemen gözünün önünden uzaklaştırılıyor, geçmişten nadiren söz açılıyor ve geleceğe onun kesin, kuşkusuz mirası gözüyle bakılıyor.

Başka hiçbir hükümdar bu keyifli aldatmacaya Sultan Mahmud'dan daha büyük bir aşkla kendini bırakmamıştır. Varlığının bütün enerjisiyle, çok büyük bir kendini beğenmişliğin kurbanı olmuş (onun durumuna uygun başka bir tanım bulamıyorum). Garip görünse de, yeniçerileri boğazlatan, kudretli bir imparatorluğa yenilikler getiren, yeryüzündeki en asık suratlı insanların hükümdarı olan bu adam tam bir "süs düşkünü", güzellik ürünlerinin esaslı bir tüketicisi ve sanki kendini güzelleştirme sunağının kurban veren baş din görevlisi gibi!

Anlatılanlara göre, yakın zamanlarda Padişah saçlarını (ki bunlarla aşırı gururlanıyor) Saray *coiffeur*'üne [berberine] kestirdikten sonra, fesini çıkarmış ve damadı Halil Paşa'ya bu modeli beğenip beğenmediğini sormuş. Gözde, kendisine yakışır bir içtenlikle, "şahane kafa"nın çok kötü tı-

raş edildiği cevabını vermiş. Derhal kendi kafasını göstermesi istenmiş ve Paşa'nın saçını kesen ustanın üstün becerisine ilma olan Padişah, saç kıvrırma ve kesme konusunda böyle seçkin zevke sahip mutlu faninin hiç gecikmeden huzuruna getirilmesini emretmiş.

Beş dakikada yarım düzine Saray görevlisi, tesadüfen evinin dışında olan *coiffeur*'ü bulmak üzere yollara düşmüşler. Onu bir elinde taşı, diğerinde usturası asık suratlı bir Ermeninin saçını harıl harıl keserken, tam tıraşın ortasında yakaladıklarında vakit epey geçmiş. Padişah'ın bu adamı neden çağırtmış olduğundan tamamen habersiz olan görevliler, müşterinin köpüklü kafasına ve *artiste*'in [ustanın] dehşet içindeki itirazlarına aldırmayarak, amansızca berberin üzerine atılmış ve onu Saray'a götürecek kayığa sürüklercesine taşımışlar. Bu arada, erkeklerin sessiz ve acımağlı hayretleri ile kadınların alçak sesli figanları işitiliyormuş.

Saray'a vardıklarında berber derhal huzura çıkarılmış; titreyen dizleri içgüdüsel olarak bükülmüş ve Padişah Hazretleri'ne karşı herhangi bir suç işlemediğini, masum olduğunu söyleyerek çılgınca yalvarmaya başlamış; sürekli ellerini ovuşturuyor ve fazla umudu olmasa da bağışlanmayı diliyormuş; büyük bir azap içinde, üstüne yıkılmış bir suçtan ötürü kafasının uçurulacağını sanıyormuş. Kendi yaşamı bağışlanmazsa sokağa düşecek olan karısından, küçük ve biçare çocuklarından söz etmiş; bu arada Padişah fesini bir kenara koymuş ve kendi kafasını daha basit bir işlem için hazırlamış.

"Sus, sersem!" diye çıkmış sonunda Devletlû Padişah. "Halil Paşa'nın saçını sen kesmedin mi?"

"Kestim, Ulu Padişahım; naçizane becerebildiğimce" diye kekelemiş, beti benzi solgun, dehşet içindeki berber, "cehaletimi bağışlayın!"

"Kendini toparla ve makasını çıkar" demiş Padişah, "benimkini de kesme şerefine nail olacaksın; derhal işinin başına."

Sözlerin Padişah'ın ağzından çıkmasıyla yerine getirilmeleri bir olmuş; büyülu şatoda Alman berberin kırmızılara bürünmüş hayaletinin maceraperest öğrencinin saçını kestiği günlerden beri, bu zanaattan insanlarda bir kendine hâkimiyet ve hızlı düşünme becerisi olagelmıştır. Ve berber çok geçmeden Zat-ı şahane'nin saçını, onu tatmin edecek şekilde kesip kıvrırması; bir anda kendini Türk İmparatorluğu'nun başındaki kişinin baki-

cısı –“mevki sahibi bir adam”– konumunda bulmuş ve evine zaferle, sadece *quite pour la peur* [korkudan sıyrılmış olarak] değil, en çılgın hayalleri gerçekleşmiş olarak dönmüş!

Padişah'ın camide kaldığı kısa süre boyunca çevremizdeki manzara sıkıcı olmaktan çok uzaktı: Atlar ileri geri yürütülüyor, askerler silahlarına yaslanıp dinleniyor ve birbirleriyle serbestçe sohbet ediyorlardı; zabiteler son saatlerde üzerlerine çökmüş büyüden sıyrılmış, turlarına ve denetimlerine dönmüşlerdi; küçük grubumuza, Yüce Efendi'nin meraklılığına borçlu olduğumuz pek çok göz yöneliyordu. Sonra, caminin büyük girişinde bir telaş başladı; ilk önce kırmızı başlıklı ve sarıklı Türkler çıktı, Şeyhülislam yavaşça basamaklardan indi ve geldiği şekilde ayrıldı. Atlar yeniden sıraya dizildi, askerler tüfeklerini omuzladı ve Serasker Paşa yaverler ordusuyla bir kez daha yolu yavaşça geçti.

Rütbesi onun dikkatini çekecek kadar yüksek zabiteler zarıfçe selam verdiler, sağ ellerini dudaklarına, sonra alınlarına koyarak neredeyse yere kadar eğildiler. Rütbesi Padişah'ın önünde at üzerinde duracak kadar yüksek olmayan paşalar, kalabalık halde ilerlediler. Elmas nişanları ve işlemeli kılıç kemerleri ışıktaki parıltıyordu. Bunların arasında İngiltere'de tanışmış olduğum Namık Paşa da vardı. Beni selamlamak için arabamızın yanına kadar gelmişti. Bu arada Serasker Paşa atını manzaraya bakan bir evin penceresinin altına sürdü, kâtipleri ve *attaché*'leriyle çevrili halde oturan Madame de Buteniyev'e saygılarını sundu.

Teker teker bütün paşalar yeniden gözüktü ve rütbelerini açıkça ortaya koyan bir protokolle birbirlerini selamladıktan sonra, mevki önceliğine göre kapının çevresinde sıralandılar; o sırada eldivensiz ellerinin ne kadar sevimsiz bir etki yarattığını fark ettim. Avrupalı yaklaşımına göre, kuyafetlerinin diğer bütün ayrıntılarındaki ihtişamla son derece uyumsuzdu çıplak elleri.

Hoş, ama çok da garip olmayan bir tesadüf sonucu, sultanlardan birinin kocası, diğerinin de müstakbel kocası Serasker'in evlatlıklarıydı; onun her iki yanında yerlerini aldıklarında doğal olarak fazlasıyla ilgi çektiler.

Halil Paşa yakışıklı bir adam, ama hantal ve zarafetten uzak, yüzünde ciddi bir ifade var. Rivayetler doğruysa, saraylı eşinin huyları da onun yüzünü güldürmeye pek yardımcı olmuyormuş.

Saliha Sultan'dan söz etmişken, aktaran kişinin doğruluğuna yemin ettiği küçük bir anekdot anlatayım bari. Daha birkaç ay önce, bu haşmetli Sultan arabasıyla gezerken, önünde otuz kadar ulemanın keyifle çubuklarını tüttürdüğü bir kahvehanenin yanından geçmiş. Şanssızlık eseri, oradakilerin hiçbiri Saray arabasının yaklaştığını fark etmemiş; bu yüzden hepsi oturmaya devam etmişler, sanki arabanın içindeki Güneş'in ve Ay'ın kuzeni, kendi de önemli yıldızlardan biri değilmişçesine. Sultan sınırsız bir hiddete kapılmış, derhal kavaslarından birini göndererek silahlı muhafızlar istetmiş ve muhafızlara bütün grubun, kutsal şahsına saygısızlık ettikleri için falakaya çekilmek üzere Serasker'in konağına götürülmesini emretmiş. İster istemez bu emre itaat etmişler; otuz ulema, imparatorlukta halen varlığını sürdüren en güçlü kurumun mensupları, Serasker'in huzuruna apar topar götürülmüş. Konağın avlusuna girişlerini görenler hemen Serasker'e koşup, kalabalık bir ulema grubunun yanlarında askerlerle geldiği ve kendisinden bir görüşme talebinde bulunacak gibi görüldüğü haberini ulaştırmışlar.

Serasker, ziyaretlerinin amacından kaygılanarak derhal içeriye alınmalarını buyurmuş ve halk arasında bir hoşnutsuzluk olduğundan kuşku lanarak onları son derece nazik karşılamış. İşledikleri suçtan ötürü cezalandırılmak üzere gönderilmiş tutuklular olduklarını öğrenince, şaşkınlıktan ağzı açık kalmış! Bir an Serasker bile söyleyecek bir şey bulamamış; ama anında toparlanıp, hiddetli hocaların çatılmış kaşlarını görmezden gelerek, güleç bir ifadeyle bakmış onlara. "Sultan Hazretleri benimle oyun oynama tenezzülünde bulunmuş" demiş neşeyle. "Ona naçizane verdiğim bir öğüdü hazmedememiş ve bunu pahaliya ödeyeceğim tehdidinde bulunmuştu, sizler de onun intikam aracısınız. Latifeyi kavıyorum ve zekâsının önünde eğiliyorum." Ardından haznedarına dönmüş ve her birine yüzer kuruş saymasını söylemiş; bu emrin yerine getirilmesinden sonra, hocalar söylene söylene saraydan ayrılmışlar.

Sultan'ın emirlerine karşı gelirken, bu olayın sonuçları açısından bir latifeden çok daha vahim sonuçlar doğurabileceğini bilen Halil Paşa, vakit kaybetmeden Padişah'tan huzura kabulünü talep etmiş ve bütün olayı ona aktarmış. Şevketli Hünkâr, bulduğu çözümünden dolayı Serasker'i ne-

şeyle tebrik ettikten sonra, gücenmiş âlimlerin intikam düşünceleri veya tasarıları olmadığına emin olmak için, gerekli adımları atmış ve Sultan kızına ciddi bir mesaj göndererek, okumuş ve sadık uyruklarını otuzar otuzar falakaya yatırmaya kalkışmaması için uyarmış.

Mihrimah Sultan'ın nişanlısı Said Paşa, saraydaki en genç paşalardan biri ve kesinlikle en yakışıklısı. Güzel gözleri, çıkık ve düzgün bir burunu, çok tatlı bir gülümsemesi var.

Yeniden gümbürdeyen marş müziği Padişah'ın yaklaştığını haber verdi; rengârenk tüylerini ve parıltılı mücevherlerini gün ışığında sağa sola savuran vakur küheylanın üzerinde ilerlerken Padişah bize bir kez daha bakıp gülümsedi; birkaç dakika içinde, alaydan geriye anılarından başka bir şey kalmamıştı. Tabii önümüzden geçerken tüyler ürpertici müziğiyle atlarımızı ürküterek tepinmelerine yol açan bandoyu saymazsam. Atların huzursuzlanması üzerine yola koyulduk; ısıltılar saçan Kâğıthane deresinin kenarından “Tatlı Sular Vadisi”ni ve o güzel alanın yumuşak çimenleri arasından peri sarayları gibi yükselen hümayun köşklerini geçerek, sakın bir bahar gününün tazeliği ve güzelliği içinde Pera'daki konutumıza döndük.

Mekteb-i Harbiye–Ahmed Paşa ve Azmi Bey–Azmi Bey’in Çalışma Odası –İngiltere’ye ve İngilizlere İlişkin Minnet Dolu Hatıralar Mektebin Düzeni–Taşbaskı Makineleri–Ayaküstü Yazılan Şiir Etüt Dershaneleri–Talebelerin Sayısı–Matematik Dershanesi Hünkâr Balkonı–Mescit–İmam–Türk İnanışı–Hünkâr Mahfili Hünkâr Katı–Dinlenme Odası–Matbaa–Hastane–Yemekhane İstihkâm Muallimi–Zenci Zabıtlar–Mektebin Moral Durumu Zabıtların Nezaketi–Muallimlerin Eksiklikleri–Türklerin Okuma Düzeyi–Kurumun Amacı–Başarısızlığının Nedenleri–Yüze Gülen Düşmanlar–Uzak Umutlar–Rus Nüfuzu–Sadık Ağa–Ahmed Paşa Azmi Bey–Sözü Uzattığım İçin Özür

Kapladığı alana ve binaların yaygın yerleşimine bakarak azametli bir yapı olduğu söylenebilecek Mekteb-i Harbiye, Dolmabahçe Sarayı’nın hemen arkasındaki tepenin doruğuna inşa edilmiş. Mescidinin uzun minaresi mavi gökyüzüne bir ok inceliği ve hafifliğiyle fırlıyor. Kubbenin tam ortasındaki yaldızlı hilal, parlak yüzeyine düşen güneş ışınlarını yansıtıyor.

Mektebin nazırı Ahmed Paşa’ya bir tanıtma mektubu getirmiş olduğum ve mektebin askeri kumandanı, aslında müdürü Azmi Bey’le Londra’da şahsen tanışmış olduğum için, ziyaret izni almakta hiç zorlanmadım. Böylece babamla ve benim gibi bu yapı hakkında doğru bir fikre varma kaygısı taşıyan birkaç dostumla birlikte mektebe gittik.

Büyük girişte bizzat bekleyen Azmi Bey bizi büyük bir içtenlikle karşıladı; gayet Avrupalı bir kibarlıkla bana elini uzattı ve bizi kendi özel dairelerine, daha doğrusu çalışma odasına götürdü. Bu çok aydınlık ve rahat oda, binanın köşesindeydi ve iki tarafta muhteşem manzaralara hâkimdi. Duvarlarda esas olarak bizim metropoliten binalarımızı, üniversite salonlarımızı, tiyatrolarımızı ve öteki kamu binalarımızı tasvir eden renkli İngiliz ve Fransız gravürleri asılıydı. Büyük bir sobadan hoş bir sıcaklık yayılıyordu; pencere önündeki koltuklara kitaplar ve kâğıtlar saçılmıştı; ufak bir masaya birkaç harita serilmişti; küçük bir kitaplıkta ilginç kitaplardan olu-

şan bir koleksiyon yer alıyordu. Daire bir bütün olarak o zamana kadar bir Türkün yaşadığını gördüğüm en rahat biçimde döşenmişti. Ayrıca cam bir vazonun içinde çiçekler vardı; güller arasında uzanmış halde uyuyan bir aşk tanrısı tasvirinin bulunduğu bir kâğıt ağırlığı dikkatimi çekti –Avrupalı bir dostun hatırasıymış bu.

Bir süre geçmiş günlerden konuştuk; kumandanın İngiltere’den ve İngiliz tanıdıklarından sevecen ve minnettar bir ifadeyle söz etmesi gerçekten hoşuma gitti. O günlerde yaşamış olduğumuz bir sürü ufak olayı bana hatırlattı, bazı insanları sordu; pek de ummadığım bir duygu sıcaklığı ve ilgiyle geçmişten söz etti. Sohbet sırasında iki Zenci kölenin hazırladığı çay, bize tercümanı tarafından Rus usulünde sunuldu. Bunu içtikten sonra, binayı gezmeye başladık.

Ana bina bir karenin üç kenarını oluşturuyor ve dördüncü kenarın tam ortasında, taşbaskı matbaaların bulunduğu köşk benzeri zarif bir bina duruyor. Burada, bir görevli, etrafını büyük özenle çizmiş olduğu bir takvim yaprağını süslemekle meşguldü. Bütün makineler İngiliz malıydı ve sürekli kullanıldıkları izlenimini veriyordu. Azmi Bey’in dairesinden çıkmadan önce, saygılarını sunmaya gelmiş birkaç muallimle tanıştırıldığımı zı söylemeyi unuttum. Bunlar arasında, en dikkate değer olanı Sadık Ağa’ydı. Dönme bir Prusyalı olan bu adam Fransızca, İtalyanca ve Türkçe’yi akıcı konuşuyor, İngilizce’yi de epey biliyor. Bir süre onunla taşbaskının marifetleri üzerine sohbet ettikten ve talebelerin yaptığı, ağırlıklı olarak askeri figürlerin işlendiği bir sürü çizimi (ki bunlar arasında gerçekten hünerli olanlar vardı) inceledikten sonra, o da Azmi Bey’in ziyaretimin delili olarak basmak üzere birkaç mısra şiir yazmam konusundaki ısrarlarına katıldı. Her ikisinin de bunu elde etmekte kararlı olduklarını görünce, direnmeyi gereksiz gördüm ve ricalarını yerine getirdim. Türkiye’de ilk kez bir eserimin basıldığını görmek de hoşuma gitmedi değil; bugüne kadar yazdıklarım, halen yazmakta olduklarım ya da bundan sonra yazacaklarım içinde herhangi birinin, yirmi kadar Türk izleyiciyle çevrilmiş halde *sur la plante des pieds* [ayaküstü] bir kâğıt parçasına karaladığım, edebi değerden yoksun bu yarım düzine şiir mısrası kadar büyük bir *gusto*’yla [haz duyarak] okunacağını hiç sanmıyorum.

Buradan taşlığa, yani bahçe avlusuna geçtik. Bu avlunun bir tarafında tek katlı birkaç bina yer alıyor. Tam ortada mescit, uçlarda iki büyük derslane bulunuyor. Azametli taş basamaklardan çıkarak bunların ilkinde girdik ve kendimizi muazzam genişlikte, iyi aydınlatılmış ve kusursuz bir düzende, çok kullanışlı biçimde hazırlanmış bir salonda bulduk. Dershanenin bir ucundan öteki ucuna yüksek sırtlı ve cilalı tahta sıralar sık bir biçimde dizilmişti; her iki yanda ziyaretçilerin giriş çıkışına yetecek genişlikte aralıklar bırakılmıştı. İlk sıralarda oturan yüz elli kadar küçük talebe, sınıf başkanı oğlanın ağır ağır okuduğu cümleleri önlerindeki tahtalarının üstüne dillerinin zarif harfleriyle yazmakla meşguldü. Kurumun bu bölümü Lancaster sistemini uyguluyor.

Şu an mektebin yalnızca üç yüz talebesi var. Bir süre önce mektebe hasım kişiler tarafından, dini inançlara müdahale edileceği yolunda bir haber yayılmış; bu yüzden pek çok ebeveyn oğlunu göndermekten vazgeçmiş; yöneticilerin bu iftiraya verebildikleri tek karşılık, oğlanların günde üç kez mescide gitmelerini mecburi hale getirmek olmuş; İslam karşıtı bir eğilimleri olmadığını görece ikna edici bir kanıtı sayılır bu.

Mektep özellikle ordu için bir beşik olarak kurulduğundan, talebelerin bütün hırsı bu noktaya yoğunlaşmış durumda: Hal ve gidişin pekiyi olması ya da olağandışı çalışkanlık askeri rütbede bir kademe yükselmeye ödüllendiriliyor; yani yetkililerin amaçladığı gerçekleşirse, kabiliyetli ve terbiyeli bir genç, mektepten bir zabıt olarak çıkabilir ve kendinden önce çıkan pek çok kişinininki son bulurken, o yaşamdaki gerçek mesleğine başlayabilir.

Lancaster sisteminin uygulandığı sınıfı geçtikten sonra, matematik dershanesine ulaştık. Burada çok sayıda genç adam ülkenin coğrafi haritalarını renklendirmekle meşguldü. Bu devasa salonun alt ucu geniş bir yarım daire şeklinde; burada sıralar amfiteyatro tarzında dizilmiş, ortada kürelerin, haritaların ve ders için gerekli diğer malzemelerin bulunduğu bir masa duruyor. Salonun diğer ucunda, Padişah'ın kullanımı için yapılmış bir balkon var. Bunun duvarında, Ermeni bir sanatçı tarafından yapılmış bir portresi asılı. Çinli birinin fırçasından çıkmışçasına haşin, kaba ve sıırım gibi, üzerine de bol işli bir örtü konmuş. Portrenin altına Adalar, Marmara Denizi ve Boğaz'ın kocaman bir haritası yerleştirilmiş. Bir elektrik

makinesi, Amerika'nın büyük bir haritası, muazzam bir masa ile talebelelerin sıra ve masaları odadaki geri kalan eşyayı oluşturun. Bu salon, o zamana kadar bu ülkede gördüklerimin en güzeliydi.

Gördüğümüz sonraki ilginç yapı mescitti; burayı gezme arzumuza Azmi Bey'in kolayca razı olması beni memnun ettiği kadar şaşırttı da. Dış oda ya da giriş bölmesi, Hint hasırlarıyla kaplanmıştı; içeriye girmemizden önce Azmi Bey babamın çizmelerini çıkarmasını rica etti, ama benim terliklerime itiraz etmedi. Mescidin ana bölümüne açılan kapıya ulaştığımızda, ibadet sırasında gelmiş olduğumuzu kavradım. İmam, kollarını geniş cüppesinin üzerinde kavuşturmuş halde oturuyordu; esmer alnının yukarısında kutsal yeşil renkte bir sarık vardı, girişe bakan bir girintiye oturmuş, ayaklarını altına almış ve genizden gelen, tekdüze bir sesle, kelimeleri uzatarak ilahi okuyordu. Çok az kişiden oluşan cemaat, dağınık halde yerdeki zengin halıların üstünde diz çökmüştü. İçeriye girmemizle birlikte imam yerinden kalktı ve kendisini izleyen küçük cemaatle birlikte mescidi terk etti. Böylece, telaşla çekildikleri bu zarif mabet tamamen bize kalmış oldu.

Müslümanların inancı sevgiye dayanıyor, korkuya değil; tek tanrıya inanmak ve iyiliksever olmak –bunun kapsamlı bir inanç olduğunu kim inkâr edebilir? İçinde durduğumuz mescit, bu tür bir tapınma anlayışının somut örneği idi; güneş ışınları çok sayıda pencereden en narin fresklere, en parlak ve zengin halılara, hünkâr mahfilinin parlak kafeslerine vuruyordu. Göze çarpan tek karanlık nesne, minbere çıkan mermer basamakların girişini örten, boyalı ipeklerle ince işlenmiş çiçek bordürlü zeytin yeşili perdeydi. Bunun dışında her şey göz kamaştırıcı parlaklıktaydı ve hünkâr katına çıkmak için girişe döndüğümüze neredeyse esef ettim.

Küçük bir koridor ve İngiliz halısı döşenmiş şık merdivenler bizi zarif ön odaya götürdü. Burada bol saçaklı, kahverengi perdelerin örttüğü dört kapı, Padişah'a ve maiyetindekilere ayrılmış dört odaya açılıyordu.

Padişah'ın odasında, çevredeki eşyaya günbatımı parlaklığı veren altın renkli perdeler asılı; odanın bir yanında boydan boya muhteşem bir sedir var ve yer Brüksel halılarıyla kaplanmış. Yıldızlı kafesin bazı kanatları isteğe göre açılıp kapanıyor. Bütün bunlar öyle Doğulu bir etki yaratıyor

ki, ister istemez Şehrazat'ı ve masal seven sultanını düşünüyorsunuz; düzenlemenin lüksüne dahi bu yerin kutsallığını unutuyorsunuz.

Padişah'ın maiyetine ayrılmış bölüm hemen onun odasının bitişiğinde, bunun da yanında dinlenme odası var. Padişah ibadetine başlamadan önce burada aptes alıyor. Bıraktığı genel etki açısından diğerlerinden daha az ihtişamlı, ama Boğaz'ı ve Marmara Denizi'ni kapsayan harika bir manzarası var.

Mescitten ayrıldıktan sonra, birkaç basamak taş merdivenle aşağıdaki kemerli bölüme girdik. Burası matbaaydı ve her tarafta hareket vardı: Dizgiciler harfleri diziyor, matbaacı çırakları silindirleri döndürüyor, genç oğlanlar basılmış kâğıtları katlıyor ve ciltçiler bunları dikiyorlardı. Her şey temizdi, düzenliydi ve iyi işliyordu.

Daha sonra hastaneyi gezdik; yatakların ikisi dolu olmasa, binadan bunun sırf göstermelik olduğu yönünde sağlam bir kanıyla değilse bile, güçlü bir kuşkuyla ayrılırdım; öylesine temiz ve güzel düzenlenmişti ki.

Merdivenlerin başında cerrahın muayene odası vardı; bundan sonra, koridorun iki yanında laboratuvar ve ameliyathane bulunuyordu, kapıları beyaz muslinle perdelenmişti ve her şey yerli yerindeydi; sayıları yalnızca iki olan ve orta çizgi boyunca halı döşenmiş koğuşların her birinde yirmi kadar hasta yatırılabilirdi; yataklar zevkli muslin örtülerle örtülmüştü; her yastığın yanında küçük bir komodin duruyordu; tavandaki kornişten belli aralıklarla küçük levhalar sarkıtılmıştı, bunların üstünde koğuşta tedavi edilen değişik hastalıkların isimleri yazılıydı.

Yemekhane, görünümü açısından tümüyle Avrupalı sayılırdı. Uzun dar masalar ve sıralarla donatılmıştı; masalarda bol miktarda tabak, kaşık, çatal ve kepçe vardı. Girdiğimizde Azmi Bey güvenli bir ifadeyle, alkış almak üzere bize baktı. Parmaklarını ortak табаğa daldırmak yerine her çocuğa çatalını kendi табаğına sokması gerektiğini öğreterek, gerçekten de Türk alışkanlıklarında bir devrim yapmıştı! Bu değişimden ötürü onu kutlamayı ihmal etmedik.

Binadaki gezintimizi bitirdiğimizde, arkamızda oluşan "kuyruk" Mr. O'Connell'inkinden aşağı kalmazdı. Kurumda görevli her muallim, her zabıt bizi selamlayıp grubumuza katılmıştı. Bunlar arasında göze çar-

panlardan biri de istihkâm muallimiydi. Melez olmasının yanı sıra, görme talihsizliğine uğradığım en korkunç şaşılık da ondaydı. Muhafız yüzbaşısı ise çok şişman ve kibirli bir Zenciydi. Zenci zabitler ve neferler Türkiye’de oldukça yaygın; burada bir insanın ten rengi, hizmetlerinden yararlanmaya bir engel olmadığı gibi, onu ödölsüz bırakmanın da bahanesi değil.

Mekteb-i Harbiye’nin dış düzenini ayrıntılarıyla tasvir ettikten sonra, şimdi geriye moral duruma geçmek kalıyor ve bu da gerçekten hüznölü bir iş. Böyle bir kurum için gerekli dış özelliklerin fazlasıyla bulunduğunu aktarmış bulunuyorum; ne var ki mektep, kurulmasına gerekçe oluşturan önemli amaçlara ulaşmak için zorunlu olan daha temel koşullardan tamamen yoksun.

Mektep için büyük bir özen gösterilmiş ve hiçbir masraftan kaçınılmamış. Çünkü Padişah’ın en sevdiği oyuncaklarından biri; denetimine bırakıldığı Ahmed Paşa’nın düşünce ve ilgisinin sürekli yöneldiği bir odak; Azmi Bey’in üzerine en fazla titrediği bir uğraş alanı; büyük bir ulusal eğitim kurumu ve hassa ordusunun beşiği. Ama heyhat! Bütün bu avantajlara rağmen, mektep Pygmalion heykelinin canlanmadan önceki haline benziyor; ruhsuz bir beden, akılsız bir madde, tam verimle çalışmasını ve hedefine ulaşmasını sağlayacak hünerli ve tecrübeli ellerden yoksun kusursuz bir makine!

Kurumla yakından bağlantılı pek çok kişinin şahsen tanık olduğum kibarlığından daha önce söz etmişim; bu kişilerin mektebin iyiliği ve gelişmesi için samimiyetle gayret gösterdiklerinden en ufak bir şüphem yok. Ama ne yazık ki, en iyi niyetler ve en samimi gayretler, mektebin başarılı olması için gereken kabiliyet ve tecrübenin sancılı boşluğunu dolduramıyor. Duygular bilime ve arzular kabiliyete dönüşebilseydi, Mekteb-i Harbiye ihya olurdu; çünkü talebeler öğrenmeye hevesli, ama imkânları sınırlı olunca, ister istemez elde ettikleri sonuçlar da önemsiz kalıyor: Hüznün verici hakikat şu ki, talebelerin yorulmak bilmeyen çalışkanlıkları, takdire değer uysallıkları ve ümit vaat eden kabiliyetleri onları yalnızca belli bir noktaya getirebiliyor; ne kadar çaba gösterecekler de, bu noktanın ötesine yardım olmaksızın ilerlemeleri imkânsız. Türk gençleri açısından bu özellikle geçerli, çünkü tabiatları yaratıcı olmaktan çok taklitçi; dahası, Avrupa’daki öğrencileri büyük ölçüde kendi zihinsel kaynaklarına dayanmaya yönlendiren gözlem ve bireysel araştırma fırsatlarından da yoksunlar.

Bizim Batı dünyamızda gelişme, teşvik ve destek eksikliği gibi bir gerekçeyle Deha'nın kanatları asla kesilmez, Kabiliyet'in güneşli patikası asla gölgelenmez ve Bilim'in sakın alnı asla bulutlanmaz. Ama bizim anladığımız anlamda Eğitim, Türkiye'de henüz emekleme aşamasında; şu günlerde Osmanlının havasını zehirli soluğuyla kavuran habis güç zehrini akıtmayı biraz daha sürdürürse, ilerlemenin gücünü tümüyle tüketeceğine kuşku yok.

Dünyada, bir tek Büyük Britanya istisna olmak üzere, belki de Türkiye'den daha okuryazar bir ülke yoktur. Bu iddiamın Doğuluların en derin cehalete saplanmış insanlar olduğu fikrine alışmış ve hatta inandırılmış Avrupalı pek çok kişiyi şaşırtacağına eminim. Oysa imparatorluktaki hemen hemen her erkeğin okuyup yazabildiği ve şu an başkentteki farklı mekteplere dağılmış sekiz binden fazla çocuğun bulunduğu bir hakikat. Ne var ki, her iki cinsten Osmanlıların öğrenimi, tek tük istisnalar dışında, şimdiye kadar Kuran'la ve önemsiz, gereksiz bazı konularla sınırlı kalmış; boş geçecek bir saatte oylanmak için, o kadar. Bu öğrenim tek bir yeni fikir ilham etmekten ya da zihni aydınlatacak veya yükseltecek izlenimler bırakmaktan yoksun.

Devlet mektebi gibi bir kurumun amacı kuşkusuz Türk gençlerinin görüşlerini zenginleştirmek ve zevklerini geliştirmek. Ama bu çok güzel sonuçta ulaşmak için, farklı fen ve edebiyat dallarında eğitim verecek kişilerin seçilmesinde sağlam bir elekten geçirme zorunlu. Ne yazık ki durum hiç de böyle olmamış; kurumun iç işleyişi, yetersiz oldukları son derece açık kişilere teslim edilmiş; üstlendikleri veya kendilerine dayatılan görevin büyüklüğünü hiç kavramadıkları için, her yaptıkları işi yüzlerine gözlerine bulaştırmışlar.

Muallimler ellerinden geldiği kadar öğrenimi yönlendirmiş ve talebelerin zevklerini şekillendirmişler; ama genç ve gayretli zihinler, bilgiye duydukları susuzluk ve bunu elde etme şevki içinde, kendi gelişimleri kadar hızlı ilerleyen bir yardıma gerek duyarlar. Bu, genç ve uçarı ruhun gücünü destekleyecek, henüz açmadığı kanatlarını güçlendirecek hem yeterli hem de haksever bir dış yardım olmalıdır. Bu verilmediğinde ve gölge şişirilirken cisim güdük kaldığında, sadece büyük çabalarla elde edilebilecek bir hedefe doğru savaşım vermek değil, aynı zamanda örümcek ağı gibi yapışmış bir dolu önyargı ve çağırışımı da bunların üzerinden temizlemek zo-

runda olan körpe ve şekillenmemiş zekâların –kendi eksikliklerini hissetmeye yetecek kadar bilgi sahibi olduklarında bunları yerine koymak için sırtlarını dayayacakları daha tecrübeli ve olgun yeteneklerin yardımından yoksun bir halde– nispeten desteksiz çabalarından ne beklenebilir ki?

Türklerin, kendi sağduyularını ve düşüncelerini uygulamada serbest bırakılmaları halinde, talebelerin ilerlemesinin muallimlerin tecrübesizliği ve yetersizliği yüzünden geciktiğini keşfetmeyecek kadar kalın kafalı oldukları bir an bile aklınıza gelmesin. Onları bu şekilde, düşünmeden yargılayanlar haksızlık etmişler demektir. Bu kuşkular onların zihinlerinde de uyanmış zaten; bu konuda kendilerine yetki verilmesini isteyenler, çözüm olarak Avrupa'dan, kuruma hak ettiği yeri kazandıracak yetenekli, bilimsel ve yargıları güçlü insanlar getirtmeyi öneriyorlar. Ama bu tasarı daha doğmadan öldürülmüş, ilk önerildiğinde geri çevrilmiş ve tek bir cümleyle bir kenara atılmış; o cümle İstanbul'da her şeye kadir hale gelmiş ve bu şekilde kurumun mahvı, muallimlerin yetersizliğiyle, düşmanlarının önyargılarıyla ve sahte dostlarının bolca yağdırdığı yalan methiyelerle kesinleşmiş bile.

Ahmed Paşa'ya başka hiçbir kurumun İstanbul'daki Mekteb-i Harbiye kadar ilerleme göstermediği söylenmiş. Yabancı bir elçi mektebi kusursuz ilan etmiş, dalkavuk kâtipler ve *attaché*'ler neredeyse tapınırcasına bir hayranlıkla gözlerini ve ellerini havaya kaldırmışlar. İdarecilerin zayıf yeteneklerine övgüler düzülmüş ve gülümsemeler kusurlarını örtmüştü. Bir yandan kendi yeterliliklerinden koltukları kabardığı, diğer yandan yalanlara kandıkları için, bedbaht Mekteb-i Harbiye'yle bağlantılı nüfuzlu kişiler onu eninde sonunda ve uzak olmayan bir gelecekte yıkılmaya terk etmişler; gök kubbenin altındaki her bilimin adına aşına, ama çoğunlukla bunlara dair ufak bilgi kırıntıları dışında derin bir cehalet içinde olan bir avuç adamın ümitsiz yetersizliği yüzünden, bu insanlar Türkiye'nin bütün gerçek dostlarının şiddetle arzuladıkları büyük manevi değişikliği devreye sokmaktan acizler.

Cesaretle bu iddiayı öne sürüyorum, çünkü haklı olduğuna eminim; talebelerin bilgi edinme konusunda ne kadar hevesli olduklarını, mektebe gösterilen özeni ve yağdırılan parayı, sorumluluğunun teslim edildiği kişilerin gayretini ve yorulmaz dikkatini anlattıktan sonra, en önemli görevlere yetersiz bireyleri getirerek bu büyük ulusal kurumun ne-

den böyle anlamsız ve yıkıcı bir tarzda sakatlandığını sorarsanız, cevap hazır: Rusya öyle istiyor!

Bilginin ilerlemesi baskı ve zulmün yıkımıdır, banyan ağacı gibi hızla yayılan gasp ve tecavüz tam yüreğine inen manevi baltadır: Önyargı ve sahteliklerin karanlığını kovan aklın ışığıdır.

Bir kez uyandırılıp kendi manevi gücünün tam farkına varması sağlanabilse, Türkiye etrafına hileyle ve sinsice örülmüş ağı mutlaka yırtacaktır. Ve hiçbir dost eli çok geç olmadan bu ağın dolaşık iplerini çözmesine yardım etmezse, eninde sonunda, bütün gücü hiçbir dirilme umudu olmadan yok olup gidecektir. Bundan kurtulmak için, kendi konumunu doğru ve geniş bir açıdan görmelidir; milletler arasında kendi haklı değerini takdir edebilmelidir; yanıltmalara karşı temkinli bir tutumla ve hilelere karşı hesaplı bir bilgelikle savaşmak zorundadır. Bu gücü de ancak daha uygar Avrupa'yla zihniyet bakımından eşit hale gelerek, gençlerine düşünme ve bilimsel araştırma alışkanlıklarını kazandırarak, yüreklerinde kusursuzluğa özlem duymalarını sağlayarak, önlerinde onur ve gelişmenin yollarını açarak ve talihin zayıf adımları altında çiğnenmeden, üstün meziyeti ve üstün aklı kutsal tutarak elde edebilir.

Türkiye yeniden büyük ve başına buyruk bir ülke haline gelebilmek için bütün bunları başarmalıdır. Ezeli düşmanı Rusya, saman altından su yürüten bir politikayla, bütün zekâsını ve bütün enerjisini bunu engellemeye adanmış durumda. Türkiye bünyesi itibarıyla, gerçek refahına zarar verecek biçimde, yağcılığa çok açık; ne yazık ki önünde daha şimdiden yere kapaklanmış olduğu gücün tehditlerine boyun eğiyor. Bir onur kıvılcımı çıkıp direniş gösterildiğinde, akan suları durduran ve karşı çıkılamayan açıklama anında geliyor: *L'Empereur le veut!* [İmparator böyle istiyor!]

Rusya, Mekteb-i Harbiye'ye de böyle kısıkanç bir gözle bakmakta; önü kesilmeden ilerlemesine göz yumulursa, bu kurum günün birinde Türk devletinin elinde büyük bir manevi makine haline gelebilir ve tabii ki buna izin verilemez. Sonuçta Rus elçiliği kurumun bütün girdisine çıktısına son derece yakın bir ilgi göstermeye başlamış; bu kadar yerli kabiliyet dururken Avrupa biliminin ve Avrupa yardımının gerekliliğine burun kıvrarak gülmüş; kuklalarına kurum üzerine pohpohlayıcı ve abartılı övgüler

yazdırmış ve bunların mektepte taşbaskıyla basılıp Padişah için tercüme edilmesini sağlamış; kısacası, kurumla bağlantılı herkese bol keseden övgüler yağdırmış. Öyle ki, bütün bunların uyuşturucu etkileri, yeni doğmuş kurumu besleyip büyüttüklerine inananların sessiz, kendinden memnun, gülümseyen tatmin dolu yüzlerinde acıklı biçimde görülebiliyor. Oysa yaptıkları, kollarını boğazına sımsıkı sarmalayarak bebeği daha ilk günlerinde boğmaktan başka bir şey değil.

Mektep için tek bir umut var ve ne yazık ki bu da çok uzak, zayıf bir umut. Şu anda Avrupa’da eğitim gören ve gelecek vaat eden otuz-kırk kadar genç adam var; bunlar günün birinde belki de mektebin dirilmesini sağlayabilir. Ne var ki, en kabiliyetli talebelerin bile muallimliğe getirilmeleri için yıllar geçmesi gerekiyor; bu süre içinde Türkiye’nin kaderi ne olacak? İngiltere bu sorunu çözmek zorunda.

Şimdiki haliyle Mekteb-i Harbiye’nin dolaylı olarak Rusya’nın denetiminde ve himayesinde olduğu kesin; muallimlerin tamamı açıkça veya el altından onlar tarafından seçilmiş. Yılda 200 sterlin gibi sınırlı bir mablağ karşılığında, bir muallim, gülünç duruma düşme korkusu taşımadan, ciddiyetle yarım düzine kadar bilim dalının bilgilerini talebelerine aktarma görevini üstleniyor. Bu dersler arasında esaslı ve bariz olmaktan çok uzak coğrafya ve astronomi da var.

Daha önce sözünü ettiğim Sadık Ağa seçkin becerileri olan bir adam; izin verilmiş olsa talebelerine maddi olarak destek çıkabilir, ama Rus politikasının kabul edebileceği bir durum değil bu. Onu tamamen dışlamak hoşnutsuzluk doğurabileceği için uygun görülmediğinden, yılda 150 lira gibi bir maaşla, İngiltere’deki çocukların kullandığı yap-bozların tıpatıp aynısı olan, parçalanmış bir askeri haritayı yeniden birleştirmekten ibaret “Le Jeu de Guerre” adlı Prusya savaş oyununu öğretmekle görevlendirilmiş.

Daha önce kurumun başına getirildiğini belirttiğim Ahmed Paşa, mektebin gelişmesini ne kadar çok istese de, bir idareciden beklenen zamana, kabiliyete veya fırsata sahip olduğu söylenemez (yaptığı bin bir türlü işi duyunca sanırım hak vereceksiniz); gençlere dönük bu kurumun gelişmesi için bunca gerekli olan dikkatli *surveillance* [gözetim] işinin altından kalkması da mümkün değil. Paşa’nın uhdesinde baş mabeyincilik, sa-

ray muhafızları kumandanlığı, Mekteb-i Harbiye nazırlığı, imar nazırlığı, humbaracıbaşılik, zaptiye nazırlığı, tersane müfettişliği, *pro tempore* [vekaleten] kaptan paşalık ve Anadolu'da valilik görevleri var; kısacası ya bir evrensel dâhi ya da öyle olması gerekiyor.

Mektebin askeri kumandanı Azmi Bey, kendisini neredeyse mektebin dört duvarı arasında sürekli bir mahpus durumuna sokan bir şevke ve şimdiye kadar ne zorlukların ne de düş kırıklıklarının yok edemediği bir coşkuya sahip olmakla birlikte, üzerine yıkılan ağır sorumluluğu yeterince taşıyamayacak kadar genç ve tecrübesiz. İyi bir gözlemci, gelişmeye karşı ateşli bir tutkusu ve taklit yeteneği var, ki bunları da Avrupa'da kısa süre yaşamış olmasına borçlu. Elinden gelenlerin hepsini zaten yapmış; yolun daha başında karşısına çıkan çok başlı, çatışan önyargılar, ilişkiler ve alışkanlıklar kaosunu düzene sokmaya çalışmış. Avrupalıların duygu ve davranışlarına ilişkin sınırlı tecrübeleri sayesinde, taklit etmeye değecek şeylerin çoğunu benimsemiş; bu arada, yararlılık ve çekicilik bakımından sorun yaratmaktan geri kalmayacak olanları da haklı olarak reddetmiş. Çevresindekilerin rahat, neredeyse sevecen tutumları, yumuşak bir idareci olduğu konusunda hemen sizi ikna ediyor; mekteple bağlantılı en küçük ayrıntılara bile gösterdiği içten ilgi, başarılı olması için duyduğu yapmacıksız arzuyu eşit derecede kanıtıyor. Gelgelelim, Avrupa serüveninin kısalığı, Londra'da mevsimin en hareketli olduğu bir zamanda kalmış olmasının getirdiği akıl karışıklığı ve telaş, kara ve deniz harp mekteplerinden demiryollarına ve fabrikalara, müze ve kütüphanelerden bahçe ve tiyatrolara hızla sürüklenmiş olması, bütün bunlar, kendi açısından durmaksızın çaba harcamış olsa bile, ona büyük ulusal askeri akademi gibi karmaşık ve nazik bir makinenin nasıl işlediği konusunda çalışma fırsatı ya da araştırma yapma ve düşünme zamanı tanımamış olsa gerek.

Korkarım, gelecekte bir padişahın elindeki sihirli asa haline gelebilecek, ama şu anki durumda "boş bir gölge" ve "kireç boyalı bir mezar" olan bu ilginç kurum konusunda sözü uzatarak başınızı ağrıttım. Ama yüze gülen bir düşmanın, ona güvenen ve kuşkulanmayan insanlara gösterdiği yapmacık yakınlıktan doğan zalim yanılgıya derinden üzülmemek olanaksız. Gene de bu duyguma şaşkınlığın karıştığını söyleyemem. Reşid

Bey'in Padişah'a hizmet için seçtiği Avrupalı memurların işe alınması için Babiâli'nin onay vermesini engelleyen Rusya değil miydi? Ve Rusya'nın daha yakın ve daha kesin bir tehlikenin gelişmesine göz yumması ve bunu bertaraf etmek için çaba harcamaması mümkün mü?

Bir tek soru daha, sonra konuyu bırakıyorum. Bundan elli yıl sonra, Türkiye'ye gelecek bir gezgin İstanbul Mekteb-i Harbiye'ye dair söyleyecek bir şeyler bulacak mı? Heyhat! Bundan kuşkuluyum.

İşkodralı Mustafa Paşa'nın Daveti-Kayık ve Kayıkçılar-Kayıkta Yolculuk-Kaçamak Bakışlar-Sessiz Şükran Duası Üsküdar Padişah'ın Batıl İnancı-Sarayburnu-Dolmabahçe-Besiktaş-Dönen Dervişler-Beylerbeyi-Saraylar-İkilem-Viran Bir Köşk-Bir Tanışma Bir Türk Güzeli-Bir Keşif-Yeni Bir Tanıdık-Büyük Hanım-Yorucu Yürüyüş-Mustafa Paşa'nın Köşkü-Harem-Türklerin Saç Boyaları Huzura Kabul-Türk Evi-Büyük Hanım-Türk Tespihleri-Padişah Fermanı-İnciler, Yakutlar ve Zümrütler-Gözde Odalık-Emine Hanım-Politika Üzerine Bir Sohbet-İşkodra Paşası-Garip Tesadüf Türk Mutfağının Rahatlığı-Lüks Sofra-Çubuğun Cilveleri-Türklerin Daireleri Aydınlatma Şekli-Kölelere Gösterilen Şefkat-İlginç Anılar Evle İlgili Ayrıntılar-Dilara Hanım-İnciler Üzerine Bir Paragraf Bir Türk Aynası-Resmi Bir Davet-İşkodra Paşası-Ayaklanmanın Nedenleri-Padişah Elçisi-Boyun Eğme-Paşa Oğlunun Hazırcıvabı Kabul Odası-İşkodra Paşası'nın Bizzat Teşrifi-Rahatsız Edici Nezaket-İngiltere Üzerine Sohbet-Felsefe-Hoş Düşler-Vebah

Güzel bir sabah, İşkodralı Mustafa Paşa'nın eşini ve kızını ziyaret etmek üzere tanıdığım bir Rum hanımın eşliğinde kayığa bindim. Paşa'nın köşkü şehrin uzak bir semtinde olduğu için, bir arabanın içinde sokakların bozuk döşenmiş kırık dökük taşları üstünde tangır tungur gitmektense, Sarayburnu'ndan öteye uzanmaya ve yıkılmaya yüz tutmuş surları izleyerek Yenikapı iskelesine yanaşmaya karar verdik.

Gülbüz kürekçilerimiz küreklerine asıldılar ve ok biçimli kayık limandan çıkıp arkadaki engin denize vahşi bir kuş gibi atıldı. Kayıkçılar yazlık giysilerini giymişlerdi, çünkü güneş suyun üzerinde parlıyordu ve servilerin koyu dallarında en ufak bir kıvrılma yoktu. Ham bürümcükten gömleklerinin geniş yenleri vardı ve göğüslerine gelen kısmına ince bir iğne işiyle bordür yapılmıştı. Bol şalvarları beyaz ketendendi ve kazınmış başları, mor ipek püskülleri olan küçük takkelerle kısmen örtülüydü; ayakları çıplaktı.

Arkadaşım ve ben kayığın dibine yerleştirilmiş minderlere oturduk; bir kayıkta yolculuk etmenin en güvenilir yolu bu, çünkü kayık, garip şeklin-

den ötürü, en küçük bir dengesizlikte devrilmeye müsait. Rum hizmetkârimiz da bacaklarını altına toplayarak hemen arkamıza, teknenin kıçına oturdu.

Topkapı Sarayı bahçelerinin yanından geçerken, kadın mahkûmları hoşnut etmek için tasarlanmış kafesli açıklıklardan ne de tatlı manzara- lar yakalanabileceğini düşündük. Kubbe ve minareleri, fışkırmış yeşillikle- ri, mermer çeşmeleri ve yaldızlı kameriyeleri bir an için de olsa görmek ne harikaydı! Ama yazık! En varlıklı padişahların bu boyalı hapishanenin mahkûmlarını mutlu etmeye yönelik en lüks icatları, onlara ne kadar boş geliyordur kimbilir! Çevreme bakındım, dalgaların üzerinde oynaşan deniz kuşlarına, yukarıdaki mavilikte yelken açmış bulutlara, ta uzaklarda bir yu- nus sürüsünün neredeyse suyun üzerine sıçradığı denize; çevik kayığın Marmara Denizi'nin akıntısında dalgaların üzerindeki yumuşak iniş çıkış- larını hissettim, ne kadar hızlı ilerlediğimizi gördüm ve ben de onlar kadar özgür olduğum için içimden, sessizce şükrettim! Gelip gitmekte, sevmek- te veya reddetmekte, doğanın parlak ve güzel manzaralarının her birine sorgusuz sualsiz bakmakta özgürüm; hiçbir padişah bir bakışıyla bana bo- yun eğdiremez, hiçbir kızlar ağası beni korkutup ikiyüzlülüğe zorlayamaz. Velhasıl, Kudretli Mahmud'un tebaası olarak doğmadığım için şükrettim.

Solumuzda, kıyıları yazlık evler ve asma bahçelerle süslü Üskü- dar'ın yukarısında heybetli Bulgurlu Dağı yükseliyor. Evler Boğaz'dan uzaklaştıkça daha katı bir kimliğe bürünüyor. Tepede saray benzeri bir kış- la ve Padişah'ın zarif Acem köşkü göğe baş kaldırmış. Tahttaki Padişah'ın, gençliğinde danıştığı bir müneccimin sözlerinden türemiş batıl bir inancı var. Devlet konutları yaptırdığı sürece diğer işlerinde de kesinlikle talihli olacağı söylenmiş. Bu yüzden, başkent çevresinde en güzel yerlerdeki sayı- sız saray ve köşke sürekli yenilerini ekliyor.

Bunların en büyüğü ve en eskisi, limanın girişine yapılmış olan ve "Sarayburnu"na adını veren Topkapı Sarayı. Bu sarayın duvarlarının kıyı bo- yunca ilerlediğini daha önce söylemiştim. Karşı kıyıdaki, kameriyeli taraça- larıyla küçük, ama şık Üsküdar Sarayı, padişahın asıl konutu olan Dolma- bahçe'den görülüyor. Çok renkli ve düzensiz inşa edilmiş olan Dolmabahçe Sarayı'ndan, Boğaz'ın aynı yakasında şu sıralarda yapılmakta olan geniş bi- naya ok atsanız erişir herhalde. Bu bina çok daha zevksiz ve bir mimari taf-

radan başka bir şey değil. Gerçek Doğu insicamsızlığının örneği olarak, Beşiktaş'ın yukarısındaki heybetli saray, temeli dışında baştan aşağı ahşap yapı ve beyaz mermerden sıra sıra yüksek sütunlarla desteklenmiş.

Bir milyon sterline mal olacağı tahmin edilen bu sarayın inşası uzun süre önce başlamış; eskiden bir kısmında Sultan Selim'in güzel bir köşkü, diğer kısmında Mevlevilere ait bir tekke ile mescidin yer aldığı bir alana kuruluyor.

Bu Mevlevi dervişler, yeni sarayın planı gereğince bu araziden çık-malarının şart olduğu bildirildiğinde, despot bir yönetime ilişkin Avrupalı görüşlerimize tamamen ters düşen biçimde, tekkelerini bırakmayı kesinlikle reddetmişler. Taşınmama kararı almışlar, çünkü türbelerinde bir evliyanın kutsal külleri duruyormuş; kısacası, Padişah'la boy ölçüşmeye kalkışmışlar. Kutsal bir yere saygısızlık edildiğini öne sürerek, tekke duvarları içinde rahatça yaşamayı sürdürmüşler. Kısa sürede dört bir yanlarında Padişah'ın sarayı yükselmeye başlamış.

Ne var ki, Sultan Mahmud bu şekilde atlatılmak için bir yüzyıl geç doğmuş sayılır. Çalışmaları sürdürmüş ve mimarların işi aksatılmadığı sürece iradesine karşı gelinmesini örnek bir sabırla karşılamış. Fakat tarikatın oradan çıkmasının şart olduğu zaman sonunda gelmiş. Padişah onları atmak için Şeyhülislam'dan fetva istemiş; fetva almayı başaramayınca, sessizce atına atlayıp tekke kapısına varmış. Tekke şeyhi onu eşikte karşılamış ve aralarında kısa bir konuşma geçmiş:

"Tekkeniz sarayımın tamamlanması için şart olan bir araziye işgal ediyor; burayı boşaltmak zorundasınız."

"Biz bir evliyanın mezarının bekçileriyiz; bu herhalde Padişah Hazretleri'ni memnun eder."

"Beni memnun edecek şey buradan hemen çıkmanızdır; cemaatiniz için bir yer ayarladım."

"Padişah iradesine karşı gelecek kadar güçlü değiliz. İtaat edeceğiz." Bu cevap üzerine, daha önce saray soytanısının kaldığı geniş bina tarikata verilmiş!

Garip bir tesadüf eseri, bu ev dervişlerin hünkâr buyruğuna karşı çıkmalarına gerekçe oluşturan kutsal mezarın hemen altındaymış; Padişah

onlara buranın elverişliliğini kabul ettirmek için bu noktadan ustalıkla yararlanmasını bilmiş. Duruma yakışır bir ciddiyetle, ünlü evliyanın kalıntılarının bulunduğu yeri daha önce olduğu gibi iki yüz metre uzaktan korumaktansa, hemen dibinde korumalarının daha uygun olduğuna işaret etmiş. Bu isabetli görüşe verecek cevap bulamayan dervişler, ne kadar kötü sonuçlar doğursa da ister istemez durumu sineye çekmişler.

Hemen karşıda, Asya kıyısında, soluk altın rengi ve kül beyazı duvarlarıyla, Boğaz'ın berrak aynasında görkemini seyreden şahane bir güzel gibi, yazlık Beylerbeyi Sarayı yükseliyor: Bütün hünkâr konutlarının en güzeli ve en süslüsü; geniş bahçeleri ve sekiler halinde yükselen koruları güzelliğini ikiye katlıyor.

Ama o kameriyeler! Onları kim sayacak? Yıldızlı kafesleri ve değişik biçimleriyle, sanki güneşli bir günde gökyüzünden yağmış gibi duran o zarif oyuncaklar. Asya yakasının yüksek yerlerine bakın; "Tatlı Sular Vadisi"nin derinliklerine göz atın; Topkapı Sarayı'nın duvarları boyunca kısa aralıklarla yapılmış olanları sayın; kendinizi gizli yönlerini keşfeden ilk insan sandığınız vahşi ve ıssız bir vadide dörtlüla giderken karşınıza çıkıveren masalımsı kameriyelerin güzelliğini takdir etmek için bir anlığına durun. Beklenen ve beklenmeyen her yerde rastlarsınız kameriyelere. Ve öyle titizlikle korunuyorlar, yıldızları öyle parlak ve boyaları öyle canlı ki araziye saçılmış dev çiçekleri andırıyorlar.

Uçarı hayallerim yeniden Marmara Denizi'ne ve Üsküdar kıyılarına konuyor. Hafif kayık kabaran suların üzerinden atlıyor ve karlı doruklarıyla Uludağ, anlatılan tanrılar gerçekten yaşamamış olsa bile, insanların onlara yaşam verdikleri günlerin anılarına çekiyor beni. Bizans'ın eskimiş surlarına dönelim. Eski Romalıların Gerçek Müminler Şehri'ne bıraktıkları mirasın kalıntıları bunlar.

Küçük Kumkapı koyunu geçtik ve kısa süre sonra kayığımız Yenikapı koyuna girdi; kayıktan ineli henüz beş dakika bile olmamıştı ki uşağın daha önce öne sürdüğü gibi Paşa'nın köşküne giden yolu bildiğinden kuşkulanmaya başladık. Kuşkularımızda yanılmamışız! Bizi Jüstinyen Sukemeri'nin ayakları boyunca bir sokaktan yukarı diğerinden aşağı sürükledikten sonra, son büyük yangının isli kalıntıları arasında, yolu çıkaramadığını itiraf etti.

Bu çıkmaz karşısında, İşkodra Paşası'nın köşkünü kendi evi kadar bildiğine dair teminat veren bir rehber tuttuk; art arda yaşadığımız önemsiz sıkıntılar hedefimize eskisinden daha yakın olmadığımızı düşündürse de, rehber gerçekten bildiğini kanıtladı. Her biri öncekinden daha izbe bir sürü dar sokaktan geçtikten sonra, nihayet dik bir bayırın tepesine kurulmuş, daha rahat ve temiz görünlümlü bir sokağa ulaştık. Buradaki evler daha büyük ve daha bakımlı, dükkânlar da daha seyrek ve daha düzgündü. Rehberimiz yokuşun ortasında, iki kanatlı büyük bir kapının önünde durdu ve kapının tokmağına asılarak içeri girme dileğimizi sesli biçimde dile getirdi. Ardından, verdiğimiz kuruşları cebine atıp yoluna gitti.

Kapı açıldığında kendimizi çerçöp dolu, üstü kapalı küçük bir avluda bulduk. Paşa'nın köşkü, kelimenin tam anlamıyla "düşme öncesinde sendeleme"ye yüz tutan, ancak bahçe tarafına konmuş kalın kalas desteklerle ayakta durabilen bir evdi. Güçlü bir rüzgârla paramparça olacak gibi görünen harem kapısı ise hemen önümüzdeydi.

Merak içinde birbirimize baktık; bizi içeriye alan uşak yanılmadığınıza dair teminat verse de, bir hata yaptığımıza inanma eğilimindeydik ve kaygılanıyorduk. Bizi Büyük Hanım'a götürmesini istedik. Haremin kapısını çaldığında çıkan ses, uğursuzca arkadaki boşlukta yankılandı. Kapı uzun boylu, kemikli, sırtıkan bir Zenci halayık tarafından anında açıldı. Bize hoş geldiniz dedikten sonra, sahibesinin yanına gitmek üzere onu izlememizi istedi.

Hareme çıkan merdivenler ağırlığımız altında titriyor ve gıcırdıyordu. Merdiveni aydınlatan pencere perdesizdi ve kırılmış camların yerine çaputlar ve kâğıtlar konmuştu. Dairelerin açıldığı boş, soğuk ve kasvetli salonun zemini çıplaktı; genel olarak ev öyle perişan ve kötü bir haldeydi ki geceyi burada geçirme sözü verdiğimi hatırlayınca ürperttim.

Salonu geçtikten sonra halayık iç dairelerden birinin kapısının ağır perdesini kaldırdı; çağrısına uyarak girdiğimizde kendimizi küçük, rahat, iyi ısıtılmış, halıları ve perdeleri olan bir odada bulduk. Biz girer girmez güzel bir kız oturmakta olduğu sedirden kalktı ve "evin harap hali"ni anında unutmamıza yol açan bir gülümsemeyle karşıladı bizi. Kızın yanakları kızarmıştı. Bu karşılamada bize bir tek şey çok garip geldi. Bekleniyor ol-

duğumuza dair tek söz etmemiştir: Tersine, tavrında sezgisel terbiyesinden ötürü dile getirmediği bir tür merak ve ilgi vardı.

İkimiz de bir yerde bir hata olduğu fikrini zihnimizden çıkaramıyorduk; bu izlenimimiz genç güzelin utangaç ve tutuk tavrıyla iyice güçlendi. Ellerini çırpmasıyla koşan iki veya üç halayıktan tatlı ve kahve hazırlamalarını istedikten sonra, aniden sessizliğe gömüldü, sanki ziyaretimizin nedenini öğrenmeyi bekliyordu. Arkadaşım, özünü kavrayamamakla birlikte, gerçekten de ortada bir hata olması gerektiğini varsayarak, bir kez daha İşkodra Paşası'nın köşkünde olduğumuzu düşünmekte haklı olup olmadığını sordu.

Aldığı cevap gene olumluydu.

“Ve siz de hakkında bunca şey duyduğum güzel kızı olmalısınız.”

Kızın yanaklarını daha da kızartan cevabı, kesin bir ifadeyle söylenen “Ben onun oğlunun karısıyım” oldu.

Türklerin katı güzellik anlayışına göre, gerçekten de güzeldi; dolgun kırmızı dudakları, iri mahmur siyah gözleri ve nilüfer yaprakları kadar beyaz ve göz kamaştırıcı bir gerdanı vardı.

“Evlenmek için gençsiniz; uzun süredir mi evlisiniz?”

“Tamı tamına on iki ay; on üç yaşımdayım; kocam benden bir yaş büyük.”

“Bizi daha erken mi bekliyordunuz?”

“Sizi beklemek mi!” diye derin gözlerini hayretle açarak karşılık verdi. “Maşallah! İki Frenk hanımın beni ziyarete gelmesini nasıl olur da beklerim?”

İşte bunun açıklaması yoktu!

Bir anlık suskunluktan sonra arkadaşım devam etti: “Umarım Paşa'nın son zamanlardaki rahatsızlığı iyileşmiştir.”

“Rahatsız olduğunu bilmiyordum; son zamanlarda ondan haber alamadık.”

“Haber almak mı?” diye karşılık verdi bu sefer Madam. “Kocam daha dün onunla uzun uzun konuştu.”

Güzel kadın bir kez daha iri gözlerini hayretle açtı.

“İmkânsız! O Arnavutluk'ta.” Bulmacanın çözümü karşımızdaydı.

Biz, isyan etmiş olan Mustafa Paşa'yı ziyaret etmeye gelmiştik, oysa şimdi, onun yerine getirilmiş olan Ömer Paşa'nın çatısı altındaydık.

Hepimiz bir güzel güldükten sonra kendimizi daha rahat hissetmeye başladık. Genç güzel bize kendi sevimli, tombul, uçları kınalı elleriyle kokulu reçeller ve kahve sundu. Bize, kayınvalidesi olan Büyük Hanım ile kendisinin, kısa süre sonra Paşa'yla buluşacakları Arnavutluk'a gitmek üzere hazırlıklarını yaparken İstanbul'da geçirmek zorunda oldukları birkaç hafta boyunca bir dostlarının evinde kaldıklarını anlattı.

Çeşitli konularda sohbet ederek yarım saat geçirdikten sonra izin istedik ve yeni arkadaşımızın Mustafa Paşa'nın köşkünü göstermek üzere yanımıza bir uşak verme teklifini kabul ettik. Veda ettiğimiz sırada bir halayık gelerek dairesinde hamamdan henüz dönmüş olan Büyük Hanım'ı ziyaret etmemizi rica etti.

Hemen razı olduk ve salonun diğer ucundaki geniş bir odaya götürüldük. Burada hanımı tandırın altında, neredeyse karanlıkta oturur bulduk. Odanın pencereleri, eski Türk usulünde, yani çift katlı ve delikliydi. Alttaki kafesin delikleri öylesine küçüktü ki içeriye pek az ışık girebiliyordu. İçeridekiler de sokağı ancak görebiliyorlardı. Ufak ve yarım daire şeklindeki üst pencereler tozdan matlaşmıştı. Neredeyse tavana değecek bu pencerelerde zamanın veya kazaların camı kırdığı yerler, çivilenmiş ince tahtalarla üstünkörü onarılmıştı. Daire havasız ve boğucuydu; biz girerken mangala atılmış olan tütsüler kalın bir buğu halinde yükseliyordu; evdeki her yarık ve çatlak (sayıları hiç de az değildi) pembe kâğıtlarla kapatılmıştı.

Büyük Hanım bizi büyük bir nezaketle karşıladı ve hamamda olduğunu söyleyerek, ilk geldiğimizde bizi kendisi buyur etmediği için özür diledi. Bizi kendi çatısı altına getirmiş olan hata (halayıklar ona anlatmışlardı bile) onu çok eğlendirmiş gibiydi. Eskiden güzel bir kadınmış, ama artık genç değildi ve bu yüzden Doğulu kadınların en büyük güzelliği olan etkiyici *fraicheur*'ünü [körpeliğini] (hiçbir şekilde dilimize çevrilemediği için Fransızcasını kullanıyorum) tümüyle yitirmişti. Sohbet sırasında Ahmed Paşa'nın karılarından birinin kız kardeşi olduğunu öğrendik; kendisi de önceki gün Mustafa Paşa'nın haremını ziyaret etmişti.

Verdiğimiz sözü hâlâ yerine getirmemiş olduğumuz için, Büyük Hanım'ın dairesinde uzun süre oyalanmadık; ondan ve biz ziyaretimiz boyunca ev sahibesinin sedirini paylaşırken, odanın bir ucunda, ellerini uysalca önünde kavuşturmuş halde duran sevimli küçük gelininden izin isteyerek ayrıldık; bizi avluda bekleyen sarıklı ve sakallı Müslüman adamın peşine takılarak bir kez daha yola koyulduk.

Ama ne yürüdük! Bir aşağı bir yukarı, bir içeri, bir dışarı; Doğu büyüsüne dair genç kızlığımda okumuş olduğum masalların bana işkence etmek üzere gerçekleştiğini düşünmeye başlamıştım. Sanki biz yaklaştıkça köşk de aynı hızla uzaklaşıyordu. Bu boş hayali uzun süre koruyamadım, çünkü birkaç saat gecikmeli de olsa, sonunda gerçekten muazzam binanın kapılarına vardık. İtiraf etmek zorundayım ki dış görünümü köşkten çok bir kışlayı andırıyordu. Girişte aylakça gezinmekte olan, çoğu Zenci yarım düzine kadar hizmetkâr, bizim gelişimizle anında işlerinin başına dönerek koşuşturmaya başladı.

Geniş bir avludan geçerek kocaman, düzensiz bir bina olan köşkün kanatlarından birine götürüldük; harem kapısını tıklatmamızla beraber, kapı derhal içeriden açıldı. Güleç yüzlü bir grup halayığın bizi karşıladığı iç avluda Büyük Hanım'ın arabası ve on sekiz yaşlarında sevimli bir kızın aptes aldığı çok güzel mermer bir şadırvan vardı. Bir çift Zenci halayık merdivenlerden çıkarken bize eşlik etti ve bizi, pencerelerinden aşağıdaki avlunun gözüktüğü, duvarlarındaki girintilerin minderlerle doldurulduğu çok şık bir salondan geçirip, küçük bir daireye getirerek, üzerinde bir mandolin ve bir defin olduğu bir sedire oturttu. Büyük olasılıkla, hanım müzisyenlerden biri gelişimiz üzerine çalgılarını oracığa bırakıp kaçmıştı.

Çok geçmeden, bize iyi dileklerini sunmak üzere çok yaşlı bir kadın odaya girdi. Tavrına bakılırsa, haremın önemli kişilerinden biriydi. Herhalde gençliğinde son derece güzelmış ve hâlâ mihrabı yerinde. Yüz hatları narin ve düzgün, tek bir beyaz telin bulunmadığı parlak kestane tonundaki saçları, yüz ifadesine çok özgün bir yumuşaklık veriyor. Bu durum, Türk kadınlarının kullandığı boyaların Avrupa'da yaygın kullanılanlara kıyasla ne kadar üstün olduğu konusundaki fikrimi pekiştirdi. Daha önce de buna dikkat etmişim: Bir Türk kadını, yaşı ne olursa olsun, nadiren kır saçlarla

çirkinleşiyor; tersine, örgüleri ailesindeki en genç kızlarınkı kadar katışık-sız renkte, yumuşak ve parlak.

Az sonra gelen halayık bizi Büyük Hanım'ın dairesine götürdü. Girdiğimizde, içerisi kimi mangalın çevresinde yarım daire oluşturmuş halde ayakta duran, kimi odanın ucunda, halının üstünde çömelmiş olan hizmetkârlarla doluydu.

Türk geleneklerine uygun, daha açık konuşmak gerekirse, aslında tek bir hanımı olmakla birlikte, evin beyinin sevgisini kazanmak için uğraşan birden fazla kadının olduğu bir hareme ilk ziyaretim olduğu için, has-sas görgü kurallarına ve "saraylı ailelerde" görmüş olduğum protokol fark-lılıklarına özellikle dikkat ettim.

Büyük Hanım önünde tandır bulunan sedirin bir ucunda oturuyor-du. Sade bir kadındı, yüz ifadesi soğuk ve oldukça ciddiydi: Bizi buyur eder-ken başını eğmesinde ve gülümsemesinde, şimdiye kadar bir Türk kadı-nında gördüğüm en kibirli eda seziliyordu. İçeriye girdiğimizde, bu ülkede her iki cinste (Türklerde olduğu kadar Ermenilerde de) yaygın bir alışkan-lık olan tespihini hızla çekerek oyalanıyordu. Tespihli eli tandırın altın iş-lemeli örtüsünün üzerindeydi.

Neredeyse çubuk kadar gözde olan bu tespih konusunda kısa bir saplama yapmama izin verin. Roma Katoliklerinin tespihlerini andırıyor; aradaki tek fark, bir haçla ve kutsal iplikten bir düğümle sonlanmak yerine, ipek bir kordona dizilmiş boncuklardan oluşması. Belli aralıklarda konan daha iri boncuklarla bölünmüş ve kordonun birleşme yeri, oyuk bir meşe palamudu veya benzeri bir süsle sağlamlaştırılmış. Genellikle tahtadan ya-pılan boncuklar, elin hareketiyle ısınarak hoş bir koku salıyor; ama tespihi kullanan kişinin zevkine ve zenginliğine göre malzeme değişebiliyor; daha yoksul kesimler bu pahalı alışkanlığı tohum taneleri, adi boncuklar ve baş-ka ucuz malzemelerden yapılmış tespihlerle sürdürüyorlar.

Bir Türkün hali vakti ne kadar iyiye, işinde ellerini kullanma ihti-yacı da o ölçüde azalır ve tespihle daha fazla oyalanır. Sokakta yürürken parmakları tespih çekmekle meşgul. Sedirine oturduğunda hızla düşen boncukların hafif şıkırtı sesini duyarsınız. Bu sıkıcı eğlenceye öylesine düş-künler ki İstanbul'a varışından kısa bir süre sonra, Padişah camilerde tes-

pih çekilmesini yasaklayan bir ferman çıkardı. Gerekçesi bir araya gelen bunca tespihin çıkardığı gürültünün imamı rahatsız etmesiydi.

Kordonun uçlarını birleştiren parça sayılmazsa, bir tespih doksan dokuz boncuktan oluşuyor. Her boncukta Tanrı'nın bir sıfatı zikrediliyor: Azim, Kebir, Kerim, Kadir vs vs. Tanrı'nın ilk adı Allah'ı söyleyerek son boncuğun çekilmesiyle dua sona eriyor. Büyük Hanım'ın tespihi, her biri bir bezelye tanesi büyüklüğünde, son derece uyumlu, güzel incilerden yapılmıştı. Aradaki bölme parçaları, benzer büyüklük ve şekilde zümrütlerden oluşmaktaydı. Ve kordonun uçları, fındık büyüklüğünde, armut biçimli bir zümrütle birleştirilmişti.

Sedirin bir ucuna, Paşa'nın, otuz yaşlarında, kısa boylu, zayıf, albeniden yoksun bir kadın olan gözde odalığı ilişmişti. Sıradan ve oldukça kaba yüz hatlarının olmasına rağmen, kurnaz ve açığız ifadesi bunları ilginçleştiriyordu. Hemen yanında üçüncü bir hanım oturuyordu. Kesinlikle güzel olmamakla birlikte, uzun boylu, zarif ve narindi. İri, güzel gözleri ve harika bir teni vardı; içeriye girdiğimizde, kucağında duran bir buçuk yaşında tatlı bir küçük çocuğu okşamakla meşguldü. Büyük Hanım'ın hemen karşısındaki yere kızı için, çok rahat gözüken bir sürü minder özenle yerleştirilmişti, ama güzel Emine henüz hamamdan çıkmamıştı.

Büyük Hanım'ın daveti üzerine yanına oturduk ve herkesin nazik "hoş geldin"leri arasında tatlı ve kahve aldık. Hamamdaki güzel, odaya girdiğinde kahvemizi ancak bitirmiştik.

Güzel Emine Hanım'ı nasıl tarif etsem? Paşa kızının yumuşak, tatlı, mahmur güzelliğini nasıl resmetsem? Daha on altısındaydı, Doğu güzelliğinin doruğunda olduğu yaş. Ve dünyada Doğu zarafetinin üstüne bir zarafet olamaz. Söğüt gibi ince bedeni, derin siyah gözleri, damarları gözüken kar beyazı gözkapaklarını ipek saçaklar gibi çevreleyen uzun ve parlak kirpikleri, kuzgun kanadı kadar siyah gür saçları, beyaz ve göz kamaştırıcı dişleri ve güzel ağzındaki o tatlı, ancak inatçı ifade...

Türkiye'de pek çok güzel kadın görmüştüm, ama hiçbiri Emine Hanım kadar duru, kusursuz güzel değildi. Ve etkisini azaltmadan, güzelliğine bir tür alacakaranlık düşüren derin hüznün gölgesi nedeniyle onu daha da çok beğendim.

Arnavutluk'ta doğmuştu ve oraya âşıkı; annesi, yani Büyük Hanım, ülkenin en güçlü ve soylu ailelerinin birinden gelmeydi. Genç kız kendisine, soyuna ve mertebesine yaraşır bir saygılı yaklaşıma alışlandı; Paşa babasının bulunduğu konumdan cesaret alarak efendisi Padişah'la boy ölçüşmeye kalktığı ve onun iktidarına isyan ettiği hep aklındaydı. Paşa'nın bu küstah girişimi başarısız olmuş, ama ok yaydan çıkmıştı bir kez. Ve güzel Emine, büyüüp kadınlığa ayak bastığı dönemi, geçmişte kalan görkem ve savaş dolu günleri üzüntü ve pişmanlıkla anıyordu. Derin gözlemlerinden belli olan sevgi dolu bir yumuşaklıkla annesine sarılıyordu; ama babasına sanki ölümlü birinden daha yüce bir insanmışçasına tapıyordu. Ondandır söz ederken solgun yanakları al al oluyor, mağrur dudaklarına bir gülümseme yayılıyordu. Ve şu anın parlaklığıyla alay eden o tatlı ve üzücü anılarla yüreği nasıl da doluydu! Sevdiği ve yitirdiği, dağlarında özgürlük havasını soluduğu ülkeyi nasıl da özliyordu! Alnına açıkça yazılmış olan ruh coşkusunu başka hiçbir insanda görmedim. Doğulu kadınların pek çoğundaki duygusuzluğu telafi ediyordu sanki.

Büyük Hanım da yurdundan ve konumundan olmanın getirdiği değişikliği hazmetmekten en az kızı kadar uzaktı; ama onun kederi teslimiyetle daha bir bastırılmıştı, çünkü felaketlerin daha büyük sabırla karşılandığı bir yaşa ulaşmıştı. Alnına sakın bir hüznün yerleşmişti, alçak ve titrek sesinde de aynı şey sezilmekteydi; fakat geçmişten söz ettiğinde kızının alnına sıcak kan çıkarken, bir zamanlar sahip olduğu ve bir daha asla olamayacağı şeyleri alay edencesine hatırlattığı için, aynı görüntüler annenin yüreğini daha fazla üşütmekteydi sadece.

İşkodra Paşası tarihin yaprakları arasında kendine bir yer edinmişti, ne var ki bu imtiyaz için yüksek ve sancılı bir bedel ödemişti. Kısa bir süre için iktidarın sarhoş edici içkisini tatmış, ama kadeh dudaklarından çekilip alınmıştı. Meydan okuduğu boyunduruğa sonunda boyun eğmek zorunda kalmıştı. Ve insan ruhunu en derin dağlayan demir, karşısında direnmiş olduğu demirdir.

Önder konumundan kul konumuna düşmek ağır bir darbe olmalı. Bu, asilerin reisiyken Padişah'a bağımlı bir Paşa haline gelmek olsa bile. Mustafa Paşa Arnavutluk'ta neredeyse bir hükümdarmış, cesur bir asker ve güçlü bir

prens; Padişah Efendi'nin koşullarını kabul edip ülkesi ve hazinesi pahasına hayatını kurtarıırken, ruhunda verdiği savaş herhalde çok acı olmalı.

Garip bir tesadüf eseri, haremini ilk kez ziyaret ettiğim sırada, hakları elinden alınmış diğer bir soylunun, Bağdat'ın eski paşasının hemen bitişiğindeki bir köşkte oturuyordu! Her ikisi de bilgili adamlardı; ikisi de ihtiraslarında kavrulmuş ve karşı çıktıkları kuvvete boyun eğmişlerdi; tekdüze yaşamlarının *ennu'sini* [sıkıcılığını] şiir yazarak ve insan büyüklüğünün ne kadar sallantılı bir şey olduğu üzerine ahkâm keserek gidermeye çalışıyorlardı. Daha önce de Türklerin her konuda felsefe yapmaktan geri durmadıklarını belirtmiştim.

Paşa'nın köşküne bizi beklediklerinden birkaç saat geç ulaşabildiğimiz için, beklenmedik bir durumun ziyaretimizi engellediği sonucuna varan aile bireyleri, biz gelmeden yemeklerini yemişler; ne var ki, böyle bir durum bir Türk evinde asla en ufak bir soruna yol açmaz. Mutfak ayarlamaları öylesine yapılıyor ki istediğiniz her an mükellef bir yemek yiyebilirsiniz.

Bu sefer, bizim için kurulan zengin, hatta tantanalı sofranın, kuşkusuz bizi ağırlayan kişilerin aşırı nezaketinin bir sonucu olarak, tamamen Avrupai tarzda hazırlanmış olması beni biraz düş kırıklığına uğrattı. Gümüş çatal, bıçaklar ve iskemleler. Gene de Doğu lüksü ziyafetteki yerini almış, masa örtüsü şahane iğne işinden derin bir bordürle süslenmiş ve neredeyse bir örümcek ağı inceliğindeki tül peçeteler altın işlemelerle bezenmişti. Çok güzel oymalı altın bir tepsiyle sunulan şarabı içtiğimiz kadehler nefis kesme kristaldendi. Masa goblen bir halının üstüne konmuştu.

Ama yemek sırasında önümüze çıkarılan en güzel nesneler, iki Siyahi halayığın ellerimizi yıkamamız için uzattığı gümüş leğen, süzgeç ve ibrikti. Onların arkasında duran üçüncü bir halayık, kolunda ellerimizi kurulamamız için renkli ibrişimden çiçekli bordürle süslenmiş bir havlu tutmaktaydı. Ganymedes'in³ Jüpiter'e şarap sunarken kullanmış olabileceği kaba benzeyen ibriğin üstüne son derece ince işçilikle kabartma üzüm salkımları ve asma yaprakları işlenmişti. Aynı desen geniş leğenin kenarlarında da vardı.

Yemeğimizi yer yemez Emine Hanım'ın içten daveti üzerine, onun özel dairesine geçtik. Annesinin varlığının yarattığı kısıtlamadan kurtulan

a Eski Yunan efsanelerinde tanrıların sakisi —ç.n.

genç güzel, ellerini cırparak çubuğunu emretti. Bunu imparatorluktaki bütün Müslümanlar gibi zarafet ve keyifle tıttırıyordu. Zarafet sözcüğüne yersiz itirazlarda bulunanlar, belli ki genç bir Türk kadını çubuğunu içeren hiç izlememişler. Bundan daha cilveli bir şey olamaz!

Kehribar ağızlıkları ve altın kıvrımlı çubuğuyla Doğulu bir güzelin cilvelerini yeterince tarif edebilecek usta bir kalem, *Spectator*'da yelpazeler üzerine yazılmış meşhur bölümü yüz kat sönükleştirir. Yumuşak ve alışkın tavırlar; iç çekmenin bütün duygusallığını içeren, ama hüznün havası taşımayan uzun ve yavaş nefes almalar; narın parmakların ince uzun boruyu bir tutup bir bırakması. Zavallı bir fani gibi sakar bir duruma düşmekten hoşlanmayacak hiçbir acemi, bir Türk kadının yanında çubuk içmeye kalkışmasın!

Hepimiz yastıklarımızın arasına rahatça gömüldük; dairenin bir ucunda, küçük bir yuvarlak masanın üstünde, içine dört mum dikilmiş bir tepsi duruyordu. Bütün mumları bir arada koyma âdeti Türk, Ermeni ve Rum evlerinin ortak özelliği ve Doğuluların tembel alışkanlıklarına garip biçimde uyuyor. Mumların uzağında derin gölgeler oluştuğu için, o sırada ışığın yakınlarında durmalarını gerektiren işleri olmayanlar alacakaranlıkta, sedirler üstünde rahatsız edilmeden uyuklayabiliyor.

Ara sıra, mumları temizlemek ya da Emine Hanım'ın çubuğunu yeniden doldurmak üzere odaya bir halayık giriyordu; halayıkların hepsi sohbetle kulak kabartmak veya Frenk ecnebilere bir kez daha bakmak için, azar işitmeksizin, odada biraz oyalanıyordu. İçlerinden biri, solgun, zayıf görünümüne bir kadın, ani ve şiddetli bir sancıdan yakınmaya başladı. Paşa'nın kızı onunla diğerlerine göre çok daha yumuşak ve sevecen konuşuyordu. Kadın kapının yanına çömeldi ve başı göğsüne düşmüş halde, rahatsızlığına karşın, öyle durmak hoşuna gidiyormuş gibi bir ifadeyle uzun süre orada kaldı.

Gerek siyah gerekse beyaz tenli halayıkları saymaya olanak yoktu; ama yemek sırasında bize en az yirmi kişinin hizmet ettiğini söyleyebilirim.

Anlattığım şekilde zaman zaman kesintiye uğramasına rağmen, sohbetimiz giderek daha ilginç bir hal aldı. Genç güzel Arnavutluk'tan, babasının iktidarı sırasında yaşadığı onurlu ve mutlu yaşamdan ve sonrasında, bu yaşamın bütün zevklerini geride bırakıp Türk başkentinin ısırtıcı kısıtlama ve kurallarına katlanmanın yarattığı mutsuzluktan söz etti. Emine

Hanım'ın yüreği babasının göğsünde atıyor olsaydı, sonuç ne olursa olsun isyanından caymazdı.

Genç kadın ailesinin politik konumundan toplumsal durumuna geçti; ev halkına ilişkin düzenlemeleri ayrıntısıyla anlatmaya koyulurken takındığı *sang froid* [soğukkanlılık] beni az eğlendirmede doğrusu.

“Erkek kardeşimi gördünüz” dedi, “onun narin ve hastalıklı olduğunu söylememe gerek yok. O annemin son çocuğuydu ve Paşa Babam oğulsuz kalmaktan korkmaktaydı. Bu ikilem içinde, Büyük Hanım’a ikinci bir evlilik yapma arzusunu bildirdi; ama o hiçbir şekilde buna izin vermedi. Ne var ki, babamın bu kaygısının hiç de haksız olmadığını görmezden gelemedi. Bu yüzden, Paşa’ya bir orta yol önerdi ve teklifi hemen kabul gördü. Vakit kaybetmeksizin, İstanbul’daki bir arkadaşına dört genç Çerkez kız satın almasını ve bunları yaşlı bir kadının sorumluluğunda Arnavutluk’a göndermesini yazdı.

“Henüz küçüktüm, bu yüzden onların gelişinden ötürü kendimi aşağılanmış hissettiğimi söylememe gerek yok. Annemin benimle yalnızken bastırmaya çalışmadığı gözyaşlarını gördüm; o zamana kadar babamın haremde sevgi ve ilgi gören yalnızca bizdik ve durup dururken, evimize yabancılar doluştu –başka bir memleketten, başka bir dil konuşan kadınlar; onlarla hiçbir bağımız yoktu ve onlara hiçbir sempati beslemiyorduk.

“Ama bütün bunlar boş. Anneme en yakın oturan odalığı gördünüz mü? Allah ona cömert davrandı; Paşa’ya iki oğul doğurdu. Siz girdiğinizde bebeğini emzirmekte olan iri, siyah gözlü kadının o küçük kızdan başka çocuğu yok. Üçüncüsünü az sonra, gece odasına çekilmeden önce bana uğradığında göreceksiniz: Onu çok seviyorum, ama o zavallı çocuksuz. Dördüncüsü, Arnavutluk’a gelirken fırtınalı ve uzun yolculuğa dayanamayarak ölmüş. Geldiğinizde sizi karşılayan yaşlı hanım, İstanbul’dan beri dört Çerkez kıza eşlik eden kişi ve –ah işte Dilara Hanım.”

O konuştuğu sırada, kapıyı örten perde aralanmış ve odalık içeri girmişti. Üçü içinde en güzeli oydu, ama boyun eğmiş ve ümitsiz bir yüz ifadesi vardı; kaderinin ona gülmediği hemen belli oluyordu. Narin ve güzel bir endamı, neredeyse müzik gibi, alçak ve yumuşak bir sesi vardı. Güzel Emine’ye çok bağlı görünüyordu; ilk selamlaşma faslından sonra, genç güzelin

yanında duran çubuğu doldurmak üzere atıldı ve doldurduktan sonra da ona uzattı. Emine Hanım, bu nazik davranışa karşılık Doğu'da yaygın olan ilgi ve saygı işaretini yaptı: Sağ elinin parmaklarını dudaklarına ve alnına bastırdı.

Tabii ki, onun girişiyle sohbetimiz başka bir yöne kaydı; mücevherlerden söz ettikten sonra, Emine Hanım bize Arnavutluk'taki saç modellerinden birini göstermek üzere, saçını bağlamak için her zaman kullandığı yemeniyi bir halayığa getirtti. Siyah tül bentten, renkli çiçek desenli ve kenarları çepeçevre güzel incilerle süslü bir eşarptı bu. Hayatım boyunca bundan daha çarpıcı bir etki yaratan bir bileşim görmedim; başına eşarbu sardığında saçının koyu, ışıltılı örgüleri, çiçeklerin parlak renkleriyle yumuşuyor ve açık alnının beyazlığı üzerindeki incilerle yansıyor. Samur astarlı koyu kırmızı yeleği geriye kaymış, şeffaf iç gömleği ve beyaz gerdanı ortaya çıkmıştı. Simli biyeleri olan uçuk mavi ipek şalvarıyla ve duruşunu değiştirdiği sırada bir anlığına görünen küçük, beyaz, çıplak ayağıyla, dünyada Emine Hanım'dan daha güzel bir şey olamayacağını düşündüm!

Bir çift Zenci içeri girip, bizi dairesinde beklemekte olan Paşa'nın huzuruna çağırdığı sırada, kabartmalı gümüşten bir çerçeveye oturtulmuş şık el aynasını incelemekle meşguldüm. Haremde bir odanın evin beyine ayrıldığını ve beyin sohbet etmek istediği kadını buraya çağırttığını daha önce anlatmıştım.

Mesaj henüz iletilmişti ki Paşa'nın bizimle tanıştırmak istediği Büyük Hanım daireye girdi. Belli ki iki kadın kâfire verilen bu şeref onu biraz şaşırtmıştı. İşkodra Paşası hakkında çok fazla şey duymuştum ve doğal olarak onu görmeyi arzuluyordum; belki okurlarıma onun geçmişini kısmen aktarmam iyi olur.

Sultan Mahmud'un ulusal kıyafetlerde bir devrim yapıp geçmiş yüz yılların süslü sarklarını ve yerlere inen giysilerini bugünkü kızıl fes ve redingotla değiştirdiği sırada, Mustafa Paşa Arnavutluk'taki sancağında yaşıyor-muş. Değişiklik emri Paşa'ya ulaştığında bunu hemen ordularına iletmış; ama askerler, bunu uygulamada direktmesi halinde yalnız özgürlüğünü değil, yaşamını da tehdit edecek kadar şiddetli biçimde değişikliğe karşı çıkmışlar. Tartışma, açıklama ve ikna çabaları sonuç vermemiş; atalarından kalma alışkanlıklarına son derece bağlı olan askerler onun gerekçelerini dinlemeyi red-

detmiş. Ayrıca kısa bir süre önce uygulamaya konan zorunlu askerlik de kendilerine böylesine baskı uygulayan bir iktidara boyun eğme anlamına geldiği için, itirazları iyice güçlenmiş. Sonunda Paşa kendi kişisel güvenliğini teminat altına almak için kararlı bir yol izlemek zorunda olduğunu görmüş.

Değer verdikleri göreneklerinin çiğnenmesi tehdidiyle iyice çileden çıkmış öfkeli halkın desteklediği ve artık hiçbir şekilde güvenemeyeceği askerleriyle çevrili olarak saraylarından birinde adeta kuşatılmış durumda olan, bütün gelirini topraktan kazanan, o ülkeden bir hanımla evli olan, sancakta yabana atılmayacak kadar malı mülkü olan ve hiddete kapılmış halk tarafından ölümle tehdit edilen bir adam. Böyle bir baskı altındaki Mustafa Paşa'nın bu mücadelede kendi insanların yanında yer almaya karar vermesine şaşmamalı. Ordusunu güçlendirmiş ve geçit vermeyen dağlarına güvenerek, Padişah'ın iradesine karşı çıkmış; böylece Arnavutluk bir anda ayaklanmış.

İsyankâr Paşa'nın başına gelen çeşitli olayları ayrıntısıyla uzun boyu anlatmak çok vakit alır. Doğal olarak, askerleri tarafından sevilen, aynı yola baş koymuş cesur bir adam, ülkenin dağlık ve çetin yapısının da büyük yardımıyla, kendisinden üstün bir güce kafa tutma hakkını kendinde görür. İşte İşkodra Paşası da bunu yapmış. Reşid Mehmed Paşa komutasındaki bir ordu, yerini bulmak ve onu yakalamak için pek çok beyhude girişimde bulunmuş. O, isyanını sürdürmüştü. Girişimlerinin başarısızlığından ötürü sonunda sabrı taşan Padişah durumu denetim altına almak ve ayaklanma önderini kendi tarafına çekmek için her yola başvurma konusunda tam yetki verdiği Ahmed Paşa'yı göndermiş ve isyanı bastırmadan dönmemesini emretmiş.

Bu emri alan Padişah elçisi Arnavutluk'a gitmek üzere başkentten ayrılmış. Ve onun girişimleri, kendinden öncekiler gibi başarısızlığa uğramamış. Asi Paşa'nın ordusundaki askerler ayrıcalıkları kadar yaşamları için de savaşıyorlarmış; geri adım atmaları için artık çok geçmiş; Ahmed Paşa hiçbir sonuç vermeyecek şiddete dayalı bir sistemde direktmenin boşuna olduğunu anında görmüş. Hasımının kişilik yapısını iyi biliyormuş; Padişah Efendi'ye karşı isyanı sayılmazsa, yüce ruhlu, onurlu ve lekesiz bir adam. Padişah ordularının boyun eğdiremediği Paşa'yı ikna etmek için bu duruma bel bağlama yoluna gitmiş. Mustafa Paşa'ya bir ulak göndererek

görüşme ricasında bulunmuş. Hem işin içinde bir hainlik olmadığını, hem de bir korku duymadığını göstermek amacıyla, onun istediği bir yerde, teke tek buluşarak, kendini asi önderin insafına bırakmayı önermiş.

Hassas ve dost canlısı bir kişiliği olan Mustafa Paşa, bu güven belirtisinden duygulanmış ve duraksamadan isteğe uymuş. Ahmed Paşa, vakit geçirmeden, kendi koyduğu koşulları yerine getirmiş ve atını asinin sarayına doğru cesurca sürmüş. Büyük bir nezaketle karşılanmış; kahve ve tütün ikramından sonra iki paşa minderlerin üstünde yan yana oturup buluşmalarına neden olan önemli mevzuu tartışmışlar.

İşkodra Paşası gibi sağduyulu ve muhakeme gücü sağlam bir adama durumunun ümitsizliğini açık bir şekilde göstermek misafir için hiç de zor olmamış. Doğru, şimdiye kadar Padişah ordularının bütün girişimlerini tedbirlerinin akıllılığı, düzenlemelerinin isabetliliği, kendi cesareti ve askerlerinin gayreti sayesinde püskürtmeyi başarmış. Ama işler bu şekilde sonsuza kadar süremezmiş; kendi gücünden yiyormuş, kaynakları sonunda mutlaka tükenecekmiş. Gene de saygın ve özgür biçimde boyun eğmesi için henüz geç değilmiş, hâlâ kellesini kurtarma fırsatı varmış; fakat zayıf düşüp teslim olduğu vakit (ve isyanda diretirse acı çaresizlik anı mutlaka gelecekmış), ona serbestçe uzatıldığında geri çevirdiği merhameti bulmayı nasıl umabilirmiş?

Bu şekilde, hem bu tartışmaların, hem de kendi içindeki sesin baskısı altında kalan, ayrıca saygı duyduğu bir hükümdara karşı gelmekten yorulmuş olan isyankâr önder bu teklife kesin bir cevap vermeden önce enine boyuna düşünmek için zaman istemiş. Ayrıca kendisinin ve ailesinin yaşamlarının tehlikede olmayacağına dair sağlam bir teminat istemiş. Ahmed Paşa tereddüt etmeden bu noktada söz vermiş. Böylece Ahmed Paşa'nın asi önderin sarayında iki gün kalması ve bu süre sonunda ya tek başına ve kılına zarar gelmeden, beraberinde ayaklanmış eyaletin isyanının sürdüğü haberini götürmek üzere ayrılması ya da ev sahibi ve ailesinin kadınlarıyla birlikte, verdiği sözün koruyuculuğu altında İstanbul'a dönmesi kararlaştırılmış.

İkinci seçenek benimsenmiş ve nihayet Ahmed Paşa, İşkodra Paşası ve haremiyle birlikte İstanbul'a dönmüş. İsyankâr reisin hazinesine el konmuş ve hayatını sürdürmesi için yılda yüz yirmi bin kuruş maaş bağ-

lanmış. Ama huzura kabul edilmesi ve Zat-ı şahane'nin ayağını öpme şerefine erişmesi için aradan uzun zaman geçmesi gerekmiş.

Paşa aynı kabulde iki büyük oğlunu da Padişah'a sunmuş ve onlardan çok hoşnut kalan Padişah oracıkta onlara da paşalık payesi vermiş. Oğlanlarla girdiği sohbetle, fes hakkındaki düşüncelerini sormuş: Bunun üzerine, sekiz yaşlarında güzel bir çocuk olan küçük oğlan, saray dalkavuklarını yaya bırakacak bir hazırcevaplıkla, zaten ilk baştan beri bunu beğendiğini, ama şimdi Padişah'ın başında gördükten sonra bin kat daha fazla sevdiğini söylemiş. Bu cevap Mahmud'un öyle hoşuna gitmiş ki hemen oğlana elmaslarla süslü muhteşem bir saat armağan etmiş. Oğlanın görüşme sırasındaki talihi bu kadarla da kalmamış. Gülümseyen hükümdar bu kez başka bir soru sormuş: "Peki, benim genç paşam, hangisini daha çok seviyorsun, İstanbul'u mu, yoksa Arnavutluk'u mu?"

"İstanbul" diye cevap vermiş çocuk, "çünkü siz buradasınız; güneş olmazsa ağaçlar yaprak açamaz; size yakın olmazsak bizler de büyüyünce cesur erkekler olamayız."

Mustafa Paşa'nın bu oğlanın annesini "Haremin İşığı" olarak görmesine şaşmamalı.

Büyük Hanım'ın kılavuzluğunda dış salondan geçip geniş bir merdivenden üst kata çıktık, kısa bir koridordan geçtikten sonra da nihayet Paşa'nın dairesinin kapısına geldik. Eşikten adım atar atmaz gözlerim gerçekten de ışıkla kamaştı: Oda büyüktü, dip tarafı bir basamak yükseltilmiş ve boydan boya bir sedir konmuştu. Girişin yanına mum tepsilerinin bulunduğu iki masa yerleştirilmişti; aralarındaki kemerli girintide, başka mumlar taşıyan gümüş bir dal duruyordu. Perdeler ve sedir örtüleri koyu kırmızı satendendi ve bu örtülerin eteklerine üç santim uzunluğunda sırma saçaklar dikilmişti. Sedinin üstüne renkli ipekle bezenmiş altın yaldızlı kumaşlardan yastıklar serpiştirilmişti. Yükseltinin en uç tarafında yere bir yığın minder konmuştu. Paşa her iki yanında henüz doldurulmuş çubuğunu hazırlayan birer Zenci köle olmak üzere sedirde bağdaş kurmuştu. Odanın ortasında ağır kokular yayan geniş bir mangal vardı.

Mustafa Paşa hâlâ dinç ve sağlıklı bir adam. Orta boyda, gözlerinden birinde hafif bir şaşılık olmasına karşın, yüzünde hoş ve duyarlı bir ifa-

de var. Bizi çok nazik karşıladı, benim ve arkadaşım için kendi oturduğu yere yakın iskemleler konmasını emretti, bu arada Büyük Hanım'a da oturmasını işaret etti. Hanım sedirin ucuna ilişerek buna uydu. Sonraki tören, arkadaşşıma ve bana çubuk sunulmasıydı. Türkiye'de karşı cinsin yanında tütün içmeye davet edilmesi bir kadına verilebilecek en büyük onur.

Bu benim için büyük bir ikilemdi, çünkü tütün içmek asla eğitiminin bir parçası olmamıştı; çubuğu sadece dudaklarıma değdirmenin bile kaçınılmaz olarak beni hasta edeceğini biliyordum. Neyse ki Paşa, kölenin elinden çubuğu alırken hafif ürpertimi ve tiksinti ifademi fark etti ve hoşuma gitmiyorsa çubuğu hemen geri çevirmemi söyledi; bu ikramla yalnızca bana bir kompliman yapmak istemişti.

Beni bu işten kurtardığı için ne kadar mutlu olduğumu söylememe gerek yok; bu mutluluğum Paşa'yı çok eğlendirdi. Kendi çubuğundan birkaç nefes çektikten sonra, hareme ikinci bir mesaj gönderdi ve az sonra Emine Hanım ile gözde odalık göründüler. Bir el hareketiyle ikisinin de az önce anlattığım minderlere oturmalarını istedi; bu sırada odalığın Paşa'nın gönlündeki yüksek yerini fark ettim. Bu, iki oğlunun annesi olmasının yanında, büyük olasılıkla, doğuştan gelme keskin zekâsından da kaynaklanıyordu. Her ne olursa olsun, müthiş doğal yetenekleri ve olağanüstü bir kavrama çabukluğu olduğunu anlamak kolaydı; kazanmış olduğu üstünlüğü de koruyacak gibiydi.

Paşa biraz anlamakla birlikte Fransızca konuşmaya kalkışmadı; ama tükenmez bir sabırla bu dili çalışmasına bakılırsa yakında konuşacaktır. Şimdiden Voltaire, Racine, Boileau, Molière ve pek çok ünlü yazarın eserlerini topladığı hatırı sayılır bir kitaplık oluşturmuş. Bunu böyle erkenden yapmasının nedeni, söylediğine göre, kitapların görünüşlerinin onu çalışmaya heveslendirmesini sağlamamış, çünkü onlara her baktığında, dillerini bilmediği için ondan gizlenmiş zenginlikleri düşünüyor ve bir gün bunları ele geçireceğini umuyormuş.

Bana sorduğu soruların pek çoğu beni şaşırttı; bu ülkede alıştığım genelgeçer sorulardan öylesine farklıydılar ki. Thames Tüneli konusunda beni neredeyse sorguya çekti; tahmini maliyetini, yaklaşık hangi tarihte tamamlanacağını, tam geçtiği noktada nehrin genişliğini, geçenlerin ödeye-

ceği paranın miktarını, yapımı için gerekli paranın nereden bulunduğunu ve nasıl ışıklandırılacağını sordu. Kısacası, bu inşaatla bağlantılı her noktaya öylesine dikkatle eğildi ki merakını doyurabildiğim için kendimi haklı olarak kutladım.

Daha sonra, şöyle bir lafını ışıttığı Londra Yangın Sigortası şirketleri'yle ilgili sorular yöneltti. Sistemin bütününü ona açıkladığımda, bu türden bir kurumun İstanbul'da kurulmamış olmasından duyduğu esefi belirtti. Bu eksiklik konusunda özellikle duyarlıydı, çünkü kısa bir süre önce, en küçük parçasını bile kurtaramadığı değerli mobilya ve eşyalarla dolu bir evini yangında kaybetmişti. Bizim şirketlerimizden birinin köşkünü sigortalamayı kabul edip etmeyeceği konusundaki fikrimi sordu; çünkü kabul ederlerse hemen bu anlaşmayı yapmak için gerekli adımları atacaktı. Ona, İstanbul'daki yangınların sıklığından haberdar olduklarını, bu yüzden böyle büyük bir risk almaya onları ikna etmenin güç olacağını ve arzusuna uymaları halinde de fahiş bir sigorta bedeli isteyeceklerini açıkladım. Bu itirazların tamamen akla yakın olduğunu hemen kabullenmekle birlikte, böyle bir fikirden vazgeçme gereğine çok hayıflandı.

Sohbet sırasında, başına gelen felaketlere katlanmasına yardımcı olan felsefeden söz açıldığında verdiği cevap o kadar tipik ki, aynen aktarmalıyım: "Çarkıfelek" dedi, "hayat yollarında benim için öylesine uzun zaman düzgün döndü ki tersine dönmesine hayret etmek yerine, bunca yıl böyle tıkr tıkr işlemesine şaşırmalıyım."

Böyle bir cevap karşısında yorum yapmak boşuna olurdu.

Nazik tavırları ve zekice sohbeti sayesinde birlikte çok hoş vakit geçirdiğimiz Paşa'dan ayrılmak için izin istediğimde buna üzülmедim değil. Onunla kendi dilinde konuşabilseydim, ondan çok daha fazla etkileneceğime kuşkum yok. Yanından ayrılmamızdan önce, Sultan Mihrimah'ın düğün şenlikleri sırasında, Kâğıthane'de almış olduğu bir evde Büyük Hanım ve kızıyla birlikte birkaç gün geçirmeye çağırdı bizi. Hareme geri döndüğümüzde, güzel Emine'ye babasının zekâsını ve bilgisini ne kadar takdir ettiğimi söylemekten kendimi alıkoyamadım. Ama kızına Paşa'yı övmek, "güle koku sürmek" gibiydi; insanların yorumları, babasını onun gözünde olduğundan daha fazla yüceltemezdi.

Eğer ihtişam huzurlu bir dinlenmenin sigortasıysa, Mustafa Paşa'nın çatısı altında deliksiz bir uyku çekmemiz kaçınılmaz demektir. Yataklarımız altın işler ve bezemelerle parıl parıldı; eminim, başımı yastığıma koyana kadar çevremde dolanan güzel kızın da düşlerim üzerindeki etkisi büyüktü. Bundan daha keyifli bir gece geçirdiğimi hatırlamıyorum. Baş kişisi ve konusuyla güzel Emine'nin etrafında dönen tatlı düşler gördüm; ara sıra savaş ve ıstırapla ilgili soluk hayallerin belirmesine rağmen, parlak bir gülümseme ve yumuşak bir bakış bu kasveti dağıtıyor, bir an için örtülen ışığı ve güzelliği on kat parıltıyla geri getiriyordu.

Sabah, bu cana yakın aileye borçlu olduğumuz bir sürü hoş anıyla birlikte Pera'ya döndük. Onlardan ayrıldıktan iki gün sonra, Paşa'nın hareminin dört bir yana dağıtılmış olduğunu ve köşkün tümüyle boşaltıldığını öğrenmek bize çok acı verdi. Emine Hanım'ın dairesinde uzun süre oyalandığından söz ettiğim hasta halayık, bir gece önce vebadan ölmüştü!

Düğün Alayı–İlk Törenler–Peygamber’in Hırkası–Serasker Paşa’nın Konağı–Konak Meydanı–Pitoresk Gruplar–Bir Evin İçi–Türk Çocukları– Doğu Merakı–Türk Çocuklarının Giyimi–Askeri Müzik Alayı–Kalabalığın Hızla Dağılması–Serasker Kulesi–Yangın Gözcüsü Saraylı Geline Adaylar–Sarayın Bulduğu Çare–Said Paşa Serasker’in Politikası –Huzura Kabul–Ava Giden Avlanır Dahice Dalavere–Yüce Ekonomi –Pırlanta Trafiği–Gecikmenin Tehlikesi–Düğün Armağanları–İlginç Bir Görüşme

İşkodra Paşası’nın haremینی ziyaretimden birkaç gün sonra, babam ve ben Padişah’ın ikinci kızı Mihrimah Sultan’ın evlenmesi onuruna düzenlenen düğün alayını izlemek üzere, sabah dokuzda İstanbul’a doğru yola çıktık. On dokuz yaşındaki güzel Sultan, bütün armağanların en onurlusunu Padişah Efendi’nin elinden almak üzere onun emriyle Çanak-kale’deki sancağından çağrılan Mehmed Said Paşa’ya verilecekti.

Düğün alayını anlatmaya başlamadan önce, gözleriyle görmüş birinin ağzından duyduğum kadarıyla, törenlerin halka açık olmayan bölümünden söz etmek galiba yerinde olacak.

Kutlama için saptanan gün 7 Nisan’dı. Saray müneccimi, nikâhta hazır bulunması gereken kişilerin bir araya gelmesi için en uğurlu saati belirlemiş ve kızlar ağası iki gün öncesinden bu kişilerin davetiyelerini göndermiş. Davetliler Saray haznedarının, Hz. Muhammed’in kutsal hırkasını barındıran odanın yanındaki özel dairesinde toplanmışlar. Bu oda büyük Sultan’ın nikâhının da kıyıldığı yer. Bütün topluluk, müneccimin uğurlu olduğunu öngördüğü saatte odaya girmiş ve kutsal emanetin huzurunda huşu içinde bir süre durmuş; ardından, seçkin topluluğun her üyesi halının üstünde kendisi için hazırlanan yere oturmuş.

Sadrızam Mehmed Rauf Paşa sedirde baş köşeye yerleşmiş, yanına bu yüce töreni yönetecek olan Şeyhülislam Mekkizade Mustafa Asım Efendi’yi oturtmuş. Sağ tarafa Sultan’ın vekili olarak Saray baş haremağası oturmuş; Sultan’ın şahitleri önde gelen haremağalarından Osman Ağa ile Hazine-i Âmire nazırlarından biriymiş. Sol tarafa Mehmed Said Paşa’nın babalı-

ğı ve vekili Serasker Paşa'nın yanı sıra şahitleri olarak Padişah'ın büyük damadı Halil Rıfat Paşa, sarayın askeri müşavirlerinden Ahmed Fevzi Paşa, Dahiliye Nazırı ve Şûra-yı Devlet üyelerinden Mehmed Said Pertev Efendi ile dört kişi daha oturmuş. Şeyhülislam'la birlikte dua etmek üzere bu aziz topluluğa kabul edilen şeyhler ve din adamları arasında, Ayasofya Camisi'nin vaizi Hacı Yusuf Efendi ile Eyüp Sultan Camisi'nin birinci imamı ve Sultan Ahmet Camisi'nin vaizi Hacı Abdullah Efendi de bulunuyormuş.

Davetliler oturur oturmaz, hırka-i şerif odasına bakan görevliler Doğu âdetlerine uygun olarak herkese kokular ve gülsuyu tutmuş; onların çekilmesinden sonra kapılar kapatılmış ve nikâhı kıyılacak çifti kutsamak üzere Şeyhülislam'ın okuduğu duayla törene başlanmış. Ardından iki tarafın vekillerine alışılagelen sorular yöneltilmiş.

Nikâh akdi biter bitmez, kapılar yeniden ardına kadar açılmış ve iki şeyh duruma uygun bir dua okumuş. Duanın sonunda, seçkin topluluktakilere hırka-i şerif odasından çıkıp yan daireye geçmiş ve orada kendileri için hazırlanmış olan yiyeceklerin tadına bakmışlar. Daha sonra, hünkârın kişisel hazinesine bakan görevli Zat-ı şahane'nin onlara sunmaktan mutluluk duyduğu zengin armağanları dağıtmış. Ardından da topluluk Saray'dan ayrılmış.

Onların gitmesiyle birlikte, Valide Sultan gelinin çeyizini Baş Ağa (haremağası ve vekilharç) aracılığıyla, Serasker'in köşkünde beklerken bir yandan da büyük bir tantanayla Saray'a gönderilecek kendi düğün armağanının hazırlıklarını denetleyen damada göndermiş.

Düğün alay Serasker'in (damadın babalığı) konağından saat on buçukta yola çıkacaktı. Biz de buna göre hareket ederek yürüyüş hattına bakan bir pencere kiraladık. Buradan, alayın konak avlusundan çıkışını, önündeki geniş meydanı geçişini ve nihayet Padişah'ın konutuna giden dar sokakta gözden kayboluşunu izleyebilecektik.

Yukarıdan baktığımız meydan atlılar, yayalar ve arabalarla doluydu. Alayın geçeceği yolun kenarına tek sıra dizilmiş askerlerin hemen arkasında kadınlar gruplar halinde çömelmişlerdi. Bazıları, açıkgöz bir Müslüman tarafından kurulmuş olan ve oturma yerleri bir kuruş (iki buçuk peni) gibi düşük bir fiyata satılan yüksek bir platforma çıkmışlardı. Yayaların ardında arabalar kırmızı gelincik tarlaları gibi dizilmişlerdi; alayın geçeceği yerin

ötelere kadar, bütün meydan son derece pitoresk bir karmaşa içinde oraya buraya dağılmış insanlarla doluydu. Bir tarafta bir dizi sürücü, kiralamak üzere getirilmiş atları yürütüyor, öbür tarafta bir grup Yahudi erkek laflıyor ve birbirlerine el şakaları yapıyorlar; bu arada Yahudi kadınlar saç biçimlerini gözlerden gizleyen kaba pamuklu eşarplara sıkıca sarınmışlar. Diğer bir tarafta, kar beyazı sarıkları ve koyu renkli cüppeleriyle yarım düzine kadar âlim, alınlarına yeşil şallar sarmış, kenarları ve yakası kürklü koyu kırmızı veya kahverengi kaftanlar giymiş hacılarla çarpıcı bir tezat oluşturuyor. Orada bir asker topluluğu, burada bir Bulgar çalgıcı grubu; çalgıcıların yün kısmı içe gelecek biçimde dikilmiş koyun postundan ceketleri, siyah astragan kalpakları ve deri dizlikleri var. Yirmi kadar Ermeni yüksek kalpakları ve koyu kırmızı yemenileriyle yavaş yavaş yol açmaya çalışırken, yanlarından geçen bir Frenk grubu, telaşlı adımlarıyla sanki *coute qui coute* [neye mal olursa olsun] hedeflerine ulaşmakta kararlı olduklarını gösterircesine, onları iteleyip kakalıyor.

Tuttuğumuz pencerenin yakınlarındaki küçük bir tepeciğin üstünde Zenci çubukçuların hizmet ettiği bir çift Türk, halılarını yaymış, sakince çubuklarını tütürüyorlardı. Orada burada, şerbet ve muhallebi satılan yuvarlak tezgâhları gölgeleyen, beyaz ketenden dev şemsiyeler göze çarpıyordu. Bunların çevresine, hepsinin gözleri kızıl feslerinin etrafına sardıkları şal kadar siyah, gürültücü bir Rum kalabalığı toplanmıştı.

Bulunduğumuz odanın içindeki manzara da en az dışarıdaki kadar tipikti; geri kalan pencereler, ciddi görünümlü dört yaşlı Türk tarafından kiralanmıştı. Yanlarında sekiz veya on yaşlarında yarım düzine kadar sevimli kız çocuğu getirmişlerdi. Bunlar erken yaşta öğrendikleri, üstün erkek cinsine karşı haremden önde gelen duygu olan bir tür korku ve saygıyla sedirin bir ucuna iki büküm oturmuşlardı.

Bizim içeriye girmemiz onları biraz hareketlendirdi denebilir; tercümanımız ciddi görünüşlü ve sakallı bir Müslümanın, Atlantik ötesindeki kardeşlerimiz gibi tepeden inercesine ve davranışının küstahlık sayılabileceğini aklının köşesinden bile geçirmeden yönelttiği sorulara, kim ve neyin nesi olduğumuza, ne zaman geldiğimize ve nereye gideceğimize dair sorulara cevap yetiştirirken, ben de sevimli çocuklarla kolayca kaynaşmış-

tım. Bonemdeki çiçekleri ellemelerine, şalıma dokunmalarına ve küçük tombul parmaklarını kuşağında gezdirmelerine izin verdim. Grubun en muhterem kişisi, sedirin baş köşesine kurulmuştu; üstelik adı basmaya oturması şanına yakışmazmış gibi, hizmetkârları sedirin üstüne altın saçaklı, koyu kırmızı yün bir halı sermişlerdi. Adam çubuğu kendi ağzından çıkarıp çubukçusuyla babama gönderdi –hakaretten çok, gönül okşayıcı, babama yüksek değer verildiğini gösteren bir hareketti bu; babam buna karşılık olarak tercümana üzerine pudra şekeri ekilmiş muhallebi aldırarak çocuklara bir ziyafet sundu. Bu şekilde canciğer dostlar haline geldik.

Siyah, mahmur gözleri ve gül tomurcuğu gibi dudakları olan küçük kızlardan biri –ki bu ülkenin kadınları için tipik olan uyuşukluğu ve tembelliği erken yaşta kapmıştı– kenarları kakım kürkü, altın işlemeli mor kaside bir yelek giymişti; pembe muslin entarisi beline bağlanmış yün kuşağın içine sokulmuştu; yeşil basmadan bol şalvarı küçük çıplak ayaklarına bol kıvrımlar halinde iniyordu. Sedirden indiğinde, önünde durmakta olan sarı terlikleri, ayaklarının ancak uçlarını örtmekteydi.

Belki bir yaş daha küçük olan diğer bir kız koyu kırmızı, merinos yününden, samur yakalı bir yelek giymişti. İzmir modası fesi ufak incilerle süslenmişti; entarisi sarı, şalvarı mavi ve iç gömleği soluk kehribar rengindeydi. Hiçbir şey küçük bir Türk kızının giysisinden daha abartılı olmaz: Her birinin ucuna küçük bir fiyonk bağlanmış yirmi kadar minicik örgülü uzun saçlar; ibrişim saçaklı süslerle dirsekten itibaren genişleyerek kalçanın altına kadar sarkan dar yenler; fildişi omuzlardan ve kar beyazı gerdandan geriye kaymış ağır bir yelek.

İki yaşında bir kız çocuğunun elbisesi ile yirmi iki yaşında bir kadının arasında hiçbir fark yok. Aynı takılar, aynı model, aynı kumaş ikisinde de var; sadece bir nicelik farkı söz konusu. Önemli olaylar dışında, çocuklara elmaslar takıp takıştırılıyor. Süsler, işlemler ve kurdeleler bakımından büyüklerinden hiç geri kalmıyorlar; onlara denk bir süslemeye varamamalarının tek nedeni, küçük bedenlerinde bunları konduracak yeterince yer bulunmaması.

Nihayet uzaktan, konak avlusunda askeri müziğin başladığını işittik. Mızıkai Hümayun çalgıcıları Mahmudiye Marşı'nı çalarak yürüyüşe başladı.

Onları çift sıra halinde ilerleyen piyade alayı izliyordu. Arkadan yaya hizmet-kârlarla çevrili yirmi kadar atlı erkân zabiti geliyordu, bunlar arasında saray muhafız birliğinden birkaç mirliva ve miralay vardı. Bunların ardından iki açık ve dört boş araba görüldü; arabaları damadın Padişah ailesine sunacağı armağanlar izledi. İlk önce, Serasker'in yüz kadar adamı yürüyüşe geçti; yaklaşık yirmi kadarı başlarının üstünde, renkli tülbentlerle örtülmüş, sarkan kurdelelerle süslenmiş ve içlerinde porselen kâselere tepeleme doldurulmuş en pahalısından şekerlemeler bulunan tel kafesler taşıyorlardı; şekerler ışıktaki mücevher gibi parıltılar saçıyorlardı. Bunların arkasından, Valide Sultan'a giden, Hindistan, Tibet ve Lahor'da dokunmuş en nadide kumaşları, ipekleri ve başka muhteşem armağanları taşıyan başka hizmetliler geçti.

Sonra geline sunulacak armağanlar geldi: Doğu'nun en harika esanslarıyla birlikte, som gümüşten iki tuvalet takımı; aynı malzemeden büyük bir tepsinin üstüne yerleştirilmiş gümüş bir yemek takımı; değerli taşlarla, altın ve gümüş süslerle kaplı birkaç gümüş tepsi; üstüne altın paraların yığıldığı başka tepsiler. Hepsi de gümüş kafeslerle örtülmüş bu eşyaları taşıyanların yanında birer de içoğlanı yürüyordu.

Başlarındaki tepsilerde renkli muslinlere sarılmış şallar taşıyan dört adamı, şeffaf örtülerin altına yerleştirilmiş, banyo için gerekli bütün malzemeye yüklü bir düzine adam izledi. Birincisi yıldız desenli sedef kakmalı ve kayışları bir sıra pırlantayla süslenmiş abanoz takunyalar, ikincisi simli kumaştan, ipek çiçeklerle bezenmiş eşarplar, üçüncüsü altın saçaklı ipek peşkirler, dördüncüsü çiçekli satenden bir peştamal, beşincisi perdahlı altından geniş bir leğen, altıncısı elmaslarla süslenmiş fildişi bir tarak, yedincisi zümrütler ve küçük incilerle süslenmiş bir çift terlik, sekizincisi göğüs çevresine gümüş saçak geçirilmiş uçuk pembe tül den bir iç gömleği, dokuzuncusu kokulu sabunların yer aldığı, altın kilitli bir billur kasa, onuncusu üstüne yakutların kakıldığı abanoz bir koku şişesi, on birincisi üstüne bir sürü mücevher yerleştirilmiş altın bir çerçevesi olan bir el aynası ve on ikincisi koyu kırmızı kadifeden, altın çiçeklerle bezenmiş, altın saçaklı bir sedir örtüsü taşıyordu.

Armağan geçidinden sonra altın yaldızlı ve kahverengi elbiseler giymiş dört hadım belirdi; onların izleyen refakat birliğinin ardından, çevresin-

deki yaverlerle birlikte Serasker Paşa göründü; Paşa'nın arkasından bando eşliğinde yürüyen ve tüfeklerinin parlak namluları güneşte ışıklar saçan ikinci bir piyade alayı yürüyüşe geçti. Böylece alay son buldu. Ama gösterinin ilginç bir kısmı daha vardı. Konaktaki misafirlerin birer seyisin idaresindeki atları, parıltılı bellemeleri ve süslü dizginleriyle geniş kapıdan sanki caka satmak istercesine sekerek çıktı. Meydanı doldurmuş olan toplulukların tümü de harekete geçti; koyu kırmızı arabalar durdukları yerlerden kalkmaya başladı. Şerbet satıcıları abartılı bir bağırış çağırışla gelip geçenlere mallarını övmeye koyuldular; Türkler çubuklarını hizmetkârlarına teslim edip halılarından kalktılar ve tabii halılar da hemen dürülüp kaldırıldı; Bulgarlar tulumlarını şişirdiler ve herhalde bir ayırı örnek alan ağır ve hantal danslarıyla yaya-
ların yolunu kestiler. Ben bu manzarayı izlemeyi bıraktığımda, az önce geniş meydanı dolduran kalabalığın onda dokuzu önümden geçip gitmişti.

Büyük giriş kapısında gotik bezemeler bulunan Sultan Bayezid Camisi'nin kubbesinden parlak ve sıcacık güneş ışınları yansiyordu. Yaprak şeklinde süslerin oyulduğu mahfilleri olan caminin burmalı minarelerinin ardında Serasker Kulesi yükseliyor. Köşk avlusunun köşesine dikilmiş bu yüksek ve beyaz bina, çevreyi gözetleyen dev bir muhafız gibi duruyor. Tepesine çıkıldığında (ki daha sonra çıktık) dünyanın en muhteşem manzaraları gözlerinizin önüne seriliyor.

Bir yanda tarihi İstanbul şehri bir harita gibi uzanıyor; şehrin binlerce damına ve beş bin minaresine, hanlarına ve çarşılarına, saraylarına ve zindanlarına yukarıdan bakıyorsunuz. Birkaç adım atıp bir sonraki pence-
reye vardığınızda, Marmara Denizi kalabalık sahilleri, kayalık adaları ve parıltılı dalgalarıyla düşüncelerinizi sılaya, "altın batı"ya taşıyor. Bir noktada kardan tacıyla Uludağ, diğer noktada ise gün ışığında gülen hayat dolu Boğaz iliştiriyor gözünüze. Sola döndüğünüzde, dünyanın zenginliklerinin üzerinden geçip Doğu'ya aktığı Altın Boynuz ayaklarınızın dibinde uzanıyor. Gözleriniz etrafı süzmekten, zihniniz hayranlıktan yorulunca, karanlık ve kıraç kayalıklarıyla bir dizi dağın kuşattığı periler ülkesini andıran "Tatlı Sular Vadisi"ne bakarak gözlerinizi dinlendirebilirsiniz. Ve sonunda Serasker Kulesi'nin baş döndürücü üç yüz otuz basamağını indiğinizde, düş gücü ya da sağduyudan yoksun değilseniz, güzel olanı sevmek ve yüce olanı

takdir etme becerisinden yoksun değilseniz, duygu ve hayal dünyasında geçirmiş olduğunuz bu bir saat zihninize kazanmış olur: Hareketli, soluk alan şehir ayaklarınızın dibinde, tatlı, sakın vadi yanınızda ve derinliklerine varılamaz, gizemli deniz göz alabildiğine önünüzde.

Böyle bir sahnede insan ne kadar da cüce kalıyor!

Türklerin Yangın Kulesi adını verdikleri Serasker Kulesi'nin itfaiyenin gözetleme kulesi olduğunu belirtmeyi unutmamalıyım. Saatte bir birlerinden nöbet devralan altı görevli, gece ve gündüz sürekli gözetlemede. Gece nöbeti sırasında gözcü, turlarını ayağında bir çift takunyayla yapıyor. Tahtadan yapılan ve tabanı demir olan bu takunyalar, sürekli gürültü çıkararak gözcünün uykuya yenilip görevini ihmal etmesini engelliyor.

Mihrimah Sultan'la evlenmek için eşit derecede uygun yedi aday varmış. Bu yüzden, Padişah sonunda kızını tebaasından talihli bir soyluya vereceğini bildirdiğinde, yediyi yedi kez katlayan entrikalar dönmeye başlamış. Babiâli ayağa kalkmış durumda; yedi adayın tümü de diken üstünde; her köşk ve harem *qui vive* [acaba kim] merakı içinde; baharı müjdeleyen parlak kelebekler gibi, sarı kanatlar üstünde rüşvetler uçuşuyor; Padişah'ın kendisi de çelişkili öğütlerden ve çatışan çıkarlardan yorulmuş, kararsız. Bu arada, pek çok kişi Saray'ın sonunda yakışıklı ve zengin bir adam olan Edirneli Mustafa Paşa'da karar kılacağı konusunda fikir birliğine varmış. Üstelik Sultan'ın da onu gördüğü ve beğendiği rivayet ediliyormuş.

Ne var ki, dehşet içinde bir gençlik geçiren ve kanlı bir erişkinlik dönemi yaşayan Sultan Mahmud bir kişiyi yüceltip pek çok kişiyi küstürme riskine girmeyecek kadar usta bir taktisyen haline gelmiş. Ve çevresindekilerden hiçbirinin aklına gelmeyen bir çareye başvurmuş. Yedi adayın isimlerini yedi ayrı kâğıt parçasına yazdırmış; ertesi cuma, camiye gittiğinde hepsini topluca seccadesinin altına koymuş. Kâğıtlar ibadeti boyunca orada kalmış. Namazını bitirdiğinde, bu sınav anında, kızı ve imparatorluğu için en hayırlı olacak kişinin adını çekmeye yardımcı olmaları için Allah'a ve Peygamber'e dua etmiş. Duasının kabul edilip edilmediğini bilmiyorum; ama Yüce parmaklar, Çanakkaleli Said Paşa'nın adının yazılı olduğu kâğıdı çekmiş.

Said Paşa otuz üç veya otuz dört yaşında, onu çok çekici kılan iyiliksever ve cana yakın bir yüz ifadesi taşıyan yakışıklı bir adam. Saray'daki ka-

riyerine padişahın bir içoğlanı olarak başlamış, bir süre seyisler ve uşaklarla kalmasını gerektiren bir emre uymayı reddettiği için efendisinin gözünden düşmüş. Bu davranışı, Türkiye’de çok ender görülen bir özsaygı örneği olduğu için, öfke kadar büyük bir şaşkınlık da uyandırmış. Ayıplanarak Saray’dan kovulan genç maceraperest, Mevlevi tarikatına katılmış; fakat bir yıl sonra Padişah tarafından geri çağırılmış ve kendisine orduda bir görev verilmiş. Bu dönemin ardından, Doğu’da genellikle görüldüğü gibi, paşalığa yükselişi hızlı olmuş. Ve hayat kitabının son yaprağındaki harflerin altında yazılmış olduğu söylenebilir.

Hikâyesini bu şekilde hızla özetledikten sonra, sanırım Said Paşa’nın Çanakkale’den yoksul bir adam olarak ayrıldığını eklememe ve okurlarıma, unvanlı bir çulsuzun Padişah kızına uygun bir eş olamayacağını hatırlatmama gerek yok. Bu açmaza çözüm bulmak gerekiyormuş ve bu gerekliliğin ortaya çıkmasıyla çaresinin bulunması bir olmuş.

Serasker, iki yıl önce, Saliha Sultan’la evlenebilmesi için Halil Paşa’yı evlat edinmiş ve ona karşı çok cömert bir babalık göstermiş. Karşılaşılan yeni güçlükte de öne çıkmış ve beş parasız Said Paşa kendini bir anda zengin bir adam olarak bulmuş.

Bundan sonra, talihli damadı haşmetli kayınpederine tanıtma görevi, yüksek bir nazır ve bir ebeveyn olarak çifte sorumluluk taşıyan Serasker’e düşmüş. Kurnaz yaşlı dalkavuşun evlat edindiği ilk oğlu için yaptıklarının anısı, o an için daha çok evliliğin parasal düzenlemeleriyle ilgili iki kişinin yüreklerinde çok farklı duygular uyandırmış.

“Devletli Padişahım” demiş nazır, “Allah’ın soylu kızınızın kocası olmak gibi yüce bir şerefi bahsettiği damadı, evlatlık oğlum Said Paşa’yı takdim ediyorum. Savaşta cesur olduğu kadar devlet işlerinde akıllı, manen cesaretli olduğu kadar mizacıyla yumuşak, bilgili, nazik ve uysal olduğunu, siz Padişah Hazretleri’ne (Allah sonunuzu hayır etsin!) şevkle bağlı olduğunu bildiğim için, bunu büyük bir saadette yapıyorum. O, göğün altındaki her fazilete sahiptir; sadece bir tek kusuru var.”

“O ne ola ki?” diye sormuş kaşlarını hayretle kaldıran Padişah. “Böyle parlak vasıfların etkisine gölge düşürebiliyorsa, gerçekten önemli bir kusur olmalı.”

“Ne yazık ki, Ulu Padişahım” diye cevap vermiş Serasker, “Said Paşa fakirdir!”

Bu nokta yeterince dokunaklıymış; Padişah’ın ikinci damadının da babalığı olma şerefini, ilkinin evliliğinde olduğu gibi çok yüksek bir bedel ödemeksizin elde etmeye can atan kurnaz nazır, o zaman yaptığı muazzam masrafların hatırlanmasının kendisini şimdi benzeri bir harcamadan kurtaracağını düşünerek için için sevinmiş. Ne var ki, Padişah da elmasın yalnızca elmasla kesilebileceğini öğrenmiş biri. Bu ilkedен hareketle, yumuşak bir tarzda, kelimeleri aynı olmasa da, özü itibarıyla ölümsüz ozanımızın “Doğru, yazık, çok yazık ki doğru” mısrasındaki duyguyu taşıyan bir cevap vermiş:

“Öyleyse, babalığının Ulu Padişah’ın varlıkları ve cömert Seraskeri olduğunun farkında değil demek ki.”

Nazır bu durumda ister istemez gururunun okşandığını ve şeref duyduğunu göstermeye çalışan bir eda takınmış ve kendisinden beklenen her şeyi anlamasına yeten nazik kelimeler için teşekkür bile etmiş. Kasa-sından Galata’daki Frenk tacirlerin sağladığı, değeri iki milyon kuruşa varan miktarda altını çıkarmak üzere huzurdan ayrılmış.

Ne var ki, asıl komedi daha sonra yaşanmış. Saray ailesinden biri evlendiğinde, imparatorluktaki her paşanın varlığıyla orantılı bir armağan sunması beklenir; bu genellikle ziynet eşyası olduğu için, mabeyinci verilmesi düşünülen armağanın değerini öğrendikten sonra, herkese bunu en makbul olarak hangi şekilde verebileceğini bildirir. Böylece aynı çeşitte bir sürü armağan gelmesi ihtimalinin önüne geçilmiş olur.

Halil Paşa’yla evlendiğinde Saliha Sultan’ın bu şekilde elde ettiği elmaslar epeyce fazlamış. Padişah’ın kız kardeşlerinde genellikle görülen tutumun tam tersine, Saliha kendisini başkaları önünde teşhir etmekten zevk almayacak kadar somurtkan ve bencil bir kişiliğe sahip; dahası, haremde bile gösteriş yapmaya yeltenmeyecek kadar kibirli. Hayranlık duyulacak bir taktisyen olan Haşmetli Padişah, el altından biraz para kazanmak için bu sevimsiz niteliklerden yararlanmayı düşünerek, çok parlak bir plan tasarlamış.

Kızına bir ziyarette bulunmuş; ayağını öptürüp, yakınına, yerdeki minderlerin üstüne oturması için yüce iznini verdiğini belirten nazik bir

işaret yaptıktan sonra, onunla konuşmaya tenezzül eder gibi bir ifadeyle, asla takmadığı mücevherlerin hiçbir işe yaramadığını açıklamış ve bunlardan kurtulup, getirecekleri paranın faiziyle şu anki gelirine katkıda bulunması şeklinde bir çare önermiş.

Sultan saygılı bir suskunluk içinde söylenenleri dinlemiş; sonra da cesaretini toplayıp bir Padişah kızının elmaslarını alacak birinin bulunacağından duyduğu kuşkuyu dile getirmiş. Ne var ki, Haşmetli Padişah anında bu güçlüğe de bir çözüm getirmiş ve kendisi alıcı olmayı önermiş. Sultan'ın onayı alındıktan sonra ödenecek bedel kararlaştırılmış. Buna göre anapara Hazine-i Âmire'de kalacak ve kız faizini alacaktı. Böylece, değerlerinin küçük bir yüzdesine elde edilen mücevherler, Saray kuyumcuları tarafından genç Sultan için yeniden işlenmek üzere zaferle götürülmüş!

Hepsi bu kadar da değil; paşalar armağanlarının meblağını bildirdiklerinde, bunların parası hemen oracıkta alınmış ve karşılık olarak, yeni sahibelerinin zevkine uygun olarak işlenmiş bu elmaslar verilmiş.

Kapana kısıtılan Serasker kasasında mışıl mışıl rahat yatmakta olan sevgili altınlarını çıkarmak ve para bozan Frenklere dağıtmak üzere huzurdan çekildiğinde işler bu durumdaymış. Paşaların birçoğu henüz armağanlarını sunmamış olduğundan, kurnaz bir dalavere için hâlâ vakit varmış. Yüce Divan'da usul, her soylunun vermeyi amaçladığı hediyenin miktarını bildirmesi. Ve bu bildirim genellikle armağanın gerçek değerinin iki katı veya bin kuruş kadar üzerinde oluyor. Serasker bu bildirimleri toplamış ve ardından bir tamim çıkararak geç (bu sefer çok geç!) kalmış paşalara, "Arzın Nuru", "Güneşin Kardeşi" ve "Kudretli" Yüce Padişah Mahmud'un cömertliğini gösterip müstakbel damadı Mehmed Said Paşa'nın üzerine elmaslar yağdırdığını ve yoluna değerli taşlar döküğünü, durum böyle olunca, damadın babalığı ve müşaviri olarak henüz armağanlarıyla kendisine şeref vermemiş paşaların bunları artık hiçbir işine yaramayacak elmaslar yerine, imparatorlukta geçerli para şeklinde sunmaları çözümünü önerdiğini bildirmiş.

Bu öneri aslında bir buyrukmuş; isim ve armağan listeleri düzenbaz Serasker'in elindeymiş; her paşa öne çıkıp Serasker'in haznedarına kendisinin belirlediği miktarı, para olarak ödemek zorunda kalmış!

Bir Türk'ün zekâsını kişisel çıkarları kadar keskinleştiren başka hiçbir şey yoktur.

Uzaklaştığımız konuya yeniden dönelim. Alay, Divanyolu adı verilen sokaktan geçerek Padişah Sarayı'nın yakınındaki Ayasofya Camisi'nde son buldu. Ortakapı'ya ulaşıldığında, bütün zabitler atlarından inip, haremın girişine giden bir geçit oluşturdular; buradan evlilik armağanları Topkapı Sarayı'na nakledildi.

Geleneğe göre, damadın adına hareket eden Serasker, Sultan'ın vekili olan kızlar ağasıyla görüşmek için dil döküp bunu başarmış. İmparatorluğun bütün haremağaları içinde en kalın dudaklar, en yassı burun, en küçük gözler ve en biçimsiz beden bu çirkin Zenci adamda. Düş gücü, çirkinliğini resmedemez! Elinde hayat ve ölüm hükmünü tutan kibirli nazır, işte bu iğrenç insan karikatürünün önünde yalvararak diz çökmüş. Kızlar ağasının onu beklediği muhteşem dairenin eşiğini geçer geçmez, kendini yere atarak gençlik ve güzelliğin bu canavarsı temsilcisinden, "Yaradanın Nuru" ve "Parlayan Ay" Sultan'ın ayağının altındaki tozu öpen kölesine merhamet etmesini istemiş. Çirkin Zenci gözlerini kaçırmış, başını çevirmiş ve erdemlilik taslamış; ama bir sürü cilveleşmeden sonra, kır saçlı Serasker'in âşıkane ateşliliği ödüllendirilmiş; kendisine uzanan kara ele sıkıca sarılmış; armağanlar tenezzül edercesine kabul edilmiş; saraylı hanımların adına şekerlemeleri kızlar ağasının kendisi, daha değerli armağanları da Saray'ın baş haremağaları almış ve derhal ona iletmışler.

Ve ilahi komedyanın ilk perdesi böylece sona ermiş!

*Güzel Manzara–Asya Sahili–Türk Mezarlıkları–Padişah Sarayı
Haliç–Uludağ–Arabacı–Araba–Acem Köşkü–Üsküdar Kışlası
Selimiye Camisi–Valide Sultan’ın Terliği–Saray Muhafızı
Ordunun Hammaddesi– Makarna Fabrikası–Yüce Hedefler
Saray Muhafızlarının Binbaşı–Faydacılığın Zaferi–Bağlarbaşı
Kutsal Mezar–Vebalıların Kampları–Batan Güneş–Avrupa’ya
Dönüş–Tophane Meydanı*

Üsküdar’a geçtiğimiz günden daha güzelini ender olarak görmüşümdür: Güneş Boğaz’ın üzerinde parlıyor, uzun servilerin tepeleri ışıktaki altın gibi gözüküyor ve tüylere benzeyen dalları esintide hafifçe sallanıyordu. Masmavi gökyüzü burmalı minarelerin çevresini sarıyordu; gün ışığı dokunduğu boyalı evleri dev çiçeklere dönüştürüyordu; ok biçimli kayığımız, deniz yüzeyinde salınırken sanki nefes alır gibiydi.

Muhteşem bir manzaraydı bu! Az sonra, mavi suların kucağında, tepemizdeki yabancı kuşlarla birlikte Karadeniz’e doğru yol alıyorduk. Sarayları, politik manevraları ve iktidar odağıyla birlikte Avrupa yanımızda ve arkamızda kalmıştı. Dumanlı dağları, servili tepeleriyle gölgeli Asya bizim gelişimize sevinir gibiydi. Yolculuğumuzun bu kadar kısa olmasına ne çok hayıflandım: Birkaç kürek çekişi, birkaç yürek atışı ve işte “Kız Kulesi”ni de geçtik. En yüksek tepenin doruğuna kurulmuş olan Padişah’ın Acem köşkünün dibindeki vadide, viran caminin yanı başında karayı izlemeye başladık.

Bu noktada kara, bir grup çınar ve akasyanın uzun dallarıyla yıkık dökük mabedin kalıntılarını sardığı yeşil bir vadi oluşturacak biçimde zarif bir kıvrım yapıyordu. Sağda solda tek başına kalmış bir servi, karanlık başını açık ufka doğru öldürücü bir mızrak gibi savuruyordu. Pembe çiçekler açmış güleç yüzlü badem ağaçları, bu servilerin kasvetli azametiyle büyük tezat oluşturuyordu. Yabancı çiçeklerin açtığı çimenlik kıyının kenarında yükselen mezar taşlarının üzerine dökülen badem çiçekleri, sanki geçmiş ile bugünü birbirine bağlamak ister gibiydi.

Ölüleri tam da yaşayanların yolu üzerine gömmek güzel bir âdet! Bu uygulama düş gücünün mezara yakıştırmaya çok yatkın olduğu kasveti büyük ölçüde dağıtıyor; sanki mezarlığı herkesin ilgisini çekecek bir yer haline getiriyor. Türk sırtını sanki mezar taşına dayayarak çubuğunu tütürüyor, Rum yiyeceklerini mezarın üstüne rahatça yayıyor, Ermeni güneşten kaçmak için kendi insanların gömüldüğü yeri gölgeleyen dalların altına sığınıyor; kadınlar atalarının külleri arasında gruplar halinde oturup evlerinden ve çocuklarından söz ediyorlar; çocuklar mezarların arasında yetişen yabani çiçekleri neşeyle topluyorlar, sanki ölüm oraya hiç girmemiş gibi.

Kayık kısa süre sonra küçük koya girdi ve Asya kıyısına ayak bastık. Hemen önümüzde, Avrupa yakasında yedi kulesiyle ve bir sarayın konulduğu burnuyla, Constantinus'un eski şehrinin uzun, mazgallı surları uzanıyordu. Hiçbir şey bundan daha güzel olamaz! Topkapı Sarayı'nın sayısız binasının üzerinde gölgeli çınar ağaçları, bol yapraklı kayınlar, ulu serviler, tüylü akasyalar ve diğer muhteşem orman ağaçları yükseliyordu; bu yeşilliğin arasından sarayın parıltıyan kubbeleri ve yaldızlı kuleleri, periler ülkesindeki gibi göz kırpyorlardı. Kıyının en uç noktasında, Topkapı Sarayı'nın eskiden padişah haremının hanımlarına ayrılmış bölümü duruyor; şimdi burada talihsiz Sultan Selim'in hayatta kalan eşleri, yarım düzine kadar yaşlı ve kurumuş kadın dışında kimse kalmıyor. Üstüne düşen güneş ışınlarını yaldızlı kapılarından ve pırlıtlı kafeslerinden ısıltı ısıltı yansıtan bu bölüm boş bir zamanda zarafetle bir araya getirilmiş birkaç kameriyeyi andırıyor.

Bu noktanın ötesinde Haliç uzanıyor; karşı kıyıdaki tepenin doruğu boyunca Pera'nın evleri ve servi korusu görünüyor. Çok geçmeden alıştığımız bu manzaraya sırtımızı çevirip, Marmara Denizi'nin görünümlüne etkileyici bir arka plan katan çok, ama çok uzaklardaki Uludağ'ın doruklarına bakıyoruz. Şanslı bir anda yakalamıştık bu manzarayı; çünkü güneş ışınları karları neredeyse gözlerimizi kamaştıracak bir parlaklıktaki mücevherlere dönüştürmüştü. Dağın heybetli doruğundan geçen bir bulut, güneş ışığından ödünç aldığı parıltıyı bir an için soldurdu ve renklerini daha yumuşak bir güzelliğe bürüdü; Uludağ sanki bir gökkuşağıyla sarılmış gibiydi.

Bu güzel manzaradan isteksizce ayrılp vadiye doğru yürüdüğü müzde, bizi beklemesi için anlaştığımız arabanın uzun ağaçların gölgesi altında durduğunu gördük. Arabacı yaklaştığımızı görünce ulu bir karaağacın gölgesindeki yerinden kalktı, çubuğunu kenara koydu ve arabaya binmemize yardım etmeye hazırlandı. Ama ben onun kıyafetini gözden geçirmek için bir dakika daha oyalandım –herhalde birkaç arşın muslinden oluşan geniş sarığı, püsküllü ve işlemeli ceketi, ceket açıldığında belinde görülen kuşağı. Hangisini en çok beğeneceğimi şaşırımtım; siyah ve çalı gibi sakalı ile üst dudağını süsleyen gür bıyıklarını mı, yoksa kıyafetini tamamlayan ince ince işlenmiş Arnavutluk dizlikleri ve sarı çarıklerini mı?

Arabayı lükse düşkün Doğu insanından başkası icat etmiş olamazdı. Rahat minderleri, parlak boyalarla süslenmiş bir tavanı ve yaldızlı direkleri var. En güzel arabalar, altın sarısı ve kahverengi boyalı, gül rengi perdeli olanlar. Esen meltem, sanki önceki mevsim arabanın aralarında gezindiği güllerin rengini hatırlatan bu perdelere âşık olmuşçasına, yüzünüze doğru savrulur.

Tepeyi tırmanırken, Padişah’a ait bir köşkün yanından geçtik; açık yeşil duvarları ve kar beyazı kafesleri olan küçük, narin bir yapı. Daha sonra, hafif bir yokuştan inerken, kendimizi denizden çok güzel bir bina olduğu belli olan muhteşem kışlanın karşısında bulduk. Dünyada kışlaların Türkiye’deki kadar şık inşa edildiği başka bir ülke daha yoktur herhalde. Her yönüyle saraylara benziyorlar. Üsküdar’daki kışla Saray muhafızlarına ait olduğu için, başkent yakınlarındaki en güzel kışla. Dörtgen binanın köşelerinde kare biçiminde kuleler bulunuyor; üç bölmeli olan ve yukarıya doğru boyutları giderek küçülen bu kulelerin tepeleri hafifçe sivri. Kışlanın ana kapısının hemen karşısında III. Selim’in muhteşem camisi yer alıyor. Ama zarif minareleriyle servilerin karanlığını yırtan pek çok caminin olduğu Üsküdar’da sözünü etmeden geçmemem gereken özel bir cami var. Valide Sultan Camisi olarak bilinen bu yapı küçük ve öyle aman aman bir güzelliği yok; gene de bu camiyi atlamamak gerekir, çünkü Valide Sultan’ın elmaslarla süslü terliklerinden birinin geliriyle yapılmış!

Kışlanın Saray muhafızları tarafından kullanıldığını söylemiştim. Yolda gruplar halinde önümüzden geçen bu askerlerin görünüşünü asla

unutmayacağım. Pasaklı, omuzları düşük ve sakar askerler; birçoğunun ne gömleği var ne de çorabı. Bu halleriyle muhafızdan başka her şeye benziyorlar. Avrupa'nın dörtte üçünü dolaşsalar, ne yürüyüşlerinden, ne kıyafetlerinden asker olduklarını anlayan kimse çıkmaz. Görev başındayken ve yakından incelenmemeleri koşuluyla, fena bir kalabalık oluşturmuyorlar. Ancak sıradan durumlarda, Türk ordusunun geri kalanı gibi, görünüşleri ve duruşları askeri disiplinden son derece uzak. Çoğu henüz genç oğlanlar; bu yüzden korku yerine bir acıma duygusu uyandırıyorlar. Bir keresinde Padişah'ın kız kardeşini ziyarete gittiğimde, huzuruna kabul edilmeyi beklerken Frenkleri görmek için toplaşan Saray muhafızlarını dikkatle inceleyerek kendimi oyalamıştım. Nöbet başındaki iki muhafızla birlikte sayıları onu buluyordu; en az sekizi henüz on dört yaşını geçmemişti; içlerinden herhangi birinin bir haftadır yüzünü yıkadığını veya elbisesini fırçaladığını da sanmam.

Bir gün, Türk ordusu üzerine benimle konuşan bir paşa "mükemmel hammaddeden" oluştuğu konusunda bana güvence vermişti. Belki öyledir; onun bu görüşünü çürütemem, zaten çürütmek de istemem; ama kesin olan bir şey var ki, bütün diğer hammaddeler gibi, işe yarar hale gelebilmesi için üzerinde epey çalışılması gerekiyor. Şimdiki halde, talim sırasında bir Türk alayını görmekten daha komik pek az şey var. Her askerde oldukça *impayable* [eğlendirici] bir duygu ve davranış serbestliği seziliyor.

Saray muhafızlarının görünüşleri, bu hoş topluluğun tek şaşırtıcı yanı değildi. Arabacımız Ahmed Paşa'nın makarna fabrikasını gezmemiz gerektiğini söylediğinde, gülmekten kırıldık. İlk başta tercümanımızın sözleri bize yanlış aktardığını sandık, çünkü Osmanlı ordularının en büyük kumandanı ile bir makarna fabrikası arasında bir bağlantı kurmamıza olanak yoktu. Ne var ki, tercümede hata yoktu ve yüksek çevrelerle bağlantılı bu yapıyı görmek için derhal yoldan ayrıldık.

Küçük bir tepeyi çıktıktan sonra, eski bir camiyi çevreleyen heybetli ağaçların kısmen gölgelediği, kışlanın ana girişinde son bulan ve şimdiye kadar Doğu'da gördüklerimin en geniş olan sokağa girdik.

Sırası gelmişken, her Türk kışlasında ana kapının zengin çerçevesi olduğunu ve Padişah'ın yüce eliyle sıkılmış bir veya iki kurşundan kalma delikler bulunan bir hedef tahtasıyla süslendiğini belirtiyim. Kusursuz bir

nişancı olan Padişah'ın amacı, askerleri arasında rekabet duygularını uyandırmak için onlara örnek olmuştur.

Araba yeşil balkonlu ve temiz görünümlü beyaz bir binanın önünde durdu. Biz daha arabadan inmeden, kapı bizim için açıldı: Grubumuzdakilerden biri derhal bir tanıdığını gördü ve bizi tanıştırmak için seğirtti. Göğsünde elmas bir madalya olan bu muhafız binbaşısına başımı eğerek selam verdim. Binbaşının yenleri omuzlarına kadar sıvanmıştı ve kolları dirseklerine kadar un içindeydi.

Türkler gerçekten de faydacılar!

Sahne çok ilginçti; içinde bulunduğumuz geniş salonun her yerine makarna şeritleri asılmıştı, ortalıkta bir sürü pres ve oklava vardı. Bir binbaşı unun kaliteli olup olmadığına karar veriyor, bir mülazım makinenin işleyişini denetliyor, bir çift çavuş, hamuru kuruması için asıyor ve bir grup nefer de değirmeni döndürüyordu.

Bunu işitin, siz İngiliz özel kıta neferleri ve aylak kibarlar! Burada hiç *ennui* [bezginlik] yok; herkes tahıl öğütüyor, un eliyor, hamur açıyor, sonra da kurutuyor ve satıyor –evet, satıyor. Haşmetli Padişah'ın Saray muhafızlarının öldürecek valileri yok; müşteri aramakla meşguller. En ak ve en ince hamur Padişah'ın mutfağına gidiyor, en esmer ve kaba olan askerlere düşüyor ve “geride daha çok kalıyor”; Saray makarnasıyla ziyafet çekmek isterseniz, tek yapacağınız kesenizi çıkarıp kurusları saymak!

Kışla hayatının usandırıcılığına karşı ne de güzel düşünülmüş bir panzehir! Faydacılığın ne büyük bir zaferi!

Orman benzeri mezarlık hakkında bir şey söylemiyorum; daha önce bu mezarlığı anlatmıştım. Karanlık serviler yol boyunca uzun gölgeler oluşturmaktaydı. Fabrikadan çıkıp yavaşça tırmandığımız tepenin adı “Bağlarbaşı”ydı. Bu çok uygun bir isim; yolun soluna dizilmiş evler, göz alabildiğince uzanan meyve bahçelerine ve bağlara bakıyor. Aralara serpiştirilmiş kameriyeler ve çiçek açmış akasyalar var. Manzara denize ve Bursa'nın yukarısındaki yüksek dağlara doğru uzanıyordu; yol kenarında çiçekler açmıştı ve yabani kuşlar dalların arasında şarkı söylüyorlardı. Doğayı seven Türklerin Üsküdar'a bu kadar bağlanmalarına şaşmamalı.

Yolun solundaki küçük bir yapı ilgimi çekti ve incelemek için arabadan indim. Bir evliyanın mezarıymış burası; penceredeki sık kafesin delikleri arasından üzerinde yeşil bir sarık bulunan ve seccadelerle çevrili tahta bir sanduka seçebildim. Pencerenin demirlerine bir sürü çaput bağlanmıştı; pamuklu, yünlü ve ipekli kumaş parçaları, kurdeleler ve her türden bez. Bunlar, hastalık ve ıstırap çeken, bütün bedensel ve ruhsal dertlerinin çaputta kalacağına ve böylece “eve arınmış halde dönecekleri”ne ıhtenlikle inanan insanlar tarafından bağlanmış.

Veba salgını olduğu için şehre girmekten kaçındık; ölü yakınlarının feryat figanına veya pençesine aldıklarının acılarına aldırmandan avını kapıp kaçan, soğuk eliyle bütün Doğu’yu saran, her yerde var olan, ama görül-meyen düşman –ölümcül veba. Ne cinsiyet, ne yaş, ne de zenginlik tanıyor, insanoğlundan evrensel bir harman yapıyor.

Gezilerimin birinde, birdenbire vebalıların bir kampıyla karşılaş-tığım seferki kadar içimin ürperdiğini hiç hatırlamıyorum. Barakalar genellikle bir tepe yamacına kondurulmuş ve aralarına çadırlar kurulmuş. Hastaları görmeye gelen aileler belirlenmiş sınırlar içinde güneşten yarar-lanmaya çalışıyor. Orada olduklarını bilmeyen ve yolu tesadüfen bu geçici mahalleye düşen yabancılara gıptayla bakıyorlar. Çocuklar otların üzerinde yarı çıplak yuvarlanıyorlar; onları kollamaktan yorulmuş solgun yüzlü ana babalar hastaların giysilerini çevredeki ağaçlara asıyorlar. Beklemediğim bir anda karşıma çıkan sahne aynen böyleydi; dağ kolonisinin karan-tinasından sorumlu muhafızların bağırımlarıyla ve arkadaşlarımin uyarı çığlıklarıyla hızla buradan uzaklaştırdım.

Böyle bir manzaraya ve böyle bir gökyüzüne bakıp da bu korkunç musibetin var olduğuna inanmak çok güç! Bu, ağacı içten içe kemiren kurt; Cennet bahçesindeki yılan.

Akşam topu atılmadan Avrupa yakasına ulaşmak için Haliç’i geç-meye hazırlandığımızda güneş batmaktaydı. Gölgele suyun üzerinde uzuyordu; İstanbul’un kubbelerinde ve evlerinin çatılarında sarı bir ışık parlıyordu ve ufukta yoğun bir buğu oluşuyordu. Doğu’nun alacakaranlığı düşünceler kadar uçar; çok geçmeden şehrin silueti geçmişte kalan bir hayalet gibi, karanlığın çökmesiyle gözden yitti. Dalgaların üzerinde, Av-

rupa ve Asya kıyılarını birbirine bağlayan altın bir ipliğe benzer tek bir ışıık çizgisi kalmıştı; ama ben onu göstermek için elimi kaldıramadan solup gitti. Önce çuhaçiçeğinin taçyaprakları gibi uçuk bir sarıya dönüştü, biraz sonra da tümünden yok oldu. Tam bu sırada, boğuk top sesi suların üzerinde yankılandı ve başka bir günün daha geçirilmiş olduğunu haber verdi.

Kürekçilerimiz iyi hesaplamışlardı, top sesi sustuğu sırada kayık Tophane'nin çılgın tahta iskelesine değdi ve bir kez daha Avrupa'ya ayak bastık.

Bütün başkentte, küçük Tophane meydanı kadar katışksız veya zengin Doğu görüntüsü taşıyan başka bir yer yok. Meydanın ortasında Kılıç Ali Paşa Camisi'nin ünlü şadırvanı duruyor. Kılıç Ali Paşa kendi adını taşıyan bu camiye yaptırmış bir Fransız dönmesi. İstanbul'da buna eşit güzellikte bir çeşme bulamazsınız. Zengin ve zarif arabeskleri her türlü övgünün ötesinde; güneş ışınları altında sanki mücevher gibi görünüyorlar. Ne var ki şadırvan, Padişah'ın ıslahat çılgnılığından maddi olarak zarar görmüş; yenilik peşindeki Padişah, dalgalı ve derin saçaklı çatısını kaldırıp, yerine küçük bir teras parmaklığı koydurmuş; ne mimarisiyle ne de süsleriyle hiçbir uyumu olmayan bir yenilik; aslında şadırvanı tamamen yıktırmamaya zor ikna etmişler Padişah'ı.

Şadırvanın bir yanında, ait olduğu cami, diğer yanında muhteşem giriş kapısı ve parıltılı çerçeveleriyle Halil Paşa'nın köşkü bulunuyor. Ama Tophane meydanını en güzel halinde görmek için buraya sonbaharda, her tarafa Asya'nın zengin meyvelerinin serildiği zamanda gelmek lazım. Öbek öbek kokulu kavunlar, beyaz üzüm piramitleri, kızıl nar yığınları; altın portakallar; kehribar renkli limonlar; al elmalar; tüylü ayvalar. Bunların hepsi önünüze seriliyor. Satıcılar da gökkuşağının bütün renklerindeki giysileriyle, dudaklarının arasındaki çubuklarıyla hasırlarının üstüne oturduklarında, çeşit veya parlaklık açısından sattıklarından geri kalmıyorlar. Müşteri aramak yerine, sanki müşteri bekliyorlar; üstlerinde parlak bir gökyüzü var ve pek çok diyarın rüzgârda birbirine karışan dilleri işitiliyor.

Türkiye'ye ilk ayak basışım Tophane'de olsaydı, masallarında Şehrazat'ın tasvir ettiği sahnelerden birini izlediğimi düşünürdüm.

*Türklerin Batıl İnançları–Kehanetler–Saray Müneccimi–Nazar
Mavi Gözlerin Tehlikesi–Padişah Fermanı–Babalık–Tören
Falcı Kadın– Büyücülük*

Türkler garip biçimde batıl inançlara saplanmışlar; Avrupa'dan yüzyıllar önce silinmiş saçma ve delice kavramlara inatla tutunuyorlar. Aslında, bir inanca körü körüne bağlanmaları ve bundan asla vazgeçmemeleri, kemikleşmiş ve bir bakıma inatçı mizaçlarıyla oldukça uyumlu.

Batıl inançlarının pek çoğu onlara Romalılardan miras kalmış; yeni kesilmiş hayvanların iç organlarına bakarak iyilik ve kötülüklere dair kehanetlerde bulunuyorlar; kuşların uçuşundan anlamlar çıkarıyorlar; müneccimler tarafından ciddiyetle belirlenen uğurlu ve uğursuz saatleri var; hiçbir Osmanlı bu önemli noktada içi rahat etmedikçe yolculuğa çıkmıyor, ev yapmıyor, evlenmiyor veya önemli bir işe başlamıyor. Aldığı tedbirlere karşın başına bir kötülük gelir veya düş kırıklığına uğrarsa, asla bunun nedenini kendi başarısızlığında veya başka birisinin ihanetinde aramıyor; yaşadığı sıkıntı onu kedere de boğmuyor. Bunun kısmeti olduğunu söylüyor; kaçınılmaz bir sonuç gibi gördüğü şeye tevekkülle boyun eğiyor; talihsizlikler peş peşe gelirse, bunları dünyevi nedenlere bağlamak yerine, daha ötesini araştırmaksızın feleğine –yıldızlarına– bağlıyor.

Kötü rüyalar görürse, melankolik hayaller yakasını bırakmazsa ya da bedensel bir hastalığı varsa, giysisinden bir parça koparıyor ve çaputu, beraberinde kötülüğü de götürsün diye bir evliyanın mezarındaki pencerenin demirine bağlıyor. Hasta olduğunda, imam veya hocadan toprak bir kabın içine Kuran'dan ayetler yazmasını istiyor ve bunu suyla doldurduktan sonra yazının tamamen silinmesine kadar bir tarafa kaldırıyor; bu gerçekleşince suyu yudumluyor ve bu şekilde bir doz “kutsal söz” tedavisi almış oluyor! Saray müneccimi her yıl bir tür doğaüstü takvim çıkarıyor; burada farklı ayların şanslı ve şanssız günlerini belirtiyor; savaşları, ölümleri ve evlilikleri öngörüyor. Ödenen bedele bakılırsa (kâhinin aylığı çok yüksek), bu takvim hem değerli hem de ilginç, türlü türlü birçok bilgi veriyor olmalı.

Türkiye’de yaygın bir başka batıl inanç da iki kişi konuşurken aralarından şans eseri bir köpek geçmesi durumunda, hayvanın teveccühü yiyeceklerle kazanılmazsa içlerinden birinin hasta düşeceği korkusu; bu talihsizliğe uğrayan bir Müslümanın ilk tedavisi, etkisini tersine çevirmek için köpeği aramak.

Ama Doğu’da egemen olan asıl zaaf, kem gözden, yani nazardan duyulan korku. Annesine bir Türk çocuğunun güzelliğini ilk önce “Maşallah!” (bunun bütün kötü ruhların gücüne karşı yeterli olduğu kabul ediliyor) demeden överseniz ve çocuk hastalanır veya başına bir kaza gelirse, hemen sizin ona nazar değdirdiğinize karar veriliyor. Rumlar, kazara, kendi sağlıklarının veya talihlerinin iyi gittiğini söylerlerse, hemen kötü etkiyi gidermek için kendi göğüslerine tükürüyorlar; hiç de kibarca olmayan bu şeytan çıkarmanın etkililiğine o kadar inanıyorlar ki kısa süre önce tanıdıklarımın biri güzel bir Rum kıızıyla tanıştığında kızın güzelliğini övme gafletine düşünce, hayranlığının kötü etkilerini yok etmek için annesi tarafından az önce övmekte olduğu yüze tükürmesi istenmiş. Kadın öyle ısrar etmiş ki kızının güvenliğinden emin olabilmesi için, tanıdığım onun bu isteğini yerine getirmek zorunda kalmış.

Türk evinin damarını, kayığının pruvasını, çocuğunun başlığını, atının boynunu ve kuşunun kafesini nazara karşı tılsımlarla donatır. Bu panzehirlerin en güçlülerinden biri sarımsak: En azından burada, felaket taşıyıcılarının zevklerini gösterdiklerini itiraf etmek gerekir. Her harap kulübede iple tuturulmuş bir baş sarımsak asılı; yeni doğmuş bir bebeğin annesine, kendisini ve bebeğini koruması amacıyla, ıtırli bitkilerden oluşan çiçek buketinin ortasına yerleştirilen bu kötü kokulu kök, armağan olarak gönderiliyor.

Mavi göz son derece kuşku uyandırıyor, çünkü şeytan gözünün mavi olduğu kanısındalar; boynunda büyücülüğün karanlık etkilerinden korunması için takılmış bir dizi mavi boncuk olmayan bir at, öküz ve hatta eşek görmemiz enderdir. Beni çok eğlendiren bir olay olmuştu. Bir dostumun arabasını karşılamak üzereyken, arabayı çeken at ya kaprisinden ya da öylesine, aniden duruverdi ve arabacı telaşla hanımına bağırdı: “Görüyorsunuz hanımım, bakın at çarpıldı, yeni hanımın mavi gözleri var!” Bu sözleri söylerken, gördüğü şeyden hiç de hoşlanmamış bir ifade

taşıyan gözlerini bana dikti. Eminim ki hayvanın başına bir talihsizlik gelseydi veya günün geri kalanında herhangi bir huysuzluk yapmış olsaydı, kaçınılmaz olarak bütün suç, bir dizi cam boncuğun ve hilal biçimli kemiğin etkilerini yenmiş olan benim uğursuz mavi gözlerimin olacaktı!

Tahttaki Padişah'ı başkent sokaklarında resmi geçit yaptığı sırada nazardan sakınmak için, çevresindeki içoğlanlarının giyeceği tuhaf bir başlık icat edilmiş. Başlığın süslü tüyleri öyle büyük boyutlarda ki bir araya geldiklerinde Padişah'ın kutsal bedeninin önünde bir perde oluşturuyor. Halk arasındaki önyargıların pek çoğunu aşmış olan Sultan Mahmud bile kısa süre önce bir ferman çıkararak, geçtiği sırada kadınların kendisine dikkatli bakmalarını yasaklamış. Buna uymamanın cezası da –ne olabilir dersiniz sayın okur?– kocalarına veya erkek kardeşlerine falaka! Türk kanunları kadınları bu cezayı şahsen çekmeye mahkûm etmeyecek kadar düşünceli; bu yüzden Padişah'ı kadın gözlerinin olası ölümcül etkilerinden korumak için, onları erkek akrabaları için korkutma yoluna gidilmiş.

Diğer garip bir âdet de aynı yerde kazanın tekrarlanması önlemek için, birinin düştüğü bir yere su dökmek; alt tabaka buna çok özen gösteriyor. Aynı şekilde, seyredenlerin rüyalarına daha sonra bu iğrenç nesne girmesin diye, başı kesilmiş suçluların bedenine taşlar atılıyor.

Toplumun alt kademelerinden hiçbir Türk yolu üzerine düşmüş en ufak bir kâğıt parçasını bile yerde bırakmıyor, daima büyük bir özenle yerden topluyor; çünkü bu şekilde elde edilen kâğıtların ölümden sonra toplanacağı ve üzerinden cennete geçilen yanan topraklara saçılacağı yolunda yaygın bir inanç var. İnsanın ne kadar çok kâğıt toplarsa, öteki dünyada o denli az ıstırap çekeceğine körü körüne inanılıyor.

Doğu'dan ayrılmadan kısa süre önce haremdeki Arap kadınlarla ilişkili bir gerçeği öğrendim. Çocukluk çağında katıldıkları ve iç işleyişindeki esrarı masonlarınkı kadar gizli tuttukları "Babalı" adı verilen bir tür topluluk ya da kurumları var (bunu nasıl adlandıracığımı hiç bilmiyorum). Zaman zaman yapılan gösterileri, izleyenlere Delfi Rahibesi'ni anımsatacak kadar vahşi ve irkiltici.

Topluluğun var olduğu öne sürülen güçlerini gizlemeye kalkması şöyle dursun, hareme konuk olduğunuzda bu Araplardan birine Babalı

olup olmadığını sormanız kadar onu hoşnut edecek başka bir şey yoktur. Türk hanımları sık sık Siyahi halayıklarını kendi yarattıkları bu cinnetin etkisi altındayken izleyerek ve konuklarına sergileyerek eğleniyorlar. Gaip ten haber veren bu falcı kadınlardan biri, hanımı tarafından çağrıldığında, diğer bir Babalı arkadaşlarını (aynı haremde bazen birkaç tane bulunuyor) topluyor ve törenin yapılacağı salonun ortasına kor halindeki kömürlerin bulunduğu bir mangal yerleştiriliyor. Araplar bu mangalın çevresine bağdaş kuruyor ve belli aralarla birbirlerinin ağzından alarak, alçak sesli, yabani bir ezgiye başlıyorlar; sonra bunu koro halinde söylüyor ve bir figanla bitiriyorlar. Ezgiyi uzun bir sessizlik izliyor; bu arada bedenlerini ileri geri sallıyor ve gözlerini asla yerden kaldırmıyorlar. Onların ezgiye başladığı andan itibaren bir hizmetçi ateşe sürekli ödağacı, tütsü, misk ve her türden sarhoş edici koku atıyor.

Bir süre sonra tam bir baygınlık durumunda yere düşüyorlar ve onları bu esrime halinden uyandırmak için çoğu zaman büyük çaba harcamak gerekiyor; ne var ki, bir kez uyandıklarında büyük bir hiddete kapılıyor, birbirlerinin üstüne atlıyor, saçlarını yoluyor, elbiselerini yırtıyor, vahşi hayvanlar gibi uluyor ve yiyecek istiyorlar; sunulan şeyler arasından sadece brendi ve çiğ et kabul ediyorlar ve bunları büyük miktarlarda tüketiyorlar. Açlıklarını yatıştırdıktan sonra, yemek için ara verdikleri dövüşe yeniden başlıyor ve sonunda, gözleri kanlanmış ve ağızları köpürmüş halde yere yuvarlanıyorlar.

Bu sırada ikinci bir esrime haline geçiyorlar ve bundan tek başlarına uyanmaları bekleniyor; kendilerine gelmelerini çabuklaştırmak için mangala taze kokular atılıyor. Genellikle on-on beş dakika içinde toparlanıyor ve artık kehanetin büyüğü üzerlerine çökmüş oluyor. Ağır ve azametli bir havayla yerden kalkıyor, vakur hareketlerle ellerini kokulu alevlerin üzerinde dolaştırıyorlar; birdenbire uysal ve yumuşak hale gelmiş oluyorlar. Birkaç kez sessizlik içinde mangalın çevresinde döndükten sonra, soğuk bakışlarını halkada gezdiriyorlar, ta ki belli bir kişi üzerinde sabitleşinceye kadar; daha sonra o kişinin kaderini, geçmişini, bugününü ve geleceğini söylemeye başlıyorlar. Bu şekilde geçmiş yılların en gizli olayları kadar daha sonra olacakları da bildiklerine dair yeminler ediliyor.

Törenin büyük ölçüde ilgi çekicilikten uzak, hatta iğrenç olmasına rağmen, Türk hanımları haremın tekdüzeliğini arada bir Babalı'nın gösterisiyle kırıyorlar! Doğamızda bulunan geleceği öğrenme hevesi, büyücünün kimi seçeceğinin belirsizliğiyle bir araya gelince geleneksel can sıkıntısıyla hoş bir tezat oluşturan bir heyecan yaratıyor. Aynı törende falcı kadın asla ikinci bir kişinin geleceğini okumaya girişmiyor. İlk Babalı konuşmaya başladığında, diğerleri oturuyorlar, ara sıra önemli bir cümlenin son kelimelerini uzun, mırıltılı bir figanla yineleyerek onun kehanetlerini vurguluyorlar; bu "Babalı" sözlerini bitirip diğerleri arasında yerini alınca, üçüncü bir kez esrimeye geçiyorlar. Daha sonra mangal dışarı çıkarılıyor, izleyiciler odayı terk ediyor, kapı sıkıca kapatılıyor ve "Babalı"lar keyiflerine göre uyanmak üzere kendi başlarına bırakılıyor. Sonunda kendilerine geldiklerinde, rol oynadıkları olağandışı sahneyle ilişkili en ufak bir imada bulunmaksızın her zamanki işlerine geri dönüyorlar; birkaç gün geçmeden kendilerine bundan söz edilmesinden de hoşlanmıyorlar.

Saray'dan Çağrı-Tatsız Macera-Asılan Suçlu-Halka Açık İdamların Etkililiği-Gecikmiş Dönüşümler-Yanılan İnsanlık-Kısa Yoldan İnfaz Esmâ Sultan'ın Konağı-Haremin Girişi-Halayıkların Kıyafeti Nazif Hanım-Merasimli Karşılama-Evlatlık Kız-Konak Hanımlarının Kıyafeti-Halayıkların Güzelliği-Sıra Dışı Düzenleme Reddedilen Teklifler-Padişah'ın Aşkı-Türkiye'de Evlatlıkların Kutsallığı-Romantik Yazışma-Evin Hanımları-Halayıkların Annesi Firuze Hanım-Kalabalık İzleyiciler-Padişah'ın Odalığı-Harem Müziği-Yeni Maskot-Kızlar Ağası-"Haremin Nuru"-Şair Sultan Sultan'ın Rahatsızlığı-Konak Bahçeleri-Konak Daireleri-Rakkase Gönülsüz Ayrılış-Firuze Hanım'ın şarkısı

Padişah'ın ablası Esmâ Sultan'dan onu yazlık konağında ziyaret etmem yolunda bir çağrı alınca, bu resmi Saray davetine uymak için bir dostumun eşliğinde bir sabah erken Pera'dan yola çıktım. Hava güzeldi, büyük mezarlık gezinen insanlarla doluydu ve "Tatlı Sular"'a giden yol atlılarla tıksı tıksı. Bahar çiçekleri açmış, taze yapraklar meltemde titriyorlardı. Gün ışığ ve selamlaşmalar arasında ilerlerken, çevremdeki manzaradan duyduğum keyifle yolculuğumun amacını bile unutmuştum.

Ne var ki, bu mutlu duygularım fazla sürmedi. Yetkililer kısa bir süre önce Slavonyalı hırsızlardan oluşan bir çeteyi yakalamışlar. Alelacele toplanan bir sivil divan-ı harbe çıkarılan hırsızların bir düzinesi, önceki gün şehrin dış mahallelerinden birinde asılmıştı. Biz bu rahatsız edici gerçeğe tamamen habersizdik; Ortaköy'ün dar sokağına doğru dik bir yokuşu iner inmez arabacı birdenbire haykırmaya başladı: "Bir adam asmışlar! Birini asmışlar! Hanımefendiler bakmayın." Ama çok geçti ve yaşadığımız şoku tahmin edebilirsiniz. Araba köşeyi döndüğü anda asılmış suçluyu gördüm ve bu dehşet manzarasıyla büyülenmiş halde kalakaldım. Ölümü ikinci görüşümdü bu; şimdi önümde öylesine tiksinc bir şekilde duruyordu ki kanımın damarlarımda donduğunu hissettim!

Kurbanla öyle ansızın karşılaşmıştık ki elbisemin yeni yolun hemen kenarındaki bir evin saçağından asılmış cesedine az kalsın değiyordu.

Uzun, yapılı bir adamdı, başı açıktı ve belindeki kızıl kuşağın tuttuğu beyaz bir şalvar ve yelek giymişti. Ama manzarayı on kat korkunç kılan, ölümlükten çırpındığı için ipin kaymış ve başının iyice geriye kaykalmış olmasıydı. Bu olayı asla unutmayacağım; inanıyorum ki, arkadaşım beni zorla uyuşukluğumdan ayıltmasaydı, gözlerimi kaçırma gücünü bulamayacaktım. Neyse ki, üzerime çöken meysuluğa teslim olarak bayıldım da, bu iğrenç manzaradan daha fazla ıstırap çekmekten kurtuldum.

Halka açık bu infazların suç işlemenin yayılmasını önlemede çok etkili olduğunu yadsıyamam; fikir yürütebileceğim bir konu değil bu. Ama kendi yaşadığım acı verici tecrübeye dayanarak, böylesine korkutucu bir uyarıya ihtiyacı olmayan kişiler üzerinde, daha güçlü bir ifade biçimi bulamazsam da, son derece büyük bir rahatsızlık yarattığını söylemeye hakkım var. Gündelik işleriyle uğraşan insanların tam ortasında, yaşayanların tam yollarının üzerinde şiddet biçimini almış olan ölümle karşılaşmak, kurbanın asıldığı ve alışveriş mallarıyla çevrili dar aralığın bu korkunç iş için kiralandığını bilmek, devlet ile dükkân sahibi arasında dükkân girişinin kullanılması için bir pazarlık yapılmış olduğunu öğrenmek; sistemin tümünde mide bulandırıcı bir şeyler var ve ürpermeden bunu düşünemiyorum. Böylece, bu türden manzaralardan acı duyan kişiler açısından Pera'ya çıkan her yol üç gün boyunca kapanmış oldu; çünkü aynı dehşet verici şey şehrin bitişiğindeki bütün köylerde dolaştırıldı: Bu arada, başı ve sağ eli kesilmiş olan çete reisinin cesedi kalabalık meydanların birinde teşhir edildi.

Çete mensuplarından biri hem gerçek bir mümin olduğu, hem de arkadaşlarını gammazlamayı kabul ettiği için kurtulmuştu. Grupta bu koşullarda yaşamaya razı olan bir tek oydu. Türk âdetleri uyarınca, geri kalanların ne zaman asılacaklarını tam bilmeden, bir muhafız eşliğinde birkaç saatliğine meyhane ve kahvehanelere gitmelerine, karşılaştıkları kişilerle serbestçe içki içip sohbet etmelerine izin verilmiş ve serkeşlik meslekleri ansızın sona erdirilmişti. Asılmaları için ayarlanmış olan evin önünde durdurulmuş, ölümcülilmek boyunlarına geçirilmiş, ayaklarının altına, hemen alınmak üzere, bir sepet yerleştirilmiş ve bir an sonra, dudaklarından eğlencenin izleri henüz silinmeden sonsuzluğa yollanmışlar. Türkler gecikmiş ve korku zoruyla edilen tövbenin etkililiğine inanmadıkları için, bu

infaz şeklini, benimseyebilecekleri en insancıl yöntem olarak görüyorlar. Ve suçlu son anına kadar affedilme ümidiyle yaşadığı için, vahşi bir ölümü beklerken çekeceği vaktisiz ıstırapların çoğunu çekmemiş oluyor.

Anlattığım korkunç sahneden kaçtıktan yaklaşık bir saat sonra konağın kapısına ulaştık –Boğaz kıyısında geniş ve güzel bir bina; bekleme salonuna çıkan merdivenlere varabilmemiz için bir sürü muhafız ve uşağın yanından geçmemiz gerekti. Gelişimiz Sultan’a bildirilirken, biz de bu salonda bekledik. Girdiğimizde Haşmetli Sultan hamamda olduğundan, ev halkı için çalışan kişilerle ve haremın belli başlı Zenci halayıklarıyla çevrili halde bu odada epey bir süre geçirdik. Sabahki maceranın etkilerini henüz üzerimden tam atamamıştım, bu yüzden bu gecikme benim de hoşuma gitti doğrusu.

Nihayet çağırıldık, Sultan maiyetinin yarın düzine kadar mensubu eşliğinde mobilyadan yana oldukça fakir, ama özenle hasır kaplanmış birkaç dairenin yanından geçtik ve bir tarafta Boğaz’a, diğer tarafta konak bahçelerine bakan on iki pencerenin iki yandan aydınlatdığı uzun bir salonun sonunda, haremın heybetli kapılarına ulaştık. Bize eşlik eden kişilerin bir işaretiyle kapılar ardına kadar açıldı ve biz eşikten geçer geçmez derhal yeniden kapandı.

En zevksiz döşemelik basmalardan giysileri olan bir dizi halayık bizi karşıladı ve beyaz mermer döşeli, aynı malzemeden çok sayıda sütunla desteklenmiş azametli bir salonda önümüze düştüler. Açık kapılardan, büyüleyici çiçek tarhları, görkemli çeşmeleri ve parıldayan taraçalarıyla geniş bahçeleri görebiliyorduk. Sultan’ın evlatlık kızı Nazif Hanım bizi salonun ortasında karşıladı ve çok kibar biçimde hoş geldiniz dedikten sonra, her ikimizin de elinden tutarak bizi kendi dairesine götürdü. Ana salonu çevreleyen bir galeriden girilen, hemen aşağıdaki suya bakan, çekici bir daire. Eşarplarımızı alıp bizi yanındaki minderlere oturttukten sonra ellerini çırpı ve kahveler, şekerlemeler taşıyan bir sürü halayık içeri girdi.

İçecekleri sunmaya hazırlananların hepsi yirmi yaşın altında ve son derece güzel kızlar oldukları için *coup d’oeil* [göze hitap] çok albeniliydi. Sultan olabilecek en iyi şekilde karşılanmamız için emir vermişti; dolayısıyla ağırlama gösterisi çok hoştu. Halayıklardan biri içinde kahve bulunan,

üç gümüş zincirle asılmış ağır bir cezve tutuyordu; bir diğeri pahalı mine tutamakları olan fincanların durduğu ve kenarından incilerle süslenmiş, saçaklı ibrişimden yapılma göz alıcı bir örtünün sarktığı büyük bir tepsi taşıyordu; üçüncüsü değerli taşlarla kaplı altın kapakları olan, içlerinde çeşit çeşit şekerlemenin bulunduğu billur tabaklarla dolu yaldızlı bir tepsi getirmişti. Bir dördüncüsünün elindeki tepside, şekilleri ve işçiliği çok güzel, içleri su dolu boy boy cam bardaklar vardı. Kısacası, her halayık pahalı ve lüks bir nesne taşıyordu. Tavırları öyle zarif, yüzleri öyle güzel ve giysileri öyle çarpıcıydı ki gül kokulu lokumları ve nefis kokulu kahvemizi almamızdan sonra yavaşça çekilirlerken, ayrılmaya olmalarına hayıflandım.

Esmâ Sultan'ın gözdesi Nazif Hanım, henüz birkaç aylıken, annesiyle birlikte satın alınmış. Annesi o daha bebekken ölmüş. Ünlü koruyucusunun düşünceleri üzerindeki etkisi sınırsız ve gerçekten de "soylu" doğmuş olsaydı bile, şu an sahip olduğundan daha büyük bir özgürlüğe ve sevgiye mazhar olamazdı. Hatları çok düzgün, hatta hoş; ancak yüzünü ve göğsünü kaplayan çok sayıda çil güzelliğini bozuyor. Gözleri koyu mavi, uzun siyah kirpikleri var ve saçları altınsı kahverengi. Ne var ki, Nazif Hanım'ın en büyük çekiciliği, aşırı zarıflığından kaynaklanıyor; zarif olmayan hiçbir hareketi yok; oyuncu cevvaliği ve doğuştan gelme kurnazlığı onu hoş bir dost haline getiriyor. Sesi alçak ve tatlı; çınlayan kahkahası coşkunun ta kendisi sanki.

Kıyafeti garip bir Avrupa ve Doğu karışımıydı. Sarı çiçekli uçuk mavi keten bir şalvar ile beyaz çizgili, pembe ham ipek biyeleri olan açık yeşil bir entari giymişti; bu arada, Parisli bir modacının elinden çıkmış, bordo-kahverengi satenden, kalın kapitoneli yeleğini çok geniş yenlerinde elmas kol düğmeleri olan bir harmaniye tamamlıyordu. Gene de Osmanlı konaklarındaki giyim kuşamın en çarpıcı unsuru saç modelleri. Bundan daha çirkin bir şey olamaz! Boyalı bir çevre sıkıca alına sarılıyor ve taşlı firketelerle tutturuluyor; arkadaki saçlar darmadağın bir yığın haline gelene kadar kabartılıyor; daha sonra çevrenin bir ucuyla başın üzerinden geçiriliyor. Çok sayıda takma saç örgüsü sırta doğru iniyor, bunlar sık sık doğal örgülerin renginden ve dokusundan belirgin biçimde farklı oluyor; öndeki lüleler kaşların üzerinde küt kesiliyor ve yanlarda birkaç santim uzunluk bira-

kılıyor. Bu uzun saçlar dümdüz iniyor, üzerine güller veya değerli taşlar ilıştırılıyor; bazen de çevrenin uzun kenarıyla, bir çelengi andıracak bir şekle sokuluyor. Saraylı hanımlardan bazıları dışarı giderken yaşmaklarının altına demet demet takma lüleler takıyorlar; ama sayıları henüz çok az olduğu için, bunun moda olduğu söylenemez. Yukarıda tarif ettiğim saç modeline, Nazif Hanım, evdeki diğer hanımlarla birlikte, kaşlarının arasına yerleştirdiği, arkası yapışkanlı bezden kesilmiş bir yıldız ve hilal eklemiş. Bu koyu siyah süs, yüz ifadesinin doğal yumuşaklığını ortadan kaldırıyor. Ama elleri ve kolları çok güzel! Beyaz, yuvarlak ve balmumundan dökülmüşçesine yumuşak; ince, esnek bedeni sanki Yunan efsanelerindeki kız kardeşler tarafından şekillendirilmiş.

Esmâ Sultan başkentte halayıklarının güzelliğiyle ün salmış; Padişah Hazretleri üç defa Nazif Hanım'ı istemiş, ama her seferinde reddedilmiş. Doğu'da daha önce asla örneği görülmemiş bir olay. Padişah'ın kudretine karşı gelmeye ve çağdaş bir Hürrem Sultan rolünü oynamaya cüret eden bu yaşam dolu kız, sonunda onu gerçekten de bir tutulma noktasına kadar götürmüştü.

İlk ret cevabı, Padişah tarafından şımarık bir güzelin kaprisi olarak kabul edilmiş ve hatta Nazif Hanım'ı dostça uyarma alçakgönüllülüğünü bile göstermiş; ama öğütleri, kızın üzerinde taleplerinden daha fazla bir etki bırakmamış. Hayatında ilk kez "Güneşin Kardeşi" ve "Arzın Hâkimi" altı üstü bir kız tarafından atlatılmış.

Gelin görün ki, bu derdin çaresi yokmuş; çünkü Saray sultanlarından birinin evlatlık kızı olarak genç hanımın özgürlüğü kutsal sayılmaktaymış. Padişah bir dahaki sefere başarma ümidiyle yetinmek zorunda kalmış; on iki ay boyunca gönderdiği pahalı armağanlardan ve âşıkane yaklaşımlardan sonra ikinci talebi de bir geri çevirmeyle karşılanınca, hiddete kapılarak işi başka türlü ele almış ve gözdesini kendi kutsal iradesine karşı hiç işitilmemiş bir isyana kıskırttığı gerekçesiyle kardeşi Esmâ Sultan'ı suçlamaya başlamış.

Sultan masumiyetin bütün enerjisiyle kendini savunmuş, hatta öğütleriyle ve ikna gücüyle bu işin olmasına çalışmış, ama onun çabaları da başarısızlığa uğramış. Nazif Hanım, hamisinin haremünün kısmi özgürlüğünü ve mevcut durumunun görece bağımsızlığını Padişah Sarayı'nın al-

tın kafesinde tutsaklığa ve efendisinin gelip geçici sevgisine yeğlemiş ve ayak diremeyi sürdürmüş.

Bu beklenmedik inat karşısında sabrı taştan Padişah hoşnutsuzlukla konağı terk etmiş ve yenilgisinin temel nedeni olduğuna hâlâ inandığı ablasını görmeyi bile reddetmiş. Ne var ki, hükümdarlar bile yaralanmış gurur ve karşılıksız duygular söz konusu olduğunda yalnızca birer erkektir; Mahmud da Beylerbeyi'ndeki yaldızlı salonlarına geri döndüğünde işte bunları hissetmiş. Nazif Hanım'ı gerçekten sevdiğine ve mutluluğu için ona sahip olmasının şart olduğuna iyice ikna olmuş. Üçüncü bir kez eli boş dönmek için, Sultan'ın yeniden onun sevgisini kazanmaya ve varlığıyla kendisini şereflendirmesine yönelik samimi ve mütevazı yakarışlarına kulak tıkamış. Üç uzun hafta boyunca onu görmeyi reddetmiş; sonra da bu yüce gazabın inatçı güzel üzerinde güçlü bir etki yaratmış olduğuna kanaat getirerek, bir kez daha Sultan'ın konağının yolunu tutmuş.

Nazif Hanım'ı affettiğini zengin bir armağanla bildirmiş; genç kız ona saz çalıp şarkı söylemiş ve ayaklarının dibindeki bir mindere oturmuş. Padişah rakkaselerin zarif hareketlerini izledikten ve soylu ablasının kokulu şerbetinden tattıktan sonra, genç güzeli konağın bahçesine çıkarmış ve burada onu, teklifini bir kez daha dinlemek zorunda bırakmış. Heyhat! Soylu âşığa ne yazık! Geçen bir yıl boyunca düşünüp taşınmış olan genç kızın kararı daha bir kesinleşmiş; Padişah'ın keyfini kaçırma konusundaki kayıtsızlığını, şimdiki itirazlarına karşı da göstermeyi sürdürmüş; böylece Mahmud gene sarayına eli boş dönmüş.

Türklerde evlat edinmenin kutsallığı işte bu derecede!

Ortaköy'deki konağın Boğaz'ın hemen yanı başında olduğunu daha önce söylemiştim. Uzunca bir şerit halinde Boğaz boyunca uzanan geniş bir patikayla ve mermer bir taraçayla denizden ayrılıyor. Bu yol, kıyıdaki diğer konakların ve evlerin denize çıkıntı yaptığı yerlerde kesintiye uğruyor. Nazif Hanım'la sohbet ederken, dikkatimi bu taraçadan yükselen garip bir ses çekti; belli ki bu işaretin konağın hanım sakinlerinden birinin kulağına gitmesi amaçlanıyordu. Cevap gelmeyince, bir kez daha tiz, yabanıl ses duyuldu; Nazif Hanım sessizce minderinden kalktı, pencerelerden birinin kafes işinin ortasında bulunan küçük bir siyah kapağı açarak, oldukça hır-

çın bir sesle, başka bir mektup daha kabul etmeme kararını bildirmiş olmasına rağmen, neden hâlâ üzerine gelindiğini sordu. Sorusuna aldığı cevap kısa olmakla birlikte kesindi; cilveli bir sabırsızlık ifadesiyle omuzlarını silkti, pencereden aşağıya, çerçeveye ipek bir kordonla bağlamış olduğu boyalı mendili sarkıttı ve bir dakika sonra geri çekerek kıvrımlarının arasında duran mektubu aldı. Yüzünde bir gülümsemeyle yanakları kızarak okuduktan sonra, böyle bir olaya alışık bir insanın kendinden emin tavrıyla, mektubu beline sarılı şalın içine soktu.

Az sonra, evin başlıca hanımlarının tümünü ziyaret etmek üzere yola çıktık. Onlar da Nazif Hanım'ın dairesinin açıldığı salona bakan dairelerde kalıyorlardı. İlk uğrağımız, yaklaşık elli yaşında, entari ve siyah yün şalvar giymiş, çok suskun, hatta üzgün görünümlü ciddi bir kadın olan halayıkların annesiydi. Merakını giderir gidermez hemen yanından ayrıldık; belli ki bu ciddi havası şen rehberimizin de pek hoşuna gitmiyordu.

Daha sonra Sultan'ın özel kâtibesi ve önceki padişah Selim'in gözde odalıklarından biri olan Firuze Hanım'la tanıştık. Hem doğuştan gelme hem de sonradan edindiği becerileriyle değerli bir kadın; aynı zamanda ünlü bir şair. Karmakarışık yığılmış veya tülbentlere bağlanmış kâğıtların çevrelediği yatağına oturmuş, sedef kakma bir sandığın kapağı üstünde harıl harıl yazıyordu. Zarif hatları ve güzel gözleriyle hâlâ hoş bir kadındı, ancak kaşlarını burnunun yukarısında birleştiren boya, gözlerinin güzelliğini yok ediyordu. Üçüncü bir kişinin aracılığı olmadan onunla sohbet edebilmiş olsaydım, eminim çok zevk alırdım. Enerji ve sanat aşkıyla dolu bir kadındı. Odası, bütün zemini kaplayan minderlere bağdaş kurmuş Türk ve Rum kadınlarla doluydu. Hemen yanında, Saray hanımlarından biri solgun yanağını onun dizlerine yaslamış halde oturuyordu. Uzun süreli bir rahatsızlıktan sonra, kendisini yetiştirmiş olan Sultan'ın hareminded birkaç hafta geçirmek istemiş ve bunun için izin almıştı. On sekiz veya on dokuz yaşında güzel bir kızdı. Giysileri çok pahalı olsa bile, belli ki kalbi kırıktı. Biri ne zaman ona söz söylese, iri siyah gözleri doluyor ve bin güçlkle cevap verir gibi duruyordu. Padişah efendisinin yaldızlı sarayının onun için hapisshaneden başka bir şey olmadığı açıktı. Solmuş yüzünün her çizgisinde kırılmış ümitlerini ve ruh çökkünlüğünü okuyabilirdiniz.

Biz kâtibenin dairesindeyken, solgun ziyaretçinin ricası üzerine, Nazif Hanım bir halayığa kemençesini^a getirtti, küçümsenmeyecek bir beceri ve tatlılıkla çalıp şarkı söyledi; daha sonra yetenekli Firuze Hanım şiirlerinden birini okudu. Öyle coşkulu bir alkış aldı ki şiiri yazılı halde bana vermesini istedim ve Askeri Rüştîye hocalarından birinin bunu Fransızca'ya çevirmesini sağladım. Okurlarım için de daha sonra İngilizce nazım haline getirdim.

Firuze Hanım'ın dairesinde oldukça uzun bir zaman geçirdik; aynı ölçüde ilginç geçmeyen birkaç ziyaretten sonra nihayet haremın baş odasına girdik. Burada, bir yığın minderin üzerine uzanmış yaklaşık on üç yaşlarında tatlı bir kız bulduk. Bir veya iki gün önce Sultan'ın önünde raks ederken ayak bileğini burkmuş. Çok tatlı bir bebeğe mama vererek kendini oyalıyordu. Bebek annesiyle birlikte, kadının ricalarına dayanamayan Sultan tarafından yakınlarda satın alınmıştı. Genç kadın on sekiz ay gibi kısa bir süre içinde üç kocasını kaybetmişti; beş parasız haldeyken, konağın kadınlarından biri olmak için, Sultan'ın çocuklara karşı herkesçe bilinen düşkünlüğünden yararlanmıştı. Küçük kız yalnız Esmâ Sultan'ın değil, bütün haremın maskotu ve oyuncağı olmuştu. Elden ele gezdiriliyor, herkes tarafından okşanıyordu. Anne ise yemek, uyumak ve örnek bir gösterişle dua etmekten başka hiçbir iş yapmıyordu.

O dairede öyle bir kızlar topluluğu vardı ki! Ne gözler, ne dudaklar ve ne dişler bir araya gelmişti. Minderlerinin üstünde narin parmaklarını birbirine geçirmiş, arılar gibi küme küme oturlarken, neredeyse aylıklıkları bile zarif görünüyordu! Orada burada biri elini yanağına yastık yapmış, dudaklarında bir gülümseme, sanki uykuya dalmadan önce son gördüğü şey yanında duran gümüş çerçeveli aynadaki yüzüymüş, son düşüncesi genç güzelliğinden duyduğu gururmuş gibi.

Birkaçı hamamdan dönmüş, yün kuşaklarını sarıyor ve bozulmuş saçlarını güne hazırlıyordu. Bu konuda olağandışı yetenekli görünen güleç bir kız, yapışkanlı yakaları çeşitli şekillerde kesiyor ve isteyenlere veriyordu, onlar da bunları özenle hemen boyalı kaşlarının arasına tutturuyorlardı. Bu arada kızlar ağası, daireye girip çıkıyor, iri gözlerinin aklarını deviriyor, her

a Yazarın *zebec* olarak aktardığı bu çalgı muhtemelen *rebec* olmalıdır. *Rebec*, klasik Türk musikisindeki kemençeyle akraba olan bir yaylı çalgıdır –ç.n.

yönden gelen neşe ve kahkahalara tümüyle kayıtsız, sessizce kalın dudaklarını büzüyordu. Ona laf atacak kadar cesur olanların sorularına ve yorumlarına ender olarak cevap veriyordu.

Grupta ondan daha güzel birçok kadının olmasına rağmen, Nazif Hanım gene de “Haremin Nuru”ydı! Hepsi ona yol veriyordu; zarif oyunculuğu, neşeli kahkahası, masum kaprisleri herkes tarafından gülümseme ve onayla karşılanıyordu; o herkesin gözdesiydi ve cana yakınlığıyla soylu hanımının sınırsız sevgisini haklı olarak kazanmıştı. Kısa bir süre sonra bize katılan Firuze Hanım, kemeçe çalan bir halayığa kendi eserlerinden birini söyleyerek, daha doğrusu okuyarak eşlik etti. Ardından, haremin gözdesi ut çaldı ve gruptan biri ona defle eşlik etti; bu arada yarım düzine kadar ses, aynı zamanda bir şair olan Padişah’ın şarkılarını koro halinde söylediler. Padişah sık sık soylu ablasının ev halkını kendi eserlerini söylerken dinleme mutluluğunu tadarmış.

Bu konsere Nazif Hanım ile kâtibenin katılması, Frenk misafirlere iltifat etme amacını taşıyordu. Çünkü Türk hanımlar, parayla tutulan kişiler tarafından bir gelir edinme yolu haline getirilmiş bir mahareti sergilemeyi aşağılayıcı buluyorlar.

Hamamdan şiddetli bir baş ağrısıyla çıkan Sultan biraz yatarak ağrıyı atlatmaya çalışırken, bahçeleri gezmemiz rica edildi. Buna uyarak, Nazif Hanım’ın yol göstericiliğinde, bir düzine hanımla birlikte salondaki bir kapıdan beyaz mermer döşeli geniş bir terasa çıktık. Konaktan çıkar çıkmaz cevval gözdenin dört bir yanda çalışmakta olan bahçıvanlara “Bakmayın! Biz dışarı çıkıyoruz!” diye bağırıldığını duyunca, içten bir kakhaha attım. Elbette, buyruğu aldıklarını söylemek için hepsi de ona doğru döndü. Bu arada kakhahalar atan bir kız, Frenk hanımlara sunmak üzere bahçenin en canlı renkli çiçeklerini toplamaya koşmuştu.

Yanından geçtiğimiz çeşmelerden biri zarifliğiyle beni çarptı. Suni bir tepeden dökülen su, beyaz mermerden, sıra sıra yerleştirilmiş ve gide-rek genişleyen on bir havuzu dolduruyordu. Sonuncu havuz, konak pence-relerinin hemen altında büyük bir su birikintisi oluşturunuyordu. Taraçalar ulu ağaçlarla gölgelenmişti; bahçenin en yüksek noktasında, içi baştan aşağı harika fresklerle boyanmış altın yaldızlı bir kameriye vardı.

Bahçelerdeki gezimizi bitirdiğimizde Sultan hâlâ ortalarda olmadığı için, aynı rehberle, hemen haremın üzerindeki resmi daireleri ziyaret etmeye başladık.

Mermer salonun üzerine inşa edilmiş olan büyük salon, Doğu görkeminin tam bir örneğiydi. Şahane boyanmış kubbe, yıldızlı başları olan kırk somaki sütun tarafından destekleniyordu; duvarlar dökme cam kaplanmıştı; kapılar ipek perdelerin ardına gizlenmişti; yerde Acem halıları seriliydi; kadınların dairelerine girişi perdeleyen kafesler oymalı ve altın yaldızlıydı. Oval biçimli salonun diğer ucundan, azametli bir mermer merdivenle hareme iniliyordu. Parlıtlı korkuluklar boyunca duran, en zevksiz renklerde giyinmiş halayık grupları soylu hanımlarının emirlerini bekliyorlardı.

Sultan'ın sabah odası gün ışığına boğulmuştu. Terasa açılan bu odanın zeminini kaplayan halı, pencerelerin altına yığılmış yastıklar ve duvarlara asılmış kumaşlar bembeyazdı ve gül çelenkleriyle süslenmişti. Ve Doğuluların en ince zevki gösterdikleri tavan koyu mora boyanmış ve altın yıldızlarla bezenmişti.

Kabul odası farklı bir tarzdaydı; dekorasyonu ciddi, görkemliydi; altın kaplamaların çokluğu ve geniş silmelerin yarattığı kasvet nedeniyle neredeyse bir manastırı andırıyordu. Kırmızı mavi saten perdeleri olan, zevkli eşyaların bulunduğu ve kokuların ortalığa saçıldığı yatak odasında ise İngiliz tarzı bir rahatlık ve oturmuşluk havası vardı.

Gene de en şık odalar Padişah'a ayrılmış olanlardı. Otuz penceresinde altın saçaklı mor kadife perdeleri, parlak kumaştan minderleri, dökme cam ve altın yaldızla kaplanmış duvarları, *vertu* [erdem] işareti nesnelerle dolu bir döşemesi ve üstüne değerli taşların serpiştirildiği masaları olan büyük salon, Padişah'ın yatak odasına açılıyordu. Çiçekli muslin perdenin çevrelediği, düğüm atılmış renkli şeritlerle süslenmiş Avrupai yatak, salonun görkemi ve ağır perdeleriyle hoş bir tezat oluşturuyordu. İşlenmiş gümüşten, zengin kaplamalı mangal ve odanın ucundaki iki girintiyi dolduran, mücevherlerle süslenmiş oyuncaklar, düşüncelerimizi debdebeli Doğu'ya geri döndürüyordu.

Değerli taşların kakılmış olduğu altın tütsülükler, yakutlarla bezeli yüzük tepsileri, beyaz saten bir yastığın üzerinde duran, elmaslarla süslü

bir çerçevenin içinde Padişah'ın bir minyatür portresi, telkâri gümüşten bir tarak takımı, incilerle süslü mineli bir çikolata kâsesi, içinde her boy ve şekilde saatlerin durduğu altın kaplama bir tepsi göz alıcı kalabalığın küçük birer parçasıydı. Fakat en çok hoşuma giden, Padişah tarafından yazılmış ve harika tezhiplerle süslenmiş bir Kuran ile içinde dualar olan el yazması kitaptı. Her ikisinin de cildi altındandı ve köşelere pırlantalarla Padişah tuğrası işlenmişti; ayrıca kitapların dış kenarlarına değişik renkli mücevherlerle kutsal yazılardan pasajlar yazılarak bir bordür oluşturulmuştu.

Özel oturma odasının sözünü etmeye geçecek bir yanı yoktu, sadece sedirin ve perdelerin tül biyelerle süslenmiş olması bir Avrupalı gözüne çok sıra dışı gelebilirdi. Ama bir bütün olarak, gezdiğim sayısız dairenin düzenlenmesinde, umduğumdan daha az tutarsızlık ve zevksizlik gördüm.

Biz konağı gezerken, Sultan tarafından, bizi eğlendirmeleri için rakkase kızların hünerlerini göstermeye hazırlanmaları emredilmişti; ama ne yazık ki, Sultan, aşırı nezaketiyle, kızların Avrupai hava veren yeni elbiselerini ve yeni danslarını sergileyerek bize jest yapmaya karar vermişti. Eminim benzeri giysiler daha önce kimsenin aklına gelmemiştir. Birini anlatmam, hepsine ilişkin bir fikir vermeye yetecektir. Mavi muslinden, pembe ve kırmızı fiyonklarla süslü elbise, boyundan yeşil ipek kurdelelerle tutturulmuştu; bunlar sırta iniyor ve uçlarında iki ağır püskül sarkıyordu. Etek uzun ve dardı, kenarları beyaz saten iki dar farbelayla süslenmişti; en kabasından siyah deri ayakkabılar, eldivensiz eller, yerleri süpüren simli pembe bir kemer, inci bir gerdanlık, genişliği en az bir metre, bir yemek masasını bezemeye yetecek kadar çiçeğin yerleştirildiği ağır takma saçlardan oluşan bir saç modeli kıyafeti tamamlıyordu. Çiçekler gökkuşağının bütün renklerinden özenle seçilmişti. Bunun yarattığı etkiyi uzun uzadıya anlatmama gerek yok. Ancak haremden topladığı hayranlık muazzamdı; bu karman çorman kıyafeti giyme şansına ermiş olan gerçekten güzel kız ise, çevresindeki kalabalığın yorumlarını dinlerken kendini cennette sanır gibiydi.

Erkek giysileri de tasvir etmeye çalıştıklarımla tam bir uyum içindeydi. Ve bir bütün olarak Sultan'ın öylesine hoşuna gitmişti ki Türk giysilerine yalnız sıradan günlerde göz yumuyordu.

Gün inmeye başladığı ve Pera yolu oldukça uzun olduğu için, rahatsızlığı nedeniyle hâlâ odasından çıkamayan Sultan'ın gelmesini beklerken, konakta akşam yemeği yeme onurunu gönülsüzce geri çevirmek zorunda kaldım. Bizi ağırlayan iyi ve nazik insanların sitemlerine karşın, sevimli gözdeye ve yetenekli dostuna veda ettim. Sultan beni kabul edip konuşabilecek duruma geldiğinde, uzak olmayan bir tarihte, ziyaretimi tekrarlamam yolundaki davetle yola çıktım ve ağrıyan bir baş ve kamaşmış gözlerle Pera'ya döndüm.

Firuze Hanım'ın neredeyse sözcüğü sözcüğüne İngilizce'ye çevirdiğim şarkısını buraya ekliyorum. Biraz daha Doğulu bir hava taşıyor olmasını isterdim, ama en azından antikallığı yeterince kendine özgü.

ŞARKI

Sana olan aşkım bende huzur bırakmadı;
Gece ve gündüz yalnız seni düşünüyorum;
Göğsünü örten lüleleri hayal ediyorum
Ve benim olmadığımı bilerek iç çekiyorum.

Sana olan aşkım delilik!
Bana bakan herkes tutkumu anlıyor;
Gözlerinin okları, kurutmuş nehirlerini
Sevgi dolu yüreğimin; işte senden ayrılmak zorundayım.

Sana olan aşkım çok derin ve son zamanlarda
Bakamıyorum başka kimseye-Soğuksun
Ve kara talihimin işi
Artık zarif gülücüklerini göremiyor olmam.

Leyla! Benim ol ve ruhumu oku,
Tüm yeisimi anlatacağım sana-öykü uzun.

*Kâğıthane–Kâğıthane Deresi–Tatlı Sular Vadisi–Padişah Alayı
Ulusal Yasak–Pitoresk Manzara–Saliha Sultan ve Bebeği
Padişah’ın Sabrı–Okçular–Padişah’ın Tekeli–Padişah’ın Okçuluk
Tutkusu–Nişan Taşları –Odalığın Mezarı–Yitirilen Sevgili
Esmâ Sultan–Saray Nezaketi–Vadide bir Gezinti*

Istanbul yakınlarındaki en hoş yer kuşkusuz Kâğıthane’dir. Frenkler buraya, şiirsel olmanın yanında, çok da uygun düşen “Tatlı Sular Vadisi” adını vermişler. Kâğıthane deresi köpüklü sularıyla vadinin zengin yeşillikleri arasından çıkar ve gümüş bir iplik gibi kıvrılarak akar. Akarsu olarak önemsiz sayılsa da, başkent çevresinde birkaç kilometrelik bölgedeki tek temiz su kaynağı olduğundan, insanlar için büyük bir keyif ve hayranlık unsuru.

Tıpkı Prens Rasselas’ın vadisi gibi, dört bir yandan yüksek ve kıraç tepelerle çevrili olan Kâğıthane vadisi öyle taze, yeşil ve güneşli duruyor ki ilk aklınıza gelen, tabiatın burayı tatil günleri için yaratmış olduğu. Padişah’ın burada hem bir yazlık sarayı hem de bir köşkü olduğunu söylemem bilmem gerek var mı? İstanbul yakınlarında saray, konak ya da köşkün olmadığı güzel bir yer yok zaten. Ama Sadâbad Kasrı, Padişah’ın en gözde dinlenme mekânı; halka karşı görevlerinden bir günlüğüne uzaklaşmayı başardığında, başkentten sorumluluk ve keşmekeşinden kaçmak için genellikle buraya çekiliyor. Pera’dan buraya araba yolculuğu çok zevkli; tepelerin havası öylesine temiz ki canınıza can katıyor. Vadiye iniş öylesine pitoresk ki yolculuk ne kadar zevkli geçmiş olursa olsun, ayaklarınızın dibinde yatan ve gün ışığında yıkanmış güzel yere varmak için sabırsızlanıyorsunuz.

Kâğıthane’ye giden bir gruba katıldığım günden daha parlak bir gün hiç görülmemiştir sanırım. Birkaç günden beri rahatsızdım ve dörtnala bir atlı yolculuğu kaldıramayacak kadar zayıf hissediyordum kendimi. Bu yüzden, arabamın minderlerine rahatça gömülmüş halde, neşeli ve daha sağlıklı arkadaşlarımla yanımdan uçarak geçmelerine katlandım ve vadiye doğru yoluma yavaşça devam ettim.

Biz tepeden aşağıya inerken, saray avlusundan çıkan ve sarayın mesire yerinin sınırlarını oluşturan derenin karşı kıyısına doğru yol alan bir araba alayı gördüm. Atlı bir muhafız beni tepenin eteğinde bir dakikalığına durdurdu; ancak herhangi bir Frenk hanımın o yoldan girmesini engelleme yolunda emir almış olmadığı için, geçmeme göz yumdu. Yasak Rum, Ermeni ve Yahudi kadınlar için geçerliydi. Sadece, Padişah ailesi geçerken arabamı durdurmam ricasında bulundu ve ardından arabacıma ilerlemesini söyledi. Bu ricasına duraksamadan uydum; dere sadece birkaç metre genişliğinde olduğu için, ünlü aileyi olduğu gibi görebiliyordum.

Başlarını birer seyisin tuttuğu dört güzel doru at tarafından çekilen açık arabada, Padişah'ın iki küçük oğlu, Saray cücesi ve Padişah ailesinin Zenci baş haremağası oturmuştu. Veliht sultan tatlı bakışları, parlak gözleri ve pembe yanakları olan bir çocuktu ve bir köylünün oğlu sanılabilecek kadar gürbüz bir görünümü vardı. Ardından dört koçu arabası geldi; bunların içinde peçelere bürünmüş Mihrimah Sultan, annesi ve kız kardeşlerinden biri vardı. Daha genç hanımlardan bazıları son derece güzeldiler ve yaşmakları öyle şeffaf ve öyle şuhtu ki hatlarını belirgin olarak seçebildim. Genelde görülen bir şey değil bu, çünkü Saray kadınları, تنها yerlerde bile herhangi bir Türk kadınından daha sıkı örtünmek zorunda. Bir keresinde Padişah'ın bir odalığını gördüğümü hatırlıyorum; yaşmağını göz kapaklarına kadar çektiği gibi, gözlerinin önüne bir tülbent takmıştı!

Arabalar Zenci askerlerle çevriliydi ve alayın sonunda harika bir Arap atına binmiş olan, dört yaya hizmetkârın eşlik ettiği kızlar ağısı geliyordu.

Cortège geçer geçmez yoluma devam ettim ve arkadaşlarımla sarayla ilişkisi olmayan başka bir yoldan vadiye girmek üzere, bir daire çizmek zorunda kaldıklarını öğrendim. Arabadan inerken gördüğüm manzardan daha neşelisi ya da daha pitoreski olamaz. Çimenler şen gruplarla dolmuştu. Eflâklı ve Bulgar çalgıcılar cümbüş yapanların arasına dağılmışlardı; Bohemyalı çiçekçi kızlar, dört bir yanda güzel çiçek demetlerini satıyorlardı. Bunlar öylesine marifetli düzenlenmişti ki, her peçeli güzel, siyah gözlü çiçekçide kendi anlatmak istediği hikâyeyi dile getirecek bir demet olup olmadığını bir bakışta görebiliyordu. At üstündeki devriyeler çevreyi gözleme turları sırasında tepelerde bir görünüp bir kayboluyorlardı. Saray

kapılarından birinin yakınlarında beyaz ve altın yaldızlı bir kayak dalgalarında salınıyordu; Türk hizmetkârlar her tarafa koşuşturuyorlardı; Padişah ailesinin kaldığı yere giden bütün yollar çifte korumalıydı, her yanda heyecan ve telaş vardı.

Biz sarayın önünde dururken, altı kürekli iki kayak taraçaya yanaştı ve kısa bir süre sonra Halil Paşa'nın karısı Saliha Sultan, yarım düzine Zenci uşağı ve iki katı sayıda halayığı ile görüldü; doğumunda Sultan Mahmud'un görülmemiş bir cömertlik sergilediği bebeği kollarında taşıyan baş dadı onu izliyordu.

O sıralarda gazetelerde yazılanlara bakılırsa, bugüne kadar bütün Türk hükümdarlar kendi soylarından gelen erkek çocukları öldürmüş ve bu şekilde tahta daha sonra kimin çıkacağına ilişkin gelecekte çıkabilecek anlaşmazlıkları en etkili biçimde çözmüşler. Şu an baktığım çocuk, Padişahın canını bağışladığı ve doğumu nedeniyle halk şenlikleri düzenlenmiş tek çocuk –toplar atılmış ve tebriklerini sunmaları için nazırlar huzura kabul edilmiş. Soylu oğlan, dadısının kollarında gülüyor ve oynuyordu; kayıklar uzaklaşırken, çocuğunun kendisine bağışlanacağını öğrendiğinde sevgi dolu annenin yaşadığı coşkuyu kafamda canlandırmakla oyalandım. Ne var ki, bu coşku kısa ömürlü olacaktı. Çok geçmeden Mahmud, kendi ellerini kana boyamadan olası düşmanından (küçük sultanın kaderi gerçekten buyduysa) kurtuldu. Kâğıthane gezimizden üç gün sonra, dış çıkarmakta olan bebeğin ateşinin yükseldiğini ve nöbetler geçirerek öldüğünü öğrendik.

Padişah'ın gözde paşalarından bazılarıyla birlikte okçuluğa meraklı olduğunu duymuştum ve onu görmenin bir yolunu bulmak istiyordum. Bunun için, grubumuzdan bir iki kişiyle birlikte, diğerlerinden ayrıldık ve mesire yerinin çevresinde dolaşmaya başladık. Okçuların “kanatlı oku hedefe uçurdıkları” yerin karşısına denk düşen bir noktada durduk. Vadinin üzerinden geçmekte olan yüklü bir bulut, yaprakların üzerine dolu taneleri kadar ağır ve ses çıkararak düşen o iri damlalardan birkaçını serpiştirmişti bile. Padişah, kutsal bedeni üzerinde Saray görevlilerinden birinin tuttuğu kırmızı şemsiyenin altında oturuyordu. Gözde paşalar, binanın fâçade'ı [cephesi] boyunca sıra halinde dizilmişlerdi. Çok sayıda uşak, okları toplamak amacıyla çimenliğe yayılmıştı.

Şemsiyeden söz açılmışken, şimdiye kadar kırmızı şemsiyenin yalnız Padişah tarafından kullanılabildiğini, ama yeni hükümdarın büyük olasılıkla bu tekele çok önemsiz bulduğundan, merhamet gösterip yasağı kaldırdığını belirtmeliyim. Şu sıra İstanbul'da kırmızı şemsiyelerin çok moda olduğunu eklememe gerek yok herhalde.

Okçuluk Sultan Mahmud'un tutkusu ve bu becerisiyle son derece böbürleniyor; o derece ki Askeri Rüştîye'nin hemen arkasındaki geniş tepelik alan, tepenin doruğundaki terasından kendi attığı okların sözde düştüğü noktalara dikilmiş, süslü ve özenle işaretlenmiş mermer sütunlarla dolu. Sözde diyorum, çünkü Padişah'ın zaafı herkesçe biliniyor; bu yüzden okları toplamakla ve mesafeleri ölçmekle görevli içoğlanları genellikle oku alıp yirmi otuz adım ileri koşuyor ve burada bulmuş gibi yapıyorlar. Bu şekilde Padişah da masaldaki prens Aimwell kadar iyi ok atmış oluyor. Okları getiren açıkgöz içoğlanları da pek çok dürüst insanın elde edemeyeceği bahşişler kazanıyorlar. Bir keresinde bir keşif gezisi sırasında, birdenbire karşıma üzerinde altın harflerle yazılmış yazıların olduğu, kaideli bir mermer sütun çıkınca, ne işe yaradığını merak etmiştim. Şaşırarak bunun yukarıda söz ettiğim nişan taşlarından biri olduğunu öğrendim. Padişah Hazretleri bu kez okunu gerçekten de uzağa atmış olduğu için, olayın anısına her zamankinden daha güzel bir taş diktirmiş.

Kâğıthane'deki ok atma şöleni yeterince eğlendiriciydi. İlk önce Padişah'ın oku uçtu; uşaklar hemen koştu; sonra her paşa haddini bilip Padişah'ı geçmemeye özen göstererek sırayla ok attı. Bazıları ciddi bir iş yapma havasındaydı, diğerleri ise dehşetli sıkılmış gibiydi: Ne yazık ki, son kırk yıldır her hafta talim yapmış olmakla böbürlenlen bir amatörden kaçış yoktu.

Okçuların bulunduğu yerin biraz solunda, bir salkımsöğüdün gölgelediği bir yükseltide, güzel bir mezar taşı yükseliyor. Bu, gençliğinin ve güzelliğinin doruğunda, en gözde olduğu sırada apansız ölmüş olan Saray odalıklarından birinin mezarı. Onu kaybetmekten etkilenen Padişah'ın emriyle bu güzel yere gömülmüş. Bu olay Padişah'ı öylesine derinden sarsmış ki, iki yıl boyunca vadiden hiç ayrılmamış. Yükselti, selamlık odalarından görülüyor ve söğüt dalları arasında dolaşan her esintinin iç çekişi, yal-

dızlı odalarda kalanların kulaklarına taşınıyor. Mahmud'un, şairane bir eleme kapılarak bu kızı konu alan dokunaklı bir şiir yazdığı söyleniyor. Bunu ele geçirmeye çalıştım, fakat başaramadım. Bu genç kızın Avrupa'da tanınmadan kalmasına içim elvermediği için, mezarının yanında dururken alelacele birkaç çılgın kıta karalamayı denedim.

YİTİRİLEN SEVGİLİ

Bahar bize geri döndü –gülen Bahar;
Gün ışığı suların üzerinde
Ve ne kadar parlak, nasıl da ışıltıyor;
Bu güzel manzarada büyüsunü serpecek
Doğu'nun siyah gözlü kızlarına.
Ama O nerede? Güzellerin en güzeli,
Ressamların modeli, şarkıların ezgisi;
Onun için açan yaz güllerine
Güzelliği, çiy düşmüş körpeliği
Ve hoş kokusu yansıyan kişi;
Cihan Hâkimi'nin Sevgilisi –Nerede O?

Heyhat! Onun için boşuna dönüyor Bahar;
Onun yeri uyuyanların yanında şimdi:
Bir zamanlar ruhunun acılarını dindirdiği,
Yeryüzünün solgun yüzlü yaşlılarını yatıştırdığı
Güzel şarkıya bir daha katılmayacak.
Raks onun için bitti –ve onun için
Artık çiçekler parlak yapraklarını açmayacak;
Üzgün bülbül şakımayacak ezgisini;
Gün ışığı her tümseğin üzerine yağıyor,
Her yürekte sevinç nabızları atıyor:
Ama O, sevilen ve yitirilen kişi, nerede O!

Geçen yıl solan çiçeklerin yattığı yerde yatıyor;
En mağrurların uyuduğu yerde uyuyor;

Ve yakıcı sağanaklar yağdıracak gözler
Ve saatleri tüketecek iç çekişler
Yüreğın kederi kabardığında.
Ama ona ağlamayın, o mağrur günler geçirdi,
Doğu'nun dehşet saçan Hünkâr'ı onu eş seçti;
Gün ışığı, gözde alnına düştü;
Tıpkı açmak üzereyken kırılan bir tomurcuk gibi
Vakitsiz, ama aziz tutulan bir mezarı doldurdu;
Ve uluların olduğu yerde, dinleniyor şimdi O!

Duygulu bir hikâyesinin olmasına karşın, güzel odalık çoktan unutulup gitmiş; mezarının yanında gezinen güzellerin onun kaderine içlenecek zamanları yok. Gene de Padişah'ın oklarını başka bir yöne doğru attığını görmek romantizmime bir teselli oldu.

Okçuların olduğu yerden ayrılp bir Rum hanımın eşliğinde arabaya döndüm ve vadinin daha yüksek yerlerine çıktık. Burada, Esmâ Sultan ve refakatçilerinin arabalarına rastladık. Bizi görünce durdu ve konağına davet etmiş olduğu Frenk hanımın ben olup olmadığımı sorduktan sonra, nezaket ve tevazuyla rahatsızlığının beni kabul etmesini engellemesinden duyduğu üzüntüyü dile getirdi. En kısa zamanda konağında bir gün daha geçirmek üzere vakit ayırmamı istedi. Sonra, özel bir lütuf olarak, Zenci halayıklarından birini daha önce sözünü ettiğim bebekle birlikte arabama gönderdi. Bebeğın sevimli arkadaşım Emine Hanım'ın adaşı olduğunu keşfettim. Pahalı ve çok süslü giydirilmişti; güzelliğini övüp giysisini beğendiğimi söylediğimde ve bebeği hizmetçinin kucağına geri verdiğimde, maiyetindekilerle yola koyulan Sultan'dan çok nazik bir selâm aldım.

Bir paşanın dul eşi olan Sultan, soylu görünümlü bir kadın, çok aristokrat tavırları var ve erkek kardeşine çok benziyor. Belli ki eskiden güzelmiş, ama şimdi altmış yaşını geçmiş olmalı. Gözdesi Nazif Hanım yanında oturuyordu, ama peçesi öyle kalındı ki bana selâm verene kadar onu tanıyamadım.

Yolumuza devam ederken, bir sanatçının her birinden bir eser çıkaracağı, yüz kadar grubun yanından geçtik. Hepsisi de eğleniyor ve

gölüyorlardı. Kayıklar parlak nehirde gidip geliyorlardı; heybetli ağaçlar uzun dallarını çimenlere doğru uzatıyorlardı; rüzgâr neşe dolu sesleri taşıyordu. Bulutlu hava geçmişti; gün ışığı tepelerin doruklarında ışıldıyordu. Yeryüzünde uzun, parıltılı bir yaz gününü geçirmek için güzel Tatlı Sular Vadisi'nden daha hoş bir yer düşünemiyorum.

İKİNCİ KİTAP

Rumlarla Birlikte Paskalya–Pera’daki Rum Kilisesi–Kadınlar Galerisi–Bir Rum Kilisesinin İçi–İbadet Yeri–Paravan–Patrik’in Tahtı–Kutsal Kabir–Garip Bir Cemaat–Hanımların Canlı Sohbeti L’Echelle des Morts– Gemiler–Kayıklar ve Kayıkçılar–Fener Kilisesi Tarihi Paravan–Hazine Sandıkları–İbadet Yeri–Özel Şapeller Dini Mum Gösterisi–Rahiplerin Evi–Zindan–Müslümanlığa Karşı Çare–Gece Yarısı Ayini–Yorucu Selamlaşma–Patrik–Logotet Rus Kâtipler–Türkiye’de Rus Üstünlüğü –Rumlar ile Ruslar Arasındaki Din Kardeşliği–İman İkrarı– Dini Kargaşa Patrik Sarayı–Güzel Gece Manzarası–Gece Yarısı Alayı Huşu Dolu İzlenimler–Boğucu Sıcak–Şafak

Bizim Paskalyamız geçmişti. Rumlar, bayramı bütün dinlerin en gösterişli ve abartılısının tantana ve debdebesiyle kutlamaya hazırlanırlarken, biz son yemeğimizi yemiş, son kadrilimizi yapmıştık; politikayı balolar izlemiş, diplomasi sefahate dönmüştü bile. Pera’daki Rum Kilisesi’ne ilk ziyaretim için bu fırsattan yararlandım. Rus hükümetinin parasıyla inşa edilmiş zarif bir bina. Mavi ve altın sarısıyla zengin biçimde döşenmiş. Ayin hem Yunanca hem de Rusça yapılıyor ve rahiplerin tümü Rus.

Tanışmış olduğum bir Rum hanım kibarca bana iskemlesini verdi, ben de memnuniyetle kabul ettim; çünkü böyle bir yer bulamamış olsaydım töreni görme çabalarım sonuçsuz kalacaktı. Kadınların çoğu, görme ümidi olmadan, ayini işitmekle yetinmek zorundalar. Bu güçlüğün nedeni, kadınların kilisenin ana salonuna girmelerine izin verilmemesi; son derece sık kafesli bir galeriye sıkışıyorlar, öyle ki aşağıdakilerin tecrit edilmiş kadınları göz ucuyla bile görmeleri imkânsız.

Görünüm olarak Rum Ortodoks ve Katolik kiliseleri arasındaki fark, diğer mezheplerle olandan çok daha fazla. Ortasında yüksek altarın yer aldığı ibadet yeri bir paravanla kilisenin geri kalan bölümünden ayrılıyor; aralarda ne geçit var, ne de yan şapeller. Bütün bina tavandan üç düz hat halinde sarkan ve ibadet yerinden ana girişe kadar uzanan avizelerle aydınlatılıyor. Paravanın üzerinde azizlerin tasvirleri kaba ve kuru biçimde

resmedilmiş. Rum tapınaklarında sanki “cennette veya dünyada ya da dünyanın altındaki sulara bulunan herhangi bir şeye benzetme” töhmeti altında kalmamak için, bunlar sık sık bu şekilde tasvir ediliyor. Hepsisi bu kadar da değil; dindarlar, tıpkı İspanya veya Portekiz'deki Katolikler gibi, adaklar sunma eğiliminde oldukları için, boş bakışlı tahta resimler duruma göre altın ve gümüş eller, gözler, kulaklar veya burunlarla süslenmiş; bu öylesine komik bir görünüm yaratıyor ki en ciddi insan bile resimlere gülümsemeden bakamaz.

Paravanın ortası, kiliseye açılan alçak, çift kanatlı kapının yukarısındaki bir perdeyle kapatılıyor –bu örtü eski Yahudi geleneklerinden alınma ve “kutsallar kutsalı”nı cemaatin gözlerinden gizliyor. Bu kez perde açıktı ve başrahip altarn önünde cüppesini giymekle meşguldü.

Patrik'in tahtı sağ tarafta ve hemen karşısında vaiz kürsüsü yer alıyor; kilisenin dibinde kapının her iki yanında, cilalı ahşaptan, içlerinde kilise levhası ve malları bulunan iki muazzam sandık duruyor. Mermer zeminin ortasına, şapelin gururu ve hazinesi yerleştirilmiş; bir zamanlar Mesih'in mezarının bir parçasını oluşturduğu ve Kutsal Topraklar'dan getirildiği öne sürülen ve sonunda buraya konan bir taş. Bu noktaya doğru korkunç bir izdiham vardı: Yoğun kalabalık, taşa yaklaşabilmek için kararlı biçimde birbirini itip kakıyor, dirsekliyordu; yaklaşmayı başaranlar, kiliselerinin töresine göre, ancak uzun süreli alıştırmayla edinilebilecek bir hızla, yedi kez peş peşe taşın çevresinde dönüyor, taşın her ucunu öpüyor ve bekleyen rahibin elindeki tepsiye biraz para koyuyordu.

İbadet yerinin önünde ve kabri örten sayvan üstünde en az on beş santim çapında dev mumlar yanıyordu; bunların ışığı kimi iyice tıraşlanmış, kimi tepeden sarkıtılan tek uzun bir saç örgüsüyle süslenmiş yoğun bir baş kalabalığını aydınlatıyordu; bazıları da sanki kafalarına bir tas konmuş ve berber bunun çevresinden saçlarını kesmiş gibi yarım tıraşlıydı. Bazılarının omuzlarına inen, dağınık uzun lüleleri vardı –görüntü baştan aşağı gülünçtü!

Bu arada galerideki hanımlar da boş durmuyorlardı: Karşılıklı iltifatlar ediliyor, sorular sorulup yanıtlanıyordu; sohbet sanki konuşmacılar huzur içinde kendi evlerinde oturuyorlarmışçasına rahattı. Bir rahip beş

veya altı dakikada bir görünüyor, dindar ve yardımsever kişilerin bağışlarını toplamak için bir para tepsisi tutuyordu. Ben, ayini yürüten rahiplerin yeknesak, genizden gelen, binanın aydınlığına ve hoşluğuna hiç uymayan ilahilerinden kısa sürede usandım; ayinin belli bir yerinde, kabri aydınlatan mumlardan kapmak için kalabalıkta kutsal bir itişmeye tanık olduktan sonra, bir sürü resim ve yaldız, zengin kumaş ve işlemler görmüş olmanın bana yeteceğine karar vererek bu dini kargaşa sahnesinden kaçtım. Servi gölgeli mezarlığı ve Echelle des Morts'u^a yavaş yavaş yürüyerek geçtikten sonra, memnuniyetle bir kayığa atladım ve Fener'deki eski Patrikhane'de yapılacak muhteşem törene katılmak üzere, misafirperver bir dostumun evine doğru yola koyuldum.

Limanda ilerlerken, gemilerin parlak güneş ışığı altında her zamankinden daha göz alıcı çeşitliliği çok çarpıcı geldi bana. Savaş gemileri (ki bunlardan biri dünyanın en büyüğü) Boğaz'ın ayna gibi durgun yüzeyinde yüzer şehirler gibi yatıyorlardı: Kıyıda yabancı ticaret gemileri, sarılmış yelkenleri ve rüzgârın çıplak bıraktığı bir ormanın yüksek ağaçları gibi göğe fırlayan ince uzun direkleriyle kalabalık saflar halinde bekliyorlardı; Arap barkaları sivri pruvaları ve kıçlarıyla, antika madalyonlarda gördüğüm temsili resimlerine tıpatıp benziyorlardı; karanlık ve hareketsiz duran buharlı posta gemileri, berrak havaya yoğun, boğucu dumanlarını kusmak üzere olan okyanus canavarlarını andırıyorlardı; bu arada, bütün bunların arasında, cilalı, ceviz ağacından oyulmuş ince uzun kayıklar, şık giyimli kürekçileriyle, minicik yaldızlı süsleri ışıktaki parıldayarak oradan oraya kayıyorlardı. Kayıkçıların birbirlerinin önüne çıkmamak için, "Asya yakasına!", "Avrupa yakasına!" diye keskin, tiz bağırışları her an kulağımda çınlıyordu.

Arkadaşımızın bahçesinin en ucunda, suyun üzerine doğru çıkıntı yapmış iskeleye yanaştık; hanımlarla birlikte kahvemizi içtikten sonra, kiliseyi gündüz gözüyle ziyaret etmek için hemen yola çıktık. Boyutları Pera'daki kiliseden daha küçük ve süslemeleri daha yoksul olmakla birlikte, bu yapı daha çok hoşuma gitti. İçeride, sabah gördüğüm solmamış boyalardan ve yeni yaldızlardan çok daha etkileyici gelen, zamanın kutsadığı bir hava vardı.

a "Ölümler Merdiveni"; Pera'nın yukarısında, Küçük Mezarlık'a bitişik set biçimindeki duvar —ç.n.

Biçimi ve üslubu basit, hatta hantal olan Patrik'in tahtı bin iki yüz yıllık ve sırf antiklığı nedeniyle saygıya değerdi. Hemen yanında, Logotet'in yüksek sırtlı koltuğu duruyordu; yaklaşık altı metre geride, ibadet yerinin koyu meşeden incelikle oyulmuş muhteşem paravanı uzanıyordu. Bu paravan özellikle ilgimi çekti, işçiliği son derece özenli ve incelikliydi; panelleri ayıran direklerin rölyefleri çok kabarık ve cüretliydi. Pera'da olduğu gibi burada da aradaki boşluklara yaban görünümlü azizlerin kuru, sert tasvirleri çizilmişti. Bunlar da adakçıların uyumsuz ve birbirinden kopuk sunularıyla süslenmişti.

Rum takvimindeki en gözde kişi kesinlikle Aya Yorgi olsa gerek; bu kilisede dövülmüş gümüşten iki boy tasviri yer alıyor. Vaiz kürsüsü mozaikten yapılmış, kakma sedef yıldızlarla süslenmişti; yukarıda söz ettiklerime benzer iki büyük sandıkta benzer eşyalar bulunuyordu. Kadınlar galerisinin kafesleri Pera kilisesindekinden bile daha sıkı; dışarıdaki ışık seli, yüksek ve seyrek pencerelerden öyle az sızabiliyordu ki binanın içinde kasvetli bir alacakaranlık hüküm sürüyordu, ama bu, yapının tarihiyle ve kaderli karakteriyle hoş bir uyum sağlıyordu.

İçeriye girerken yanımda bulunan kişilerin yüzü suyu hürmetine, bizi karşılayan rahip kilisenin öteki ucuna yürüme inceliğini gösterdi. Bu sayede bize, cismani bir kadın ayağının asla basmaması gereken ibadet yerine girme fırsatı tanınmış oldu. Kutsal levha yerleştirilmiş, hiçbir şekilde dikkate değer olmayan bir altının bulunduğu küçük bir şapel biçimindeki bu bölmede ayrıca Patrik için yüksek arkalı mermer bir koltuk, ayini yürüten rahiplerin kullanması için bir çeşme, birkaç zavallı yağlıboya resim ile çok sayıda küçük Aziz ve Balıre Meryem resmi vardı. Bunlar, değişik ailelerin özel şapellerine konmadan önce, buranın kutsiyetinde takdis edilmek üzere belli bir süre kilisede bırakılıyor. Parası ne kadar az olursa olsun, her Rumun evinde özel ibadet yeri olarak döşenmiş bir daire bulunuyor.

Bununla birlikte, bana eşlik etmiş olan bir Rum hanımın ibadet için yaptıklarını izlemek, beni gösterişli azizlerin ve süslü din şehitlerinin tablolarını incelemekten daha çok eğlendirdi (tek uygun sözcük bu). Resimlerin alt ucundaki paravan boyunca ince demir bir parmaklık uzanıyor; bu parmaklık dindar kişilerin azizler onuruna yakmak isteyebilecekleri in-

ce mumları tutmaya yarıyor. Arkadaşım, bu amaç için sürekli yanık tutulan bir lambadan yirmi kadar mumu yakmakla uğraştı; bunu yaparken, Masaniello'daki barkarolü alçak bir sesle mırıldanıyordu; kutsal grubun önüne geldiğinde bunun yerine şu tür şeyler söylemeye başladı:

“Kutsal Bakire –ona dört mum yakacağım, çünkü benim adım da Maria– ve ne olursunuz, ışık vurduğunda altın ellerindeki ve gümüş tancındaki ısıtıllara bakın. İşte Aya Yorgi; onu severim, bu yüzden mumları iki tane alacak. Bu da kim? Ah! Aya Nikola; ona katlanamam, bu yüzden onu atlayacağım.”

Azizin lehinde fikirini değiştirmeye çalıştım.

“Pekâlâ, madem siz öyle istiyorsunuz, ona da bir tane ayıralım; ama hiçbir zaman sevdiklerimden biri olmadı: Takvimde asla mum yakmadığım iki aziz var –Aya Nikola ve Aya Dimitri.”

Gene de bu seferlik herhangi bir ayrıcalık göstermemesi konusunda anlaştık ve sonuçta minyatür bir ışık gösterisi ortaya çıktı. Merakımı gidermemden ve arkadaşımın mum yakına işini tamamlamasından sonra, avlunun bir kanadında yer alan, papazlara ayrılmış olan ve manastıra benzeyen muazzam binayı gezmeye başladık. Dışarıdaki birkaç basamağı çıktığımızda kendimizi geniş bir galeride bulduk; sağda ve solda tıpkı bir manastırdaki hücrelere benzer daireler buraya açılıyordu. Bu küçük, ama rahat odaların her biri bir papaza verilmiş; bizim ziyaret ettiklerimize özenle halı döşenmiş ve perdeler takılmıştı, şintz divan örtüleri ve Rum evlerinde âdet olan her türlü lüks vardı. Birçoğunda, dairelerin sahipleriyle kahve içen hanımlar olduğunu gördük; hizmetkârlar telaş içinde, işlerini çok önemseyerek bir oraya bir buraya koşuşturuyorlardı.

Kiliseye, dehşet verici büyüklüğünü göz ardı etmemi sağlayan genel bir rahatlık havası hâkimdi. Diğer bir kapıdan geçip Patrik Sarayı'nın önüne geldiğimde, buyruğundakilerin dünyevi durumlarına üzülmeğimden gelmedi.

Patrik'in evinden zindana* doğru ilerledik. Burada, on iki yaşında sefil bir afacan bulduk. Müslüman olmaya kalkıştığı için “döneklere veri-

* Patrik sadece kilisenin başı değil, aynı zamanda Rum milletinin baş yöneticisi; bu durum zindanın Patrik Sarayı'na yakınlığını açıklıyor.

len ceza"ya çarptırılmıştı. Giysileri ve ayakkabıları yırtık pırtıktı. Dindar bir Türk, din değiştirmesi karşılığında yeni bir kıyafet ve bir çift ayakkabı almayı önermişti; ama Peygamber Muhammed adına talihsiz bir tesadüfle, oğlan tam kaçarken yakalanmış ve çileden çıkan ana babası tarafından kilise yetkililerine getirilmişti. Burada sekiz gündür hapisti; ayaklarına zincir bağlanarak, bir ay kalacağı umumi akıl hastanesine gönderilmek üzereydi!

Aziz pederlerin cami ile akıl hastanesi arasında ne gibi bir benzerlik kurduklarını bilmiyorum; ama bu ceza kesinlikle çok özgün ve korkunçtu. Oğlan bize kendi öyküsünü anlattı ve sonra sırtarak, sonunda onlara göstereceğini ekledi. Hırsızlıkla suçlanan diğer iki mahkûm da bir iki gün içinde cezalarını çeceklerdi; her ikisi de sürgüne gönderilecek ve ikisinden en azılı olanın göğsü dağlanacaktı. Bu arada hücre hapsindeydiler. Sinsi görünüşlü, fütursuz serserilerdi ve gardiyan konuştuğunda, onun yüzüne karşı gülüyorlardı. Son olarak, itaat göstermeyen mahkûmlara uygulanan falakayı ve halkalar ile zincirleri gördük; en ufak bir şükran içermeyen bir şaşkınlıkla karşılanan bir bağış yaptıktan sonra, kulaklarımda prangaların şangırtısı, zihnimde yüzen bin bir kasvetli hayalle misafirperver dostlarımızın evine döndüm.

Saat on buçukta, gece yarısı ayinini izlemek üzere bir kez daha kiliseye gittik. Bir Rum hanım, töreni rahatça izleyebilmem için kibarca bana iskemlesini verdi. Biz içeriye girdiğimizde ayin başlamıştı ve binanın içi tam bir ışık seli halindeydi. Tavandan sarkan otuz avizenin renkli camlarından alttaki kalabalığın üzerine çok renkli bir ısıltı yayılıyordu; ibadet yerinin önündeki dev mumlar ve azizlerin önünde yanan ince mumlar ısıltıya daha da bir parlaklık katıyordu. Galeri kafeslerinin arasından sızan bu ışıklar, bir tapınakta asla görmediğim, olağandışı bir sahneye tanık olmamı sağladı. Önlerdeki koltuklarda oturan hanımlar, tıpkı bir çiçek tarlası görünümündeydi, her renkten türban, her boyadan elbise, her şekilde bone mevcuttu; sürekli bir kıpırdanma ve mırıldanma, sürekli eğilip selam vermeler, gülümsemeler ve fısıldaşmalar beni herhalde işin içinde bir yanlışlık olduğunu ve aslında daha dünyevi bir gösteri izlemek üzere toplandığımızı düşünmeye sevk etti.

Ne var ki, papazların bir an için kesilen yeknesak ilahileri aniden bir kez daha yükseldi; hiç hatırlamadığım, ama belli ki karnaval sırasında

tanıştırılmış olduğum insanların kibar selamlarına ara verip aşağıda olup bitenleri izlemek üzere döndüm.

Patrik beyaz satenden, üzerine altın tül den bir eşarbin atıldığı muazzam büyüklükte bir elmasla göğsünden tutturulmuş bir cüppe giymiş halde tahtında oturuyordu. Cüppenin kenarları otuz santim kadar genişlikte, aralara altın ve gümüş ipliklerin karıştırıldığı iğne işiyle çizilmiş çeşitli aziz portreleriyle süslenmişti. Koyu kırmızı kadifeden tacı muazzam büyüklükte, çeşitli şekiller verilmiş incilerle neredeyse baştan aşağı örtülmüştü; aradaki boşluklara yakutlar, zümrütler, çok güzel ve parlak pırlantalar serpiştirilmişti. Bir elinde esasını, diğerinde beyaz saten kılıflı, üzerine mücevherler kakılmış İncil'ini tutuyordu; her hareketinde, etrafını saran mumlar, mücevherlerle ince ince süslenmiş giysisinin ışıltısını tümüyle göz kamaştırıcı bir parlılığa dönüştürüyordu.

Yanında, tahtla aynı yükseklikte bir koltukta, zengin gümüş işleme li üniformasıyla Logotet oturuyordu. Babam onun yanındaydı ve onun iskemlesinin dibinde Vogoridi duruyordu; tahtın hemen önünde, vaiz kürsüsüyle aynı hizada Rus kâtiplerin dördü kırmızı yastıklı bir koltukta oturuyorlardı; buradan ibadet yeri tamamen gözlerinin önündeydi.

Türkiye'de Rus üstünlüğünün kurulmasına zemin hazırlayan bir sürü neden arasında Müslümanlar için en tehlikelilerinden biri, Ruslar ile Rumlar arasındaki din ortaklığı. Müstebit Çar İstanbul yakınlarında Rumlar için bir kilise yaptırmış ve giriş kapısının üzerindeki arma Ruslara ait! Diğer bütün elçiliklerin çalışanları uyur veya ziyafet çekerken, Rus elçiliğinin *attaché*'leri Rum Patrik'in tahtı önünde uysalca diz çöküyor ve uzatılan eli tevazuyla öpüyorlar!

Hareketin kendisi basit aslında. Korkulması gereken, bunun kitlelerin zihninde yarattığı etki. Logotet ve Vogoridi'nin ardından, daha az önemli kişiler Patrik'e hürmetlerini sunma fırsatı bulamadan, her şeye kadir Rusya'nın her şeye kadir ajanları kutsal eli öpmek üzere hevesle dizleri üzerine çöktüğü zaman, kalabalıktaki yüzlerde beliren hoşnut takdir ifadesi görülmeye değerdi doğrusu. Bir anda ortak bir ilgi alanı yaratılmıştı ve hiçbir bağ dinsel inancınki kadar sağlam olamaz. Rumlar zaten prangalarından kurtulmaya uğraşıyorlar, toprağa bağlı köylüler efendilerinden nef-

ret ediyorlar; ağaç içinden çürümüş ve gövdesi boşalmış; Rusya baltayı bir kez vursa düşüverecek.

Kendi yıkımına doğru gülümseyerek gitmesi için kandırılan ve mahkûm edildiğini bile anlamadan ipi boynuna geçirilmiş bulan suçlular gibi, gururu okşanarak güvenlik içinde olduğuna inandırılan Müslüman, yarı barbar müttefikinin ağzının suyunu akıtan bir av aslında. Rusların nüfuzu ve Rumların sinsiliği –dış güç ve iç ihanet– ona karşı birleşmiş; bunlara karşı çıkmak için elinde ne var? Şaşaalı unvanlar ve gösterişli laflar, genç ve yarı eğitilmiş bir ordu, gemilerinin ihtişamından çok uzak bir donanma ve pek çoğu göğüslerinde Rus madalyası taşıyan insanların koruduğu bir başkent. Bu madalyalar, başka bir ülkenin hükümdarı tarafından, halka karşı görevlerini (Moskova'nın görüşlerine uygun biçimde) yerine getirdikleri için takılmış!

Oysa Türkiye kendi çabalarıyla hak ettiği desteği bir süre alabilse ve böylesine güvendiği Avrupa devletlerinden hazır yardım görebilse, çok geçmeden milletler arasındaki yerini almaya layık olduğunu kanıtlayacaktır. Ordu ve donanmasının yalnızca zamana ihtiyacı var; askerleri cesaretlerini çoktan ispatlamışlar ve nispeten disiplinsiz halde bunu yaptıklarına göre, iyi örgütlenmiş bir bütün olarak hareket ettiklerinde, birbirlerinden destek alarak, tabiatıyla daha da üstün nitelikler geliştireceklerdir. Bırakın Rus madalyaları şehrin sokaklarının tozlarında çiğnensin –böyle bir madalyayı takanların hiçbir itirazı olmayacaktır, çünkü bunu değerli bir nişandan çok, bir ayıp damgası sayanların göğüslerini dağlamakta zaten; işte o zaman, Türkiye'nin gelecekteki kalkınmasını öngörmek için kâhin olmaya gerek kalmaz. Avrupa askeri taktikler ve askeri disiplin konusundaki bilgilerini Doğu'ya borçludur ve borcunu ödeyecek güce de sahiptir. Yarım düzine tecrübeli subay birkaç ayda Türk ordusunun bütün görüntüsünü ve niteliğini değiştirebilir.

Patrik, bağımlık gösterilerini kabul ettikten sonra, daha da canlanan ilahilerin eşliğinde, ardında başpiskoposlar ve piskoposlar olmak üzere ibadet yerine geçti ve zaten zengin olan giysilerine birkaç tane daha mücevherli ve işlemeli örtü ekledi. Ardından, sunulan kutsal ekmeği aldı. Ayinin bu bölümünde kilisedeki her erkek, kadın ve çocuk bu amaçla getirmiş ol-

duğu mumu (İsa'nın dirilişinin simgesi olarak) yakmak üzere öne atıldı; böylece her bakımdan tüyler ürpertici bir ışık patlaması ortaya çıktı. Aşağıda, öylesine bir izdiham ve sıklık vardı ki insanlar yanındakinden yakılmış mumları tutan kollarını güçlükle kaldırabiliyorlardı. Son derece olağanüstü bir manzaraydı bu. Yoğun bir duman bütün binaya kanat germeye başlamıştı bile; birkaç dakika içinde seçebildiğim tek şey, bir kafalar denizi ve yoğun dumanda yol bulmaya çalışan bir sürü cüce ışıktı.

Bütün duygularını –din, aşk, nefret ve hırs– coşkun yaşayan ateşli ve tezcanlı Rumlar, bu sefer de Avrupalı bir cemaatin titizlikle yapacağı gibi kendilerine ayrılmış yerle yetinmediler. Yarın düzine kadar haydut kılıklı adam vaiz kürsüsüne tırmandı, yirmi kadarı basamaklara çıktı, piskoposların boşalttığı koltuklara en yakın olma şansını bulmuş olanlar bu fırsatı kaçırmadı ve bazıları da galeriyi destekleyen sütunlara asıldı; bu yüzden, oflayıp puflayan kilise görevlileri alayın geçmesi için bir boşluk açmayı bin bir güçlükle başardılar.

Bu noktada arkadaşımı ve Patrik Sarayı'na doğru bize yol açmak için epey çaba harcayan dört beş hizmetkârı izleyerek kiliseden çıktım. Patrik'in merakımı gidermem için yaptığı kibar öneriye uyararak, özel oturma odasına doğru hızla seğirttik. Burası kilisenin avlusuna bakıyordu ve alay burada duracaktı.

Gece çok güzeldi. Solgun ay göğün koyu mavisini yastık yapmış, kuleler, saraylar, adacıklar oluşturan tülkü bulut kümelerinin arasından tırmanıyordu. Bulutlar öyle hızlı değişiyor ve sürükleniyordu ki sanki periler ülkesinin uçarı yaratıklarını andırıyordu. Yaprakları baharın yumuşak etkisi altında yeni tomurcuklanmış heybetli bir çınar ağacı gece yarısı rüzgârında hafifçe iç çekiyordu; manastır benzeri binaların uzun karanlık silueti ve kilisenin eğimli çatısı, solgun ay ışığında yaşadığımız anın ciddiyetine çok güzel uyan gizemli bir gölgeler derinliğiyle öne fırlıyordu. Kutsal binanın geniş kapıları ansızın açıldı; koronun alçak sesli ezgisi gece havasında kabardı; bu kadar geç saatte kiliseyi doldurmuş olan hevesli kalabalık öne atıldı; hepsinin elinde ince mumlar yanıyordu; avlunun ortasında, Patrik ve ardındaki kilise ileri gelenlerinin rahatı için iple çevrilmiş yüksek platforma doğru ilerlediler.

Çok geçmeden geniş avlunun tümü, karanlık dalgaların kıvılcımlar saçarak yukarıya doğru savrulduğu ve yüzeyinin altında bir karanlığın kabbardığı bir deniz görüntüsü aldı. Fırtınalı bir gecede gökyüzündeki bir nokt gibiydi avlu; sanki bütün yıldızlar, çevredeki kasvetin ortasında tek bir ışık galaksisi oluşturmak üzere bir araya gelmişlerdi. Ve şapelden çıkan kutsal kervan bu parlaklığa doğru yavaş yavaş ilerledi. İlk önce, yaldızlı kandiller ve parıldayan şamdanlarla çevrelenmiş halde altın haçın taşıyıcısı geldi. Ardından, balmumundan mumları Kutsal Üçleme'yi temsil edecek şekilde renkli kurdelelerle üçer üçer bağlanmış meşaleciler belirdi. Bunu, yerleri süpüren safran sarısı satenden cüppeleriyle ikişerli bir sıra halinde yürüyen, gür sakalları göğüslerine kadar inen, sipersiz başlıklar giymiş olan ve uzun lüleleri omuzlarına düşen papazlar izledi.

Hiçbir şey bir Rum papazın saç biçiminden daha pitoresk olamaz. Ana babaları tarafından kiliseye adanan çocukların doğdukları andan itibaren ne makas ne de ustura kullanmasına izin veriliyor; bu yüzden büyüdüklerinde sakallarını eski Yahudi şeriatına uygun şekilde yolarak seyreltıyorlar; genelde çok incelikli insanlar oldukları için, büyük bir özen ve hünerle yaptıkları bu işlem görünümlerinin yarattığı etkiyi daha da artırıyor; sıradan günlerde uzun, gür lülelerini şapkalarının altında gizliyorlar.

Bu kutsal grubu, iki yanında Rum Ortodoks inanışına göre havari-leri temsil eden iki başpiskopos olmak üzere, kendisi de Mesih'in temsilcisi sayılan Patrik izledi; daha sonra, tarif etmeye kalkışmanın anlamsız kalacağı parlaklıkta göz kamaştırıcı cüppeleriyle on papaz belirdi. Onların hemen ardından ikişerli bir sıra halinde yürüyen piskoposlar, daha sonra Logotet ve Vogoridi, bir dizi papaz ve son olarak da kiliseden daha erken çıkmayı başaramamış olan cemaat geldi.

Genç papazlar platformun dibinde halka şeklinde dizildiler; yukarı-sı kısa sürede kilisenin başları ve aralarında babamın da durduğu ileri gelenlerle doldu. Patrik önünde kalın bir cilt halinde duran kutsal yazılardan bir bölüm okudu; papazlar gece rüzgârında ağırbaşlı ritimlerle inip çıkan bir mezmur söylediler; son olarak piskoposların en yaşlısı Patrik'in eline, insanları kutsaması için, daha önce sözünü ettiğim üçlü mumlardan birini verdi; hemen ardından, ikisi İsa'nın çifte doğasını temsil etmek üzere

kol kola girdiler; kalabalıktaki herkes açık başını eğdi ve iki parmağıyla baş-parmağının ucunu birleştirerek yedi kez istavroz çıkardı. Bundan sonra, alayın dönüşü için güçlkle kalabalığın içinde bir yol açıldı; alay kilisenin kapısından geçip gözden yittiği sırada kulaklarımızdaki ezgiler de giderek kesildi. Beş dakika içinde, ay ışığının dans ettiği boş avluya bakan gözlerle yalnız başımıza kaldık.

Ne kadar huşu dolu bir andı o! İnsan tapınmasının debdebe ve şaşaası geçip gitmişti; gözlerimiz önünden hızla küçük bulutlar geçtiği için bir görünüp bir kaybolan Ay'a takılıydı; kulaklarımızı dolduran tek ses gece yarısı rüzgârının çınar yaprakları arasındaki fısıltısıydı. Başımı arkamdaki yastığa sessizce yasladım; esrik hayallerim ansızın ayıldı; zonklayan nabzım duruldu; doğa yüreğime seslenmişti ve ruhum onun etkisi altında sakinleşmişti. Ani ve garip bir tepkiydi bu; o an odamın yalnızlığına kaçabilmiş olsaydım, son saatlerde şahit olduğum ihtişama dair tek bir anının bile rüyalarımaya gireceğini sanmıyorum.

İnsan gururu, şaşaası ve gücü hayallerime pranga vurmuş ve bakışlarımı perçinlemişti; ama şimdi geceydi; dingin, yumuşak gece solgun Ay'ıyla, gizemli bulutlarıyla ve fısıldayan sesiyle ruhuma dokunmuştu! Böyle saatlerde yürek TANRI'yla baş başa kalıyor.

Yeniden kiliseye girdiğimizde, bayılmaktan korktum; koyu duman bulutları çatıda dolanıyordu; boğucu tütsü, buhurdanlıklardan sütunlar halinde yükseliyordu; sayısız mum, ısılarını yanmakta olan tütsünününe katıyordu; dışarıdaki hafif, duru havadan buraya girmek hasta ediciydi. Gene de ayin bitene kadar kalmaya kararlı olduğum için kendimi tuttum. Logotet'in okuduğu iman ikrarıyla ve vaiz kürsüsünden mavi, simli cüppe giymiş bir papazın İncil'den okuduğu bir bölümle ayin sona erdi.

Biz eve dönerken, sabahın külrengi ışığı Boğaz'ın üzerinde pırıldıyordu. Kahvaltımızı ettikten sonra, ağrıyan başlar ve kamaşmış gözlerle günün yorgunluklarına hazırlanmak üzere yataklarımıza çekildik.

*Perhizden Sonra Şölen–Patrik'i Ziyaret–Muhteşem Alay–Rahatsız
Edici Coşku–Patrik'in Rahatsızlığı–Cüppe Çıkarma Töreni
Doğaçlama Panayır–Kendi Evinde Patrik–Altın Yumurtalar*

Ertesi sabah oturduğumuz kahvaltı sofrası neydi öyle! Uzun ve zahmetli perhiz bitmişti; artık kefarete ve mahrumiyetle geçmiş kırk günün acısı çıkarılacaktı. Her yemeğin büyük bir ilgiyle nasıl incelendiğini, o ana kadar yasak olan lüksleri içermeyen yemeklerin herkes tarafından nasıl reddedildiğini izlemek eğlendiriciydi. Masanın ortasında katı pişirilmiş ve bak-kam ağacının kabuğuyla hoş bir kırmızıya boyanmış yumurtalarla dolu bir kâse vardı; ama bu sadece ulusal geleneği sürdürmek için, bir Paskalya simgesi olarak konmuştu; yoksa perhizin meşakkatinden kurtuldukları bu ilk günde kimsenin böyle bir ilkel yiyeceğe el sürmeye niyeti yoktu.

Kahvaltı sona erdiğinde, Paskalya tatili için okuldan kaçan ve bize tercümanlık yapmayı gönüllü olarak kabul eden hoş bir gencin ve babamın eşliğinde, bizimle tanışmak istediğini bildirmiş olan Patrik'i ziyarette gittik. Evinde tek tük eşya konmuş bir sürü büyük ve soğuk oda vardı; burası bir din büyüğünün sarayından çok bir kışla görünümündeydi. Üzerinde yürüdükçe güzel bir koku yayan defne yapraklarının saçılmış olduğu koridorlardan geçip, kilisenin avlusuna bakan özel bir oturma odasına alındık. Henüz kiliseden ayrılmamış olan Patrik'in gelişini beklemek üzere oturduk.

Kilisenin kapısındaki ani telaş bizi pencerelere çekti. Kırk sekiz saatlik aralıksız törenden sonra Patrik'i evine getiren muhteşem alayı uzaktan seçebiliyorduk. Öyle bir izdiham vardı ki kilise görevlileri ve kavaslar, Patrik'i görmek için bunaltıcı bir coşku ve heyecanla bağrıışan kalabalığı güçlükle yararak ona yol açıyorlardı. Bu sayede görüntüyü izleyecek bol vaktimiz oldu. Coşku azalacak gibi de görünmüyordu; çünkü kiliseden akın akın çıkan kalabalık, basacak bir yer bulmak için birbirinin üzerine çıkıyor, kilise görevlilerinin püsküllü kamçılarına ve kolluk görevlilerinin güçlü dirsekleri ile değneklerine hiç aldırmiyordu.

Büyük Perhiz boyunca titizlikle (üstelik uzun süren ağır bir hastalığı henüz tam atlatamamış halde) perhiz yapmış olan Patrik hiç durmadan

kırkseiz saat görev yapmıştı ve daha fazla enerji harcamasını gerektiren bu nahoş ve bunaltıcı ilgiye dayanacak hali kalmamıştı; iki piskoposa dayanarak ilerledikçe, onu boğma riski yaratacak biçimde üstüne gelen, cüppesinin eteğini öpmeye hevesli kalabalıktan sürekli kendisini artık affetmelerini istiyordu. Ancak yalvarmaları boşunaydı; güruh bağınıyor ve çırpınıyordu; kilise görevlilerinin itiş kakışlarına ve papazların dostça ikaz, hatta tehditlerine kulak asan yoktu. Nihayet yarım düzine kadar çömez Patrik'in ayaklarını yerden kesti ve onu saraya çıkan büyük merdivenin dibine doğru taşıdı.

Yaklaşmakta olan papazların vakur ilahileri muazzam kalabalıktan yankılanıyordu. Binanın girişinden, içinde bulunduğumuz dairenin kapısına uzanan bir geçit oluşturdular. İçeriye önce buhurdanlık taşıyıcısı girdi, elindekini odanın her köşesine iki veya üç kez sallayıp çabucak çekildi; hemen ardından, mücevher ve işlemelerin ağırlığı altında neredeyse çökecek gibi olan piskoposlar dizi dizi girdiler; sedirin kenarında sıralanarak yerlerini aldılar ve iki başpiskoposun arkasında yürüyen Patrik'in gelişini sessizce beklemeye başladılar. Manzara göz kamaştırıcıydı! Her yanda altınlar, değerli taşlar, pahalı ve işlemeli kumaşlar vardı: Bakmaktan gözlerimiz yoruldu. Birkaç saniyelik bir gecikmeden sonra kutlu kilise büyükleri de geldi; Patrik'in elini öpmek üzere öne çıktığım sırada, manzaranın ihtişamı beni derin bir huşu içinde bıraktı.

Derken cüppe çıkarma töreni başladı. Bu sırada, alayın geçmiş olduğu galeriye sıralanmış papazların ağırbaşlı ilahileri bir an bile susmadı; piskoposlar pahalı ipekler, muhteşem brokarlar ve parlak kumaşlardan cüppelerini kat kat soyundukça, bana düşen tek şey, aşağıda amansızca üstlerine yığılan kalabalığın arasında böyle bir giysinin ağırlığının altında nasıl olup da ezilmediklerine hayret etmekti!

Omuzlarına kürklü bir pelerin atılmış olan Patrik ve ardından piskoposlar odadan çıktılar; Patrik bunca ihtiyaç duyduğu dinlenmeye kavuşmadan önce kabul etmek zorunda olduğu ziyaretçiler için hazırlanırken, biz bir süre daha aşağıdaki avluda birikmiş kalabalığı izledik. Her yönde, yeşil dallar ve çiçek açmış çalılardan oluşan zafer takları dikilmişti ve bunların altında, Doğu'daki hiçbir bayramın onlarsız tam sayılmayacağı şerbet satıcıları ve şekerlemeciler duruyordu.

Kilisenin kapıları artık kapatılmıştı: Bir saat önce ruhlarının kurtuluşu için hevesle atılan becerikli Rumlar, şimdi de aynı ateşlilik ve hevesle eğlence peşine düşmüşlerdi. Çoğu itişip kakışma sırasında çözülmüş olan başlıklarını yeniden bağlıyorlardı; bazıları yere çömelmiş, ufak çömleklerden işaret parmaklarını kullanarak çok şaşırtıcı bir hızla yoğurt yiyorlardı. Bazıları ise özenle beyaz kumaş serilmiş geniş tepsisinin üstünde sunduğu tatlının lezzetini daha bir zevkli hale getiren porselen kaplar ve mala biçimli parlak pirinç kaşıklar taşıyan muhallebi satıcısının etrafına toplanmışlardı. Muhallebi, gülsuyu ve pudra şekeriyle birlikte yeniyor.

Bir hizmetkâr Patrik'in bizi başka bir odada beklediğini bildirince, sarayın karşı kanadında yer alan geniş bir salona doğru onun peşinden gittik. Burada azametli Patrik'i yerden yarım metre kadar yüksek, yastıklı bir iskemlede oturur halde bulduk. Rengârenk giysisinin yerine mor ipekten, düşük kadife yakalı bir pelerin giymişti; boynundaki kalın altın zincirden pırlanta bir yıldız sarkıyordu. Sağında iki tane renkli hasır sepet duruyordu; birinde koyu kırmızı ve altın yaldızlı, diğerinde ise beyaz ve altın renkli yumurtalar duruyordu; solundaki daha büyükçe sepete ise kahvaltı masasında gördüklerime benzer, basitçe bakkam ağacının kabuğuyla boyanmış yumurtalar tepeleme doldurulmuştu.

Patrik bizi büyük bir kibarlıkla karşıladı; çok iyi bir tercüman olan genç dostumuzun aracılığıyla bana Doğu'da edindiğim izlenimler üzerine bir sürü soru sordu; kısa süre önce tanık olduğum muhteşem törene ilişkin takdir duygularımı ifade ettiğimde tatmin olmuş göründü; son iki günkü yorgunluğunun, benimle istediği şekilde sohbet etmesine izin vermeyecek kadar kendisini bitkin düşürmesinden duyduğu esefi belirtti.

Az sonra kahve ve tatlı ikram edildi; ön odada Patrik'e saygılarını sunmak için bir sürü insanın beklediğini bildiğim için ayrılmak üzere ayağa kalktım; bu sırada, ziyaretimin onu çok memnun ettiği yolunda onurlandırıcı sözlerle birlikte bana bir çift yaldızlı yumurta sundu ve yeniden sağlığına kavuştuğunda beni tekrar görme ümidini ifade etti. Elimden geldiğince şık bir cevap verdim; bana uzanmış olan kutsal parmakları dudaklarıma bastırdım ve sonra ayrılmak için izin istedim.

Yumurtaları aldığım sırada, bana verilmiş olan büyük şerefın farkında bile değildim. Böyle garip bir ikramın anlamını ve kökenini araştırdığımda kazara keşfettim bunu. Bana söylendiğine göre, bu gelenek öyle eskiye dayanıyor ki şu an yerine getiriliyor olmasının tek nedeni tarihi değeri; bununla birlikte dağıtım büyük törenlerle yapılıyor. Patrik önde gelen kişilere yaldızlı yumurtalardan iki tane veriyor; bir alt mevkide olanlara bir yaldızlı ve bir sade olmak üzere iki yumurta sunuyor; daha sonra bir yaldızlı, iki sade ve sadece bir sade yumurta şeklinde bir sıra izliyor. Kim olursa olsun, huzuruna kabul ettiği herkese bu ikramı yapmak zorunda. Ve hafta içinde bir gün İstanbul'daki bütün Rum erkeklerin onun elinden yumurta alma hakları var, ta ki aşırı bitkinlik onu bu görevi baş yardımcısına devretmeye zorlayana kadar.

Dostlarımızın evine dönünce kahve içtik ve Rumlara özgü lezzetli Paskalya çöreği yedik; bundan hemen sonra da kalktık ve Ermenilerin büyük mezarlıktaki kutlamalarını izlemek üzere bizi Echelles des Morts'a götürecek kayığımızı bindik.

*Pera'nın Ana Caddesi–Tehlikeler ve Eşekler–Bir Arabada Yolculuk
Doğuluların Mezarlık Sevgisi–Garip Manzara–Ermenilerin Manevi
Esnekliği–Nubar Bey–Panayır–Ermeni Dansı–Ayrıcalıksız Toplum
Su Satıcıları–Alafranga Olmak–Güreş Ringleri–Mezhep Savaşı*

Eve vardığımızda araba kapıya yanaşmıştı bile; Pera'ya çıkan dik yoluşu tırmanmaktan bitkin düşmüş halde, kendimi memnuniyetle koyu karmızı şiltenin üzerine, yumuşak yastıkların arasına attım ve bu yeni şenliği keyif verici bir aylıklıkla izlemeye hazırlandım. Eğer aceleniz varsa, sakın ola ki bir şenlik günü Pera'nın uçsuz bucaksız ana caddesine yaya, atlı ya da arabalı çıkmayın! Öncelikle, birbirine karşı komşu olan orta yapılı iki kişi bir adım bile öne atmaksızın kendi kapılarından uzanıp el sıkışabilir ve böylece yolunuzu kesebilir; ikinci olarak Tophane veya Galata'dan (esas toplanma yeri) büyük mezarlığa giden tek yol buradan geçer. Son olarak, Doğuluların pek dost canlısı, ama son derece münasebetsiz bir huyları var; beşli altılı gruplar halinde, kollarını birbirlerinin boynuna dolayarak veya çocuklar gibi el ele tutuşarak yürüyorlar ve bazen kalabalık onları yana çekilmeye zorlasa da, başka hiçbir seçeneğin kalmadığı bir durum çıkmadıkça birbirlerinden ayrılmıyorlar.

Doğulu kalabalıklara özgü diğer bir tuhaflık da ezilme tehlikesini asla umursamamaları. Doğulu, atınızın nefesini ensesinde hissedebilir, gene de onu zorlamazsanız yolunuzdan çekilmez. Arabacınız neredeyse arabanın tekerleklerinin altına girmek üzere olduğu yolunda onu uyardığında, böyle önemsiz bir bilgi için ne kadar çok nefes tükettiğine şaşırması gibi bakar.

Ancak, iki ayaklıların idaresine güç denirse, dört ayaklı olanlarınkine tümünden imkânsız demek gerekir! Londra'daki at arabalarının tangırtısından sinirleri bozulan kişiler buraya gelsinler de İstanbul'un eşeklerini bir görsünler, bakalım sinirleri dayanacak mı? Tam sokağın köşesini dönmüş ve birbirine sarılmış, laflayan, hareketli güruhun içinden zorla kendinize bir yol açmışsınızdır ki, önünüze bir eşek çetesi çıkar. Atınız huysuzlanır, gemini ısıtır, ön ayağıyla eşinir ve sabırsızlanarak kalabalığın üstüne geriler; ona ısırma, eşinme ve gerileme hakkını tanımanız gerekir, çünkü döşeme taşlarıyla yüklü bir eşek katarını aşip geçmeniz imkânsızdır.

Bu açmaz sizi eğlendirmiş gibi görünmeye ve yoldan geçebilmeniz için, eşeklerin sahibini onları tek sıra haline sokması yönünde ikna etmeye çalışırken, yüz metre kadar ileriden kulağınıza yeni nal sesleri gelir; iç sıkıntısıyla bakar ve korkunuzda yanılmadığınızı görürsünüz: “Eşekler karşı karşıyadır” ve toprak, tuğla veya taşlarla iyice yüklenmiş diğer bir çete ilk göz ağırlarınızın arasına karışmak üzere ciddiyetle yaklaşmaktadır; sizi veya atınızı sakinleştirmek için atılan ve hedefini iskalayan tekme veya yumruklar ancak sizi püskürtmeye yarar.

Eğer bir arabadaysanız, durumunuz daha da vahimdir. Çünkü bir at, kaldırıma çıkarak ve burnunu haylazca pencerelerden içeri sokarak eninde sonunda kendine bir şekilde yol açar; birine omuz atar, diğerinin yüzüne uzun kuyruğunu savurur. Oysa başka bir arabayı izleyen bir araba, öndekinin hızına uyarak yolculuk etmek zorundadır; iki araba karşılaştığında, biri kenara itilir, kaldırılır, evin duvarlarına doğru sürülür veya hendeğe itilir, ta ki siz dışarıda bu vahşi şeyler olup biterken içeride kalabilmek için yeterli bilek veya parmak gücünüz olduğundan kuşku duymaya başlayana kadar. Bu zorluklar yoğun, pervasız ve keyfine düşkün bir güruhun verdiği rahatsızlığa eklendiğinde, bir şenlik günü Pera’nın ana caddesinde ilerlemenin hiçbir şekilde “rahat bir yolculuk” sayılmayacağını herkes kabullenmelidir.

Az sonra anlatacağım olayın geçtiği gün, üç eşek katarı, dört araba, kereste yüklü altı at ve bir koyun sürüsüyle karşılaştık. Neyse ki hiçbir acelemiz yoktu; gerçi Yüce Padişah’ın yere kapaklanmış tebaasından birkaçını kurban etmemeyi nasıl başardık, hiçbir fikrim yok.

Doğu’da yaşayanların mezarlıkları sık sık ziyaret etmekten neredeyse keyif aldıklarından ya da en azından ölümü umursamadıklarından daha önce söz etmiştim. Fakat bu şenlik vesilesiyle, bunu ne kadar ileri götürdüklerini görünce, daha da bir etkilendim. Hristiyan mezarlığı baştan aşağı bir panayır görünümünü almıştı; hepsi bu da değil, ölülerin mezarları bile yaşayanları daha rahat ettirme külfeti altındaydı. Birçok çadırın altında saçaklı bir örtünün serildiği ve üzerine çöreklerin, tatlıların ve şerbetlerin iştah kabartıcı biçimde dizildiği orta masa, göçüp gitmiş bir Ermeninin heybetli anıtından başkası değildi! Salıncakları destekleyen direkler mezar taşlarına yaslanmıştı; üzerine minderler atılmış rahat sedirler de basma örtü-

l  mezarların ta kendisiydi. Küçük oğlanın atlı karıncadaki otura ına yetişmesini sağlayan, son nefesini vermiş bir adamın göğsünün üzerindeki toprak yığınıydı; yaşayanların cıvı cıvı oyunları ve ölülerin uykuları için gölge veren ağaçlar aynıydı. Kebap satıcıları lezzetli yiyeceklerini pişirmek için mezarların yanı başlarına çukurlar kazmı lardı; tütün içilen yerlerin koltukları ve tabureleri de ölümün geniş anıtlarıydı.

Bir yanda, bir iki papaz ölmüş birini toprağa veriyorlardı; hazin ilahilerine  enlik dans larının tiz sesli çalıları karışıyordu; diğer yanda, ren  renk çadırların arasında, ağırkanlı Ermenilerin bozmaya hiç de niyetli olmadığı düzeni korumak için atlarından inmiş devriyeler dolaşıyordu.

Ermeniler kadar k le doğmuş olmanın damgasını taşıyan başka bir insan topluluğu görmedim: Zincirlerinin  ang rtısını bile seviyorlar; yükseklerde hiç gözleri yok, “milletler arasında bir yer” almak için hiçbir gayretleri, coşkuları veya özlemleri yok; kısacası, m kemelli in *ne plus ultra* [en üstün] timsali saydıkları Müslüman efendilerinin zavallı bir taklidi olmanın ötesine geçmeyi hiç düşünmüyorlar.

Üst sınıftan Ermenilerin görünümlerini daha önce tasvir etmiştim. Daha çok yakışacak bir sa  modeli eklendiğinde, giyim ku anları son derece zarif; ne var ki üstünlükleri hep harici, düşleri kuruşlar üzerine kurulu ve ruhları yok. Osmanlıya boyun e mi likleri üzerine konuştuğunuzda verdikleri cevap ne dersiniz? “Bütün söyledikleriniz çok doğru olabilir, ama bunlar beni ilgilendirmiyor; benim işlerim çok iyi durumda.”

Kendi toplumsal konumlarının farkına varmalarını sa layanız imkânsız; sizi dinler, bıyıklarını burar, beyaz mendillerini sallar, ara sıra ruhsuz bir gülümsemeyle “peki” der ve sonunda yürüyüp giderler; sanki bu konu çok  nemsizmi  esine, zorba efendilerinden olduğu kadar kendilerinden de memnun bir ifadeyle.

Kendilerini küçük düşürdükleri ve duyarsız oldukları yolundaki bu genel suçlamalardan, Doğu’da bunca ay geçirdikten sonra bile, bir tek kişiyi istisna tutabiliyorum; ama o da vatandaşlarının geri kalanı için gerçekten de nadir ve parlak bir  rnek. İstanbul’u ziyaret etmiş ve onunla tanışma şerefine ve ayrıcalığına erişmiş gezginler için, Nubar Bey’den söz ettiğimi belirtmeme gerek yok herhalde. Nubar Bey, Galata’nın ünlü tüccarlarından bi-

ri; engin bilgisi, sağlam muhakemesi ve hiç elden bırakmadığı kibarlığı, onun dostluğunu kazanma şansına ermiş olanlar için son derece değerli.

Yeniden Champ des Morts'daki şenliğe dönelim. Yüz metrede bir manzara daha da çarpıcı oluyordu. Boydan boya tek sıra halinde dizilmiş minicik çadırlar, geçici bir aşevleri sokağı oluşturmıştu. Kebaplar, pilavlar, patates kızartmaları, turşular, çorbalar, ince kıyılmış nane ya da maydanozlu dolmalar, sucuklar, kızartılmış balıklar, her türden ekmek ve her boydan pasta bulabilirdiniz burada. Fazlasıyla iştah açıcı bu bölgeden kaçtık ve kendimizi şerbet satıcılarının arasında bulduk. Mavi veya kırmızı çizgili tenteleri, konfor ve rahatlık açısından *restaurateur*'lerinkine [lokantacılar] göre daha titiz ve özenli bir şekilde düzenlenmişti. Pek çoğunda aynalar, çiçek demetleri, her boy ve biçimde bardaklar hünerle dizilmişti. Hatta bazıları işi resimler koyma lüksüne kadar vardırmıştı. Bu resimlerin hepsi de en sıradan kadın başlarının çizilmiş olduğu parlıtlı ve çok renkli Fransız baskılarıydı; çadırlara müşteriler için iskemleler ve minderler konmuştu. Bir köşede, içinde çubuğu yakmak için gerekli közlerin hazır beklediği bir mangal duruyordu.

Bu nispeten yerleşik çadırların aralarına seyyar satıcıların tezgâhları dağılmıştı; küçücük fiskiyelerinden incecik bir su çınlayarak akıyordu. Bu sesi, yarım düzine ince tabaka metalin birbirine teması yaratıyordu. Değişik renklerde sıvılarla dolu şerbet bardakları, aralarına serpiştirilmiş yeşil dallarla ve asılmış limonlarla öyle serin ve taze görünüyordu ki çadır sahiplerinin aristokratik mekânlarından çok daha cezbediciydi. Sağda solda, altın işlemeli mendillerin süslü tarzda yayıldığı yassı mezarlar, tatlılar ve kurutulmuş meyveler için masa görevi görüyordu. Bu rakip işletmelerin ortasında, grup grup erkekler en küçük bir gölgeyi buldukları yerlere halka şeklinde oturmuş, minicik kahve fincanları ayaklarının dibinde, sessizce uzun çubuklarını tütürüyorlardı. Boğaz'a bakan ahşap kamariye kalabalıktı; pek çok kişi sırtını bir mezara dayamış, güneş ışığı ayaklarında oynaşırken akasaların altında dinleniyordu.

Ama şenliğin önde gelen özelliği Ermeni dansıydı. Her yanda yapılan bu dans, Ermeni halkı açısından öylesine tipik ki, söz etmeye değer. Kırk ila elli kişi, gelip geçenlerin sorgusuz sualsiz katılıp ayrılabilirdiği büyük bir halka oluşturmıştu. Her biri diğerrinin elini tutuyor veya kolunu boynuna doluyor,

böylece tek vücut oluşturacak şekilde sıkıca birbirine kenetleniyordu; dansın başını çeken adam diğerlerinden kopan tek kişiydi ve yanındakine bir kol mesafesinde dans ediyordu. Halkanın ortasında çalgıcı duruyor ve bazen dansa da katılıyordu. Kâh eline bir tür küçük, çatlak gitar alıp ezgiyi veya zamanlamayı pek umursamaz tarzda tellerini tıngırdatıyor, kâh İskoçlarınkine benzeyen, ama aynı şekilde insanın içini kıpır kıpır edecek tarzda çalamadığı bir gaydayla dansa eşlik ediyordu. Ermeni çalgıcının gürültü çıkarma dışında bir çabası yoktu ve uyumlu üç nota kazara bile art arda gelemiyor; ama onu dinleyenler müşkülpesent değildi ve müzik en azından dansla uyumluydu. Tarif ettiğim ozan çalgıcının yanında duran grubun soytarısı, olağandışı ve tam da Ermenilere özgü tekerlemelerle teşrifatçılık görevini de yürütüyordu.

Dansın başını çeken kişi, çiftlikte kazların yaptığı gibi, önce bir ayağını, sonra diğerini kaldırıyor, bu arada boyalı muslin bir mendili sallıyordu; vücudunun ağırlığını bir bacağına veriyor, bir an sonra duruşunu değiştiriyordu. Bu hareket, grubun tümü tarafından biraz da hantalca tekrarlanıyordu; bu şekilde, zıplayarak, dengede durmaya çalışarak ve ayaklarını değiştirerek, saatler boyunca ne zamanlamayı, ne hareketi değiştirmeksizin, yavaşça halkanın çevresinde dönüp duruyorlardı. Değişik insanlar canları istediğinde halkaya katılıyor veya ayrılıyorlardı; bu değişiklikler dansa en küçük bir sekte vurmuyordu. Bu dans halkasında, kimse diğerine üstün değildi; hamalın nasırlı eli şık askerin boynuna dolanmıştı; işlemeli Arnavutluk dizlikleri ve Avrupalı ayakkabılar ile çıplak bacaklar ve topuksuz çarıklar yan yanaydı. Panayırda (gerçekten de ancak böyle adlandırabilirim) bu tür en az yarın düzine dans sürüp gidiyordu sanırım. Oradaki pek çok insanın şenliğe katılmak için beş altı kilometre yürümüş olduğu ve yorgunluğunu gidermek için topraktan başka uzanacak yeri olmadığı düşünüldüğünde, dansları daha da şaşırtıcı bir direnç ve ciddiyet kazanıyordu.

Kalabalığın içinde her yöne gidip gelen su satıcılarının işi çok iyiydi. Klasik biçimli toprak testileri omuzlarında, kristal bardakları ellerinde dolaşarak ve birkaç para* karşılığında, görünümüyle bile insanı susatan berrak su sunuyorlardı. Her müşteriden sonra, sanki arkadan gelecek müşterinin *surveillance*'ı [gözetim] altındaymışçasına, bardağı titizlikle temizliyorlardı.

* En ufak sikke, yirmi tanesi bir İngiliz pence'ine bedel.

Eğlenenler arasında kendilerini daha sert içkilere vurmuş tek tük kişiler de vardı; bunlar sallapati yürüyüşleri ve gevelercesine konuşmalarıyla sarhoşluklarını ortaya döküyorlardı. Neyse ki ayyaşlık Doğu'da henüz en sık karşılaşılan kötü alışkanlık değil; gene de bunun için fazla zaman geçmeyecek gibi görünüyor. Belli milletlerin ulaştığı farklı uygarlık dereceleri konusunda sohbet ettiğim çok yetenekli ve seçkin bir dost, Rusların işe şampanya ve bale dansçılarıyla başladığını söyledi. Yani, ona göre, kalabalıkta yalpalayan yarım düzine Ermeninin böyle parlak bir örnekten yararlanmış olmaları muhteşem sayılırdı. Doğu söyleminde, sarhoş olmak alaf-ranga olmak demek.

Kalabalıktan ayrı bir yerde güreş ringleri kurulmuştu; burada güreşçiler tıpkı Eski Romalılar gibi güç gösterisi yapıyorlardı; dört bir yanda Avrupa Çingeneleri gibi siyah gözlü ve gürültücü Bohemyalıların bandoları vardı. Şenlik üç gün sürdü ve bütün bu süre boyunca şiddete dönük tek bir el kalkmadı, tek bir ses yükselmedi. Fakat ayrılıkçı ve Katolik mezhep mensupları, bu konuda tamamen duyarsız oldukları iftirasını temize çıkarmak istercesine, eğlencelerini Galata'daki Ermeni kilisesi önünde her zamanki gibi bir dövüşle sona erdirdiler. Ayrılıkçı grup, suriçi İstanbul'a geçmek üzere, sesleri yettiğince avaz avaz şarkı söyleyerek iskeleye giderken, karşı mezhepten bir papaz kilisede ayin yürütmekteydi. Cümbüş yapanlara şapelin çevresinden uzaklaşana kadar sessiz olmaları için bir ulak gönderildi; ama bu boşuna bir çabaydı. Ayrılıkçılar bir türlü zapturapt altına alınamadı; bir kalabalık toplandı ve onlara durum izah edildi. Hiddete kapılan Katolikler şamatacılarının derhal çekip gitmelerinde direttiler; cesaretleri tutan ayrılıkçılar ise yerlerinden kıpırdamayı reddettiler. Nihayet, pek çok yumruğun atıldığı ve yendiği bir dövüşten sonra, Türkler araya girdi ve kavgacıların yirmi kadarını İstanbul'a götürerek bir gece gözaltında tuttular, birkaç kuruş ceza ödettiler ve bir tatil gününü boks maçıyla bitiren bu avareler haylaz okul çocukları gibi salıverildi!

*Gece Yarısı Camiler-Baron Rothschild-Fermanlar ve Buyruklar
Bir Teklif-Tebdili Kıyafet-Kandillerin Işığında Ayasofya-Cemaat
Sultan Ahmet Camisi-Devasa Sütunlar-Hareme Dönüş
Şeyhülislam-Kont Bathiany-Gezi Grubu-Gün Işığında Ayasofya
Yanlış İzlenimler Türk Cenneti-Türk Kadınların Dindarlığı-Öfkeli
Gezgin Düş Kırıklığı-Mimari Karmaşa-Terleyen Taş-Kadınlar
Galerisi-Galeriden Görünüm -İstanbul'daki Yecüc ve Mecüc-Geçit
Vermeyen Kapı-Eski Gelenek- Caminin Kurşun Levhaları-Kubbe
Galerisi-Güvercinler-Atmeydanı-İnlemeler Ağacı-Sultan Ahmet
Camisi-Antika Vazolar-Tarihi Minber-İç Avlu-Altı Minare
Süleymaniye Camisi-Vitraylı Pencereleler-Önemli Camilerin Planları
Süleymaniye Hazinesi-Muhteşem Süleyman'ın Türbesi-Mekke'deki
Caminin Modeli-Genelde Türbeler-Vazgeçilmez Aksesuarlar
Medrese-Tophane'deki Sultan Mahmud Camisi*

Az sonra siz okurlarıma camilerde geçirdiğim bir sabahı anlatacağım. Ama ilk olarak, İstanbul'dan ayrılmadan önce, maceralı ilk ziyaretimde edindiğimden daha ayrıntılı bir fikir edinmek (ki bunu başardım) ümidiyle, şimdiye kadar sözünü etmediğim muhteşem binalara, Ayasofya ve Sultan Ahmet'e ziyaretlerimi aktararak camilerin gece yarısı nasıl göründüklerini anlatmak istiyorum.

Tanıştırıldığım bir Türk ailesine yaptığım bir ziyaret sırasında, söz dönüp dolaşıp camileri ziyaret etmek için bir ferman çıkarmanın güc-lüğüne geldi. Şimdiye kadar bu ayrıcalığın (büyük olasılıkla Papa'nın St. Gregorius tarikatını kurduktan sonra ilk nişanı İbrani Karun'a vermesiyle aynı ilkeden hareketle) sadece Baron Rothschild'e verildiği söylendi. Yani gezginlerin Türkiye'de kaldıkları süre içinde camileri gezmeleri, mermer kapıların açıldığı seçkin biriyle tanışma şansına bağlıydı. Babı-âli'ye gönderilen bütün yabancı elçiler de bu ülkede kalışları sırasında benzer bir ferman alabiliyorlar; ama bu ayrıcalığı daha sonra da kullanma hakları yok. İstanbul'a vardığımda, bu fermanı henüz talep etmemiş sadece iki ülke (İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri) elçisinin olduğu-

nu, onların da bu geziyi ayrılacakları zamana ertelediklerini büyük bir utanç duyarak öğrendim.

Bunun nedenini bulmak için beynimi zorladım, ama boşuna –bu zavallı bahaneden başka bir umut ışığı göremedim; düş kırıklığının büyüklüğünü iyice belli etmiş olmalıyım ki konuştuğum Müslümanlar utançımda içten olduğuma inandılar.

Saatler geçmiş ve bu çok ilginç mevzuyu diğerleri izlemişti. Akşam olurken, evin en büyük oğlu Bey'in babasıyla alçak sesli, ama hararetli bir sohbet sürdürmekte olduğunu fark ettim. Sonunda bana yarın yamalak Fransızca'sıyla camileri ziyaret etmenin bir yolu olduğunu ve buna kal-kışacak cesaretim varsa büyük olasılıkla başaracağımızı bildirdiğinde az şaşırmadım doğrusu. Riske atılmam durumunda, bunun olabilirliğinden öyle emindi ki babasının izniyle, evin yaşlı kâhyası ile bana eşlik etmeyi önerdi (ak sakallı Efendi de bu konuda özellikle ısrar etti). Yakalanmamız halinde, *sauve qui peut* [herkes kendini kurtarsın] ilkesine göre hareket edilecekti; böyle bir düzenleme sayesinde, oğul azıcık bir dikkat ve tedbir gösterirse hemen bu işten sıyrılacaktı.

Birazcık bile serüven ruhu olan hangi Avrupalı gezgin Ayasofya'nın kubbesi altında durabilmek uğruna tehlikeyle karşılaşmayı reddeder? Ve hepsinin ötesinde, hangi gezgin gâvur namaz sırasında bir camiye girmenin baştan çıkarıcılığına direnebilir?

Genç Bey, beni düş kırıklığından kurtarmak için kendini (her durumda onun için tehlikesiz sayılmayacak) böyle bir serüvene centilmence atmayı teklif ettiğinde, kendime sorduğum sorular bunlardı işte.

Bu girişimin Türk giysileriyle yapılması gerektiğini hemen kavradım; ama bu çok önemsiz bir sorundu, çünkü dünyadaki hiçbir kıyafet, kılık değiştirme amacına bundan daha iyi hizmet edemez. Yakalanma şansımızı enine boyuna tarttıktan sonra, bu riske atılmaya karar verdim. Ve haremdede yaygın kullanılan boyayla kaşlarımı boyadım; kadın giysilerimi samur yakalı, çenemden ayaklarıma kadar uzanan bir kaftanın altına gizledim, ta kaşlarıma kadar inen bir fes taktım. Kandil tutan bir hizmetkârın ardından, Bey'le birlikte, arkamızda kâhya ve çubuk taşıyıcısı olmak üzere, saat on buçukta maceralı yolculuğumuza çıktık.

Onları gereksiz yere telaşlandırmamak için, Bey'in karısına ve anesine böyle bir girişimden söz etmedik; yaşlı beyefendinin ay ışığında Boğaz'ı görmeyi arzuladığım yolundaki sözlerine inanmışlardı. Gerçi bundan daha karanlık bir gece de zor bulunurdu.

Daha az heyecanlı bir durumda, İstanbul'un kötü yollarında arkadaşımın adımlarına ayak uydurabileceğimi hiç sanmıyorum; ama bu kez, arkamızdan gelen ve belki de bizimle aynı yere giden insanların gerçek kimliğini fark edecekleri korkusuyla, yavaşlamaya cesaret edemedim.

"Ayasofya'dan fark edilmeden kaçabilirsek" dedi şövalye ruhlu arkadaşım, "başka bir cesur girişimde daha bulunacağız, Sultanahmet Camisi'ni ziyaret edeceğiz; bayramda olduğumuza göre, bu maceraya atılırsanız, şimdiye kadar hiçbir gayrimüslimin cüret edemediği bir şeyi yapmış olacaksınız; ama sizi önceden uyarıyorum, yakalanırsanız ve derhal kaçamazsanız, sizi linç ederler."

Bu sözleri beni biraz duraksattı ve kadın ruhumun cesareti bir anlığına kırılrı gibi oldu, ama kısaca "Bunu Ayasofya'dan çıktığımızda konuşuruz" demekle yetindim ve onun arkasından suskunluk içinde yürümeyi sürdürdüm. Nihayet caminin geniş avlusuna girdik ve hizmetkâr ayakkabımı çıkarmak üzere eğildiğinde, Bey kulağıma fısıldadı: "Sıkı durun, yoksa işiniz biter!". Hızla üzerime çökmekte olan huşu ve korku karışımı güçlü duyguyu bastırmak için büyük bir çaba harcayarak fesi kaşlarıma doğru iyice indirdim ve sözünü dinledim.

Eşikten geçtiğimde kendimi sütunlarla çevrilmiş kapalı bir mekân da buldum. Granitten devasa sütunlar, bir bölümünü oluşturdukları duvara gömülüydü; yerler ince hasırla kaplanmıştı ve azametli tavandan kordonlarla sarkıtılmış renkli kandiller çevredeki nesnelere ışık saçıyordu. Sütunların oluşturduğu girintilerin çoğunda dilenciler iki büklüm oturmuş, önlerindeki küçük metal tasları hayırseverlerin para atması için uzatıyorlardı; hizmetkârlar ileri geri koşuşturuyorlardı, bazıları efendilerinin çıkışını beklerken hasırın üzerine gruplar halinde oturmuşlardı. Ben çevreme bakınırken, uşağımız ilerledi ve sütunların yarısına gelen, çift kanatlı bronz kapıyı örten perdeyi kaldırdı; üzerime yağın ışık seli karşısında ister istemez büzüldüm.

Yukarıda, gözün görebildiği yere kadar, muazzam kubbenin biçimine uygun yerleştirilmiş rengârenk ateş halkaları sanki havada asılıymış gibi görünüyordu; aşağıda, çeşitli renklerde ve her boyda bir sürü kandil değişik şekiller oluşturmıştı. Minberin hemen karşısındaki hünkâr mahfili sanki bir ışık abidesiydi; caminin içindeki parlaklığı yansıtan yaldızlı kafesleriyle dev bir meteora benziyordu.

Kapının içinde birkaç adım atıp durduğumda, binanın sınırlarını seçemedim; yukarı, ileri, sağa ve sola baktım, ama yalnızca düzenli sıralar halinde çönmüş ve belli bir işaretle sarkık başlarını yere değdiren, tek bir ruhun ve tek bir güdünün can verdiği bir cemaat izlenimi veren insanlarla dolu bir yer algılayabildim. Koronun tiz ilahileri geniş kalabalıkta çınlıyor ve kubbeyi destekleyen yüksek, karanlık sütunlarda uzun inişlerle yitip gidiyordu.

İşte Ayasofya burasıydı! Sanki büyüdü bir yerdeydim. Işıklar, çınlayan sesler, açgözlü bakışlarımın yakalayamadığı esrarlı boyutlar, hepsi de yüzleri Mekke'ye dönük, belli aralarla başlarını yere değdiren on bin sarıklı Müslüman, parlak ve rengârenk kıyafetler, mermer zemini örten halıların zengin ve ısıtılı renkleri; bütün bunlar öylesine ihtişamlı, bu dünyanın öylesine dışında bir sahne oluşturunca ki baktıklarımın gerçek olamayacağını, tek bir işaretle sütunların üzerlerindeki ışık kubbesini artık taşıyamayacağını ve her şeyin bir anda yok oluverceğini sandım.

Gördüklerim karşısında her şeyi unutmıştım; yakalanma tehlikesini, zamanın hızla akıp geçişini ve az kalsın kendi kimliğimi bile. Arkadaşım tek bir söz söyledi: "Gel." Binanın karşı tarafındaki başka bir kapıdan geçtiğinde, içgüdüsel olarak onu izledim ve kendimi bir kez daha avluda buldum.

Soğuk hava alnıma çarptığında ne de derin bir soluk aldım! Ansızın bir büyücünün etkisinden kurtulmuş, kutsal bir sihri bozmuş biri gibi hissettim kendimi.

Ayakkabılarımızı giyerken arkadaşım sordu: "Şimdi yolumuz ne tarafa?"

"Sultan Ahmet" diye karşılık verdim kısaca. O an arkadaşıma bir sürü laf söyleyecek halim yoktu; konuşmaya çabalamak bile acı veriyordu.

On dakika sonra Sultan Ahmet Camisi'nin önündeydik; bizi ana girişe götüren azametli merdivenlerden çıktık, yeniden ayakkabılarımızı çıkardık ve camiye girdik.

Ayasofya'dan çok daha küçük olan bu cami bende, heybetli komşusunu ziyaret ederken yaşadığımdan çok daha büyük bir huşu duygusu uyandırdı. Çevreleri bir buçuk iki metreyi bulan dört dev sütun kubbeyi destekliyor ve bunlar tepelerine kadar kandillerle donatılmış; tavandan sarkan sayısız lamba da bütün binaya yıldızlı bir gökyüzü izlenimi veriyor. İçeriye çok uygun bir anda girdik, çünkü müminler tam secdeye varmışlardı ve bizim görüntümüze dikkat edecek vakitleri yoktu; ilahiler az önce Ayasofya'da duyduklarımıdan daha yabanıl ve tizdi; aslında bu bana bir fani insanlar korosundan çok, Delfi rahibelerinin attığı rivayet edilen esrik çığlıklar gibi geldi.

Yumuşak halılara basarak ilerledik, adımlarımız hiç ses çıkarmıyordu; birçok insanın geniş boşlukta tek bir yankı bile çıkarmadan yürüyor olmasında doğaüstü bir şeyler vardı. Koronun tiz sesleri arasında müezzinin secde ettiği mermer kemerli platformun yanında bir an durduk; ibadetlerine gömülmüş halde diz çökmüş binlerce insana son bir kez daha baktık; sonra hızla avluya indik, arkadaşım cesurca maceramızı başarıyla atlattığımız için beni kutladı, ben de ona yüreğimden kopan bir "Amin"le cevap verdim; yarım saat geçmeden vardığımız Efendi'nin haremünde fesimi ve kaftanımı çıkarırken, bir yandan da hayretler içindeki kadınlara doğru sevinçle haykırdım: "Camileri gördüm!"

Türkler hakkında şimdi bildiklerimi biliyor olsaydım, ödülü Peygamber'in sakalını görmek olsa bile, aynı riske ikinci bir kez girmezdim. Cehaletin tehlikesinin en iyi panzehiri olduğu durumlar vardır ya, bu da onlardandı.

Gelgelelim, zihnimde kalanlar acı verecek kadar bulanıktı. Evet, Ayasofya'yı milyonlarca kandilin ihtişamı altında görmüştüm ve hiçbir Hıristiyan gözünün şimdiye kadar görmediği bir ana tanık olmuştum; hem de yakalanmanın linç edilmek anlamına geleceği koşullarda. "Kutsallar kutsalı"nın peçesini kaldırmış, "Lailaheillallah! " haykırışını izleyen secdeye tanık olmuş ve bir gâvurun nefesiyle gerçek müminlerin havasını kirletmiştim; solgun alnındaki altın sarısı kuşakla, heybetli vücudu beyaz yünden cüppeye bürünmüş haldeki Şeyhülislam'a yüzü Mekke'ye dönük olduğu sırada bakmış ve Peygamber'in adıyla bütün başların eğildiği ve dizlerin yere çöktüğü sırada ben dimdik durmuştum. Ama gene de Ayasofya

Camisi'ne ilişkin açık bir fikir edinememiştim; aksine, daha önce burayı ziyaret etmek için duyduğum arzu, kendimi gece yarısı ateşten kuşaklı kubbesinin altında bulduğum ve derinliklerindeki esrarlı karanlığa baktığım andan itibaren, gerçek bir tutkuya dönüşmüştü; ne yazık ki, bu arzumu gerçekleştirmek için daha aylarca, Prenses Metternich'in ağabeyi, Macar asilzadesi Kont Bathiany'nin gelişine kadar bekleyecektim. Onun gelişiyse, macera düşkünlerine bir fırsat çıktı.

Grup şehrin yakınlarında, Topkapı Sarayı'nın "Bahçe Kapısı" olarak bilinen büyük kapısının önünde sabah on buçukta buluştu. Atlı ve yaya erkekler, bazıları arabaların içine kurulmuş, bazıları dışarıda ayakta duran hanımefendiler, iki dirhem bir çekirdek *attaché*'ler, ciddi suratlı yaşlı beyefendiler, meraklı antika düşkünleri, donanma zabıtları, tercümanlar, yabancı soylular, yerli hizmetkârlar, bahriye neferleri ve efendilerinin terliklerini taşıyan bir dişi uşaktan oluşan karman çorman bir topluluk birleşti.

Dar sokaklardan alay halinde geçen grubumuz ilgi çekiyor, laflar atılıyor ve pek çok Müslüman, mabetlerinin kutsiyetinin bu şekilde resmen bozulmasına kaş çatıyor, ama zorlukla da olsa duruma katlanıyordu. Görüntümüz gözleri ne kadar şaşırtıyorsa, farklı dillerden sesler kulakları daha da afallatıyordu denebilir: şurada iki Rusun birbirlerine attıkları laflar dışlerinizi sıkmanıza neden oluyor, burada bir çift Almanın konuşması, kulağa bir an İngilizce gibi geliyor; bir yanda siyah gözlü birisi farkına bile varmamış olduğunuz bir kabahatinden ötürü yumuşak İtalyanca'sıyla sizden özür diliyor ve böylelikle, kabalığa kaçmadan sizinle sohbet etme fırsatı yaratıyor, diğer yanda iki yakışıklı denizcinin kaygısız kahkahaları ve sözleri kendi ülkenizin dilinde olduğu için size yurdunuzu hatırlatıyor; bu arada, arkadan gelen hizmetkârların Türkçe, Rumca ve Arapça konuşmaları sürekli bir koro oluşturuyor.

Nihayet Ayasofya'ya vardık; sancaklı avludan girip müminlerin apâtes aldıkları zarif şadırvanın yanından geçerken kalbimin daha hızlı çarptığını hissettim. Bu şadırvanın çıkıntılı, sekizgen bir çatısı, mermer bir havuzu var ve muslukları kuşların pisliğinden korumak için sık delikli demir bir ağla örtülmüş.

Daha önce sözünü ettiğim sütunlu bölmeye girerken, yanımızda getirdiğimiz terlikleri giydik ve hepimiz geçer geçmez kapılar kapatıldı.

Çevremdeki her şey son ziyaretimdekinden ne kadar farklı görünüyordu! O zaman her şey ışığa boğulmuştu; şimdi ise karanlık duvarlara sinmiş kutsal bir kasvet, havada bir peçe gibi salınıyordu. Tasvir etmeye çalıştığım sahnelerde öyle bir kudret ve ulviyet vardı ki, en kaba zihinlerde bile derin bir huşu uyandırabilirdi; bu yüzden sessizliğe gömülmeyen çok az kişi vardı. Duyarlı ve sezgili bir zihin için ise büyü bin misli derinleşmekteydi.

Üzerine caminin iç kapılarının kapandığı somaki taştan geçişimiz sırasında, duyduğumuz derin hayranlığı sözlerden çok, takdir nidalarıyla ifade edebildik; bir dakika geçmemişti ki mermer, somaki, yeşil somaki ve yeşim taşlarından yapılma, zengin halılarla döşenmiş zemin boydan boya bir insan mozaikleriyle kaplanmıştı. Bazıları bir büyücünün sopası kendilerine dokunmuşçasına, ilk bastıkları yerde çakılıp kaldılar; gömüldükleri düşünceler içinde parmaklarını bile kıpırdatmıyorlardı; diğerleri hevesle ve sabırsız bir merakla hızla dolaşıyorlardı. Kehribar rengi bıyıkları ve uzun ince parmakları olan uzun boylu ve solgun yüzlü bir adam elinde taşıdığı çizmelerinin üzerine dayadığı küçük kırmızı defterine notlar alıyordu; bir çift antika meraklısı caminin sol tarafındaki Mısır granitinden sütunlar üzerine *sotto voce* [alçak sesli] bir tartışmaya girişmişlerdi.

İmamlar da boş durmuyorlardı; ziyaretçilerden birinin içeriye çizmeleriyle girmek gibi bir kabalıkta bulunduğunu derhal fark etmişlerdi; bu davranış hiçbir Müslümanın katlanamayacağı çok büyük bir hakaret olduğu için, onu çizmelerini çıkarmaya zorluyorlardı. Bir yandan da gâvurlara takılan belli isimleri sıralıyorlardı; o kişi bunları anlama bahtsızlığına ermiş olsaydı, pek de koltukları kabarmazdı sanırım.

Geniş binadaki tek grup biz değildik. İçeriye girdiğimiz sırada bir grup ulema dua etmekteydi; varlığımızın ibadetlerine engel olmasına da izin vermediler. Tam ortada bir grup kadın benzer şekilde diz çökmüş dua ediyordu; bu arada yanlarında gelmiş olan birkaç çocuk zengin halıların üzerinde birbirlerini kovalıyorlardı.

Avrupa'da kadınların camiye gitmedikleri, belki de daha doğrusu girmelerine izin verilmediği yolunda yanlış bir izlenim var; az önce belirttiğim gibi, durum hiç de öyle değil; kadınların sadece yatsı namazı sırasında içeriye girmeleri yasak. Aynı şekilde, ülkeyi ziyaret etmemden önce bana,

Türklerin kadınlarına sanki canları yokmuş gibi davrandıkları öğretilmişti; bu da diğeri kadar yanlış bir iddia. Kibirli Müslümanın kendine ait bir cennet fikri olduğu doğru; burada huriler alınca her daim açan çiçekler takacak, güzel kokulu pınarlardan akan şerbeti billur bardaklara dökecek ve çubuğunu ıtırılı otlarla dolduracak.* Fakat Müslüman erkek bu şehvi düşlerin ortasında, dünyevi eşinin ahretteki durumunu da göz ardı etmiyor; gerçi kadının gelecekte yaşayacağı zevklerin erkeğin kendisine hak gördükleri kadar açıkça tanımlandığını sanmıyorum; kadını bekleyen kaderin üzerinde haremdesine benzer bir esrar perdesi var; ama erkek kendisi için katışıksız bir mutluluk umduğu bir öte dünya ümidini kadının elinden tümüyle almıyor.

Türk kadınları içgüdüsel olarak dindarlar; ibadetleri varoluş tarzlarına çok iyi uyuyor. Haremin kapalı kapıları ardında, namaz saati herkesin asla azalmayan bir ilgiyle beklediği bir vakit. Yaradanlarının huzuruna çıkmadan önce başlarına beyaz bir tülben örtüp seccadelerini yaydıkları sırada gösterdikleri tevazuda dokunaklı ve güzel bir yan var.

Bütün bunları bildiğim için, Ayasofya Camisi'nde kadınları görmek benim üzerimde grubun pek çoğunda yarattığı etkiyi uyandırmadı. Avrupa'dan yeni gelmiş olanlar gözlerine inanamıyorlardı; bana yakın duran birinin böyle bir manzara karşısında duyduğu hayreti belirten sözlerine karşılık olarak, camilerde kadınların bulunmasının normal bir durum olduğunu söylediğimde, önyargılarının yıkılmasına öyle sinirlendi ki, galiba Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bütün kadınların kusurunun benim naçiz kişiliğime aktarılması gerektiğine karar verdi, yani en azından benim bir canının olamayacağı düşüncesine vardı.

Bir bütün olarak Ayasofya'nın ilk görüntüsü beni düş kırıklığına uğrattı; çok daha büyük olduğu fikrine kapılmıştım; geniş olmakla birlikte, şimdi binanın bir ucundan diğer ucunu görebiliyordum; sayısız ışığın parıltısından gözlerim kamaşmıyordu; nedenini bilmiyorum, ama gece yarısı ziyaretim sırasında beni çok heyecanlandıran hatların gizemli belirsizliğini özlediğimi hissettim.

* Bu noktada bir anakronizm hatasına düştüğümü iddia edenler çıkabilir ve Muhammed zamanında Türkiye'de bütün kullanımının hiç bilinmediğini hatırlatabilir; ama ben gene de görüşümde ısrarlıyım, çünkü çubuğun bulunmadığı bir cennette hurilerin çağrısının boşuna olacağına inanıyorum.

Bir bilim dalı olarak mimari konusunda cahil olsam da güzel ve simetrik olanı yeterince algılayabildiğim için, çevremdeki farklı tarz ve malzemelerin yarattığı uyumsuz karmaşaya esef ettim doğrusu. Kubbeyi çevreleyen sütunlar ne kadar devasa! Tek tek toplanmış ne büyük bir hazine! Ama nasıl da düşüncesizce bir araya yığılmışlar! Değişen büyüklük ve orantılarda sütunlar; bazıları Mısır granitinden, bazıları somaki, diğerleri alçıdan mermer taklidi; farklı binaların parçalarıymış gibi görünen pek çok değerli mermer, binanın her tarafına serpiştirilmiş. Gözlerim şaşkınlık, zihnim tatminsizlik içinde kaldı.

Somaki sütunlardan sekizi, Heliopolis tapınağının kalıntıları; *verd-antique* [yeşil somaki] olanlar Efes'ten. Duvarlar camiyi çevreleyen galerinin yüksekliğince mermer, yeşim, somaki ve yeşil somaki kaplı. Galeri, aşağısı gibi zengin mermerlerle döşenmiş ve aynı malzemeden düz sütunlarla destekleniyor. Ama eskiden minicik mozaiklerle süslenmiş olan kubbeye, Türklerin Ayasofya'yı camiye çevirmesiyle birlikte badana çekilmiş; desenin özgün zenginliği ancak alçının döküldüğü yerlerde seçilebiliyor; ayrıca, binayla ilgilenen alt kademeden imamlar sürekli kopardıkları mozaik parçalarını satıyorlar ve gezginler de bunları hevesle satın alarak onarılmaz etkileri olan bir vandalizmi yüreklendirmiş oluyorlar.

Galeriye çıkmadan önce, bize buranın mucizelerinden birini gösterdiler; bu bir sütun ve yüzeyinin bir kısmında demir bir muhafaza var; bu metalin bir yerinde, derin bir oyuk açılmış; mermerin içinin nemli olduğuna ikna olması için, ziyaretçiden buraya parmağını sokması isteniyor. Bu sütuna imamlar "Terleyen Taş" diyorlar; böyle bir cansız maddenin bir Hristiyan tapınağının bir İslam camisine dönüştürülmesinden duyduğu kızgınlıktan dolayı sürekli hissedilebilir bir şekilde terlediği doğru olsa bile, mucizenin benim için gerçekleşmediğini itiraf etmek zorundayım; çünkü bunu denediğimde tek hissettiğim aşırı bir soğukluktu.

Daha sonra, yıkık dökük ve helezonik bir merdivenden galeriye çıktık; burası kadınların kullanımına ayrılmış ve birkaç yüz kişinin sığacağı kadar geniş; işte burada mozaik tacirleri ellerini koyunlarına soktular ve özellikle işlenmiş kubbeden sökmüş oldukları binlerce yaldızlı ve renkli taşı giysilerinin kıvrımları arasından çıkardılar.

Bunlar kısa sürede elden çıkarıldı ve ardından devasa yapının hari-kalarını keyfimize göre incelememize izin verildi. Muazzam genişlikte, eş-yasız mekânda bronz sütunlar vardı ve pek çoğu zamanın tahribatına daha iyi dayanmaları için demir kelepçelerle tutturulmuştu. Kubbenin hemen altındaki gizemli görünümlü kocaman, şekilsiz karanlık gölgenin özünü ve anlamını keşfetmek için binlerce tahminde bulunduktan sonra, bunun gezgin bir ressam tarafından, bir zamanlar Hıristiyanlara cennetin yolunu işaret eden, ama şimdi buranın alacakaranlığında, altlarında toplanmış olan paganizm günlerinin kalıntılarını koruyan, aşına, şekilsiz ve kasvetli ruhlarla benzeyen iki melek resmini silmek amacıyla acemice yapılmış bir resimden başka bir şey olmadığını anlıyorsunuz.

Caminin üst ucundaki bu galeriden görünüm son derece etkileyici; buradan yapının bütün boyutlarını görüyor ve hissedebiliyorsunuz; Katolik şapel-lerinde değişik azizlerin heykellerinin konduğu bölmelerden tümüyle yoksun halde, mabedin aşağıda cırılcıplak uzandığını görmek daha da çarpıcı bir etki yaratıyor. Daha önce sözünü ettiğim mermer kaplamalar dışında sade ve süs-süz olan duvarlar, heybetli kubbenin altına ulaşana kadar müthiş bir güzelliikle yukarı uzanıyorlar. Kubbe, sanki kudretli bir büyüyle, devasa ve kaba biçimli sü-tunların başlarına oturuyor; hemen altınızda, durduğunuz galeriyi destekleyen sütunlar cami boyunca çepeçevre dizilmişler. Sol tarafınızda, azametli basa-maklarıyla mermer minber duruyor; kapısı aynı malzemeden, incelikle oyul-muş. Sağ tarafınızda, yaldızlı kafesleriyle hünkâr mahfili tabloyu tamamlıyor.

Binanın doğu ucunda, kemerli girintinin, yani mihrabın iki yanın-da duran kocaman mumlar her gece yakılıyor ve tam on iki ay dayanıyor; bunlar mumculuğun Yecüc ve Mecüc'leri sayılabilir ve çevre uzunlukları en az elli santim olmalı.

Galeriyi dolaşırken, karşımıza duvar örülerek kapatılmış bir kapı çıktı; aslen oturtulduğu çerçeve beyaz mermerdenmiş ve hâlâ sapasağlam duruyor. Tuğlaların üzerinde şiddet izleri var, sanki zamanla katılaşılarak taş sertliği kazanan güçlü bir çimentoyla onarılmış ve artık sıradan bir güç bu tuğlaları sökemez; işte bu kapı Ayasofya'nın ikinci mucizesi.

Efsaneye göre, İstanbul'un bütün duvarcıları bir araya gelse, geçi-din girişini kapatan bu duvarı yıkamaz; çünkü insan gücünün henüz boza-

madığı harika ve güçlü bir tılsım burayı koruyormuş. Bu geçidin, bir Rum piskoposun masasında oturduğu bir daireye açıldığı söyleniyor; piskoposun önünde açık duran kitap öyle kutsalmış ki, hiçbir Müslüman gözü buna değmemeliymiş. Efsane burada sona ermiyor; hem Türkler hem de Rumlar Ayasofya'nın bir gün Hıristiyanların eline geçeceği ve duvarın arkasındaki piskoposun saklandığı yerden çıkıp büyük mihrapta vaaz vereceği yolundaki kehanete enikonu inanıyorlar.

Efsanenin bu son kısmı, batıl inancın eskilere dayandığını düşündürüyor. Buna memnun oldum –çünkü bence bu gizemli hayaller gülünç olanı yüceltmek ve mantığımızı çarpıtmadan düş gücümüzü zenginleştirmek için yüzyılların sislerine sarılmalı.

Galeriden sonra, binanın yarım kubbelerini örten ve Ayasofya'nın kutsal çevresinde yatan padişahların ve diğer önemli kişilerin türbelerini görmemizi engelleyen birkaç metal balkon aşuk. Yol boyunca dört bir yanımda uzanan ve her an değişen muhteşem manzaraları izlemek için sık sık durarak bir sürü alçak ve dar taş geçitte iki büklüm ilerledik ve sonunda kendimizi kubbeyi çevreleyen galeriye çıkan, harabeye dönmüş merdivenin, daha doğrusu yokuşun (çünkü basamaklar neredeyse tümüyle aşınmış) başında bulduk.

Aramızdan birkaç kişi burayı tırmanmayı göze alamadı; bu yerin bütün harikalarını görmeye azimli olan çoğumuz zirveye doğru bazen kayarak, bazen tökezleyerek düşe kalka tırmandık; ancak galerinin dar kapısı rehber tarafından içeriye doğru açıldığında “düşlerimizin rengi değişti” –Ayasofya’da aslan avına çıkmış yüz kadar kişiden sadece yedisi kubbe turlu yapacak cesareti bulabildi. Hanımefendilerin ve centilmenlerin pek çoğu korkuluğa sıkıca tutunarak caminin bütününe kuşbakışı şöyle bir baktılar; cüce boyutlarına inmiş insanları ve mendil büyüklüğünde görünen geniş halıları gördüler ve bu kısa bakış onlara yetti; baş döndürücü manzardan sersemlemiş kafalar ve ağrıyan gözlerle kaçtılar.

Az önce de dediğim gibi, sadece yedi kişi kalabalıktan ayrıldı, bunlardan biri de bendim. İlk ziyaretim sırasında bana çok çarpıcı gelen ışık hattının sırtını derhal çözdüm. Galerinin parmaklığının alt kısmına tutturulmuş kandiller hâlâ küme küme duruyordu; ne kadar yükseğe asılmış olduklarını fark edince, bunların yarattığı müthiş etkinin nedenini anlayabildim.

İzleyeceğimiz yol yaklaşık otuz santim genişliğinde bir balkonu ve bunu koruyan ince parmaklık arkadaki duvara demir çubuklarla tutturulmuştu; fakat geçidi oluşturan çıkıntılı kenar, iki yerde yatay konumunu kaybetmiş, dış tarafından aşağıya doğru eğim vermiş ve bu yüzden ahşap parmaklık korkutucu biçimde yamulmuştu. Bununla birlikte, caminin sanki bulutların üzerinden bakıyormuşuz izlenimini veren şahane görüntüsü bu ufak tefek rahatsızlıkları fazlasıyla telafi etti. Kubbeyi, aşağıdan bakıldığında muazzam yükseklik nedeniyle anlaşılamayan bütün genişliğiyle gördüğümüzde, oranlarının güzelliği on misli belirginleşti.

Önüme serilmiş muhteşem görüntüye bakarak durduğum sırada bir çift güvercin de caminin içinden, diğer taraftaki yuvalarına doğru sakince kanat çırpmaya başladılar. Bu kuşlar Müslümanlar tarafından kutsal sayıldıkları için, halka açık bütün yapıların çevresinde çok sayıda bulunuyorlar ve büyük bir hızla çoğalıyorlar; çevremdeki güzellik ve ihtişamla hayallere daldığım ve duygularımın coşkun olduğu bir anda kuşların görünmesi, öncekilerden çok daha farklı bir düşünceler silsilesi doğuracak kadar güçlü bir etki yarattı.*

Galeri turu, ünü uzaklara yayılmış Ayasofya'daki gezimizin son noktası oldu; ayakkabılarımızın üzerine giydiğimiz galoşları çıkardıktan sonra, yumuşak halılarla kaplı mermerleri geride bırakıp, Sultan Ahmet Camisi'ne giden dik ve taşlı sokaklara çıktık.

Caminin bir kenarını oluşturduğu Atmeydanı'ndan geçtiğimiz sırada, büyük bir çınar ağacını işaret ederek, Sultan Mahmud'un Yeniçeri Ocağı'nı ortadan kaldırırken, çok sayıda yeniçeri ağasını bunun dallarına astırdığı söylendi. Bu yüzden Türkler buna "İnemeler Ağacı"^a adını vermişler.

Sultan Ahmet Camisi'nin avlusundan Kurban Bayramı alayını izlemiş olduğum için, binanın dışı benim için zaten tanıdıktı. Ama içine dair sadece Ayasofya macerasında edindiğim düşsel, belirsiz izlenimlerim vardı. Sultan Ahmet Camisi, daha önce de sözünü ettiğim kubbeyi destekleyen dört devasa sütunuyla kayda değer. Ayrıca, önemli bir diğer özelliği de yeniçerilerin katline ilişkin fetvanın buradaki mermer minberde Şeyhülislam tarafın-

* Kubbenin en tepesine kadar caminin yaklaşık yüksekliği 185 Fransız kademidir; kubbenin kendisi ise galeriden kurşun levhalara kadar 47 kadem yüksekliğinde ve 54 kadem çapındadır.

a Çenar-ı Vakvakiye -ç.n.

dan açılıp okunmuş olması. Buzlu camlı pencerelerden giren alacakaranlıkta içeride ağırbaşlı ve dinsel bir ihtişam havası var; mozaik çatısı çok hoş bir etki yaratan mermer sütunlarla desteklenmiş bir yan galeri mevcut; bunun dışında dikkate değer fazla bir şey yok; tabii, pek çoğu sedefle ve çeşitli renklerde değerli taşlarla (imam hepsinin gerçek olduğunu söyledi) süslenmiş, kandilleri tutan yatay demir çubuklardan sarkan, aralara devekuşu yumurtaları, mısır koçanları ve benzeri bereket sembollerinin serpiştirilmiş olduğu antika vazoların oluşturduğu değerli ve tuhaf koleksiyonu saymazsak.

Baş tarafları sarkıt kümelerini andıran ve ince uzun gövdeleri neredeyse bir minare hafifliğiyle yukarıya uzanan zarif arabesk sütunlarla desteklenmiş bir revakla çevrili iç avlu gerçekten çok güzel. Avlunun ortasında heybetli bir şadırvandan berrak sular dökülüyor; avluya girince sol tarafta halkı ilgilendiren bütün Saray fermanlarının okunduğu mermer balkon görülüyor. Giriş kapısının yakınında, son derece güzel, kocaman ve yassı bir somaki taş, diğer iki taşın üzerinde duruyor; ölümler defnedilmeden önce bunun üzerine konuyor; kutsallığı bozacağı düşüncesiyle, hiçbir şekilde ölünün bedeni caminin içine sokulmuyor ve padişahların cenaze namazları da açık havada kılınıyor.

Sultan Ahmet, şehirde altı minaresi olan tek cami. Bu özellik, Padişah'ın başkentte minare sayısı açısından Mekke'dekine rakip bir cami yaptıran ilk hükümdar olma arzusundan kaynaklanmış. Ancak bu, Şeyhülislam'ın izni olmadan yapılamayacağı için, hükümdarın arzusu, Mekke'deki caminin minarelerinin yediye çıkarılması için hazırlıklar başlayana kadar ertelenmiş; çünkü herhangi bir caminin Peygamber'in mezarının varlığıyla kutsanmış olanla aynı üstünlüğe sahip olması uygun görülmemiş.

Caminin minareleri çok ince bir zevkle yerleştirilmiş; ikisi binanın gövdesine bitişik, diğer dördü camiyi çevreleyen heybetli orman ağaçlarının gür yeşilliğini, kendine özgü düzensiz bir zarafetle delip geçiyor. Delikli örgüsüyle saydam izlenimi veren şerefeler (üç tane) minarelerin ince uzun gövdelerini bir ağ inceliği ve hafifliğiyle kuşatıyor; minarelerin altın yaldızlı sivri alemleri ufkun duru maviliğinde yıldızlar gibi parlıyor.

Sultan Ahmet Camisi'nden Muhteşem Süleyman'ın yaptırmış olduğu ve İstanbul'daki en şık yapı kabul edilen Süleymaniye Camisi'ne geç-

tik. İçi son derece sevimli ve çekici; harika vitraylı pencereleri, Padişah'ın İranlılar karşısında kazandığı bir zafer sonucunda, henüz yapılma aşamasındaki bu yapıyı zenginleştirmek için oradan getirmiş olduğu ganimetlerden. Kubbeyi destekleyen dört sütun ince ve çok orantılı; ancak caminin köşelerini oluşturan dört somaki sütun binanın asıl övünç kaynağı. Bunlar aslında dört antika heykelin kaideleriymiş ve son derece simetrikler. Çatısının altında toplanan bütün antikalara karşın, Ayasofya'da bu kadar güzel bir şey yok; bunlardan bağımsız olarak, yapının tümü boyunca daha önce gezdiklerimizin ikisinde de bulunmayan mimari bir incelik seziliyor.

Minber çok ilginç, yılanıyastığı çiçeği gibi yontulmuş; yapımında kullanılan mermerin son derece beyaz olması da bu benzerliği artırıyor; ana girişin büyük kapılarına sedef süslemeler kakılmış. Müezzinin durduğu platformun yanındaki duvara asılı uzun bir parşömenin üzerinde siyah ve altın sarısı çizgilerle dünyadaki beş önemli caminin –Mekke, Medine, Kudüs, Ayasofya ve Selimiye– zemin planları çizilmiş. Bu belli ki çok eski ve bir antika meraklısının çok değer vereceği bir parça; bilimsel açıdan da ilgi çekici bir nesne.

Süleymaniye Camisi'nin kendine has bir özelliği var ve bunu anlatmadan geçmek Türk devletine haksızlık olur; bu öyle ilginç bir özellik ki şimdiye kadar hiçbir gezginin bunu kaydetmemiş olması şaşırtıcı.

Yapının bütün kuzey tarafı boyunca uzanan açık bir galeri, çeşitli boy ve şekillerde birbirinin üzerine yığılmış ve özenle işaretlenmiş sandıklarla dolu; sandıklar başta altın, gümüş ve ziynet olmak üzere zengin hazinelerle dolu; bunlar ülkeden ayrılma, aile anlaşmazlıkları ya da başka nedenlerle varlıklarını bırakacak emin bir yer arayan kişilerin malları. Her paket kesin olarak tanımlanmış ve titizlikle kapatılmış. Mallar Süleymaniye'de yetkililer tarafından teslim alınıyor ve ulusal krizlerden ya da yönetim değişikliklerinden etkilenmeksizin orada güven içinde duruyor. Ne kadar beklenmedik veya olağandışı olursa olsun, hiçbir olayda emanetin kutsallığının bozulmasına izin verilmiyor; kazalara karşı mallarını emniyete almak isteyen insanlarda millet veya din ayrımı gözetilmiyor.

Bir tarafta, bir yetimin reşit olana kadar vakıf idarecilerine emanet edilmiş serveti, diğer tarafta deniz aşın işlerinin peşindeki bir tüccarın sermayesi bulunabilir. Bütün sınıf ve dinlerden insanlar gönül rahatlığıyla mallarını ema-

nete teslim ediyorlar; kişi yirmi beş yıl, hatta ne kadar uzun süre isterse, malını almayabilir, ama hiçbir mühür konmaz, hiçbir kilit zorlanmaz. Bir “ulusal banka” olarak nitelendirebileceğim bu büyük emanetin kolay erişilir, kullanışlı ve engin bir maddi kaynak olmasına rağmen, şimdiye kadar hiçbir yönetim Süleymaniye hazinelerine el sürmeye kalkmamış. Mallar emanet edildikleri şekilde geri alınıyorlar; uygun belgeler gösteriliyor ve sandık veya kutu, buna muhafızlık etmiş olanlar tarafından tek bir kuruş istenmeden iade ediliyor.

Bu örnekte, Türk devletinin despotluğundan yakınmaya imkân yok; her türden aksilik ve ihtiyaç durumunda bile, güvenle kendisine emanet edilen mallara ihanet etmemiş. Caminin dört duvarı arasına yığılmış olan bu zenginliğin güvencesinin takdire layık bir ahlaklılık olduğu inkâr edilemez ve böyle değerli bir ayrıcalığa son derece az bir vergi koyarak gösterilen cömertlik de en azından övgüyü hak ediyor.

Camiden çıkınca, üstü kapalı, çok güzel bir koridordan Muhteşem Süleyman'ın türbesine yürüdük; kubbeli, şık bir yapı; yivli çatısı elli santim kadar öne çıkıntı yapmış; üzeri mermer, iç yüzü zarif fresklerle süslenmiş. Muazzam bir çınar ağacı kıvrımlı dallarını bir türbeden çok, bir tapınağı andıran güzel yapının üzerine uzatmış ve güneş körpe yapraklardan süzülüyor. Türbe zengin halılarla döşenmiş; ortada camiye adını veren Muhteşem Süleyman'ın, iki kızının ve sonraki padişahlardan II. Ahmed'in sandukaları yer alıyor. Padişahlara ait olanlar üzerinde sorguclar bulunan ve pahalı kumaşlarla sandukaya tutturulan beyaz muslinden geniş sarıklarla süslenmiş; sultanların sandukalarına ise koyu yeşil düz kaşmir kumaşlar örtülmüş ve bunlar zamanla oldukça eprilmiş.

Girişin sağında Mekke'deki caminin çok güzel bir modeli duruyor; herkesin ilgisini çeken bu model iyi yapılmıştı ve yalnız yapının kendisine değil, aynı zamanda çevresine ilişkin kusursuz bir fikir veriyordu. Planın merkezinde Peygamber'in mezarı bulunuyor; hacıların geçtiği yollar, dağ setleri ve konaklama yerleri de modele bakanların oraya ilişkin doğru bir yargıya varmalarını sağlıyor.

Bu tarife uyan ve İstanbul'da sayıları epey çok olan bütün türbelerde, bir imam her gün sandukaların ayak ucuna yerleştirilmiş dev mumları yakar ve bunlar yanarken kendisi de Kuran'dan bir sure okur. Yapının her

tarafı son derece temiz tutulur ve tek bir toz zerresinin bile mezarları kirletmesine izin verilmez; içerisi bolca ısk alır; ölülerin lüks ve rahatlık timsali bu istirahat yerleri insanda hiçbir kasvet duygusu uyandırmaz.

Her türbenin bir imamı var; ilk duyduğumda çok garip gelen bir olgu artık beni pek de şaşırtmıyor; her caminin hizmetini gören kişilerin muazzam sayısından söz ediyorum; güvenilir bir kaynaktan öğrendiğime göre, yalnız Ayasofya'da üç yüzden fazla kişi görev yapıyor.

Üç eşya bir camide mutlaka bulunmalı –saat, şadırvan ve minare; saat namaz vaktini bildirir, şadırvan müminlerin aptes almasına yarar ve minarede müezzinin dindarları Allah'ın evine çağırma için çıktığı şerefe bulunur.

Ama bunlardan ayrı olarak, padişahların yaptırdığı camilerde süh-telerin eğitimleri için birer medrese de bulunuyor ve bunun harcamalarını vakıf karşılıyor. Bir de imaret denen misafirhaneler var. Yolu düşen yabancıları burada kalacak yer ve yemek veriliyor; ayrıca her gün belli bir saatte, muhtaç durumdaki fakirlere yiyecek dağıtılıyor. Kurban kesilecekse, hayvan imarette kesiliyor ve bu bağıştan nasibini almak için girişte bekleyen muhtaçlar arasında paylaşırlıyor.

Tophane'deki Sultan Mahmud Camisi'ne, girişin iki yanına yapılmış harika şadırvanlar ile muvakkithane ayrı bir güzellik katıyor. Yıldızlı kafesler ve arabesk süslemeler gerçekten Doğu zevkine uygun. Ayrıca bu küçük, ama zarif caminin minarelerinin yaldızlı alemleri ve heybetli mermer merdivenleri de dikkate değer.

İstanbul'da deprem yüzünden yıkılmış olan bir caminin kalıntıları hâlâ duruyor. İçeride, camiye yaptırmış olan Padişah'ın mezarının üzerinde duran kırmızı mermer taşın, çarşımdan indirilen Mesih'in defnedilmeden önce üstünde tahnit edildiği taşla aynı olduğu söyleniyor.

Bütün önemli camiler, tarihi ve heybetli ağaçlarla çevrili, hatta bazen onların gölgesinde kalıyorlar. Bunların pek çoğu yapıyla yaşıt görünüyor; yaprakların oluşturduğu perdenin aralandığı yerlerde beyaz yapılar bir rölyef belirginliğiyle parlıyor; sık yeşilliklerin arasından ok gibi fırlayan, ağaçlardan da yüksek minareler tablonun güzelliğini tamamlıyor.

İstanbul camilerinde geçirdiğim o sabahtan daha ilginçini ender olarak yaşamışımdır.

İstanbul'un Antik Eserleri-İsmail Efendi-Atmeydanı-Dikilitaş-Delfi Sütunu-Constantinus Sütunu-Çemberlitaş-Binbirdirek Sarnıcı Bodrum-Roma Zindanları-Yerebatan Sarayı-Kayıp Gezgin Sarnıcın Büyüklüğü-Jüstinyen Sukemeri-Constantinus Sarayı Heraklios'un Mezarı-Yedikule-Hakikatin Peşinde Bir Elçi
• *Zindandaki İşkenceler-Yedikule Efsanesi*

İstanbul'da antik eserlerin sayısı çok az; Bizans'ın geçmişteki zenginliği göz önüne alındığında, fazla ilginç de sayılmazlar. Dolayısıyla, bu konuda pek az söz söyleyeceğim. Benden daha hünerli yazarlar bunları zaten tasvir etmiş bulunuyor; ayrıca geçmiş yüzyılların bu kalıntılarına bir tutto volo di penna [kanat çırpmadan uçma] muamelesi yapmak gerekmiyor. Ne var ki bunlardan söz etmeden geçmek mümkün olmayacağı için, sadece yapılarını ve benim üzerimde yarattıkları etkiyi anlatacağım.

Geçmiş günlerden bugüne kalanların belki de en ilginç ve en az bilineni, eski adı Philoxenos olan Yerebatan Sarayı. Bu olağandışı eski Roma eserine ilişkin çok şey duymuştum, ancak bir Türkevini avlusuna açılması ve ev sahibinin yabancıların girmesine izin verme konusunda her zaman istekli olmaması nedeniyle burayı ziyaret etme girişimimiz defalarca başarısızlığa uğramıştı.

Neyse ki, kaderimizde bu niyetimizi gerçekleştirmeden İstanbul'dan ayrılmak yokmuş; nihayet Padişah'ın hekimlerinden biri bize yardımcı oldu ve onun aracılığıyla burayı ziyaret etme amacımıza ulaştık. Sarayburnu'na yakın Mekteb-i Tıbbiye'nin baş cerrahı İsmail Efendi bize eşlik etmeye gönüllü oldu, biz de bunu memnuniyetle kabul ettik. Hoş, canlı ve zeki bir genç adamdı; Rumlara özgü enerji ve hareketliliği, tam Türk'lere özgü yumuşak ve sessiz bir nezaketle bir aradaydı. Fransızca'yı nispeten akıcı konuşan bir arkadaşı ve gelip geçenlerle çarpışmamızı önlemekle görevli bir Saray muhafızı da bizimle geldi. Bulaşıcı vebanın hızla yayılıyor olması bu tedbiri gerekli kılıyordu.

İlk önce, Romalıların tarihi yarış meydanı olan Atmeydanı'na yö-neldik; burada, Mısır'dan gelen, Theodosius tarafından diktirilmiş, beyaz

mermer bir kaidenin üzerinde duran kırmızı granitten güzel Dikilitaş bulunuyor. Üzerinde, Theodosius'un zaferleri çok kötü bir işçilikle *alto reliev*o [yüksek kabartma halinde] resmedilmiş. Yaklaşık on sekiz metre yüksekliğinde ve hiyerogliflerle ince ince süslenmiş.

Dikilitaş'ın yakınında Delfi'den getirilmiş üç yılanlı sütun duruyor; yılanların bronz kafaları kaybolmuş; bunlardan birini Sultan Ahmed'in tek bir pala darbesiyle kopardığı söyleniyor.

Türkler bu ilginç tarihi eseri büyük bir kıskançlıkla koruyorlar, çünkü yıkılması veya yerinin değiştirilmesi durumunda İstanbul'un bir kez daha Hristiyanların eline geçeceği yolunda bir söylence var; bu batıl inanç öylesine yaygın ki sütunu incelerken bizi görüp yanımıza yaklaşan sekiz yaşlarında sevimli bir küçük kız ciddiyetle şöyle dedi: "Bakabilirsiniz, ama bütün altınlarınızı verseniz de bunu satın alamazsınız, çünkü bu bizim tılsımımız ve siz ecnebi ve kâfirsınız."

Sütunun yaklaşık yüz adım ötesinde, Constantinus anıtı duruyor. Bir zamanlar kaba inşaatını gizlediği söylenen metal kaplaması tamamen soyulmuş olan bu heybetli anıtın yerden yüksekliği on sekiz metreyi buluyor. Muazzam yüksekliğine rağmen, eninin darlığına bakılınca ve taşların üst üste konmasındaki özensizlik de buna eklenince, dik durması sanki bir mucize eseriymiş gibi görünüyor.

Bu ikisinden de çok daha ilginç olan bir eser, Serasker Kulesi yakınındaki Çemberlitaş, yani "Yanık Sütun". Konstantinopolis'e Roma'daki Apollo Tapınağı'ndan getirilmiş ve Kutsal Haç'ın çeşitli kısımlarının bulunduğu sekizgen bir kaidenin üzerine yerleştirilmiş; dikildiği küçük meydana, dua edilen bir yer haline gelmiş. İlk getirildiği zaman, üzerinde Phidias'ın kaleminden çıkma, kutsal haleyle çevrili bir tanrı başı heykeli varmış. Fakat imparator heykeli kendine mal etmiş ve altına "Güneş'in Adaleti Şanlı Constantinus'un Üzerinde Olsun" sözlerini yazdırmış.

Heykelin yok oluşu, farklı yazarlar tarafından çok değişik biçimlerde açıklanıyor. Genaro Esquilichi, yıldırım çarptığı için kırıldığını öne sürüyor; Anna Komnene, Aleksios Komnenos'un hükümdarlığı sırasında güçlü bir güney rüzgârı tarafından devrildiğini ve birçok kişinin altında kalarak can verdiğini söylüyor; diğer bazı yazarlar da ilk kazada zedelendiğin-

den, ikincisinde ise tümüyle yok olduğundan söz ediyorlar. Sütunun kaidesinde, bugün neredeyse tamamen silinmiş bir yazıt var; eski Yunanca'dan şu şekilde çevrilebilir:

“Ey İsa, dünyanın Efendisi ve Koruyucusu,
Bu şehri Sana adıyorum, Sana sunuyorum;
Ve Kutsal Âsa'yı ve Roma İmparatorluğu'nu.
Şehri esirge ve bütün kötülüklerden koru.”

Sütun yirmi yedi metre yüksekliğinde, kaidesi ise dokuz metre; geçen zaman kadar yangınlar nedeniyle de ağır tahribat gördüğü ve her tarafı dökülmeye yüz tuttuğu için, dağılmasını önlemek üzere çevresi güçlü çelik çemberlerle kuşaklanmış. Bu ilginç anıtın dört bir yanında çirkin evlerin yapılmış olması acınacak bir durum.

Çemberlitaş'tan sonra, sütunlarının sayısına atfen Türklerin Binbirdirek adını verdikleri sarnıca geçtik. Muazzam genişlikteki bu yeraltı yapısının çatısı gerçekte her biri iki veya daha çok sayıda bloktan oluşan, kaba mermerden yapılma üç yüz otuz altı sütunla destekleniyor.^a

Ayasofya'nın temelleri atılırken çıkan toprağı biriktirmek üzere suyun yolunu değiştirerek sarnıç kurutulduğu için, bugün sütunların üçte biri toprakla örtülü. İpek eğiriciler burada çalışıyorlar ve ziyaretçilere öyle alışıklar ki daha ilk basamaktan indiğinizi gördükleri anda hepsi çıkırıklarını bırakıp bahşiş diye bağırmaya başlıyorlar. Tavanla aynı hizadaki ızgaralı dar pencerelerle aydınlanan yapının üç farklı yerinde, bir zamanlar sarnıca akan suyun geçişiyle taşlarda açılmış olan kanallar görülebiliyor. Kemerli girintilerden uzayarak yansıyan sesler öylesine yankılı ve doğaüstü bir tını uyandırıyor ki, zebanilerin fısıltılarını andırıyor.

Binbirdirek'ten çıkmak üzereyken, ipek eğiricilerden biri yakınlarda küçük bir Bodrum daha bulunduğunu söyledi ve bizi oraya götürmeyi önerdi; aynı zamanda, dürüstçe bir tavırla, son derece havasız olduğunu ve çok az kişinin meraklarını gidermek için aşağıya inmeyi göze aldığını itiraf etti. Ora-

a Yazarın sarnıçları karıştırdığı anlaşılıyor; aslında Binbirdirek Sarnıcı'nın 224, Yerebatan Sarayı'nın ise 336 sütunu var –ç.n.

ya da gittik ve elli altmış kişinin sürekli çalıştığı bir ipekli kumaş imalathanesine çevrilmiş olduğunu laf arasında öğrenince isteksizliğimiz biraz azaldı.

Eski bir yangının mezbelesinden kısa bir yürüyüş bizi bu ikinci bodrumun dar kapısına getirdi; bir düzine basamak inmemiştik ki rehberin bize verdiği bilginin doğruluğuna ikna olduk. Sanki vücudumuza ıslak bir çarşaf dolanmış gibi hissediyorduk; pamuk çıkırıklarını çeviren sefil haldaki insanların görüntüsü, havanın sağlıksızlığını yeterince ortaya koyuyordu; hepsi de ölü beyazlığındaydı ve canlı cenazelere benziyorlardı. Binbirdirek'e yaklaştığımızda birbirine karışan sesler işitmiştik, ama şu an kendimizi içinde bulduğumuz Bodrum tümünden sessizlik içindeydi; bütün gözlerin merak ve şaşkınlıkla bize dönmesi, burada çalışanların yabancıları görmeye alışık olmadıklarının ikna edici bir kanıtı oldu.

Aşağıya iner inmez, orada kaldığımız süre içinde devamlı hareket etmemizi önerdiler, yaptıkları işte sürekli hareket ediyor olmalarının kendilerini mahvolmaktan koruyan tek şey olduğunu iddia ettiler. Birkaç hafta önce imalathanelerden birini ziyarete gelmiş olan bir adamın hüznü öyküsünü anlatarak bu iddialarını desteklediler. Adam birkaç saat boyunca hasırın üzerinde oturup sessizce tütün içmiş, sonunda komaya girerek ölmüş.

Doğu'da aşağı sınıftan insanlar, mesleği gerçekten hekimlik olmasa da, her Frenkin "şifa verme sanatı"nı az çok bildiğine yaygın olarak inanıyorlar. Anında çevremizi saran bir grup soluk benizli adam, zavallı babamdan yardım ve tavsiye isteğinde bulundu. İyi niyetli İsmail Efendi, kokuşmuş havanın yarattığı ve tıbbın yardımcı olamayacağı rahatsızlıklarını büyük bir sabırla dinledi ve onlara reçete yazmayı gönüllü olarak üstlendi.

Binbirdirek'ten çok daha küçük olan ve yalnızca otuz bir sütunla desteklenen bu sarnıç, gene de çok daha güzel ve temellerine kadar açıkta olan sütunlarının çevresi en az üç misli daha büyük; sütunlardan sadece ikisi hasarlı; taş merdivenin ortasından görünüm çok etkileyici.

Bu loş ve rutubetli bodrumdan çıkınca, hâlâ yanımızda olan rehberimize bizi şehrin bu bölgesinde götürebileceği başka bir ilginç yer olup olmadığını sorduk; biraz duraksadıktan sonra, cömert bir bahşiş alma ümidiyle, yaklaşık bir kilometre uzakta, çok az bilinen ve şimdiye kadar hiçbir Frenkin ayak basmadığı bir Bodrum olduğunu itiraf etti. Burayı bize göstermenin

kendisine getireceği tehlikelere dair, gayesini çabucak anladığımız bir sürü laf etti; ikinci bir ödül vaadi aldıktan sonra, bizi bir veya iki dar sokaktan geçirerek yolu gösterdi; büyük bir kapıdan geçince kendimizi yıkık dökük bir hanın içinde bulduk. Bir düzine yaşlı adam, alçak taburelere oturmuş, ipek eğiriyorlardı. Burada rehberimiz kandiller yaktı; onun öncülüğünde birkaç basamak inip ikinci bir kapıdan geçtikten ve bir merdiveni daha indikten sonra, karşımıza geniş, kemerli bir mahzen çıktı. Taştan örülmüş sekiz çifte kemer, sanki yapımı önceki gün tamamlanmış gibi kusursuz halde duruyordu.

Bu mahzenden geçip, dış duvarı dört büyük sütunla güçlendirilmiş, zifiri karanlık ikinci bir mahzene girdik. Bu iç mahzenin diğer ucunda, yıkılmış birkaç taş basamak bulduk ve güçlükle tırmandığımız bu merdivenin tepesine ulaştığımızda, harap bir Roma zindanında durmakta olduğumuzu keşfettik.

Bu noktadan farklı yönlere birçok hücre açılıyordu. *Cachot forcé* [kaçılması zor zindan] gibi görünen bir hücrenin girişi tavandan düşen taşlarla öyle tıkanmıştı ki içine giremedik; ama diğer tarafta girdiğimiz bir dizi zindanın en az otuz santim kalınlığındaki duvarları yıkılmıştı. Mahkûmların zincirlerinin takıldığı demir halkalar hâlâ duruyordu, duvara oyulmuş yatma yerleri de. Ama bu yerin en ilginç ve korkunç özelliği, hücrelerin önünden geçen su yolu. Bu sular, daha önce tasvir ettiğim kemerli mahzenin altındaki küçük bir zindana dökülüyor ve zorbaya kolay bir öldürme yolu sunarken, mahkûm için dehşet verici ve kaçınılmaz bir ölüm anlamına geliyor.

Geçmişte kalmış bir gücün bu kasvetli kalıntısından ayrılıp yeniden göğün duru havasını soluduğumda gerçekten mutlu oldum. Uzun ve yorucu bir yürüyüşten sonra Yerebatan Sarayı'na ulaştık. Daha önce sözünü etmiş olduğum Türk evinin kapısı kısa bir duraksamadan sonra bize açıldı ve büyük girişten avluya girdik; dik, çamurlu ve kaygan bir bayırı indiğimizde kendimizi loş ve gizemli "Su Sarayı"nın girişinde bulduk.

Nerelere kadar uzandığı bilinmeyen bu muazzam büyük sarnıcın tavanı Binbirdirek gibi, mermer sütunlarla destekleniyor. Birbirlerinden yaklaşık üç metre uzakta olan bu sütunların hepsi tek bir bloktan oluşmuş ve başlıkları incelikle süslenmiş; sütunlardan biri baştan aşağı kabartma süslerle donatılmış.

Ziyaretimiz sırasında İstanbul uzun süredir bir kuraklığın etkisi altındaydı, dolayısıyla sarmıcın içindeki su seviyesi her zamankinden çok daha alçaktı; bu da yarattığı heybetli etkiyi artırmada önemli rol oynamaktaydı. Önceleri burada bir kayık varmış, ama çok sayıda kazaya neden olduğu için kaldırılmış.

Evin sahibi olan Efendi'nin kâhyası mahzene bizimle birlikte indi ve bu yerle ilgili kendisinin tanık olduğu iki olaydan söz etti; bize her ikisini de İngilizlerin başına gelmiş gibi anlattı.

İlki ve en üzücü olanı, yaklaşık altı yıl önce İstanbul'a gelen ve başkenti gezerken Yerebatan Sarayı'na girme izni alan genç bir gezginin hikâyesiydi. Kayık o sıralarda hâlâ sudaymış; karadan bu yerin harikalarına bakmakla yetinmeyen genç adam, küçük sandala atlamış ve gün ışığını gözden kaybedecek kadar içerilere girme tedbirsizliğini göstermemesi için uyarıldıktan sonra, aileyi girişin yakınlarında gezdirmeye alışık olan kayıkçının eşliğinde gezisine başlamış. Bu uyarıyı göz ardı etme bahtsızlığını göstermiş. Onun ilerleyişini seyredenler, yanına bir kandil almış olduğunu fark edince dikkat etmesi için yeniden bağırışlar; ama zavallı adam amacına ulaşmakta kararlıymış; herhalde, yüklü bir mükafat vaadiyle kayıkçıyı da arzusuna uymaya ikna etmiş olmalı ki kandilin ışığı giderek solgunlaşmış ve sonunda, kayığın dönüşünü endişeyle beklemekte olan gerideki insanların gözünden tümüyle yitmiş.

Ama boşuna beklemişler –kısa süre önce onlardan capcanlı ve ümitli ayrılan bahtsızları meğer son görüşleriymiş bu. Kayık bir daha dönmemiş, içindekilerin sütunların arasında kayboldukları, dönüş yolunu bulamadıkları ve aklıktan perişan halde öldükleri sonucuna varılmış.

Bizim durduğumuz noktanın sarmıcın, varlığı ve yeri şimdi bile bilinmeyen asıl girişi olmadığını, birkaç sütunun devrilmesiyle çatının kaza-ra çökmesi ve aşağıdaki su mahzenini açığa çıkarması sonucunda oluşmuş bir giriş olduğunu daha önce söylemeliydim.

Babıâli'nin yakınlarındaki bir avluda meydana gelen daha ufak çaplı bir çöküntü, o yöne de uzandığını ortaya çıkarmış; üçüncü bir göçük hemen Ayasofya yakınında ve bir dördüncüsü Arşiv Dairesi'nin içinde olmuş; bu da sarmıcın şehrin altında yüzlerce metre uzandığını ispatlıyor. İstanbul'daki

yetkililer sarmıcın boyutlarıyla ilgili bundan daha fazlasını bilemiyorlar. Bu olgunun benim açımdan buranın ilginçliğini daha da artırdığını söyleyebilirim: İnsanoğluna tamamen ulaşmanın yasaklandığı esrareniz bir uzaklık, uzaklaştıkça gölgeleri derinleşen ve küçülerek gözden kaybolan sıra sıra sütunlar, her nesneyi yumuşatan alacakaranlık ve bu tuhaf “Su Sarayı”na hâkim olan düşsel sükûnet. Burada insan sesi bir an için karanlığa doğru sürüklenen, kulaklardan tümüyle silinmeden önce kelimelere dönüşen ve sanki gaip gelen uzun yankılar uyandırıyor. Bütün bunların bir araya gelmesi, buraya dehşetli ve tüyler ürpertici bir hava veriyor. Düş gücü zengin biri için bu hava, bu yerin sınırlarını öğrenmekten çok daha önemli olsa gerek.

Kâhyanın bize anlattığı ikinci hikâyeye, ziyaretimizden sadece birkaç ay önce, yukarıda sözünü ettiğim gezginle birlikte kaybolan kayığın yerine konan küçük tekneyi kullanma izni isteyen bir İngilizin başından geçmiş. Önce itirazlar edilmiş, ret cevabının gerekçesi olarak bahtsız yurttaşının kaderi öne sürülmüş; ama İngiliz üsteleyip dikkatli olacağına söz verince, yaşlı Efendi sonunda onun bu arzusuna rıza göstermiş; gezgin birkaç meşale yakıp bunları kayığın burnuna yerleştirmiş ve uzun, sağlam bir sicim topunun bir ucunu sütunlardan birine bağlamış; ilerledikçe ip kendiliğinden salınacakmış.

Eşlik etmeye gönüllü kimse bulunamadığı için, İngiliz gezgin tek başına yola çıkmış; saatler geçmesine karşın görünmemiş; tam dördüncü saat dolmak üzereyken uzaktan, sütunlardan yansıyan meşalelerin alevi gözükmüş. Gezgin üşümüş ve bitkin halde karaya çıkmış. Çevresindekilerin sorularına cevap olarak, iki saat boyunca dümdüz ilerlediğini, ama onların gördüğünden fazlasını görmediğini söylemiş; sadece başının üzerindeki kemerli çatıyı, ayaklarının altındaki suları, her yandan yükselen ve karanlıkta gözden kaybolan sütunların çıplaklığını anlatabilmiş.

Bu ikinci serüven kayığın sahibi olan muhterem yaşlı Osmanlıyı öyle korkutmuş ki, derhal kayığı ortadan kaldırtmış; şimdi ziyaretçiler yıkıntı halindeki açıklıktan Yerebatan Sarayı’nın bir kısmını görmekle yetinmek zorundalar.

Türklerin Kıztaşı adını verdikleri Marcianus Sütunu, Edirnekapı yakınlarında bir Türk evinin bahçesinde duruyor. Başlığı dört muhteşem kar-

tal heykeliyle desteklenen şahane bir tarihi eser bu. Sekizgen kaidesi, meşe yapraklarından çelenklerle süslenmiş ve gövdesinin yüksekliği neredeyse yirmi beş metreye ulaşıyor.

Jüstinyen Sukemerî'nin kalıntılarından daha önce söz etmiştim; bu yapının şehir surlarıyla iç içe geçmiş haldeki binlerce yontulmuş parçası ve yüzlerce güzel, zarif sütunu hâlâ görülebilir.

Halk arasında Belisarios Sarayı denen eski Constantinus Sarayı, şehrin Balat adlı mahallesinde duruyor. Balat adı, "saray kapısı" anlamına gelen *balatî*'nin bozulmuş hali. Bu ilginç harabeyi keyifle gezmek imkânsız, çünkü fakir Yahudilere terk edilmiş; onlar da duvarların arasına bir tür düşkünler barakası yapmışlar, her yer son derece pis. Epey büyük olan yapının en dikkate değer yanı ilginç tuğla işçiliği. Şık bir girişin kalıntıları ve çok sağlam bir binaya ait olduğu anlaşılan duvarları var.

Ülkeden ayrılмамdan yaklaşık on gün önce, Tersane'de bir bina için temel kazan işçiler, Muhammed döneminde hüküm süren Bizans imparatoru Herakleios ile eşinin cesetlerinin bulunduğu kırmızı mermerden bir lahdi gün ışığına çıkardılar. Tahtta oturan çifti temsil eden iki figür neredeyse kusursuz denecek durumda. İmparator figürü bir elinde küre, diğerinde asa tutuyor; imparatoriçe ise açık avucunda duran tacıyla temsil ediliyor. Ayak uçlarında ünlü savaşıllara ait olduğu tahmin edilen iki portre duruyor, ama ne yazık ki bunların altındaki yazılar hemen hemen silinmiş.

Bu görkemli mezarın sahiplerinin kimlikleri tespit edilir edilmez, Herakleios'un Müslüman olarak öldüğü yolundaki Türk inanışından dolayı, lahde zarar gelmesini önlemek amacıyla derhal göğüs hizasında demir parmaklıklarla çevrilmesi emri verildi. Ne var ki, bu inanışın gerçekliği su götürür; Muhammed'in Hristiyanlığı reddedip gerçek bir mümin olması için Herakleios'a bir çağrı gönderdiği biliniyor, ama geçen yılların yıpratmış imparator o sırada tensel hazlara gömülmüştü. Başarının doruğundaki Muhammed'le bir savaşa girmekten kaçınmak için bu çağrıya muğlak bir cevap göndermiş ve Müslümanlar onun bu esnekliğinin nedeninden kuşulanmaya fırsat bulamadan da ölmüştü. Türkler bu nedenle Herakleios'un lahdini gerçek bir müminin mezarı sayıyorlar ve padişahlarınkine benzer mermer bir türbe yapılması planlanıyor.

Yedikule –adı bir güç tılsımı olan o ünlü zindan– hızla yıkılmaya yüz tutmuş durumda, ama taş taş üstünde kaldığı sürece İstanbul’un en ilginç tarihi eserlerinden biri olmayı sürdürecektir.

Şehrin kalabalık bir bölgesinde yer almasına rağmen, bu hisar çevreden kopuk bir yapı; adını aldığı kulelerden dördü yıkılmış; hâlâ ayakta duranlardan biri, eskiden devlet mahkûmlarına ayrılmış olan ve aynı zamanda kışla kumandanı ile zabitlerinin yaşadığı daireleri içeriyor. İdamlık Türkler için bir devlet zindanı olmaktan çıkınca, Yedikule sadece Osmanlı ve Moskova sarayları arasındaki anlaşmazlık durumlarında Rus elçilerinin tutulması amacıyla kullanılmış. Gülünç sayılabilecek bir gerçek de, III. Mustafa döneminde bütün Rusların çaricesinin temsilcisi Kont Obreskov’un bu hisarda üç yıl tutulmakla kalmayıp, bir de Padişah’ın yüce zevkini tatmin etmek için indirildiği kör bir kuyuda birkaç gün geçirmiş olması.

Padişah Hazretleri bu yeraltı serüveni sırasında Moskovalı elçinin orada saklandığı söylenen ilahi varlığı keşfedeceği izlenimine kapılmış; oysa yaşananlardan anlaşıldığı kadarıyla, ya tecrübe başarısızlığa uğramış ya da ilahi varlık deliğinden çıkmayı reddetmiş olmalı.

Bu kasvetli ve ürkütücü yerde bir sürü işkence aleti –çarklar, askılar– ve yeraltı zindanları var. Kenarında durduğunuz bir çukura “Kan Kuyusu” deniyor ve bir zamanlar yaşamın sıcaklığını taşıyan kanların buraya dolup taşıdığı söyleniyor. Bize “Kelleler Yeri” adı verilen küçük bir avlu gösterdiler. Buraya kesilen başlar yığılmış, ta ki bu iğrenç yığın tepesinden bakan kişinin parıltılı Marmara’nın dalgalarını görebileceği yüksekliğe erişene kadar. Birkaç tane taş tünel gördük. Zavallı mahkûmlar elleri ve dizleri üstünde buraya girmeye zorlanır ve orada açlıktan ölmeye bırakılmış.

Ama bu dehşet öykülerini geçip, Yedikule efsanesini anlatacağım. Bu, her ziyaretçiye gösterilen nesnelerden çok daha az biliniyor ve okur için daha ilginç.

Türklerin 1786’da Rusya’ya savaş ilan etmesi üzerine, Moskova elçilerini hapsedme geleneğinin bir antlaşmayla sona erdirilmiş olmasına rağmen, Rus Elçisi Baron Bulakov, Sadrazam Koca Yusuf Paşa’nın emriyle Yedikule’ye gönderilmiş. Gerekçe, antlaşmaların barış zamanında çok iyi şeyler olduğu, ama savaşta değersiz kâğıtlar olduğuymuş. Bununla bir-

likte, rahatı bozulan elçiye büyük bir uygarlık örneği gösterilmiş ve burada tutulduğu sırada kendisine arkadaşlık etmelerini isteyeceği elçilik görevlilerini seçmesine bile izin verilmiş; hisar kumandanına mahkûmun güvenliğine halel getirecek olanlar dışındaki bütün isteklerini karşılaması için kesin emir verilmiş; Yedikule’de kaldığı yerden şikâyet edince, hisarın surlarına Marmara Denizi ile ısıtılı adalarının muhteşem bir görüntüsüne bakan bir kameriye dikmesine ve Yedikule’nin içinde geniş ve şık bir daire yaptırmasına dahi izin verilmiş.

Kumandanın da mahkûmuyla aynı çatı altında kaldığını söylemişti; ama bu konuda başka söyleyeceklerim de var; kumandanın, cennetin kapısında durup müminleri davet eden hurilerden aşağı kalmayan güzellikte tek bir genç kıızı varmış. Reşide Hanım’ın doğumundan bu yana güller on beş baharın taze soluğuyla açılmış ve o, en güzel mevsimlerin en parlak çiçeklerini geride bırakacak körpelikteymiş. Şarkı söylediğinde, penceresinin kafeslerinden dökülen nağmeler, durgun denizin sularında sürüklenen bir mandolinin tınısı gibi gelirmiş; ona baktığınızda bir güle baktığınızı, onu dinlediğinizde bir bülbülü dinlediğinizi sanırmışsınız.

Reşide Hanım o zamana kadar çiçek bahçesine kokulu şerbetini hiç dökmemiş. Genç kalbi, Marmara’nın mavi sinesinden alına esen meltem kadar hürmüş; Moskovalı bir gâvurun Yedikule’de kalacağını duyunca korkudan titremiş, çünkü onun ülkesinin düşmanı olduğunu biliyormuş.

Ne var ki, kısa sürede korkunun yerini merak almış. Elçinin Yedikule’deki zorunlu ikameti daha birkaç haftayı bulmadan kameriyesi tamamlanmış. Kapalı penceresinden bakan genç hanım, mahkûmun geniş dairesinde olup biten her şeyi görebiliyormuş.

Ürkütücü kâfire ilk bakışı bir an bile sürmemiş; ama çok geçmeden yeniden bakmış, sonra daha uzun bir bakış gelmiş; merakın yerini duygusal yakınlık almış. Rus mahkûm gördüğü en yakışıklı adammış; korkunç Moskovalıyı hiç böyle hayal etmemişmiş. Adam da mutsuzmuş, yalnız kaldığı anlarda, sanki ıstırap dolu hatıralarla boğuşur gibi, odasında telaşlı ve düzensiz adımlarla gezinip duruyormuş. Bazen başını eline yaslayıp, parmaklarını alına düşen dalgalı saçlarının arasına sokarak mahzunca otururmuş; öyle bir matem havası ve hepsinin ötesinde öyle büyüleyici bir görüntüsü varmış ki

sonunda güzel Reşide kafesine sarılıp, gözleri onun üzerine perçinlenmiş halde ağlamaya başlamış; bu gözyaşlarında, o güne kadar varlığının amacı olmuş bütün basit zevklerden daha büyük mutluluk bulur olmuş.

Genç hanım gâvura âşık olduğundan kuşkulanamamış bile. Tutkuyu düşlerinde bile tanınamamış; ama saflığın cömert kaygısıyla, sırf acımadan daha sıcak duygular taşıdığının farkında bile olmadan, sona erdirmeye gücünün yetmediği bir mahkûmiyetin eziyetini azaltmanın yollarını aramaya başlamış. İlk ve en doğal içgüdüğü onu ellerini kemeçesinin tellerinde gezdirmeye sevk etmiş; bu sesin soylu mahkûmun üzerinde yarattığı hoş şaşkınlığı fark edince, genç yüreği coşkuyla dolmuş ve yabanıl şarkı mahkûmun dikkatini zincirleyen bir tatlılıkla dökülmüş; böylece mahkûm sevinç içindeki kızı uzun uzun bakmış, ki bu da şarkısının fazlasıyla karşılığı olmuş.

Genç kız akşam olunca, şarkısını tekrarlamasını isteyip istemediğini anlamak için, mahkûmu gözlemeye başlamış ve bekleyişi boşa çıkmamış; Rus asilzade birkaç kere camından aşağıya sarkmış ve etrafı dinler gibi görünmüş; ama yalnız değilmiş ve tutsak arkadaşlarından biri de yanındaymış; Reşide Hanım, nedenini kavramadan, birdenbire şarkısını kıskanmış ve üçüncü bir kişinin duymasını istememiş.

Ertesi sabah, aynı derecede zarif ve başarılı bir girişim, mahkûma bir süre üzüntüsünü unutturmuş. Yabancıнын sırtı dönükken, genç kızın penceresinden onun kine parlak siyah saç örgüleriyle tutturulmuş bir demet gül atılmış. Adamın ayakları dibine düşen gülleri alıp saygı dolu bir zarafetle dudaklarına götürmesi, genç kızın nabzını hızlandırmış; ama armağanı gönderenin tırnağının ucu bile gözükmemiş; Baron gül demetinin neden geldiğini sezer gibi olmuş ve dairesine çekilmiş; hizmetkârlarını gönderdikten sonra tek başına kalınca, pencereye yaklaşmış ve gördüğü kıskanç kafese hevesle bakmış.

Perdenin arkasında ufak bir hareket olmuş; beyaz bir el sallanmış ve mahkûm elin soylu sahibesini daha yakından görmek için öne doğru eğilmiş. Reşide Hanım bir an kıpırdayamamış, kendi cüretinin aşırılığından ürkmüş; ama yüreğinde korkudan daha güçlü bir duygu varmış; kafesini bir anlığına açmış ve göğsüne bastırıldığı eliyle duygularını belli ederek, sevincinden çıldıran komşusuna kendini göstermiş.

O günden sonra genç güzel, mahkûma onun üzüntüsünden dolayı duyduğu ilgiyi açıkça belli eder olmuş; üstelik fazlasını da yapmış, bunu paylaştığını itiraf etmiş; artık Reşide Hanım'ın yakışıklı mahkûmu düşünmediği bir saat geçmez olmuş.

İki uzun yıl boyunca bu durum böyle sürüp gitmiş; ta ki tahttaki Padişah ölüp, İngiltere ve Fransa elçileri tahta çıkan III. Selim'den Rus elçinin serbest bırakılmasını talep edene kadar. Savaşın henüz bitmediği gerekçeyle bu talep geri çevrilmiş; yeni hükümdarın Avrupa elçilerinin arzusunu yerine getirmemesi için iki ülke arasındaki düşmanlığın sürmesinden daha iyi bir gerekçe bulunamaz. Ama Selim'in onların bu yakarılarına kulak tıkmamasının başka, gizli nedenleri varmış. Az sonra anlayacağınız gibi, bunlar tutsak Moskovalıya karşı kişisel bir nefretten kaynaklanmıyormuş.

Arapların belleğindeki Harun Reşid gibi, yeni Padişah da saltanatının ilk günlerinde şehrin sokaklarında geceleri kılık değiştirmiş halde dolaşıp gönlünü eğlendiriyormuş; yanında ilk ve en sevdiği içoğlanı, daha sonra üne kavuşan Hüseyin varmış. Elçilerin talebine uymayı reddettikten sonra, derhal Yedikule'deki mahkûma *incognito* [tebdili kıyafetle] bir ziyaret yapmaya karar vermiş. Alacakaranlık İstanbul'un yaldızlı güzelliklerinin üzerine bir örtü gibi çöker çökmez yola koyulmuş; kendisini kumandana tanıtıp ondan bunu gizli tutmasını istedikten sonra, Baron'un oturma odasına girmiş; burada karşılaştığı yardımcılardan birine, tutsak elçiyle görüşme arzusunu bildirmiş.

Padişah'ın konuştuğu kişi onu hemen tanımış; ama bunu belli etmeden, ziyaretçinin arzusuna uyamayacağını, çünkü Baron'un hisar duvarları dışından hiç kimseyle konuşmaması yolunda Padişah'ın kesin emri olduğunu söylemiş.

Bu cevabı alan Selim neşeyle Padişah'ın bu durumdan haberdar edilmesinin gerekmediğini söylemiş ve kumandanın yakın bir akrabası olduğunu, mahkûmla birkaç dakika konuşmak için ondan izin aldığını ve Baron'un ya da arkadaşlarının buna engel olmayacağını umduğunu eklemiş.

Tercüman belirgin bir isteksizlikle, ekselanslarının kararını sormak üzere odadan ayrılması gerektiğini söyleyerek çıkmış, ama gerçekte niyeti Baron'a Padişah'ın tebdili kıyafetle geldiğini bildirmekmiş; beş dakika sonra, kılık değiştirmiş Padişah ve gözdesi elçinin dairesine alınmış.

Selim bir süre havadan sudan konuşulduktan sonra, Baron'a tut-saklıktaki uzun saatlerini nasıl geçirdiğini sormuş; elçiden kitaplarla ve ka-meriyesinden Marmara Denizi'ne bakmakla oyalandığı cevabını almış. Bu-lakov bu cevabı verirken, günlerinin güzel Reşide Hanım'ın sevgisiyle çok daha fazla aydınlandığını hatırlayarak iç çekmiş; zindandaki nimetlerini sı-ralarken onun gülümsemelerini ve arkadaşlığını eklemeyi için kendini kadir kıymet bilmez biri gibi hissetmiş.

"Aynı kitaplar ve aynı kameriye sonsuza kadar sizi mutlu edemez" demiş Padişah gülümseyerek. "Kuşkusuz dostlarınızla sohbet etmeyi ki-taplarınıza ya da yeni bir kitabı mavi Marmara'yı görmeye tercih edersiniz. Zindan en iyisi de olsa, dünyadaki bütün nimetleri de içerse sonunda zin-dandır. Ama tutsaklığınız herhalde fazla uzun sürmeyecek. Allaha şükür! Padişah'ın gözdesini yakından tanıyorum; biliyorum ki, İngiltere ve Fran-sa elçileri yeni hükümdarı adalete çağırarak üzere işe burunlarını sokma-saldı, onun niyeti zaten buydu ve siz çok önce hürriyetinize kavuşmuş olacaktınız. Bu yüzden, onların sizi kurtarmak için başvurabilecekleri ent-rikalara ne kendiniz, ne de dostlarınız yüz versin; böyle bir şey sadece Pa-dişah Hazretleri'ni daha da kızdırır; bir ay daha sabredin ve bu süre sonun-da azat edilecek, ülkenize gönderileceksiniz."

"Umarım kehanetiniz doğru çıkar" demiş Baron; kısa bir süre son-ra da ziyaretçisi oradan ayrılmış.

Günler geçmiş; bir ay neredeyse dolmak üzereymiş; ancak tutsak soylu kendisini seven güzel kıza serbest bırakılma ihtimalinden tek söz edememiş. İçi titreyerek bu işten kaçıyormuş, çünkü onun için de ayrılık acı olacaktı; hürriyetine, ülkesine ve dostlarına kavuşacağı halde, kendi-si bile bundan acı duyuyorsa, sevgiyle "kafesteki kuşum" diye çağırdığı, onun varlığından başka hiçbir eğlencesi olmayan, onu sevmekten başka hiçbir özgürlüğü olmayan kız belki de neler hissedecek! Alacakaranlık hü-zünle denizin üzerine çöktüğünde, zindan bahçesinin yüksek ağaçları so-lup giden ışıktaki karanlık ve kasvetli bir havaya büründüğünde, elçi ikisinin de bu dingin anı nasıl hevesle beklediklerini hatırlamış; terk edilen Reşide Hanım için yakında on misli acı olacak saatler. Onun asla kendisine âşık olmamış olmasını dilediği anlar olmuş.

Ne çare ki, sınav anı sonunda gelip çatmış. Selim sözünde durmuş ve Bulakov serbest bırakılmış. Kendisiyle birlikte tutsak tutulan dostları kaleden derhal seve seve ayrılacakken, özgür bırakılan mahkûm oyalanmış. Gecikmesine hiçbir bahane göstermemiş, maksadını açıklamamış; sadece sabaha kadar Yedikule'den ayrılmama kararını bildirmiş; odasına kapanmış ve orada tutsaklığının en acı saatlerini geçirmiş.

Suların üzerine bir kez daha alacakaranlık çökmüş; hüznün vakti gelmiş, genç güzel hanımın âşığıyla geçireceği son dem. Kız onun serbest kalma olasılığını çoktan unutmuş bile; odasından kaçıp da buluşmalarına kimbilir kaç kez şahit olmuş yüksek servilerin gölgesine vardığında adımları da yüreği kadar hafifmiş. Ama onu sevgi dolu bir gülümseme karşılamamış; geç kaldığı için övgüden daha değerli bir kınama gelmemiş; Bulakov başını yanındaki ağaca yaslamış halde duruyormuş. Genç güzel, onun soğuk ve huzursuz elini kendi elleri arasına almış ve Baron irkilerek daldığı hayallerden uyanmış.

Görüşmeleri kısa sürmüştü; ama gene de zavallı kıza kendisini mutsuzluk dışında hiçbir geleceğin beklemediğini öğretmiş. Ağlamamış; yanan gözleri gözyaşları için fazla sıcakmış. Ağlayamamış, çünkü acı damlaları sevdiği ve kaybetmek üzere olduğu adamın hayalini bulandıracakmış. Getirdiği üzücü habere karşılık vermemiş, çünkü kelimeler onunki gibi bir mateme nasıl çare olabilir? Kâbus görür gibiymiş; odasına gitmek için döndüğünde, adımları ağırlaşmış, çünkü kalbi kırılmış; artık, onunkini artırmamak için, acısının derecesini sevgilisinden gizlemekten başka yapacağı bir şey yokmuş.

Sabah olmuş. Baron genç sevgilisinin kafesine doğru uzun uzun, ruh gözüyle bakmış ve onu sonsuza kadar terk etmiş; birkaç hafta geçmemiş ki Reşide Hanım'ın hüznüne şahit olan aynı serviler mezarının üzerini gölgelemeye başlamış.

*Balıklı–Yeni Kilise–Sevimli Yol–Eyüp–Mezarlık–Asinin Mezarı
Kan Camisi–Mezarlık Tepesi–İkiz Kuleler–Belisarios Sarayı
Şehir Surları– Paskalya Kutlamaları–Türk Arabası–Ermeni Arabası
Gezginler–Türk Kadınları–Sürücüler–Acemler–Başıbozuk Askerler
Balıklı Düzlüğü– Komik Yanılgı–Sıra Dışı Dikkat–Balıklı Kilisesi
Ayazma–Saçma Efsane–Şapelin Mahzeni–Rumların Ateşliliği
Ferahlatıcı Bir Yudum– Rumların Çan Yerine Kullandıkları Makine
Şiddetli Fırtına*

Bir sonraki gezi durağımız Rumların yakın zamanlarda çok geniş bir yapının yıkıntıları üzerine küçük, ama zarif bir kilise inşa ettikleri Balıklı yöresiydi. Yolculuk uzun ve biraz yorucu olmakla birlikte çok zevkliydi; yolumuz bizi tepelerin üzerinden geçirmiş, berrak Kâğıthane deresinin kıyısından Tatlı Sular Vadisi'ne çıkarmış, Padişah köşklerinin yanından geçirmiş ve İstanbul Türklerinin hiçbir gâvurun oturmasına izin vermedikleri kalesi Eyüp'e getirmişti. Üç misli kutsal sayılan buradaki caminin mermer taşlarına hiçbir gayrimüslim ayağı basmış değildi.

Eyüp'ün konumu son derece pitoresk, sırtını ağaçlarla kaplı ve yumuşak eğimli tepelere dayamış. Narin akasyalar ve ulu çınarlar, kokulu ıhlamurlarla ve sık, karanlık servilerle iç içe geçmiş; bu ağaçların birbiriyle kaynaşan gölgeleri binlerce mezarın üzerine düşüyor. Heybetli pek çok Müslümanın yazıtlı mezarları arkalarını güneşe vermişler. Eyüp'ün ilginç ve melankolik bir yanı da güzel mezarlığının Arnavutluk'ta ayaklanmış olan Tepedelenli Ali Paşa'nın kaba türbesini barındırması. Onun, üç oğlunun ve torunun kelleleri burada gömülü. Hepsi bu kadar da değil; ana soğanın suyun kenarına doğru indiği noktada yüksek ağaçların arasında neredeyse kaybolmuş küçük bir cami seçilebiliyor. Mütevazı minaresi temelinden alemine kadar mat kırmızıya boyanmış ve tüyler ürpertici bir adı var: "Kan Camisi".

Osmanlının, kutsallığını bozacakları düşüncesiyle ölüleri camiden içeriye sokmadıklarını daha önce anlatmıştım. Kendi halindeki bu bina da, korkunç adını Konstantinopolis kuşatması sırasında almış. Kapıları savaş-

çılar tarafından zorlanmış ve dar mekân bir katliama sahne olmuş. O dönemden bu yana tek minaresi tasvir ettiğim biçimde boyanmış; o unutulmaz devirde ölen ve mezarlarını hâlâ kimsenin rahatsız etmediği gerçek müminlerin topluca gömüldüğü gamlı, çıplak, ağaçsız tepeye komşu olması da camiye ayrı bir ilginçlik katıyor.

Hiçbir şey Yedikule'nin, Belisarios Sarayı kalıntılarının ve yıkılmaya yüz tutmuş şehir surlarının Balıklı'ya kadar harabeye dönmüş bir dizi kale gibi yol boyu uzanan görüntüsünden daha romantik olamaz. Parlak yeşillikleri gri ve yıkık dökük duvarla çarpıcı bir tezat oluşturan orman ağaçları da buraya ayrı bir hava veriyor. Sarmaşık bürümüş ve yıkıldı yıkılacak gibi duran kulelerin muhteşem silueti aralıklarla gökyüzüne yükseliyor; hendekler ise pek çok yerde yabancı incir ağaçlarıyla ve verimli topraktan fışkırmış sık çalılarla baştan aşağı örtülmüş.

Ziyaretimiz sırasında Paskalya kutlamaları doruğundaydı ve yol, aceleyle aynı noktaya doğru giden gezgin gruplarıyla doluydu. İşte bir Türk hanımın kırmızı kumaş kaplı, yaldızlı ve oyma kafesli arabasının arkasından atlı bir Zenci gidiyor. Onun ardından, bir Ermeni ailesinin şen renklere boyanmış ve minderlerle döşenmiş öküz arabası geliyor; öküzler yün püsküller ve süslerle yarı yarıya örtülmüş, başlarındaki altın varaklar ışıltıyor; her boyunduruktan geriye doğru araba boyunca uzanan uzun eğri çubuklar mavi ve sarı çizgili boyanmış, renkli yünden püsküller asılarak süslenmiş. Hayvanların ikisinde de nazara karşı takılmış tılsımlar var; araba bütünüyle bir paşanın haremine yaraşır tarzda yapılmış; içindekilerin parlak siyah gözleri ve narin elleri de bir paşanın zevkine son derece uygun doğrusu. Ama ilk bakışta bunun bir Türk arabası olmadığını anlıyorsunuz, çünkü boyalı kasnağa reaya sembolü olan sade beyaz bir güneşlik geçirilmiş. Osmanlı, karılarını altın saçaklı kırmızı, mavi ya mor tentelerin altında oturtma ayrıcalığını kendisine saklamış. Ermeniler, Rumlar ve Yahudiler bu yaygın aracı kullanacakları zaman beyaz kumaştan basit bir tente germekle yetinmek zorundalar. İşte pervasız bir Rum, güzel atını var gücüyle dört nala koşturuyor; şurada azametli bir Türk, eli semiz atının böğründe duran seyisiyle ve beş adım gerideki çubuk taşıyıcısıyla birlikte ağır ağır ilerliyor; burada bir grup çizmeli ve mahmuzlu Frenk yerlilerin uyum-

suz ve kısıtlayıcı giysilerine horgörüyle bakıyor; bir grup yaya, İngiltere’de benzerini görmediğim bir hızla yürüyor.

Balıkçı’ya yaklaştığımızda sahne daha da çarpıcı hale geldi. Yolun kenarındaki alçak duvarın üstü, kilim ve halılarına çömelmiş Türk kadınlarıyla doluydu; geldikleri arabalar da geride sıralanmıştı. Sürücüler atları toplu halde ileri geri yürütüyorlar, seyyar satıcılar aç ve yorgun olanlara yoğurt ve muhallebi satıyorlardı; Bulgarlar avarece dolaşanların dikkatini ve zenginlerin kuruşlarını çekmek için hantal ve antika çalgılarını çalıyorlardı; topallar ve körler yol kenarlarına oturmuş, hayırseverlerden para dileniyorlardı. Büyük beyaz sarıklar ve ipek cüppeler giymiş, simsiyah gözlü Acemler kalabalığın içinde iyi eğitilmiş atlarını yürütüyorlardı. Bir grup başıbozuk asker, koyun derisinden yapılmış, üç tilki kuyruğuyla süslenmiş kalpaklarıyla ve ham deriden cepkenleriyle kalabalığın içinde koşarcasına ilerlerken insanları sağa sola itiyorlardı. Tıpkı haydutlara benziyorlardı, her biri kendi zevkine veya para durumuna göre giyinmiş ve silahlanmıştı; posbıyıkları ve sarıklarının altından fırlayan saç lüleleri amansız görüntülerine katkıda bulunuyordu.

Kilisenin üzerinde kurulduğu düzlüğün hemen yanı başı sık ağaçlarla kaplı ve bu bayram günü, her ağacın altı gülüp oynayan insanlarla dolmuş. Ermeni bayramında tasvir ettiğim eğlencelerin aynısı doludizgin sürüyordu; ama Champs des Morts’daki ağır ve anlamsız dansın yerini burada dört bir yanda yapılan romaika almıştı.

Yerde oturanların yaklaşık yarısı Türk kadınlardı, en az yüz elli kadın saydım; beni ve bana eşlik eden Rum hanımı gördüklerinde yüzlerinde beliren hayret çok eğlendiriciydi. Pek çoğu daha önce bir Frenk hanımı at üstünde görmemiş olduğu için, bizim birer bacağımızı kaybettiğimiz sonucuna vardılar; hemen hemen hepsinin bizim neşemize “Maşallah!” dediklerine eminim. Bir Türk kadın sokakta bir yabancıyla asla konuşmaz; ama gerçekten sakat olup olmadığımıza bir türlü karar veremediler ve bu önemli konudaki meraklarını tatmin etmeye azimli birkaç grubumuzdaki erkeklere “Allah aşkına, karılarınızın birer bacaklarını kaybedip kaybetmediklerini bize söyleyin!” diye duruma uygun bir hararetle bağırdı.

Böyle olmadığına emin olduktan sonra, ikinci yorumları daha da eğlendiriciydi. İp cambazları dışında hiç kimsenin bacaklarını eyerin iki yanına

sarkıtmadan at üstünde dengede duramayacağı açıktı –demek ki hepimiz, hanımlar ve beyler, Padişah'ın kendi kızının düğünü için getirttiği ip cam-bazları olmalıydık. Bu ikinci yorumlarının doğruluğuna öylesine ikna olmuş-lardı ki marifetlerimizi sergilememizi istememelerine şaşardım doğrusu.

Balıklı Kilisesi kapalı bir avlunun ortasında duruyor; ayrıca papaz-ların evleri de burada. Heybetli birkaç taş basamak kapıya doğru çıkıyor; eşikten geçtiğinizde yapının içi bir peri değneğinin dokunmasıyla ortaya çı-kıvermiş bir şey etkisi uyandırıyor. Sanki porselenden yapılmış gibi, her şey son derece yeni ve parıltılı. İçerisi baştan aşağı beyaz ve altın sarısı renklere boyanmış; duvarlardaki boya öylesine verniklenmiş ki bunu ibad-et yerinin paravanını oluşturan cilalı mermerden ayırt etmek çok zor; ka-dınların kafesli galerisi süslü ve yaldızlı; zarif vaiz kürsüsü ters çevrilmiş bir minare biçiminde.

Ama Balıklı Kilisesi'nin esas çekiciliği, buraya daha da bir kutsallık kazandıran ayazma. Bakire Meryem'e adanmış olan ayazma, bütün büyük bayramlarda dindarların yararlanması ve ruhlarını temizlemesi için açılıyor. Koro bölümünün hemen altındaki bir mahzende yer alan pınar mermer bir parmaklıkla korunuyor ve Meryem Ana heykelinin önünde sürekli yanmak-ta olan kandille aydınlatılıyor. Rumlar bu pınarın suyunun kutsal ve şifa ve-rici nitelikler taşıdığına körü körüne inanıyorlar; alt sınıflardan insanlar bu-rada yarısı pişmiş yarısı canlı balıkların yüzmekte olduğunu öne sürüyorlar.

Bu olağandışı inanç çeşitli efsanelerle açıklanıyor; en anlaşılabilir olanı, bir aziz veya azizenin yakınlarıdaki Bakire Meryem tapınağına hacca geldiği sırada tam bu noktada yiyecek istediğini, ancak eli boş çevrildiğini, bunun üzerine balıkların kaynak sularından sıçrayarak, yoldan gelmiş yor-gun hacılara yardım etmeyi reddeden cimri ev sahibinin kendisine yemek pişirdiği közlerin üzerine atladıklarını ve böylece kendilerini din yoluna kur-ban ederek ölümsüzleştiklerini anlatıyor. Efsane, bu lezzetli yemeği gezgin-lerin neden yemediklerini ve balıkların bir tarafları iyi pişmiş halde nasıl olup da suya geri dönmeyi başardıklarını söylemiyor; balıkların bugün de var oldukları gerçeğinden kuşkulanan varsa, Paskalya bayramı sırasında mahzene insin; burada tanık olacakları manzaradan sonra da hâlâ ikna ol-mazlarsa, inançlarını uyandırmak için başka söyleyeceğim bir şey olamaz.

Kapıyı kollayan papazın tuttuğu tepsiye birkaç kuruş atıktan sonra, kalabalık içinde sıkışmamam için iki yanımda duran beylerle birlikte, yeraltı şapeline doğru kaygan zeminde inmeye başladım. Taş merdivenler, su götürenlerin telaşlı hareketleri yüzünden dökülen sularla ıslanmıştı. Hepsi bu da değil; yollarına birileri çıktığında, onun başının üzerinden kovaları birbirlerine aktarıyorlar; bu sayede bir iki kez düş yapmış olduk; suyun kutsallığı soğukluğuna hiç de çare olamıyor doğrusu.

Şapele girip bir soluk almak için durakladığımda, çok garip bir manzarayla karşılaştım. Dar alan, ayazmanın kenarına ulaşabilmek için bağırان, itişen, hatta dövüşen insanlarla hıncahınç doluydu. Bakire Mer-yem'in sırmayla işlenmiş bir resminin önünde duran ve mahzeni aydınlatan kandil, ayazmanın karşısındaki bir nişte boşuna ışık saçıyordu. İnananların dindarlığı ona sırtlarını dönmelerine yol açmıştı; sanırım ona bakan tek göz benimkiydi.

Yanlarında getirdikleri kapları doldurmayı başaran bazıları, başları çıplak halde durup soğuk suyu tıraşlı tepelerinden aşağı döküyorlardı. Topal kişiler toprak testileri ayaklarına boşaltıyorlardı. Kimileri suyu göğüslerine döküyor, kimileri ise içiyordu.

Arkadaşlarımın zorlu gayretleriyle ve kalabalıkta para toplayan hasta görünümlü bir papazın yardımıyla bir yudum su içmeyi başarabildim; bu kadar çok sayıda kabın daldırılıyor olmasından mı, yoksa yarı kızarmış balıkların kül tadı katmış olmasından mı ya da çok daha farklı ve basit bir nedenden mi bilmiyorum, karar vermek bana düşmez, ama bundan daha kötü bir içecek tatmadığımı rahatlıkla söyleyebilirim. İkinci bir yudum almaya beni ancak susuzluktan ölüyor olmam ikna edebilirdi.

Mahzenden kaçtığımızda (gerçekten de bir kaçıştı!) önemli Rum kiliselerinde, Türklerin kullanımına izin vermediği çan yerine geçen makineyi incelemeye çıktım. Çok doğal bir alet, iki dik kalas arasına gevşekçe yerleştirilmiş demir bir çubuktan oluşuyor, servi ağacından kısa bir değnekle vurulduğunda, duru, cınlayan bir ses çıkarıyor ve epey uzaktan duyulabiliyor. Daha küçük kiliselerde iki çubuk birbirine vuruluyor, ama bu işaret yalnızca cemaatin tapınağın duvarları çevresinde beklediği zaman işitilebiliyor.

Biz dönerken, elde etmek için bunca zahmete girdikleri suyu garantiye alan coşkulu ve gamsız Rumlar akın akın şapelden çıkıyorlardı; daha biz atlanımıza binemedenden pek çoğu dansçılara katılmışlardı bile; kimi romaikanın zarif nağmeleriyle dönüyor, kimi de bir kahve çadırının çevresinde harıl harıl çubuğunu dolduruyordu.

Rüzgâra karşı duran ve savaşa hazırlanır gibi kümelenen koyu renkli bulutlar evden bu kadar uzakta fazla oyalanmamamız gerektiği konusunda bizi uyardı; fırtınanın yaklaşıyor olmasından yararlanarak, hâlâ duvarın üstüne arılar gibi üşüşmüş Türk kadınların şaşkın bakışları altında dört nala gitmeye başladık. Ama hızımız bize bir şey kazandırmadı: Kâğıthane'nin yukarısındaki tepeleri aşmak üzereydik ki düşman bizi yakaladı; dolu, yağmur ve rüzgârla karışık bir fırtına yolun geri kalanında bize eşlik etti; Bakire Meryem'e sunuda bulunmamıza ve ayazmayı ziyaret etmemize rağmen, Pera'ya ulaştığımızda sınırlı olmuştuk.

Serasker Paşa'nın Mecazi Minnettarlığı-Doğu Mübalağası-Geçmiş Yılların Anıları-Gerçekleşen Bir Hayal-Güçlü Tezatlar-Uğurlu Gün Büyük Ümitler-Büyük Mezarlık-Dolmabahçe-Büyük Kışla-Türk Kadınları-Paşaların Çadırları-Boğaz-Hazırlıklar-Toplu Dua Aydınlatılmış Boğaz-Hayaller-Acı Veren Bir Anı-Boğaz'ın Doğal Güzellikleri-Mezarlık-Akşam Eğlenceleri-Terbiyeli Kalabalık

Zat-ı Şahane'nin kendisine bahsettiği bir şerefe teşekkür amacıyla yakınlarında Padişah'a yazdığı bir mektupta, Serasker Paşa ateşli bir minnettarlığı yansıtan şu ifadelerle sesleniyor: "Yüce iyiliğiniz, bu naçiz bendenizin ruhunun en uzak köşesine kadar sızan güney güneşi oldu. Bütün kâinatın ağaçlarının dalları kalemim olsaydı ve gökteki bütün yıldızlar cömertliğinizi yazacağım tek bir sayfa olsaydı, gene de yazacaklarımaya yetecek yer ve bunları kaydedecek kalem olamazdı!"

Vakanüvislik görevini üstlenenler de Mihrimah Sultan'ın evlilik kutlamalarını işte bu biçimde tasvir etmek zorunda. Kalemin ucu elmas tozuna batırılmalı ve kâğıda küçük incilerin tozları serpilmeli. Arap masalcıların bütün mübalağaları bir araya gelmeli, tıpkı batan güneşe yastık olan bulutların üzerine gökkuşağının renklerinin yığılması gibi: Ve tıpkı tavus kuşunun haşmetli kuyruğunun kaba ve çirkin ayaklarını gözlerden gizlemesi gibi, gösterinin ihtişamı üzerinde duran bu parlak cümleler de büyü-yü bozacak önemsiz ayrıntıları okuyucuların gözünden gizlemeli.

"Binbir Gece Masalları"nın parıltılı sayfalarını büyülenmiş halde ne kadar çok çevirmişimdir. Bunların gerçekleştiğini görme ümidim ise ne kadar cılızdı. Küçük bir kızken, bir keresinde kitabı dizime koyduğumu, elimi başıma yastık yapıp gözlerimi kapattığımı ve hayalimde Tüccar Abdullâh'ın Elmaslar Vadisi'ni aramaya çıkarken topladığı kervanı canlandırmaya çalıştığımı hatırlıyorum.

Aradan yıllar geçti ve nihayet o muhteşem tasvir sadece bir düş olmaktan çıktı. Bunun gerçeğe dönüşünü gözlerimle gördüm: Mücevherlerin güneşin altında parıldayışına, binicisini sırtından atan küheylânların şaha kalkışına, elli arabanın art arda gidişine, bir sürü prensin bir araya ge-

lişine, haremağaları ile binicilerin duru bir nehrin kıyısında, firuze bir gökyüzünün altında dere tepe gidişlerine şahit oldum. Bütün bu sahnelerin gerisinde ise kıyılar saraylarla süslü, karadan bir ok uçuşu mesafede demir atmış heybetli gemi filolarını sinesinde barındıran bir deniz vardı.

Ama bundan fazlasını da gördüm. Sadece cihazın işleyişini izlemedim, onu harekete geçiren çarkları da inceledim; sadece parlak sonucu değil, onu yaratmayı sağlayan önemsiz ayrıntıların bir araya gelişini de izledim. Muhteşem ve *mesquin* [banal] şeylerin kaynaşmasıydı bu. Kendi içinde önemsiz, ama düş gücü üzerinde çok güçlü bir etki bırakan, hayallerin kanatlarını kırpan ve sihirbazın değneğini elinden çekip alan binlerce küçük ayrıntı.

Doğu'nun ihtişamında hiçbir tutarlılık, hiçbir süreklilik yok. Göğsünde elmaslar taşıyan paşaya genellikle pasaklı bir uşak hizmet ediyor; arabası kadife ve altın işli örtülerle süslü sultan, sık sık mobilya kumaşından şalvarlar ve basma entarilerle geziyor. Aynı çarpıcı tezat attığınız her adımda karşınıza çıkar: Turistler ve tarihçiler bunları es geçerler; çünkü bunlar anlattıklarının sürekliliğini bozar ve dönemi toparlamalarını engeller; oysa çubuk ve sarık gibi, bunlar da aynı insanlara özgü ve dolayısıyla kayda geçirilmeye eşit derecede değer.

Şenlikler sekiz gün sürecekti; elmas bu şekilde kesilecek ve böylece parlaltısını kaybetmeden birçok parçaya ayrılabilirdi. Bütün İstanbul halkı ayaktaydı; çarşıların altın ve gümüş depoları boşalmıştı; elmas tüccarları gösteriş uğruna bitkin düşmüşlerdi; şekerciler Alaeddin'in sihirli lambayı ararken girdiği sihirli bahçeyi yaratmışlardı; meyve şekerleri tıpkı değerli maden yığınları ve mücevher kümeleri gibi duruyordu; Bursa'nın ipek pazarında mal kalmamıştı; Pera'nın çevresi dağınık bir savaş alanını andırıyordu; Dolmabahçe vadisinin etrafındaki tepeler süvari askerlerle korunuyordu; her türden mal üç katı fiyata satılıyordu; takımadalardan İstanbul pazarı için getirilmiş yüz elli bin tavuğa Padişah Sarayı'nda kullanılmak üzere el konmuştu.

Her gün eyaletlerden akın akın paşalar geliyordu; devletin dipsiz hazine sandıklarına armağanlar yağıyordu; tebrike gelen kişiler Padişah Sarayı'nı sürekli bir burgaca döndürmüştü; şehrin sokakları kimi yetkililerce davet edilmiş, kimi de kâr ümidiyle gelmiş cins cins insanlarla dolup ta-

şıyordu. Üç veya dört kişilik Bulgar grupları, aralarından tartaklanmadan geçmeye can atan muteber yolcuların ilerlemesini engelliyorlardı; akortsuz çalgılarıyla onları şaşırtıyor, kaba ve çirkin danslarını sergilemek için yollarını kesiyor ve bu azimli çabalarıyla, onlardan kesinlikle hayır niyeti taşımayan bir bağış koparıyorlardı. Bazıları başkalarına vaat ettikleri zenginliğe hükmetmek için doğmuş olabilecek kadar güzel Bohemyalı Çingene falcılar, birkaç para gibi düşük bir bedel karşılığında dört bir yana ikbal ve iktidar dağıtıyorlardı. Arap cambazlar herhalde büyük başkent'in sokaklarında gösterilerine ilk kez izin verildiği için sanki ayaklarını toprağa sağlam basamıyor ve her köşede insanlara çarpıyorlardı. Acem ip cambazları büyük beyaz sarkılarıyla ve yerleri süpüren cüppeleriyle vakar ve azametle yürüyorlardı. Bedevi hokkabazlar kahvehanelere ve tütün içilen yerlere toplaşmış, hizmetlerinin talep edileceği anı bekliyorlardı; çığırtkanlar Ulu Padişah'ın beğenisine sunacakları şaşırtıcı gösterilerini avaz avaz anlatarak, çevredeki ağırbaşlı Türkleri çileden çıkarıyorlardı. Bu curcuna içinde İstanbul, her dönüşte şekil değiştiren bir insan kaleydoskopunu andırıyordu; benim gibi şenlikle doğrudan ilgili olmayanlara bile halkın heyecanı buluyor ve hepimiz şenliğin kutlanmasını merakla bekliyorduk.

Sonunda Saray münecciminin Padişah'a mutluluk getireceği kehanetinde bulunduğu uğurlu sabah geldi; bütün suriçi İstanbul doğan güneşle birlikte, Saray şenliklerine katılmak üzere Boğaz'ı geçti.

Öğle vaktinden çok önce Pera çöle dönmüştü: Hayat ırmağı tek bir yöne akmıştı ve Dolmabahçe'ye giden her yol heyecanlı, meraklı, ama ne beklediklerini tam da bilmeyen insanlarla hıncahınc doluydu. Düğün kutlamaları aylardır en önemli sohbet ve tahmin konusu olmuştu; öyle abartılı tahminler yapılıyor ve çılgın iddialar ortaya atılıyordu ki halkın hayal gücü başını alıp gitmişti; çeşmelerden sıvı altın aksa ve gökten elmas tozu yağsa, sarayın çevresine arılar gibi üşüşmüş seyirci kitlelerini bundan daha fazla şaşırtmazdı sanırım.

Büyük Mezarlık'ta her mezar ölüsünden vazgeçmiş gibi duruyordu; ortalık iğne atsanız yere düşmeyecek kadar kalabalıktı. Gezinenlerin ilgisi danslar, tütün ve –Türklerin bir şans oyununda tehlikeye atacıkları tek şey olan– kuru üzümüne kumar ile salıncaklar, atlıkarıncalar ve muhallebi sa-

tıcıları arasında bölünüyordu. Dört bir yanda açları doyurmak üzere pilavlar ve kebablar hazırlanıyordu; güneşten titizlikle korunan renkli ve kokulu şerbetler, yorgun ve hararet basmış insanların yoluna çıkıyor ve ferahlatıcı bir tazelik sunuyorlardı.

Çadırlar güneş ışığında parlak renkler saçıyorlardı; tütün çardakları müşterilerle dolmuştu; tepenin kenarındaki küçük ahşap kameriyeye girmek imkânsızdı; Topçu Kışlası'nı çevreleyen uzun duvarın üstüne, bütün bayram günlerinde olduğu gibi, Türk kadınlar dizilmişti; aşağıda her yer hayat ve hareketle canlanmıştı.

Meyve ağaçlarıyla örtülü Dolmabahçe vadisine, denize yakın tepeden dik bir yokuşla iniliyor. Ağaçların kokulu çiçekleri tam da güzelliklerinin doruğundaydı ve rengârenk yapraklarını rüzgârla havaya savuruyorlardı. Saraya giden yol bayırın kenarından geçiyor ve üst tarafında oluşan yüksekçe sırt çadırlarla dolmuş; uzakta Mekteb-i Harbiye tepenin doruğuna bir taç gibi yerleşmiş; mescidinin kubbesini süsleyen yaldızlı ve parlak alem gün ışığında ışıklar saçıyor. Sağ tarafta görüntü Türk mezarlığının üzerinde yükselen sık servi ormanı ile sınırlanıyor. Orman bütün sevimliliğiyle gülen Boğaz'a doğru karanlık bir gölge gibi iniyor. Kıpırtısız suların koununda, manzarayı çerçeveleyen Üsküdar tepelerinin yansımaları var. Gözlerim Boğaz suları boyunca gezinirken, Asya'nın kameriyelerle süslü, ormanlara bürünmüş puslu kıyılarını seçti; ta ki çizgi giderek solan mor bir renk alıp sonunda ufukla kaynaşana kadar.

Hemen tepenin eteğinde, kıyıya çok yakın bir yerde Dolmabahçe Sarayı duruyor. Duvarları pek çok renge boyanmış ve dış hatları şahane bir düzensizlik gösteriyor; geniş bahçelerinin arkasında, yumuşak bir eğimle yukarıya doğru çıkan, çimen kaplı bir arazi uzanıyor ve şimdi üzeri Türk kadınlarla dolmuş. Hiçbir şey onların görüntüsünden daha pitoresk olamaz: Zeminin yapısı bir amfiteatro düzeni içinde oturmalarını sağlamış; buradan karşı tarafta yüksek bir terasın sınırladığı, kenarında paşaların çadırları kurulmuş olan Büyük Kışla^a Mesiresi apaçık görülebiliyor. O ufaklık kara parçasına en az beş yüz kadın sığışmıştı. Ve uzaktan papatyalarla ör-

a Yazarn *Grand Armory* (Büyük Silahhane) olarak adlandırdığı bu yapı 1803-06 yıllarında inşa edilen ve Beyoğlu Kışlası olarak da bilinen Taksim Topçu Kışlası olmalı -ç.n.

tülü, yer yer bir gelinciğin göze çarptığı bir çayırı andırıyorlardı. Beyaz yaşmakları ve kırmızı şemsiyeleri de bu görüntüye katkıda bulunuyordu.

Paşa çadırlarının çoğu çok ihtişamlıydı; Sadrazam'ın çadırı kırmızı kadifeden, zengin işlemeliydi; Ahmed Paşa'nın çadırının kenarlarında yeşil saten çizgiler vardı ve altın sarısı saçaklar konmuştu; bütün çadırların içinde halılar ve şık sedirler vardı. Padişah'ın her gün bir grup konuğu ağırlayacağı kabul çadırı, bu anlattıklarımın arkasına kurulmuştu. Ocakların, dolapların ve masaların maharetle konduğu mutfak tepenin yamacına yerleştirilmişti ve burada beş yüz aşçı çalışmaktaydı.

Boğaz neredeyse dalgalarla aynı sayıda kayıkla örtülmüştü; sarayın hemen önünde ve akıntının ortalarına doğru bir yerde iki sal demirlemişti; üzerlerinde havai fişeklerin ateşleneceği küçük hisarlar vardı.

Kışla önündeki mesirede gösteri yapan ip cambazları bir Türk kadından daha üşengeç herhangi birini çekecek kadar ilginç olmadığından, denizdeki bu değişik hazırlıkların seyri günün başlıca eğlencesi haline gelmişti. Sonuçta, gözlem turumuzu tamamlayıp dinlenmek ve akşam bizi bekleyen muhteşem gösteriye hazırlanmak için Pera'ya döndük.

Ve şimdi, sen Ateşin Ruhı, hiddetli bir yanardağın kraterinden ara sıra kendini gösteren yeraltı alevlerinin bekçisi. Alnında rengârenk ışık huzmeleri oynayan, kasıkları şimşeklerle sarmalanan ve giysileri yanmış bir şehrin külleri üzerindeki islerin karalığında olan Sen. Dumanlı saraylarını terk etmiş olan ve en şaşılaşıklarını sönmüş kaldığı için kırılmış gururuyla alev taşı başlarını parlak kanatlarının arasına gizleyen Sen. Bana en cesur cininin kanadından yolduğun, ham elmaslarla süslenmiş ateşten bir tüy ver; gün inerken Boğaz'ı gören bir tepede durduğumda gözlerimin önüne serilen muhteşem manzarayı ancak bu şekilde yazıya dökebilirim. Bayram yapan insanlar da hükümdarlarının sevincine katılışlarını ateşten şekillerle resmetmişlerdi.

Ay gökte yükselmişti, ama ışınları insan elinin geceye ihtişam katan daha parlak ışıklarıyla sönmüş, solgun ve hastalıklı bir görünüm almıştı. Yıldızlar, Boğaz'ı kuşatan ateş hattı karşısında, sönmeye yüz tutan kıvılcımlara dönmüşlerdi. Büyülü bir manzaraydı bu!

Kıyıyı süsleyen heybetli yapıların silüeti seçilemiyordu. Asya tarafındaki tepelerin dorukları zorlukla görülebiliyordu; gökte gezinen düş gücünü

yeryüzüne dönmeye zorlayacak, gündelik ve insan elinden çıkma tek bir şey bile yoktu. Bu manzaradan daha güzeli olamazdı. En şahane şekillerde alevlerle süslenmiş, dalgaların üzerinde asılıymış gibi duran ve gölgeleri göz alabilmesine uzanan bir dizi saray. Rengârenk ışıktandırılmış kapılar; perdahlanmış altından veya dövme gümüşten teraslar; yaprakları zümrütlerden oluşan ağaç koruları; kocaman kâselere yığılmış, her biri paha biçilmez mücevher olan meyveler; üzerinde eriyen metalin alev alev yandığı sunaklar; billur köşkler; safir sütunların sıralandığı, yakut kubbelerin aydınlattığı salonlar. Sanki okyanusun derinliklerinden fırlamış ve şimdi okyanus yüzeyinde salınır gibi görünen nesnelerden yalnızca bazılarıydı bunlar.

Bu muhteşem sahnenin ilk birkaç dakika üzerimde yarattığı duygu neredeyse sancı vericiydi. Büyülendiğimi sandım, kendi kimliğimden kışkuya kapıldım; gördüğüm manzarada dünyeviliğin yeri yoktu. Bu yüzden toprağın her an ayaklarımın dibinden kaymasını bekliyordum. Kayıkların erimiş gümüşten bir gölde gelip geçtiklerini gördüm; su yüzeyindeki ateşten sarayların kendi yarattıkları dalgalarda sallandıklarını gördüm. Gözleri son derece parlak, burun deliklerinden alevler püskürten bir deniz canavarı, barkaların arasından yavaşça kıvrılıyordu ve kimse onun yaklaşmasına aldırımıyordu. Az sonra patlayarak, içinde hapsettiği lavları kusacak kayalık yanardağlara benzeyen, suda yansıyan yıldızlarla örtülü karanlık devler gördüm; bunları aynı soğuk, berrak yüzeyin üzerinde ilahi ellerin yönettiği araba ve atlar izledi. Ve ansızın, beni düşlerimden uyandıran bir tıslama sesi ve kör edici bir ışık patlamasıyla, dehşetli yılanların bir bölümü saf etere dönüştü; bunlar solgun ayı bir anlık parlaklıklarıyla geride bırakarak, yıldız yağmuru halinde yere indiler.

Düş dünyam bir anda dağıldı: Birkaç havai fişek, beni şimdiye kadar daldığım en çılgın hayallerden uyandırmaya yetti. Gökte parıldadıklarını görür görmez, hazırlıkları sırasında meydana gelen korkunç olayı hatırlayarak ürperdim; zavallı seksen dört kişi, imalathanedeki barutluğun patlaması sonucunda ölmüştü. Coşkum sönüverdi, ama ortasında durduğum muhteşem sahneye hayranlığım azalmadan sürdü; her koşulda ve her zaman güzel olan Boğaz böylesi bir gösteriyi kolaylaştırıyor ve etkisini artırıyor. Herhalde dünyada bunu geride bırakacak bir gösteri yapılamaz.

Anında fark ettim ki, insan eli daha azını yapmış olsaydı da, doğa gene de bu şenliği benzersiz kılardı.

Sonunda, bunca zamandır izlediğimiz Ateş şehri'ne isteksizce arkamızı döndük; tepenin doruğunu kaplamış olan çadırların arasından, Büyük Mezarlık'taki panayıra döndük. Çadırların hepsi tıklım tıklım doluydu. Birinde, bir Fantoccini grubu minyatür bir dram sergiliyordu; bir diğerinde ortaoyuncuları seyircilerden büyük takdir alıyor gibi görünen bir hareketlilik ve cerbezeye çevreye insanları toplamıştı; üçüncü bir çadırdaki Bohemyalı çalgıcı ozanlar bir hasırın üzerine çökmüş, yabancı manzumelerine mandolinlerinden sanki gelişigüzel çıkardıkları notalarla eşlik ediyorlardı.

Uzakta, kandillerden oluşan bir çelenk Mekteb-i Harbiye'nin dış hatlarını belirginleştiriyordu. Vadinin daha aşağılarında paşaların çadırlarını aydınlatan pahalı avizeler parlıyordu. Tepelere ışıklar serpiştirilmiş gibiydi; sarayın öbür ucundaki balkon ateşten bir duvar haline gelmişti; sahne hayat ve sevinç doluydu. Dar yol insanlarla doluydu; ama tek bir çatlak ses çıkmıyor, insanların dudaklarından tek bir tehdit veya isyan sözü dökülmüyordu; herkes sakin, düzenli ve terbiyeliydi; herkesin tek amacı eğlenmekti. Kırk-elli bin kişinin oluşturduğu bu büyük Doğulu güruh bütün çevre köylerden, büyük şehrin bağrından, yeryüzünün iki farklı kıtasının kıyılarından gelmişti ve sanki tek bir dürtüyle hareket eden, tek bir amacı olan bir bütün gibiydiler.

Buna benzer bir olayın başka herhangi bir ülkede görülebileceğinden kuşkuluyum doğrusu.

*Tekrar–Mesire–Kameriye ve Köşk–Kestirme Yol–Yoğun Kalabalık
Saraylı Bir Dost–İlginç Manzara–Arena–Orkestra–Komedinin
Birinci Perdesi–İğrenç Gösteri–Balenin Doğuşu–Köçekler–Oyunun
İkinci Perdesi–Türk Kadınlarına Hakaret–İnzibat Amiri
Hain Yusuf Paşa–Padişah’ın Hoşgörüsü–Doğulu Kalabalığın Sabrı
Balenin Yenilenmesi –Oyunun Son Perdesi–Tiyatro Dekorları
Bekçi Köpekleri ve Çinliler –Esnaf Alayı–Frenk Tacirler–Hırsızlar ve
Kadılar–Bedevi Cambazlar –Paşaların Dans Düşkünlüğü
Doğunun Bilge İnsanları*

Şenliklerin günlük gidişini izlemek bir **valit** kaybı olurdu. Bu, tekrarlarla okuru yormak veya masallarla gözünü boyamak anlamına gelirdi; çünkü aktörler bütün şenlik için tutulmuşlardı ve gösterilerinde, tamamen aynı şeyi sundukları suçlamasından kendilerini kurtarmaya ancak yetecek kadar değişiklik yapıyorlardı. Gerçekten de tanık olmaya zorlandığım ikinci temsili öylesine tekdüze buldum ki üçüncü birine gitmeye asla kalkışmadım.

Eğlencelerin düzenleneceği yerlerden biri olarak Büyük Kışla Mesiresi’nin seçildiğini daha önce söylemiştim; ama bir tanıdığım, en güzel gösterilerin saray duvarları ile Padişah’ın yemek konuklarının paşalarca ağırlandığı köşk arasındaki arazide yapılacağına dair bana önemli bir sır verdi. Padişah Hazretleri, sultan kızları, Valide Sultan ve harem en gözde hanımlarından yarım düzinesi, pencereleri bu boşluğa açılan Bahçe Köşkü’nde oturup boyalı kafeslerden sahneyi izleyeceklerdi.

Bu düzenleme bile, oradaki gösterinin daha iyi olacağını yeterli deliliydi. Champ des Morts’un ve vadiye inen yolun kalabalığından kaçarak, Mekteb-i Harbiye’nin arkasındaki tepelerden dolandık, Dolmabahçe sırtlarından inip saray duvarlarının yakınına çıktık. Ancak seçilen yer muhafızlarla çevrilmişti ve arkalarında yoğun bir kalabalık toplaşmıştı; gerçekten öyle yoğundu ki, arabacımız daha fazla ilerlememizin imkânsız olduğunu bildirdi.

Neyse ki Ahmed Paşa’nın yaverlerinden biri bizi düştüğümüz bu durumdan kurtardı; karşılaştığımız güçlüğü anlayınca, derhal bunu gider-

meye koyuldu ve iki yanda geçişimizi engelleyen insanları hiç de kibar sayılmayacak biçimde kılıcının keskin olmayan yanıyla itekleyerek, bizi hemen askerlerin arkasına yerleştirdi.

Gösteriler henüz başlamadığı için, önümdeki canlı manzarayı izleyecek yeterli vaktim oldu. Sağ tarafımda geniş pencerelerine paşaların toplandığı köşk, solumda “Güneşin Kardeşi”ni ve yanındaki bir dizi güzeli halkın gözünden gizleme şerefini taşıyan Bahçe Köşkü, arkamda Saray mensuplarına ait çadırlarla kaplı ve eteklerinde Türk kadınlarının kalabalık halde biriktiği tepe, önümde de Boğaz uzanıyordu. Sahneden kıyıya uzanan küçük açıklıkta bir müfreze asker duruyordu; yüz kadar kadın, kendileri için köşkün pencerelerinin altına, binanın gölgesine konan hasırlara rahatça yerleşmişlerdi.

Halkanın öbür ucunda hilal şeklinde oturan on üç Yahudi def çalıyorlardı; bir o kadarı da onların arkasına çömelmiş, her biri, tek özelliği gü-rültü çıkarmak olan bir tür kaba davula vuruyordu; çalgıcılara tempo veren resmi görevli, beyaz sakallı ve muhterem biriydi. Bu baş ağrıtan orkestra bütün gösteriye eşlik etti ve sadece çok kısa dinlenme araları verdi; gösterinin kalan kısmıyla da oldukça uyumlu kaldı doğrusu.

Geçici bir tiyatro sahnesine dönüştürülen arazi parçasını düzlemek için en ufak çaba harcanmamıştı; burası öylesine taşlı ve engebeliydi ki Osmanlı padişahı ile Saray erkânı önünde oyunculuk ve dans yeteneklerini sergilemek üzere çıkanlar biraz daha müşkülpesent olsalardı, çoktan bu işten cayarlardı. Aslında, sahne hazırlıklarının tamamı öylesine ilkel bir tarzda yürütülmüştü ki, hiçbir göz aldatmacasının tasarlanmadığını anında fark ediyordunuz; oyundaki olaylara kendinizi kaptırma gafletine düşseniz de, aktörlerin herhangi bir çabası bu ilginin daha fazla sürmesini sağlayamazdı.

Sahneye ilk çıkanlar pejmürde kılıklı dört kişiydi, belli ki niyetleri rıhtımlarda ve pazar yerlerinde dolaşan hamalları canlandırmaktı; bu ilginç adamlar uzun ve hararetli bir sohbete koyuldular; bu durum, Bayram’dan bu yana ne bir şenlik ne de şölen gören “şehirlerin Melikesi”nin ne kadar sıkılmış olduğunu ortaya koymaktaydı. Onların bağırış çağırışları sonunda aynı takımdan bir kılıksızın ilgisini çekti ve gruba beşinci kişi olarak katılan bu adam, Yüce ve Eşsiz Mihrimah Sultan’ın, Doğu Hükümdarı ve Ci-

han Fatih Yüce Padişah Kudretli Mahmud'un kızının yaklaşan evliliğini bildirerek konuya yeni bir canlılık getirdi!

Bu haber coşkuyla karşılandı ve yeni gelenden daha fazlasını anlatması istendi. O da, yalnız Soylu Gelin'in güzellikleri ile erdemlerini, müstakbel kocasının yüksek ve hoş niteliklerini sayıp dökmekle kalmadı, ayrıca düğün töreni sırasında gerçekleştirilecek eğlence ve törenlerin tümüne ilişkin bir *catalogue raisonné* [açıklamalı program] verdi. Bunu hünerli bir biçimde yapmış olmalı ki konuşmasını can kulağıyla dinleyen kalabalıktan takdir mırıltıları yükseldi.

Adam bütün kâinata bu şanlı olaya layık icatlar çıkarılmasının sipariş edildiğini söyledikten sonra, yanındakilere Avrupa'dan ithal edilmiş ve bir dostu tarafından sergilenecek son derece marifetli bir makineyi göstermeyi teklif etti. Ardından, iki adamla birlikte bir tür soytarı sahneye çıktı. Adamlar iki ince tahta çerçevenin arasına kafesli bir oturağı olan bir salıncak yerleştirdiler; gösterinin geri kalan bölümünde bu salıncağa destek olarak düşmemesini sağladılar.

Tasvir etmeye çalıştığım muhterem zatlar birer birer salıncağa oturdular ve gösteriyi sunan kişi tarafından öne arkaya hafifçe sallanmaya başladılar; bu sırada, uzun beyaz bir sakalı ve paspal kıyafetleri olan yaşlı bir Yahudi, arkasında şekilsiz ve çirkin bir cüce olmak üzere gruba katıldı, fakat onların ilgisine layık olmadığının farkında olduğunu gösterircesine uzakta durdu.

Şen şakrak Müslümanlar ani bir hinliğe kapılarak ürkek cüceyle dalga geçmeye karar verdiler ve onu salıncağa oturtular, bir süre onun sonuç vermeyen kaçma girişimleriyle eğlendiler; ama bundan usanarak cücenin yerine efendisini koyma konusunda fikir birliğine vardılar; dehşete kapılan ak sakallı Yahudinin yalvarışlarına aldırmadan, onu çılgın salıncağa oturmaya zorladılar ve oturmasıyla salıncağın göçmesi bir oldu. Adamcağız tepe üstü yere çakıldı ve ölü gibi kaldı.

Gösterinin tam bu noktasında, öldürülen adamın cesedini kaldırmak ve gömüleceği yere götürmek üzere harekete geçenleri daha kalabalık göstermek amacıyla orkestra üyelerinin yarısı da sessizce yerlerinden kalkıp onlara katıldı.

Bunu izleyen sahneden daha iğrençi düşünülemez; aktörlerin hepsi aslında Yahudiydi ve efendilerinin eğlenmesi için toplumsal konumlarının aşağılanışını sergilemek üzere ayakta kimisi arasından seçilmişti. Dört adam sahneye sefil bir tabut taşıdı ve sözde cesedi telaşa kapıldıklarının işareti olan bir aceleyle, saygısızca tabutun üstüne atıldılar; tabut tiksindirici yüküyle gözden kaybolmak üzereyken, geçeceği yolun ortasında bir grup zaptiye belirdi. Bunlar, tabutu taşıyanların yüreğinde, Türkiye'deki Yahudilerin en güçlü batıl inançlarından birini uyandırmak amacıyla dimdik durarak beklediler. Bu inanca göre, mezarlığa götürülen bir cesedin karşısına, eğilip tabutun altından geçmeyi reddeden bir Hıristiyan veya Müslüman çıktığında, taşıyıcılar bu temasla cesedin kurtuluş ümidi olmaksızın kirlendiğini düşünüyor ve tabutu olayın geçtiği noktada bırakarak mahalli yetkililerin insafına terk ediyorlar.

Bu sefil ve iğrenç itikat, şenlik sırasında kendi insanlarının aşağılanışını ortaya dökmek için tutulmuş haysiyetsiz zavallılar tarafından canlandırıldı. Öyle dokunaklı bir inandırıcılıkları vardı ki seyirciler az daha kazara gerçekleşmiş bir sahne izlediklerine inanacaklardı. Ölünün akli başından giden karısı eşarbını yırttı ve dağınık saçlarını tutam tutam yoldu; ceset tozların içine yuvarlandı; Yahudi ayakta kimisi ile silahlı kavaslar arasında bir arbede çıktı ve rol icabı değilmiş gibi görünen birkaç sıkı yumruk atıldı. O anda, kavgacıların bağırış çağırışları arasında, yaşlı Yahudi birdenbire diriliverdi ve insanlar tarafından, oyunun ilk perdesini sona erdiren zafer çığlıklarıyla omuzlar üzerinde götürüldü.

Verilen arada, bu tatsız gösterinin yüreğimde uyandırdığı tikslenme duyguları, gecikmiş bir paşanın bir dizi hizmetkârıyla gelişi sayesinde biraz dağıldı. Gösterinin yapıldığı alana daha önce kıyı tarafında olduğunu söylediğim açıklıktan giren paşanın atlarının eyerleri ve örtüleri değerli taşlar ve nakışlarla süslenmişti; aktör kalabalığının arasından geçerken elmas yıldızı güneşte parlıyordu, kılıcının altın işlemeli kuşağı ve taşlı kabzası, üzerlerine düşen ışığı yansıtıyordu.

Kalemim sabahki gösterinin ayrıntılarını yazmaktan yoruldu, ancak Türk tiyatrosuna ilişkin okurlarıma doğru bir fikir aktarmak için kendimi devam etmeye zorluyorum. Çünkü tasvir etmeye başladığım bu kaba, iğ-

renç ve amaçsız gösteri Türkiye’de sahne sanatlarının varabildiği en yüksek düzeye bir örnek; seyirciler üzerinde yarattığı etkinin katışıksız bir tatmin olduğunu da eklemek zorundayım.

Yahudi grubun çekilmesinin ardından on dört ila yirmi yaşlarında yirmi kadar gençten oluşan bir grup bale dansçısı* sahneye çıktı. Giyenin zevkine göre değişen renklerdeki satenden zengin kostümleri altın sarısı saçaklar ve şeritlerle süslenmişti. Uzun ve lüleli saçları omuzlarına dökülüyordu; kostümlerinin ihtişamına rağmen görüntüleri öylesine çirkindi ki hepsinin Padişah’a veya zengin paşalara ait olduklarını öğrenmek beni şaşırttı. Dans etmelerini izlemekten büyük zevk aldıkları için, bu köçekleri ücret karşılığında sürekli yanlarında tutuyorlarmış.

Bu gösterinin eski Romalıların sahne eğlencelerine tıpatıp benzediğini duyduğum için, sonuna kadar dayanmaya çalıştım; ama çok geçmeden dansların da şenliğin tiyatro kısmından farklı olmadığını keşfettim. Gözümüzün önünde sergilenen şey insan vücudunun becerebildiği hareketlerin en kusursuzu ve en zarıfıyfe, yani gerçekten de balenin doğuşuyorsa, bu bebeğin ana babasından yüzü kızarıyor olsa gerek; çünkü gösteri kaba, yeknesak ve usandırıcıydı, lehinde tek bir söz söylenemezdi. Sanki dansçıların en büyük marifetleri, halka içinde durmadan dönmek, mendil tutan ellerini başlarının üzerinde kavuşturmak, başlarını önce bir yana, sonra öbür yana eğmek, ayaklarını toprağa vurmak ve paşaların önünde peş peşe yere kapaklanmak gibiydi. Fark edebildiğim tek çeşitleme hızlarındaki artışı; göstericilerin ağır hareketlerini daha da sakilleştirmekten öteye geçmiyordu bu. Dahası, bu etekli ve uzun saçlı oğlanların görüntüsü bir İngiliz olarak bana iğrenç geliyordu; bol bol aldıkları alkışlara rağmen, veda selamlarını vererek yerlerini bir sonraki göstericilere bırakmalarına memnun oldum.

Bundan sonra, fesli ve redingotlu bir Türk sahneye çıktı –melankolik ve beyefendi görünümlü bir tür Doğulu Jacques. Karşılıksız bir aşkın ve sonunda yaşanan hüznün hikâyesini anlattı. Hikâyesinin bitiminde yanına soytarı geldi ve İstanbul’un peçeli güzelleri üzerine bir methiye düzdü, ancak yüz bulamamış âşığın üzerinde herhangi bir etki yaratmayı başarama-

a Köçekler kastediliyor –ç.n.

dı. Aşık ellerini burarak ve vücudunu kıvrıp bükerek bir daha asla bir kadını sevmeyeceğini itiraf etti.

Soytarı onun bu konudaki kararlılığını denemek istediği ya da böylesine Türklüğe yakışmaz bir hassasiyet göstermesine hiddetlendiği için, kısa bir süre sahneden çekildi; ardından kadın kılığına girmiş, yaşmak ve ferace giyen üç köçekle birlikte geri döndü. Elbette kayıtsızlığı merak ve bunu da tutku izledi; hanımlara peçelerini açtırma girişimlerinden oluşan bir kur yapma sahnesi sergilendi; salıncak üzerinde tecrübelerle girilirdi ve bu arada salıncak seyircileri çok eğlendirecek şekilde birkaç kez çöktü; karşılıklı ateşli aşk ilanları yapıldı.

Sahne boyunca, alımlı güzeli canlandıran baş köçek oldukça büyük bir yetenek gösterdi; ferace bir kenara atıldı; seyirciler arasında bulunan ve harem kıyafeti içindeki bir Türk kadınına görme ümidi olamayacak bazı Frenkler de bunun nasıl bir şey olduğuna ilişkin bir fikir edinmek için mü-kemmek bir fırsat yakalamış oldular. Bu sadece görünüm değil, hal ve tavır açısından da geçerliydi, çünkü benzerlik tamdı; sanki komediyi tamamlarcasına, giyim kuşam Saray'ın son benimsediği modeldeydi –entari ve şalvar, kapitone ipek cepken ve *gigot* [vatkalı] kollarla bir arada!

Gösterinin gidişatı sırasında, köçek harem raksını pek az rakkasede bulunabilecek bir hünerle sergiledi ve seyircilerden büyük alkış aldı; gösteri burada sona ermiş olsaydı, iğrenç olmaktan çok saçma ve komik olarak nitelendirilebilirdi; fakat haremlerinin pencerelerini kafeslerle ve kadınlarının yüzlerini yaşmaklarla gizleyen kıskanç Müslümanlar en özel sırları, hatta daha da fazlası halkın eğlencesi için ortaya dökülüp gülünçleştirilirken, sessizce oturmakla kalmadılar, takdirlerini de belli ettiler. Orada bulunup kendisi kadar kocası adına da yüzü kızarmayacak yüksek fikirli bir Türk kadını olabileceğine inanmıyorum ve de eminim ki, herhangi bir milletten içi temiz bir kadın, bu gösteriyle hakarete uğrayanlardan çok bunu sergileyenleri hor görecektir.

Günün nispeten ilginç sayılabilecek gösterilerinden biri, yakınlarda bu önemli rütbeye getirilmiş genç bir paşa tarafından gerçekleştirildi. Unvanları arasında ayrıca Osmanlı ordusunda mirivalık ve inzibat amirliği de vardı. Pek işe yaramadığı ve ihmal edildiği günlerde Mekteb-i Harbiye'ye

kumandanlık eden bu çok şişman ve kaba görünümlü adam, Varna'yı Ruslara sattıktan sonra kuzeye kaçan ve iyi yürekli Nikola'nın ihanete uğramış Padişah'tan onun adına af koparmasına kadar orada kalan Yusuf Paşa'nın oğluymuş. Padişah merhametinin bolluğuyla bu yalancı hizmetkârının suçunu affetmekle kalmamış, bir de tövbe-kârlığını Belgrad paşalığıyla ödüllendirmiş. Yusuf Paşa halen de bu görevi yürütüyor.

İşte onun oğlu Mustafa Paşa da göğsünde elmas bir yıldızla, elinde sırmayla sarılmış, uzun dilli kamçısını tutarak şenlikte boy gösterdi. Onlar için belirlenmiş sınırların birkaç santim dışına çıktıkları anda, insanların başlarına ve omuzlarına acımadan kamçısını şaklatıyordu. Osmanlı ordularının inzibat amiri ve mirlivası Mustafa Paşa Hazretleri'nin aynı uzun kamçıyı inatçı bir İngiliz güruhuna şaklatması durumunda nasıl karşılanacağını gözümde canlandırınca gülümsemeden edemedim! Herhalde bunu fazla sürdüremezdi, üstelik kendi can güvenliği de tehlikeye girerdi.

Arabamı kalabalıktan sıyrabilmiş olsaydım, Türklerin tiyatro zevkine ilişkin edindiğim izlenimden tümüyle tatmin olmuş halde derhal eve dönerdim; ne var ki, duran arabalar yolumuzu iyice tıkamıştı ve arkalarında yoğun bir insan kalabalığı vardı; bu yüzden bütün gösteriyi sabırla izlemek zorunda kaldım. Rum uşakların entrikaları, yumruklarla biten aile kavgaları ve bunlara benzer ne olduğu açık seçik anlaşılan olaylar tuvali doldurdu. İkinci perdenin sonuna doğru, sayıları yüzü bulan, güzel eski Yunan giysilerine bürünmüş yeni bir dansçı grubu sahneye çıktı ve paşalara selam verdi.

Daha hantal olsa da, ilk grubunkine benzer gösterilerine tek bir yenilik eklenmişti. Belli ki sahnenin yan tarafında bir şeyler oluyordu ve itiraf ederim ki ilk birkaç dakika, ortaya getirilen çok ilkel makinenin ne işe yarayacağını çözemedim. İngiltere'de üzerinde çamaşır kurutulanlara benzer iki çerçeve birbirinden yaklaşık altı metre uzağa yerleştirildi ve ortalarına yaklaşık iki metre uzunluğunda alçak bir parmaklık kondu. Her bir direğe, boyunlarında bir ip olan zavallı ve perişan görünümlü yaşlı iki adam bağlandı; bir bekçi köpeği gibi, ellerinin ve dizlerinin üzerine zorla çöktürüldüler, çevrelerine yiyecek olarak yeşil bademler serpiştirildi.

Parayla tutulan ve gönüllü olarak aşağılanmaya razı olan bu sefil insanlar yüreğimi sızlattı; her ikisi de yaşlı adamlardı, sakalları kırlaşmıştı ve

muhtaç oldukları için yapmaya mecbur kaldıkları bu işten en azından yaşlarına hürmeten muaf tutulmalıydılar. Yanlarına, Çin kıyafeti giymiş, uzun saç örgüleri sırtlarına inen, ellerinde tüyden yelpazeler taşıyan iki genç yerleştirildi; görünüşleri bir antikacı dükkânında eski porselenleri süsleyen figürlerden pek uzak değildi. Daha sonra, İstanbul'un bütün esnaf kesimlerinden oluşan bir alay sahneye çıktı, sokak köşelerinde kızarmış balık satan Yahudiden tutun, dükkânının kepenklerini kapattığı anda Pera'nın "seçkinleri"nden biri haline gelen Frenk tüccara kadar.

Tabii ki Frenk epey bir tartaklandı. Şapkası başından alındı ve çevresini saran serseriler tarafından ayak topu olarak kullanıldı; kıyafetine ve ülkesine atılan laflar da hiçbir şekilde nazik veya sevecen sayılmazdı. Ama bir Frenke ülkenin kadınlarına gösterilenden daha büyük bir incelikle yaklaşılması düşünülemezdi zaten. Bu zevksizlik örneği dışında, esnaf alayı gösterinin en iyi kısmıydı; alayda yer alan kişiler büyük ölçüde "gerçek esnaf" olup, sahneye çıkmaya zorlandıklarından, değişik mesleklerini övücü olmaktan ziyade, aslına sadık bir yaklaşımla temsil ettiler.

Alay geçip gittikten sonra, bir kez daha ciddi drama işine dönüldü; kadın kılıklı üç oyuncu yanlarında anneleri ve şemsiyeleri ile parfüm şişelerini taşıyan Rum uşakları olduğu halde yeniden sahneye girdiler; peşlerinde, Çin heykellerinin (yerlerinde bu kadar kıpırtısız duran iki gencin rolünü ancak keşfetmiştim) arkasına gizlenen iki hırsız vardı. Bir dolu saçma sapan gülüşme ve soytarılıktan sonra, alçak parmaklığın önüne kilimler yayıldı ve dört kadın ile Rum uşak yaşlı kadının anlattığı hikâyeyi dinlemek üzere oturdular.

Onlar bununla meşgulken, bir önceki perdenin melankolik âşığı onların mahremiyetine dalınca, saçma bir çığlıklar ve baylımlar gösterisi başladı. Bu arada, iki hırsız, gizlenmeye bile kalkışmadan hanımların şallarını, mendillerini yürüttü ve birkaç adım ileride çaldıklarını paylaşmaya başladı; yakınlarda gezinmekte olan soytarı hırsızlığı fark ederek bir vaveyla kopardı; serbest bırakılan köpekler bu kargaşa içinde hırsızların ganimetine saldırdı. Bağrıışmaları duyup gelen kadı, bu patırtının nedenini öğrenmek üzere hizmetkârlarıyla birlikte sahneye katıldı. Hanımlar gözyaşı ve çığlıklar arasında kayıplarının miktarını bildirip adaletin yerine getirilmesini istediler.

Kuşkusuz, yandaşlarının duygularını ve kadınlarının ahlakını alay konusu eden Türk komedyenlerin yüksek zevkleri, yargılarına da farklı yansıyamazdı. Buna uygun olarak kadı tam bir insan karikatürüydü, tabak gibi gözlükleri ve koyun postundan bir sakalı vardı. Aceleyle bir mahkeme kuruldu. Kadı bir yandan gözleriyle kadınları soyarken, soytarı da kadıyla eğleniyordu; bu arada falakasıyla infazcı, mürekkep hokkası ve parşömeniyle bir kâtip de sahneye girdi. Oyun, hırsızların yakalanması ve çalınan malların geri verilmesiyle sona erdi!

Sahnedan ayrılan aktörleri, köçeklerin ancak Dionysos rahibelerinin içki âlemlerine benzetebileceğim yabanıl, tiz şarkıları ve karışık dansları izledi. Sanki bütün sahne hareket halindeydi. Davullar ve defler olanca güçleriyle ahenksiz sesler çıkarıyor, altın ve gümüş gün ışığında parıltıyor, kollar havaya savruluyor, köçeklerin uzun örgüleri rüzgârda uçuyordu. Özel olarak bu şenlik için İstanbul'a getirtilmiş bir bölük Bedevi Arabın görünmesi beni sevindirdi. Bunlar güç ve hünerlerini göstermek için açık alana çıktılar. Renkli satenlerden muhteşem giysileri vardı ve çok ilginç bir grup oluşturuyorlardı. Ancak bu gösteriyle, saygın bir İngiliz salonunda iş bulmaları çok zor olurdu. Acınacak bir haldeydiler.

Sonunda kalabalıktan kaçmayı başardığımda, dansçı oğlanlar paşaların köşkünde dönüşlerini sergiliyorlardı. Hazretler henüz bu anlamsız eğlenceye doymamıştı ve oğlanlar altın bir hasat topluyorlardı.

İnsanların "Doğulu Bilge İnsanlar"dan söz ettikleri günler gerilerde kalmış olmalı.

*Ziyafetler Dizisi–Şeyhülislam ve Din Büyükleri–Dinsel Önyargılar
Askeri Erkân–Donanma Kaptanları–Saray Halkı–Paşalar–Sadrazam
Muhteşem Alay–Boğaz’da Gece Manzarası–Serasker Paşa Konağı
Esmâ Sultan Konağı–Gece Yarısı Serenadı–Sevimli Kaçaklar–Asya
Kıyısı –Elçilik Ziyafeti–Savaş Dansı–Güzel Işık Oyunları*

Düğün şenliklerinin en tipik özelliklerinden biri, Padişah’ın kendi hizmetindeki veya bir şekilde Saray’la bağlantılı yüksek mevkilerdeki farklı insanlar için verdiği ve birbirini izleyen ziyafetlerdi. İlk gün din adamlarına ayrılmıştı ve bunların alayı son derece ilginçti. Şeyhülislam alnındaki altın sarısı kuşağıyla ve geniş kıvrımlar halinde vücudunu saran şık beyaz kaşmir cüppesiyle en öndeydi. Onu müftülerden oluşan bir grup izledi. Sonra geniş kaftanıyla Mevlevi şeyhi geldi. Beyaz abadan yüksek külâhının çevresine kutsal bir yeşil şal sarmıştı. Diğer tarikatlardan dervişler birbiri ardı sıra sökün etti; daha sonra Kâbe’den dönmüş hacılar, haşmetli beyaz sarıklarıyla emirler ve uzak Doğu ülkelerinden gelme fakirler belirdi. Onların biraz gerisinde Rum Patriği mücevherli tacı ve nakışlı satenden cüppesiyle ilerledi; yanındaki birkaç piskopos da ona destek olmaktaydı. Hemen arkadan, maiyeti eşliğinde ve şahane kıyafetiyle Ermeni Başpiskoposu yürüyüşe geçti. Onun yerini, upuzun sakalı ve kakmalı asasıyla Yahudi Hahambaşı aldı; peşinde bir dizi haham vardı. Alaydakilerin toplu halde sundukları manzara çok ilgi çekiciydi.

Bu kutsal adamların ziyafet çadırına gelişiyle nazik bir sorun ortaya çıktı. Rum ve Ermeni kiliselerinin başları Musevilerle aynı tabaktan yemeyi, hatta aynı masaya oturmayı kesin bir dille reddettiler; öte yandan Museviler de Hristiyan biraderleriyle aynı yiyeceği paylaşmalarının imkânsız olduğunu bildirdiler. Azametli Şeyhülislam ise aldırılmaz bir sessizlik içinde oturuyordu; herhalde kendi yüreğinin ve inancının hoşgörüsüyle, aynı Allah’a ibadet eden insanların neden “aynı tabağa kaşıklarını daldırmadıklarını” merak ediyordu.

Nihayet bu güçlük aşıldı. Yahudi şeriatı hahambaşının kendi soyundan biri tarafından kesilmemiş hayvan etine el sürmesine izin verme-

diği için, ona kalan tek çare peynir ile salatadan oluşan bir yemek yemekti ve masaya bunlar getirildi; bu arada, eski dinin temsilcileriyle birlikte oturmayı reddetmiş olan müşkülpesent Hristiyan rahipler Şeyhülislam'ın iki yanında mükellef bir sofranın başına oturdular. Kıdemli paşalardan dördü yemeği başlattı; yemeğin bitiminde, havai fişek gösterisini ve ışıklandırılmış Boğaz'ın masalsı harikalarını izlemek üzere, bütün heyet daha önce sözünü ettiğim köşke geçti.

Din adamlarının arkasından orduya sıra geldi; ertesi gün çağrılan konuklar Ahmed Paşa ile askeri erkândı.

Sonraki gün, limandaki muhteşem gemilerin kaptanları geldiler; Ahmed Paşa vekâleten yürüttüğü kaptan paşalık görevinden dolayı gene grubun başındaydı.

Dördüncü gün ziyafet sırası Saray halkınındı; onları beşinci gün azametli paşalar izledi.

Sadrazam en önde, şahane beyaz Arap atının üzerinde geldi. Atın eyeri altın ve küçük incilerle süslenmiş, gemi ise renkli ipeklerle işlenmişti; altından üzengileri hafif kabartma bezemeliydi. Sadrazam'ın kılıç kabzasına elmaslar kakılmıştı; göğsündeki parlak nişan güneş ışığında yanmaktaydı; atının çevresinde on beş yaya hizmetkâr vardı.

Sadrazam'ı yeni göreve getirilmiş dört vezir izledi: Umur-ı mülkiye nazırı, umur-ı hariciye nazırı, hazine-i amire defterdarı ve darphane-i amire defterdarı. Ardından Osmanlı ordularının başkumandanı konumundaki Serasker Paşa, topçu birliklerinin kumandanı, İstanbul dışında yaşayan ve Padişah tarafından şenliğe çağrılan bir sürü paşa geldi.

Elmasların, nakışların ve mağrur atların bundan daha muhteşem veya zengin bir geçidine asla tanık olmadım. Koşuşturan seyisler, sabırsız atların toprağı eşelemesi, mücevher kakmalı kılıçların altın yaldızlı üzengilere çarparak cınlaması, gürültü, telaş ve elmas parıltıları her türlü tarifi ötesindeydi. Sonunda heybetli grup çadıra girip gözden kayboldu; seyisler şahane atları götürürlerken, binicilerinin denetiminden kurtulan hayvanlar da kalabalıkta şaha kalkmaya, huysuzluk etmeye başladı. Kendimi muhteşem bir rüyadan ansızın uyanan biri gibi hissettim ve bu harika sahneyi gerçekten izlemiş olduğuma beni ikna eden tek şey, geride bıraktığı şiddetli baş ağrısıydı.

Akşam kürklerimize ve pelerinlerimize sarnarak Tophane iskelesine indik; adalara giden büyük kayıklardan birini tutarak, Boğaz'ın ortasına doğru yol aldık; buradan çevremizdeki harikaları keyfimizce izleyebilecektik. Boğaz'ın ortasından itibaren bütün su kütlesi alev almış gibiydi; kıyı karanlığa bürünmüştü ve ışıktan yapılar sanki bulutlara kadar yükselmekteydi. Bu türden daha güzel bir şeyi düşünemiyorum desem yeridir. İlk durduğumuz yerde, suların bağrında hafifçe sallanan kayığımızla, neredeyse kıpırdamadan kaldık denebilir. Birden çok sayıda havai fişegın atılması, çevredeki sahili ve hepsinden öte, Boğaz'ın yüzeyini bir anlığına görmemizi sağladı.

Kıyadaki kalabalık beni hayrete düşürmüştü, ama neredeyse Boğaz'dan geçişi engelleyecek hale gelmiş olan suyun üzerindeki kalabalığa on misli şaşırdım denebilir. Herkes bulduğu hafif ve idaresi kolay kayığa atlamış. Paşanın kayığından, Ege adalarından gelen tüccarın küçük, yuvarlak, hamur teknesine benzer kayığına kadar, hepsi o gece sudaydı. Kıyıya yaklaştıkça kadınların sayısız beyaz yaşmakları fişeklerin ışığında dalgaların köpükleri gibi parlıyordu. Hiçbir Türk kadının akşam sekizden sonra sokaklarda yürümesine izin verilmediği için, ışık gösterisini izlemelerinin tek yolu buydu.

Genel görüntüyü uzaktan izledikten sonra, Dolmabahçe Sarayı'nın karşısında birikmiş kayıkların arasından güçlkle kendimize yol açtık. Suda dört bir yanda muhteşem biçimde patlayan Rum fişeklerinden zor kaçtık, hatta biri kayığımızın beş metre ötesinde patladı.

Bütün ışıktandırmalar içinde, Serasker Paşa'nın en parlak olanıydı. Konağının *façade*'i [ön cephesi] baştan aşağı ısl ıslıdı; her yerde kandillerin içine yağ konurken, o uçucu bir ispirto koydurmuştu; bu da ateşin kıvılcımlar saçmasını ve elmas parlaklığında olmasını sağlamıştı. Boğaz'daki ikinci çekici şey, karşı kıyıda, Üsküdar'daki küçük yazlık sarayın önündeki muhteşem arabesk paravandı. Ama böyle bir şölen ancak bütün olarak değerlendirilmelidir; eminim ki, tasvir etmeye çalıştığım manzarayı görenler, bunun asla aşılamayacak bir güzellikte olduğunu kabul edeceklerdir.

Avrupa kıyısına doğru Esmâ Sultan Konağı'na kadar fazlaca bir engelle karşılaşmadan yavaş yavaş ilerledik; bir süre sonra, daha fazla ilerlememiz imkânsızlaştı. Herhalde terasın önünde toplanmış yüz kadar kayık olsa gerek-

ti. Bunların en az ellisinde çalgıcılar vardı. Konağın merdivenlerine yanaşıp Nesibe Hanım'a ziyarette bulunmaya niyetlenmiştik, ama mümkün olamayacağını bir bakışta anlayarak bu fikrimizden vazgeçtik. Bu yüzden üzerinde portakal ağacı dalları ve egzotik çiçekler ile karışık renkli fenerlerin asılı olduğu muhteşem paravanın parlak ışığı altındaki kayığımızda kaldık. Teras kalabalığı ve feracenin bile tam gizleyemediği, perileri andıran, ayakları kanatlı birkaç şekil gördüm. Ortalığı sanki yaşmağın gölgesinden değil, ince kafeslerinin arkasından seyrediyorlardı. Ama olay öyle heyecan dolu ve kaynaklardan gelen sesler öyle tahrik ediciydi ki herhalde o akşam içeride olmaları gereken vakti dışarıda geçiren Dilara ve Leyla'ların sayısı birden fazlaydı.

Nihayet ibadet hışısu içindeki (başka türlü adlandıramıyorum) insanların oluşturduğu bu kalabalıktan sıyrılıp konağı birkaç dakika içinde geride bıraktık ve gürültüden, hatta yakınlarda durmanın yarattığı tehlikeden kaçtık. Küreklere asılan güçlü kuvvetli kayıkçımız bizi kısa sürede gelinin kaldığı sarayın önüne getirdi. Bütün saray cephesi kordonlara asılmış fenerlerle ıslıl ıslıldı. Ancak sürekli parlak ruhumu sıkmaya başlamıştı, bu yüzden bir kez daha Boğaz'ı geçip Asya kıyılarına yaklaştığımızda, arkamızda kalan kalabalığın şamatasıyla birlikte seyrekleşen ışıklar ağrıyan gözlerime iyi geldi. Ay tam üzerimizdeydi; solgun ve huzur veren Ay. Kimbilir kaç gecedir kendisinininkinden daha göz kamaştırıcı bir parlaklık onunla alay eder gibiydi. Sayısız yıldız, altlarındaki sahneye hayret edercesine gümüş gözlerini kırıyor, ayna gibi berrak sudan yansıyor. Cennetten bir geceydi; Asya dağlarının gölgesinde yavaşça kayarken, kulaklarımıza sahildeki kuru ve bahçelerden yüzlerce bülbülün şarkısı geliyordu.

Dönüşüm olağanüstüydü; geçen günün heyecan, telaş ve yorgunluktan sonra gecenin sessizliği mutlu bir düş gibi üzerime çöktü. Sırtüstü minderlere uzanıp, başımı sakın Ay'a kaldırdığımda, ormanın ürpertici gece yansı ezgisini dinlediğim ve yumuşak rüzgâr alnımdaki saçları üfürdüğünde gözlerimden yaşlar geldiğini hatırlıyorum. Ama bu yaşlarda hiçbir hüznün yoktu; bunlar ağırlığından kurtulan yorgun ruhun döktüğü yaşlardı; bir kez daha yüzer kalabalığa karıştığımızda ve ateşten çemberlere alınmış saray ve konakların kör edici ışığına daldığımızda, suların üzerinde çınlayarak yankılanan yürekten kahkaha benimki olabilirdi.

Düş gücünden uzak biri bu itirafıma dudak bükebilir; ne var ki, deren duygulara dalma bahtsızlığına uğramış olanlar görünürdeki bu tutarsızlığı anlayabilirler.

Altıncı gün elçilere ziyafet verildi. Yeryüzündeki kudretli devletlerin temsilcileri Güneşin Kardeşi ve Cihan Hükümdarı'nın masasında birlikte yiyeceklerdi. Tam Avrupai tarzda bir sofra kurulmuştu. Ziyafet çadırı perdeler ve aynalarla süslenmişti.

Akşam eğlencelere yeni ve önemli bir özellik eklendi. Sarayın dış avlusunda, yüksek bir platformun üstünde yirmi kadar gösterici yarım zırh giymiş halde, yakılan on kadar ateşin çevresinde bir tür savaş dansı yapmaya kalkıştılar. Ateş bir parlayıp bir sönerek, kâh boğuşan savaşçıların parıltılı kostümlerini aydınlatıyor, kâh onları tıpkı Erebos'un geçit vermez dalgaları gibi yoğun ve kara bir duman bulutuna sarıyordu. Gösteri baştan aşağı bir fiyaskoydu; tek çekici yanı, boyanmış sarayın yüzeyinde oynayan ılık ve gölgelerdi. Bunlar neredeyse sihirli bir etki yaratıyordu; bir an heybetli kapıya altın bir parıltı veriyor, sonraki an alevleri besleyen yapraklı dallardan alınma soluk yeşile dönüşüyordu.

Türklerin dans etme becerisinden yoksun bir millet olduğu kesin.

*Yeknesak Eğlenceler–Gelin Tarafının Hazırlıkları–Ortak İlgi–Çevre
Köylerin Görüntüsü–Arnavutköy’e Gezi–Temaşaya Düşkün
Hanımlar–Bakışmalar ve Selamlaşmalar–Tablo Gibi Kümeler
Alay–Çeyiz–Engelli Yarış*

Şimdiye kadar her şey sürekli tekrarlandığı için şenlikler yeknesaklaşmıştı. Aynı fenerler yakılıyor, aynı ziyafetler hazırlanıyordu; fakat yedinci gün şahane izdivacın arifesiydi ve gelinin trousseau’su [çeyizi] Dolmabahçe Sarayı’ndan Boğaz kıyısındaki kendi parıltılı konağına törenle taşınacaktı. Halayıkların gelini hamamdan çıkardıktan sonra uzun saçlarını sırma iplikler ve inci dizileriyle örecekları, avuçlarına ve ayak tabanlarına kına yakacakları zaman gelmişti.

Erken saatte Pera sokakları arabalar ve binek atlarıyla kalabalıklaşmıştı. Daha sekiz bile olmadan pencerenin altına getirilen kestane kızılı rengindeki, hevesli küçük atım da sabırsızca eşiniyordu. Parlak ve güneşli gökte tek bir bulutun olmadığı muhteşem bir sabahtı. Eyerime atladığımda bunun Kader’in varlığımın örgüsünü beyaz bir iplikle dokumaya niyetlendiği günlerden olduğunu hissettim.

O sabah, hanedan düğünü münasebetiyle İstanbul’da toplanmış olduğu söylenen üç yüz bin kişinin tamamı yolumuza çıkmış olsa gerek! Daha önce böyle bir insan kalabalığı hiç görmemiştim. Şenliğin önceki günlerinde, insanların ilgisi bölünmüştü: Müthiş insan kalabalığı farklı eğlence yerlerine dağılmıştı. Ne var ki bu kez herkesin zihni aynı yerde yoğunlaşmıştı; bu amaç birliği onları tek ve muazzam bir bütün haline getirmişti.

Yol silahlı muhafızlar tarafından korunuyordu: Mekteb-i Harbiye’ye yaklaşık bir ok uçuşu mesafesinde, Dolmabahçe’den Sultan’ın konağına uzanan hat üzerinde elçiler için daha şimdiden dolup taşan şık bir çadır kurulmuştu. Göz alabildiğine bütün yükselteler insanlarla doluydu. Alayın geçeceği yolun kenarına, grup grup kadınlar öyle sıkışık oturmuşlardı ki uzaktan tek bir vücut gibi görünüyordular. Bunların arkasında Türk, Rum ve Ermeni hanımlarla dolu arabalar dizilmişti; gerideki açıklıkta atlılar ileri geri koşturuyorlardı; iyi bir yer tutmakta geç kalmış yayalar, tanıdık gruplarının

arasında kendilerine bir yer edinmek için oradan oraya seğirtiyorlardı. Sular uzun boyunlu testileri ve billur kadehleriyle bir gruptan diğerine yansıyor, bu hararete baştan çıkarıcı mallarını fahiş fiyata satıyorlardı.

Elçiler çadırına vardığımızda henüz düğün alayından bir iz olmadığı için, Arnavutköy'e kadar uzanmaya ve yol kenarındaki grupları seyrederek oyalanmaya karar verdik. Çok da ilginç bir yolculuk oldu bu. Genellikle Türk kadınlar evden erken çıkmalarını gerektiren durumları bütün gün açık havada kalmak için fırsat bildiklerinden, dört bir yanda yapılan hazırlıklar hiçbirimizi şaşırtmadı. Dolmabahçe'den Arnavutköy Konağı'nın yukarısındaki köşke kadar bütün yol kenarı seyircilerle dolmuş, bütün ağaç altlarına kilimler ve örtüler serilmişti; bu da çok şen ve sevimli bir görüntü yaratıyordu. Sözüne son derece güvendiğim bir dostumun gerçekliğinden emin olarak anlattığına bakılırsa, şenliğin son iki gününde bir araba tutmaya yetecek parayı bulmak için damlarındaki kiremitleri satan temaşa düşkünü kadınların sayısı az değilmiş. Bu örneği düşünerek, düğün vesilesiyle toplanmış Türk kadınların kalabalığını kolayca gözünüzde canlandırabilirsiniz!

Hepsi bu kadar da değil; son derece emin bir kaynaktan duyduğum şaşırtıcı başka bir gerçeği duraksamadan aktarıyorum. Toplumda saygın bir yeri olan bir Türk kadın, şenlikleri konumuna uygun bir yerden izlemeleri için kocasının başının etini yediği halde, ondan bu isteğini yerine getiremeyeceğini kesin bir dille öğrenince, bu işi kendi üstlenmediği takdirde başarı şansı olamayacağını anlamış. Gerekli parayı bulmak için çareler aramaya koyulmuş. Düğün alayını izleme şansı bulmaları durumunda kendisine eşlik edecek olan gözde bir halayığını sırtına ortak etmiş. Sonunda ikisinin kafa kafaya vererek buldukları çare, beş yaşlarında sevimli bir çocuk olan oğlunu satmakmış. Kadın hemen harekete geçmiş; yaşmağını ve ferasesini giyip, çocuğu elinden tuttuğu gibi, arkalarında hizmetçisi olmak üzere, bir köle tacirinin evine yollanmış. Kısa bir pazarlık yapılmış ve küçük Müslüman çocuğa karşılık olarak üç bin kuruş alınmış!

Ertesi sabah karısını hanım arkadaşlarının arasında otururken gören ve bu kadar pahalı olmasına rağmen, nasıl olup da bir araba tuttuğunu bir türlü anlayamayan kocanın şaşkınlığını hayal edebilirsiniz! Adam karısından bir açıklama beklemiş, ama boşuna; çocuğunu görmek isteyip de ka-

rısının gevelediği belirsiz birtakım bahaneleri iştirince, içine bir kurt düşmüş. Gerçeği duymakta direktmiş ve sonunda öğrendiğinde, çılgın gibi köle tacirine koşarak oğlunu geri istemiş; fakat insan alıp satan adamın yüklü hayırlar işlemeye hiç niyeti yokmuş; babanın acı yakarışları karşısında, ödediği parayı geri aldığı anda seve seve oğlanı teslim edeceğini söylemiş. Perişan babanın verecek parası yokmuş; yalvarmalarının köle taciri üzerinde hiçbir etki yaratmadığını görünce telaşla Serasker'e başvurmuş. Hikâyesini dinleyen Serasker anneyi, çocuğu ve taciri huzuruna çağırılmış; gerçeğin tam da kendisine aktarıldığı gibi olduğuna emin olunca, anneye işlediği tabiata aykırı suçtan duyduğu dehşeti ifade etmiş. Kadın ise kocasının sırf cimriliği yüzünden para vermediğine inandığından bu yola başvurduğunu söylemiş; çocuğuna çok bağlı olan babanın nasıl olsa onu derhal geri alacağını sanmış güya. Pek sağlam olmasa da bu özü kabul eden ve babanın gerçekten oğlunu satın alacak parası olmadığını anlayan Serasker, özgürlüğünün bedelini cömertçe ödeyerek çocuğu ana babasına geri vermiş. Anneyi, ikinci bir kez aynı türden bir satış yapmaması konusunda uyarılmış; böyle bir şeyin vuku bulması halinde, çocuğunun fidyesi kadının kendisi olacaktı.

Türk kadınlarının daima kilit altında tutulduğuna inanmaya alışmış siz İngiliz kadınları bunu iştirin! Bunu iştirin ve sefahat, israf düşkünlüklerinin nerelere vardığını anlayın.

Yolculuğun eğlenceli kısımlarından biri de, kalabalıkta ilerlerken karşılaştığımız tanıdıklardan aldığımız selamların çokluğu. Şurada peçeli bir hanım altın yaldızlı arabasından bizi selamlıyor, burada güleç bir Rum yol kenarındaki çadırından el sallıyordu. Bir tarafta ata binmiş Frenkler bizimle yarışıyor, diğer tarafta dalların gölgesine oturmuş sevimli bir dost bizi çağırıyordu.

Beklediğimiz başka bir olay olmasaydı bile, o sabah toplanmış insan kalabalığı son derece ilginç bir manzara sayılırdı bizim için.

Büyük olasılıkla dünya yüzündeki başka hiçbir ülkede, Türkiye'de karşılaştıklarınıza benzer gruplarla karşılaşamazsınız. Sanki bir sanatçı tarafından bir araya getirilmiş gibiler. Her seferinde içimden onları tasvir etmek geliyor, ancak daha önce bunu defalarca yaptığımı hatırlayarak gönulsüzce kendimi bundan alıkoymuyorum.

Arnavutköy'ün yukarısındaki tepenin doruğuna ulaştıktan sonra, atlarımızı bir kez daha Dolmabahçe yönüne döndürdük; askeri mızıkânın şen sesi rüzgârla bize kadar geldiğinde, saraya varmak üzereydik; alayın geçişini rahatça izleyebileceğimiz yüksek bir yer bulmak için atlarımızı dört-nala koşturmak zorunda kaldık.

Neyse ki yola yukarıdan bakan bir yer bulabildik, burada atlarımızın üzerinde yan yana durup alayın gelişini bekledik.

Mızıka üflemeli çalgılarıyla Mahmudiye Marşı'nı çalarak önden gidiyor, askerler düzen içinde onu izliyordu; ilk gelenler Türk ordusunun *élite* süvari bölümüydü. Saray muhafızlığı yapan bu bölümün çeşitli birlikleri, atlarının değişik renkleriyle birbirinden ayrılıyor. Önümüzden geçerlerken aralarında dört Zenci zabıt saydım.

Bu birlikleri, yanlarında yürüyen yaverleriyle güzel atlarının üzerine kurulmuş elli üst rütbeli zabıt, yani imparatorluğun erkân-ı harbiyesi izledi. Arkalarından Saray'ın yirmi üst rütbeli zabiti geldi. Bunlarla birlikte, manzara Doğulu ve ilginç bir hal almaya başladı; göğüslerinde ve ellerinde parlayan elmaslar ve atlarının ışıltılı eyerleri ilerleyişlerinin tekdüze yavaşlığını affettiriyordu. Bu harika grubu Bursa'nın altın ve gümüş kumaşlarıyla örtülü, hayvanların üzerine ipek kordonlarla bağlanmış bohçalar taşıyan on dört katır izledi. Bohçalarda Sultan'ın haremî için hazırlanmış kadife ve saten şilteler ile evi için gerekli ufak tefek eşya vardı. Yemek masasından sinekleri kovmak için kullanılan tüy fırçaya kadar olmak üzere, bunların tümü Padişah tarafından temin ediliyor.

Derken, kısl üniformalar giymiş içoğlanlarının çektiği on iki güzel beyaz katır muhteşem eyerleriyle göründü. Haşmetli Babası'ndan Sultan'a bir armağandı bu.

Sırada, her biri dört doru at tarafından çekilen gümüş tel kafesli, çatıları ve perdeleri renkli ipekten dokuz araba vardı. Saydam kafeslerin arasından kumaşlar ve nakışlı sedir örtüleri, kadife yastıklar ve gelinin konağındaki salonları süsleyecek altın saçaklar parlıyordu.

Bunların arkasından üç açık droşki^a geldi; yavaş gittikleri için sabırsızlanan ve kakmalı gemlerini ısırıkça ağızlarından köpükler saçan şaha-

a Rus arabası -ç.n.

ne atların dizginleri içoğlanlarının elindeydi. Arabalar altın saçaklı koyu kırmızı kadife kumaşlarla örtülmüştü ve üzerlerinde zengin kabartmalı gümüş sofa takımları sergilenmekteydi.

Daha sonra, gene içoğlanlarının denetimindeki dörder azametli atın çektiği beş araba geçti; bunlar içinde saraylı geline ait çarşaflarının durduğu, renkli kadifeler, altın ve gümüş dokumalarla kaplı, gümüş süslemeli kilitleri olan sandıklar taşımaktaydı.

Ardından, arabaların kaldırdığı toz bulutu içinde ilk bakışta hareketli lale tarhları gibi görünen, göz alabildiğine uzayan bir kervan belirdi. Bu yanılsama pek de zorlama değilmiş doğrusu; alayın bu kısmının, başlarının üzerinde içlerine altın sarısı tül kumaş serilmiş, yapma çiçeklerin süslediği renkli tüllerle kapatılmış hasır sepetler taşıyan ve hepsine birer içoğlanın eşlik ettiği yüz elli adamdan oluştuğu anlaşıldı. Bu saydam örtülerin altından genç Sultan'ın tuvalet eşyaları görülebiliyordu. Altın ibrikler, mücevher kakmalı leğenler, elmasla kaplı parfüm şişeleri ve değerli taşlarla süslü sürahiler; parıltılı porselenler, zümrüt kakmalı saç fırçaları ve soyuların odalarını büyüleyici biçimde kalabalıklaştıran bütün ufak tefek eşya. Doldurulmuş kuşların yer aldığı altın kafesler, ağır parfüm kokusu yayan kakmalı şişeler, işlenmiş altın ve mücevherlerle kaplı çalgılar, üzerine altınların yığıldığı tepsiler ve on bin parlak oyuncak, isimleri olmadığı gibi neredeyse hiçbir işe yaramayacak şeyler birbiri ardı sıra geçti; sonra, ansızın sertleşerek değerli taşlar haline gelmiş meyveler gibi parıldayan şekerleme yağınları ile her biri başlı başına bir servet değerindeki şalların durduğu tepsiler ortaya çıktı. Şallar ayrı ayrı renkli tüllere sarılmış ve uzun kurdelelerle bağlanmıştı.

Ama en şahane gösteri daha yeni gelmekteydi: Sim ve sırmaları her renkten ipekle karıştırılarak işlenmiş ve dokuları örümcek ağı gibi incecik olan nakışlı yemeniler; yenlerine ve göğüslerine değerli taşların işlendiği kadife cepkenler; altın ve gümüş yıldızlar serpiştirilmiş şalvarlar; renkli mücevherlerle süslenmiş beyaz ipek entariler; üzerine inci tozu saçılmış saten kaftanlar; Külkedisi'ninkiler kadar minnacık, ipek saçakları olan ve yakut tozu serpilmiş terlikler; ve son olarak, başlarının üzerinde kırmızı kadife yastıklarla dengeledikleri ipek tel kafeslerde gelinin elmaslarını sergi-

leyen on altı taşıyıcı. Önümüzden geçtiklerinde güneş ışığı bunların üzerinde öyle bir parlıyordu ki bakmak bile olanaksızlaşıyordu.

Haşmetli Baba'nın bu zenginliği sunması için, sanki sarayın ağaçlarından elmaslar yağmış gibiydi. Tasvir edilmesi mümkün olmayan taşlar ve bilezikler, kolyeler ve broşlar, yüzükler ve tokalar elmas doluydu; bu pahalı taşın kullanılabileceği her çeşit kadın giysisinin ve süsünün bütün ihtişamıyla alayda yer aldığını söylemekle yetineceğim sadece. Saba Melikesi'nin Kral Süleyman'a götürdüğü armağanlar, Mihrimah Sultan'ın gelinlik çeyizinin yanında sönük kalırdı herhalde.

Sultan'ın evinde hizmet etmek üzere görevlendirilmiş kırk atlı Zenci az önce anlattığım parlak hazinenin birkaç adım gerisinden karanlığın zebanileri gibi ilerlemekteydi; böyle çirkin insanlardan oluşan bir topluluğu hiç görmediğimi kesinlikle söyleyebilirim. Bu korkunç muhafızların elinde elmaslar her türlü tehlikeye karşı emniyette olmalı. Hiçbir ışığın çirkinliklerine ayna olamadığı "karanlık altın madenleri"nden çıkma gulyabaniler gibydiler. Ve Zat-ı şahane, daha doğrusu teşrifatçısı da aynı fikirde olmalı ki alayın önünde bir muhafız bölüğü yürümesine karşılık, arkasından gelen hiç asker yoktu. Bütün ihtişamından sonra tören öyle ansızın sona erdi ki gösterinin geri kalan oyuncularının gelişini engelleyen bir kaza olduğu ve mutlaka gelecek başkalarının olduğu hissine kapıldım; ama biraz sonra her şeyin gerçekten sona erdiğini keşfedince, bir kez daha alayın önüne geçip ikinci bir kez bakabilmek için "hendeklerin ve çalılıkların üzerinden" bir engelli yarışa girmekten başka çare olmadığını anladım.

Buna uygun bir kararlılık içinde, dörtmala tarlalardan geçip birkaç çit ve hendek atladıktan sonra, tam şahane kervanın tepeden inmeye başladığı sırada Arnavutköy'ün yukarısındaki tepeye ulaştık.

*İzdivaç Günü–Kabul Töreni–İzdiham–Kızlar Ağası ve Saray
Müneccimi –Alay Düzeni–Rus Arabası–Paşa ve Ataşeler–Serasker
Paşa Hanımları–Padişah ve Gürcü Cariye*

E rtesi gün izdivaç günüydü. Talihli Said Paşa, saraylı gelinini kendi çatısının altına getirecek ve ona ilk kez bakacaktı. Şimdiye kadar, yaşmağının altından yüzünü bir an bile görememişti. Tek görüşmeleri, onun ayaklarına kapanması ve kısa süre sonra kendisine bahşedeceği şereften ötürü şükranlarını sunması için Saray’a çağırılması üzerine Çanakkale’den geldiği sırada olmuştu. Taraflardan sadece birinin diğerini görebildiği bu görüşme, böyle bir buluşmaya görüşme denirse tabii, Doğu’daki saray evliliklerinin a la rigueur [zorunlu] törenlerinden biri.

Damat adayı bir odaya alınıyor. Odanın diğer tarafındaki kapı aralık bırakılıyor; bu kapının arkasına, şahane giyimli ve bir dizi halayıkla çevrilmiş hanım oturuyor. İşlemeli entarisinin ufak bir parçasının kapı aralığından görünmesine izin veriliyor; ince tülle örtülü bir yan kafes, onunla evlenmek isteyen adamı yaklaştığı sırada görmesine yarıyor; erkeğin yavaş yavaş ve dairenin girişinden itibaren dizlerinin üzerinde huzura çıkması gerekiyor. Sultan’ı gizleyen “Işık Kapısı”nın yakınlarına geldiğinde, alnını üç kez yere değdiriyor, daha sonra da ümitlerinin gerçekleşmesi için yalvarmaya girişiyor. Kızın yerine işgüzâr kızlar ağası cevap veriyor; ikinci bir kez yere kapaklandıktan sonra, Paşa şükranlarını “derli toplu bir konuşma”yla sunuyor; gene kızlar ağasının izniyle, Sultan’ın giysisinin eteğini dudaklarına götürüyor ve girişteki mütevazı duruşla geri çekiliyor.

Saray’daki *on dit* [söylentiler] bu sefer Haşmetli Babası’nın Edirneli Mustafa Paşa’yı seçmemiş olmasından ötürü gelinin düş kırıklığına uğradığını fısıldıyor. Sultan onu bir kez tesadüfen görmüş ve yakışıklılığından çok etkilenmiş. Gene de müstakbel kocasına attığı bakış, Sultan’ı kaderine razı olmaya ikna etmiş olabilir. Çünkü Türk kadınların genellikle kocalarında önemsedikleri tek özellik görünüşleri; genç Çanakkale Paşası da, gerçekten çok yakışıklı ve zeki görünümlü biri olduğundan, bütün rakiplerini geride bırakabilir.

Böyle bir şeyin tümünden olanaksız olduğunu bilmeseydim, soluk soluğa kalmış atımı sarayın yukarısındaki tepeye sürdüğümde önceki gün gördüğüm aynı grupların aynı yerlere oturduklarını sanabilirdim. Sahnede tek bir değişiklik yapılmamış gibiydi. Aynı güleç yüzleri gördüm, aynı içten selamları aldım, aynı pasaklı ve ahmak görünümlü devriyelere güldüm ve de aynı sucudan yirmi paraya bir tas soğuk su aldım. O güneşli tepede durup aynı insan ormanına son kez bakışından bu yana ateşli bir İngilizle politika, bir Rum papazıyla teoloji ve Sardinyalı bir elçilik kâtibiyle saçma sapan şeyler üzerine konuşmuş ve dahası uzun bir gece boyunca uyumuş olduğuma kendimi zor ikna ettim.

Önceki gün alayın sabah sekizde Dolmabahçe'den yola çıkacağı ilan edilmiş, ama sarayın kapısından ilk borazan sesi öğle ezanının okunmasından sonra gelmişti. Bu tecrübemizden yararlanarak, olay yerine gitmeden önce sakın sakın kahvaltımızı ettik; iyi de etmişiz, çünkü gene düğün alayından epey önce varmıştık. Kesin olan bir şey var ki, o da yük katırlarının ve hazine arabalarının hazırlanması saraylı gelinin ve nedimelerinin hazırlanmasından daha uzun sürmüş olmalı; çünkü saraydaki bir Zenci odasına dalıp da Padişah Hazretleri'nin yola çıkmaya hazır olmakla kalmayıp, arabasının önünde yürümesi için kendisini haremın büyük salonunda beklediğini bildirdiğinde, kızlar ağası henüz telaş etmek için hiçbir nedeni olmayan biri gibi sakince kılıcını kuşanmaktaymış. Bu haberi alınca, azametli şahsiyet kılıcını yere atmış ve kollarını havaya kaldırıp odayı çığlıklara boğmuş:

"Bu kimin işi? Sinsice acele edilmesini öneren kim? Soylu Padişahımızın kızını mahvetmek isteyen hain nerede? (İnşallah sakalları ağarsın!) Münecimin belirlediği vakte daha on dakika var; uğurlu an gelmedi ve o an gelene kadar, isterse on kere izdivaç günü olsun, Sultan saraydan dışarıya adım atmayacak."

Sonunda, uğurlu an gerçekten gelip çattı ve Sultan'ı acele etmeye zorlayan ilk kişi de kızlar ağası oldu. Alay tam anlamıyla esrarın bir zaferiydi. İstanbul'un bütün soylu güzelleri önümüzden geçecekti ve görme fırsatını bulamayacağımız nefaseti sadece hayal edebilecektik.

Mızıkacı Hümayûn yürüyüşü açtı ve yetenekli idarecisi Donizetti'nin bu olay için bestelediği askeri müzik parçasını büyük bir doğrulukla çaldı;

onları süvari birliğı ve aralarında damadın da bulunduğı muhteşem bir paşalar kervanı izledi; ardından Padişah'ın, dizginlerini kızıl ve altın sarısı üniformalar içindeki içoğlanlarının tuttuğı dört doru at tarafından çekilen Avrupa arabası belirdi. Daha sonra Rus İmparatoru'nun Türk müttefikine armağı olan saltanat arabası göründü; bu araba gümüş yaldızlıydı ve çatısının üzerindeki çıkıntı çeşitli akik ve yeşimlerle süslüydü; aralardan gül renkli ipekten kıskanç perdenin parladığı yaldızlı kafesleri sıkıca kapatılmıştı; tek yolcusu saraylı gelin olan arabayı çarın özel ahırından gelme altı heybetli at çekmekteydi. Sıradaki araba olağan devlet törenlerinde Sultan'ın bindiğı araçtı; bunun camları açıktı ve perdeleri çekilmişti, çünkü içi boştu. Arkadan, Valide Sultan, Saliha Sultan ve gelinin on bir-on iki yaşlarındaki tatlı küçük kız kardeşinin arabası geldi. Küçük kız, peçeli akrabalarının yanında başında siyah kadifeden, bir sürü elmasla ağırlaşmış hotozuyla oturuyordu; ama körpe yüzü bu biçimsiz çirkinliğin altından sevimli sevimli gülüyordu. Onları, saltanat arabasındakilere benzer dört atın çektiğı ikinci Rus arabası izledi. Rus politikasının Ahmed Paşa'ya armağı olan bu arabanın içinde üç halayğıyla birlikte Büyük Hanım oturuyordu.

Katar toplam elli bir arabaya ulaştı; pek çoğunun içinde beş, hatta altı kişi vardı; işveli bir şekilde takılmış yaşmakları ara sıra yüzlerinin görünmesine neden olmaktaydı ve Zenci muhafızlar da bunun çok iyi farkındaydı. Büyük ölçüde farklı elçiliklerin *attaché*'lerden oluşan grubumuzun peçeli güzeller için yeterince çekici olduğunu *soit dit en passant* [yeri gelmişken] belirtmeliyim. Grubumuz yol kenarında ikinci kez görününce, muhafızlardan biri saltanat arabasının hemen önünde giden paşayı uyardı. Paşa Hazretleri yanımıza yaklaştı ve gayet anlaşılır bir Fransızca'yla, istersem damadın konağının kapılarına kadar alaya eşlik edebileceğimi, ama beyefendilerin daha fazla ilerlememesini rica etmek zorunda olduğunu bildirdi. Yasaklamaya uyar gibi yaptık, ama arka tarafı koruyan elli Zenci gözden kaybolur kaybolmaz, sağlam atlarımızın var gücüyle yeniden yola koyulduk.

Ve konağa inen dik yokuşun ortasında durduğumuzda tek gördüğümüz şey atıyla saltanat arabasının yanında giden Serasker olsaydı bile, çabalarımızı sonuç vermiş sayardık. Yaşlı ve kurnaz Paşa sevimli bir telaş içindeydi; kâh tekerleklerle asılmış hizmetkârlar ordusuna son nefesini ver-

mekte olan bir adam gibi bağıyor, kâh gelinin aklına en ufak bir tehlike fikri gelmesin diye, sesini son kerteye kadar yumuşatıyordu. Kopardığı yayarının yarısı bile kızın neredeyse uçurumdan atılmak üzere olduğu sanısına kapılması için yeterliydi.

Gelinin konağın avlusuna varmasıyla, arabanın yanında diz çöken Said Paşa, kızı kollarına aldı ve haremın büyük salonuna taşıdı; onları bu-
raya *entrée*'si [giriş imtiyazı] olan saraylı hanımlar izledi ve altın kapılar kapatıldı; dışarıda kalanların yapabileceği tek şey, giysilerinin –gerçekten de üç santim kalınlığa varan– tozunu silkelemek, eyer üstünde bir bardak buzlu limonata içmek ve yakıcı güneşin altında evlerine dönmekti.

Bir saray düğünü olduğunda, her paşa belirlenen bir günde yaklaşmakta olan evliliğinden dolayı Sultan'ı tebrik etmek üzere büyük hanımını, yani baş zevcesini iki halayığıyla birlikte saraya gönderir. Yeni evinde Sultan'ı karşılama heyetini de genellikle bu hanımlar oluşturur. Tebrik ziyaretinde onları soylu kızı adına Padişah kabul eder ve eli açık hükümdar hanımlara pahalı kumaşlardan birer entari, cepken ve şalvar, nakışlı terlikler ve bir elmas yüzük armağan eder; değer bakımından konumlarına uydurulmuş olmak üzere, halayıklara da aynı armağanlar verilir. Konukların izdivaç günü bu muhteşem kıyafeti giymeleri beklenir; huzurdan ayrıldıktan sonra, hanımlar da kendi armağanlarını kızlar ağasının eline teslim ederler. Bunlar mutlaka paşanın durumunun elverdiği en zengin armağanlar olur.

Bu törenle ilgili eğlenceli bir anekdot var, gerçek olduğuna göre anlatayım bari. Hanımlar Padişah'ın huzuruna yaşmakları olmadan çıkıyor. Bu sayede Sultan Mahmud, paşalarının zevkleri konusunda fikir edinme imtiyazına sahip oluyor. Saliha Sultan'ın düğününde, Reis Efendi^a Saray'a oğullarının annesini göndermiş. Tabiatın zaten pek cömert davranmadığı bu hanım, üstelik veba salgınında bir gözünü kaybetmiş. Zat-ı şahane, hanımın takdimi sırasında sedirinde huzursuzca kıpırdanmış; ama büyük hanım kocasının yüksek mevkiine uyacak her türlü şaşaayla karşılanmış, Padişah'ın cömert ve zengin armağanlarıyla Saray'dan ayrılmış.

Ne var ki, ertesi sabah üç kürekçinin çektiği ve içinde sıkıca peçelenmiş bir hanımın oturduğu bir kayak, bir grup Zencinin muhafızlığında

a Hariciye Nazırı –ç.n.

Dolmabahçe'den ayrılmış ve nazırın evinin önüne yanaşarak hanımı indirmiş. Reis Efendi'nin huzuruna çıkarılan hanım peçesini açınca, on altı yaşlarında, körpe güzelliği yeni tomurcuklanmış bir Gürcü cariyeye –soylu efendisinden nazıra bir armağan– olduğu anlaşılmış. Armağana bir de buyruk eşlik ediyormuş; paşa hanımlarının Padişah'ın huzuruna çıkmasını gerektiren durumlarda Reis Efendi yaşı ve sakatlığı dolayısıyla saray törenlerini yorucu bulacak olan zevcesinin yerine temsilcisi olarak siyah gözlü Gürcüyü göndermeliymiş.

Kuşkusuz, güzel cariyeye Mihrimah Sultan'ın nedimelerinden biriydi.

*Yeni Bir Eğlence—Ulema Alayı—Vadideki Değişiklik—Odalığın
Mezarı—Eyüp Kasrı—Divan Dairesi—Pera'ya Dönüş*

Düğün şenliklerini birkaç günlük bir dinlenme dönemi izledi; bu sırada Dolmabahçe tepelerine kurulmuş bütün çadırlar sökülerek Tatlı Sular Vadisi'ne taşındı. Çadırları sarayın civarındaki kalabalığı eğlendirmiş olan paredebazlar, ip cambazları ve hokkabazlar takip etti. Düğün şenliklerinden sonra yeni bir eğlenceye geçilecekti; Padişah'ın iki küçük oğlu ve paşalardan büyük şehrin kömürcülerine kadar Türk ahalinin her kesiminden sekiz bin çocuk Kâğıthane'de tantanayla sünnet edilecekti. Yukarı kasrın arkasına, üzerine yeni bir köprü inşa edilen derenin kıyısına hilal şeklinde ve hepsinin sığabileceği geçici bir yapı kurulmuştu. Boydan boya geniş perdeler asılan ve minderlerle döşenen bu kameriye'nin çok şen ve sevimli bir görüntüsü vardı.

Padişah hanedan ailesini Kâğıthane'deki kasrında ağırlamakta ve paşalar çadırlarında her gün yemek vermektedir; gerek Pera'da gerekse suriçi İstanbul'da tutulmayan tek araba bile kalmamıştı.

Kayıgımızla Eyüp'e geçtikten sonra, kapalı bir araba tutarak vadiye gittik. Sahne çok canlıydı; tepelerin eteklerine kahve çadırları dizilmişti; kadın grupları çayıra serdikleri hasırlara oturmuşlardı; seyyar meyve satıcıları meşe yapraklarıyla süsledikleri küçük sepetlere özenle dizdikleri çilekleri ve piramit şeklinde yerleştirdikleri kirazları dolaşarak satıyorlardı; dört bir yanda muhallebiciler ve yoğurtçular görülüyordu. Şerbetçilerin küçük musluklarının çıkardığı ses, uzaktan gelen koyun çingiraklarının sesini andırıyordu; kalabalığın epeyce yukarısında, bir ip cambazı sıcak gün ışığında parılayan kırmızı saten yelegeyle havada dengesini korumaya çalışıyordu.

Manzaranın sevimli yanlarından biri, ulemanın art arda yaptığı geçitlerdi. Her cami, başında bir imam olmak üzere, gönderdiği ufak bir heyetle vadideki alaya katılmıştı. Bunlar, Padişah'ın oğullarının uzun ömürlü olması için yüksek sesle dualar ediyorlardı. Daha sonra, başlarında mualimleriyle Türk, Rum, Ermeni, Katolik ve Yahudi okullarından bütün çocuklar Padişah'ın önünden geçtiler ve özellikle çağrılı oldukları şenliklere

katıldılar. Törene katılan Türk çocukların görünümü de az ilginç değildi; giysilerinde ve feslerinde bol miktarda altın işlemeler bulunan zengin aile çocukları dışındakilerin hepsi Padişah tarafından verilen bir tür üniforma giymişlerdi; uzun saçları ince ince örülmüş ve bu örgüler bazılarının genişliği yirmi beş santimi bulan sırmalarla birbirlerine bağlanmıştı.

Benim için ilk bir saat son derece eğlenceli geçti. Kâğıthane deresi kayıklarla şenlenmişti; müzik ve kahkaha sesleri yükseliyordu; çayırık arabalarla ve gezinen insanlarla doluydu; gölge veren her ağacın altında bir grup insan oturuyordu. Ama çok geçmeden çevremdeki kargaşa ve gürültüden usandım; yeşil, sessiz ve temiz vadi bütün albenisini yitirmişti; en sevdiğim yerleri tanımakta güçlük çekiyordum; vadinin gözümde tekrar eski çekiciliğini kazanması için, ancak akşamın inip, limanın ışıklandırılmış güzelliklerinin uzaktan ateş çemberi gibi parıldaması gerekti. Milyonlarca yıldız yaz gecesinin laciverdini deliyordu; kalabalığın istilasını altındaki vadi ağaçları arasında yer yer çok renkli fenerlerin asıldığı direkler yükseliyordu. Paşalar sessiz kayıkların içinde gidip geliyorlardı ve salkım söğüdün esnek dallarını kimildatan hafif rüzgâr tatlı suyun üzerinde ürpertiler yaratarak vadiye büyümlü bir sahne havası veriyordu.

Odalığın mezarına uğradım: Ay ışığı mezar taşının üzerinde dinleniyordu; sarkan dalların arasında bir bülbül matemli şarkısını söylüyordu. Avare gezen kalabalık çok uzaklarda kalmıştı ve doğrusu buna memnun olacak kadar mecalsizdim.

Gece o kadar güzeldi ki arabamızı gönderdik ve Esmâ Sultan'ın geceyi geçirmek üzere bizi davet ettiği Eyüp Kasrı'na kayıkla dönmeye karar verdik. Fakat oraya vardığımızda Sultan'ın ve ileri gelen kadınların Padişah tarafından alıkonmuş olduklarını ve ertesi gün döneceklerini öğrendik.

Sultan yalnızca Kâğıthane'deki şenlikler sırasında, vadiye yakınlığından ötürü burada kaldığından, bu kasrı bir daha görme fırsatı bulamamaktan korkuyordum. Bu yüzden kâhyanın, tümüyle eşyasız olsa da son derece haşmetli olan divan dairelerini gezdirme önerisini kabul ettim. Binanın bütün ön cephesini kaplayan ışıklar, kepenksiz pencerelerden içeriyi aydınlatıyor, yaldızlı duvarlar ile parlak ve geniş silmelerden yansıyor. Her taraftaki bezemeler ağır, ama son derece zengin ve şimdiye kadar gör-

düklerim içinde Doğu zevkine en uygun olanıydı. Kasır Sultan Selim tarafından yaptırılmış ve yeri çok güzel. Daha önceleri bu bahtsız hükümdarın kabul salonu olan kısım boydan boya altın yaldızlı, duvarlarda girintiler var ve bizim eski katedral mezarlarımızı süsleyenlere benzer geniş silmeler sarkıyor. Bu süslü silmelerin ağırlığını açık mavi, gümüş yıldızların serpiştirildiği tavan tutuyor. Eşyanın yokluğu ve yapının muazzam genişliği bütün görünümüne bir ıssızlık ve kasvet havası veriyordu; Esmâ Sultan'ın harem için geçici olarak döşenmiş hasırlı ve perdeli odalar bile bu havayı gideremiyordu. Merakımı tatmin ettikten sonra, Sultan'ın ve maiyetinden tanıdığım hanımların yokluğunu, kalmam yolundaki onurlandırıcı teklifi geri çevirmemin mazereti olarak sundum. Yeniden kaygımıza binerek limanın ortalarına doğru yol aldık; bir süre buradaki güzellikleri izledikten sonra, Echelle des Morts'ta karaya çıktık ve mezarlığın ay ışığıyla yıkanan ve inleyen servilerinin altından geçince kendimizi Pera'da bulduk.

*Bursa'ya Gidiş-Kayalık Sahil-Mudanya-Gümrük-Bahşiş
Kelimesinin Tercümesi-Bursa Başpiskoposu-Sandalcının Evi-Ölüler
ve Diriler- Gülünç Süvari Geçidi-Yoğun Sis-Güzel Kırlar-Çiçekler,
Kuşlar ve Kelebekler-Kır Kahvesi-Türk Kadını-Uzaktan Bursa-Kuru
Çeşme- Muazzam Ova-Bohemyalı Çingeneler-Dağlardaki
Pınarlar-Çamaşırıcı Türk Kadınlar-Eski Güzel Duvar-Yahudi
Mahallesi-Türk Köşkü-Doğulu Meraklılığı-Rüya Evi*

Bursa'yı ziyaret etmeye karar verince, dört irikayım kürekçinin çektiği bir ada teknesi tuttuk. Yanımıza bir sürü pelerin ve palto, bir yiyecek sepeti ve Fransız klasiklerinden birkaç kitap aldık. Haliç'ten mayısın son günü yelken açtık ve güneşli bir havada İstanbul'u bütün ihtişamıyla geride bıraktık.

Sert esen bir kuzey rüzgârı bizi kısa sürede Marmara Denizi'ne çıkardı; bütün yelkenler açıldı; babam ve ben, "örtülerimizin" arasına rahatça yerleştik, Rum hizmetkârımız iki sepetin arasına büzüldü; dümenci teknenin gerisine keyifle ellerini ovuşturarak cömeldi, memnuniyeti fildişi beyazlığındaki dişlerini göstererek gülmesinden belliydi. Çok geçmeden dümenci, ben ve hizmetkârımız dışında teknedeki herkes uykuya daldı.

İki saatten kısa bir sürede, İstanbul bir hayal gibi gözden kaybolmuştu ve ufukta ancak kalın bir sis çizgisi şeklinde seçilebiliyordu. Biz yaklaştıkça Anadolu sahili kararıyor, aşırı sıcakın oluşturduğu yoğun sis perdesine bürünüyordu. Büyüleyici silüetiyle bir dağ silsilesi göz alabildiğine uzanıyordu. İstanbul'un yüksek yerlerinden bakıldığında son derece garip bir şekil oluşturan iki kaya çoktan arkamızda kalmıştı. Ama burada rüzgâr bizi tümenden terk etti; uyuklayan kayıkçılar uyandı, kürekler suya salındı. Türkiye'ye gelirken üzerinde ıstırap ve tehlike dolu bir gece yaşadığımız, bizde dehşetli anılar bırakmış olan Marmara Denizi şimdi durgun bir göl gibiydi.

Ancak alacakaranlığın çökmesiyle çıkan hafif rüzgârla yeniden yelken açabildik ve Bursa önlerindeki buruna varana kadar kayalık sahilin yanından suyun üzerinde kayarcasına ilerledik. Burnun sahile doğru hızla eğim vermesi nedeniyle, umulmadık biçimde karşımıza yeni doğmuş kızıl

ve muhteşem bir Ay çıktı. Önümüzde dalgalarda altın gibi parıltıyan bir ışık çizgisi oluşmuştu.

Parlak Ay'ı, sayısız yıldızları ve dalgaların eteklerinde mağaralar oyduğu esrarengiz dağları doyasıya seyrettim. Bu mağaralara çarpan dalgalar gök gürültüsüne benzer bir gürültü çıkarıyordu, hatta bir iki kez derinliklerden gelen insan sesleri işittiğimi sandım. Nihayet üzerime çöken aşırı yorgunluğa teslim oldum, mantoma sıkıca sarınarak kayığın dibine uzandım ve kayıklar Mudanya'ya vardığımızı söyleyene kadar da bir daha uyanmadım.

Gece yarısını bir saat geçmişti ve şehirden hiçbir ses gelmiyordu. Yirmi kadar Arap barkası sahil açıklarına demirlemişti. Deniz kenarındaki evler suyun üzerine çıkıntı yapıyordu; camilerin beyaz minareleri, hemen arkalarında yükselen karanlık, uzun ve sık ağaçlı dağların önünde güçlü bir rölyef oluşturuyordu. Ormandan gelen bülbül şakımaları suyun üzerinde hüzünlü ve tatlı akisler yaratıyordu. Gece boyunca düşen çiy bizi sırlıslaklam etmemiş olsaydı, gün ağarınca kadar seve seve kayıkta kalabilirdim.

Kısa bir süre sonra, şehrin merkezindeki küçük koya girdik. Ama demirlemeden önce, koyda epey ilerleyip gümrüğe görünmemiz ve tezkeremizi, yani Türk pasaportumuzu göstererek iki seyahat sandığımız ile kumanya sepetlerimizi gümrük memuruna muayene ettirmemiz gerekiyordu. Kapıyı defalarca çalıp seslendikten sonra nihayet biri uyandı ve elinde kâğıt bir fenerle esneyerek kayığa çıktı; gözleri yarı açıktı ve uykulu uykulu çevresine bakındıktan sonra, "bahşiş" sözünü mırıldandı ve ayrılmaya yeltendi. Bunun üzerine birkaç kuruş verildi ve memur kıyıya geri döndü.

Bahşiş, bir gezginin Türkiye'de anlamını ilk öğrendiği kelimedir; ücret ya da armağan anlamını taşır. Paşa, ricacıları bir işe sokmak veya maş bağlamak için bahşiş alır; bu örnekte kuşkusuz armağan anlamındadır ve beklenmedik olduğu ölçüde hoşça gider. Sokakta giderken düşürdüğünüz eldiveni veya kamçıyı size veren oğlan bahşiş ister, bu uygar davranışı bedava değildir. Ülkede bahşiş olmadan hiçbir şey yapılmaz.

Koya girdikten sonra, hizmetkânımızı ve kayıkçılardan birini, kendisine bir mektup getirmiş olduğumuz Bursa'nın Rum başpiskoposunun evine gönderdik. Ama deniz banyosu yapmak için sahile taşınmış olan Piskopos Hazretleri evinde değildi ve orada geceleme olanağımız kalmamıştı. Hiçbir

otel olmadığı için düştüğümüz zor durumda, bizi Bursa'ya götürecek atları bulana kadar, birkaç saatliğine sandalcılardan birinin misafırperverliğini kabul etmekten başka seçeneğimiz yoktu. Böylece Anadolu'daki serüvenimize göçmeye yüz tutmuş, ayaklarımızın altında titreyen bir merdivenden çıktığımız iki katlı bir kerpiç evde başlamış olduk. Ama evin tertemiz olduğunun derhal anlaşılması açısından, kayıkçının Rum olduğunu söylemem, Doğu'yu gezip görmüş herkes için yeterlidir sanırım. Saatin uygunsuzluğuna rağmen, ev sahibemiz tarafından son derece kibarca ve ilgiyle karşılandık.

Yorgunluktan bitkin düşmüş olan babam, daha sandıklarımız yukarıya çıkarılmadan, sedirin üstünde derin bir uykuya daldı. Hizmetkârimiz çekildikten sonra, ben de kendimi birkaç saatlik istirahatın kollarına bırakmaya hazırlandım; ayakkabılarımı çıkarıp başıma bir eşarp doladıktan sonra, sedirin öte yanına yerleştim; tam babam gibi dalmak üzereyken, kayıkçının karısının hafif ayak sesleri beni uyandırdı. Küçük bir sandığı açan kadın, üzerime kar gibi beyaz bir çarşaf ve yorgan örttü, girdiği gibi usulca odadan çıktı.

Ama o çarşaf ve yorgan duygularımın bütün akışını değiştirdi: İçinde durdukları sandık servi ağacındandı ve ağacın kokusu üstlerine iyice sinmişti; yorgunluk ve heyecandan bitkindim; içinde bulunduğum yarı düş âleminde, zihnime doluşan ölüm ve mezarlıkla ilgili binlerce hayal hiç de huzur verici değildi doğrusu.

Oldum olası bana rahat vermeyen hastalıklı hayal gücüm, sonunda gene beni kasvetli ve gerçeküstü bir hayale sürükledi. Yarı canlı durumda ölülerle kalmakta olduğum hezeyanına kapıldım. Neyse ki, hezeyanım kısa sürdü, çünkü işimin yaşayanlarla olduğu nahoş bir tarzda hatırlatıldı. Bursa'nın kaplıcaları kadar haşaratıyla da ünlü olduğu konusunda uyarılmıştım; ne var ki Mudanya'da bu şekilde onların kurbanı olacağım aklıma gelmemişti! Sedirden fırladım, var gücümle elbisemi silkeledim ve pelerimini yastık yaparak halının üstüne uzandım. Yastıklı sedirin lüksünü de babama bıraktım. Bereket versin onun uykusu benimkinden ağır çıktı.

Saat beşte atlar kapıya geldi; yanımızda getirdiğimiz yiyeceklerden birkaç lokma yiyip ev sahibemizin hazırladığı mükemmel bir fincan kahveyi içtikten sonra sokağa indik; Avrupai eyerim Mudanya'da pek rastlanır bir şey olmadığından, etrafında bir meraklı kalabalığı oluşmuştu.

Yola çıktığımız zaman Cruikshank orada olmuş olsaydı, sivri dilinden kurtulamazdık herhalde. Babam, sivri kaşlı kır tipi eyerinin üstünde kervanın başını çekiyordu. Kürek tarzı üzengileri olan atının örtüsünde yıpranmış nakışlar vardı. Ben, kaba yün bir battaniyenin üzerine tünemiş halde onun arkasından gidiyordum. Elbisemin eteklerini sokakların pisliğinden korumak için kaldırmıştım. Benim arkamdan bir yığın pelerin ve paltonun üstüne oturmuş, bir elinde çubuğu, diğerinde şemsiyesiyle Rum hizmetkârımız geliyordu. Onu da iki yanında sandıklar ve önünde kumanya sepeti olmak üzere yüklerimizi taşıyan, kocaman siyah bir sarık, beyaz pamukludan geniş şalvar ve Bursa ipeğinden bir yelek giymiş sürücü izliyordu. Kervanı, atların yaya gelen sahipleri tamamlıyordu. Bu şekilde, Mudanya'nın dar ve kirli sokaklarını aşarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun eski başkentine doğru yola koyulduk.

Bir süre sis öyle yoğun hale geldi ki, atlarımızın nalları altında deniz kumunun bulunduğunu hissetmemize rağmen, suyu seçemedik; sağa dönüp işçilerin çalıştığı bağı geçtiğimiz sırada hemen önümüzdeki tepelerin eteklerinden sis kalkmaya başladı. Doruklarına kadar ağaçlarla kaplı tepeler, gece boyunca sarılmış oldukları beyaz sisin kalın örtüsüne yaslanmış gibi görünüyor ve son derece gerçeküstü bir tablo oluşturunyorlardı. Bundan daha güzel bir köylük yer görmemiştim. Bağların hemen yanı başında dut ve zeytin ağaçları başlıyor, onları salatalık, pancar ve kavun ekilmiş topraklar izliyor, mısır tarlaları göz alabildiğine uzanıyordu. Devasa dağların çevrelediği muazzam ovanın ekili olmayan kısımları harika bir bahçe görünümündeydi.

Portekiz üzerine yazdığım mütevacı eserimde, bu ülkedeki yabancı çiçeklerin güzelliğinden söz etmiştim, ama Asya'dakilerin onları bile geride bıraktığını gördüm. Çiçekli narın çalılar, ıtırılı ve her renkte çiçekler açmış şifalı bitkiler önümüze serilmişti: Ortasında bir damla altın olan leylak renkli yabancı sümbüller; kokulu kozalaklarıyla kar beyazı kurtbağrıları; yabancı gülhatmiler; bir Avrupa bahçesindekiler kadar çok renkli ve şeffaf kahrkahaçiçekleri; pembe ve beyaz soluk renkli taç yapraklarıyla hatmiler; yaz göğü kadar mavi, papatya büyüklüğünde mineler; saflığın hoyratlıkla mücadelesini yansıtırçasına yol kenarındaki kayaların arasından fışkıran ve bu tezatla iki kat güzel görünen yüksükotları; taç yaprakları sürekli titreştiği için amiyane tabirle "kadındili" denen parlak sarı çiçekler; tatlı kokular

salan mor çiçekler; yabani güller, hanımelleri ve hepsinin ötesinde Avrupa'da yetiştirilenlerden biraz daha küçük olmakla birlikte, soluk renklerini ve narin yapılarını kusursuzca korumuş saatçiçekleri. Bütün bunlar ilk kez gördüğüm daha binlerce çiçekle bir aradaydı.

Ovanın bir yerinde karşılaştığım bir bitki topluluğu şimdiye kadar gördüklerimin en muazzamıydı. Yolun kenarında küçük bir yükselti yapan bu yer cüce sarımsabırlar ve yılanıyastıklarıyla kaplıydı. İncelemek amacıyla sürücülerin birinden bu yılanıyastıklarından birini koparıp getirmesini istedim. Tam anlamıyla dev bir bitkiydi; koyu yakut kırmızısı çiçeği, çanak dibinden taç yaprağının ucuna kadar kırk beş santimdi. Sapı bir buçuk, neredeyse iki metre uzunluğundaydı. Yayıdığı kokunun dayanılmaz olduğunu söylememe gerek yok; sinen kokuyu çıkarmak için ellerimizi yabani papatjalarla ovma zorunda kaldık.

Az sayıdaki kelebekler ufak ve koyu renkliydi. Ama etrafımızdaki kuşlar çok çeşitli ve ilginçti; şakrakkuşları, zarif ötleğenler ve bülbüller şakıyordu; guguk kuşu, eşlik edemediği bu tatlı şarkıyı, tiz sesinin keskin ve kısa notalarıyla bölüyordu; güneşin altında mest olmuş tarlakuşları su içiyordu; mısırların arasında yarı gizlenmiş halde duran ya da vadi boyunca kanat çırpıp keklikler sürekli bize eşlik ediyorlardı. Uzun ince bacakları arkada dümen vazifesi gören şahane leylekler, uzun ince boyunlarını öne uzatmış, başımızın üzerinde süzülüyorlardı; kimi zaman da yol kenarında ciddiyetle durup, dokunulmazlıklarının verdiği güvenle geçişimizi izliyorlardı.

Güçlük çıkarmayan dik bir yamacı tırmandıktan sonra, göz alabilirdiğine uzanan bir ovaya indik. Karşımıza oldukça geniş bir köprüyle geçilen bir nehir çıktı. Gürül gürül akan nehirde bir manda sürüsü serinliyordu; bazıları kenardaki çamurun içinde yuvarlanırken, diğerleri burunlarına kadar suyun içinde durarak, bizi az daha bayıltacak güneş ışınlarına meydan okuyorlardı. Bunları izlemek için bir anlığına durduğum sırada, nehir kenarındaki çalılıkların içinden bir yalıçapkını ok gibi fırladı. Işıktaki parılıyordu ve sanki gökkuşağının bütün renklerini çalmış gibiydi.

Ovayı geçtikten sonra, yeniden inmeye başladık; yolun yarısına vardığımızda, sazdan yapılma küçük bir kulübede mola verdik. Burada çok yakışıklı bir Türk, yolculara kahve ve çubuk satıyordu; kulübenin yanında, be-

yaz granit taşlı şık bir çeşmeden gür ve berrak bir kaynak suyu akıyordu; yolun diğer tarafında, güzel bir ceviz ağacı nehrin kıyısındaki çimenliği gölgelendiriyordu. Hizmetkânımız hasırımızı buraya yaydı; giydiğimiz geniş legorn şapkalarımızı çıkarıp kendimizi gölgenin zindelik verici serinliğine bıraktık. Burayı çekici bulan yalnız biz değildik; bizden önce gelen ve kocası kahvehanede oturmakta olan bir Türk hanım da yaygısını sermişti. Öğle yemeğimizi paylaşma teklifimizi hemen kabul etti, ama babamın varlığı yaşmağını çıkarmasını engellediği için bizimle birlikte yiyemedi. Sıcak ikramımı aynı içtenlikle kabul etmesi beni sevindirdi, çünkü bütün Türkler öylesine misafirperver ki bu konuda onlara borcum ödenecek gibi değil. Gariptir, bu nezakete karşılık verme fırsatını ilk kez buluyordum.

Bu hoş yerde neredeyse bir saat oyalandık, sonra inişe devam ettik. Bir çaydan geçerek heybetli bir dağa tırmandık. Buradan gözüken manzara soluk kesici güzellikteydi. Önümüzde dorukları karla örtülü bir kayalıklar zinciri yükseliyordu; aşağıda dut ve ceviz ağaçlarının nokta gibi görüldüğü, mısır tarlaları ve bağlarıyla yemyeşil, düzensiz aralıklı köyleriyle capcanlı bir vadi uzanıyordu. En yüksek dağın eteğinde Bursa şehri yer alıyordu. Sık yeşilliklerin arasından beyaz binaların parıltısı uzaktan bile seçiliyordu.

Bu noktadan sonra manzaraya yeni bir güzellik eklendi: Dört bir yana yapılmış çeşmelerin yalaklarından taşan su yolda derin bir kanal oluşturmuştu ve buradan gürül gürül akıyordu. Çeşmelerden birinin şekli bana özellikle çarpıcı geldi. Dallarını yola kadar uzatmış görkemli bir ıhlamur ağacının gölgesi altındaydı; belli ki çok eskiydi, ama kaynağı kuruduğu için hızla yıkılmaya yüz tutmuştu. Bir an çeşmenin resmini mi yapayım, yoksa yitirmiş olduğu sesini kısa bir süreliğine ona geri mi vereyim karar vere-medim. İkinci seçenekte karar kılarak yalağın kenarına oturdum ve defterime aceleyle şu kıtaları karaladım:

KURU ÇEŞME

Yorgun bir yürek gibiyim,
Çorak toprakların ortasında;
Berrak kaynağım kurumuş çoktan;
Bir zamanlar çağıldayan suyumun

Kulağına müzik olduğu yolcu,
Geçiyor yanımdan şimdi bakmadan yüzüme.

Daldırmıyor bitkin kanadını hiçbir kuş Duru sularına şimdi;
Su zerreciklerimin beslediği ve her birine
Nasıl daha parlak açacağını
Öğrettiği çiçekler artık
Tomurcuklanmıyor baharın güzelliğinde.
Güzel sesim sustu susalı,
Yeşeren yapraklarla ve nazlı esen rüzgârla birlikte
Eski zamanlarda hep yaptığı gibi,
Cevap vermiyor artık bülbül,
Durmadan akan suyumun
Deli dolu müziğine.
En tepede olduğunda güneş,
Tatlı gölgesini sularımın üstüne düşüren
İhlamur dalları sallanıyor hâlâ;
Heyhat, şimdi kuruyum,
Boşuna uzanıyor artık dallar,
Geçmişî hatırlayarak.

İnsan yüreği de böyle işte,
Kanın delice aktığı yaşlarda
Çağılıyor duyguları özgürce;
Sanki zaman güzel olan her şeyi
Kasvete boğamazmış
Ve çeviremezmiş gülüşleri gözyaşlarına.
Ve benim gibi, o da öğrenecek
Büyünün nasıl çabucak bozulduğunu;
Çabucak geldiğini aşkın ardından yalanların,
Güvenin ardından ihanetin, dürüstlüğün ardından hilenin;
Gençlikle dopdolu yüreğin
Yaşlanıp kurduğunda atıldığını bir kenara.

Yorgun yürek ve kuru eme –sizler için
Dünya boşuna güzel;
Kuşlar akıyor, dallar sallanıyor ve özgürce esiyor rüzgâr;
Ama ne şarkı, ne gölge, ne de esinti
Artık geri veremez size,
Bir daha hiç akmayacak yaşam ağiltınızı.

Kurumu çeşmeyi geçtikten sonra, geniş bir yoldan giderek bu bölgeye nn veren uçsuz bucaksız ovalardan birini daha atık. Ne var ki, yolcuyu bunaltan hiçbir tekdüzelik yok. Tersine, manzaralar son derece kendine özgü ve çeşitli. Yakınlarda otlayan at sürülerini bekleyenlerin kalması için dikilmiş çadırlarla canlanmış meralar, ağaların körpe tomurcuklarını yiyen develer ve dağ keçileri kadar yabani, kıvrak keçi sürüleri gözü olduğ kadar d gücünü de meşgul ediyor.

Arada sırada sivri kaşlı eyerinin üstünde, gümüş kabzalı tabancasıyla ve belindeki kuşağın kıvrımları arasından göz kırpan yatağaniyla buralı bir yolcu geçiyor; geniş sarığı alnına kadar inik ve sarı çizmeleri kürek biçimli zengilere sokulmuş; kadife cepkeni sırtında duruyor ve çizgili ipek kaftanının uzun, sarkık kolları atının dizginlerine dolanıyor. Her on yolcudan dokuzunun atı ancak bir midilli kadar büyük olsa da rüzgâr gibi gidebiliyor; atın güzel yelesini savurduğnu, burun deliklerini kocaman aarak kuyruğnu rüzgârda dalgalandırdığını görünce, hem hayvanın hem de binicisinin Tatar kökenli olduğunu derhal hatırlıyorsunuz. Kuşkusuz, binicisinin olduğu gibi atın da nazar boncuğ var. Bazılarının alnında veya kuyruğnda üzerine küçük deniz kabuklarının işlendiği aaklar bulunuyor. Eyer rts, geçmişteki ihtişamın anılarıyla yıpranmış.

Kimi zaman, kiraladıkları atlarla Mudanya'ya dönmekte olan Rum sürücülerle karşılaşıyorsunuz. Atlar büyük olasılıkla yabancı binicinin sabrını zorlamış ve hayli kamçı eskitmiş oldukları halde, sahiplerinin bağırtıları ve kakhahaları arasında sanki engelli yarıtaymıasına kouyorlardır. Uzaktan kalkan toz bulutu, öküzlerin veya mandaların çektiği, yanları sık sık hasır gibi örülmüş kaba saba kağnı arabalarının yaklaştığını haber verir. Bunlar genellikle tütün yüklü olur; şehrin daha yakınlarında ise bu ci-

varın başlıca ticaret kaynağı olan ipek böcekleri için özenle istiflenmiş dut yapraklarını taşıyan eşek sürüleri hareketli tabloyu tamamlar.

Ovayı ikiye bölen nehrin üzerinde beş güzel kemerli bir köprü uzanıyor. Biz geçerken nehrin suyu öylesine çekilmişti ki iyi bir atlet bir sıçrayışta kendini karşıda bulabilirdi. Ama akıntı korkutucu derecede hızlıydı. Kum ve çakıl yığılı nehir yatağı kış aylarında suyu yeterince zapt edemiyor olmalı ki her iki yanda geniş bir alanda taşkın izleri vardı.

Ovanın bitiminde üç güzel akçaağacın gölgelediği, son derece pitoresk Acem Çeşmesi yer alıyor. Çevresine iskemleler konmuş, ortasında fiskeyenin bulunduğu granit yalak yerden birkaç basamak yüksekte derme çatma bir kameriyeyle korunmuş. Ufak yalaktan taşan sular iki boruyla dışarıdaki iki havuzda birikiyor. Bunlardan akçaağaçların gölgesinde olanı yolcuların kullanımına ayrılmış, diğeri büyükbaş hayvanlara.

Tabii ki burada, çubuklarını tüttüren adamların ortasında bir kahveci bulduk ve harika bir kahve içip kiraz yedik.

Molamız sırasında, sahile doğru giderken dağ pınarında serinlemek ve hayvanlarını dinlendirmek için durmuş bir grup Bohemya Çingenesiyle karşılaştık. Sayıları otuza yakındı, erkekleri epey uzun ve yakışıklıydı; ne var ki kuşaklarından gözüken tabanca ve yatağanlarıyla korkutucu bir görünümüne sahipti. Yanlarında iki veya üç hasta ve yorgun çocuklar gördük. Sıcaktan ve yorgunluktan yarı ölü gibiydiler. Macbeth'in cadıları gibi görünen yarım düzine buruşuk yüzlü ihtiyar kadın "suratsız ve tüyler ürpertici"ydi, ama aralarında on altı yaşlarında siyah gözlü, gül dudaklı bir kız vardı ki güzelliğin ta kendisiydi. Bir süre uzak durdu, ama o da sonunda cesaretini toplayarak, binici kıyafetimi ilginç bulan ve beni hiçbir şekilde cevap veremediğim bir soru yağmuruna tutan topluluğa katıldı. Yabani ve ürkek bakışları benimle kendi insanları arasında gidip gelirken, birinin üzerinde fazlaca durduğunu fark ettim. Bu ateşli bakışlardan romantik bir hikâye çıkarmakta zorlanmadım. Yanılmamıştım: Topluluğun yola çıkıp nehri geçtiği sırada, kızın bindiği eşeğin dizginlerini, dikkatimi çekmiş olan güneş yanığı yüzlü ve uzun boylu delikanlı tutuyordu; genç adam ayaklarını ıslatmadan küçük köprüden geçebileceği halde, dizlerine kadar suya batmasına rağmen dizginleri bırakmadı. Bu fedakârlığı ödölsüz kalmadı; güzel sevgi-

lisi kupağına dökümüş olduğıum kirazları tebessümleriyle ağzına vererek ona bir ziyafet çekti. Onlar gittikten sonra, aceleyle çeşmenin bir resmini çiziktirdim ve güzelliklerle dolu bu yerden gönülsüzce ayrıldık.

Bu noktadan ova sanlı dağların oluşturduğu kesintisiz bir çerçevenin içine yerleştirilmiş gibi görünüyordu; ortasından parıltılı nehir geçiyor ve süzülen bulutlar bin bir çeşit ışık ve gölge oyunu sergiliyordu. Akçaagaç yapraklarının arasında iç çekerek dolaşan rüzgâr neredeyse bütün yorgunluğumu unutturdu.

Ovadan ayrıldıktan sonra bir sürü çay geçtik! Bazı çeşmelerde kadınlar serinliyorlardı; grubumuzun yaklaştığını fark ettiklerinde yaşmaklarına telaşla sarılışlarını görmek eğlenceliydi. Çoğu yerde, yalaklardan taşan sular yolun kıyısında birleşerek çayı besliyordu. Sular uzun otların arasında yerin altına girmeden önce uzun süre yüzeyden gidiyordu. Dut bahçelerini diğer bahçeler izliyordu; zengin, verimli bitki örtüsü bana Portekiz'i hatırlattı, oraya bundan daha çok benzeyen bir yer görmedim.

Bursa'ya kısa bir mesafe kala, oturmuş kayaların üstüne yapılmış eski ve güzel, ama yıkılmaya yüz tutmuş bir sur kalıntısı çıktı karşımıza. Yarı yarıya yabancı otların bürüdüğü yıkık dökük kulelerin arasından yükselen şu veya bu Türk soylusuna ait modern ve sütunlu konaklar, anlaşıldığı kadarıyla inşalarında taşları kullanılmış olan harabenin silüetini değiştiriyordu. Şehrin kapısından girene kadar harabeler devam etti. Yahudi mahallesine uğramamak için sağa keskin bir dönüş yaptık ve Rumlara ayrılan bölgede, Z..... Bey'in bizim için hazırlamak nezaketini gösterdiği dayalı döşeli eve vardık. Ermeni bir tüccar olan Z..... Bey'e bir mektup getirmiştik. Pencereye yaklaştığımda manzarayı aynı eski surun çevrelediğini fark ettim. Surun bitişiğinde, kafesli terasından sarkan güllerle kubbeli çatısı olan sevimli bir köşk vardı. Taşlar, hatta duvarın bütünü, uzun dalları çelenklere benzeyen yabancı asmalarla kaplanmıştı. Bahçedeki taşların üzerinde çiçekler açmıştı; beyaz yaseminler doğanın kendi başına yetiştirdiği yabancı çiçeklere karışıyordu.

Köşkün açık penceresinin önünde oturan heybetli bir Türk, çubukçusunun doldurduğu çubuğunu tütürüyordu. Merakını tatmin edince yavaşça çekildi ve yerini sıkıca peçelenmiş bir kadın ile yanındaki halayıklara

bıraktı. Kadının yüzünü göremeden sedirin üstünde uyuyakalmışım; uyan-
dığım da gitmiş olduğunu ve ciddi görünümlü birkaç Müslümanın daire-
mizi tümüyle görecekları bir yere oturup çubuklarını tüttürdüklerini ve bü-
yük kadehlerden su içtiklerini gördüm.

Evin diğer yanına geçerek, pencereleri freskli yüksek duvarlarla çev-
rili bir avluya bakan odaya çekildiğim için onların ne zaman gittiklerini bil-
miyorum. Avludaki iki güzel çeşmenin sürekli çıkardığı şarlıtlar ninni gi-
bi geldi ve gene uykumu getirdi. Güzel bir ıhlamur ağacının gölgesi oda-
nın içine vuruyordu; uzaklarda bir kadın sesi şarkı söylüyordu; kendimi se-
dire atıp gözlerimi kapattığımda, rüyalarımı zenginleştiren bir rahatlık
duygusu içimi kapladı.

Düşlerimde evimi ve annelerin en iyisini görmeme şaşmamalı!
Onun kollarında, onun yüreğindeydim.

Bursa'daki ilk saatimde gördüğüm rüya bütün bir günü ziyan etme-
ye değerdı doğrusu!

*Tarihi Kapi–Yunanca Yazıtlar–Orhan Gazi Türbesi–Keşişlerin
Düştüğü Kayıtlar–Türbedar Hanım–Ters Çevrilmiş Sütunlar–Boyalı
Sütunlar– Şahane Mermerler–Hanedan Türbeleri–Yunan Haçı
Padişah’ın Sakalı –Sultan Ali Osman’ın Türbesi–Manastırın
Mahzenleri–Harap Şapel– Bir Rum Sarayının Kalıntıları–Yarım
Kabartmalar–Harap Çeşmeler– Tarihi Hendek–Sık Bitki Örtüsü
Soylu Düşünce–Roma Sukemeri– Kaynağın Çevresindeki Vadi
Pitoresk Gruplar–Kahve Çardakları– Gösteriştten Uzak Türkler
Masalcı–Yolcu Hanı–Hasta Kuşlar–Roma Köprüsü–Ermeni Anne*

Ertesi sabah erken bir saatte, bir rehber ve bize tercümanlık eden hizmetkârımız eşliğinde, şehrin hemen yakınlarındaki ilginç yerleri gezmek üzere yola koyulduk. Tarihi surun üzerinde bulunduğu tepeye tırmanıp, eski ve güzel bir kapıdan geçtik. Bu kapının yakınlarında, bir veya ikisinin baş aşağı konmasından şehri ele geçirdikten sonra buraya getirtildiği anlaşılan Yunanca yazıtlar dikkatimizi çekti. Az sonra kendimizi Orhan Gazi Türbesi’nin önünde bulduk.

İlk Türk padişahı Osman’ın oğlu olan bu hükümdar, Bursa’yı 1350 yılında ele geçirmiş (o sırada bu şehir Bitinya’nın başkentiymiş). Keşişlerce yazılmış olan ve çevreyi dolaşırken başvurduğum bir tarihsel kaynağa göre, Sultan Orhan “buranın krallarınca şehrin ilk kuruluşundan itibaren yığılmaya başlanan hazinelerle dolu üç kule buldu; külçe ve sikkeler halinde altın ve gümüşler; aralarında değer biçilemez on iki taşın da bulunduğu inciler ve mücevherler; altın ve gümüş işlemeli eşya ve giysiler; altın ve incilerle dolu, pahalı taşlar; altın, inci ve değerli taşların işlendiği eyerler, kılıçlar ve binici pantolonları. Hep birlikte yedi yüz deve yükü tutan bu hazineyi kendi hazinesine kattı. Bunu yaptıktan sonra, bütün küçük çocukları bir araya toplattı; kimini yüzüstü yere yatırarak atların ayakları altında ezdirdi; kimini nehre attırdı; kiminiyse çıplak güneş altında susuzluktan ölmeye terk etti. Pek çok anne, çocuklarını zalimin eline teslim etmektense kendisi boğdu. Piskoposlara, rahiplere ve keşişlere yapılan işkenceleri tasvir etmek imkânsız: Bazıları boğuldu, bazıları yakıldı, bazıları atların arkasından sürüldendi vs vs.”

“Bu despot,” diye devam ediyor tarihçi, “cesur, zengin ve cömertti; Karaman beyinin kızı Kilikia’nın kocasıydı. Bursa’nın alınışı sırasında yaralanıp, birkaç gün sonra öldüğünde saltanat süresi yirmi iki yılı bulmuştu.”

İşte bu “cömert” fatihin türbesini ziyaret etmek üzereydik. Kılavuzumuz anahtarı istemek üzere Türbedar Hanım’ı ararken ben de yapının dış girişini, daha doğrusu hanedan mensupları için türbe haline getirilmiş kısmını inceleyerek oyalandım.

Çıkıntılı çatısı fresklerle kaplı açık sundurmayı, eski Bizans mimarisinin kaba özelliklerini taşıyan, ince damarlı beyaz mermerden iki sütun destekliyor. Bu sundurmanın yalnız türbenin avlusuna girişi var; eşsiz bir manzara sunmasının yanı sıra, bu ülkedeki güzel sanatların gelişimi açısından öylesine tipik ki üzerinde durmaya değer. Sözüünü ettiğim sütunlar ters çevrilmiş halde, yani yontulmuş başlıkları yerde duruyor; üst tarafa mavi ve sarı renklerle gayet çirkin boyanmış alçı başlıklar yerleştirilmiş. Geçen zaman ve hava koşulları sayesinde, dökülmekte olan sıvanın altından sütunların esas yapısı ancak yeni yeni ortaya çıkmaya başlamış!

Sonunda, beyaz kaba pamuklu bir kumaştan şalına sarılmış ürkütücü bir kadın elinde anahtarla göründü ve bizi iç avluya aldı. Neredeyse ilki kadar şaşırtıcı bir garabetle karşılaştık. Avluya sık aralarla ağaçlar dikilmiş. Bunlardan en göze çarpanı yeşil ve kırmızı renkleriyle nar ağaçları. Gürül gürül akan bir çeşmeden mermer bir havuza berrak ve serin sular dökülüyor. Türbenin girişine yabani asma dalları zarıfçe tutunmuş. Ama barbarlığın yıkıcı elinin izleri burada da görülüyor: Sundurmayı destekleyen gri mermerden İyon tarzı sütunlar, ne yazık ki, aynı boyama işlemine tabi tutulmuş ve başlıkları rengârenk yapraklardan oluşan çelenklerle süslenmiş!

Böylesi bir modern barbarlık örneğinden sonra, içeride beni bekleyen harika görüntüye hazırlıksız yakalandım. Türbe, Sultan Orhan’ın şehri ele geçirdiği sırada yıkılan eski bir Bizans manastırının parçasıymış. Buranın bir zamanlar imparatorun ibadetine ayrılmış şapel olduğu sanılıyor. Oval bir şekli var ve birkaç yıl önce bir yangında kısmen zarar görmesine rağmen, duvarları hâlâ boydan boya zengin mermerlerle kaplı. Eksilmiş mermerlerin yeri, tıpkı dışarda gördüklerimin zevksizliğinde boya ve sıvayla doldurulmuş. Ama sayıları nispeten az olduğu için genel etkiyi fazlaca bozmamışlar.

Türbenin ortasında Sultan Orhan'ın, karısı Nilüfer Hatun'un, odalıklarından ikisinin ve on yedi çocuğunun sandukaları bulunuyor; bu bölümdeki güzel mozaik yer döşemesi, otuz santim kalınlığında kaba alçıyla kaplanmış; bu aynı zamanda sandukaları da sağlamlaştırıyor. Hükümdarın sandukası değerli kaşmir bir şalla örtülmüş ve bunun üzerine de zengin sırma nakışlı, kırmızı ve yeşil iki örtü yayılmış; baş ucundaki sarıya güzel arabesk motifli üçüncü bir örtü sarılmış ki bu şimdiye kadar bu türde gördüğüm en harika örnek. Sultanların ve çocukların sandukaları kutsal yeşille sade biçimde boyanmış ve hiçbir süsleri yok; böyleleri belirgin bir ayırımı bu ülkede ilk kez gördüm.

Oval şapelin yukarı ucunda, eski altarın hemen karşısında amfityatro biçiminde düzenlenmiş üç sıra mermer oturma yeri var; en üst sırada, tam ortadaki yerin imparatorun ayini izlemesi için yapıldığı ve diğer soyluların da ayaklarının dibindeki sıralara oturduğu sanılıyor. Heybetli kubbeyi, taştan örülmüş altı devasa kare sütun destekliyor ve duvarları kaplayan mermerlerle zevkli bir tarzda kaynaşmış. Yan kemerlerden birinin üzerindeki mozaik haç hâlâ duruyor; ama altarın tepesinde bulunan çok daha büyük ikinci haç tahrip edilmiş ve yeri alçıyla kabaca doldurulmuş.

Hanedan sandukalarının sol tarafına asılmış, kuş kafesi şeklindeki ufak tahta kutunun üzeri yeşil ipekle örtülmüş ve içinde Padişah'ın sakalı duruyor! Beş yüz yıllık değerli bir miras!

Orhan'ın oğlu Sultan Ali Osman'ın türbesi yapının diğer kanadında yer alıyor ve herhangi bir ilginçliği yok; sandukaların malzemesi ve yerleşim düzeni babasının türbesindeki yakını; sadece karılarının ve çocuklarının sandukaları basitçe kireçle boyanmış. Zamanımızın hükümdarları hanımlarına daha âlicenap davranıyorlar; İstanbul'da son uykularına yatmış sultanların sandukalarını örten şallar, Paris'teki kaşmir çılgınlığı sırasında *élégantes*'in [moda düşkünlerinin] yarısını hasetten çatlatırdı herhalde.

Yeraltından giden ve sütunlarla desteklenmiş kemerli bir yol bizi Sultan Ali Osman'ın türbesinden, manastırın mahzenlerine götürdü. Sonra, ürkütücü bir merdivenden bir zamanlar manastırın şapeli olduğu anlaşılan bölüme çıktık. Harap olmuş altarın ve ibadet bölümünü ayıran paravanın üzerinde hâlâ fresk parçaları görülüyor; şurada gövdesiz bir baş, burada

ikisine de sahip olmayan bir çift bacak; bir yanda, eski Keşiş Latincesi'yle yazılmış, yarısı silinmiş yazılar, diğer yanda üzerinde bittikleri harabeyi gizleyen öbek öbek yabancı çiçekler. Şapelin birkaç kemeri hâlâ ayakta duruyor ve şekilleri çok zarif, ama sahnenin bütününde hüznün verici bir hava var. Yapının kusursuz durumdaki kısımları yalnızca Osmanlı hükümdarlarına ait olanlar; Hristiyanlığın damgasını taşıyan her şey ise tahrip olmuş.

Gezimizin sonraki bölümünde, eski Bizans imparatorluk sarayının kalıntılarını gezdik. Harap durumdaki kapının yanlarındaki iki *bassi relievi* [yarım kabartma] yok olmaya yüz tutmuş; beyaz mermerden iki çeşme kalıntısından hâlâ akan sular yıkılmış yalaklarında birikemedikleri için, yolun kenarında dar bir kanal açmış ve güneş ışığında parıldayarak akıyorlar. Bir zamanlar bu sütunları süsleyen başlıklardan biri neredeyse sapasağlam duruyor. Arap mimarisine özgü bu şık sarkıtlı başlık tarzı Avrupa'da pek bilinmiyor. Kapıdan geçtikten sonra yaşlı dut ağaçlarıyla dolu küçük bir avluya girdik. Burada, imparatorluk işlerinin yürütüldüğü dairelerden bazılarının kalıntıları var; ikinci bir kapıdan, şimdi fidanlığa dönüştürülmüş yemyeşil bir geniş avluya geçtik.

İleriye gidip birkaç sallantılı kalasın üzerinden eski hendeğin öte yanına geçince, kendimizi şehrin yaslandığı surların üzerinde bulduk. Etrafımızda yolculuk sırasında fark ettiğim yıkık dökük, yabancı sarmaşıklar bürümüş kuleler vardı. Bunların sarayın kalıntıları olduğunu anladım.

Bu yükseklikten görülen manzaradan daha güzeli düşünülemez. Sahliden buraya gelirken geçtiğimiz geniş ova önümüzde uzanıyordu; nehir sık ağaçların arasından güneş ışığında parıldayarak akıyordu; uzakta mor renge bürünmüş heybetli dağlar ufuk manzarasını çevreliyordu; hemen aşağıımızda bütün Bursa şehri harita gibi serilmişti; heybetli ağaçlar kasvetli renklere boyanmış binaları gölgede bırakıyordu; şehrin üç yüz seksen [!] camisi dağın yamacına ve vadinin kenarlarına son derece pitoresk bir düzensizlikle dağılmıştı. Paşanın konağı hemen yakınımızdaydı ve arkamızda Uludağ'ın ilahi doruğunu gözden gizleyen heybetli arazi yükseliyordu; her yanımızdan düş gücünün resmedebileceği en mavi ve en parlak gökle kuşatılmıştık.

Durduğumuz noktadan kaynaklanan bu manzaranın ötesinde ve başka bir açıdan ilgi duyulmaması halinde, imparatorluk sarayı başlı başı-

na ilgi çekici olmaktan iyice uzak; haraplılığı ileri boyutta, daha doğrusu tam tahrip olmuş durumda; dünyadaki en meraklı harabe avcısı için bile en küçük bir çekiciliği olamaz.

Dağın yaklaşık bir buçuk kilometre yukarısında bir Roma sukemerinin kalıntıları var; dev boyutlarda yarım düzine yıkık dökük kule zamanın eseri olan kül rengiyle göğe doğru yükseliyor. Bunların dibinde, şehrin çeşmelerine su veren berrak dere akıyor. Taşma derecesinde dolmuş, taştan dar bir kanal, dağın bağrından kopup gelen suyu yönlendiriyor. Suyun kaynağında, perilerin ay ışığında yıkanmak isteyecekleri derecede şen ve yeşil bir vadi oluşmuş. Kanal bu vadinin eteğinden ilerliyor ve oturmuş kayaların altından geçerek Bursa'nın su depolarına dökülüyor. Ama benim sözünü etmek istediğim dağ suyu veya eski Roma kalıntıları değil, daha çok bu güzel vadi.

Buraya Bursa'nın "Tatlı Suları" deniyor. İlk gelişimiz Türklerin tatil günü cumaya rastladığı için, bizde bıraktığı etki daha da derin oldu. Heybetli dağlarla çevrili, yıkık dökük tarihi eserlerin ve heybetli ağaçların gölgelediği, körpe ilkbahar yeşilliğiyle örtülü bu vadi, kaynağın çıktığı yere hasırlarını sermiş veya derme çatma kahve çardaklarının gölgesine uzanmış, bayramlık giysileri içindeki mutlu insan gruplarıyla iyice şenlenmişti. Kahve çardaklarından biri kaynağın çıktığı kayaya yaslanmış, küçük, ama zarif bir mescitle kuzey rüzgârından korunuyordu. Uzun minarenin aksi berrak suya vuruyordu. İki şahane akça ağacın gölgesine kurulmuş diğer bir çardak rahatlık ve serinlikte komşusuyla boy ölçüşüyordu. Bir kayalık sırtta vadiye bakan zarif bir çardak vardı. Bir başka çardakta dalların neredeyse taşıyamayaacağı kadar meyveyle dolu kiraz ağacı insanı baştan çıkarıyordu.

Bundan daha güzel bir sahne görmemişimdir. Buranın güzelliğine son noktayı koyan da dağ yamacını örten Türk mezarlığının uzaktan görünümüydü. Mezar taşları karanlık, suskun servilerin gölgesindeydi. Ara sıra parlak yaprakları rüzgârda dans eden heybetli ceviz ağaçları karanlığı deliyordu. Vadiye yayılmış olan insanlar son derece pitoreskti: Kötü kesimli redingotu ve yakışıksız fesiyle dikkati çeken *employé* [memur]; geniş, yeşil sarııyla, kar beyazlığındaki yeleği ve şalvarıyla emir; altın bezemeli kırmızı giysisi içinde, beline deri kuşak sarmış, bacaklarına Arnaut çizmelerini geçirmiş Tatar; beyaz burma sarığı alnını saran ve belindeki kuşağına pi-

rinç bir mürekkep hokkası sokmuş âlim; uzun, gri çuhadan külâhı ve yeşil cüppesiyle Mevlevî dervişi; fesinin çevresine siyah bir bez sarmış, ceketini sırtına atmış, rengârenk çizgili yeleğini belindeki kuşağa sokmuş, şalvarı dizinden bağlanan ve baldırları çıplak olan Rum sürücü; yüksek kalpağı ve yerlere inen kaftanıyla Ermeni. Hepsî de gruplar halinde oturmuş olan bu kişiler çubuklarını çekiyor, kahvelerini yudumluyor ve içlerindeki sıvı kadar berrak billur kadehlerden soğuk kaynak suyunu kana kana içiyorlardı.

Kaynağın yanındaki çardakta, herkes mevki farkına bakmaksızın birbiriyle sohbet dalmıştı. Türkler, Avrupa sosyetesini, aralarına kendilerinden olmayan birini almama konusunda sürekli bir didişmeye sürükleyen *morgue*'dan [kendini beğenmişlikten] tamamen uzaklar. Türkiye'de her fert "münasip" sayılıyor; hiç kimse, alt tabakadan insanlarla temas kurduğu için *caste*'ını [zümresini] kaybetmiyor. İş saatleri sona erdiğinde herkes aynı düzeye geliyor; Bey kayıkçının yanında oturuyor, Efendi balıkçının yanına yerleşiyor; sanki aynı imkânlarla doğmuşçasına, mevkilerindeki farklılıklardan hiç etkilenmiyorlar.

Bu tevezuda güzel ve dokunaklı bir şeyler var; genç asilzade ha paşayla yaldızlı minderlerde oturmuş, ha ihtiyar ustayla aynı hasırı paylaşmış. İkisi de ondan bir şey götürmüyor. Bu durumu çok takdir etmekle birlikte, bizim için böyle bir şeyin mümkün olamayacağının pekâlâ farkındayım: Türkiye'deki alt tabaka ile Avrupa'daki alt tabaka birbirinden tamamen farklı özelliklere sahip. Doğu'nun fakir insanı sezgisel olarak medeni, kibar ve haysiyetli; ne kendini ne de komşunu unutma gafletine asla düşmüyor; bir kulübede yetişmiş olmasının, bir sarayda ölmeyeceği anlamına gelmediğinin farkında; bu olasılığı göz önünde tutarak, talihi her an dönüverecekmiş gibi davranıyor.

Bir Frenkin soylu kanıyla övündüğünü işittiğinde Osmanlının gülümsemesi herhalde böyle bir duygunun sonucu; böbürlenlen kişiye ciddi yetle şu kısa ve öz yanıtı verir: "Her Türk asil doğar."

Türkiye'de çalışan sınıfın Avrupa'dakilere üstünlüğünün en büyük delili, imparatorluk tebaasının böyle bir devletin yönetiminde bile bunca sakın ve uysal olmasıdır. Bir devlet ki baş, yürek ve elden yoksun; içi boşluğu, zayıflığı ve rüşvet düşkünlüğü su götürmez; temel taşları hile, ihanet

ve bencillik. Yeryüzündeki başka hiçbir halkı bir yıl bile yönetemeyecek bir devlet. Bu onurlu uysallığın belki de en büyük sırrı, bütün Türklerde bulunan ve daha önce sözünü etmiş olduğum, dinlerine olan büyük bağlılıkları. Bu konudaki yargım yanlış bile olsa, Türkiye’de kitlelerin karakterini, son derece saygın, övgüye değer ilkeler ve içgüdüler belirliyor olmalı ki böylesine güçlü ve manevi bir etki yaratabilsinler.

Akçaağaçlı çardak daha kalabalıktı, çünkü burada Doğulu gezgin masalcılardan biri, yani dinleyicilerini hikâye anlatarak eğlendiren bir *improvisatori* [meddah] vardı. Uzun hikâye, sonuna kadar merakla dinlendiğine göre, son derece ilginç olmalıydı. Ne var ki, ciddi suratlı ve sakallı dinleyicilerden şamatacı tek bir kahkaha yükselmüyordu. Bir veya iki kez işitilen alçak sesli bir kıkırdama ya da çubuktan çıkan yoğunca bir duman o sırada sahibinin eğlendiğini gösteriyor olsa da, hepsi bundan ibaretti. Topluluktaki bütün kişiler manastırdaki gibi katı bir gözetim altındaymışçasına sessiz, düzenli ve disiplinliydi.

Kaynağın çevresindeki vadiden ayrıldıktan sonra, Mevlevi tekkesini ziyaret ettik. Avlusunda iki güzel şadırvanı olan şık bir tekkeydi bu. Daha sonra kamuya ait hanlardan, yani kervansaraylardan birine uğradık. Yolculuk eden tüccarlar ve Bursa’da kalışları sırasında özel ev tutma şansı olmayan yabancılar buralarda kalıyorlar. Yapı kullanışsız, kötü inşa edilmiş ve küçüktü; birkaç yıl önceki bir yangında yerle bir olan hemen yakındaki eski hanın kötü bir kopyasıydı. Ama avlusunda, çıkıntılı çatısının altında han sakinlerinin çubuk tüttürmek ve sohbet etmek için toplandıkları çok şık bir çeşme vardı.

Avlu kapılarından birinin içindeki küçük bir yapı dikkatimi çekti. Çatısında iki yavru kartal ile hasta olduğu belli üçüncü bir kartal duruyordu. Bu küçük yapının ne işe yaradığını sorduğumda, avcılarının ve köylülerinin dağlarda gezindikleri sırada buldukları hasta, terk edilmiş veya yaralanmış yabancı kuşlar için olduğunu öğrendim. Hayvanlar buraya özenle getirildikten sonra, besleniyor ve uçup kayalardaki yuvalarına dönecek hale gelene kadar bakım görüyorlar. Şimdiki hastalar, yuvalarında terk edilmiş iki yavru kartal ile açlıktan ölmek üzere olan yaralı bir kuştı. Böyle bir ulusal karakter özelliği fazlasıyla söz edilmeye değer.

Kaldığımız evden yaklaşık yüz metre uzaktaki bir caminin çatısında, bir çift leylek yuva yapmıştı; biz oradayken, özenle yavrularıyla ilgileniyor, çevrelerinde sürüp giden gürültü ve hareketliliğe hiç aldırmaz görünüyordular. Türkler kendilerine gösterilen bu güvene, tabiatın bu tüylü yaratıklarına neredeyse batıl bir saygıyla karşılık veriyorlar. Bu türden bir kuşun öldürülmesi, bunu gören her Müslüman tarafından nefretle değilse, en azından hoşnutsuzlukla karşılanıyor.

Şehrin Ermeni mahallesindeki ilginç bir Roma kalıntısı olan üstü kapalı köprüden söz etmeden geçmemeliyim. Bu köprü, dağlardan gelen suyun ovaya bütün hızıyla döküldüğü nehrin üzerinde, tümüyle ipek dokumacılara ayrılmış olan bir sokak biçiminde. Çok sayıdaki pencere yamalı, pitoresk bir görünüm oluşturuyor. Köprünün uzaktan çok ilginç gelen tek kemeri hızla harap olmakta.

Bir Ermeni evinin penceresinden buranın bir resmini yaptım; o sırada tatlı, genç bir hanım dizlerinde ölmekte olan bebeğini –ilk oğlunu– tutarken beni izliyordu. Daha önce de söylediğim gibi, Doğulular ister kadın, ister erkek bütün Frenklerin hekimlik konusunda bilgili olduğuna inanıyorlar. Çatısı altında kaldığım sürece çocuğunu sağlığına kavuşturmam için sürekli yakardı. Bursa’daki Roma köprüsü, belleğime genç Ermeni anenin gözü yaşlı hayaliyle birlikte kazındı.

Bursa'nın Doğulu Havası—Erkek Kıyafeti—Sade Kadınlar—Sarıklar ve Yaşmaklar—Camilere Girişin Kolaylığı—Ulucami—Kibar İmam Doğulu Quasimodo—Minareye Tırmanış—Şerefe—Seyyah Mübalağaları—İpek Çarşısı—İpekçiler Hanı—Bursa Çeşmeleri—Bursa ve Lizbon—Kaplıcalar Yabani Çiçekler—Çekirge—Sultan Murad Camisi—Bimarhane—Cami Avlusu—İlginç Şadırvan—Sultan Murad Türbesi—Altın Kapı—Yerel Efsane—Mezar Odası—Bir Barbarlık Daha—Tarihi Sarık—Rahat Mezarlıklar—Yeraltı Mahzeni—Büyük Kaplıca—Kaynak—Kaplıcalar ve Yıkananlar—Mucizevi Kaplıcalar—Ermeni Kadın Hekim—Çekirgenin Konumu—Leylekler ve Kaplumbağalar—Türklerin Cheltenham'ı

Bursa şehri görünüş itibarıyla İstanbul'dan çok daha Doğulu. Sokaklarda tek tük Frenk görülüyor; aklınızı çecek yaldızlı konsol saatlerinin ve porselen çay takımlarının parıldadığı Fransız dükkânları yok; Rum kadınları biçimsiz türbanlarının üzerine uzun beyaz bir peçe takmadan ve rengârenk giysilerini bir feraceyle gizlemeden sokağa çıkamıyorlar; Türklerin kendileri de neredeyse başka bir milletin insanları gibiler.

Paşanın konağı dışında, bütün şehirde fes giyen Osmanlıların sayısının yüzü aştığını sanmıyorum. O ne sarıklar! Dağ kadar muslin ve kat kat kaşmir; Sultan Mahmud bunları görse mutlaka düşer bayılırdı; çok ağır oldukları için bir omuza dayandırılarak ve bir iple bağlanarak takılıyorlar. O ne saatler! Hepsi portakal büyüklüğünde ve biçiminde. Beyaz pamuklu şalvarlar, çizgili ipekten kaftanlar ve yün kuşaklar! Buna karşılık, alt tabakaya mensup olanlar dışında, kadınlar neredeyse görünmez haldeler; yürüyüşlerim sırasında tek bir Türk kadına bile rastlamadım desem yeridir. Arabayla geçenler de kafesli pencereleri bu sıcakta bile öyle sıkı kapatıyorlar ki tırnaklarının ucunu bile görmek mümkün olmuyor. Erkekler sanki İstanbul'dakinden çok daha yakışıklı bir ırktan. Son derece yakışıklı ve ortalama-dan çok uzun boylu olmayan Türk erkeği görmek çok zor; görmeyi başardığım az sayıda kadın ise inadına albenisizdi.

Bursa'da erkeklerin sarık sarmaları ile kadınların yaşmak takmaları arasında biçim bakımından büyük bir farklılık yok. İstanbul'da yaşmak ağ-

zın, hatta çoğu kez burun altının üzerinden geçirilerek bağlanıyor ve omuzlarda feracenin altına gizleniyor. Asya'da ise çenenin altında basitçe iştirtiliyor ve sırta perde gibi incek biçimde omuzlardan geriye atılıyor. Başkentte yaşmak ince muslinden yapıyor, altındaki renkli çevre ile elmas saç tokaları açık seçik görülebiliyor ve harika bir işvebazlıkla düzeltiliyor. Bursa'da ise kalın patiskadan yapıyor ve başa öyle sıkı bağlanıyor ki kefen gibi gözüküyor.

Bursa'da bana özellikle çarpıcı gelen bir durum da camileri ziyaret etmenin kolaylığı. İstanbul'daki camiler sıradan gezgin için neredeyse mühlüryken, Bursa'da birkaç kuruş vererek herhangi bir camiye girebiliyorsunuz. Pek çoğu da görülmeye değer. Şehrin ortasındaki Ulucami hepsinin en güzeli ve en büyüğü. Çatısı yirmi adet zarif kubbeden oluşuyor. En ortadaki sadece demir bir ağıla örtülü olduğundan, ışığın içeriye girmesine izin veriyor. Bu kubbenin altında beyaz mermerden, güzel bir çeşme bulunuyor. Çeşmenin fiskiyesinden küçük bir havuza düşen suyun serin, yeknesak şırıltısı geniş yapıda yankılanarak uzuyor ve yumuşuyor; bu küçük havuz kilizbalıklarıyla dolu geniş bir dış havuzu besliyor. Caminin içinde ilk kez bir çeşme görüyordum ve bu heybetli çeşme üzerimde çok güzel bir etki yarattı. Duru, beyaz parıltısı duvarlardaki koyu fresklerle ve yeri kaplayan hasırların üzerine aralıklarla serilmiş zevksiz renklerdeki seccadelerle güçlü bir tezat oluşturunuyordu. Sık kafesli bir merdiveni olan minber kakmalı ahşaptandı; bina bir bütün olarak ayrıntılarının zenginliğinden çok, düzgün oranları ve şık çeşmesiyle dikkate değerdi. Allah'ın ve dört Peygamber'in isimleri levhaların üzerine güzel ve cesur bir hat çalışmasıyla yazılmıştı. Caminin doğu ucundaki kemerli girinti de zevkli boyanmıştı.

Biz girdiğimizde, caminin baş imamı Kuran okuyordu; yeşil sarığı ve cüppesi yanındaki halının üzerindeydi. Okuyuşu hızlı ve yeknesaktı ve buna eşlik eden ani ve kesik hareketleri izleyenlerde hiç de hoş bir etki bırakmıyordu. Ona yaklaştığımızda, birdenbire okumasını kesti ve bizi tepeden tırnağa süzdü; sonra yine işine döndü ve bizimle bir daha ilgilenmedi. Bir köşede derin uykuya dalmış bir adamın yanından geçtik; diğer bir köşede, dizlerinin üzerine çökmüş ve Allah'ın adının önünde, avuçlarını yuvarı kaldırmış, huşu içinde dua eden bir kadın vardı. Halılardan birinin üzerinde bir imam, yarım düzine kadar gençle çevrilmiş halde ders veriyor-

du; belli ki bunlar caminin bitişindeki medresenin öğrencileriydi. Dört bir yanda, grup grup müminler rahlelerinin önüne diz çökmüş, o günkü Kuran derslerine çalışıyorlardı.

Cami turumuz sırasında bize eşlik eden imam, neredeyse bir terlik kadar hafif oldukları için ayakkabılarımı çıkarmama gerek olmadığını söyleyecek ölçüde hoşgörülüydü. Minarelerden birine çıkma arzumu belirttiğimde, kapıyı açması ve bana eşlik etmesi için hademeyi çağırdı. Bu çağrıya uyarak gelen kişinin hafızamdan herhalde zor silinecek bir görüntüsü vardı.

Alnına kutsal yeşil sarığını sarmış, eciş bücüş vücuduna pamuklu kumaştan dar ve koyu renkli bir yelek geçirmiş, kısa ve çarpık bacaklarına aba tozluklar takmış, uzun sakalı kıtık kıtık olmuş, yalınayak ve kambur bir cüceydi bu. İnce, kemikli parmaklarıyla boyundan epey uzun bir değneğı sıkıca kavramıştı. Bizi bir süre ilgiyle süzdü ve bir kurdun keskin, aç bakışlarıyla hizmetkârimıza yanaşarak, soru soran bir ifadeyle “bahşış” kelimesini homurdandı; giysisinin kıvrımları arasında minarenin anahtarını uzun uzadıya aradı; nihayet, kocaman ağzı buruşuk ve sakallı çehresini boydan boya kaplayacak şekilde sırtarak anahtarı çıkardı. Ona bakarken, gözümde Quasimodo canlandı –Nôtre Dame’ın canavarı bu adamdan daha ürkütücü olamazdı doğrusu!

Değneğini bir halı yığının arkasına özenle gizledikten sonra, bu Türk Quasimodo minarenin dar kapısını ardına kadar açarak bizi kırık ve tehlikeli taş basamaklara doğru yöneltti. İçerisi zifiri karanlıktı ve adam arkasındakilerden birinin durakladığını veya geciktiğini gördüğünde şeytanca kıkırdıyordu; sanki bununla, başına açtığımız zahmeti telafi ediyordu. Kendi kendine mırıldanmaları arasında, bahşış kelimesini sık sık, duyabilecekimiz şekilde söyleniyordu.

Merdiven, müezzinin müminleri namaza çağırdığı şerefeye açılan küçük bir kapıda son buluyordu. Kapının açılmasıyla gelen ışık seli neredeyse gözlerimizi ağrıttı. Şerefede durduğumuz sırada yaşadığımız duygunun rahatlık olduğunu söyleyemem. Minare öylesine yüksek, parmaklık öylesine alçak ve şerefenin kendisi öylesine dardı ki alışık olmayan biri bunların yarattığı baş dönmesiyle yarı felç oluyor ve önünde uzanan manzaranın ihtişamından tam anlamıyla keyif alamıyor. Sadece imparatorluk

sarayından görülen geniş ova değil, aynı zamanda onu çevreleyen dağ silsilesi de bütünüyle gözler önündeydi.

İnişte epeyce bir sendeleme, kayma ve tökezlemeden sonra, kendimizi yeniden Ulucami'nin çeşmesinde bulduk. Camiden ayrılırken, biraz da şaşırarak minarelerinin dışarıdan, dörtte bir yüksekliğe kadar tuğlalarla kaplı olduğunu fark ettik.

Quasimodo'ya, ikinci bir kez çirkin sırtıtmasını gösterip, aksak adımlarıyla uzaklaşmasını sağlayan bir bahşış verdikten sonra, oldukça büyük olan Çarşı'ya doğru ilerledik. Günlerden pazar olduğu için, genellikle Ermeni ve Rum tüccarların işlettiği dükkânlar kapalıydı; ama birçok Hasan, Abdullah ve Süleyman, mallarını baştan çıkarıcı biçimde çevrelerine dizmiş ve hahıların üzerine bağdaş kurmuşlardı. Uzun sakalları kuşaklarına kadar iniyor; çubukları yanı başlarında ve çarıkları halının kenarında çıkarılmış halde duruyor. Bir tarafta, başına altı arşın şal sarmış, ateşli siyah gözleri ve kar gibi beyaz bir sakalı olan, Peygamber'in soyundan gelme yeşil sarıklı bir adam, biz geçerken kabartma gümüşlü tabancalarını, zengin işlemeli yatağanlarını ve kadife kılıflı, yaldızlı palalarını sessizce işaret ediyor. Öbür tarafta, geniş, yassı kuşağını akik bir tokayla tutturmuş, gri külahını alnına indirmiş, keskin bakışlı bir derviş bize fildişi parfüm kutularını uzatıyor.

Dervişin mallarını incelerken, ondan sürekli gençlik ve solmayan güzellik satın alabileceğimiz duygusuna kapılıyoruz. Sattığı şeyler arasında boyalar, kremler ve tozlar, esanslar ve yağlar, tütsüler, tılsımlar ve tespihler, okunmuş bilezikler, hacı yüzükleri var; hepsi de yüksek vasıflarına uygun bir düzen ve kesinlik içinde dizilmiş. Az ileride, ciddi görünümlü bir adam, sanki "Arap Diyan"nın minyatür bir tasviri önünde oturuyor. Çevresine baharat ürünlerinden bazılarını piramit biçiminde yığmış, bazılarını da özelliklerine ve fiyatlarına göre billur şişelere koymuş; tezgâhında karanfil çuvaları, küçük hindistancevizi yığınları, zencefil öbekleri, yenibahar ve kırmızı-biber sepetleri, kabuk tarçın demetleri ve daha az bilinen nice baharat var. Baharatçının karşısında, terlikçinin mor, kırmızı ve sarı cici bicilerle dolu şen tezgâhı duruyor. Yahudi için mor, Ermeni için kırmızı, Türk için de sarı. Gerçek Müslüman renginde bir çift terliği ecnebi olduğum için fiyatının iki mislini ödeyerek satın aldım ve yürüyüşümüze devam ettik.

Terlikçinin yakınlarında, kapalı dükkânlardan birinin önündeki basamakta hırpani bir Türk oturmuş, hoş bir koku yayan soluk leylak rengi çiçeklerini satıyordu. Bir buket satın aldığım sırada nereden geldiklerini sordum ve bunların Uludağ'dan gelen yabancı çuhaçiçekleri olduğunu öğrenince, istenen paranın iki mislini ödedim. Bunun Venüs'ün kendi elle-riyle diktiği tohumlardan çıkmadığını kim söyleyebilir ki?

İngiltere'den ayrılmadan önce ve aslında Türkiye'yi ziyaret etme fikri kafamda oluşmadan bile önce, bana tatlıcı dükkânlarının renkli ağaçlardan yapılmış büyüğü peri saraylarını andırdığı söylenmişti. Üstelik bunu söyleyen kişi İstanbul'da birkaç hafta kalmıştı. Bütün gördüklerimin fazlasıyla hakkını vermeye kararlı olarak söyleyebileceğim tek şey, benim büyüleyicilikten anladığımın Gunter's veya Farrance's işletmelerinde yapılanlara daha yakın olduğudur. Türkler büyük Avrupa şehirlerinin mağazalarında son derece etkili olan teşhir inceliklerinden anlamıyorlar. Parfümcüler ile ipekçiler ve belli bir iki esnaf kesimi daha hariç tutulursa, mallarının sergilenmesi konusunda ilginç bir özensizlikleri var.

Tatlıcı tezgâhlarının en önünde cam kavanozlar ve kaplar duruyor. Bunların bazıları kurutulmuş meyve şekerlemeleriyle, bazıları şerbetli keklerle, diğerleri de değişik renk ve kokuda şekerlerle doldurulmuş. Doğuluların çok sevdiği kokulu macunlar makasla kare kare kesilip kâğıtların üzerine seriliyor ya da dev sucuklar gibi, asma dahıyla delinerek vitrin çerçevelerine asılıyor. İtiraf ederim ki, periler ülkesine dair hayallerim bunların çok çok ötesinde. Bununla birlikte, satılanların tadı hiç de küçümsenemez; Bursa Çarşısı'ndan aldığımız tatlıların İstanbul'da aldıklarımızdan bile daha hoş kokulu olduklarını keşfettik.

Daha sonra ipek çarşısına geçtik. Satıcıların dörtte üçü Ermeni olduğundan neredeyse her yer kapalıydı; işlerinin başında olanlar arasında çok yakışıklı bir Türkü seçtik. Adam önümüze bu ülkedeki kadınların hamamdan sonra saçlarını toplamak için kullandıkları saten eşarplardan bir yığın serdi. İlle de en gözde renkler olan parlak kırmızı ve koyu turunculardan almamızı önerdi; ama dokumaları son derece kaba ve fiyatları fahişti, bu yüzden alıcı olmaktan vazgeçtik.

İpek çarşısından ipekçiler hanına geçtik. Bu sağlam görünümlü dörtgen binanın taş döşeli avlusunun tam ortasında gene taştan güzel bir çeşme

var; şehirde sayıları yirmiye bulan bu türden binalar içinde en haşmetlisi bu han. Büyük kapının üzerindeki oymalı taş silmeye, firuze kadar parlak mavi seramikten bir mozaik çelengi yerleştirilmiş; çok hoş ve canlı bir etki yaratıyor.

Bursa'daki çeşmeler, sayıları üç yüz seksen yediyi (!) bulan camilerin en az iki katı kadar olmalı. Köseyi döndüğünüzde karşınıza bir çeşmenin çıkmadığı sokak yok gibi bir şey ve üçünü, hatta dördünü aynı anda görmemiz mümkün. Bütün büyük evlerin avlusunda veya bahçesinde bulunan en az bir çeşmeyi de bu hesaba katmıyorum. Hiçbir çardak, havuz ve küçük *jet d'eau* [fiskiye] olmaksızın tamam sayılmıyor. Ne var ki, bu su bolluğuna rağmen sokaklar iğrenç denecek kadar pis; insanların süpürdükleri bütün pislikleri evlerinin önüne atma huylarının sonucu biriken çöpleri kaldırmak için hiçbir çaba da gösterilmiyor. Gerçekten de kıyafet ve dili bir kenara bırakacak olursa, Bursa ve civarı Lizbon'un bir kopyası gibi. Hemen hemen aynı kirlilik, aynı öktüz arabaları, aynı yük katırları ve sabahtan akşama kadar aynı şehir gürültüleri; aynı mavi gökyüzü, berrak sular, zengin bitki örtüsü, parlak çiçekler ve heybetli ağaçlar. Birindeki altın sarısı Tejo vadisinin yerini diğerinde muhteşem ova almış.

Eve dönüp üstümüzü değiştirdikten sonra atlarımıza atladık ve kaplıcaları görmek üzere yola çıktık. Hiçbir şey buraya giden yoldan daha güzel olamaz. Şehrin kapısını geçer geçmez dağın eteğinden kıvrılıp Muradiye köyüne iniyorsunuz; Sultan Murad Camisi sağınızda kalıyor, önünüzde aşacağınız geniş topraklar uzanıyor. Köyü geçtikten sonra sola ani bir dönüş yapıyor ve hafif bir yokuşla dağın üçte biri kadar yüksekliğe çıkıyorsunuz. Bir yanda neredeyse dimdik bir kayalık alan, diğer yanda bağlar ve dut ağaçlarıyla kaplı bir bayır; bayırın ötesinde göz alabildiğine ova uzanıyor. Anlattığım bu yol, dağın yanından dolaşiyor; yabani çiçekler ve çalılar, yol kenarlarına bahçe görünümü veriyor. Ve dar yolda karşıdan gelen birine yol vermek için buraya dalmak zorunda kaldığınızda vicdan azabı duyuyorsunuz. Havayı dolduran kokular ve dut ağaçlarının arasından gelen bülbül şakımaları tablonun güzelliğini tamamlıyor.

Bu güzel yol sizi kaplıcaların bulunduğu Çekirge köyüne ulaştırıyor. Köyün bir Bizans manastırından dönüştürülmüş çok şık bir camisi var. Caminin dış görünümü çok etkileyici; bütün cephe beyaz mermer sütunlarla desteklenmiş ve heybetli basamaklardan ana girişe çıkılıyor. Cami-

nin içi alışıldık tarzda boyanmış ve asılı kandillerle aydınlatılıyor; ancak kayda değer bir güzelliği veya ihtişamı yok. Eski keşiş hücrelerinin ve yemekhanesinin şapelin yukarısına yapılmış olması çok ilginç. Buraya sütunların desteklediği uzun bir galeriden giriliyor. Kırık dökük taş basamaklardan bu galeriye çıktık. Eksik basamakların yerine oymalı sütunlar konmuş. Galeride yaşlı bir delinin tek başına kaldığını öğrendik. Eski püskü bir hasırın üstüne bağdaş kurmuş, halkın en fakir kesiminin yediği kara ekmeği iştahla mideye indiriyordu. Manastır hücreleri akıl hastalarını muhafaza altında tutmak için odalara çevrilmiş, ama şimdilerde burada kalan tek hasta bu zavallı ihtiyar. Ona birkaç para attık; şaşkın bir memnuniyetle bunları kaptı ve çocuk gibi sevinerek Allah'ın adını mırıldandı.

Caminin avlusunu üç muhteşem çınar ağacı gölgeliyor ve sütunlara bakan şadırvan, içinde soğuk su bulunmasına rağmen, borularından sıcak su dökülen havuzuyla kayda değer. Bu çelişkili bir durum gibi görünse de, araştırıldığında çok basit bir nedenden kaynaklandığı anlaşılıyor. Şadırvana iki farklı kaynaktan su geliyor; sıcak kaynağın üzerine çeşme inşa edilmiş ve borulardan bu su akıtılıyor; soğuk su ise havuzu dolduruyor ve buradan başka bir yöne akıyor.

Caminin yakınlarında Sultan I. Murad'ın türbesi bulunuyor. Türbe avlusunun ağır kapısının, demir muhafazayla kaplı değerli bir metalden yapılmış olduğu söyleniyor. Yöre halkı Padişah'ın ölmeden önce, imparatorluğun fakir düşmesi halinde bu kapının eritilmesini vasiyet ettiğine ve o zaman tahtta bulunan hükümdarın kendinden öncekilerin hepsinden daha zengin olacağına inanıyor. Öyle bile olsa, bu yeterince akla yakın bir inanç değil; çünkü şimdi bezemelerinin çoğu dökülmüş olsa da, kapı aslında demir üzerine altın kaplamaymış; herhalde ününü bu kaplamaya borçlu.

Aynı ölçüde kuşkuyla diğer bir rivayet de köyün adının nereden geldiği. Çekirge adı köylüler arasında şu şekilde açıklanıyor:

Hristiyan manastırının bir Müslüman camisine dönüştürüldüğü sırada, Sultan Murad bir gün sütunların arasında oturuyormuş. Üzerine sıçrayan bir çekirgeyi çevik bir hareketle yakalamış; böcek hâlâ elindeyken, yanına yaklaşan bir derviş, etek öptükten sonra dini bütün Padişah'tan tekkesi için usandırıcı taleplerde bulunmaya başlamış.

Hükümdarın elinde tuttuğu şeyin ne olduğunu bir çırpıda bilirse isteğinin yerine getirileceği cevabını almış. Dağın çekirge kaynadığını ve en büyük ihtimalle bunlardan birinin Padişah'ın üzerine sıçramış olduğunu bilen kurnaz derviş derhal şu karşılığı vermiş: “Rezil bir böceğin haddini bilmezliği, ait olduğu topraktan, sanki göklerin bir yarattığıymış gibi güneşin yüzüne sıçramasına yol açmış olabilir; bu küstahlığa son vermesi için haşmetli elin uzanması yetmiştir. Hem Cihan Hükümdarı'nın alnını çevreleyen haleden çaldığı bir ışınla kendini muzaffer bir güneş yerine koymaya kalkışan isyankârlar için, hem de yaprakların karanlığından kutsal giysinin eteğine sıçrama cüretini gösteren çekirge için ne büyük talih ki kudretli olduğu kadar merhametli olan Padişah elinde tuttuğu sürüngeni ezmiyor. Allah'ın Sevgili Kulu! Cihanın Efendisi! Söyle bana, talebim yerine getirilecek mi?”

Padişah bir yandan elini açıp böceğin kaçmasına göz yumarken, “Olur, derviş” demiş. “Sultan Murad'la yaptığın bu konuşma unutulmasın, hazırcevaplığın ve ustaca taktiğin asırlar sonrasında da anlatılsın diye buraya Çekirge adını veriyorum –sakın ola kimse başka bir isim vermeye kalkmaya.”

Hünkâr türbesine bakan imamın içeriye girmemize izin vermesi için bütün ikna gücümüzü kullanmak zorunda kaldık. Ülkemizi, Asya'ya geliş nedenimizi ve gayrimüslim olmamıza karşın gerçek bir müminin mezarını ziyaret etmedeki maksadımızı anlatmamız gerekti. Bütün konularda tatmin edici cevaplar verdikten sonra onay koparabildik. Uzun boylu, heybetli imam oturmakta olduğu tahta sekiden kalktı ve sözünü etmiş olduğum kocaman kapıya dev bir anahtar sokarak bizi türbe avlusuna aldı.

Padişah'ın kendisi tarafından yaptırılmış olan, cilalı mermer kaplı bu binanın orantıları çok düzgün. Kubbe aynı malzemeden on iki heybetli sütunla destekleniyor. Başlıklardan altısı Bizans, altısı Korent tarzında, ama hepsi de şimdi parlak yeşile boyanmış durumda ve kaidelerine geniş mor şeritler çekilmiş! Kutsal rengin seçilmiş olmasından yola çıkarak, estetiğe yönelik bu hakareti affettirmeye yetmese de, belki mazur gösterebilecek dinsel bir amacın varlığını işitme ümidiyle, bu vandalizmin nedenini sordum; fakat bu ümidim boşa çıktı, çünkü söylendiğine göre sütunlar

sırf daha güzel olsun diye boyanmıştı. Üstelik, Padişah sandukasının her iki ucunda duran dev mumlar da aynı akibete uğramıştı.

Epey kalabalık bir eşler ve çocuklar topluluğu Sultan Murad'la türbeyi paylaşıyor. Padişah sandukasına harika örtüler yayılmış ve baş ucunda, koruma amacıyla üzerine sırmalı bir tülbinden örtüldüğü eski tarz heybetli bir sarık yükseliyor. Böyle bir sarığı ilk kez gördüğüm için dikkatle inceledim ve örümcek ağı inceliğindeki muslinin minik katlamalarla bu zor desenleri oluşturacak şekilde nasıl sarıldığına akıl erdiremedim. Sandukanın baş ucundaki mermer bir kaide (tıpkı diğerleri gibi boyanmış!) üstünde gümüş kakmalı bakır bir kap duruyor ve içi bereket sembolü olan buğdayla dolu. Ayak ucunda ise bir saban asılı. Sütunların arasına gerilen ipler fenerler ve devekuşu yumurtaları asılmış.

Mermer zemine yer yer düşen ışık, çınar ağaçları rüzgârda sallandıkça titreyiyor ve mezarların üzerinde tablomsu gölgeler oluşturunuyordu. Sultan Murad'ın türbesinden çıktığımda, ölümü bütün dehşetinden arındırmayı ve göçmüş olanların son istirahatgâhlarına aydınlık bir huzur havası vermeyi dünyada Türklerden daha iyi beceren bir halk olmadığı konusundaki fikrim bir kez daha pekişmişti.

Daha önce de anlattığım gibi, bütün türbelerde sandukalar, alçıyla kaplanıp kireçle boyanmış bir taş kütesine yerleştirilerek yerden otuz santim kadar yükseltilmiş halde. Türbenin zemini, hatta duvarları mermer kaplıyken sandukaların altında neden bu malzemenin kullanıldığını sorduğumda, imam bunun dini bir inanca dayandığını söyledi, ama bu inancın kaynağını açıklayamadı.

Bu taş sekinin altındaki demir bir mazgal Padişah'ın naaşının bulunduğu asıl mezar odasının girişini gözlerden gizliyor. Sanduka sadece üzerine bez serilmiş, örtüler ve işlemeli yazmalarla süslenmiş içi boş bir ahşap kutudan ibaret. Yeraltındaki bu mezar odasına o sırada tahttaki hükümdarın dışında kimsenin girmesine izin verilmiyor (dışarıdan buraya açılan bir kapı daha var). Türkler ölümlerin kutsallığına dokunulmasını dehşetle karşıladıklarından, ne rüşvet ne de başka bir yöntem, onları korumak zorunda oldukları bu kutsal emanete ihanet için ikna edebiliyor.

Türbeden çıktıktan sonra, büyük hamama gittik; beyler girişin yakınındaki akcaağacın gölgesine rahatça yerleşirken, ben tek başıma içeriye

girdim. Dış salonun görünümü son derece ilginçti; yükseltilmiş galeri baştan başa, uyuyan, yemek yiyen, dedikodu yapan ya da taranıp süslenen Türk ve Rum kadınlarla doluydu. Tavandaki yatay kolonlara beşikler asılmıştı ve her birinde bebekler uyuyordu. Bu ülkedeki çocukların böyle küçük bir yaştan itibaren hamamın kükürtlü ve boğucu havasına katlanmayı bir yana bırakın, bundan gerçekten keyif alıyorlarmış gibi durmaları ne harika.

Epeyce büyük bu salonu geçerek soğukluk bölmesine girdim; burada hanımlardan bazıları saçlarını örüyor, bazıları da sıcak taşların üstünde uyuyorlardı; diğer uçtaki bir kapıyı açarak banyo odasına girdim. Çevresi yaklaşık otuz metreyi bulan mermer havuzun içinde yoğun buharlar arasında ilk anda zorlukla seçebildiğim kırk ila elli kadın vardı.

Havuzu suyla besleyen doğal kaynak öyle sıcak ki banyo kapıları kapatıldığında daha da yükselen sıcaklığa dayanmak için kişinin buna iyice alışık olması lazım. Benim üzerimde yarattığı etki son derece nahoştu; suyun sıcaklığı ve kokusu birleştiğinde dayanılmaz oluyordu; fakat sahne o kadar ilginçti ki hakkında bunca şey duyduğum bir yere ilişkin doğru bir fikir edinebilmek için kendimi birkaç dakika bu rahatsızlığa katlanmaya zorladım.

Yakındaki bir dağdan çıkan kaynak suyu, kaplıcaya borularla getiriliyor ve büyük bölümü ana havuza akıtılıyor. Az bir miktarı da özel odalardaki küçük havuzları beslemek üzere kanallarla yönlendirilmiş. Su havuzun alt ucundaki bir savaktan akıp gidiyor ve bu sayede sürekli yenileniyor. İçeriye girdiğimde, yıkananların birçoğu çenelerine kadar suyun içindeydiler; örülmüş uzun, koyu renk saçları suyun yüzeyinde salınıyordu; diğerleri, suyun yalnız dizlerine kadar ulaştığı bir basamağın kenarına uzanmışlardı ve hizmetkârları metal taslarla üzerlerine sıcak su döküyorlardı; bazıları alçak taburelere oturmuş, mineralli suyu duş gibi dökünüyorlardı; biri de, benim avucumu bile değdiremediğim sıcak mermere boylu boyunca uzanmış, kuştüyü bir yataktaymışçasına mışıl mışıl uyuyordu.

Bursa'da pek çok kaplıca var. Bunların sıcaklık dereceleri belirgin farklılıklar gösterebiliyor. Kronik hastalıkları olanlar sıradan hastalara kıyasla çok daha sıcak suları tercih ediyorlar. En güçlü kaynakta bir yumurtanın katı pişmesi için iki dakika yetiyor. Isısı vücut sıcaklığını aşmayanlar da

var. Hepsi yüksek oranda mineral içeriyor; özellikle büyük salondaki geniş havuzu besleyen suda fazla miktarda kükürt bulunuyor.

Hamama girmem yıkananlar arasında en ufak bir telaş yaratmadı. Gezindiğim sırada önüme çıkan az sayıda kadın her zamanki selam sözleriyle çekilip bana yol verdiler; başka işlerle meşgul olanlar bir anlığına ellerindeki işi bıraktılar, ama meraklarını çarçabuk tatmin ederek yeniden önlerine döndüler.

Daha sonra, “Mucize Kaplıca”yı ziyaret ettim. İddia o ki, ölmekte olan biri havuzun kenarında tek başına bir gece geçirirse, hastalığı ne olursa olsun ertesi sabah sağlığına kavuşmuş halde kalkarmış. Gelgelelim, bu türden bir mucize yaşamış ya da en azından buna tanık olmuş kimseye rastlamadım; gene de çoğu insan buna benzer şeyler duyduğunu söylüyor. Kaplıcaya eş tutulan diğer bir mucizevi şifa dağıtıcısı da kızıl saçlı, çirkin ve ihtiyar bir Ermeni kadını. Ünlü bir hekim olan bu yaşlı cadı, yakınlarda Bursa’ya hasta halde gelen, sözüne güvenilir yaşlı bir beyefendiyi, iksirleri sayesinde, hiçbir iyileşme ümidi kalmamış şekilde, ölmek üzere İstanbul’a geri göndermeyi başarmış.

Köydeki birçok eve de sıcak su tesisatı yapılmış; çoğu vasat, hatta yıkık dökük olsa da, mevsim boyunca bu evler için yüksek kiralara isteniyor. Bunlar genellikle zengin Rum ailelere veya Avrupalılara kiralanıyor.

Çekirge’nin doğal konumu son derece güzel, havası taze ve dinlendirici; aşağıda muhteşem bir ova uzanıyor. İncir, muz ağacı ve akçaağaçla dolu olan köy, sırtını heybetli dağlara yaslamış. Vadiye dökülen sular sürekli bir şırıltıyla akan çok sayıda çeşmeyi besliyor. Tepelere kurulmuş çardaklardan bazılarının ortasından su geçiyor; yüksek ağaçlara leylekler yuva yapmış; uzun otların ve yabani çiçeklerin arasında kaplumbağalar geziniyor. Çekirge köyünden daha güzel bir yere kurulmuş başka bir köy düşünemiyorum –burası Türkiye’nin Cheltenham’ı^a adeta.

a Suları karaciğer hastalığına iyi gelen kaplıcasıyla ünlü İngiliz kenti –ç.n.

*Rufai Dervişlerinin Tekkesine Girişin Zorluğu–Hareme
Davet–Tekke–Tarikatlar ve Zanaatlar–Dervişlerin İçeriye Girişi
Giysiler–Dua–Mevleviler–Fanatik Çilecilik–İnlemeler ve Hu Sesleri
Tasvir Zorluğu–Tarikat Ayini–Delilik ve Müzik–Mevlevi Tekkesi*

Doğu'daki bütün dini ayinler içinde, en sıra dışı ve genel anlamda izlenmesi en zor olanlar dervişlerinki. Sadece Mevleviler yabancıları kolaylıkla kabul ediyorlar; hatta ayini izlemeleri için kadınlara da kafesli bir bölüm ayırmışlar. Tekkelerin konumu da gelip geçenlerin içeriyi rahatça görmesine olanak sağlıyor. Buna karşılık, daha katı ve bağnaz tarikatlar esrarlarını Müslümanlardan başkalarının görmesine izin vermiyorlar ve Hristiyanların istenmedikleri bu yerlere girmelerini engellemek için tekkelerini ücra köşelere yapıyorlar.

Rufai dervişleri hakkında çok şey işitmiş ve İstanbul'daki tekkelerine sızmak için pek çok başarısız girişimde bulunmuştum; ama yabancılarla karşı sırlarını büyük bir kıskançlıkla korudukları için, bu amacımdan ister istemez vazgeçmiştim. Bursa'ya gittiğimde camilere girmenin nispeten kolay olduğunu görünce, dervişlerin ayinini izlemek için yeni bir girişimde bulunmaya karar verdim. Fakat burada da aşılması gereken pek çok zorlukla karşılaştım; tek başıma olsaydım asla üstesinden gelemeyeceğim zorluklardı bunlar. Neyse ki, tekke şeyhinin tanıdığı olan ve daha önce ayinleri izlemiş bir beyefendiyle tanıştım ve beni tekkeye almaları için nüfuzunu kullanmasını rica ettim; şansına bunu başardı da.

Tekkeye vardığımızda ayinin henüz başlamamış olduğunu gördük ve canların toplanmasını beklemek üzere küçük dış avluda taş bir sekiye oturduk. Orada beklerken, kıdemli dervişlerden biri yanımıza yaklaştı ve arzu ettiğim takdirde kadınları ziyaret etmek üzere beni hareme götürebileceğini söyledi. Kısa bir süre sonra içeride ayin başlayacağı ve zaten sıcaktan bayılmak üzere olduğum için bu nazik teklifi geri çevirdim.

Merdivenle çıkılan tekkenin açık bir girişi var, sol tarafta kafesli pencereleri bu esrarlı yere bakan küçük bir oda bulunuyor; ayakkabılarımızı çıkarttırdıktan sonra bizi işte bu odaya aldılar. Tekkenin iç tarafında

penceremizin önüne dikilen birkaç genç, kalabalığın görüşümüzü engellememesini sağlayacaktı.

Rufai dervişlerinin tekkesi, alçak bir galeriyle çevrili kare biçimli geniş bir salondur. Camilerde olduğu gibi, Kuran'dan ayetlerin yazıldığı levhalarla süslenmişti; duvarlarda teberler, defler ve yarım düzine kadar küçük Arap davulu asılıydı. Kemerli bir girintinin önü, kutsal yeşil renkli üç sancakla örtülmüştü; bunların üzerine koyu kırmızı bir kilim sarıktı. Girintinin içinde, peygamberlerin çerçeveli levhalara yazılmış isimleri, dev bir tespih ve yeşil bir şal asılıydı. Her iki yanda galerinin ufak birer bölümü mevki sahibi kişilerin oturması için parmaklıda çevrilmişti. Bunlardan birinde, redingot giymiş, fesli, ciddi görünümlü bir Türk oturmaktaydı. Belli ki, tarikat mensubuydu, ancak tarikatının gereklerini halka açık yerlerde uygulayamıyordu.

Daha önce her Müslümanın, mevkii ne kadar yüksek olursa olsun, bir zanaatı ve kendine has inancı olduğunu belirtmiş miydim, hatırlamıyorum. Padişah bir Mevlevi ve aynı zamanda bir kürdan yapımcısı. Bu yüzden, söz konusu Türkün de tarikatla kişisel bir ilişkisi olduğuna eminim. Yanında altı yaşlarında, tıpkı kendisi gibi giyinmiş, Zenci bir kölenin ilgilendiği bir çocuk vardı. Oğlanın hareketlerini izlediğimde babasıyla ilgili kanaatim güçlendi. Küçük oğlan, şeyhin yanına oturtuldu ve ayin boyunca dervişlerin her hareketini tam olarak taklit etti.

Tekkenin içinde boğucu bir sıcaklık ve iğne atılsa yere düşmeyecek bir kalabalık vardı; pencerelerimizin önünde bekleyen gençler, bu boşluklara geçmeye çalışan kalabalığı uzakta tutmak için sürekli çaba harcıyorlardı. Buradakilerden daha yakışıklı bir erkekler topluluğu görmedim; o ne parlak siyah gözler, biçimli alınlar ve bembeyaz dişler.

Sonunda, avluda yavaştan bir ilahi başladı ve dervişler, başlarında şeyhleri sırayla merdivenden çıktılar. Beyaz kuşak takmış, muhteşem bir yeşil sarık ve zeytin yeşili bir cüppe giymiş olan şeyhin dışında, özel bir kıyafetleri yoktu. Şeyh yirmi bir-yirmi iki yaşlarında solgun ve narin görünümlü bir adamdı. Babası iki yıl önce ölmüş; bütün derviş tarikatlarında şeyhlik babadan oğula geçtiği için, nice çileler çekildiğini görmüş kızıl kili-me oturma şerefine bu genç adam nail olmuş. Acı çekme ayinlerine başlamak üzere onu tekkenin üst kısmına kadar izleyen dokuz fanatik tarikat

mensubunun önündeki bu hasta görünümlü gencin insana dokunaklı gelen bir hali vardı. Şeyhin kılıme oturup avuçlarını yukarıya doğru açmasından sonra dervişler yere kapaklanıp alınlarını tozlu zemine gömdüklerinde, bu insanları hızla mezara götürmekte olan körü körüne inanış ve yanlış yönlenmiş şevk bende bir acıma duygusu yarattı.

Bu tarikatın ayinlerine Hristiyanları almak istememesindeki nedenlerden biri de, zikirlerinde Allah adının sık sık geçmesi olsa gerek; çünkü bu ad, bir gâvurun nefesiyle kirlenmiş bir havada asla ağızdan çıkmamalıdır. Bizim varlığımızla ilgili olarak vicdanlarının sesini susturan şey, tahta kafeslerin oluşturduğu engel ve gerçek anlamda tekkenin içinde bulunmayışımızdı herhalde.

Dua uzun ve kasvetliydi; şeyhin alçak sesli tekdüze ilahisi dışında çıt çıkmıyordu. Duanın sonuna doğru, ayine kendini iyice kaptıran müritlerin sayısı elliye bulmuştu. Duanın bitiminde, dervişlerin hepsi tekkenin içinde bir halka oluşturdular ve dört kıdemliden biri girintinin içine şeyhin oturması için bir kaplan postu serdi. Şeyhin, yüzü Mekke'ye dönük olarak alçak sesle ettiği duaya diğerleri boğuk inlemelerle katılıyorlardı. Şeyh az önce sözünü ettiğim yeşil şala sarındı ve kilim üstündeki yerine dönerek bütün canların tekrar ettiği bir tür ilahiye başladı. Ayaklarını altına alıp oturduktan sonra hepsi yavaşça öne arkaya sallanmaya başladı. Her harekette yeni biri aralarına katılıyordu. Bunlar, girişte yemenilerini çıkardıktan sonra yalınayak şeyhin önüne geliyorlardı; şeyh bir süre avuçları açık halde sessizce dua ettikten sonra sakalını sıvazlıyor ve adamlar da bir dizleri üzerine eğilerek onun elini dudaklarına ve alınlarına götürüyor, ardından halkada kendilerine bir yer buluyorlardı. Halka giderek öyle sıkışık hale geldi ki, insanlar birbirlerine iyice yapıştılar. Yavaşça öne arkaya sallanırlarken, tek bir vücut halinde hareket eder gibiydiler.

Ayinın burasında, kardeş tarikatın ayinine katılmak üzere yanında iki kıdemli dervişleriyle birlikte Mevlevi şeyhi içeri girdi. Onların girişiyle ilahi kesildi; genç Rufai şeyhi eğildi ve konuğunun elini öptü; azametli konuk da solgun delikanlının yanağını öperek karşılık verdi. Genç şeyh diğer iki konuğu da selamladıktan sonra, onları baş köşeye oturttu ve kendisi de yanlarına oturdu.

Yeniden başlayan ilahi bir süre sonra gittikçe hızlandı; arada bir Allah'ın adı zikredildikçe, kalabalıktan biri hu çekiyordu. Bu sesi ancak yabani bir hayvanın çığlığına benzetebilirim.

İşler bu durumdayken, ansızın bir ses "Allah İllallah!" diye bağırды ve güçlü kuvvetli bir adam kalbine ok yemişçesine kalktı, sonra başının üzerine düştü ve şiddetli bir kasılmayla yuvarlanarak kollarını göğsünde kavuşturmuş halde sırtüstü kaldı. Bütün bedeni ölü katılığına gibiydi. Sarığı düşmüş ve başının ortasından inen bir tutam saçı yere saçılmıştı; ağzı hafifçe aralık ve gözleri sabitti, kısacası, dehşet verici bir nöbet geçirir gibiydi. Ancak birkaç dakika geçtikten sonra canlardan ikisi yardımına koştu, yumruk olmuş ellerini çözdü ve duruşunu değiştirdi. Nihayet kendine hâlâ gelememiş derviş yerden kaldırıp, kırmızı kilime taşıdılar ve şeyhin önüne yatırdılar. Şeyh sakalını sıvazlayarak sağ elini göğsüne koydu; daha sonra da adamı ayıltmak için hep birlikte ellerinden geleni yaptılar; sonunda bunu başardılar ve adamı yeniden yerine oturtup kendi haline bıraktılar.

Aralıklarla hu çekmeler devam ediyordu, ilahilerin ritmi ve hareketlerin şiddeti arttıkça, bu zavallı yobazlar da delirmiş gibi bir hal almaya başladılar; ayinin belli bir yerinde, yeşil şallarını sol omuzlarına atmış dört can, birer birer şeyhin oturduğu yere doğru ilerlediler, burada yavaş ve gösterişli biçimde şallarını önce boyunlarına, sonra bellerine sarıp, sonunda mihrabın iki yanında ikişer ikişer yerlerini aldılar.

Kısa bir aradan sonra şeyh kalktı ve halkanın ortasına yürüyerek burada kendisi için serilmiş halıya oturdu, hemen arkasından iki çömezi geldi; hep birlikte tüyler ürpertici bir duaya başladılar. Genç şeyh ezgili, berak sesiyle bir cümle söyleyip duruyor, bütün canlar buna uzun bir inlemeyle cevap veriyordu: Defalarca tekrarlanan bu dua sadece ara sıra yabani, haşin bir hu sesiyle kesiliyordu; bu sesi çıkaran kişi başını geriye atıyor ve kollarını deli gibi havada savuruyordu.

Duayı uzun, alçak sesli bir figan izledi. Bu figan devam ederken, birkaç derviş ayağa fırlayarak, şeyhlerinin çevresinde halka oluşturan kardeşlerinin sarık, cüppe, tabanca ve yatağanlarını topladı. Daha sonra ayinin acı çekme bölümü başladı. Şeyh aralıklarla elini çırparak ilahinin ritmini hızlandırıyor; o yeşil kuşaklı dört çömezi duanın sözlerini söylerken can-

lar öne arkaya sallanıyor, sürekli inliyor, koronun sesiyle düşüp kalkıyorlardı. Hu sesleri birbirini izledikçe, şiddetli beden hareketleri etkisini göstermeye başladı; sonunda güçlü erkekler dört bir yanda can çekişircesine çığlıklar atıp inleyerek çocuklar gibi yere düşmeye başladılar. Bazıları onları tutmaya çalışanların elinden kurtulmak için debeleniyor, bazıları ise kolları, bacakları zangır zangır titrerken, bebekler gibi hıçkırarak ağlıyorlardı.

Böyle bir sahneye asla tanık olmamıştım; herhangi bir insanın, bile isteye bu yolunu şaşırmış zavallıların açıkça kendilerine yaşattıkları ıstıraplara katlanmasının mümkün olabileceğini düşünemezdim bile. İlahiler ansızın belli aralıklarla kesiliyor, ama inlemeler durmuyordu; sonunda, öylesine hızlandılar ve bunlara eşlik eden hareketler de öylesine şiddetlendi ki zavallı adamlar ikisine birden yetişemez oldular; pek çoğu harcadıkları çabanın büyüklüğü yüzünden nöbetler geçirmeye başladı.

Bu sıra dışı ve iğrenç gösteri üzerine yazdıkça, kelimelerin aslına sadık bir tasvir yapmaya hiçbir şekilde yetmeyeceğini hissediyorum. Uzun bir inlemeden, boğuk bir hıçkırığa ve yavaş, yükselip inen dalga benzeri bir hareketten, hızlı ve ani kasılmalara varan bu ayini bir çift akciğerin körük gibi solumasına benzetebiliyorum ancak. Katılanların yanak ve alınlarındaki kan iyice çekildi, gözleri donuklaştı ve ağızlarının çevresinde köpükler birikti; kısacası sahne barış ve sevgi dolu bir Tanrı'ya ibadetten çok, iblislerin âlemlerine benzedi!

Ayinin bu noktasında, küçük Arap davulları eşliğinde, Mevlevilerin çaldığı boğuk neylerin sesi işitildi. Baştan aşağı beyazlar giymiş, belinde siyah bir kuşak bulunan azametli bir adam şeyhinden gelen bir işaretle yerinden kalktı ve dönmeye başladı. Onu, kendi tarikatından iki kişi daha izledi; ilahiler sustu, ancak Rufai dervişleri müziğe kesik inlemelerle eşlik etmeyi sürdürdüler. Bu, çok uzun süredir yaşanmamış, son derece olağandışı bir durumdu ve her tarikatın bizi kendi yanına çekme endişesinden kaynaklanmıştı; ayini izlememize de zaten bu yüzden razı olmuşlardı.

Bu gösteriyi gene çok çarpıcı diğer biri izledi; defler ve davullar canlar arasında paylaşıldı; davulları ikinci, daha doğrusu bir iç halka oluşturan gençler çalıyordu. Bunların ortasında şeyh büyük bir zile vuruyordu. Gece bozkırda giden bir yolcuyu ürpertecek inlemeler, hu sesleri ve çığlıklar ga-

rip bir ahenk oluşturuyordu. Nöbet geçirenlerin debelenmeleri ve yabani çığlıkları tablonun dehşetini tamamlıyordu. Buna daha fazla katlanmak imkânsızdı; üç kişi daha Allah'ın kutsal adını bir şeytan ayinine yaraşacak seslerle haykıarak yere düşmek üzereyken kafesli odadan kaçarcasına çıktık.

Ertesi sabah Mevlevilerin şık tekkesini ziyaret ettik. şeyhin emriyle, oturmamız için bir halı kıbarca serildi; bir kez daha ayinlerini izledik. Canların sayısı ve binanın güzelliği nedeniyle Bursa'daki ayin Pera'dakinden çok daha pitoreskti. Ayinleri yabancılara ne kadar anlamsız ve sıra dışı görünse de, diğer tarikata büyük bir üstünlükleri var, o da gülünç veya iğrenç olmamaları. En kusursuz düzen, en dokunaklı ağırbaşlılık ve en güzel temizlik önde gelen özellikleri; önyargısız her insan için bu tekleden, dervişlere karşı acıma kadar saygı da duymadan çıkmak olanaksız.

*Geveze Berber–Gafil Yolcular–Uludağ–Erken Kalkış–Şafakta Kırların
Görünümü–Köylüler ve Yolcular–Güzel Manzara–Doğu Şehirlerinin
Tuhafılığı–Güçük Minareler–Düzlükler ve Sarp Kayahklar–Mola
Yeri–Dağa Çıkmanın Zorluğu–Manzara Değişiyor–Çölde Yemek
Sivil Kılavuz–Dağın Görüntüsü–Karlar ve Güneş–Yorucu Yatır
Ziyareti– Yoğun Sis–Dondurucu Soğuk–Kuşbakışı Manzara–Tütün
Çubuğu– Dev Mezarı–Damsız Kulübe–Apolyont Gölü–Yabani
Güller–Tehlikeli İniş–Felsefeye Düşkün Kılavuz–Dağlarda Fırtına
Kılavuz Yanılınca– Mutlu Keşif–Fırtına*

Şakacı bir berberle ilgili bir anekdot işitmiştim. Usturası tam müşterinin çenesindeyken, kurbanını yabancı diyarlara yolculukları üzerine sorguya çekmeye başlamış. “Galiba bir subaysınız, efendim. Hiç Mısır’da bulundunuz mu?” “Evet.” “Sahi mi? Belki piramitleri de görmüşsünüzdür, ha?” “Evet.” “Belki Yunanistan’ı da biraz gezmişsinizdir, efendim, değil mi?” “Biraz.” “Güzel yermiş Yunanistan; Atina filan. Yoksa yarımadada da savaştınız mı?” “Bir iki kez.” “İspanya büyüleyici ülkeymiş diye duydum, efendim; Gil Blas’ın yazdıklarını okumuştum, insana iyi bir fikir veriyor doğrusu. Portekiz’de portakal bolmuş. Öyle mi?” “Bol.” “Ne güzel: Gerçekten en sevdiğim meyvelerden biridir. Doğu veya Batı Hint adalarında görev yaptınız mı, efendim?” “İkisinde de.” “Sahi mi! Anlaşılan esaslı bir gezginsiniz. Kuşkusuz Paris’i de görmüşsünüzdür, değil mi?” “Hayır.” “Hiç Paris’e gitmediniz mi yani?” diye haykırmış köpüklerin ve gevezeliklerin adamı: “Fransız metropolünü görmediniz demek! Vah vah, desenize hiçbir şey görmemişsiniz!”

Benzer şekilde, Doğu’da seyahat etmiş, Avrupa yakasında paşalarla sofraya oturmuş, Asya yakasında beylerle pilav yemiş, saraylar görmüş, Boğaz’ı boydan boya hızlı kayığıyla geçmiş, bütün Türkiye’yi ve Mısır’ın yarısını gezmiş, fakat yurduna Uludağ’ın zirvesinde bir çubuk tüttürmeden dönmüş kişi buralıların gözünde “hiçbir şey görmemiş” sayılıyor.

Elbette benim bu gafil yolculardan biri olmam söz konusu değildi; haziran ayının 11’inde (vaktinden en az iki ay erken), sabah dörtte atlar ka-

pımızdaydı; elimden geldiğince uykumu açmaya çalışarak, Rum bir bey, hizmetkârımız ve bir kılavuz eşliğinde tanrıların dağına doğru yola çıktım. Engin bilgisiyle geziye keyif katacak biri olan bu beyin sevimli ailesiyle daha önceden dostluk kurmuştuk.

Gün henüz ağarmamıştı; sis dağların etrafını çelenk gibi sarmış, sanki kakım kürküne bürümüşü. Sık bitki örtüsünün üzeri kırağıyla kaplıydı. Uyuyan şehrin dış mahallelerinde tek tük köylülerle karşılaştık; bazıları omuzlarında yaklaşık iki metre uzunluğundaki tırpanlarıyla yürüyor, bazıları yuvarlak tahta kürekler taşıyor, bazılarıysa Bursa'da yetiştirilen milyonlarca ipekböceğini beslemek için kesilmiş dut dallarını yükleyecekleri hayvanların önünde gidiyorlardı. Bu böcekleri beslemek için çalıştırılanların sayısı hayli kabarık olsa gerek; bir gün şehrin kapısından girip penceremizin önünden dut balyaları taşıyarak geçen iki yüz kadar at, katır ve eşek saymıştık. Geniş ovanın her yıl neredeyse gövdesine kadar budanan ağaçlarla kaplı olduğu düşünülürse, tüketimin ne boyutta olduğu anlaşılabilir.

Şehrin az ötesinde, iki adamın güttüğü, üstlerine kırmızı battaniyeler örtülmüş bir katır sürüsünü geride bıraktık. Yanlarında hizmetkârları, atla dağdaki bir evliya'yı ziyarete giden üç Türk beyefendi onları izliyordu. Bir saatlik yol kat ettikten sonra, hâlâ ara sıra rastladığımız tomruk yüklü katırları saymazsak, kırlar tamamen bize kaldı.

Şehirden çıkar çıkmaz tırmanışa başlamıştık. Yolun bir yanında, komşu iki dağdan çağıldayarak gelen kaynar suların aktığı bir hendek sınır oluşturuyordu. Dar, iki atın yan yana geçemeyeceği kadar dar bir keçiyolunu izleyerek, sık dökülmüş bodur meşe ve fındık ağaçlarının arasından geçtik; tepenin alçak zirvesinde durup ovayı ve Bursa'nın minarelerini seyrettik.

Yol keskin bir dönüş yaparak bizi fındık ağaçlarından kurtarıp hızla tepeye çıkardı ve bir sonraki tepenin eteklerine ulaşınca kadar atlarımızın kayıp tökezlemesine neden olan kayalık bir arazinin kucağına attı. Burada manzara güzelleşmeye başladı: Arkamızda kalan şehir dağlarla çevrili halde harita gibi gözler önüne serilmişti. Başka hiçbir ülkede görmediğim güzellikte birbiriyle kaynaşmış yapılar ve ağaçlar en az İstanbul'daki kadar etkileyiciydi.

Hemen hemen her evin bir bahçesi var; bahçesi olmayanların da sıcağın altında toplanmış bir yüksek ağacı mutlaka oluyor. Doğu şehirlerine tepeden baktığınızda, Avrupa şehirlerini tümünden cazibesiz hale getiren dam ve bacaların tekdüzeliğinden çok uzak olduklarını görürsünüz. Evler sanki sık bir koruluğun içinden bitivermiş gibi; güneş ışığının yaladığı parıltılı camlar yaprakların arasından ışıldıyor ve rüzgâr esnek dalları araladığında ortaya kâh heybetli bir kapı kâh zarif bir çardak çıkıyor. İnsan bu manzarayı hiç usanmadan uzun uzadıya seyredebilir. O sırada durduğumuz noktadan Bursa'yı olduğu gibi görebiliyorduk. En dikkat çekici yapı, sislerin arasından fırlayan, mermer beyazlığındaki Uluca-mi'yd. Gündük minareleri, İstanbul'da mavi gökyüzüne azametle yükselen, kalıbı periler tarafından dökülmüş gibi duran, hafif, ince ve uzun minarelerin birer karikatürüydü sanki. Zarafetlerini, Bursa'da sağlam yapıların bile çatılarını uçuracak kadar şiddetle esen rüzgâra kaptırmış olmalı. Camiyi üzerinde metal mum söndürücülerinin durduğu mumdan devlere dönüştüren orantısız kurşun kubbeler de tablonun kabalığını artırıyor. Hemen yakınlarda nehir, beyaz çakıl taşlı yatağında köpürerek akıyordu; uzaklarda, mor bir renk almış, bulutlarla taçlanmış dağ silsilesi görünüyordu.

Atlarımızın ön ayaklarının bir iki adım ötesinde, bodur meşe ve ladin ağaçlarıyla örtülü dik bir yar iniyordu; göremesek de sularını yarın dibine doğru kükreyerek akıtan bir çağlayanın sesini işitebiliyorduk. Bu yarın öte tarafında yükselen heybetli dağın zirvesinde bulut gibi yoğunlaşmış sisi delen köknarlar binlerce nokta gibi gözüküyordu. Önümüzde yükselen kayaları aşmak zorundaydık; taşlardaki yarıklardan, düğüm gibi dolanmış köklerini şarıl şarıl akan suların beslediği ağaçlar çıkmıştı. Atlarımız sulara bastıkça, üzerimize su zerrecikleri yağıyordu. Bir süre sonra, taze otlarla kaplı, akça ağaçların ve dişbudakların gölgelediği bir çayırığa çıktık. Yaprakların arasından tahtalı güvercinlerin cilveleşme sesleri geliyor, zümrüt kadar yeşil ve parlak çekirgeler çiçekten çiçeğe sıçırıyorlardı.

Burası yolcular için bir mola yeri ve doğrusu, durmadan geçmek haksızlık olurdu. Dünyada bundan daha güzel bir yer az bulunur. Çekiciliklerini artırmak istercesine gür otların arasından fırlamış bir iki soğuk gri kayanın yanında, çevremizi saran dağ manzaralarını seyrederek dinlendik.

Önümüzde uzanan vahşi ve zorlu yol düşünülünce, bu dinlenme fırsatını pek az kişi tepirdi sanırım.

Başına ve de bileğine güvenmeyen biri sakın ola Uludağ'a çıkmaya kalkışmasın. Yüzlerce metre derinlikteki uçurumun kenarında başı dönmeden duramayan bir kişi, bazen akan suların oluşturduğu bir kanaldan veya çıkıntı yapmış kayalardan geçmek zorunda kalacağı, bazen genişliği otuz santimi bile bulmayan bir keçi yolunda nasıl at sürebilir? Sinirleri bundan daha çok yıpratacak veya ürkekleri rahatlatmaktan bu kadar uzak bir yolculuk düşünülemezceğinden, bu gibi insanlar için *le jeu ne vaudra pas la chandelle* [atılan taş ürkütülen kurbağaya değmez]. Kimi zaman bیلardo masası yüksekliğinde ve büyüklüğünde yassı bir kayayı aşmanız gerekiyor ve kayadan aşağı atladığınızda atınızın gömüldüğü çamur dizlerinize kadar yükseliyor; tomruk yüklü katırlarla çarpışmamak için yolun kenarına tırmanıyorsunuz; inerken atınız otların arasında kocaman yılanlar gibi kıvrılıp bükülmüş ağaç köklerine takılarak tökezliyor; bir anda kaçacak yer bulamadığınız bir ağaç dalı sizi neredeyse eyerinizden düşürüyor ve sonra, kendinizi atınızın üzerinden atlamayı reddettiği bir dereye sıırıslıklam buluyorsunuz. Belli ki tanrılar konuk ağırlamaya hiç de meraklı değil.

Tırmanış zorlaştıkça manzara tümünden değişti. Heybetli köknarlar berrak gökyüzüne doğru yükseliyordu. Tepeyi aşıp dönünce karşımıza çıkan düzlükte dağınık halde üst üste yığılmış kayalar büyük bir şehrin kalıntılarını andırıyordu. Yer yer, düşen bir yıldırımla gövdesi kömür haline gelmiş bir ağacın beyaz, yapraksız dalları parlıyordu. Başımızın üzerinde kartallar ve akbabalar daireler çiziyor, kayaların arasında guguk kuşları birbirlerine sesleniyorlardı. Bazen uzaklardan bir ayının pes perdeden homurtusu işitiliyordu. Bundan daha vahşi bir sahneyi hayal etmek bile zor.

Az sonra girdiğimiz köknar ormanı, ortasından berrak bir derenin aktığı küçük bir düzlükle kesildi. İçinde alabalıkların kaynaştığı dere suları, geçişlerine engel olan taşların üzerinden binlerce minik şelale oluşturarak dökülüyorlardı. Burada durup kahvaltımızı yaptık. Menekşe ve yabani sümbüllerin arasına, körpe otların üstüne oturarak kaliteli Rum şarabımızı Uludağ'ın sularında soğuttuk. Yolcular genellikle atlarını bu noktada bırakıp dağın zirvesine yürüyerek çıkıyorlar; fakat güler yüzülüğümüz, yu-

muşak sözlerimiz ve hepsinin ötesinde fazladan bahşiş vaadimiz sayesinde günlünü kazanabildiğimiz kılavuzumuz, atlarının bacaklarını ve bizim de boyunlarımızı riske atma pahasına, hayvanların çıkabildiği yere kadar gitmeye razı oldu.

O ne kahvaltıydı! Zeki Rum dostumuz keşfetmeyi umduğu madenlerden söz etmeye başlamıştı bile. Ben ise giysimi güzel yabani çiçeklerle süslüyordum. İriyarı Türk bütün dikkatini haşlanmış yumurtalara ve *caviare*'a [havyara] vermişti; hizmetkârımız da dereye gidip gelerek bize bardaklarda, eritilmiş topaz gibi parıldayan soğuk şarap taşıyordu.

Önümüzde her yarığı ve oyuğu karlarla örtülmüş dağ yükseliyordu. Yoğun duman dağın zirvesinde bir sorguç gibiydi. Zirvedeki karlar erimişti, fakat güneşin altında göz kamaştırarak parlayan kayağantaşlar karın beyazlığını aratmıyordu. Kayaların yanında, hiç kalkmayan karın ağırlığı altında bodur ve güdük kalmış ardıc ağaçları yetişmişti. Toprakтан dikine değil de, sürünerek çıkar gibi bir halleri vardı. Kozalakları, iğne yaprakların altında pembe pembe parlayarak bir sanat eseri etkisi yaratıyordu. Gene de ihtişamının ve ululuğunun unutturamadığı bir kaygıyla tepeye bakmaktan kendimi alıkoyamadım. Haziran ayında bir kadının zirveye çıkmasının imkânsız olacağı söylenmişti; şimdiden altı yedi kilometrelik vahşi bir tırmanışı geride bırakmıştım. Önümde ise yolun yaklaşık iki kilometre sürekli tırmanmayı gerektiren zorlu kısmı kalmıştı; Chartreux Çölü'nde gösterdiğim dayanıklılığı hatırlayarak yoluma devam etmeye karar verdim.

Sepetimiz toplandı, eyerlerimiz sağlamlaştırıldı ve küçük dereyi aşarak bir kez daha tırmanmaya başladık. Kayaların üstünden geçip, dokuz şelaleyi geride bıraktıktan sonra kendimizi neredeyse dik açı yapan zirvenin dibinde bulduk.

Muhteşem bir manzaraydı! Öğle güneşi uçsuz bucaksız karın üzerinde parlıyor, güneşin sıcaklığına gönülsüzce yenik düşen yerlerde eriyen karlar binlerce derecik oluştuyordu. Dağın sislerle taçlanmış en yüksek tepesi mavi gökyüzüne vakarla yükseliyordu; dağ silsilesinin fırtınalarla oluşmuş sarp ve çıplak sivrilikleri yüzyılların oyduğu, karla dolu girintilerin yukarısında uzanıyordu. Aşağılarda kalan şelalelerin çağlıtısı ve kayalık burnu aralıklarla yalayan rüzgârın sesi dışında çıt çıkmıyordu.

Atımdan inip dizginleri kılavuza uzattığımda, kendimi bir yaş daha gençleşmiş gibi hissettim!

Bu yolculukta ne kadar yorulduğumu asla unutmayacağım; yamru yumru ardış kökleri ve bir adım ilerlediğimizi sanırken, ayaklarımızın altından kayarak, bize haince altı yedi adım kaybettiren gevşek taşlar üstünde kilometrelerce tırmanmıştık. Sonunda kayalığın ucuna vardık; işte dağa çıkmıştık ve sabah geçtiğimiz yerlere bir vadiye bakar gibi yukandan bakıyorduk. Ama işimiz henüz bitmemişti: En heybetli zirve, Jüpiter'in tahtı önümüzde çabalarımızla alay edercesine yükseliyordu. Zirve ile durduğumuz yer arasında derin bir yar vardı; önce inecek, sonra yeniden tırmanacaktık: Kayanın üzeri bir iki metre derinliğinde karla örtülüydü; ayaklarımız gevşek taşların arasından karlara gömülüyordu; ısıracı bir soğuk vardı; içinde bulunduğumuz zorluğu iyice artırmak istercesine, aşağıdaki vadi-den yükselen yoğun buhar, yanmakta olan bir dünyanın olanca dumanı gibi genzimize doluyordu.

Son derece korkunç bir durumdu! Kat kat sisin içinde, gölgeler birbirinin üzerine biniyor, arkadaki boşluğu gizlemek istercesine dağı çevreleyen soğuk, gri, yapışkan dumandan başka hiçbir şey görülüyordu. Uçurumun kıyısında durup bu gizemli bulutu seyretmenin ürkütücü bir yanı vardı; akıl almaz boyutları, elle tutulamaz dokusu, hep asılı duruşu, koyu ve yoğun griliği hayal gücünü zorluyordu. Bulutun durmadan değişen şeklini izlerken zihnim yorulmuştu; yanımdakiler beni tutup çekmeselerdi, sırf bu yorgunlukla düşüp bayılabilirdim.

Dağda fazla oyalanmamamız konusunda uyarılmıştık, bu yüzden birkaç dakika sonra yeniden yola koyulduk. Ara sıra sis dağılıyor, epey aşağımızda kalmış tepeleri, vadileri, dereleri ve ormanları görmemize fırsat veriyordu; ama ardından bunlar sanki bir perinin sihirli değneği dokunmuşçasına, bir anda gözümüzün önünden siliniveriyordu. Yeni bir sis dalgası yükseliyor ve her şey yeniden kaosa bürünüyordu.

Sonunda tütün çubukları yakıldı. Fırtınaya yakalanmış yolcuların sığınması için yapılmış damsız bir kulübenin yanında, Dev Mezarı üzerinde, yani Uludağ'ın en yüksek noktasında durduk. Bu kulübe bir kuyu gibi, yüzeyin altına doğru kazılmış. Öyle ki, bu aldatıcı sığınağa güvenen baht-

sız bir yolcu, dağda sık sık görüldüğü gibi, şiddetli bir yağmur yağdığında pekâlâ boğulup gidebilir.

Arkamızda her şey sislerin arasındaydı; aşmış olduğumuz dağ silsilesi önümüzde uzanıyordu; çok çok uzaklarda, neredeyse ufuk çizgisiyle kaynaşmış halde Apolyont [Ulubat] gölünü seçebiliyorduk. Tepelerin arasındaki bataklıklardan yükselen sisin, şelaleler boyunca kıvrılarak yolumuzu kapladığını görebiliyorduk. Köknarların geniş dalları perdeleniyor, dağın silüeti seçilmez oluyordu. Kaybedecek zamanımız yoktu. Geniş bir yolun rahat yolcuları değildik, yerimizi anlamak için başvurabileceğimiz herhangi nirengi noktası yoktu. Vahşi tabiatla her şey birbirine benziyor: Sislerin arasından görünen soğuk gri bir kaya yığını bir diğerinden ayırt etmek olanaksız; bir çağılayan öbürünün aynıymış gibi görünüyor; bir tepeyi karanlığa boğan orman, karşı tepeyi gölgeleyenle aynı kasveti uyandırıyor. Dolayısıyla, bu kuş uçmaz kervan geçmez yerde uyumak durumunda kalmamak için, sisin iyice çökmesini beklememenin daha uygun olacağına karar verdik.

Çıktığımız yoldan inmemiz söz konusu değildi; çünkü belli bir yükseklığe çıktıktan sonra, zirve boyunca epey yürümüştük. Kayanın diğer yüzünden daha kısa bir iniş vardı, ama son derece tehlikeliydi; ne yapacağımıza karar vermek üzere kafa kafaya verdik –yorgunluk ve zaman kaybı mı, yoksa bir kaza olasılığı mı? Zaten iyice yorulmuştuk ve ayaklarımız ağrıyordu; ama asıl göze alamadığımızın bitkinlik olduğunu birbirimize itiraf etmeksizin, sisin böylesine hızla çöktüğü bir ortamda vakit kaybetmenin tehlikelerinden bilgece söz ettik ve buna karşı bir tedbir olarak uçurumdan aşağıya inmeyi kararlaştırdık.

Dağın tepesinde, fırtınaların ve zamanın etkisiyle altı oyulmuş kayalığın ne kadar sarp olduğundan söz etmiştim. Aşağıda birikmiş karların arasında, yerlerinden kopup yuvarlanmış, koyu gölgeler oluşturan dev kayalar yüzeyin pürüzsüzlüğünü bozuyor, uçurumun derinliğini gözler önüne seriyordu.

İşte inmeyi kararlaştırdığımız nokta burasıydı: Başarılı bir sporcu ve Doğu'nun baş döndürücü dağlarına alışık olan arkadaşım önden gidiyordu; bana başarmak için gereken tek şeyin sağlam sinirler olduğuna dair teminat verdiğinden, duraksamadan onun ardından ilerledim. Dağın zir-

vesindeki kayalığın kenarına oturduk ve oradan sadece ayaklarımızı basacak genişlikteki bir kaya parçasına doğru yavaşça kaydık. Bir yanıımızdaki doğal duvarda çıkıntı yapan taşlara sıkıca tutunarak ve diğer yanıımızdaki uçuruma bakmaktan özenle kaçınarak aynı şekilde inmeyi sürdürdük. Üç kez tekrarladığımız bu tehlikeli serüven, yolumuzun en zor kısmını atlattığımızı sağladı; çünkü yeterince genişleyen kaya artık taştan taş geçmemize izin veriyordu. Sonunda kar sınırına ulaştık.

Derinliğini hesaplamamız mümkün olmadığından, yolumuzu epey kısaltacak olsa da karlara dalmaya kalkışmadık. Dizlerimizin yarısına kadar kara battığımız içerlek yoldan dolaşarak, delidolu bir anında Vulcanus'un gazabına uğramış gibi duran ufalanmış kayalarla dolu, eriyen karların oluşturduğu bataklık bir alana ulaştık. Islak ve yorgun ayaklarımızın bizi hafif bir tırmanıştan sonra sürüklediği toprak parçası, bir çiçek bahçesi kadar parlak ve sevimliydi. Burada açtığını gördüğüm yabancı çiçeklerin tümünü saymaya kalksam, kitabımın bu sayfası bir çiçek kataloğuna döner. Yorgun olmama rağmen, bir İngiliz bahçesinden toplananları aratmayacak bir demet çiçek toplamadan geçemedim.

Yarım saat sonra, atlarımızın ve kılavuzumuzun beklediği kuytu çayırığa vardık; indiğimiz yeri gösterdiğimizde, cesaretimizin ödülü adamın horgörölü bir acımayla bize bakarak söylediği "iki çılgın ecnebi" lafı oldu.

Çabucak birer bardak şarap içerek atlarımıza binmiştik ki iki gök gürültüsü art arda dağların tepelerinde yankılandı ve acele etmemiz gerektiğini hatırlattı. Ne yazık ki, Uludağ ile Bursa arasındaki yolu adım adım kat etmekten başka çaremiz yoktu. Yapabileceğimiz tek şey, eve doğru yolculuğumuza bir dakika daha gecikmeden başlamak, bir de kaybolmadan ve ıslanmadan eve varabilmek için dua etmektir. Ve az sonra "dere tepe demeden" yola düzülmüştük. Yarım saat içinde çöken sis bizi öyle bir sarmalamıştı ki birbirimizi bile göremiyorduk. Kılavuz önde, ne yaptığını bilen birinin kararlılığıyla atını sürüyordu; doğanın bir kaptisiyle akıntının yol değiştirmiş olduğu kuru bir dere yatağına varıncaya kadar içimde herhangi bir kuşku uyanmamıştı; fakat burada kılavuz, uzunca bir süredir yabancı ve yeknesak ezgisiyle kulaklarımıza çekmekte olduğu ziyafeti ansızın kesti ve eyeri üstünde dönerek usulca "Kaybolduk" dedi.

Bir an kimseden çıt çıkmadı. Hepimizin böyle bir olasılığı aklından geçirmiş olması, durumumuzu daha sevimli kılmıyordu. Ne yapılılabirdi? İlkın kılavuz fazla sağı düştüğümüze karar verdi ve ona uyarak atlanmızı ters yöne çevirdik; bu sefer, dumanların arasında kayaların oluşturduğu duvar önümüze bir kale gibi dikildiğinde, gene doğru yolda olmadığımızı itiraf etti ve fazla sola düşmüş olduğumuz yolundaki fikrini belirtti. Aynı derecede başarılı bir dönüş daha yaptık. Kılavuzun kafası iyice karışmıştı; bu arada sis çevremize giderek daha hızlı ve daha kalın çöküyordu.

Sonunda arkadaşım yüksek sesle bağırarak gibi bir çare ortaya attı; böylece yakınarda gezinen bir çoban veya keçi sürüsü varsa, bilgi ve yardım alabilecektik. Avazımız çıktığı kadar haykırdık; ne var ki sis seslerimizi soğuracak kadar yoğundu; uzaklardan bizi kimsenin duyamayacağını farkındaydık. Uzun ve yorucu bir yarım saat geçirdikten sonra, tam yardım bulmaktan ümidimizi kesmişken, sislerin arasından kocaman bir köpek belirdi. Hiddetle havlıyor olmasına karşılık sesi bize müzik gibi geldi; demek yakınarda bir dağcı vardı. Aynı anda sis kısmen kalktı ve kılavuz bir sevinç çığlığı atarak önümüzdeki dik bayırdan çabucak indi; bir anda kendimizi köknar ormanının kenarında, sabah izlemiş olduğumuz katır patikasında bulduk.

Sisin kısmen dağılmış ve yaşadığımız zorluğun sona ermiş olmasından ötürü birbirimizi kutlamaya ancak vakit bulmuştuk ki, yılankavi bir yıldırım bir saniyeliğine çevremizdeki vahşi sahneyi tümüyle aydınlattı. Aynı anda, o güne kadar işittiğim en yüksek perdeli ve en uzun gök gürültüsü koptu; kayalar birbiri ardına bu sesi kaptı ve bize geri gönderdi; şimşegin yankıları ovaya doğru giderek söndü.

Berbat bir andı! Ürkünmüş hayvanlar aniden kaptırsız kaldılar ve korkuyla titremeye başladılar; ancak paniğe kapılacak zaman değildi; çünkü korkunç gök gürültüsünün ve çakan şimşegin marifetiyle, asılı duran bulut nicedir hapsedtiği suyu üzerimize boca ediverdi. Buna yağmur diyemiyorum; sanki başımızın üstündeki gök delinmişti ve anında iliklerimize kadar ıslandık. Dağlardaki dereler çağlayanlara dönüştü, yol kenarındaki bütün çeşmeler (ki boşalmış ağaç gövdelerinin olduğu ormanlıkta bunlardan bir sürü vardı) yalaklarından taştı. Geçerken çarptığımız dallar sallandı.

nınca, yapraklarından kocaman damlalar dökölüyordu; dağın dört bir yanından koca koca kayalar yuvarlanmaya başlamıştı; kısacası, Salvator Rosa'nın kalemine ilham veren fırtına kadar vahşi bir fırtınaya yakalandık. Durmadan şekil değiştiren sisler alaca karanlığın kasvetini derinleştiriyor, havaya daha da büyük bir dehşet katıyordu.

Yolda geçirdiğimiz on üç saatin ardından Bursa'ya aç ve bitkin ulaştık; ama bütün çektiklerimize rağmen, Uludağ'ın zirvesinden gördüğüm tanrısal manzarayı lüks içinde geçireceğim bir aya değişmezdim. Howitt, dindar ve şiirsel kişiliğinin ateşiyle şöyle haykırır: "Tanrı'ya şükür ki DAĞLAR var!"

*Bursa'nın Ermeni Mahallesi–Katolikler ve Ayrılıkçılar–Ermeni Kilisesi
Çirkin Azizler–Piskopos Mezarlığı–Kemerli Yollar–Özel Okul
İpekböceği Yetiştiriciliği–Avrupa ve Asya Sistemleri Arasındaki Farklar
Üretilen Malın Rengi ve Miktarı–Dut Korularının Görüntüsü*

Bursa'nın Ermeni mahallesinde bin kadar hane varken, Katolik ailelerin sayısının elliye bile ulaşmaması oldukça ilginç. Bu yüzden küçük inşa edilmiş, özel bir evin bitişiğindeki bir şapelden ibaret olan ibadethaneleri kayda değer bir yapı değil. Ayrılıkçıların kilisesi ise aksine gayet şık bir yapı. İki mezhep arasındaki inanç farklılığı tek bir noktadan kaynaklanıyor: Ayrılıkçılar İsa'nın ikili özünü inkâr ediyorlar, bu yüzden de aynı azizlere taptıkları, aynı din şehitlerinin yaralarına gözyaşı döktükleri ve sayısız adıyla aynı Bakire için altarlar yaptıkları halde, daha katı inançlı biraderleri tarafından kendi kiliselerinin inançlarına karşı geldikleri gerekçesiyle reddedilmişler.

Bursa'nın Ermeni Kilisesi çok zarif. Bir uçtan öbürüne uzanan altar beyaz mermerden, cam gibi cilalanmış ve üç bölmeye ayrılmış. Sıralardan basit bir parmaklıkla ayrılıyor ve büyük bir zevkle düzenlenmiş. Papazlık levhasının üzerine içlerinde beyaz zambaklar bulunan vazolar serpiştirilmiş. Çatıyı on tane güzel sütun destekliyor ve zemin, camilerde olduğu gibi, zengin halılarla kaplanmış.

Portreleri kafesli galerinin dibine kadar Felemenk çinileriyle kaplı duvarları süsleyen azizlere çok haksızlık edilmiş doğrusu. “İlahi insan yüzünün” böylesine gülünçleştirildiğini daha önce görmemiştim hiç! Bir zamanlar, kendi özel mabedini süsleyen Meryem Ana'ya âşık olmuş genç duygusal bir İtalyanla ilgili bir hikâye duymuştum. Bursa Ermeni Kilisesi'ndeki azizler topluluğunun önünde ancak o huşuyla diz çökebilirdi herhalde; çünkü bunlar bir sanatçıyı karabasanlara uğratabilir! Resimlerin altında duvarlara, renkli taşların kakıldığı beyaz mermer haçlar yerleştirilmiş; koridorun ortasında üstü güzel firuzelerle süslü seyyar bir altar duruyor ve bunun hemen üzerine asılmış korkunç bir St. Joseph tasviri, gümüş muslin bir perdenin altından bütün çirkinliğiyle adeta sırtıyor.

Kilise üç taraftan tonozlu ve kemerli yollarla çevrili. Mermer kaplı ve kısmen halı döşeli bu yolların hepsi birer altarla son buluyor. Sağ taraftaki kemerli yol, piskoposların gömüldüğü yer; burada incelikle oyulmuş yassı mermer taşların altında yatıyorlar. Güzel bir çeşmenin bulunduğu sol taraftaki kemerli yol, kiliseye ait kutsal eşyanın saklandığı bölüm; kilisenin diğer ucundaki yol ise donuk renkli bir Meryem ve perişan durumdaki bir azizler topluluğu tasvirleriyle süslenmiş. İnananlar burada ince mumlar yakıyorlar; ortalık bunların artıklarıyla dolmuş. Piskopos sarayının pence-relerinden bir kısmının görüldüğü kadınlar galerisi şık ve geniş. Saray yaklaşık bir yıl önce muazzam paralar harcanarak inşa edilmiş.

Kiliseden özel okula geçtik; burada, tek bir öğretmenin gözetiminde üç yüz oğlan ödevlerini yapıyorlardı. Bu beklenmedik ziyarete rağmen, tek bir merak fısıltısı bile işitmedik; bir ressamın portresini yapmak isteyeceği ak sakallı bir muhterem olan öğretmen, içeriye girmemizle birlikte ayağa kalktı ve bizi nezaketle salonun diğer ucundaki rahat sedire buyur etti. Bütün bina tertemiz, pırıl pırıldı; tahta döşemeli zemin, altı yüz minik çıplak ayağın sürekli sürtünmesiyle, cilalanmış gibi parlıyordu.

Değişik camilere dağılmış oldukları için Bursa'da eğitim gören Türk çocukların sayısını saptayamadık. Başpiskoposun yokluğunda bizim rahatımız ve keyfimizle ilgilenen Rum papaz, Bursa'daki Rum nüfusunun nispeten kalabalık olmasına karşın, okullarında ancak elli öğrenci olduğunu söyledi. Bununla birlikte, Rum ve Ermeni kiliselerine bağlı, serbest okul veya kolej denen ikinci bir kurum daha var. Öğrenciler okulu bitirdikten sonra buraya girerek papazlığa ve ticaret hayatına hazırlanıyorlar.

Gezimizin daha sonraki hedefi, Bursa'da olağanüstü miktarda ipek üreten ipekböceklerinin yetiştirilme tarzını incelemektir. Avrupa'ya ham-madde ihraç eden bir Fransızın imalathanesini ziyarete gittik. İpeklerin kirli beyaz rengi bana şaşırtıcı geldi ve yetiştiricilerin bütün çabalarına rağmen, başka bir renk elde etmeyi nadiren başarabildiklerini öğrendim. Böceklerin farklı nitelikleri ve bembeyazdan koyu kahverengiye kadar değişik renkleri var; ayırt etmeksizin hem kara hem de beyaz dut yapraklarıyla besleniyorlar, ama gene de farklı renklerde ipek üretemiyorlar. En tecrübeli yetiştiriciler Bursa çevresindeki ağaçların çoğunu oluşturan yabani beyaz du-

tu kesinlikle tercih ediyorlar. İpek ilk eğrildiğinde açık, gümüşümsü, parlak bir renkte; fakat buraların yüksek mineralli suyuna daldırılınca, parlattısı sönüyor ve sözünü ettiğim donuk, kirli renge bürünüyor. Yüzlerce kilo ipekten, ancak bir iki kilonun sarı renkte çıkmadığı söylenir.

Asyalıların ipekböceği yetiştirme tarzı Avrupalılarınkinden tamamen farklı. Hesaplara bakılırsa, bu yöntemin hem sonuçları daha kârlı, hem de işlemleri daha basit. Böcek, ellenmekten nefret ediyor; oysa günlük olarak beslendiğinde ve önceki günden kalan kuru yapraklar toplandığında, bu kaçınılmaz oluyor. Temasın verdiği rahatsızlık böceği uyusuk hale getiriyor ve büyümesini geciktiriyor. Asyalılar böcekler asla dokunmuyorlar; böcekler yumurtadan çıktığında, üretim bölmesinin zemini yaklaşık sekiz on santim kalınlıkta kat kat dut yapraklarıyla kaplanıyor; böcekler bunların üzerine yatırılıyor ve ilk uykularına dalana kadar rahatsız edilmeden yaprakları yiyorlar. Daha sonra, üstlerine ilkinen benzer tarzda taze dallar örtülüyor; böcekler yavaş yavaş bunları yiyor ve bir sonraki dönüşümlerine hazırlanıyorlar. Bu işlem, böceğin her kabuk değiştirmesinde olmak üzere, dört kez tekrarlanıyor. Böceğin ipek üretmeye başladığı görülür görülmez, yaklaşık bir metre uzunluğunda, alt yaprakları koparılmış dallar, dut yapraklarının aralarına sık diziler halinde –tabir caizse– dikiliyor. Burada böceklerin yerleşip ipeklerini ürettikleri minicik bir orman oluşuyor. Odadaki her gedik, hava girmesini önlemek için özenle tıkanıyor ve gece gündüz sürekli köz halinde kömür bulunduruluyor.

Yetiştirme tarzının ipeğin rengi üzerinde etkisi olup olmadığını anlayamadım, ama bunun denemeye değer bir yöntem olduğunu düşünüyorum. Bu yöntemle ürün miktarı büyük ölçüde artıyor ve yetiştiricilerin harcadığı emek azalıyor. Bursa civarında, ipekböcekleriyle dolu birkaç bölmesi olmayan ev yok gibi bir şey. Üretilen ipek, şehirde azımsanmayacak bir sayıyı bulan eğiricilere veriliyor. Geniş alana yayılmış dut koruları, yazın en sıcak zamanlarında, ağaç dallarının tek bir yaprak kalmamacasına kesilmesi nedeniyle, çekirge afetine uğramış tarlaları andırıyor.

*Kadı Eşi–Garip Gelenek–Haize Hanım–Odalık–Kadı–Gürültülü
Eğlence –Tantanalı Yatak–Kaşmirler–Kıyafet–Varlıklı Türklerin
Sınırsız Misafirperverliği–Rakkase Kız–Zerrin Hanım–Tezat*

Çekirge kadısının hanımı ilk oğlunu doğurmuştu; aynı akşam ondan bir davet alınca, biraz da şaşkınlıkla bunu kabul ettim. Böyle bir zamanda kendisini konukların akınına maruz bırakmasından duyduğum hayreti ona ifade ettiğimde, bunun varlıklı Türklerin hanımları arasında yaygın bir gelenek olduğunu, ilk oğlunun doğumundan sonraki yedi gün boyunca gece yarısına kadar misafir kabul edeceğini öğrendim. Bu vesileyle, trousseau'larının [çeyizlerinin] en değerli parçalarını sergiliyorlar.

Haize Hanım on altı yaşında, çok güzel ve çok budala bir genç yaratıktı. Kişi olarak ilgi uyandırıcı bir yanı yoktu; ancak haremde on iki yaşında bir hasmı vardı ki bir meleğin yüzüne ve bir perinin zarafetine sahipti. Dedikodulara bakılacak olursa bu kız, donuk zekâsı ceylan gözlü odalığın çekiciliğini fark etmesini engellemeye yetmeyen hanımının gözdesi sayılmazdı. Kadı seksen yaşına ulaşmıştı ve gümüşü sakalıyla bu iki genç güzel yaratığın kocasından çok dedesini andırıyordu.

Kadının evine akşam sekizde gittim. Berrak sularını yaşlı bir incir ağacının gölgesine döken bir çeşmenin bulunduğu mermer avludan geçtikten sonra, hanımın dairesine gitmek üzere haremde kafesli balkonu boyunca ilerledim. Daireye varmamdan çok önce, açık kapıdan taşan gürültü kulaklarımı az daha sağır edecekti. Şarkı söyleyen kadınların sesleri, deflerin dümttekleri, konukların kahkahaları, hizmet eden halayıkların bağırışları, kahve ve şerbet bardaklarının şangırtısı; velhasıl bir hasta odasına girmek üzere olduğuma inanasım gelmedi. Sonunda, beni merdivenlerden çıkarmış olan üç hizmetkâr, dairenin girişini tıkamış olan kadın kalabalığının arasından bana yol açtı ve alnıma bir gün göreceğim yazılmış en garip sahnelerden biriyle karşılaştım.

Kapının tam karşısında hanımın yatağı duruyordu. Odanın perdeleri çekilmişti ve kavisli kordonlar haline getirilen, altın ve gümüş işlemeli hamam tülbentleriyle tutturulan kaşmir şallar geçici bir sayvan oluşturacak

biçimde yatağın çevresine asılmıştı. Hanımın elliden fazla şalı olduğu için, hepsi böyle dar bir alana sığmayan pahalı döşemelik kumaşların kalan bölümü dairenin öte ucundaki tavana gerilmiş ipek bir kordona asılarak sergilenmişti. Şallara renkli tülден, çiçekli veya altın ve gümüş çizgili hotozlar tutturulmuş, aralara portakallar, limonlar ve meyve şekerlemeleri serpiştirilmişti. Kapitone pembe satenden iki yorgan yatağın ayak ucunda katlanmıştı; kenarına kalın sırma saçak geçirilmiş çizgili bürümcükten bir çarşaf yere kadar iniyordu.

Bebek beyaz satenden, renkli ipeklerle süslenmiş ve annesinin çarşafı gibi saçaklı bir minderin üstüne yatırılmıştı. Bebeğin kendisi de altın brokar ve elmaslarla adeta örtülmüştü. Öncelikle genç anne dikkatimi çekti. İçeriye girdiğimde, bebeğinin üstüne koyu kırmızı kadifeden altın bezemeli bir örtü örtmekle meşguldü. Çizgili saten entarisinin yenleri ve tülден iç gömleği dirseklerine kadar sıyrıldığı için, pırlanta bileziklerle dolu beyaz ve gamzeli kolları, taşlı yüzüklerin parıldadığı ufak elleri bütün güzellikleriyle gözler önüne serilmişti. Bebeğini yatırdığına benzer şiltesine uzanınca belinden çok aşağılara inen koyu renkli saçlarında yirmi ya da otuz örgü göründü. Gerdanına dizi dizi iri inciler dolanmış, bunlara göğsünün üzerine gelen elmas bir yıldız asılmıştı. Yeleğiyle birlikte, pahalı bir şalla göğsünün altında kavuşturduğu iç gömleğine altın boncuklarla kenar suyu işlenmişti. Simli mavi tülден hotozuna elmaslar serpiştirilmiş ve hotozun alnı örten bölümüne bir sıra altın para takılmıştı. Omuzlarına düşen mavi tül, elmas küpelerini zaman zaman gözlerden gizliyordu. Saten entarisi son derece canlı renkler taşımaktaydı; şalvarı uçuk pembe ipektendi ve üzerine gümüş benekler serpiştirilmişti. Yastığının yanında beyaz zambaklar konmuş bir vazo, tavus kuşu tüyünden bir yelpaze ve renkli bir yemeni duruyordu. Yatağa bağlanmadan önce kaşlarını tamamen aldırılmış ve kaşlarının olması gereken yerin üç santim yukarısına siyah boyayla iki çizgi çekmişti. Bu, önemli olaylarda Türk kadınların uyguladığı yaygın bir alışkanlık; başka hiçbir yerde kaşlarını süslerken gösterdiklerinden daha büyük bir zevksizlik ve rükuşlük göstermiyorlar. Her türden fantezi şekli çiziyorlar; kaşlarını bazen burunlarının yukarısında birleştiriyor, bazen de şakaklarına kadar uzatıyorlar! Bu garip heves yüzünden çirkinleşmiş pek çok güzel kadın gördüm.

Büyük bir merasimle sedire götürüldüm ve hanımı selamlayıp, “Maşallah” demek için bebeğin (zavallı küçük şey!) üzerine eğildiğimde, cicili bicili kumaşların arasında neredeyse boğulacak durumda olduğunu gördüm. Yetime oturduktan sonra çevremdeki acayip sahneyi izleyecek bol vaktim oldu.

Daha önce, Türkiye’de, çalışan sınıftan insanların zenginlerin evlerine kolayca girebildiğinden söz etmiştim. Kutlanacak her olayda kapı herkese açık; dokunulmaz olan tek yer sedir; ancak fakirler şenliğin bütün eğlencelerine katılabiliyorlar; kahve ve şerbet, büyük bir törenle olmasa bile, daha hatırlı konuklara olduğu kadar onlara da aynı içtenlikle sunuluyor; müzik dinliyor, sohbet katılıyor, coşkuya ortak oluyorlar ve kendilerini ağrlayan kişiden çok daha aşağı bir sınıftan oldukları asla kendilerine hissettirilmiyor.

Bu sefer de her yer tıklım tıklım doluydu. Bebeklerini emziren anneler vardı, ki bunların kıyafetlerinin tümüne elli kuruş vermezsiniz; güneş yanığı kolları ve çıplak ayakları meşakkatle geçirilmiş bir ömrün kanıtlarıydı. Bir grup çocuk yatağın ayak ucunda birbirlerine sokulmuşlardı; odanın diğer tarafında kalabalık bir kadınlar grubu şarkı söylüyordu. Genç hanımın annesi kızının yastığının yanı başına ilişmişti; beyaz yelek ve şalvar giymiş, renkli tül den büyük bir yemeniyi türbanının üzerine gevşekçe atmıştı. Kimsenin yüz vermediği küçük güzel odalık ayaklarımın dibinde yere çömelmişti. Yarım düzine kadar tıfralı hanım, koyu kırmızı kadife sedirin üzerine oturmuş, harika minderlerde yan geliyorlardı. Bazıları çubuk tıttırüyordu. Ama dairedeki en çekici varlık, odanın ortasında raks eden kızdı.

Bundan daha güzel bir şey görmüşlüğüm azdır; İşkodra Paşası’nın kızı hariç, bu ülkede bu kızla boy ölçüşebilecek başka birini daha görmedim. Girdiğimde elindeki defî çalışıyordu; ecnebi konuğa saygı amacıyla müzik bir anlığına kesildi; kız beni görür görmez raksını kesti ve heykel gibi duruşunu bir süre korudu. Kollarını başının yukarısına kaldırmış, yırtmaçlı yenleri neredeyse omzuna düşmüştü; küçük narin ayakları çıplaktı ve koyu renk ipekli bol şalvarının altından kısmen gözüküyordu; kalın saçaklı tül den iç gömleği, bedenini sıkıca saran entarisinin kasvetli rengine canlılık katıyordu; rengârenk bir şal ince belini sarıyordu. Hotozu saraylarda kullanılanlara çok benziyordu. Alnına saçakları yanaklarına düşen renkli bir yemeni sarmıştı; uzun saçlarının bir bölümünü dağıtarak başına yay-

mış, kalan bölümünü ise omuzlarında sayısız minik örgü halinde kangal yapmıştı. Sağ kulağının arkasına çok sayıda beyaz zambak ilıştırmıştı. Vücudu, dünyanın en kolay duruşuymuş gibi, hafifçe geriye kaykılmıştı.

Kesinlikle çok güzeldi; ama gerçek bir Doğulu güzelliğı değildi bu. İri gözleri güneşle yıkanmış bir yaz göğü kadar parlaktı. Burnu Hürrem Sultan'ınki gibiydi; kiraz dudaklarını sevimli bir şekilde büzmüştü, ki bu yarım düzine gülümsemeye bedeldi.

Coiffure'ünün [saç biçiminin] beni çok şaşırttığını söylemeden edemedim. Daha önce, hanedan sarayları dışında bu saç biçimini hiç görmemişim; bana Padişah'ın, güzellikte bu kızı fersah fersah geride bırakan annesini tesadüfen görüp güzelliğine vurulduğu ve onu haremine aldığı, kadının halen orada olduğu söylendi.

Ben oturunca rakkasenin kolları aniden yanlarına düştü; defni şarkı söyleyen kadınlardan birine fırlatarak ellerini çırttı ve bir çift halayık kahveyle içeri girdi. Birinin elinde, sırmalı bir peşkir serilmiş ve üstüne minicik parlak porselen fincanlar ile gümüş cezveler özenle yerleştirilmiş büyük bir gümüş tepsi vardı; diğeri Hebe'nin^a tuttuğuna benzer, klasik biçimli ve kabartmalı gümüşten ağır bir şerbet sürahisi taşıyordu.

Bu güzel rakkaseden daha narin veya daha zarif bir kadın görmedim. Bir perinin sekişine, bir karacanın çevikliğine sahipti. Kahveyi sunarken, benzerini nadiren gördüğüm bir incelikle elini önce dudaklarına sonra başına götürdü. Ardından çabucak yerini alarak defni çocuksu bir oyunculukla havaya atıp tuttu. Usulü belirttikten sonra defi kadınlardan birine verdi; kadın anında yarı şiir yarı anlatı şeklinde yabanıl bir ezgiye başladı. Zaman zaman diğerkleri de koro halinde ona eşlik ediyordu. Bazen de rakkase, söğüt esnekliğindeki vücudunu kıvrıp бүkerken, ezgiyi tek başına söylüyordu. Türk kadınları ayaklarıyla dans etmiyorlar dense yeridir; danslarını kusursuz yapan, vücutlarını ve kollarını kullanırken sergiledikleri hüner ve zarafet. Bu arada hızla şaklattıkları parmakları kastanyet etkisi yaratıyor.

Bu bölümü bir portreler galerisine çevirme riskini göze alarak, o sırada daireye girmiş olan muhteşem Zerrin Hanım'dan da söz etmeliyim. Güzelliğinin sonbaharında, Doğulu kadının artık geçkin sayıldığı yirmi

a Mitolojide tanrıların sakisi olan gençlik ve bahar tanrıçası –ç.n.

sekiz veya yirmi dokuz yaşındaydı. Ama o ne sonbahar! Geleceğe dönük olarak Zaman'ın kanatlarını kırmak elinizde olsaydı bile, onun tek bir gün daha genç olmasını arzu etmezsiniz. Esmer, çok esmerdi. Teni neredeyse bir Bohemyalınkı gibiydi; ama şeffaf cildinden kanının damarlarında aktığını görebilirdiniz; gözleri aralarında şimşeklerin çıktığı fırtına bulutları gibiydi. Saçları kuzguni siyahtı; dişleri göz kamaştırıcıydı; alnının ise bir taçla çevrelenmiş olması gerekirdi, çünkü zaten Tabiat bu alna asalet damgasını vurmuştu. Uzun boylu, hatta iriyarıydı; adımlarının vakarı siyah gözlerindeki ateşe ve dudaklarının yukarısına oturmuş, narin burun deliklerini genişleten onurlu ifadeye çok güzel uyuyordu. Giyim kuşamı da kişiliği kadar çarpıcıydı. Güzelliğini nasıl artıracaklarını yüz yıl düşünmüş olsaydı, bundan daha başarılı olamazdı. Yeleği ve şalvarı kar beyazı muslindendi. Ne elmas ne de inci takmıştı; yemenisini iri altın paralardan oluşan bir zincirle alnına dolamıştı. İpek bir kordona takılmış olan altınlar saçak gibi alnına düşüyordu. Aynı malzemeden bir kolye göğsüne kadar iniyordu. Yüksek sınıftan Türk kadınlarının genellikle çok tatlı sesleri oluyor –onunki ise müziğin ta kendisiydi.

Dönüp yazdıklarına baktığımda, pek çoğunun abartı damgası yemesinden korkuyorum. Buna kuşkuyla bakanların Zerrin Hanım'ı bir an görmelerini isterdim; o zaman az bile yazmış olduğumu itiraf ederlerdi.

En revanche [gelgelelim], oda yaşlı kadınlar ve aptal çocuklarla dolmuştu: Havaya soğan, tütün ve sarmısak kokusu sinmişti; gürültü de sağır ediciydi! şarkı söyleyen kadınlar ara sıra avazları çıktığı kadar bağıyorlardı; bebekler korkudan ve yorgunluktan ağlıyorlardı; sabırsız konuklar umumi bir kahvedeymişler gibi rahatlıkla ve hazırlanmaları için gereken süreyi hesaba katmadan kahve ve şerbet talebinde bulunuyorlardı. Def sesleri de bu hengameye pek güzel eşlik ediyordu.

Baştan aşağı olağanüstü olan sahneyi keyifle izlemek için, birkaç saat daha Haize Hanım'ın konuğu olarak kalmaya kendimi zorladım. Aynı merasimler, aynı eğlenceler ve aynı gürültü daha yedi gün ta gece yarısına kadar sürecekti. Bu sürenin sonunda harem kapıları bu akına kapatılacak ve genç anne ihtiyaç duyduğu dinlenme için rahat bırakılacaktı.

*Çekirge–Telaşlı Ayrılış–Taşra Türkçesi–Hizmetçiler ve Uşaklar
Kendine Özgü Süvari Alayı–Aksilikler Üzerine–Deve Katarı–Kervan
Molası– Şiddetli Fırtına–Bursa Başpiskoposu–Eski Konak–Kabul
Salonu–Papazvari Alçakgönüllülük–Rum Papazları–Dünyevi ve
Ruhani Keşifler –Papazların Ahlak Değerleri–Asya Çakılları
Mudanya–Halkın Tembelliği–Şehrin Yıkık Dökük Hali–Türk
Devletinin Politikası–İstanbul’a Gidiş*

Bursa'nın “görmeye değer yerleri”ni tükettikten sonra, kaplıcalardan yararlanmak üzere Çekirge'ye geçtik. Bir iki hafta boyunca kükürt buharının bütün lüksünü tadıp başkente dönme hazırlıklarına başladık. Köyden ayrılışımız sırasında yaşanan curcuna çok eğlendiriciydi; grubumuz kalabalıktı ve hepimiz sabahın üçünde ayaktaydık. Sürücüler kayıp eyerler ve kaykılmış küfeler yüzünden birbirlerine bağıyor, kavga ediyorlardı. İstanbullu Türkler için bile neredeyse tamamen anlaşılmaz bir tür *patois* [taşra ağzı] olan Asya Türkçesi'ni çok iyi bilen Rum uşaklar, sürücülerin başına bela kesilmiş, yaptıkları işlerde sürekli hata buluyorlardı; hizmetçiler şapka kutularına ve elbise sandıklarına zarar gelmemesi için haykırıp duruyorlardı. Küçük köyün bütün sakinleri bizi izliyor ve akıllar verip duruyorlardı. Sabah selamları uyukluydu; uyku mahmurluğuyla yapılan konuşmalardan daha anlaşılmazı yoktur. Kokulu kahve neredeyse tam bir suskunluk içinde yudumlandı ve nihayet alay yola çıktı.

Dağdaki keçiyolundan iniş sırasında, kervanımızdan daha tipik görünümlü bir süvari alayı olamazdı herhalde. Bagajlarımızın yüklendiği kağnılar taşlı yolda gıcırdayıp tangırdıyordu; kumanya ve yatak malzemelerini taşıyan atlar sırayla ilerliyordu; grubu birbirine hiç benzemeyen on üç süvari tamamlıyordu. *En cavalier* [süvari tarzı] ata binmiş iki Rum hanımdan biri geniş beyaz bir türban takmış, her ikisinin de ayakları şallarla sarılmıştı; üç uşak paltoların ve pelerinlerin üzerine tünemişler, çubukları ve şemsiyeleri kuşanmışlardı. İki Rum *femmes de chambre* [oda hizmetçisi] atlarına hanımları gibi binmişlerdi; babam, ben ve üç beyefen-

di ise İngiliz, Viyana tarzı ve Tatar eyerlerimizin üzerindeydik. Kısacası, Batı'da dikkat çekmemesi olanaksız bir görüntü oluşturunuyorduk.

Benim atım rüzgâr gibi giden güçlü bir hayvandı; ama gözleri koyu kırmızı ve altın sarısı püsküllerle neredeyse kapatılmıştı. Çekirgeli bir Türk, hayvan sahibinin verdiği kötü ve yıpranmış durumdaki dizginleri kendi hayvanının süslemeli dizginleriyle değiştirmekte ısrar etmişti. Eyerim mavi ve kızıl parıltılar saçan bir bellemenin üzerine yerleştirilmişti. Gruptan bazıları hayvanlar ve kuşam açısından bizim kadar şanslı değillerdi; ancak bir kez yola çıkınca, çevremizdeki sahneyi aydınlatmaya başlayan parlak güneş gibi moralimiz de yükselmeye başladı. Ovaya inip romantik Acem Çeşmesi'nin yanından geçtikten sonra, kervanımızın en enerji dolu kişileri ağaçların arasında dört nala at koşturmaya, toynakların bastığı gülhatmi ve sarıçalı çiçeklerini etrafa saçmaya başlamıştı.

Bununla birlikte, keyfimiz hiç bozulmadı değil. Bütün yolculuk bana aksiliklerle dolu bir bölüm yazdırabilirdi. Bir hizmetkâr türbanını, öbürü şemsiyesini kaybetti; bir üçüncüsünün yaşlı beygiri gün boyu binicisini taşımaktan yorularak üç kez yere çöktü. Talihsizlikler listesini tamamlayan olay ise genç bir Avusturyalı beyfendinin, sonradan bir kere daha düşünmediğine bin kere pişman olduğu, Bursa'dan ayrılışımızı biraz *eclat* [tanta-na] ile haber verme kararıydı. Çubuğundan aldığı, yanmakta olan tütünlerin arasına bir fişek yerleştirip yol kenarına fırlattı. Fişek öyle bir şiddetle patladı ki, atlardan biri sırtındaki hanımı yere attı ve bir süre hanımın genç adamın aptallığını hayatıyla ödeyip ödemediği konusunda kuşkuda kaldık.

Olabildiğince çabuk bütün kervan durduruldu, çünkü hayvanların bazıları korkudan idare edilemez haldeydi; hanımı ölü gibi baygınlığından ayıltmak için o an bulabildiğim her türlü çareye başvurdum. Yaklaşık yarım saatlik bir gecikmeden ve sürücünün bir daha aynı şeyi yaşamamak için kazanın olduğu yere bir şişe suyu vazifeşinaslıkla boşaltmasından sonra, bahtsız hanım epey zorlukla atına yeniden bindirildi ve dizginleri bir uşağın elinde olmak üzere, yolculuğa kaldığımız yerden devam ettik.

Şanssızlıklarımız bu kadarla da kalmadı; Mudanya şehrine girmemizden az önce, benimle babamın yanında yol almakta olan bir beyfendi, yolculuğun güvenliği için taşıdığı silahlarını boşaltmak üzere

birkaç adım geride kaldı ve tüfeğindeki bütün barut elinde patladı; neyse ki yaralanmadı.

Ovadaki yolcuğumuz sırasında, yol kenarında mola vermiş bir kervanla karşılaştık. Kervanda sürücüleriyle birlikte kırk-elli deve ile yarım düzine kadar ürkütücü görünüşlü köpek vardı. Bundan daha pitoresk bir manzara görmedim. Hayvanların bazıları bodur meşelerin taze sürgünlerini yemekle meşguldü; diğerleri uzun boyunlarını öne doğru eğmiş, gözleri kapalı tembel tembel duruyorlardı; iyice yorulmuş olanları, yüklerinin ağırlığı altında göçmüşçesine, toprağa uzanmışlardı. Sürücüleri –yabani, ürkünç görünüşlü bir grup– çalıların arasına gerdikleri abalarının gölgesinde dinleniyor ve çubuklarını tıttırıyorlardı. Sürüye göz kulak olma işini köpeklerine bırakmışlardı. Biz geçerken verdikleri, doğayla iç içe yaşayan insanlara özgü, kısa ama içten selama karşılık verdik ve atlarımızı dörtlüye koşturmaya başladık. Çok geçmeden, mola vermiş kervan uzaklarda minik bir nokta gibi kalmıştı.

Şiddetli bir fırtınanın habercisi olan bulutlar gün boyunca yavaş yavaş toplanmıştı. Fırtına şehrin üzerinde patladığında, Mudanya’da bizim için tutulan eve daha yeni girmiştik. Karşı kıyıdağı dağları duman sarmıştı; deniz suları sahildeki evlere vahşice saldırıyor, gök gürültüleri tepelerde yankılanarak uzuyordu; şimşekler köpüklü dalgalar boyunca dans ediyorlardı; dar sokak adeta taşkın bir dereye dönmüştü.

Şehre geldiğimizi duyan başpiskoposun davetini bildirmek üzere bir papazın geldiği haberini aldığımızda yağmur birazcık kesilmişti. Yorgun olmamıza rağmen, bu davete icabet etmeye karar verdik ve grubumuzdan bize tercümanlık yapmayı nazikçe öneren bir bey ve hanımla birlikte yola çıktık.

Azametli mermer basamakları ve arabesk boyamalarıyla eski konak çok hoşuma gitti; önlerinden geçtiğimiz dairelerin hepsinde ruhani bir alacakaranlık hüküm sürüyordu. Üstümdeki yol yorgunluğuna ve bezginliğe rağmen, ekselanslarına hizmet eden ciddi görümlü papazlarla dolu bu odalar, Doğu’da yüksek mevkilerdeki kişilerin evlerinde hep rastladığım cicili bicili ve parlak eşyadan çok daha fazla ilgimi çekti.

Başpiskopos bizi en üst kata çıkan merdivenlerin başında bizzat karşıladı; elini öpmemizden sonra, bizi kabul odasına götürdü. Bu geniş

ve loş dairenin duvarları gösterişli boyalar ve ahşap oymalarla kaplıydı. Üç tarafı çevreleyen ve mor kumaş döşenmiş bir sedir vardı. Huzura kabul edilen din adamlarının rahatı için, odaya daha alçak ikinci bir sedir konmuştu. Başpiskoposun yüz ifadesi yakışıklı olmaktan çok zeki görünüm-lüydü ve hareketleri son derece zarifti; uzun sakalı yaşının izlerini göstermeye başlamıştı; ancak fıldır fıldır dönen parlak gözleri ve pürüzsüz alnı bu izleri yalanlar gibiydi. Politika üzerine bilgi almaya hevesliydi ve İngiltere'deki kurumlar ile imalathaneler konusunda verebildiğimiz derin malumatla çok ilgilendi. Kütüphanesi çok fakirdi ve yalnız teoloji kitap-larından oluşmaktaydı. Belli ki bilgi birikimi, eğitimin etkisinden ziyade, kurnaz sezgilerinin ve üstün doğal meziyetlerinin bir sonucuydu. Yunanca bilmediğime hiç bu kadar hayıflanmamıştım; çünkü bir tercümanın gerekliliği, hazırcevaplığı öldürüyor ve kısa sürede girdiğimiz sohbetin ilginçliğini baltalıyordu; sıradan bir konuşmada normal olabilecek pek çok söz ya da duygu, ikinci kez ifade edildiğinde küstahlık ve ahmaklık boyutu kazanıyordu.

Gördüğümüz kabul son derece nazikti; sunulan tatlı, açık ve sütsüz çay bile aslında iyi niyetle, İngiliz usulü sanılarak hazırlanmıştı; ben kendi adıma bu yanlışlıktan epey mustarip oldum. Neyse ki, hem beylerin çubuk-larını hem de hanımların çaylarını sunan başpiskoposun maiyetindeki genç papazları izleyerek çok eğlendim. Ekselans ellerini çırdığında, hanımının çaldığı zile koşan bir İngiliz uşağa göre çok daha çabuk ve uy-salca bu sese itaat ediyorlardı.

Doğdukları andan itibaren kilisenin hizmetine adanan Rum papaz-lara itaat ve tevazu terbiyesi veriliyor: Emir verecek konumlara getiril-mededen önce, hepsinin itaat etmeyi öğrenmeleri gerekiyor. Bunu öğrendik-ten sonra, bir dereceye kadar kendi hareket tarzlarını belirleyebiliyorlar. İki ayrı din adamı sınıfı var. Keşiş tabir edilenler evlenemiyorlar, kendilerini tamamen görevlerine adıyorlar ve en yüksek mertebelere ulaşabiliyorlar. Dünyevi denen ikinci sınıf din adamları, bu türden bir kısıtlamaya tabi tutulmuyorlar; böyle bir prangaları olmamakla birlikte, en fazla muntika papazlığına kadar yükselebiliyorlar. Bunlar takkelerine sardıkları, keşişler-de hiç görülmeyen siyah bantlarla ayırt ediliyorlar.

Evli papazların sayısının çok az olması kolaylıkla anlaşılabilir bir durum. Pek az erkek yükselme hırslını duygularına feda ediyor, özellikle de hepsi özünde hırslı olan Rumlar arasında; pek çoğu için ise ilerlemenin yolu entrika ve dalaverelerden geçiyor. Buna, Rum din adamlarının, mesleklerinin kutsallığına hiç uymayacak biçimde gevşek olan ahlaki görüşleri ve uygulamaları da eklendiğinde, bekârlığın kaçamaklı özgürlüğünü yeğlemeleri şaşırtıcı değil. Aile hayatı mutluluğunu seçen az sayıda papaz ise mutlaka milletlerinin en güzel kadınlarıyla evleniyorlar; çünkü kızlarını eş olarak seçen bir papazı reddedecek aile ender çıkıyor.

Dost canlısı başpiskoposla iki hoş saat geçirip, Mudanya'daki molamız sırasında sofrasına buyurmanız yolundaki nazik davetini gönülsüzce reddettikten sonra, fırtına bulutları yeniden toplanırken eve döndük ve çılgın dalgaların evin temellerini sarsmasına tanık olduk.

Küçük bir olay, bir süre bizi can sıkıntısından uzaklaştırdı. Sahile yolculuğumuz sırasında atının sırtından attığını anlatmış olduğum hanımın hizmetçisi, hanımının başına gelen, tamamen nazara bağladığı kazadan öyle korkmuştu ki, Mudanya'ya gelişimizden yararlanarak bir papaza gitmiş ve nazar çözdürmüştü. Bu şekilde birkaç kuruşa satın almış olduğu korumaya güvenerek, işlerini her zamankinden daha tezcanlı yapmaya koyulmasıyla birlikte, ahşap evi temellerinden sarsan bir gümbürtüyle merdivenlerin tepesinden aşağıya düşmesi bir oldu. Düştüğü yerden kalkarken, kem göze karşı daha yeni aldığı tedbirin etkisizliği üzerine söylenmeye başlayınca, ilk andaki paniğimizi kahkahalar izledi. Takılmalarımıza cevap olarak, parasını sokağa atmış olsa bile, Bursa'dan ayrılmadan önce aynı koruma için çok daha fazla para ödeyen hanımının kendisinden daha kötü duruma düştüğünü söylemesi de bizi az eğlendirmede doğrusu. O ana kadar özenle saklanmış olan bu sırrın ortaya çıkışı kahkahalarla karşılandı; bir kez daha büyü bozmayla ilgili bir şey işitirsem, Madam.....'nin yere serilmiş iriyarı bedeni ve bir grup tedirgin atının Bursa'nın geniş ovasında ürkmüş atlarının götürdüğü yöne koşturması mutlaka gözümün önünde canlanacaktır.

Ertesi gün hava birazcık daha iyiydi; fakat rüzgâr öyle şiddetli, gökyüzü öyle kapalıydı ki hiçbir sandal denize açılmadı. Elimiz kolumuz bağlanınca biz de kumsalda gezinerek ve yeşim, akik benzeri çakıl taşları top-

layarak oyalandık. Ayrıca sefil görünömlü, vakitsiz bir çöküntünün bütün izlerini taşıyan şehri gezdik.

Mudanya ahalisi tembelliğiyle meşhur. Şehir bütün halkın geçimini sağlamaya tek başına yetecek bir körfezin kıyısında kurulmuş, fakat yörenin sakinleri Türkiye'nin en kötü balıkçıları. Çevredeki topraklar bereketli ve zengin; tabiat her türlü armağanını cömertçe kucaklarına sermiş; gene de tarım son derece şapşalca ve etkisiz biçimde yapıyor. Toprağın bereketliliği ile insanların tembelliği sürekli bir kavga halinde. İnsanların şansına, kavgayı tabiat kazanıyor; çünkü heybetli tepeler doruklarına kadar bitki örtüsüyle kaplı; vadilerde zeytin ağaçları ve asmalar yetişmiş, dağlardan köpüklü berrak sular iniyor, zengin otlaklar çok sayıda sürüyü besliyor ve iyi yürekli orman ağaçları sahiplerine yakacak sağlıyor. Mudanya ve çevresini görür görmez Cowper'ın anlamlı bir mısrasını anımsadım:

"Kırları Tanrı yarattı, ancak şehirler insanların eseri."

Kendi başına bırakılan insanoğlu, yetersizliğini buradakinden daha iyi sergileyemezdi doğrusu. Zeytinyağı ticareti oldukça geniş çaplı; yılda yüz elli bin okkadan daha az üretim yapılmıyor; hemen hemen her evde ipekböceği yetiştiriliyor; şarap çok bol; Avrupa kıyısıyla sürekli ilişki var. Ama gelin görün ki bütün bu avantajlarına rağmen, Mudanya yıkık dökük bir şehir. Osmanlı devleti, genellikle göstermediği bir düşüncelilikle ve hayırhah bir politikayla, yerel vergileri hafifletmiş, aslında neredeyse tümünden kaldırmış; gene de şehir yavaş yavaş harabeye dönme yolunda ilerliyor. Her yanda evler onarımsızlıktan yıkılıyor, sokaklar pislik dolu, dükkânlar bomboş ve bütün şehir bir durağanlık içinde. Yarım düzine kadar kayığın İstanbul'a doğru yola çıkışı bütün ahaliyi evlerinin camlarına veya kumsala toplamaya yetiyor; aksine kanıtları gözünüzle görmüş olmasanız, bir o yana bir bu yana koşuşturan ve bağrıışan insanlara bakarak Mudanya'nın yeryüzündeki en enerjik şehirlerden biri olduğunu sanabilirsiniz. Ancak yelkenler açılıp tekneler yola koyulur koyulmaz kalabalık tembelce dağılıyor, gürültü kesiliyor ve viranlığın kasveti bir kez daha harap olmaya yüz tutmuş kentin üzerine çöküyor.

Bu perişan yerde üç gün geçirmek zorunda kaldık; dördüncü günün sabahı grubumuz üç güzel tekneye doluştu ve büyük olasılıkla ebediyen Mudanya kıyılarına veda ettik.

*Şölen Sofrasında Ölüm–Mihrimah Sultan'ın Evliliği–Soylu Kurban
İlk Sevgili–Saray Entrikaları–Serasker'in Politikası–İkinci Damat
Adayı– Minyatür–Son Armağan–Padişah ile Mustafa Paşa
Arasındaki Görüşme*

Seyreden insanlara eğlence ve mutluluk doluymuş gibi görünen olaylara çoğu zaman baş oyuncular açısından kıskançlık ve bedbahtlığın sinmiş olması ne gariptir –çoğunluk için şölen olan şeyin bazıları için eziyet olması, halkın zafer dolu haykırışlarının yas tutan kırık bir ruhun derinliklerinde acı acı yankılanması gibi. İnsan büyüklüğün bedelini ödemek zorunda; uzun bir ömür boyunca yüreğinden kan damlaması ve ümitsizliğin pençesinde kıvrınması pahasına olsa bile. Hakikatin iç karartıcı hayaletinin Mısır şölenlerindeki iskeletler gibi ziyafet sofrasında yer almasına ve zehirli eğlencede sunulan “ceset fırınında pişmiş etler” için ödenen ağır bedeli hatırlatarak ürküntüye yol açmasına izin verilmemesi ortalıkta haykıran, eğlence arayan kalabalığın işine gelir!

İstanbul'da halkın kutladığı son şenlikten bu yana ancak birkaç hafta geçmişti; coşku ateşten harflerle yazılmış, on binlerce insan büyük bir aile gibi aynı mutlu olayı kutlamak için bir araya gelmişti. Said Paşa'nın saraylı zevcesinin düğün şenliklerine katılanlar arasında, parlak mücevherlerle donatılmış, iltifatlara boğulmuş, dört bir yandan yağın tebriklerle kuşatılmış, ayaklarının altına bütün sunular serilmiş ilahenin üzerine konduğu kaidenin dibinde şimdi kırık ve titrek yüreğiyle yattığını kim tahmin edebilirdi? O genç, soylu ve güzel ilahe ki sarayda yetişmiş, hükümdarlar soyundan gelme, “mavi kanlı” ve güzelliğinin parlaklığını bozar diye tek bir güneş ışığının bile üzerine düşmesine izin verilmemiş. Kim der ki gelin tacının sardığı alnın ateşi, üzerindeki gülleri kavurmuş ve yaprakları bir bir dökülüyor. Kim der ki bütün bir imparatorluğun mutluluk gününün kurbanı, kafesli dairesinde zorunlu fedakârlığına sıcak gözyaşları dökerek, gönlü kırık ve çaresiz oturuyor.

Ne yazık ki bunlar doğuydu: Ben bile, izdivaç teklifine cüret edememekle birlikte ona gönül verenler arasından birini seçmekte özgür

olması halinde Sultan'ın başka birini seçeceği yolundaki söylentileri duyduğumda, sadece bir Doğulu olduğunu düşünerek ve bir kadın olduğunu unutarak, Türklerin felsefesi uyarınca kaderine razı olacağından, yeni konumunun süsleri ve parıltısı içinde gelip geçici düş kırıklığını çabucak atlatacağından bir an bile kuşku duymamıştım. Meğer hiç de öyle değilmiş: Ok hedefini bulmuş, açtığı yara da ölümcülmüş!

Anlatılanlara bakılırsa, Padişah kızını Edirneli Mustafa Paşa'ya verme niyetini genç Sultan'a bildireli iki uzun yıl olmuş. Kız bu haberi, Valide Sultan'ın yüreğini ana gururuyula çarptıran bir kayıtsızlıkla karşılamış. Ama çok geçmeden gelin adayı, yazgısının mutlu bir yazgı olacağına inanmaya başlamış ve Saray haremindeki hanımların tetikte duran kulaklarına Paşa'nın zenginliği, nüfuzu ve yakışıklılığı hakkında fısıldadığı övgüleri gülümseyerek dinler olmuş. Şarkıcı kadınlar Doğu'nun olanca abartısıyla damat adayının şerefine yeni şarkılar döktürmeye başlamışlar. Paşa'nın bilgeliği ve yiğitliği üzerine masalcıların anlattığı öyküler kızın siyah gözlerine daha parlak bir ışık katmış. Nihayet Padişah kendi kızına damat adayının minyatür bir suretini vermiş.

İşte o zaman Sultan, Paşa'nın kişisel niteliklerinin en yanlı tarihçiler tarafından bile zerre kadar abartılmamış olduğuna inanmış. Genç ve güzel kız işlemeli minderlerinin arasında saatlerce oturuyor, elinde tuttuğu portreye sessizce bakıyor ve kaderine yazılmış efendisinin de onun kendisini gördüğü kadar güzel bulup bulmayacağını merak ediyormuş. Cevabını alması uzun sürmemiş. Paşa başına konan güzel talihi öğrendiğinde, Padişah'ın başkente gelmesi yolundaki buyruğuna derhal uymuş ve saraylı müstakbel zevcesine ilk pahalı armağanını sunmuş.

Sultan'ın yüreği hızla çarpmış. Paşa İstanbul'da! En bayağı hamalın karısı bile, gölgesi şehrin sokaklarına düştüğünde ona bakabilsin de, kendisi, müstakbel karısı, soğuk, cansız fildişine bakarak yüzünü yalnızca hayalinde canlandırabilsin, olacak iş mi? Sultan oturduğu sedire hamarat halayıklarca serilen elmaslara yüz çevirmiş; doğru, ondan gelmişler, ama bir aşk öyküsü anlatmıyorlarmış; gelenek icabı verilen bir armağan, o kadar. Sonuçta şeref verilen Paşa'nın şeref veren sözlüsüne bir sunusu; ne kadar beğense de yüreğine dokunamamış.

Gece kara cüppesini suların üzerine örtmüŖ; yumuŖak rüzgâr hafifçe yaladığı suda tek bir dalga bile yaratmadığı için, Boğaz suskun yatıyordu. Valide Sultan ile kızı, Asya kıyısındaki perilere layık Beylerbeyi Sarayı'nda, haremın yaldızlı salonlarında kalıyorlarmıŖ. Halayıklar uykuya dalalı çok olmuŖ. İşte her Ŗeyin tam bir sessizlik içinde olduğu bu saatte, açık bir pencerenin kafeslerine yaslanıp bülbülleri dinleyen, tatlı hayallerini zarif düşüncelerle ören Sultan, ihmal etmiŖ olduğu uykuyu aramak üzere pencereye sırtını döndüğu sırada kulağına uzaktan kürek Ŗıptırları gelmiŖ ve belli belirsiz bir merakla durup dinlemiŖ.

Tek bir kayık saraya yaklaŖmıŖ ve haremın terasının altında durmuŖ; Ay yokmuŖ ve göğün mor paltosuna damlatılmıŖ gümüşsü yıldızlar cesur gece yarısı konuğunun sırrını ele vermemiŖ. Sultan hevesle kulağını kafese dayamıŖ, yüzü kızarmıŖ, soluğu hızlanmıŖ; yüreği onu aldatmıyordu, gelen gerçekten de PaŖa'yımıŖ. Az sonra yumuŖak bir müzik havayı doldurmuŖ; ezgiyle karŖan tutku sözleri, kıza bunun PaŖa'nın parlak genç âŖıđına ruhundan sunduğu ilk armağan olduğunu anlatmıŖ.

Ah! Pencerenin yanında dururken kiskanç kafeslere rağmen asil âŖıđını görebilmek ve hayalini yüreğine kazıyabilmek için bir parçacık ay ıŖıđı olmasını nasıl da arzulamıŖ! Ama Ŗarkı kesilmiŖ ve kayık akıntıyla yavaŖ yavaŖ sürüklenmiŖ; kız odasının en kuytu köŖesine çekildiğinde, bütün bunların düŖ olup olmadığını kendine sormaya baŖlamıŖ.

Bir süre geçmiŖ ve Sultan'ın arzusu gerçekteŖmiŖ. PaŖa'yı yaldızlı teknesiyle aheste aheste sarayın balkonunun altından geçtiği sırada görmüŖ; vakur küheylanının saray pencerelerinin altında Ŗaha kalkmasına Ŗahit olmuŖ; kendisinininkilerden baŖka gözlerin görmediği bir sırada parlak ay ıŖıđının altında PaŖa'yı seyretmiŖ ve akŖam rüzgârının tatlı tatlı kulağına taŖıdıđı alçak, yumuŖak sesini dinlemiŖ. Böylece, onu ilk aşkın bütün ateŖiyle sevmeyi öđrenmiŖ. PaŖa'dan gelen her armağana gerçekten de değer verir olmuŖ; onun gönlünü kazanmak için dünyanın parasını ödemiŖ olduğu için değil, armağanı ilk önce kendisi gördüğu ve onayladığı için.

PaŖa da sevildiğini öđrenmiŖ; Sultan'ın penceresinin kafesleri arasında sıcak güneŖte kavrulan bir gül, yanı baŖında rüzgârda uçuŖan uzun bir saç lülesi, gece yarılardı tek baŖına yaptığı ziyaretlerde kayığın

hemen yanına, suya düşen minik bir çiçek Paşa'ya duymayı en çok arzuladığı öyküyü anlatmış. Hatta bir seferinde sözlüsünün yüzünü tesadüfen gördüğü bile söyleniyor. Her ne olursa olsun, Edirne'deki görevine döndüğünde Mustafa Paşa'nın aklının Mihrimah Sultan'la dolu olduğuna ve düğünün gecikmesinden hiç hoşlanmadığına kuşku yok.

Paşa'nın Edirne'ye dönüşü, saray entrikacıları ve fitnecileri için bir işaret olmuş. Padişah'ın kararlılığı en nüfuzlu soylular arasında yaygın bir huzursuzluk yaratmış; çünkü Mustafa Paşa gibi güçlü ve sevilen birinin tahta bu kadar yakın olup tehlikeli bir hasım haline geleceği düşüncesine katlanamıyorlarmış. Bu grubun başında da Padişah'ın üzerindeki etkisi bunca zamandır sınırsız olan, servetiyle dostlar satın alan ve iltimaslarıyla düşmanlarını susturan Serasker geliyormuş. Saray'ın teveccühünün çok önceleri kendi ahırında bir seyis olan Halil Paşa'ya yönelmesi fikri de ilk ondan çıkmış ve Mahmud'un, onun himayesindeki bu kişiyi en büyük kızına koca seçmesini sağlamış. Bu sinsi politika, Serasker'e amaçları açısından sağlam bir yer kazandırdığı gibi, kişisel çıkar ve minnet bağlarıyla bazı insanları sıkı sıkıya kendisine bağlamasına yardımcı olmuş. Çünkü onun evlatlığı, yani Saliha Sultan'ın kocası cömertliğinin yöneldiği kişi ve servetinin ortağıymış.

Böylece yaşlı ve kurnaz politikacı, hanedanla bağlantısı tehlike oluşturabilecek bir hasım yerine kendi görüşlerini benimseyecek, kendi hırslarını gerçekleştirmeye çalışacak yeni ve nüfuzlu bir yandaş edinmiş. Genç Sultan'ın öngörülen evliliği de aynı riskleri taşıyormuş ve aynı tedbirlerin alınmasını gerektiriyormuş. Mustafa Paşa'nın yeni damat olacağını Padişah'ın dudaklarından işiten Serasker doğrusu az telaşlanmamış.

Bu haberi dinlerken gülümsemiş ve alışıldık boş, anlamsız tebrikleri sıralamış; fakat yüreği sözlerinden farklı şeyler söylüyormuş. Huzurdan ayrılırken, içinden bir ant içmiş; Allah'ın inayetiyle, Edirne valisinin asla Mihrimah Sultan'ın kocası olmamasını sağlamaya karar vermiş. Bu konu üzerine kafa yordukça, Mustafa Paşa'nın Saray'a kapılanmasını önlemek için elinden gelen her şeyi yapmasının şart olduğuna iyice inanmış.

Genç ve yakışıklı Paşa, saraylı zevcesi sayesinde tam bir nüfuz kurabilirmiş. Varlıklı ve cesur olduğu için, Serasker'in söylediklerini yapmaya ne bir mecburiyeti ne de bir temayülü olması beklenemezmiş. Dost

canlısı ve eli açık olduğundan zaten eyaletindeki herkesin sevgisini kazanmış; başkentte de aynı şeyin gerçekleşmesi çok sürmezmiş. Zekâsının keskinliği ve yargılarının sağlamlığı, onu bir maşa olarak kullanmayı veya kukla durumuna düşürmeyi de imkânsız kılıyormuş.

Türk tarihinde belki de eşi bulunmayan bir mevki edinmiş, sakalını imparatorluk tahtının gölgesinde ağartmış, yüzlerce gözdenin yükselmesine, kısa bir süre debdebe içinde yaşamasına ve nihayet kavurucu bir güneş altında kaybettiği rezil kellesinin Topkapı Sarayı'ndaki ölümle adaş Orta Kapı'nın üzerinde veya Babıâli'nin yaldızlı girişinin yanındaki kanlı oyukta teşhir edilmesinden kurtulmamasına şahit olmuş, uzun meslek yaşantısı boyunca bir kez olsun önemli bir işte başarısızlığa uğramamış Serasker Paşa tecrübeli bir devlet adamı olarak, Mustafa Paşa'nın onun planlarını boşa çıkarma ayrıcalığına sahip olabileceği ya da görüşlerine muhalefet edebileceği bir konuma gelmesine göz yummaması gerektiğine karar vermiş.*

Hanedanla ilişkili bütün beyler Serasker'in avucundaymış. Başka türlü de olamazmış zaten; anlattığım gibi, uzun yıllar boyunca denetimsiz zenginliği ve eksilmeyen teveccühleri sayesinde, aralarında şu veya bu iyiliği nedeniyle ona borçlanmamış tek bir bey bile yokmuş. Borçlarını da sadece onun arzularını yerine getirerek ödeyebilirlermiş elbette.

Paşalar arasında da genç ve cesur Mustafa'nın kendilerine hasım olması tehdidine güvensizlik ve kuşkuyla bakmaya kolayca yönlendirilebilecek insanların sayısı az değilmiş. Bunlar da muhalefete katılmışlar. Entrikaların dallanıp budaklandığını söylemekle yetinelim. Padişah ilk başta ayak diretmiş, sonra kararsızlığa düşmüş ve nihayet, kendisine rağmen, burnunun dibindeki soylularla uzlaşmak için, daha önce sözünü ettiğim çareyi önermiş; despot bir hükümdardan beklenmeyecek bir zayıflıkla, kararsızlığının yükünü kendi omuzlarından atıp, kızının geleceğini Kader'in eline bırakmış –Türklerin sorgusuz sualsiz güvendikleri, filozofça her aksi durumun yüz karasını üzerine yıktıkları kahpe Felek.

Bununla birlikte, Padişah tek bir şart koşmuş; Sultan'ın feleğinin bir seçim yapacağı yedi isim arasında Mustafa Paşa'nın ismi de bulunacak-

* Bu eserin matbaaya verileceği sırada, garip bir çakışmayla, o zamana kadar el üstünde tutulan bu kişinin gözden düştüğü haberi Avrupa'ya ulaştı: Hayat boyu sürmüş bir ihtirasın tükenişiydi bu.

mış. Padişah vicdanının sesini bu şekilde susturduktan sonra, durumun gerektirdiği bütün ciddiyetle namazını kılmış ve seccadesinin altından bir isim çekmiş: Mehmed Said Paşa!

Fakat duygular, düşünceler kadar çabuk değişemez; Sultan'a yeni bir damat adayı olduğu, bunca zamandır sevmeyi öğrendiği adamla ilgili bütün anılarını silmesi gerektiği söylendiğinde, bu haberin ağırlığı altında ezilmiş; maiyetindekilerin var güçleriyle sunduğu tesellileri reddetmiş. Valide Sultan ağlayıp yalvarmış; ancak ilk kez gözyaşları ve yalvarmaları boşa çıkmış: Kızı ümitsiz bir suskunluk içinde sırtını dönüyor ya da onu yalnız başına ölmeye terk etmeleri için yalvarıyormuş, çünkü artık tek çaresi ölümmüş. Saatler geçmiş. Genç yüreğini buran ve kavuran boğucu, ısırtıp dolu saatler. Ona getirilen yiyeceklerin yüzüne bile bakmamış; karanlık çökmüş, ama kıza huzur getirmemiş; ertesi sabah, çökmüş gözleri ve bitkin yüzü Valide Sultan'ı öyle korkutmuş ki, kocası Padişah'a verdiği kararın doğurduğu sonuçları derhal iletmek zorunda hissetmiş kendini.

Padişah gelmiş ve kızını ikna etmek için gönül almadan gözdağına kadar her türlü çareyi denemiş; fakat genç yüreği sevdiğinden kopartamamış. İster Hristiyan ister Müslüman, bütün hükümdarların dudaklarına içgüdüsel olarak gelen basmakalıp laflar edilmiş; ancak aşk karşı çıktığında daha da kuvvetlenir. Sultan'ın tek karşılığı, halayıklarının kollarında bayılmak olmuş. Bunu ıstırap dolu günler izlemiş; genç kız minderlerin üstünde kurumuş bir çiçek gibi yatıyormuş; bir an ümitleri mantığına galip geliyor, daha sonra kendini kederlerin en derinine savaşımsızın teslim ediveriyormuş.

Zaman geçmiş ve sonunda Sultan müstakbel kocasının başkente geldiğini öğrenmiş! Yeni adayın armağanları gelmiş ve düğün töreninin hazırlıklarına başlanmış. Sultan artık gerçekten de hiçbir ümit kalmadığını anlamış. Bu kanı, genç varlığının takatini aşırıyormuş. Saray erkânı armağanlar yağdırıyor, eyaletlerden gelen paşalar tebriklerini sunmak için sıraya giriyorlarmış. Devlet politikasının kurbanı ise hasta yatağında, inlemeler ve gözyaşları içinde yatıyormuş.

Bu şekilde genç kıza düğün için süslemiş, donatmışlar ve yaldızlı arabasında yeni evine taşımışlar; o da uysallıkla boyun eğmiş, çünkü yazgısına

karşı çıkmanın boşuna olduğunu biliyormuş. Gururlu ve mutlu Said Paşa onu kollarına alıp, mücevherlerle parıldayan rakkaselerin ve değerli buhurdanlıklar taşıyan halayıkların arkasından haremünün mabeynine taşınmış; pahalı kumaşlarla döşeli sedire oturttuğu genç kızın ayaklarına kapanmış, onun her arzusunu şükranla ve sevgiyle yerine getirmeye yemin etmiş; işte tam o sırada kadın yüreği dalgalılığından uyanan Sultan asık bir yüz ifadesiyle kocasından kendisini yalnız bırakmasını istemiş. Paşa bu soğukluğun sadece saraylı gelinin bir kaprisi olduğunu düşünerek isteğine uymamış ve kendisinden beklendiğine emin olduğu âşıkane iltifatlara girişmiş.

Fakat genç damadın koltuklarını kabartan bu yanılgıdan ayrılması uzun sürmemiş; çünkü Sultan'ın onun üstelemelerine verdiği cevap çok kesin ve ikna ediciymiş; böylece Paşa'nın uğradığı talihsizlik konusunda en küçük bir şüphesi kalmamış. Sultan'ın boynunda, Türk kadınlarının yaygın olarak ucunda bir muskayla taktıklarına benzer, koyu renk ipekten örülmüş ince bir kordonun ucunda bir madalyon asılıymış. İşte Paşa'ya verdiği tek cevap bu madalyonu açmak olmuş ve kalbi kırık genç adama içindeki resmi göstermiş: İlk sözlüsünün resmi.

"Padişah'ın armağanıydı" demiş titremeyen bir sesle, "bana onun kocam olacağı söylenmiş ve onu sevmem öğretilmişti; Said Paşa diye birinin yaşadığını bile bilmezken ona âşık oldum; bu yürek onun suretinin altında çarpma gücünü taşıdıkça da onu seveceğim. Sizi kandırmayacağım; size ancak nefretle bakabilirim: Yazgım mühürlendi; yakında dedelerimin yanında yatıyor olacağım. İnşallah, hayat ebedi değildir; sonunda bu kırık kalbin de ıstırabı dinecektir."

Saraylı bir gelin kazandığı için muzaffer bir eda içinde olan Said Paşa artık yüreği yanık bir adammış. Daha önce düğün alayında Mustafa Paşa'yı at üstünde görmüş; ne var ki, hüsrana uğramış hasmının özgürlüğünün görece mutluluğunu birkaç saat sonra kıskanacağı o sırada aklına gelmemiş.

Bununla birlikte, hasmı da yazgısıyla barışık olmaktan çok uzakmış. Kızın gençliği, güzelliği ve aşkı ona soylu bir gelini elinden kaçırdığını unutturmuş. Gece yarısı sayısız pencerelerden birinin kafesleri arasından bir mum ışığı seçebilmek için gelinin yeni köşkünün yakınlarında gezinmiş; kızın üzerine düşen ışığı bir anlığına da olsa görme şansı olabilir

ümiyle. Onun düğün armağanı *trousseau*'nın [çeyizinin] en pahalısıymış; kutlamaya katılmak üzere saraya çağırılan paşalar memleketlerine dönerlerken, o aynı şeyi yapma cesaretini kendinde bulamamış.

Pek çok insan, Edirne'nin en üst amiri olan Mustafa Paşa'nın İstanbul'da neden nispeten düşük rütbeli bir konumda kalmayı sürdürdüğünü merak etmiş; herkes gizli gizli onun kişiliğindeki değişiklikleri konuşur olmuş. Hâlâ kibar ve nazikmiş, herkese söyleyecek güzel bir sözü, dudaklarında hazır bir gülümsemesi gene varmış; fakat kelimeler daha zor çıkıyor, gülümsemeler giderek soluklaşıyor, hatta bazen acılı bir hal alıyormuş.

Saray düğününden yaklaşık üç hafta sonra, Ermeni bir kuyumcu İstanbul Bedesteni'nde bile o güne kadar görülmemiş büyüklükte, son derece pahalı bir takıyı tamamlamış. Takının ortasında bir sürü iri elmas, mum biçiminde bir araya getirilmiş. Ucunda da parlak bir alev varmış. Bunların çevresine sarmaşık yapraklarından bir çelenk yerleştirilmiş, üstüne de bir pervane böceği kondurulmuş. Esnek bir yayla tutturulan bu pervane, en ufak bir harekette alevin üzerine uçuyormuş.

Bu çok özel ve anlamlı takı tamamlanır tamamlanmaz Mustafa Paşa'nın sarayına getirilmiş, oradan da güvenilir bir ulakla Sultan'ın haremine nakledilmiş. Armağanın yanında yazılı tek bir sözcük yokmuş; kendi hikâyesini anlatıyormuş zaten; "yaslı gelin"in türbanına bu ziyneti ilâştirmesinin üzerinden yirmi dört saat bile geçmeden, Mustafa Paşa'ya olabildiğince tez valilik görevinin başına dönmesi için Zat-ı şâhane'nin izin verdiği duyurulmuş.

Paşa ertesi sabah, veda için Padişah'ın huzuruna kabul edilmeyi dilemiş. Mahmud, asil düşünceli Mustafa'ya bakınca, yapmak zorunda kaldığı kötülükten muhtemelen pişmanlık duyarak, ayağını öpmesini engellemiş ve haşmetli elini ona doğru uzatarak, açık yüreklilikle şunları söylemiş: "Geçmişî unut; senin için niyetlerim Allah'ın arzusu değilmiş; ama gözümdeki kıymetinde hiçbir azalma olmadığına emin ol. Edirne'de sana ihtiyaç var. Senin idarenden çok memnunum; iki yıl sonra seni İstanbul'a çağıracağım ve en küçük kızımı sana vereceğim."

Paşa tuttuğu haşmetli eli bırakmış. Kanı yüzüne sıçramış ve orada kalmış, sesinde neredeyse küstahlığa varan bir gururla cevap vermiş: "Zat-

ı şahane'nin emrine uyacağım; yarın şafakla birlikte valiliğime doğru yola koyulacağım; ömrüm oldukça Padişah Efendime ve milletime karşı vazifemi yerine getireceğim; fakat bir daha asla bir sultanı mutlu etme hayallerine kapılmayacağım; şimdikinden on misli daha kıymetli bile olsaydım, bir hünkâr kızına kocalık benim harcım olmazdı. Allah'ın inayeti Halifemiz üzerinde olsun; Mustafa Paşa'nın artık kıymeti kalmayan canını hünkârının hizmetinde vereceği saat uzakta değildir inşallah!"

Yüce gönüllü Paşa, beraberinde aşkının ve kendisine yapılan hak-sızlığın anılarıyla huzurdan ayrılmış. Serasker düş kırıklığına uğrayan damadı teselli etmek için en cömert armağanları ayaklarına sermiş; Sultan, haremının yalnızlığında vaktini gözyaşları içinde, kaybettiği âşığının resmine bakarak ve Allah'tan onu kırık bir gönlün acısından bir an önce kurtarmasını niyaz ederek geçirir olmuş! Ben İstanbul'dan döndükten on sekiz ay sonra da bu dileğinin gerçekleştiğini öğrendim!

*Yeniköy–Ateş Bayramı–Gösteriler–Doğuluların Ateşe Düşkünlüğü
İstanbul’da Yangınların Sıklığı–Tehlikeli Alışkanlıklar–Tulumbacılar
Serasker Kulesi–Sevimsiz İşaret–Namık Paşa–Kısıtlanmış Şenlik
Veronika–Şenlik Ateşi–Tarabya ve Büyükdere–Acayip Işık Oyunu
Ermeni Kadın Kahraman–Çılgın Bir Düş*

Bursa’dan dönüşümüzden kısa süre sonra, Yeniköy’de yaz için kiralamış olduğumuz eve geçtik. Yerleşeli birkaç gün olmuştu ki Rumların en eski törenlerinden birine, “Ateş Bayramı”na tanık olma fırsatı bulduk. Bu, İstanbul’un caesar’lar tarafından ikinci kez kuşatılmasının anısına düzenleniyor.

Birkaç yıl önce, şehrin Rum mahallesinde ve Rumların çoğunlukta bulunduğu bütün köylerde bu şenlikler yapılmış. Ancak Türkler artık bu kutlama gösterilerine izin vermiyorlar; bunun nedeni herhalde hem gösterilerin içeriğinden pek hoşlanmamaları, hem de yangınların bunca sık olduğu bir şehirde böyle gösterilerin doğurabileceği tehlikeler. Evlerin yapıldığı malzeme de ne yazık ki bu tür felaketlere zemin hazırlıyor.

Kendi adıma, İstanbul’da hem Türk hem de Rum evlerinde birkaç gece geçirdikten sonra, korkunç yangınların yılda on-on iki kez yerine, nasıl olup da her hafta çıkmadığına şaşmıştım. Tıpkı bir yanardağın eteğine bağını diken, ekinini eken ve bir sonraki patlamanın arazisini ve emeğini bir anda mahvedeceğini düşünmeyen ya da bunu umursamayan bir adam gibi, İstanbullular da en ölümcül düşmanlarından biri olan yangınlara hiç kafa yormuyorlar galiba. Ahşap evlerinde, yanan çubuklarıyla ya da ellerinde mumlarla sanki bunlar çok zararsız şeylermiş gibi, aldırıssızca dolaşıyorlar; hizmetkârları çubukları yakmak üzere köz parçalarını basit demir maşalarla tutup halı döşeli, bol perdeli dairelerden geçiriyorlar.

Hepsi bu kadar da değil. Tandır birinci sınıf bir yangın çıkarıcı. Közlerin üstündeki ahşap çerçeve genellikle çok ince; üzerine örtülen ipek örtüler de pamuk astarlı ve aynı yanıcı malzemeden yorgan biçiminde olabiliyor. Tandırın ileri derecede uyutucu etkisiyle uyuyup kalan insanlar ani bir hareketle çerçeveyi devirebiliyorlar ve hem kendi gysileri hem de tan-

dırın örtüleri gizlenmiş olan ateşle temas ediyor: Sedirlerin basma örtüleri de zaten ateşi beslemeye hazır ve bilinen sonuç gerçekleşiyor.

Daha da tehlikelisi, kışın şehirde çok yaygın başvuru olan çamaşır kurutma yöntemi. Çıtılardan oluşan, yaklaşık bir metre yüksekliğindeki ve arı kovanı biçimindeki bir çerçeve, közle dolu küçük bir mangalın üzerine yerleştiriliyor; çamaşırlar birbirinin üzerine bu çerçeveye seriliyor ve burada yavaş yavaş kurumaya bırakılıyor. Ama çamaşırcı en alttakileri kurur kurumaz almayı ihmal ederse, hepsi birden tutuşup alev alev yanmaya başlıyor.

Yangınların böylesine sık olduğu bir ülkede, bu türden fütursuz alışkanlıkların kontrol altında tutulması ya da ehil kişilere bırakılması düşünülmüyor bile; bu alışkanlıklar, yangın felaketinin neden bu kadar sık yinelandığını tamamen olmasa da büyük ölçüde açıklıyor. Bu felaketi bilmezlikten gelmek istesenez bile, buna imkân yok; çünkü hemen hemen her gece, tulumbacıların ucu demir çengelli sopalarının kaba döşenmiş sokak taşlarına vuruşuyla uyanıyor ve yangın gözcüsünün yangının çıktığı yeri bildiren kalın sesini işitiyorsunuz.

Serasker Kulesi'nin dört bir yanda pencereleri olan ve sırça bir fenere benzeyen üst galerisinde düzenli olarak iki saatte bir nöbet değiştiren yangın gözcüleri bulunduğu için, ne kadar önemsiz olursa olsun, her yangın gözcüler tarafından şehrin farklı mahallelerinden sorumlu tulumbacılara bildiriliyor. Bir gözcünün "Üsküdar'da yangın vaaar!" "Galata'da yangın vaaar!" bağırışıyla yatağınızdan fırlamadığınız tek bir hafta bile geçmiyor neredeyse. Yakınlardaki bütün pencereler açılıyor; kazanın yeri anlaşıldığında, o mıntıkada malı mülkü veya tanışları olanlar telaşla olay mahalline koşuyorlar: Bu talihsizlikle kişisel ilgisi bulunmayanlar pencerelerini kapatıyor ve ürkütücü felaketten şimdilik nasiplerini almadıklarına şükrederek yataklarına geri dönüyorlar.

Başkentte veya yakınlarında yaşayan bütün paşalar çıkan her yangına gitmek ve söndürülmesine yardım etmek zorundalar; bu yüzden oldukça meşguller. Namık Paşa –ünlü ve gözde Namık Paşa– muhtemelen bu işteki kişisel tecrübelerinin bir sonucu olarak, Türkiye'ye döndükten sonra İngiltere'de en fazla takdir ettiği iki şeyin pantomim'ler ve itfaiyeciler olduğunu söylemiş!

Rum “Ateş Bayramı”, sözünü ettiğim yasak nedeniyle artık yalnızca yerel olarak kutlanıyor; caesar’ların fethini anma ayrıcalığına sahip köyler Büyükdere, Tarabya ve Yeniköy.

Akşam karanlığı çökerken kayığımıza bindik ve Boğaz’ı doldurmuş yüzer gezer kalabalığın arasından zorlukla kendimize yol açarak, Mac Farlane’in “Ermeniler” romanının kadın kahramanı Veronika’nın evine ulaştık. Kutlamaların yapılacağı küçük koya bakan pencerelerden şenliği olduğu gibi görebiliyorduk. Ama o ne ilginç gösteriydi!

Koyda iki yapay ada oluşturulmuş ve üstlerine kuru odunlar ile yanıcı başka maddeler yığılmıştı. Kıyıda daha uzakta olan yığının üzerine bir de kayık yerleştirilmişti. Sahil boyunca, uzun bir şerit halinde yakılmak üzere ateşler hazırlanıyordu. Dört bir yanda insanlar ellerinde kâğıt fenerlerle koşuşturuyor, kayıklarından inen ziyaretçilere dostlarının evlerine kadar yol gösteriyorlardı. Tarabya bir burnun arkasında kalmıştı; ancak olağandışı parlaklığı suyun ötelere kadar yansıyan bir ateş çizgisi halindeki Büyükdere uzaktan hâlâ seçilebiliyordu. Alevler yükselip alçaldıkça, kıyadaki evlerin camlarına yansıyor, sonra soluklaşıyor, kısaca sihirli bir etki yaratıyorlardı. Bu arada karanlık Asya sahilinde, heybetli silüetini belirginleştirecek tek bir ışık parıldamıyordu.

Bir işaretle odunlar tutuşturuldu; gözden çıkarılmış olan kayık kısa sürede alevden bir cisim haline geldi. Gösterinin en ilginç tarafı kısmen kazanmış başları açık, sadece geniş keten şalvarlar giymiş bir grup adamdı. Kollarını iyice havaya kaldırmış, boğazlarına kadar suyun içinde, şeytanlar korosunu andıran çılgınlık ve haykırışlarla ateşleri besliyorlardı. Ara sıra hepsi birden koşarak sudan çıkıyor, sahilde yakılmış dev ateşlerin üzerinden şeytan âlemlerini kutlayan cehennem yaratıkları gibi atlıyor, sonra bir kez daha denize girerek küçük adanın çevresinde, kıyadaki seyircilerin vahşi ezgileri eşliğinde dans ediyorlardı.

Manzara tüyler ürperticiydi. Köyün yukarısındaki bir bataryada devriye gezen Türk gözcünün tüfeği parlak namlusuna düşen ışıkla parlıyordu. Evlerin gerisindeki tepeler seyircilerle kaplanmıştı. Kadınlar hasırlar ve minderler üstüne oturmuşlardı; erkekler onların arasında gruplar halinde ayakta duruyorlardı; öğle güneşinin altındaymışlar gibi, hepsi de rahatça

seçilebiliyordu. Karşı tarafta, Boğaz'ın dalgaları sıvı altın gibi parlıyordu; tek vücut gibi yan yana sıralanmış kayıklar kırmızı kilimleri ve yaldızlı süsleriyle neşeli neşeli ışıldıyorlardı.

Bu çılgınca eğlence iki saat aynı biçimde sürdü, sonra şiddeti giderek azaldı ve ateşli, dur durak bilmez oyuncuların hallerinden yoruldukları anlaşıldı. Bu sırada, Eflâk mızıkası çalmaya başladı ve akşamı geçirmekte olduğumuz evin pencerelerinin altında muazzam bir ateş yakıldı. Bu ateş birbirinin içine geçirilmiş hasır sepetlerden oluşuyordu ve tam ortaya yüksek bir ağaç dikilmişti. Bu garip manzara, kalabalığın ilgisini sahilin yavaş yavaş tükenmekte olan eğlencesinden buraya çekti. Mahmudiye Marşı'nın son notası da kulaklardan silinince, kalabalık dağıldı ve arkadaşlarımızla baş başa kaldık.

Veronika'ya asla güzel denemez; ifadesi tatlı ve sevimli, ama yüz hatları ne düzgün, ne de ince. Türk kadınlarının en çekici yanlarından biri olan alçak, yumuşak sestene de yoksun. Zaten kaba Ermeni dili buna pek izin vermiyor. Ufak tefek, sakın tavrılı ve zarif bir kadın. Ancak, simsiyah elbisesi ve melankolik hikâyesi, ona güzelliğin tek başına yaratamayacağı bir ilginçlik katıyor. Dul kalmış bu kadınla konuşurken, akşam havasında ölgün bir çiçek gibi büzüldüğünü, titreyerek kürklü pelerinini zayıf elleriyle sıkıca kavuşturduğunu gördüğümde, onun solmuş gençliği ve kırılmış duyguları beni az daha ağlatacaktı. Belli ki yaptığı hataların hatıraları hâlâ omuzlarında ağır bir yük ve bu prangalar ancak mezarda açılacak zehirli bir zincir gibi onu bağlıyor. Bütün duygusal hastalıkların hekimisi olan Zaman bile, onun gibi bir matern karşısında etkisiz kalıyor.*

Eve dönmeden önce, denizde yavaş yavaş Tarabya'ya doğru uzandık. Kıyıdaki ateşlerin parlaklığı ve gürültülü müzik dalgaları çok uzaklara taşıyordu. Birkaç kere, eğlence hevesiyle fütursuzlaşmış, cümbüş yapanlarla dolu kayıklarla çarpışmaktan ucuz kurtulduk.

Hareketli sahneden ayrıldığımızda vakit gece yarısına yaklaşmıştı. Uykuya daldığımda, düşümde Veronika caesar'lardan birinin karısıydı. Sonra siyah gözlü genç bir Rum prensinin, yanmakta olan İstanbul şeh-

* Yazık! Artık bu hikayenin romantikliği gerilerde kaldı; Veronika'nın varlıklı, besili bir Ermeni tüccarla evlendiğini öğrendim.

rinin üzerinden atladığını gördüm; bu arada akşamki grubumuzda yer alan azametli bir Ermeni, Boğaz'da göğsüne kadar suya girmiş, çirkin kalpağına su dolduruyor ve bunu alevlerin arasında çığlıklar atıp dans eden vahşi Kızılderililere uzatıyordu. Düşlerim gerçekten de ikinci bir “Ateş Bayramı” yaratmıştı.

*Kayıklar Üzerine–Saltanat Kayığı–Sultanlar ve Paşalar–Paşa Karısı
Donanma Kayığı–Meyve Kayığı–Elçilik Kayığı–Dolmuş Kayık–Türk
Kayıkçılar–Azmi Bey’in Kayığı–Hoş Anılar–Şövalye Hassuna de
Ghies–Türklerin Doğuştan Kibarlığı–Türkiye ve Rusya–Sultan
Mahmud– Diller Karmaşası–Ârif Bey–Padişah’ın İhsanı–İstanbul
Meyveleri–İki Bayrak–Harem–Azime Hanım*

Akşam yemeği için sözleşmiş olduğumuz ve Dolmabahçe’ye rahat gidebilmemiz için büyük bir kibarlıkla tercümanını da hizmetimize vermiş olan Azmi Bey’in kayığıyla Boğaz’da yol alırken, “Vaktim olursa” diye mırıldandım kendi kendime, “kayıklar üzerine bir bölüm yazacağım”. Bundan daha zarif bir konu seçmek zor. Padişah’ın yaldızlı kayıklarından, limanda gidip gelen yolcu sandallarına kadar, hepsi de çok güzel. Yanınızdan uçarak geçerlerken, uzun ve heybetli pruvaları küreklerin her şekiliyle akıntının içine daldığında, ister istemez aklınıza berrak suda parlak tüylerini ıslatan deniz kuşları geliyor.

Bir deniz canavarı biçiminde, suyun üzerinde uçan, güneş ışığında parıltıyan yaldızlı nesne, saltanat kayıklarından biri. Sultan Mahmud camiden dönüyor. Dur ve dinle! Gümbürdeyen top, Avrupa yakasından Beylerbeyi’ndeki harika yazlık sarayına doğru hünkârın yola çıktığını haber veriyor. Bu süslü saray Boğaz kıyısındaki en sevimli (tam uygun sözcük bu) yapı; Asya kıyısındaki bir dağın gölgesinde alacakaranlık düşlerinden çıkıp gelmiş bir yaratık gibi yükseliyor; sanki boş bir vakitte, modeli altın kâğıtlardan kesilmiş ve ince bir kaprise uyularak inşa edilmiş gibi duruyor.

Padişah’ın hemen arkasında, bürümcükler giymiş üç kürekçisi ve yaldızlı süslemeleriyle uzun, koyu renkli ve hilal biçiminde bir kayık Saray erkânından bir Paşa’yı taşıyor. Paşa teknenin yüksek kıçında çömelmiş bir hizmetkârın özenle tuttuğu kırmızı şemsiyenin altında güneşten korunuyor.

Karaya çok yakın seyreden üçüncü bir barka görebilirsiniz; hafif, oynak, parıltılı bir şey; yanlarına altın saçakları suya değdi degecek, koyu kırmızı bir perde asılmış; Zenci bir halayık çevresinde bir sürü sarı terlikle hanımının arkasına oturmuş; sandalın dibinde, minder yığınının üzerine yaslanmış ve

iki genç halayığın hizmet ettiği peçeli Fatma'nın veya Leyla'nın siyah gözlerindeki parlıtyı bembeyaz yaşmağının altından seçebilirsiniz. Başka bir kayığın yaklaştığını fark ettiğinde, eldivensiz küçük, beyaz, narin ve biçimli elleri feracesinin kalın yakalarını daha bir sıkı kavuşturuyor. Bir paşanın karısı herhalde; en gözde karısı bile olabilir. Suyun üzerinde kaydıkça, bir sonraki gülümsemesini satın alacak değerli oyuncuğu düşünüyor galiba. İşte, hafif kayığı, ötedeki heybetli haremın kayıkhanesinin kemerli girişinde gözden kayboluyor. Bu Türk hanımın hapsedildiğı konağın serin, gölgeli, geniş salonlarında kıskanç yaşmağını daha da kıskanç kafesin güvenliğinde çıkarmasını, ağır feracesini atıp, altındaki zarif entarisiyle, altın nakışlı ve uzun kollu cepkeniyle kalmasını ancak hayalinizde canlandırabilirsiniz.

Uzun ve geniş gölgesi önüne düşmüş, sular sıçratarak üzerimize bu gelen de ne? Bu donanma kayığı on dört kürekçisiyle, donanmadaki şu veya bu görevine giden Ahmed Paşa Hazretleri'ni taşıyor. Bahriyelilerin kırmızı başlıkları ve beyaz ceketleri, kayığın kıcındaki koyu renk giysili kalabalıkla hoş bir tezat oluşturuyor. Burada *pro tempore* [vekaleten] kapitan-ı deryalığı üstlenmiş Paşa bir grup zabitiyle çevrili halde oturuyor. Çubukçusu onu güneşten korurken, dizlerinin üzerinde bir defterle oturan kâtibi onun söylediklerini yazıyor. Boğaz'da yürütölen işlerin haddi hesabı yok: Türkler yazmak için bir masaya ihtiyaç duymuyorlar; yolda geçirdikleri vakti işle değerlendirmek istediklerinde, nerede olduklarına aldırmyorlar.

Yavaşça ilerleyen bir başka barka, sanki iki Rum kürekçinin çabalarıyla değil de akıntıya kapılmış gibi gidiyor. Kış tarafına yığılmış yeşil yaprak yığınyla öyle serin ve güzel görünüyor ki! Bu, Boğaz kıyısındaki evlere meyve götüren kayıklardan biri. Manavlar havayı dolduran tiz, vahşi haykırışlarla mallarını tanıtıyorlar. Kayığın yanına yaklaştığınızda, yaprakların üzerine yerleştirilmiş sepetleri örten taze dallar rüzgârıa havalanıyor; baştan çıkarıcı, serin ve olgun meyveler olanca güzellikleriyle gözler önüne seriliyor.

Ötede İngiliz bayrağı dalgalanıyor! İngiliz elçiliğinin şahane kayığı, yedi kürekçisiyle yol alıyor. Elçi gazete okumaya dalmış. Onu mor fesile olduğu kadar, Osmanlı nezdindeki bütün yabancı elçilerden ayırt edilmesini sağlayan aristokratik hal ve tavırlarından da tanıyabilirsiniz. Türkler de bunu görüyor ve takdir ediyorlar.

Hem şekli hem de yükü çok farklı bir tekne de burnu henüz dönmekte olan koyu renkli, yavaş, kalabalık yolcu kayığı. İstanbul ile Büyükdere arasında gidip gelen birçok kayıktan biri; adam başı otuz para gibi bir ücret ödeyerek Boğaz'ı boydan boya geçebilirsiniz. Bu dolmuş-kayıkların içi dışı yolcuyla dolu oluyor. Bazıları küpeşteye oturup bacaklarını yandan sarkıtıyor ve ayaklarını kendi rahatları için konmuş serene dayıyorlar. Böyle yarı-karada-yarı-suda oturmayı seçenler, dört saatlik bir yolculukta on para tasarruf etmiş oluyorlar.

Genel anlamda konuşursak kayıkçılar çok hoş erkekler. Rumlar Boğaz'ın en iyi kürekçileri olarak tanınıyorlar. Özel kayıkların hepsi de öyle hızlı gidiyorlar ki onları seyretmek bile insanın gözünü yoruyor. Bu adamlardan bazıları küreklere asılırken, sevimsiz, homurtuyu andıran bir hırıltı çıkarıyorlar; bilmeyen biri bunu harcadıkları çabanın büyüklüğüne yorabilir, oysa bu alışkanlığın nedeni gençliklerinde aşırı çalışmaları sonucunda akciğerlerinin gördüğü hasarın kalıntısı. Bu onların aleyhinde bir durum; kayıkçı tutacak parası olan hiç kimse, bu sakatlığa uğramış bir adamı isteyerek tutmuyor.

Bu kadar yeter –yoksa keyifle tembellik ederken düşlediğim bölümü gerçekten de yazacağım. Azmi Bey'in hızlı kayığı suları yararken, tercüman da yanından geçtiğimiz rengârenk boyanmış saray, köşk ve konakların sahiplerini tek tek sayıyordu. Ne çok Paşa ve Bey var –sayısız Hazretler ve Efendiler! Yarısını bile akılda tutmaya imkân yok; Boğaz'ın denizle yıkanmış saraylarını o kadar çok anlattım ki sık karşılıyor olmamın zayıflatacağı yerde iyice güçlendirdiği, sırf sözlerle ifade edilemeyecek ve hissetmekten kendimi alamadığım takdirlerimi bir kez daha dile dökmektense, Dolmabahçe Sarayı'nın yanındaki küçük iskeleye yanaşmakta olan kayığa döneceğim ve misafirperver efendisinin evine doğru giden tercümanın peşine takılacağım.

Doğu'da kaldığımız süre içinde bizi Azmi Bey'in İngiltere hakkındaki sözlerinden ve duygularından daha çok memnun eden bir şey yoktu diyebilirim. Samimiyet kesinlikle Türklerin milli bir özelliği değil; ama bu büyük toplumsal erdeme sahip olmakla övünebilecek Türklerin sayısı hiç de az değil. Azmi Bey'i de duraksamadan bunların arasına katıyorum. Av-

rupa'da kalışı sırasında kendisine dostluk gösteren insanlara dair şükranla anlattığı hoş anıları, görmüş olduğu ilginin karşılığını gücü yettiğince verme gayreti ve içtenlikli, gösterişten uzak kibarlığı, tavırlarına bir çekicilik katıyor ve insani değerini on misli artırıyordu. Kendi milletinden, İngiltere'de kalmış olan başkaları da Azmi Bey'in döndükten sonraki duygularına ve davranışlarına sahip olsalardı, Türklerin hissiyatı hem ferdi, hem de milli boyutta büyük değişiklik gösterirdi.

Azmi Bey'i merdivenlerin başında gelişimizi bekler bulduk. Bizi götürdüğü selamlıkta ilk dikkatimi çeken kişi M. Hassuna de Ghies oldu. Onunla Londra'da tanışmıştım ve yeniden karşılaştığımızı çok memnun oldum. Bu yetenekli ve dost canlısı adam şimdi *Journal de Constantinople*'un editörü. Birikimi ve bilgisi Padişah tarafından da takdir ediliyor; bunun bir başka göstergesi de Avrupa'dan gelişinden sonra, Padişah'ın telaffuzunu çok zor bulduğu adını bir hatıra belirtisi olarak Hüseyin Mazhar Efendi şeklinde değiştirmiş olması.* Belli ki yeni adın Avrupalı dudaklardan daha kolay çıkması hesaplanmamış. Biz içeriye girdiğimizde, sedire oturmuş halde çekemekte olduğu çubuğunu bir kenara bıraktı. Çok geçmeden babamla hararetli bir İngilizce sohbete daldı. Ben de bu arada, Azmi Bey'in beni gruptaki tek kadın olmanın getireceği kısıtlılık ve *desagrement*'dan [can sıkıntısından] kurtarmak amacıyla büyük bir nezaket göstererek çağırdığı bir Rum hanıma merasimle tanıştım.

Bunları, Türkleri barbar olarak görme eğilimindeki kimselere hatalı olduklarını göstermek için anlatıyorum. Türkler arasında böyle bir görüşü hak etmeyecek ve bundan incinecek çok sayıda insan var; bunlar söz konusu yakıştırmanın yersizliğini davranışlarıyla gösterebilecek güçte. Türklerin uygar ve incelikli bir millet olmak için gerek duydukları tek şey zaman, emsal ve Avrupalı müttefiklerine eksiksiz bir güvendir. Uygarlığın bütün unsurlarını taşıyorlar, fakat olaylar onların aleyhine işliyor; saman altından yürütülen sular gözlerini kör ediyor ve hilelerle elleri kolları bağlanıyor. Kendi katıksız izlenimlerine göre hareket etmelerine izin verilseydi şimdiki kısmi ataletleri uzun sürmezdi. Oysa Türkiye şu an bir çocuk gibi.

* Eserimi yayına hazırlarken, bu dost canlısı ve yetenekli adamın ölümünü üzüntüyle öğrendim. İngiltere'ye dönüşümünden birkaç hafta sonra vebaya yakalanarak aramızdan ayrıldı.

Dadısı onu susturmak için, yüzüne bir yönden bakıldığında, bakan kişiyi büyüten bir ayna tutuyor. Ve ona bu büyümüş hayalin kendi kudretini ve güzelliğini yansıttığı söyleniyor; önüne konan bu yalan hayale kanmasına fırsat verilmeden, düzenbaz Öğretmen tarafından ayna tersine çevriliveriyor; bu kez ortaya çıkan büzüşmüş, yıpranmış ve handiyse şekilsiz görüntü bir hayret ve merhamet konusu haline getiriliyor. Bu sığ ve alçakça politika, Türkleri nasihat ve yardıma ihtiyaçları olduğuna ikna etme amacını güdüyor. Aydın Türkler buna inanmıyorlar: Hatta tersinin doğru olduğundan eminler; ne var ki bu politikanın halk üzerindeki etkileri belirgin; iktidarın eli kamuoyunun gücü karşısında zayıflıyor, hatta felce uğruyor.

Türkiye içten içe çürüyen heybetli bir ağaç gibi. Ama tam da yok olmaya mahkûm gibi görüldüğü sırada, körpe ve canlı sürgünler çıkarmış. Ne var ki, taze sürgünlerin üzerine büyük bir ağırlık binmiş; bu ağırlık bir kaldırılsa, dallar cesurca serpilecek ve dünyanın uzak diyarlarına bile gölgelerini düşürecekler.

Sultan Mahmud ülkesini yeniden diriltten kişi olmaya can atıyor; fakat kendisinden daha güçlü ve en önemlisi daha sinsi düşmanına karşı tek başına direnmesine imkân yok. Türkler kötü politikacılar; kendi şatolarının anahtarını başkalarına teslim etmişler; oyunları hiç seyirci toplamıyor. Samimi bir yardım almış olsalar, bütün Avrupa şu anda göremediği şeyi kısa zamanda görecektir –Türk insanının ahlaki gücünü ve onları yandaş almanın getireceği sayısız üstünlüğü.

Nasıl olup da konudan bu şekilde saptığımı bilemiyorum; tek özrüm, bu büyük ve muhteşem imparatorluğun en tehlikeli düşmanının güler yüzlü dalavereleri karşısında ezilmesinin bende yarattığı içten duygular.

Azmi Bey'in, aralıklardan yer yer Boğaz'ın parıltısını seçebildiğimiz, meyve ağaçlarıyla yeşil bir perdeye dönüşmüş bahçesine bakan ve çok sayıda penceresi olan gölgeli salonu, konuklarla yarı yarıya dolmuştu. Bey, Türklerin doğuştan gelen rahatlığı ve kibarlığıyla bizleri tanıştırdı; birkaç dakika içinde hepimiz canlı bir sohbeta, daha doğrusu küçük gruplar halinde değişik sohbetlere girişmiştik. Rum hanım yanındaki beyefendiyle Divan-ı Hümayûn'un faziletlerini İtalyanca tartışıyor, M. de Ghies babamla hâlâ İngilizce konuşuyordu; ben de Von Hammer'in Doğu üzerine yazdığı eser

üzerine Azmi Bey'le Fransızca fikir alışverişiyle meşguldüm.* Hepsi bu kadar da değil. Konuklardan bazıları odanın öbür ucunda yumuşak, ezgili Türkçeleriyle bir şeyler mırıldanırlarken, oturduğumuz salonun kapısının önünden geçen Arapların sesleri ara sıra kulağımıza çalınıyordu.

Yeni bir konuğun geldiğini haber alan Azmi Bey odadan çıktı; az sonra döndüğünde yanında bulunan ordu baş saymanı Ârif Bey'i tanıştırdı. Ârif Bey, benimle tanışmayı istemiş ve dostunun konuğu olduğumu duyduğunda beni onurlandıran bu arzusunu gerçekleştirme fırsatını bulmuş. Yaklaşık yirmi yedi yaşında, oldukça şişman görünümlü bir adamdı; minicik, kapkara, boncuk gibi yuvarlak ve parlak gözleri vardı ve benzi son derece solgundu. Bir kelime Fransızca bilmediği için, hiç gerekemediği halde, söylediklerimin hemen hepsini tercüme etmesi için tercümanını sürekli yanında tuttu. Büyük bir özenle giyinmişti; belindeki altın kılıç kemerinin yanı sıra beyaz eldivenleri ve siyah ipek çorapları dikkat çekiciydi; bu tür giyim eşyası Türkler tarafından genellikle hiç kullanılmıyor. Kısa süre önce, Azmi Bey'in desteğiyle Fransızca çalışmaya başlamış. Çubuğunu öyle büyük hırsıyla çekiyordu ki onu izlemek eğlenceliydi doğrusu. Padişah yakın zamanda Ârif Bey için bir eş seçerek ona bir şeref bahsetmiş –elbette o da, Zat-ı şahane'nin bu ihsanını büyük bir şükranla karşılamış. Şu sıralar, Beşiktaş'taki sarayın yakınlarında Boğaz kıyısında çok şık bir yalı inşa ettirdiğini öğrendim.

Yemek Avrupa usulü sunuldu, masa da çok iyi hazırlanmıştı. Fransız şarapları su gibi akmaktaydı; şampanya ve siyah Edinburgh birası da ek-sik değildi; ama yemeğin en çekici yanı tatlı faslıydı. İstanbul meyvelerinde başka hiçbir yerde duymadığım bir koku var; tam olgunlaşmalarına izin verseler, ki meyveye çok düşkün olduklarından nadiren buna fırsat tanıyorlar, bütün dünyada bu meyvelere rakip çıkacağını sanmıyorum. Bu lezzetli meyvelerden oluşan piramitler masanın köşelerine yerleştirilmiş ve yanlarına son derece ince açılmış baklavalar dizilmişti. Ortada yer alan, tatlılardan yapılma mazgallı kuleye İngiliz ve Osmanlı bayrakları yan yana dikilmişti. Azmi Bey'in konuklarına ikram etmediği tek şey bu tatlıydı; sembolik de olsa iki bayrağı birbirinden ayırmak istemiyordu. Bu konu üzerine

* İçinde bulunduğumuz 1845 yılında, ünlü Baron Von Hammer Purtagall'ın en iyi ve en değerli dostlarından biri olduğunu söylemekten gurur duyuyorum.

hem o hem de dostları zarif sözler söylediler. Hilalin yönünü beni oturtmuş olduğu masanın baş köşesine çevirmeyi ihmal etmemişti; İngiliz bayrağındaki haç ise kendi tabağının üzerinde dalgalanıyordu.

Masadan kalktığımızda, daha önce sözünü etmiş olduğum Rum hanımla birlikte Azmi Bey'in haremine bir ziyarette bulundum. Selamlığın kapısından ikinci ya da iç bahçeye birkaç basamakla indik; üstü kapalı bir yol bizi harem kapısına götürdü. Burada minik minik örülmüş, omuzlarında kangal haline getirilmiş upuzun saçlı bir halayığın peşinden kadınların dairesine açılan galeriye çıktık. Merdivenlerin yansıdayken Azmi Bey'in genç karısı tarafından karşılandık; dünyanın en tatlı gülümsemesiyle elimden tutarak bizi serin, sevimli ve İngiliz görümlü odasına götürdü. Burada kendimizi iskemleler, sedirler ve masalar arasında bulduk; karışımızda ise bu ülkede gördüğüm en güzel kadınlardan biri duruyordu.

Birkaç dakika içinde Azmi Bey de bizi izledi; karısını ne kadar beğenmiş olduğumu kendisine belirtmeden edemedim. Doğulu kadınlara benzemiyordu; onların uykulu, rüyada gezer ifadeleri yerine, iri siyah gözlerinde zekâ pırıltıları oynayıyordu. Koyu renk saçları, boyalı yemeninin altına gizlenmek yerine, alnında küt kesilmişti ve zarif lüleleri mermer kadar saf ve pürüzsüz yüzüne dökülüyordu.

Henüz on sekizindeydi ve cildi duruluğunu kirletecek hiçbir boyayla tanışmamıştı. Yanaklarının kar beyazlığına canlılık katan hafif pembelik neredeyse bilinçsizce oraya kondurulmuş gibiydi; konuşurken ara sıra yüzünün al al olması parlak güzelliğini daha da artırıyordu. Kıyafeti Türk tarzında olmakla birlikte kısmen Avrupalı bir modele sahipti. Uzun ve zarif boynuna kadar kapalı mor ipek yeleğini belinde sıkıca kavuşturmuştu. Vücudu çok güzeldi. Siyah saten şalvarının altından gözüken küçük ayaklarına kar beyazlığında çoraplar giymişti. Entarisi rengârenk çiçek desenli, atkısı yün, çözgüsü ipek bir tür ince İngiliz kumaşıandı. Ona sunduğum karanfilleri gür, koyu saçlarına ilıştirdiğinde, Pickersgill'in maharetli kalemine ilham verecek bir yaratık haline geldi –öyle beyaz tenli, öyle genç, öyle zarif ve öyle güzel bir Doğulu havası vardı ki!

İstanbul'un en eski ailelerinden birinden geldiğini ve bir Türk kadını için kusursuz sayılacak bir eğitim aldığını öğrendiğimde şaşır-

madım. Bu her halinden belliydi. Dairesinde oraya buraya saçılmış kitaplar ve oturduğu iskemlenin yanındaki masanın üzerinde duran mürekkep hokkası, bir Türk hareminde olmalarına rağmen, hiç de göze batmıyordu.

Grup on-on bir yaşlarında tatlı bir kız çocuğuyla birlikte Bey'in anesinin gelişiyile daha da kalabalıklaştı. Kız, Bey'in daha önceki evliliğindenmiş. Annesi, İngiltere'ye gelmelerinden kısa süre önce ölmüş. Yeni gelenlerin ardından Bey'in halası ve kendi kızıyla yaşıt görünen kız kardeşi girdi.

Haremde iki saatten fazla oyalandım. Bey'in güzel karısı, varlığımızdan mutlu olduğunu gösterir güler yüzlü bir zarafetle bize kahve sundu. Ayrılırken merdivenin başına kadar bana eşlik etti, Doğu göreneklerine uygun biçimde evinin ve içindekilerin emrimde olduğunu söyledi ve yeniden gelip onu görmemi rica ederek veda merasimini pekiştirdi. Bu ricası öyle içtendi ki hiç duraksamadan, ziyaretimi tekrarlamamın bana da keyif vereceğini söyledim.

Ah, elinden tutup onu güzel hapishanesinden çıkarmayı, güzelliğiyle "dünyayı büyülemesini" sağlamayı ne kadar isterdim! Heyhat! Selamlığın kapıları ardımdan kapandı; Bey beni babamın beklemekte olduğu salona doğru götürdüğü sırada güzel ve zarif Azime Hanım'ı gözden kaybettim.

ÜÇÜNCÜ KİTAP

Yazın Boğaz–Galata Kulesi–Tophane Camisi–Sadrazam’ın Yazlık Konağı –Saliha Sultan Konağı–Konaklar ve Selamlıklar–Esmâ Sultan Konağı –Türk Musikisi–Çiçeklerin Dili–Mihrimah Sultan Konağı–Bin Bülbul Tepesi–Türk, Rum ve Ermeni Evleri–Doğuluların Temizliği–Ermeniler –Hisar Mezarlığı–Rumeli Hisarı–II. Mehmed ve Bizanslılar–Emirgân Köyü–Hayaletli Aya Nikola Şapeli–Prens Kalimaki’nin Sarayı–Padişahın Kıskançlığı–Kalimaki’nin Ölümü Ay Işığında Boğaz– Doğuluların Çiçek Sevgisi–Boğaz’ın Derinliği Saltanat Kayığı–Türk Adaleti–Türk Donanmasının Zenginliği Hızlı Dönüşümler–Rus Aldatmacasının Etkileri–Padişah’ın Hekimleri–Donanma Tayinleri–Katı Disiplin–İtaatsizliğin Cezası Ölüm Ziyafeti–Tahir Paşa–Kökten Çözüm–Türk Devlet Sisteminin Ayıbı–Hünkâr İskeleyi–Bez Fabrikası ve Kâğıt İmalathanesi Piknikler–Bedevi Kampı–Bedevilerin Güzelliği–Şiirsel Yöre

Hiçbir şey güneşli bir yaz gününde Boğaz kıyılarından daha zengin ya da daha değişken olamaz. Babamla birlikte, Boğaz’ın doğa tutkunlarına sunduğu muhteşem tabloları seyrederek birçok saat geçirdik. Tek bir bulutun bile gökyüzünün berrak ışıltısını lekelemediği güzel bir sabah, kuşların şarkıları neşeyle rüzgâra karışırken, bu güzelliklerin iyice bir tadını çıkarmaya karar verdik; kayığımız Avrupa kıyısı boyunca ilerlerken binlerce ilginç görüntü gözümüzün önüne serildi.

Dehşet saçan yeniçerilerin imparatorluğun kaderini tayin ettiği günlerin hatıralarıyla dolu Galata Kulesi limana doğru inen yeşil alanlarla ve evlerle örtülü tepeyi taçlandırıyordu. Tophane Camisi’nin sivri minareleri güneş ışığında altın bir ihtişam yayıyordu. Şehirdeki hareketli yaşamın sesleri rüzgârla taşınıyordu. Limanı geride bıraktıktan sonra, Tophane’nin geniş talim alanını ve heybetli kışlasını da geçtik; karşımıza Sadrazam’ın akıntı karşısında gururla yükselen ve eski devirlerin imparatorları gibi dalgalara meydan okuyan yazlık konağı çıktı. Tepenin geniş yamacı yavaş yavaş daralıyor ve akıntının kıyısında saçak oluşturmuş evlerin arkalarında daha bir azametli hale geliyordu. Yeşilin her tonunda ağaç görülebiliyordu;

bunların arasından rengârenk evler son derece pitoresk bir intizamsızlıkla göz kırpmıyorlardı. Şurada burada çiçek açmış mor erguvanların veya havayı kokularıyla dolduran ıhlamurların arasından, karanlık servileri çok aşağılarda bırakan parıltılı bir minare berrak gökyüzüne uzanıyordu.

Kıyı boyunca sıralanmış yalılar, köşkler ve konaklar nasıl da güzeller! Arkalarındaki tepelere tırmanan yemyeşil bahçeler de tablonun arka planını bir periler ülkesine çevirmiş sanki. Yer yer ufak koyları yazlık evler ve kır kahveleri doldurmuş. Keyfine düşkün Osmanlı bu dünyada eşi benzeri olmayan görüntülerin ve seslerin orta yerinde, çubuğunu tüttürüyor ve minik fincanından kahvesini yudumluyor.

Saliha Sultan'ın heybetli konağı ve onun kadar soylu olmayan kocasının, haremın bulunduğu büyük binaya bir ur gibi bitişmiş mütevazı köşkü akıntının genişlediği bir noktaya kurulmuş; sanki altın kıyılardaki yansımayı daha da güzelleştirmek ister gibi.

Padişah damatlarının tek kanatlı köşklerinde, yabancılara komik gelen bir şeyler var. Konağın içinde olduğu kadar, dışında da Saraylı eşlerinin üstünlüğü sürekli kendilerine hatırlatılıyor. Yüksek bronz kapıları, altın kafesleri, geniş balkonları ve emniyetli gezinti yolları olan haremın yanından yaldızlı kayıklarıyla geçiyor ve beyaz ketenden perdeleri olan kendi küçük selamlıklarının ufak iskelesine yanaşıyorlar.

Padişah'ın ablası Esmâ Sultan'ın konağının yanından geçerken mutlaka müzik sesleri sizi selamlar. Haremdeki hanımların pek çoğu, Türklerin armoni anlayışına göre, dört dörtlük müzisyen sayılır. Kemençenin nağmeleri, kemanın baygın notaları, defin dümttekleri ve koro halindeki kadın sesleri kapalı kafeslerin ardından süzülüp suyun üzerinde yankılanıyor. Sandalcıların hepsi konağın yanından geçerken ağırdan alıyorlar. Doğu musikisinin biraz yumuşaması için uzaktan dinlenmesi gerekiyor. Bu musiki, suyun üzerinde okyanus mağaralarından çıkarcasına salındığında, hayalinizde defin gümüş zilleri çingırdarken havaya savrulan beyaz kollar, kemanın tellerinde gezinen narin parmaklar, bu ülkenin yabansı ve hareketli ezgilerine bir zarafet katan kalın kırmızı dudaklar ve iri gözler canlanıyor. Bir an için, Apollo'nun lirini ilk kez bir Türk haremde çalmış olduğu duyusuna kapılıyorsunuz.

Romantik hayallerinizin gerçekleşmesini istercesine kafeslere dik-
katle bakarsanız, haremdeki kadınların peçe takmakla birlikte, dünyevi
zevklerden hiç de arınmış olmadıklarının kanıtlarını görebilirsiniz. İşte ka-
fesin çubuklarından birine bir tutam saçla iştirilmiş bir portakal; kırmızı
kurdeleyle asılmış bir kadifeçiçeği; hatta iyice bakarsanız, kıskanç kafesin
deliklerinden yarı gözüken minik bir buket gül bile görebilirsiniz.

Burası romantizmin hayata geçirildiği bir diyar!

Padişah'ın sarayına bir ok atımı mesafede, Said Paşa'nın haşmetli
zevcesinin konağı yer alıyor. Uzun, düzensiz, gül renkli bir bina. Kıyısında
korular ve rengârenk yalılar bulunan güzel bir koyun ağzındaki zevkli bir
noktaya kondurulmuş. Uzakta, Boğaz'ın yeniden daraldığı kısımda Anado-
lu ve Rumeli hisarları gökyüzünün duru maviliğine doğru yükseliyorlar.
Bu şirin noktada kısa bir süre oyalandıktan sonra kayığımız bir kez daha
ileri atıldı; çok geçmeden "Bin Bülbül Tepesi"nin [Bebek veya İstinye] hiza-
sındaydık. İsmi de pek güzel uymuş doğrusu. Bülbüllerin ezgileri havayı
dolduruyor, orman ağaçlarının sık yapraklarını kımıldatıyordu. Melankolik
müzik, ağaçların arasında parlayan birkaç dağınık mezarın görüntüsüyle
derinleşen bir hüznle suyun üzerinden bize ulaşıyordu. Tepeyi örten
ağaçların çeşitliliği sayesinde, yeşilin her tonunu görebiliyorduk. Esnek
dalları esintide ipek flamalar gibi dalgalanan salkımsöğüdün parlak açık ye-
şilinden, yüksek, karanlık, suskun servilerin koyu yeşiline kadar varan ton-
larla tepe bir manzara ressamının tuvalini andırıyordu.

Bu güzel tepenin ötesinde kıyıya Rum, Ermeni ve Türk evleri sıra-
lanmış. İşte burada yöre manevi açıdan bir ilginçlik kazanıyor. Büyüklüğü
ne olursa olsun, hemen hemen her gayrimüslimin evi, gelip geçenlerde iki
ayrı ev izlenimini uyandıracak şekilde farklı renklere boyanmış. Oysa Türk-
lerin evleri sahiplerinin o sıradaki durumlarını eksiksiz göz önüne seriyor.

Osmanlı bugünün insanı, asla geçmişe bakmıyor; kendi kendini al-
datacağı ihtişamlı anıları yok; tarihinin her yaprağı kasvetli bir anıyla göl-
gelenmiş; geleceği düşünmeye cesaret edemiyor, çünkü despot bir devletin
tebaası. Bugünün onurlu paşası yarın kellesinden ya da en iyi ihtimalle
evinden barkından olabilir; Türk evlerinin dörtte üçünün vaktinden önce
harabeye dönmesinin nedeni de bu.

Kişi iktidar sahibi olduğunda, gülen talihine uygun bir ev alıyor veya yaptırıyor. Eline geçeni bol keseden harcıyor, neden biriktirsin ki? Bu yalnızca Padişah'ın aç gözünü üzerine çekip, itibarını daha hızlı kaybetmesine yol açabilir; kimi zaman da hasımlarının kiskançlığını uyandırarak kendi yıkımını hazırlayabilir. Evinin dışını canlı ve parlak, içini kullanışlı yaptırır; gelgelelim bütün süslemeler kısa ömürlüdür, yüzeye sürdüğü boya ancak bir yıl dayanır, bu da ona yeter. Belki boya onun mevkiinden daha uzun ömürlü olacaktır; eğer olmazsa, boyayı yenilemek hiç de zor değildir; yoksa, geçirilmiş parlak bir mevsimden kalan dökük boyalarla yetinir. Gözden düştüğünde, evini yalnızca hava koşullarına dayanacak biçimde onarır ve kendini daha fazla sıkıntıya sokmaz. Bu ülkede birkaç ay geçirip insanların yapısını ve alışkanlıklarını biraz inceledikten sonra, Boğaz'da önünden geçtiğiniz her evin sahibinin geçmişteki ve şimdiki konumuna ilişkin gerçeğe yakın bir tahminde bulunabilirsiniz.

Saray erkânından birinin heybetli yalısı, daha dün bitmiş gibi dimdik duruyor; duvarları pırl pırl, kafesleri sapasağlam. Mavi şıptırlar sütunlu kapısına çıkan mermer basamakları yalıyor. Tüy gibi akasyalar, çiçeğe durmuş dallarının arkasında yaldızlı çardakları ve azametli terasları gizliyor.

İtibarını kaybetmiş gözdenin kapısında hâlâ hizmetkârları ve kayığının dalgalar üzerinde dansettiği gösterişli bir iskelesi vardır; fakat tablonun üzerine bir gölge düşmüştür: Yaz güneşi ve kış rüzgârı binanın parlak mavisini veya filizi yeşilini soldurmuştur. Rengi atmış kafeslerin bir iki çubuğu kırıktır. Güzel ağaçlar hâlâ terası serinletmektedir, fakat basamaklarda otlar bitmiş, saksılar devrilip kırılmıştır; aslında yenileri alınabilir, ama onları sahipleriyle birlikte kahr çekmeye bırakmak daha doğrudur.

Sürgündekilerin evleri kendilerini iyice belli eder. Panjurlar menteşelerinden çıkmış, rüzgârda çarpar dururlar; kırık camlar yüzünden dışarıdaki hava olduğu gibi içeridedir; kafesler paramparçadır; teras duvarı santim santim dalgalara teslim olmaktadır; yerdeki mermer taşların kırıklarından yabani otlar fııkmıştır; bahçedeki çardaklar her an yıkılıverecek haldedir. Yeşil körpe dallar ise gölgeledikleri yıkıntıyla alay edercesine oynamaktadır.

Türkiye'de babalar oğulları için ne ev yaptırır ne ağaç diker ne de bir şeyler satın alırlar; kendi babaları da onlar için bunları yapmamıştır, çünkü bu hem sermayenin hem de faizinin kaybı demek olabilir.

Ermeni evleri temizlikleriyle dikkat çekerler. İstanbul'da kalburüstü yaşayan herkes bu açıdan son derece titiz olsa da, Ermeniler hepsini geride bırakır; hali vakti yerinde her ev haftada bir sabunlu sularla baştan aşağıya temizlenir. Bu insanlardan söz ederken, duygu ve hırstan tamamen yoksun olduklarını anlatmıştım: Hayatları önemsiz ayrıntılarla heba olup gidiyor. Bütün ilgi ve dikkatlerini nispeten önemsiz şeylere yöneltiyorlar, bu da onları yabancıların gözünde farklı kılıyor.

Sahildeki çarpıcı yerlerden biri de Rumeli Hisarı'nın hemen dibinde bulunan küçük, romantik ve güzel Hisar mezarlığı. Kabaca üst üste yığılmış olan ve bitki örtüsüne aldırmandan dimdik yükselen kayaların temellerini sağlamlaştırdığı Hisar, bağrında yatan derebeylerden birine ait bir kartal yuvası gibi mezarlığa tepeden bakıyor. Mezarların çevresinde ve arasında kalmış toprak parçaları yeşilliklerle örtülmüş; yer yer göğe yükselen zarif ağaçlar pek çok mezarın yaldızlı mermerini gölgeliyor.

Karşı kıyıda hisarın bulunduğu vadinin tam karşısına düşen Rumeli Hisarı garip bir fantezi sonucunda inşa edilmiş. Rivayete göre, II. Mehmed Asya dağlarından Avrupa kıyılarına hasetle bakarmış; bu güzel toprakların en azından bir parçasına sahip olma arzusuna gem vuramayarak, Bizanslılardan onların topraklarında iskele olarak kullanmak üzere küçük bir kale inşa etmesine izin vermelerini istemiş. İsteği kabul edilmiş, inşaat için gerekli malzeme hazırlanmış ve bugünkü Rumeli Hisarı altı gün içinde tamamlanmış; planı Peygamber'in adının harfleri şeklindeymiş.

Çanakkale'deki hisarlar gibi bu hisar da kısmen yıkılmaya yüz tutmuş; ancak yakınlarda hepsinin birden onarımı için bir buyruk çıkarılmış ve şu aralar işçiler zamanın ve ihmalin elbirliğiyle oluşturduğu hasarı gidermek için harıl harıl çalışıyorlar.

Denizden yaklaşık bir buçuk kilometre kadar yüksek bir alanda kurulmuş olan küçük Emirgân köyü, Boğaz'daki en güzel yerlerden biri. Kıyıda son bulan uzun bir sokak tepelere kadar çıkıyor. Tam ortada bulunan beyaz mermerden Arap tarzı çeşmeyi gölgeleyen ıhlamur ve akasya ağaçlarının altında her zaman Türklerle dolu kır kahveleri var. Gruplar halinde, yerden en fazla kırk santim yüksek taburelere ciddiyetle kurulmuş, çubuklarını tüttürüp kahvelerini içiyorlar.

Emirgân'dan az ötede, Boğaz küçük bir koy oluşturacak tarzda genişliyor. Bunun bir ucunda, bir bahçenin ortasında viran bir ev duruyor. Bir zamanlar Aya Nikola'ya adanmış bir kilise olan bu ev, şimdi bir Türk'e ait; ne var ki bir batıl inanç yüzünden içinde kimse oturmuyor. Hem Rumların hem de Müslümanların bütün kalpleriyle inandıkları bu söylenti öylesine çılgın ki bundan mutlaka söz etmeliyim.

Yunan ayaklanması sırasında kilise olmaktan çıkarılan yapıya Padişah'ın onayıyla bir Türk el koymuş. Azizin ikonasını altarın yukarısındaki nişten indirip fırlatan bu yeni sahip, kutsal tapınağı kendisi ve ailesi için bir eve dönüştürmüş; fakat daha taşındığı gece bu saygısızlığının bedelini ödemek alnına yazılıymış, ertesi sabah yatağında ölü bulunmuş. Bu olay yakınlarını öyle korkutmuş ki derhal evi bir komşularına devretmişler. Bu kez de komşunun tek çocuğu, gene esrarlı bir şekilde öfkeli azizin gazabına uğrayarak aynı akıbeti paylaşmış. Üçüncü alıcı da benzer şekilde karısını kaybedince, burası bütün inananları dehşete düşüren korkulu bir yer haline gelmiş. Evi satın alan inançsız bir kişinin kötü ruhu kovmak ya da azizle barış sağlamak için bir Rum papazı getirtmiş olması da ilginç bir vaka. Kutsal sular serpilmiş ve ilahiler söylenmiş, ama ne derece başarılı olduklarını söylemek imkânsız; çünkü artık burada hiç kimse oturmak istemiyormuş. Bu yüzden de bina hızla yıkılmaya yüz tutmuş.

Tarabya'ya yaklaştığınızda, karşınıza uzun bir duvar çıkar. Düzgün bir hattı izleyen küçük kare pencerelerin bulunduğu bu duvar, bakımsız bir fabrikayı andırır; bütün cephe boyunca uzanan güzel taş teras ve arkasındaki tepeye sıkça dikilmiş çalılıklar öyle heybetli görünür ki ister istemez dikkatinizi çeker, merakınızı uyandırır. Kayıkçılarınız Rumsa, dişlerini gıcırdatarak bir beddua okumaksızın sorularınıza cevap vermezler. Burası, Prens Kalimaki'nin sarayının zavallı kalıntısı. Despotça bir kıskançlık sonucu Padişah saraya el koymuş ve burayı atları için ahıra dönüştürmüş. Ne var ki, atların sayısı çok az, bina da çok geniş olduğu için bu hiçbir işe yaramamış ve saray yıkılmaya terk edilmiş. Böylece azametli bina manzarayı çirkinleştiren bir görünüm kazanmış.

Prensin oğlu bu gasp sırasında Babîâlî'de tercümanmış; fakat Rum olduğu için, Saray'la yakınlığı ona hiçbir şey kazandırmamış; gözü fazla yüksekteymiş ve lüks içinde yaşamasının bedelini de ödemiş.

Ancak Prens Kalimaki'nin kadersizliği bununla da kalmıyor. Bursa'ya sürüldükten sonra, geçmişteki ihtişamın anılarını unutmak üzere ailesinin bağrına sığınmış. Bir gün, satranç oynamak üzere Paşa'nın konağına davet edilmiş. Her ikisi de bu oyuna tutkuyla bağlı oldukları için, daveti hevesle kabul etmiş, ama bu ihsanı ne kadar pahalıya ödeyeceğini henüz bilmiyormuş. Kalimaki tam bir hamle üzerinde düşünürken, Paşa elini sallamış ve bir anda ölümcülilmek kurbanın boğazına dolanıvermiş. Ardından yaslı karısı konağa çağırılmış; boyundaki kan oturmuş ip izinin olup bitenleri açığa vurmasına rağmen, ona Prens'in felç geçirerek öldüğü söylenmiş. Kadın da bu açık yalanı yüzlerine vurmaya cüret edemeyerek, katledilmiş kocasının cesedini çaresizliğin suskunluğu içinde alıp götürmüş.

Duvarın bir yanında Padişah'ın bir kasrı, diğer yanında ise bir yazlık sarayı var; ancak önümde böyle üzücü bir zulüm abidesi dururken bunları takdir edecek ruh hali içinde değildim.

Boğaz'ı bütün güzelliğiyle görebilmek için ay ışığında bakmak gerekir. Akisleri suya vuran ferah yalıların sakinleri çevrelerindeki muhteşem sahnenin keyfini bu saatlerde sonuna kadar çıkarıyorlar. Öğle güneşinin çığ parlaklığında her şey tabak gibi ortada. Buna karşılık, yıldızlarla süslenmiş lacivert gece göğu, saf ay ışığı ve akşamın kutsal sessizliği Boğaz'a esrarlı bir belirsizlik kazandırarak çekiciliğini iki misli artırıyor. Başkentte yaşayanlar da bunun farkındalar; yaz aylarında Boğaz'daki sayfiyelerine taşındıklarında, en büyük eğlencelerinden biri denize taşan balkonlarına oturup Yunan ve İtalyan gemilerindeki denizcilerin akşam ilahilerini dinlemek, ara sıra suda taklalar atan, ay ışığında oynayan ve dalgaların içine gök gü-rültüsünü andıran bir sesle atlayan kalabalık yunus sürülerinin geçişini izlemek. Asya'nın karanlık dağlarının uzun, puslu gölgeleri ta uzaklardan suya düşer; kıyıdaki yüksek ağaçların tepeleri titreşerek suda gümüş gibi yansır ve dünyada eş bulunmayan manzaranın güzelliğini tamamlar.

Shakespeare Romeo ve Juliet'teki bahçe sahnesini yazdığı sırada gözünün önünde Boğaz vardı herhalde!

Doğuluların hepsi çiçeklere adeta tapıyorlar. Boğaz kıyısındaki her evin, denize teras şeklinde çıkıntı yapan bir bahçesi var. Gül ağaçlarının budanarak binlerce güzel şekle sokulduğu bu bahçeler pencere kafeslerinin

arasından hayal meyal seçilebiliyor. Güller kâh yeni açmış goncalarıyla gezinti yolunun üzerini kemer gibi sarıyorlar, kâh klasik, yuvarlak bir saksının etrafına onun biçimini alarak dolanıyorlar; rengârenk karanfiller, sıra sıra akasyalar ve kauçuk ağaçları çok yaygın; her bahçede bolca bulunan ve ağaçların gölgesinde yarı yarıya gözlerden gizlenmiş bu güzel çiçekler çok hoş bir etki yaratıyor.

Boğaz'ın diğer bir özelliği de hemen kıyıda bile suyun çok derin olması. Denize çıkıntı yapan teraslar, ani bir rüzgârla ya da dümencinin hatası sonucunda sıkça kıyıya "bindiren" (denizcilik terimi kullanırsak) gemiler yüzünden hasar görüyorlar; dahası, üst katları denize uzanan evler de (biraz büyükçe olanların hepsi bu tarzda) aynı nedenle sürekli hasarla karşı karşıya kalıyor.

Yazlık evimize taşınalı daha iki gün olmuştu ki Türk donanmasına ait bir gemi orsa etmeye (rotasını değiştirmeye) çalışırken, burnu ailecek tanıştığımız Ermeni bir sarrafın muhteşem salonunun orta penceresinden bodoslama içeri dalmaz mı! Evin efendisi kazaya neden olan aşikâr dikkatsizliğe hiddetlenerek, ağızlarının payını vermek üzere taraçaya çıkmış, ama çıkışmasına kulak asan olmamış. O henüz içeriye dönmüşken, ayan beyan sarhoş olan Türk kaptan gemiden atlamış, birkaç tayfasıyla birlikte, babalarının eviymiş gibi avluyu geçip, beyin erkek kardeşi ile hizmetkârlarından birkaçını tutmuş ve adamakıllı pataklamışlar; sonra da hiçbir şey olmamış gibi güverteye geri çıkmışlar. Bir süre sonra gemi çekilmiş; ancak beraberrinde salonun neredeyse bütün ön cephesini ve çatının büyük bir kısmını da götürerek. Gemisi çekildikten sonra, nazik kaptan eve yeniden girmiş ve ısrarla evin efendisini bir Türk zabıtine karşı gösterdiği küstahlığın cezasını çekmek üzere İstanbul'a götürmek istemiş. Neyse ki, şehirde işi olan sarraf evden ayrılmışmış; bu sayede kendisini bekleyen sıkıntı ve hakaretlere uğramaktan kurtulabilmiş.

Boğaz gibi bir kanalı fethetmekle görevli bir filonun kumandanı olsaydım, karada olduğu kadar bir eve asılı halde de kendilerini son derece rahat hisseden Türk denizcilerden başkasını işe almazdım. Kelimenin tam anlamıyla saldıracak istediklerini ele geçirirlerdi. Kudretli savaş gemileri de canlarının çektiğini yapıyorlar. "Denizde seyrediyor" olmaları gerekirken

sürekli birbirlerine veya bir yerlere “dokunuyorlar”; üstleri onları denizde sanırken “karaya oturmuş” oluyorlar.

Malta’dan gelirken kaptan paşanın uskunasına nerede rastladınız? Bozcaada açıklarında demir atmıştı. Yol üzerinde firkateynle nerede karşılaştınız? Gelibolu’da karaya oturmuştu. Bunlar aklıma geliveren iki soruya verilen cevaplar. Yirmi soru daha sormuş olsaydım bile, herhalde benzer cevaplar alırdım.

İngilizler ilk bakışta bu duruma hayret edeceklerdir; oysa, aksi olsaydı daha şaşırtıcı olurdu. Bir müşir Devletlû Padişah’ın ayağını öperek anında kaptan paşalığa yüксеlebiliyorsa, süvari alayından bir miralay aynı derecede basit bir işlemle makarna imalatçısı haline gelebiliyorsa ve ikisinin de kendilerinin asla öğrenmedikleri bir şeyi öğretmeleri, itaat etmeyi öğrenmeden emretmeleri isteniyorsa, bu düzenin sonuçları pekâlâ önceden tahmin edilebilir. Her şeye rağmen, Türklerin düşük rütbeli de olsa Avrupalı subayları ordu ve donanmalarına almalarına izin verilseydi, bu soruna büyük oranda çare bulunabilirdi. Ama Rusya onlara kendi maddi güçlerine dair doğru bir ayna tutabilecek her türlü tedbire karşı. Morallerini zayıflatarak bütün düzeni felce uğrattıyorlar; uygun düşen yaltaklanma sanatını, göz boyayacak sonuçları öne çıkarma ve nedenler uydurma konusundaki ustalıklarını kullanarak, Türkleri dış yardıma ihtiyaç duymadıklarına, kendi kendilerine yettiklerine ve Allah’ın yanlarında olduğuna inandırıyorlar.

Verilen bir görev kendi alışkanlıklarına ve yeteneğine uygun düşmese bile, büyüklenmesine fırsat tanıyacaksa, hiçbir Türk böyle bir görevi reddetmiyor. Bu şekilde davranmasının iki iyi gerekçesi var: Hem bu görevi, itimada en az kendisi kadar layık olmayan selefi ölçüsünde nasılsa becerecektir, hem de iyi bir iş önerisini reddederse, büyük olasılıkla bir daha asla ikinci bir öneri almayacaktır. İşte Osmanlılar böyle bir mantık yürütüyor ve bu inançla hareket ediyorlar. Sultan Mahmud da bu konuda tebaasından azıcık daha olsun seçici veya ileri görüşlü davranmıyor. Önemli görevler verdiği kişilerin işe yarar olup olmadığını derinlemesine araştırmıyor; tıpkı onların bu görevi kabul ederken yaptıkları gibi. Yakınlarda bu hesapsız kolaycılığın gülünç bir örneği yaşandı; tam da bu konuyla ilişkili olduğu için bundan söz etmeden geçmeyeceğim.

Padişah Hazretleri'nin bir hastanenin başına atadığı gözde bir hekim varmış. Adamcağız Üsküdar'da ansızın ölüvermiş. Ölüm haberini alan Padişah çok üzülmüş ve hemen müteveffanın geride bir aile bırakıp bırakmadığını sormuş. Tek oğlunun Yunan kançılıyasında bir memur olduğu cevabını almış. Para getiren bir iş sayılmazmış bu. Henüz yirmi yaşına bile girmemiş olan genci derhal görmek istemiş ve onu babasından boşalan yere atayarak, aynı maaşın verilmesini emretmiş. Buyruğu yerine getirilmiş. Çiçeği burnunda memur bir anda vakur bir başhekiye dönüşmüş ya da en azından elinden geldiğince benzemeye çalışmış.

Savaş gemilerine cerrahlar temin etmede pek de iyi sonuçlar vermeyen bir düzenleme var. Gemilerin birinde hekimlikten anlayan birine gerek duyulduğunda, bunu bulma işiyle görevli kişiler karşılına çıkan ilk eczaneye dalıyor, eczacıyı tutup yaka paça bir kayığa bindirerek gemiye götürüyor, onu cerrah tayin ederek maaş bordrosuna kaydediyor ve maaşının miktarını kendisine bildiriyorlar; adam itiraz etmeye cüret ederse, bir güzel kamçılanıyor.

"Gücü elinde tutanlar" gemideki zabıtlere karşı da aynı muameleyi uyguluyorlar; gerekli gördüklerinde, kaptan dahil herhangi bir zabitin kamçının tadına bakması işten bile değil. Yakınlarda iki fırkateyn Boğaz'da çarpışmış; bunun üzerine Kaptan-ı Derya Tahir Paşa kaptanlara öyle bir falaka çekirtmiş ki giysileri kan içinde kalmış; daha sonra da onları bir hücreye atırarak üç gün orada tek başlarına, hem de bir lokma yiyecek vermeden bırakmış!

Zabıtlere böyle acımasız davranılıyorsa tayfalara ne gibi cezalar verildiğini merak edebilirsiniz. Bir gerçek yirmi söze bedel olduğu için, çok yakınlarda yaşanan başka bir olayı anlatacağım. Bunu olaya baştan sona tani olan bir Rum beyefendi anlattı.

Kaptan Paşa gemisinde dostlarına ziyafet veriyormuş. Tam sofraya oturmak üzerelerken, tayfalardan birinin karaya çıkma yasağına karşı geerek gemiden ayrıldığı kendisine bildirilmiş. Kaptan Paşa'nın soğuk ve umursamaz tavırla verdiği "Gemiye döndüğünde haberim olsun" cevabı daha ağızından yeni çıkmış ki kaçağın döndüğü bildirilmiş. Yaklaşık on dakikalığına ortadan kaybolan tayfaya, adı bile donanmadaki herkesi titreten

Tahir Paşa'ya bu hareketini açıklamak üzere aşıya inmesi emredilmiş. Adam, ertesi günün cuma (Türklerin kutsal günü) olduğunu ve karşısına pasaklı çıkarsa Kaptan Paşa'nın öfkelenmesinden korktuğu için temiz giysi almaya gittiğini anlatmış.

"Bu önemsiz şey için mi emirlerime karşı çıktın" diye sormuş Paşa. "Bundan sonra aynı itaatsizliğin gösterilmemesi için tedbir almalıyım" diyerek, bir an duraksamadan, konuklarıyla çevrili ziyafet sofrasının önünde ve kurbanı ayaklarına kapanmış haldeyken, kamaranın lombozlarını tutan demirlerden birini kaptığı gibi zavallı adamcağızın kafasına geçirmiş ve onu tek bir darbeye öldürmüştü. Kasılarak ölen tayfanın vücudu gürültüyle yere düşmüş; Kaptan Paşa sakince hizmetkârlarından birine cesedi ortadan kaldırıp yemek servisi yapılmasını emretmiş. Konuklardan birkaç şahit oldukları olaydan sonra, yemek yiyecek halleri kalmadığını söyleyerek ayrılmışlar; elbette hepsi de Türkmüş, çünkü Rum konuklar, ne kadar mideleri bulanmış ve dehşete kapılmış olsalar da, tehlikeyi göze almadan ayrılma özgürlüğüne sahip değillermiş. Ölünün vücudu kaldırılmış ve yaşayanlar, onun inlemeleri kulaklarında çınlar bir halde, son nefesini verirken çektiği acı yüreklerini burar bir halde ziyafete kaldıkları yerden devam etmişler!

Tahir Paşa son zamanlarda Avrupa'da iyice yaygınlaşan barbar Türk tarifine kusursuz uyuyor. Kendi tutkularının kölesi olan bu adamda insani duyguların ya da anlayışın sanki zerresi yok. Evden izinsiz ayrıldığı için kendi oğluna öyle bir dayak atmış ki mutsuz çocuk aldığı yaralardan iki gün sonra ölmüş; Kaptan Paşa bu korkunç olaydan ders alacağı yerde, çok geçmeden aynı şekilde yeğenlerinden birinin de katili olmuş.

Bütün bunlara rağmen, önyargılarla gözleri boyanmış ve politik çıkarlara kapılmış oldukları için, insan kılığındaki bu canavarın zalim olmadığını iddia eden ve beni ürperten bir yağcılıkla bu görüşlerinde ısrar eden kişilerden söz edildiğini işittim.

Babîlî'deki bir askeri görevliye, Padişah'ın kendi donanmasındaki bu insan israfından haberdar olup olmadığını sordum. Talihsiz bir zavallının Kaptan Paşa'nın gazabına kurban gitmediği tek bir hafta bile geçmiyor. Aldığım cevabın soğukluğu kelimelerle tarif edilemez: "Devletlû Padişah'ın bununla ne ilgisi var?" "Nasıl olmaz!" diye haykırdım, "Bu insan-

lar onun tebaası değiller mi?” “Elbette, ama Tahir Paşa donanmanın kumandanı; bu görevde olduğu sürece, en iyi bildiği yolla disiplini sağlamak onun hakkı. Padişah neden buna karışsın ki?” “Ama böyle toptan bir zulüm son derece iğrenç.” “Belki, ama çaresi ne olabilir?” “Ben Padişah olsaydım” diye cevapladım duraksamadan, “Kaptan Paşa’nın kellesini uçururdum, böylece artık insan kanı dökülmezdi.” Türk, benim ateşliliğime gülecek, karşılık verdi: “Maşallah! Kökten bir çare buldunuz. Ama donanmayı ikinci bir Tahir Paşa’ya karşı nasıl koruyacaksınız?”

Haklıydı. Kötülük kişilerde değil, sistemde. Gene de zalimlikte ve acımasızlıkta Kaptan Paşa’nın bir eşinin daha bulunmaması Türkiye için bir şans. Oysa adamın yüzüne baktığınızda, ruhunda hiçbir şiddet, hiçbir intikam arzusu olmadığını zannedebilirsiniz. Bir münzevinin başına ve bir azizin yüzüne sahip. Onunkinden daha munis bir çehre görmemişimdir: Lavater bile onun hakkında yanılırdı.

Karşı kıyıda gidilebilecek en güzel yerlerden biri de Hünkâr İskeleyi. Rusya’yla ünlü antlaşmanın imzalandığı bu tatlı su vadisi, Yuşa Tepe-si’nin gölgesinde kalıyor. Çevredeki en ulu ağaçlar ve en yeşil çayırar burada. İmza töreninin yapıldığı noktada çınarların arasından bir dere geçiyor; geride sıra sıra tepeler uzanıyor; sol tarafta ise büyük bir bez fabrikası ile bir kâğıt imalathanesi yer alıyor. Sultan Mahmud muazzam paralar har-cayarak bunları en gelişmiş makinelerle donatmış. Ayrıca tepeye işleri denetlemek istediğinde kalacağı bir de köşk yaptırmış; fakat bu yeniliklerden hevesini alınca, işleri durdurmuş. Şimdi hepsi yıkılmaya terk edilmiş. Kâğıt imalathanesinin çarklarını döndürmek için yatağı değiştirilmiş olan dere, vadi boyunca başıboş akıyor ve ziyan olan suları Boğaz’a karışıyor.

Bu güzel mesire yeri, tatil günlerinde her sınıftan insanla dolup taşıyor. Piknik yapmaya gelenler, ulu ağaçların gölgesinde kahve ve şerbetlerini yudumlayarak saatler geçiriyorlar. Bazı gruplar da Boğaz’a bakan tara-çaları mekân tutmuşlar; düzenli olarak buraya geliyor, hizmetkârlarının hazırladığı zengin kumanyaları yiyor ve bütün günü denizden gelen püfür püfür esintide serinleyerek ve ağaçların gölgesinde dinlenerek geçiriyorlar.

Vadinin daha yukarılarında genellikle Bedevi Araplar kamp kurmuş oluyorlar. Neyse ki, aralarından soluk kesici iki-üç esmer güzeli mut-

laka çıkıyor da, çadırlara yaklaştığınızda üzerinize üşüşen bir ordu çocuğun verdiği sıkıntıyı hafifletiyor. Neşeli, gürültücü, pejmürde kılıklı bu afacanlardan ne bahşiş vererek ne de korkutarak yakanızı kurtarabiliyorsunuz. Yırtık pırtık giysileri içinde bile vakur görünen esmer güzellerinin iri, yabansı, kara gözleri var; uzun, kuzguni siyah saçları minik minik örülmüş ve bellerine kadar iniyor; yuvarlak, yumuşak kolları bol yenleri sıyrıldığında dirseklerine kadar görünüyor; biçimli küçük ayakları geniş şalvarlarının altında bir görünüp bir kayboluyor. Bir gülümseme ve bir “Maşallah”la sizi selamladıklarında inci gibi dişleri ve müzik gibi sesleriyle karşılaşıyorsunuz. Oturdıkları yerden kalkına zahmetine katlanmadan, İstanbul’daki çarşılar için örmekte oldukları sepetlerin üzerinden kollarını uzatıp uçları kınalı ince uzun parmaklarıyla sizden istedikleri para, ihtiyaçlarını karşılamak için değil de güzelliklerini size sergilemelerinin ücreti sanki.

Çocukların usandırıcı ısrarlarından kaçmak için vereceğiniz paralar onları sadece daha da azdıracağı için, tek çare vadinin derinliklerine dalıp ulu çınarların arasında gözden kaybolmak. Ara sıra rüzgârın dağlardan kulağınıza taşıdığı inek böğürtüleri dışında, vadinin derin sessizliği yalnızca bülbüllerin şakımasıyla bozuluyor.

De Lille “Hayallerin Hazzı”nı burada yazmış; De la Martine kızının anısına şiirlerini burada kaleme almış. Burada sanki topraktan şiir fişkırıyor.

*Gerçekler ve Uydurmalar-İstanbul'da Bir Kadının İdamı
Mahkûmun Suçu-Tüccarın Zevcesinin Hikâyesi-Ezan-Keşif
Ana ve Oğul-Saklanma Yeri-Yakalanma-Mahkeme-Haremde Bir
Gece Sahnesi-Sabah- Türklerin Kadınlarına Karşı Merhameti*

Gazetelerde ara sıra Boğaz'da boğulan Türk kadınları konusunda son derece romantik ve dokunaklı yazılar çıkar; hatta bazı yazarların, tanıkların ağzından kurbanların olağanüstü güzelliklerini ve yürek sızlatan gözyaşlarını anlatacak kadar ileri gittikleri olur. Bu, kesinlikle süslü cümlelere ve acıklı tasvirlerle elverişli bir konu; fakat pek çok durumda olduğu gibi, burada da maalesef hayal gücü gerçekleri fersah fersah aşılıyor. Maalesef diyorum, çünkü "gıdası dehşet olan hikâyeler"e bayılan okurlar, celladın pençesinden kurtulmak için çırpınan güzelin dokunaklı hikâyesine bunca gözyaşı dökmüşken, az sonra içlerindeki ışığı ebediyen söndürecek derin suların içinden katiline kınayıcı gözlerle bakışını hayallerinde canlandırmışken, bunların hiçbirinin gerçek olamayacağını iştikten hoşlanmayacaklardır. Onların duygularıyla oynamış ve düşüncelerini yanlış yönlendirmiş olan "doğru sözlü" tarihçiler yalnızca kulaktan duyma bilgilerle marazi bir taslak yaratıyorlar, gerçekte ise bu konuda hiçbir şey bilmiyorlar.

Bu korkunç idamlarda romantizmden eser yok; hepsi de insafsız, su katılmamış bir dehşetten ibaret! Kurban genç ve güzeldir ya da değildir; cellatların bunu anlamaya fırsatları olmaz. Kadın zarafet timsali de olsa, bunu görmezlikten gelmeleri gerekir; Muhammed'in cennetinden kaçmış en sevimli huri bile olsa, kadının insaf dilemeye ne gücü yeter ne de buna fırsat tanınır.

Nüfuzlu bir dostum var. Yeniçeri ocağının lağvedilmesinden birkaç ay önce, bir devlet büyüğünün konağında sabah üçe kadar kalmış; evine dönerken Rumeli Hisarı'nın yakınındaki derin koydan geçtiği sırada içinde fenerlerin yandığı iki kayık görerek şaşırılmış. Denizin ortasında, kürekleri içeriye çekilmiş halde duruyorlarmış. Merak duygusuyla kendi sandalcılarından o tarafa doğru kürek çekmelerini istemiş. Yaklaştığında, kayıkların devriyelerle dolu olduğunu fark etmiş; aynı anda, yüzü bir yaşmakla sıkıca

örtölmüş, vücudu bir çuvalın içine konarak boğazından bağlanmış bir kadının uzaktaki kayıkta bulunan iki devriye tarafından kaldırılıp koyun deren sularına atılmasına tanık olmuş. Çuvala herhangi bir ağırlık bağlanmadığı için zavallı kadın az sonra yeniden yüzeye çıkmış; sandalcılar kürekleyle kadına vurmaya başlamışlar. Bu acımasız ve iğrenç tören, sonunda ceset batana kadar birçok kez tekrarlanmış.

Böyle beklenmedik biçimde tanık olduğu bu manzaradan tüyleri ürperen dostum, onu hemen tanıyan devriyelerin başına az önce sulara gömülen zavallı kurbanın suçunu sormuş; Padişah'ın birkaç hafta önce boğdurduğu bir yeniçerinin karısı olduğunu öğrenmiş. Kocasının başına gelenden duyduğu üzüntüyle, kendisini dul bırakan devlete ulu orta lanetler okumuşmuş.

İşte o ölüm sabahında da bu düşüncesizliğinin bedelini ödemiş.

Ölüm melekleri cesedin su yüzüne çıkmayacağına emin olana kadar beklemişler; dostum da kendine bile açıklayamadığı bir duyguyla orada oylanmış. Şafak henüz söküyormuş; uzun bir ışık huzmesi Hisar mezarlığındaki yüksek servilerin tepelerine vuruyor, yeniçerilerin zindanındaki en yüksek kulenin mazgallı silüetini ortaya çıkarıyormuş. Yaprak bile kılmıdamıyormuş; etrafta her şey öyle huzurlu ve sakinmiş ki dostum az önce ölüme bakmış olduğuna kendini inandırmakta zorluk çekiyormuş. Gerideki kayıklardan küreklerini bir kez daha denize daldırıp dönmeye hazırlanan adamların sesleri gelince dalgınlığından uyanmış; sandalcılarına yola devam etmelerini işaret etmiş ve çok geçmeden kendini köşkünün iskelesinde bulmuş.

Hazır idam konusu açılmışken, aynı kişi tarafından bana nakledilen “fazlasıyla doğru bir hikâye”yi de anlatayım bari. Üzerinden dört yıl geçmiş olmasına rağmen, Türk âdetleri açısından çok tipik olduğu için bu olay burada yersiz kaçmayacaktır.

İstanbul'un ünlü tüccarlarından, son derece varlıklı ve orta yaşı hayli gerilerde bırakmış bir adam çok genç ve güzel bir kadınla evlenmiş. Türk kadını evleneceği erkeği nikâhtan önce asla görmez; dünya evine girme zamanının geldiğine karar veren kişinin anası tarafından seçilir; büyük hanım kızı görüp beğendikten sonra, onun ana babasıyla görüşerek bütün ön hazırlıkları yapar. Gelinin kendi durumundaki değişiklikten hiç de hoşnut olmadığı evliliklerin sayısının az olmamasına şaşmamalı. Az önce sözünü

ettiğim genç gelin de bunlardan biriymiş ve kaderinde korkunç bir trajedinin baş kahramanı olmak yazılıymış.

Aradan iki yıl geçmiş ve Fatma Hanım'ın bir oğlu olmuş; ancak gönlü oğlunun babasında değilmiş; tutku ve düş kırıklığının bu zayıf kurbanı, sığınacak başka bir liman bulmuş kendine.

Tüccarın evi bir caminin yakınındaymış ve minarenin şerefesinden haremın bütün pencereleri görülebiliyormuş. Muhteşem bir yaz akşamı, güneş batımında müezzin kulağa tiz bir çığlık gibi gelen ezanını okumak üzere şerefeye çıkmış. Tam okumaya başlayacakken, gözü aşağıya takılmış ve tüccarın haremındaki açık bir pencereden aşağı sarkıtılmış şala tutunarak tırmanan bir adam görmüş. Hepsi bu kadar da değil; müezzinin keskin ve kıskanç gözleri anında suçlunun bir Rum olduğunu kestirmiş. Bir Müslümanın zevcesi tutsun bir Hristiyanın aşkını kabul edecek kadar alçalsın, olacak iş mi? Böyle bir durumda suçluya asla merhamet gösterilmeyeceğini de bal gibi biliyormuş.

Müezzin müsamahasız bir adammış; sadece bir an bocalamış, geniş sarığını arkaya iterek terli şakaklarında akşam rüzgârının serin nefesini hissetmiş; daha sonra şerefeden aşağıya eğilmiş ve yere doğru tükürerek "Tuuh... Kâfir kancık! Baban mezarında dönsün e mi! Ananın burnu pislikten çıkmaz inşallah!" diye bağırılmış. Kadersiz âşığa yönelik horgörüsünü ve nefretini bu şekilde ifade ettikten sonra, bakışlarını berrak gökyüzüne çevirmiş ve çınlayan sesi işitilmiş:

"Eşhedü enlâ ilahe illallah! Eşhedü enne Muhammeden resûlullah!"

Müezzin görevini yerine getirince, minarenin karanlık ve dar merdiveninden inip camiden çıkmış; birkaç dakika sonra tüccarın selamlığının kapısında yemenilerini çıkarmış ve iki uşağı hizmete hazır bekleyen tüccarın yasemin çubuğunu tüttürdüğü sedirin önüne dikilmiş.

Türkler şefkatli kocalar değiller, ama kesinlikle kıskançlar. Kadınlarını gözlerinin önünden ayırmazlar; onları sevdikleri için değil, kendi namuslarına leke sürülmesin diye. Bir Osmanlının karısının hatalarına isteyecek göz yumması söz konusu olamaz.

Bu durumda da "suç büyükmüş, kokusu çıkmış." Genç ve güzel Fatma Hanım onu bir Rumla aldatsın ha! Sakalları ağarmış tüccar hiddet

ve yeisle titreyerek oturduğu yerden kalkmış ve derhal hareme doğru seğirtmiş. Anlatılanlar doğruymuş! Yaşlı ve hiddetli koca genç ve yakışıklı âşığın yüzünü bir anlığına görebilmiş; çünkü çevik Rum, kafesleri açarak pencereden aşağıya atlamış. Ev çok geçmeden kadının akrabalarıyla dolmuş; geniş dairelerde ahlar vahlar yankılanıyor, ağır hakaretler yağdırılıyormuş. Fatma Hanım ne yeis hıçkırıklarına ne de hakaretlere cevap vermiş; minderlerin üstünde iki büklüm, bakışları âşığının kaçtığı pencereye mihlanmış halde oturuyormuş.

Tüccarın yüreği, şerefine sürülen bu leke yüzünden kan ağlıyormuş; karısının âşığının bir Rum olduğunu bilmek de ruhunu karartmış; bir yandan da oğlunun anası, zarif ve güzel karısının bir köşede meysus bir şekilde oturduğunun farkındaymış. Kadının endişeli ailesinin bütün yalvarmaları ve ikna çabaları, kocasının dudaklarından soğuk ve tavizsiz tek bir cevap koparabilmiş: Gözüme bir daha asla gözükmessin.

Peki ya kâfir âşık, o neredeymiş? Güçlü bir kolun attığı bir ok gibi, dul anasının evine koşmuş ve telaşla ona içinde bulunduğu korkunç tehlikeyi anlatmış. Kaybedecek bir an bile yokmuş; akşam yemeği için hazırlanmış yiyeceklerden aceleyle birkaç şey atıştırarak, ağlayan annesinin boynuna sarılmış; daha sonra, kendisini sınıksız saran kollardan kurtulup pür telaş evden fırlamış; nereye gittiğini bilen yokmuş.

Bu arada müezzin de boş durmamış. Mahalleyi ayağa kaldırmış; dinlerine küfredildiğini haykırıp durmuş; Müslümanların şerefine sürülen lekeyi öyle bir dillendirmiş ki çok geçmeden genç Rumun peşine bir Türk devriyesi takılmış. Fakat hiçbir iz bulunamamış. Güzel ve narin Fatma Hanım kocasının akrabalarından birinin haremine taşınmış. Burada, zavallı âşığını kurtarma ümidi besler düşüncesiyle, her bakışı, her hareketi sıkı gözetim altındaymış.

Üç berbat gün geçmiş ve dördüncü günün sabahında, genç adam açlığa artık dayanamaz olmuş. Gizlendiği yerden başını uzatıp etrafı kolaçan etmiş ve kimsenin olmadığını görmüş! Birkaç adım ilerlemiş, yüksek ağaçların dallarından sarkan mümbit meyveleri hevesle toplamış; yüklü dallara elini bir kez daha uzattığında, yakınlarda ağlayan birinin hıçkırıklarını işitmiş. Sesin geldiği yere baktığında, kalbi yerinden oynamış; ağlayan annesiymiş –ço-

cukluğunda koruyucu meleği, yetişkinliğinde dostu olan ve şimdi kül olmuş ümitlerine yas tutan annesi. Ona doğru koşmuş, adını mırıldanmış ve ana ile oğul bir an başka herkesi unutmuşlar! Sevgi dolu ana yüreğinin tetiklediği, korkuyla gözlerinin açılmasını sağlamış. Genç adam bir çırpıda ona saklandığı yeri göstermiş ve kadın nispeten mutlu olmuş. Artık gece yarısı buraya gelebilirmiş. Oğlunun aç kalmamasını sağlar, onun sesini duyabilir ve hâlâ yaşadığına kendini inandırabilirmiş. Bu inançla, oğluna birkaç saat daha sabretmesini ve kendisine yiyecek getireceğini söyleyerek veda etmiş.

Genç Rum saklandığı yere dönüp uyumuş. Perişan insanların uykusu ağır olur –geç gelir, ama geldi mi vahşi ve acı düşlerle insanı ezer; işte bizim suçlu da böyle uyumuş. Uyandığında hava henüz karanlıkmiş ve ayak sesleri duyduğunda, bunların dehşetli yalnızlığını paylaşmaya gelen anacığına ait olduğundan hiç kuşku duymamış. Bir an durup uykusunun biraz daha açılmasını bekleseymiş derhal toprağa pek çok ayağın basmakta olduğunu anlarmış; ne var ki korkusuz birkaç gün geçirdiğinden, geçmişteki bu emniyeti ona yanıltıcı bir güvenlik duygusu vermiş.

Meğerse mutsuz genç, evinin arkasındaki tepeyi teraslar halinde kaplayan, muazzam büyüklükte kil saksılara dikilmiş portakal ve limon ağaçlarının sıralandığı geniş bahçelerinden dışarıya adım atmamış. Ağaçları kuruyan bazı büyük saksılar, havadan korunmak üzere ters çevrilmiş; işte suçlu genç de telaş içinde bunlardan birini kör bir kuyunun ağzına çekmiş ve kendisini takipçilerinin gözünden gizleyecek bir yer yapmış. Fakat o uğursuz gece, kaderin bir cilvesi olarak, o ana kadar kendisini esirgeyen tedbiri bir an için elden bırakmış ve yaklaşan ayak seslerini duyunca, kuyunun ağzına tırmanıp saksıyı itmiş ve dışarı fırlamış.

Sığınağından çıktığı sırada ay ışığı üzerine düşerek soluk ve perişan genci aydınlatmış; kıvrıkcık siyah saçları gizlendiği yerin ağır havasından başına yapışmış, vücudu bitkinlikten zayıflamış bir haldeymiş. Doğrulup çevresine bakındığında, kolları cansızca yanlara sarkmış, başı göğsüne düşmüş. Artık kaderiyle savaştık ne takatı ne de enerjisi kalmış. Çevresindeki silahlı adamlara ellerini uzatmış; çocukluğunun geçtiği evden ve çığlıklar atan annesinin kollarından sökülüp götürülmeye bir çocuk uysallığıyla razı olmuş.

Âşığın bulunmasının hemen ardından mahkeme kurulmuş. Zavallı çift için hiçbir umut yokmuş! Karşılarında haşın, tavizsiz ve nüfuzlu bir müezzin, şerefine sürülen lekeden ötürü çılgına dönmüş, inancına karşı yapılan ayıptan kaya gibi sertleşmiş hiddetli bir koca ve bu kepezelikten dolayı kızgın bir halk varmış. Ağlayıp duran, oğlunun bağışlanması için diz çöküp yalvaran ak saçlı dul anadan başka onları savunacak tek bir kul bile yokmuş. Anne de adalete değil, insanların merhametine sığınıyormuş. Suçları gençliklerine verilebilir mi? Suçlu zevcenin yumuşak güzelliği ya da âşığın erkeksi yakışıklılığı onları affettirir mi? Heyhat! Bunlar asıl günahlarıymış zaten; ölmekten başka yolları yokmuş!

Tam bu sırada dostum Bey olaya karışmış. Suçlanan kadının ailesi, onun devlet katındaki nüfuzunu bildiği için, ayaklarına kapanıp yardım dilemiş. Yoldan çıkan Fatma'nın güzelliğini, tutulduğu kişinin üstünlüklerini sayıp dökmüşler; değinmedikleri herhangi bir mevzu kalmamış. Kadının kaderine derin ilgi duyan dostum, en ufak ümit olduğu sürece onu savunmaya karar vermiş. Fakat yalvarmaları boşa olacaktı: Suç bütün ülkede duyulmuş; bütün Türklerin yüreği kızgınlıkla çarpıyormuş; dostum yalvarmış ve insanları zorlamış, ancak kulak asan çıkmamış; sonunda, kadının lehine söyleyecek tek bir lafı dahi kalmamış.

Gönülsüzce yenilgiyi kabullendiği sırada, hayatını kurtarmaya çalıştığı bu zavallı kadının duygularını çok derinden etkilediğini ansızın fark etmiş ve ölmeden önce onu bir kez olsun görmek istemiş. Hem bu talebinin çabucak kabul edilmesi, hem de gerçekleşme şekli onu şaşırtmış. “Gece yarısı mahkemenin sonucunu resmen bildirmek üzere onu ziyaret edeceğiz” cevabını almış. “Uygun görüyorsanız bize eşlik edebilirsiniz, çünkü merakınızı tatmin etmek için başka bir fırsatınız olmayacak.”

Durum böyle olunca, tereddüt etmemiş ve gece yarısından birkaç dakika önce, kadının kocasının evinden ayrıldıktan sonra kalmakta olduğu evin harem kapısına varmış. Hemen arkasından kanun adamları da gelmişler; eşikten geçerlerken dostum bunca basit bir iş için bu kadar çok sayıda insanın gelmesine hayret etmiş; ama hemen diğerlerinin de kendisiyle aynı meraka kapılmış ve aynı şekilde bunu tatmin etmek istemiş olabileceğini düşünmüş ve bu konuya daha fazla kafa yormamış.

Haremde her şey sessizlik içindeymiş; yemenisiz ayaklar hasır döşeli yerlerde çıt çıkarmıyormuş. Merdivenin başında onları tek bir halayık karşılamış ve bir fenerle grubun önünden giderek onları suçlunun dairesine götürmüş.

İçeriye girdiklerinde kadın uyuyormuş. Yanağını koluna yaslamış; başına sardığı boyalı yazmadan kurtulan gür siyah saçları yastığın üstüne dağılmış. Ölü gibi solgunmuş; ancak kapkara kaşları ve kapalı gözlerini çevreleyen uzun ipek kırpikleri teninin solgunluğunu unutturuyormuş. Yüzü bir erkeğin görebileceklerinin en güzeliymiş. Ara sıra çehresi bir anlığına kasılıyormuş; gündüzün dehşeti gece rüyalarına girmiş olmalı; bazen de dudaklarında uçuşan bir gülümsemenin hemen ardından iç çekiyormuş; sanki uykusunda bile geçmişteki mutluluğunun anısına gölge düşer gibiymiş.

Uykusu kısa kesilmiş; grubun başını çeken kişi üzerine eğilerek kolunu sarsmış ve bağırarak, “Uyan, Fatma uyan, sana haberlerimiz var!”

Mutsuz kadın sıçramış ve çevresine bakınmış, sonra telaşla örtülerini yüzüne çekerek fısıldamış: “Maşallah! Nedir bunun manası? Gece yarısı bu şekilde odama dalmanızın sebebi ne? Ben bir Türk kadını değil miyim? Mahremiyetim yok mu?”

“Korkma, Hanım” demiş görevli, “sana gecikmeye gelmeyecek haberlerimiz var.”

“Allah büyüktür!” diye haykırmış suçlu kadın, yastıklarında doğrularak. “Yoksa onu affettiniz de...”

Ne var ki, kendi durumunu unutarak yaptığı bu tahmin yanlışmış. Birden kapıldığı ümitle oturur duruma geçen kadının son lafları daha dudaklarından çıkamadan, ölümcül ilmek boğazına geçirilmiş.

Dehşet dolu bir anmış bu. İnfazcılardan ikisi kadının üzerine atılarak onu yatağa bastırmış, bir ikisi ellerini tutmuş, ağır bir diz de inip kalan göğsüne dayanmış; alçak bir hırıltı, işitildiği anda kesilmiş; güçlü erkekleri kasılmış vücudun üzerinden atacak kadar korkunç bir sarsıntıdan sonra her şey sona ermiş!

Ertesi gün şafakla birlikte genç Rum zindanından çıkarılmış. Günlendir yemek yemeyi reddettiği için, engebeli sokak taşları üstünde bitkin ayaklarını zorlukla sürükleyebiliyormuş. İki adam koluna girmiş ve niha-

yet sancılı yolculuğun sonuna gelinmiş. Bir an gencin ayakları yere çakılı kalakalmış, yutkunarak soluk almış, başlığını çekip çıkarmış ve kanayana kadar tırnaklarını avuçlarına geçirmiş. Önünde sevmiş olduğu kadın duruyormuş. Bir zamanlar güzel olan yüzü şişip morarmış; toplaşan kalabalığın günahkâr bakışları üzerindeymiş! Kendisi için ayrılan yerin yanında onu asmış oldukları yazma, bir tutku anında, bu şekilde ölmeyi akıllarından bile geçirmedikleri bir sırada ona vermiş olduğu yazmamış.

Yüreğim sıkışana kadar hikâyeyi yazdım, ama artık devam edemeyeceğim. Ne var ki, iğrenç bile olsa, bu olay daha önceki iddialarımın bir delili. Türkler, olanca sertliklerine rağmen, kadınlarına karşı merhamet gösteriyorlar; günahlarının cezasını çekmeleri gerektiğini düşünseler de, onları bunun utancından özenle koruyorlar.

*Türklerin Politik Durumu—Osmanlı Dindarlığı—Alt Tabakada
Kötülüğün Yokluğu—Türk Karakterindeki Kusur—Avrupa'nın
Kayıtsızlığı—Rusya'nın Politikası—İngiltere ve Fransa—İngiltere
Üzerine Bir Türk Yorumu—Devlet ve Halk—Ortak Erdem—Büyük
Adamlar—Taşralı Türkler —Avrupalıların Yanlış Kavrayışları*

Türkleri tanıdıkça, hüznü verici politik durumlarına daha çok esef ediyorum. Önceden ayarladığım tanışıklıklar sayesinde, burada kaldığım süre içinde onların gerçek durumunu gezginlerin pek çoğuna nasip olmayacak kadar yakından görebildim. Aslında çıkarları Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünde ve Türklere boyun eğdirilmesinde yatan bir devlete umut bağlamışlar; kandırıcı vaatlerini sonradan inkâr ederek onları buna mecbur eden Avrupalı güçlere karşı duydukları kızgınlığı her gün biraz daha haklı buluyorum. Bir bütün olarak ele alındıklarında denebilir ki, dünya yüzünde ulusal esenliğe Türklerden daha fazla layık bir halk yoktur belki de. Bunu hem kişilik yapılarıyla hem de toplumsal duygularıyla hak ediyorlar.

Osmanlının gösteriştan uzak bir dindarlığı var. Davranışlarını dini inancının ilkelerine göre düzenliyor ve her şeyi insandan daha üstün bir varlığa bağlıyor. Türkleri inançsız putperestler düzeyinde görmeyen Avrupa'da revaçta olduğunun farkındayım; bu, kesinlikle on dokuzuncu yüzyıla ve İngilizlerin açık görüşlülüğüne yakışmayan bir yanılgı. Dua etmeyi ve hayırda bulunmayı zorunlu kılan, birbiriyle uzlaşmaz görünen ibadet biçimlerine hoşgörüyle bakan ve evrensel kardeşliğe inanan bir din nasıl olur da küçümsenebilir? Müslümanın bilmediği büyük hakikatler konusunda aydınlanmış Hıristiyan, İncil'in ışığını göremeyen bir inancın karanlığına acıyarak bakmak zorunda olsa bile, dininin gereklerini kendini adarcasına yerine getiren ve bütün toplumsal ilişkilerini etkileyen ibadetinde usanmak bilmeyen Müslümanı da takdir etmelidir. İnanıyorum ki düşmanları bile Türklerin bu erdemlerini görmezlikten gelmiyorlar.

Türkleri diğer bütün milletlerden ayıran duygu ve davranış felsefesinin temelini işte bu erdem oluşturuyor. Bu felsefe onları, Avrupalının aktif ve muhteris ruhunu sürekli *qui vive* [tetikte] tutan bencilliğin ve politik bağ-

nazlının pireyi deve yapan çeşitli heyecanlarına nispeten yabancı kalıyor. Evet, Türkleri her türlü acil durumda kendi çabaları yerine dış yardıma güvenmeye sevk eden zihinsel ve duygusal alışkanlıklarının de bu felsefeden kaynaklandığını inkâr edecek değilim. Tek yapmaya çalıştığım, kendi içlerinde toplumsal düzen ve ulusal esenlik için gerekli unsurlara sahip olduklarını kanıtlamak.

Toplumun en alt tabakalarında bile bariz kötü alışkanlıkların bulunmaması (daha uygar müttefiklerinden miras olarak geçen ve tıpkı onlardan aldıkları giysiler gibi üstlerine hiç yakışmayan bazı alışkanlıklar dışında) Türkler hakkında ciltlerce bilgi veriyor. Bir Türk asla kumar oynamaz, asla dövüşmez, asla küfür etmez; cinayet suçu işlemez; hırsızlık nedir bilmez; yoksulluğun bir suç, hatta bir ayıp olduğunu ya da zenginin yemeğini paylaşmak isteyen dilenciye kapısını kapatabileceğini henüz öğrenmemiştir.

Türk karakterinin en göze çarpan kusurunu söylemem istenseydi, tereddüt etmeden, içtenlik ve iyi niyet eksikliği olduğunu söyledim. İtiraf etmeliyim ki Türklerin alışkanlığı sahte davranmak; hakikati güzel sözlerle ve ayak uydurmaya feda ediyor, vaatlerle dolu şahane sözler kullanıyorlar. Ama şurası kesin ki bütün bu şahane sözlerini sadece iltifat olarak söylüyorlar; bir ecnebinin bunlara daha fazla bir anlam yükleyebileceği hiç aklına gelmiyor. Bu ülkeye gelişimden kısa süre sonra bütün bu mübalağalı hallerin ardındaki gerçeğin ne olduğunu kestirmeyi öğrendim. Bunu bir kez öğrenince de, beklenmedik nezaketlere minnettar kalmamı sağlayacak nedenlerim oldu. Bir Türkün başlangıçtaki sevecenlik dolu davranışlarından yararlanın, ona borçlu kalırsınız; ama hafızasına güvenmeyin, çünkü sizi yarı yolda bırakabilir.

Türkler gibi en iyi niyetlerle girdikleri ilişkilerde ağır hüsrana uğramış bir halkın güvensiz oluşu fazla sert eleştirilmemeli. Sadece tek tek insanlardan değil, örnek aldıkları, nasihat bekledikleri uygar ve aydınlanmış milletlerden de umduklarını bulamamışlar.

Yapı itibarıyla kibirli ve bencil olan Osmanlı, onurunu ve özgürlüğünü Avrupalı müttefiklerinin eline teslim etmiş. Çünkü bu müttefikler her ikisini de koruma sözü vermişler; ne zaman ki hilalli bayrak ayaklar altına alınmış ve Padişah kendi sarayının koridorlarında bile yarı barbar bir gücün soluğunu ensesinde hissetmiş, işte o zaman yanlış yere güvenmiş olduğu gerçeği

Osmanlının kafasına dank etmiş. Fakat bunu fark ettiğinde iş işten geçmiş; başka bir seçeneği yokmuş; Türklerin ataleti Rusların sinsiliğiyle boy ölçüşemezmiş; her açıdan güçlerin denk olmadığı bir mücadele ve Osmanlı için bütün ilişkileri bakımından tehlikeli bir durum. Beklenen sonuç gerçekleşmiş; Türkiye direnemeyeceği kadar kudretli bir gücün önünde boyun eğmiş; Kuzey'in yarın yamalak medeniyeti, Doğu'nun nispeten barbarlığı karşısında etkisini göstermiş; gözleri kamaştırılan, kandırılan Türkler içyüzünü göremedikleri bir politikanın dış görünüşüne aldanarak olup bitenlerden hiç kuşulanmamışlar. Bel bağladıkları Avrupa devletleri tarafından terk edildikleri ve bu gönüllü müttefikin üstü kapalı tehditlerine tek başına karşı duracak ya da onun sunduğu dostluğu reddedecek güçleri olmadığı için, kurulan tuzağa düşmüş ve en tehlikeli düşmanlarına içerideki zayıflıklarını açık etmişler.

Rusya ihtirası doğrultusunda kararlı bir politika izlemiş. Doğrusu, Çariçe Katerina gerçek bir kâhinmiş! Türkiye'nin geleceğini nasıl da önceden görmüş! Nutukları sadece gösterişten ibaret kalan diğer bütün milletler, Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki çıkarlarının buharlaşıp uçmasına seyirci kalırken, Rusya halkın gözünü sözlerle boyamaya hiç kalkışmamış; masaldaki dev gibi, büyülu çizmelerini giyerek hedefine doğru karalar ve denizler aşmış. Bütün makinelerini tam hız çalıştırmış, çok da başarılı olmuş doğrusu. Ne altını esirgemiş ne de övgülerini. Türklerin toplumsal duygularını kendi lehine çevirmiş. Çariçe'nin gözde paşaların çocuklarına gönderdiği ufak tefek armağanlar, haremdeki hanımlarına yolladığı ve kendi eliyle işlediği söylenen nakışlar, Padişah'a sunulan elmaslar, atlar ve arabalar kadar etkili olmuş; ayrıca Saray'daki bir avuç nüfuzlu kişiye bağlanan aylıklar da cabası.

Yazık Türkiye'ye! Aldatıcı müttefiki karşısındaki durumu, boa yılanının sardığı kocaman bir hayvanın durumuna benziyor. Rahatça boğulması için hayvanın önce usul usul sakinleştirilmesi gerekir. Ne var ki, kaderi çizilmiş bir kere! Eninde sonunda boğulup yutulacağı an gelecek; doymuş olan sürüngen avını zevkle sindirmek için uzandığı sırada, bunun olmayacağına garanti vermiş olanlar, kurbanın çoktan mideye indirilmiş olduğunu görecekler.

Oysa Fransa'nın sayısız askeri ve İngiltere'nin rakipsiz bir donanması var ve her ikisi de yeni zaferler kazanmaya hevesli. Gelin görün ki,

Osmanlıların tam bir güvenle yaslandıkları bu ülkeler onları terk etmiş durumda! Hani, birinin şövalyeliği, öbürünün insanseverliği nerede kaldı?

Bir gün, ülkesinin durumunu gözlemleyecek zekâsı ve sezecek duyguları olan, yüksek mevkideki, çok yetenekli bir Türk ile ülkesinin dış politikası üzerine konuşurken, ansızın engelleyemediği bir heyecanla sesini yükseltti: “Fransa bizi yarı yolda bıraktı: doğru, ama en azından kayıtsızlığı konusunda dürüst davrandı, asla dünyanın hamisi olma arzusu duymadı; oysa İngiltere, şu İngiltere, madam, evrensel insanseverliğiyle böbürleniyor. Milyonlarca Siyahı prangalarından kurtardıklarını söylüyorlar; sadece asiller arasında değil, Avam Kamarası’nda, hatta alt tabakanın toplantılarında bile herkesi kucaklayan insan sevgileriyle ve baskı altındaki insanların yanında olmakla övünüyorlar. Fakat sizin mutlu İngiltereniz, Lehistan’ın kanlı gözyaşları döküşünü ve yüreğinin son sınırları de kopartıldığı için yok olup gidişini uzaktan izlemekle yetinmedi, zenginliğinden ve gücünden aldığı güvenle, Rusya gibi bir devletin şimdi de Osmanlı İmparatorluğu’nu –ihtişam ve azamet timsali Doğu’yu– ayakları altında ezmesine seyirci kalıyor! Bizi kurtarabilirdi. Hâlâ da kurtarabilir. Şanlı donanması nerede? Yüzer kaleleri nerede? Hepsinin ötesinde, istediğini gerçekleştirmesi için bunca imkâna sahip yüreği nerede? Herhalde politikası bu kadar da sığ değil; ticari çıkarlarının Rusya’nın başarısı sonucunda ne kadar derinden etkileneceğini göremiyor olamaz. Neyse, bu sancılı konuyu bırakalım. Tek tek insanlar olarak İngilizlere saygımız var; ancak siyasal karakterleri Doğu’nun gözünde sıfır; artık İngiltere’ye güvenmiyoruz.”

Bunlar hiç de bir “barbar”ın savları sayılmazdı. Avrupahlar, Türklerin kişiliğini daha yakından ve önyargısız inceleseler, asla haklarının verilmemiş olduğunu anlarlar. Türkiye ahlaki değerleri kadar, coğrafi konumu nedeniyle de Avrupa’nın desteğine layık.

Bu ülkeyi devlet adamlarıyla veya devletiyle yargılamamak gerekir. Saray ve halk, iki değişik millet kadar birbirinden farklı. Bununla birlikte, ortak bir erdemleri var ki Batılıların anlamaları için ancak buna şahit olmaları gerekir. Türkiye’yi gezmiş olan herkes, misafirperverliklerinden söz ettiğimi hemen anlayacaktır. İstanbul’un en büyük adamının sofrası, istediği an en fakirine açık. İçeriye girerken evin efendisini selamlıyor ve karşı-

lığında sade bir “Buyurun” cevabı aldıktan sonra, merasimsizce sofradaki yerini alıyor. Köylerde de aynı güzel ilkeye sadıklar; kişinin verecek ne kadar az şeyi olsa da, bunu daima güler yüzle veriyor. Bunun, daha medeni ülkelerde seyrek rastlanan bir erdem olduğunun da farkında değil.

Bir Türk misafirine ya da tesadüfen karşılaştığı bir yabancıya nezaket göstermek istediğinde, bunu bir ecnebinin ince görüşlerine iğrenç gelebilecek bir tarzda yapıyor; fakat yaklaşımının ardındaki duygu kardeşlik ve dostluk. Çubuğu onun en büyük lüksü ve yaptığı iş tüttürmesini olanaksız klmadığı sürece, devamlı dudaklarının arasında. İlk dostluk gösterisi, bunu ağzından çekmek ve misafirine ikram etmek. Bu keyfi derhal paylaşmak istiyor. Bunlar belki de önemsiz görünen ayrıntılar, ancak insan kişiliği ayrıntılardan oluşur; tonları ne denli soluk olsa da, renkler resmin bütünü için gereklidir. Apaçık ortadaki özellikleri görmek kolaydır; göze batan kötü huylar ve çarpıcı erdemler zorla kendilerini belli ederler ve kolayca söz konusu olurlar. İşte Avrupalıların gözünde Türklerin haksızlığa uğramalarının nedeni de burada yatıyor. Toplumsal ilişkilerde ilginç bir çekingenlikleri var; ahlaki erdemlerini teşhir etmiyorlar; kişilik yapılarının hoşgörülü ve iyiliksever olmasından doğan gündelik sıradan inceliklerin söz konusu edilip edilmemesi umurlarında değil. Bu nedenle de tek tek bakıldığında olumlu bir erdem sayılmasalar bile, büyük erdemlerin ayrılmaz parçaları olan küçük, ama çok sayıdaki toplumsal kibarlıklar bir araya geldiğinde erdemli sıfatını çok güzel hak ediyor.

Türk kişiliğini sadece başkentin ileri gelenleri aracılığıyla tanımış olanlar, bu sevimli niteliklerin gündelik olaylarda tezahür etmesine şahit olma şansını bulamamışlardır. İnsan doğasının katışıksız ve güzel özelliklerini görmek için asla herhangi bir milletin kibirli, bencil ve hırslı insanlarına bakılmamalıdır. Hiçbir şey lüks kadar yüreği fakirleştiremez; hiçbir şey iktidar hırsı kadar duyguların katili değildir. Bir adamın, zenginliğini komşusunun yıkımı üzerine kurduğu, alt ettiği hasmının sırtına basarak onun koltuğuna yerleştiği Doğu’da, ileri gelenlerin toplumsal erdemler sergilemelerini ve bunu yüreklendirmelerini ummak aptallık olurdu. Fakat taşralı Türk farklı bir kumaştan dokunmuş: Sakin, filozof tabiatlı; işini kaşlarını çatmadan, yüreği huzur içinde yapıyor; anasına saygı gösteriyor, karısını koruyor ve çocuklarına adeta tapıyor; iş ilişkilerinde adil, alışkanlıkla-

rında kendini bilir ve gösteriştten uzak biçimde dindar. Ocağı ve sofrası bunları paylaşma arzusu duyan herkese açk.

Onları doğru anladıysam (ve hepsinin ötesinde, genel yapılarına ilişkin doğru bir fikir edinme konusunda benden çok daha yetkin, yansız ve önyargısız kişilerin kanaatlerine güvenilirse), Türk halkının çoğunluğu işte böyle. Kötü yönetim tarzı üstlerine bir kâbus gibi çökmüş; soylularının lükse düşkünlükleri yüzünden, ellerinde avuçlarında ne varsa zorla alınıyor; emeklerinin karşılığını pek az görebiliyorlar. Fakat bunlar çaresi olmayan dertler değil. Uzunca bir süre Avrupa'da bulunmuş "muallim" artık Doğu'nun uzak yörelerine gitme isteğini çtlatıyor. Halihazırda, Osmanlı devlet yönetimiyle ilişkili olan ve sistemin kötülüğünü anlamış epeyce kişi var. Bunlar uğranan zararı telafi etmeyi çok istiyorlar. Yolsuzluk ve rüşvet ayyuka çıkmış; devlet de bunu itiraf ediyor. Uzun süreden beri yaşanan bu çöküşü durdurmak için girişimlerde bulunulmuş. Herkes, Sisyphos'un^a üstlendiğine benzer bir görevin zaman ve sabır istediğini, hepsinden önemlisi fırsat ve teşvik gerektirdiğini kabul etmek zorunda.

Tekrar ediyorum, Türk halkı bir yandan kendine yakışmayan hareketlerde bulunan, diğer yandan yüzüne gülenlerin yalanlarına aldanan bir devletin ileri gelenlerine bakarak değerlendirilmemelidir. Dikkatin ilk önce tam da bu kişilere yöneliyor olması bu milletin bir şanssızlığıdır. Bunun doğal sonucu da, gelen Avrupalıların bu ülkeye görmeyen gözlerle öylesine bir bakış atmaları, daha derine bakmak için zaman ve fırsat bulmamaları, belki de buna istek duymamalarıdır. Dönerlerken beraberlerinde, haksız olduğu kadar talih-siz ve yanlış bir izlenim götürüyorlar; memleketlerinde bu izlenimi yayıyorlar ve tekrarlayarak iyice pekiştiriyorlar. Avrupa'da Türkler konusunda benimsenen hatalı, çelişkili ve saçma görüşler bu şekilde açıklanabilir. Aynı ülkeden olma dışında, hemen hemen hiçbir ortak özelliği bulunmayan insanlar aynı kefiye konuyor. Yozlaşmış bir Osmanlının ruhunu körelten hırsılar, belki de onun kötülüklerinden nasiplerini almış dikkatsiz bazı tarihçiler tarafından bütün bir milletin alınına vurulan damga oluyor. Sanki pis yerlerden geçtiği için kirlenen bir derenin, doğduğu kaynağı kirletmeye gücü yetermiş gibi.

a Kocaman bir kayayı iterek tepeye çıkarma cezasına çarptırılan, bunu her başardığında tannların kayayı bir kez daha aşağı yuvarlayarak zora koştuğu Yunan mitoloji kahramanı -ç.n.

Haremde Ölüm–Güzel Gürcü–Çerkes ve Gürcü Güzelliği Arasındaki Farklar–Salon–Haremde Yaşanan Duygular–Nazik Karşılama Konağın İdaresi–Genç Çerkez–Emin Bey–Türklerin İlginç Bir Âdeti Büyük Hanım–Cüce Kadın–Türk Hanımlarının Saflığı–Yasak Kapı Padişah'ın Odası–Kadın Dönme–Din Değiştirmenin Cezası–Müzikli Merasim–Ecnebi Hanımlar ve Müslümanlar–Türk Usûlü Öğle Yemeği–Devlehay Hanım–Yaşlı ve Genç Eşler–Ayrılık Armağanı Araba–Mesire Yolu–Doğuluların Manzara Sevgisi–Meşe Ormanı

Büyük hanımın hastalığı ve ardından ölümü nedeniyle, Reis Efendi'nin hareminden aldığım davete icabet etmem epey gecikmişti. Daha önce bu hanımdan söz etmiş ve çirkinliğinin, Saliha Sultan'ın düğün hazırlıkları sırasında Padişah'ın gözüne nasıl battığını anlatmıştım. Padişah kibarca, saraya gelmenin kadını yoracağı bahanesiyle, sonraki ziyaretlerde kendi eliyle gönderdiği güzel Gürcünün bu görevi üstlenmesini sağlamıştı. Yaşlı vezir, Zat-ı şahane'nin bu armağanını büyük bir minnetle karşılamış ve güzel cariyeye olabildiğince çabuk nikâh kıymıştı. Bu dille- re destan güzeli görme düşüncesi, bu iyi ailenin koltuk kabartıcı davetini kabul etmemde az rol oynamadı doğrusu.

Büyük hanımın kaybindan duyduğum üzüntüyü göstermemeye yetecek kadar bekledikten sonra, uzun süre önce söz vermiş olduğum bu ziyareti gerçekleştirmek üzere hazırlandım ve dostum olan, vezirin haremde de iyi tanınan bazı Rum hanımlardan bana eşlik etmelerini istedim. Selamlıktan geçerken Reis Efendi'nin evde olmadığını öğrenince büyük bir düş kırıklığına uğradım; neyse ki haremde şansımız yaver gitti: Mantolarımızı, eşarplarımızı ve ayakkabılarımızı bizi mermer döşeli girişte karşılayan bir grup halayığa verdikten sonra, bunlardan birinin ardına takılarak azametli merdivenlerden çıkıp geniş bir salona girdik; az sonra kendimi Gürcü güzeli Devlehay Hanım'ın karşısında buldum.

Gerçekten de güzel ve muhteşemdi! Uzun boylu ve esmerdi, vakur güzelliğiyle bir kraliçe gibiydi; insan, ömründe böyle bir vücudu ancak birkaç kez görebilir.

Gürcü güzelliği, Çerkez güzelliğine hiç benzemiyor, çok daha azametli ve göz kamaştırıcı; ikisi birbirinden alabildiğine farklı. Çerkezlerin teni son derece duru ve pak; kolları ve bacakları yuvarlacık, yüz ifadeleri yumuşak ve mahmur, hareketleri son derecede üşengeç, ama bir o kadar da zarif. Çerkez güzelinin adeta ruhu yok; solgun, duru yanağını ufak, gamzeli eline yasladığında, onu uyandırmak içinizden gelmez; ona bakmak ve güzelliğini seyretmek yeter. Ama Gürcü güzeli farklı bir kumaştan dokunmuş; Gözleri göktaşlarına benzer, dişleri de neredeyse gözleri kadar parlaktır. Hoş kıvrımlı dudaklarında, ruhsuz rakibesinin tatlı ve eksilmeyen gülümsemesi yerine, vakur bir ifade vardır. Bu da şahane vücuduyla ve yüksek, sakın alınıyla öylesine uyum içinde ki tek bir tarafını değiştirmek istemezsiniz.

Gürcü kadınlarında bir zekâ parıltısı, içinde bulundukları durumla taban tabana zıt bir azamet havası var. İster istemez köle olmalarının imkânsız olduğunu düşünür ve kendi mantığınıza bile gerçeği kabul ettirmekte zorlanırsınız.

Esmâ Sultan'ın konağındaki hanımların hemen hepsi Gürcü; daha önce haremının güzelleriyle ünlü olduğunu anlatmıştım.

Fakat Devlehay Hanım, Ortaköy'deki Padişah Sarayı'nın bütün kadınlarını çok gerilerde bırakıyor. Sedirinden kalkmadan bizi buyur ettiğinde, bir kadın olmama rağmen böyle eşsiz bir güzelliğin önünde hürmetle eğilesim geldi.

Oturduğu sedir salonun öbür ucunda, Boğaz'a bakan derin bir cumbanın içine yerleştirilmişti. Salondan birkaç basamakla ikinci bir daireye, buradan da bir üçüncüsüne çıkılıyordu. Uzayıp giden bu iç mekânın bitiminde, sardırılmış asmaların gölgelediği bir çardak ve çardağın altında da az bulunur güzel çiçeklerin konduğu saksılarla çevrili ve soğuk sularını havaya fışkırtan beyaz mermer bir fiskiye seçiliyordu.

Halayıklar sedirin etrafında dizilmişlerdi; hemen yandaki yaldızlı kafeslerin içleri kuşlarla doluydu. Bunların arasında harika bir papağan beni çok eğlendirdi. Öyle iyi yetiştirilmişti ki fısıldarcasına konuşuyor, sürekli "Hayatım! -Aşkım! Sultanım! -Gözümün nuru! -Söyle, ben güzel miyim? -Bana bakmaktan hoşlanıyor musun?" gibi âşıkane sözler söylüyordu. Belli ki haremın göz bebeği idi.

Devlehay Hanım beyaz ipekten, her yanına soluk yeşil renkte çiçekler işlenmiş bir entari giymişti. Şalvarı ekose desenli satendendi, cepkeni ise açık maviydi. İç gömlek niyetine giydiği bürümcük var ile yok arası bir şeydi. Beline de koyu kırmızı kaşmir bir kuşak sarmıştı. İşlemeli yazmasının kenarından özellikle sarkıtılmış örgüleri kuzguni siyahtı ve esmer teni sanki şeffaftı. Ama güzel Gürcünün en çekici yanı vücuduydu. Bundan daha güzel bir şey görmemişimdir. On sekiz yaşın zarif ve yuvarlak hatlarıyla orta yaşın azamet ve vakarı bir aradaydı. Ona bakarken parayla satın alınmış olduğunu unutup, karşınızda sadece imparatorluğun önemli kişilerinden birinin zevcesini görüyordunuz.

Bir karşılaşmadaki nezaketi açacak tek şey zarafeti olabilirdi. Büyük hanımın, kendisinin ve Goncafem Hanım'ın beni konuk etmekten duydukları memnuniyeti anlatırken dudaklarında beliren çekici gülümseme sözlerinin içtenliğini ortaya koymaktaydı. Bir an bocaladım. Ziyaretimden önce haremim ne şekilde idare edilmekte olduğunu araştırmamıştım. Doğal olarak, çocukların annesinin ölümüyle, büyük hanımın yerini güzel Gürcünün aldığını düşünmüştüm. Ama durum hiç de öyle değildi. Paşa gençliğinde İstanbul'un ile gelen ailelerinden bir hanımla evlenmişti; daha sonra Reis Efendi'nin sevgisi oğullarının anasına yöneldiğinde bile, bu hanım haremdeki üstünlüğünü korumuştur. Güzel Gürcünün de çocuk sahibi olamadığı anlaşılınca, şanslı ane beyinin yüreğindeki yerini kaybetmemiş, son anına kadar onun gözdesi olmayı sürdürmüştü. Ama hâlâ şaşkınlığımı atamamıştım; bütün bunları anlattıkları halde, başka bir soru aklıma takılmıştı; Goncafem Hanım kimdi?

Konağa vardığımızda hamamda olan Goncafem Hanım, Gürcü kızın kendisine bir çocuk verememesinden ötürü büyük düş kırıklığına uğrayan vezir tarafından on iki ay önce satın alınmıştı. Hamile olduğunu öğrenir öğrenmez de sevincinden hemen ona nikâh kıymıştı. Kadının şanssızlığına bakın ki çocuk doğarken ölmüş ve hevesli kocanın hayalleri bir kez daha suya düşmüştü.

Ev halkıyla ilgili bu ayrıntılar, Devlehay Hanım'ın duygularını hiç işe karıştırmadığını hemen belli eden bir *sang froid* [soğukkanlılık] ile anlatıldıktan sonra, yarım düzine kadar halayık büyük bir merasimle kahve sundular. Tepsinin üstüne, önemli durumlarda yapıldığı gibi, sırmalı kumaşlar

serilmişti. Ardından bahçede bir gezintiye çıktık, çiçeklerin ve fiskiyelerin arasında gölgeli yollarda yürüdük. Burada vezirin üç oğluyla karşılaştık.

Oğlanların en büyüğü olan Emin Bey on bir yaşına henüz basmamıştı; gözlerimle görmeseydim, karşımdakine benzer bir insanı hayalimde canlandıramazdım. Bu bahtsız oğlan kadar garip ve çirkin bir şeyi daha önce görmemişim. Bel ölçüsünün en az iki metre olduğunu söylersem hiç de abartmış olmam. Bursa ipeğinden altın çizgili cepkeni omuzlarına ve beline geniş kıvrımlar halinde oturmıştu. Baş sanki arada bir boyun yokmuşçasına gövdesine bitişikti. Elleri ve ayakları da aynı ölçüde şişmandı. Zavallı çocuğa baktığımda, çevresindeki bütün zenginliklere rağmen, içimden gelen tek şey ona acıydı. Küçük oğlanlar hoş, asil görümlü çocuklardı ve şişmanlama eğiliminde değillerdi. Fakat vezirin gözdesi, her kapisine boyun eğdiği Emin Bey'di. Bu konumundan ötürü, haremde herkesin gözbebeği.

Türk ailelerinde erkek çocuklar evleninceye kadar kadınlar dairesinde kalıyorlar; ne kadar küçük yaşta olsalar da evlendikleri anda kapılar yüzlerine kapanıyor. Garip ve ilk bakışta anlaşılabilir bir düzenlemeyle, buluşa erdikten sonra büyük hanımın odasına onun izni olmadan giremiyorlar, fakat haremdeki diğer bütün odalara serbestçe girip çıkıyorlar. Bu yüzden Emin Bey de özel olarak davet almadığı sürece babasının en az yetmiş yaşında muhterem bir hanım olan ilk eşinin odasına giremiyordu. Bununla birlikte, iki genç ve güzel hanımın dizlerinin dibinden ayrılmıyordu. Diğer iki oğlan, canları istediği gibi, hiçbir azar işitmeden, neredeyse fark edilmeden her odaya girip çıkıyorlardı.

Büyük hanım hamamdan çıkar çıkmaz bizi odasına davet etti. Parıltılı elmaslar içinde, minderlere yaslanarak uzanmış olduğu sedirde çubuğunu tütüren bu yaşlı ve zayıf kadına baktığımda, mağrur gençliğinin bütün ihtişamı içindeki güzel Gürcüyle ikisinin aynı adamın karıları olduklarına inanasım gelmedi!

Selamına karşılık verip yanına oturduktan sonra, dairesine göz atacak vaktim oldu. Sedirin yanındaki bir minderin üzerinde korkunç bir cüce kadın büzüşmüş oturuyordu. Yaşlı ve buruşuk tenli bu kadının yüzünde gördüğüm, Sycorax'ı^a andıran ifade tüylerimi ürpertti. Hemen onun yanında, kırmızı kadife döşenmiş, altın yaldızlı, yüksek arkalıklı bir iskemleye

a Shakespeare'in Fırtına adlı eserinde insanlara uğursuzluk getiren kötü ruh -ç.n.

Devlehay Hanım oturmuştu. Hizmetkârı olan ruhlardan birine ayaklarını öptüren Vathek'in kibirli annesi gibiydi. Sedirden kapıya kadar halayıklar sıralanmıştı, bazıları da zengin salonun diğer ucunda toplanmışlardı.

Muhterem ev sahibesinin ilk sorusu, Doğu'nun şaşmaz misafir-perverliğinin ifadesiydi. Bana yeterince iyi karşılanıp karşılanmadığımı sordu; beni kocasının konağında görmekten duyduğu memnuniyeti belirtti; daha sonra, onu ziyarete gelirken kıyafetime göstermiş olduğum özenden dolayı teşekkür etti ve son derece kibar bir tavırla, tek tek üzerimdeki her şeye hayranlığını ifade etti. Bunu her zamanki garip sorular izledi: Evli miydim? Hiç nişanlanmış mıydım? Evlenmeye niyetim var mıydı? Nakış işleyebiliyor muydum? Kaç yaşımdaydım? İstanbul mu daha güzeldi, yoksa Londra mı? Ve buna benzer daha niceleri; ama öyle candan, öyle merakla soruyordu ki daha önce en az on kere cevap verdiğim bu sorular beni gene de eğlendirdi.

İyi aileden gelen bir Türk hanımının zarif *naïveté*'sinde [saflığında] insana çekici gelen bir taraf var. Hakkınızdaki gerçek düşüncelerini pat diye yüzünüze söyleyiveriyor; bunların bazen yenilir yutulur olmayabileceği aklının köşesinden bile geçmiyor. Hoşuna gitmediyseniz, şüpheye yer bırakmayacak şekilde bunu belli ediyor; tersine, güzel veya hoş görüldüğünüzü düşünüyorsa, sizi iltifatlara boğuyor ve konuşmasını daima ondan sevginizi esirgememenizi dileyerek bitiriyor. Kendinizi onun çatısının altında bulduğunuz andan itibaren, evinizdeymiş gibi özgürsünüz. Acıktınız mı? İlk gördüğünüz halayıktan size yiyecek getirmesini istiyorsunuz; beş dakika bile geçmeden önünüze mükellef bir sofraya kurulmuş oluyor. Yorulduunuz mu? Beğendiğiniz sediri seçin, yastıkların üzerine kurulun. Rahatsız edilmek istemiyorsanız, odanın kapısını kapatın; dinlenip aralarına döndüğünüzde, bir gülümsemeyle sizi yeniden buyur ediyorlar. Canınız sıkılırsa, evi baştan aşağıya dolaşabilirsiniz; bu hiç de saygısız bir davranış olmaz. Kısacası, bir Türk evine girdiğiniz andan itibaren, kendinizi evin sahibi kadar rahat hissetmiyorsanız, bu sizden başkasının hatası olamaz.

Büyük hanımın bu çok sıcak havada bile pencereleri kapalı tutulduğu için son derece boğucu olan dairesinden çıktıktan sonra, kusursuz döşenmiş muazzam konağı köşe bucak gezdik. Sadece tek bir odanın kapısı

kapalıydı. Burası Paşa'nın çocuklarının annesinin son nefesini verdiği odaydı. Vezir, ufak tefek de olsa kadının nesi var nesi yok bütün kişisel eşyasını buraya kaldırtıp kapısını kilitletmiş. Bunları müzayedede satıp gelirini oğullarına verecekmiş.

Bu yasak kapıyı geçip Padişah'ın üç yıl önce bir gece geçirmiş olduğu odaya geldik. Ona ayrılmış olan bu odanın aile tarafından kullanılması özellikle istediği için yakınlarda kapısı yeniden açılmış. Saltanat karyolası hâlâ duruyor, ama sırmalı perdeleri kaldırılmış; büyük ihtimal haremın hanımları bunlardan entari ve şalvarlar dikmiş giyiyorlardır. Oda şimdi evin efendisine ayrılmış; sedirin üzerindeki bir minderde saati, el aynası ve içinde afyon haplarının bulunduğu küçük bir akik kutu duruyor.

Evde genç bir Rum kızın olduğunu işitince, çıkarıcı bazı akıl hocalarına uyup da Müslüman olmuş bu kızı görmek istedim. Hemen çağırıldı, ancak büyük bir gönülsüzlükle bu davete uyduğu açık seçik ortadaydı. Belki ki din değiştirmiş olmaktan derin bir utanç duyuyordu.

Bize çok mutsuz olduğunu söyledi; kendisine çok iyi davranılıyor olmasına rağmen, işlemiş olduğu günahı kendine yediremiyordu; kendi özgür iradesine bırakılmış olsa, asla böyle bir adım atmayı düşünmeyecekti. Müslüman olalı daha ancak birkaç hafta geçmişti, ama arkadaşları en ufak bir imada bulunmasalar bile, onun döneceği gerçeğini unutmadıklarının farkındaydı. Göreceği cezayı bilmeseydi, derhal yeniden kendi dinine döneceğini söyledi.

Bunu yapmadığı da iyi olmuş doğrusu, çünkü ceza ölüm! Hıristiyan bir kadının Müslüman olması için gereken tek şey, basit bir dua –“Allah'tan başka tanrı yoktur ve Muhammed onun peygamberidir” anlamında birkaç kısa sözcük– okumak. Daha sonra din değiştirdiği için pişman olarak Hıristiyan kilisesinin bağrına dönmek isterse ve Türklerin gücünden kaçmaya zaman veya fırsat bulamadan bu isteği keşfedilirse, Boğaz'ın suları anında bu tasarısına ve hayatına son veriyor.

Erkek dönmelerin durumu da daha parlak değil. Müslümanlar dinlerinden dönülmesine asla hoşgörü göstermiyorlar. Hayatı boyunca bir Hıristiyanı iki kez Peygamber'in dinine çağırmak her Müslüman için dini bir yükümlülük; bunu da tam olarak şu şekilde yapıyorlar: Din değiştirmeyi

sadece öneriyor, bu konuda hiçbir zorlamada bulunmuyorlar; ama diğer yandan, kendi dinlerinden dönülmesine asla izin vermiyorlar –bunu düşünmenin bile cezası anında ölüm. Ne kadar kabiliyetli veya gayretli de olsa pek az misyoner bir Türkü Hristiyanlığa çekebilmiş; Hristiyan dönmelerin de pek azı kuşku uyandırmadan kaçmayı başararak, Müslümanlığı terk ettikleri halde hayatta kalabilmişler.

Büyük hanım bana her türlü ilgi ve ihtimamın gösterilmesini buyurmuş olduğundan, konaktaki bütün müzikli saatler (sayıları hiç de az değildi) aynı anda çalmaya başladı; bu orkestraya bir de Devlehay Hanım'ın narin elleriyle çaldığı laternadan çıkan sert ve ahenksiz sesler katılmaz mı! Aslında hoş seslerin karman çorman olduğu bu konser, haremde birine gösterilebilecek en büyük itibar. Uzun koridorlardan geçerken sol yanda çalınan Mahmudiye Marşı'ndan kurtulmuşken, sağ yanda kendinizi Masaniello'daki barkarolün ortasında buluvermek, her ikisini de ardınızda bırakıp, tam rahat bir nefes almak üzereyken Di Piacere'in kadansına yakalanmak beni epey güldürdü doğrusu.

Sonunda, iç kısımlarına insanda serinlik duygusu uyandıran beyaz örtüler serili sedirler yerleştirilmiş her cumbası bir parçacık ferahlık vaat eden geniş salona ulaştığımızda hemencecik camı açtım, bu kadarla da kalmayıp panjurları da ittim. Beni izlemekte olan bir çift halayığın dehşete kapıldıklarını görünce, onlara açık pencereye yaklaşmak zorunda olmadıklarını söyledim; gelgelelim bana derin bir kaygıyla bakıyorlardı. Onları neyin rahatsız ettiğini sordum. Bunun üzerine, otuz beş ya da otuz altı yaşında, süssüz, hantal görünümlü ve tasavvur edilebilecek en çirkin kadınlardan biri olan daha yaşlıca halayık, beni çok sevmesi nedeniyle büyük hanımın böyle iğrenç bir günah işliyor olmamı görmeye katlanamayacağını söyledi. Günahımın ne olduğunu öğrenmek istediğimde, ateşli bir sesle haykırdı: “Diyelim ki pencerenin altından geçen bir Türk sizi görüp sevdi, Müslüman olup onunla evlenir miydiniz?”

“Tabii ki hayır.”

“O halde, o açık pencerenin önünde oturmaya devam ederseniz işleyeceğiniz günahı bir düşünün. Talihsiz bir Müslüman sizi görecektir –sizi zevcesi olarak almak isteyecek– ve siz onun tutkulu arzusuna kulak tıka-

mayı sürdüreceğiniz için, hasta olup yataklara düşecek ve büyük ihtimalle ölecek; omuzlarınızda böyle bir günah taşırken cennete nasıl gidersiniz?”

Bu küçük anekdotu şunun için anlattım: Öncelikle, Türk kadınları işledikleri günahlarla bu şansı kendileri tepmezlerse, onları mutlu bir öte dünyanın beklediğine inanıyorlar; ikincisi de Muhammed’in sırlarına vakıf olmayan gâvurların bile aynı ümidi taşıyabileceklerini düşünecek kadar hoşgörülüler.

Halayığın iyi yürekli korkularını, ecnebi kadınlar için böyle bir durumun söz konusu olamayacağını, bizlerin gerçek bir Müslümanın huzurunu kaçırmaya yetecek kadar çekici olmadığımızı, zaten bu yüzden peşesiz dolaştığımızı söyleyerek yatıştırdım. Buna karşılık, Peygamber İslam yoluna baş koymuş kişilerin, Müslüman kadınların muhteşem güzelliğine kapılarak, az önce dem vurduğu türden bir talihsizliğe uğramalarını engellemek için, onlara yüzlerini örtme şartı getirmiş olmalıydı. Bu açıklamam onu tatmin ettiği için huzurla köşemde oturup Boğaz’ın serin havasını içime çekmememe razı oldu; bununla birlikte, kendisi pencereden uzak durmaya büyük özen gösterdi; ola ki yolu o tarafa düşen değerli ve duygulu bir Müslüman onu görür de maazallah yüreğini kaptırır diye.

Güzel güzel hava alırken, bizi yiyeceklerin ve içeceklerin sunulduğu başka bir odaya buyur ettiler. Yemek yiyecek halimiz olmadığını önceden söylemiştik; bu yüzden sadece meyve, reçel ve benzeri hafif yiyecekler hazırlanmıştı. Sofrada armutlar, salkım salkım üzüm, zeytin ve peynir, kâseler içinde reçeller ve ince ince dilinmiş salatalıklar bizi bekliyordu. Aralara gül şurubu dolu bardaklar serpiştirilmişti. Yalnız benim tabağıma, sırf vezirin yemesi için hazırlanan ufak kurabiyelerden bir tane konmuştu.

Güzel Gürcüyü bizimle birlikte masaya oturması için bir türlü ikna edemedik. Dairede bir sürü hizmetkâr bulunduğu halde, bana kendi eliyle hizmette ısrar etti. Uzunca bir süre de saçlarına yapraklarıyla birlikte özenle koparılmış minicik armutlar ilâştirerek eğlendi.

Biz bu şekilde hoşça vakit geçirmekteyken, Goncafem Hanım hamamdan çıkıp geldi. On altı yaşında, göz kamaştırıcı bir güzeldi. Son derece şık giyinmişti, adeta büyüleyiciydi. Çehresindeki melankolik ifade, kendi yaradılışı olduğu kadar nazlı edasının da yarattığı bir izlenimdi.

Basit yemeğimiz bittiğinde, güzel Gürcü, dostlarıma şimdi ne yapabileceğimiz konusunda, onun elinden gelen, benim de hoşuma gidebilecek herhangi bir teklifleri olup olmadığını sordu. Hava çok güzeldi ve güneşin kavuruculuğu da biraz hafiflemişti; onun bu kibar teklifini değerlendirerek bir gezintiye karar verdik. Önceden Paşa'dan izin almamış oldukları için bize eşlik etme imkânına sahip olmayan iki genç hanımın mahzun bakışları altında, derhal araba kapıya çağırıldı. Eğer büyük hanım bize katılmak isteseydi, ilerlemiş yaşından dolayı kocasında herhangi bir kıskançlık duygusu uyandırması söz konusu olamayacağı için, bunu yapmakta tamamen serbest olacaktı; fakat diğer zevceler neredeyse seksenine yaklaşmış muhterem bir beyefendi tarafından kendi hallerine bırakılmayacak kadar genç ve güzeldiler. Dolayısıyla, bundan hiç hoşlanmasalar da, onarsız ayrılışımızı seyretmek zorundaydılar.

Dairesinde hâlâ yastıklarına gömülmüş yatmakta olan büyük hanıma veda ederken, ziyaretimi tekrarlamam yolundaki içten davetine uyacağıma dair söz verdim. Diğer hanımların bir halayıklar kalabalığıyla kuşatılmış halde bizi beklediği orta salona döndük. Halayıklardan birinin elindeki tepside, iki genç hanımın sırmalar ve renkli ipeklerden kendi elleriyle dokumuş oldukları bir yığın nakışlı yazma duruyordu. Benim için hazırlanmış olan bu armağan ardı arkası kesilmeyen gönül okşayıcı sözlerle sunuldu. Yanında armağanı sunan kişinin sevgisini de götürüyor olduğumu anlamam için bu iğne işlerinden birini elime alıp incelememi istediler. Ayrıca, bunların arasında bir buket çiçek ve anılarında yaşayacak olan bir portremi de bulacağımı söylediler. Sonunda, ziyaretimi tekrarlayacağıma dair verdiğim sözü unutmamam ve ihmal etmemem yolunda yüzlerce tembihle beni uğurladılar.

Araba bizi konağın avlusunda bekliyordu; az sonra, yaldızlı pullarla süslenmiş iki öküzün çektiği geniş ve ferah yük arabasında (bu araca verilecek en doğru isim bu) sırma işlemeli ve saçaklı kırmızı kadifeden bir döşeğin üstünde, aynı kumaştan yastıklara kurulmuştuk. Başımızın üstünde aynı ölçüde zengin mor kumaştan bir gölgelik vardı. Vezirin seyislerinden ikisi arabamızın yanında koşturuyorlardı; arabayı çeken hayvanların yapısı gereği ilerleyişimiz istediğimiz kadar hızlı olmasa da, halka açık bir

mesire yolunda aşığı yukarı dolaşarak çok zevkli bir-iki saat geçirdik. İki yanda yaşlı meşeler yolu gölgeliyordu. Bu arada gölge isteyenler, meşelerin iri budaklı uzun dalları altına hasırlarını yaymış, çubuklarını tıttırıyor ya da kumanyalarını yiyorlardı. Yakınlarda güzel bir çeşme ve ferah bir kır kahvesi vardı. İnsan gözünün görebileceğı en muhteşem manzaralardan birinin karşısında olmaktan herkesin büyük keyif aldığı belliydi.

Şurası kesin ki, güzel kırların keyfini Doğulular kadar kimse çıkaramaz. Bütün hoş yerler mutlaka keşfedilmiştir ve bayram günleri insanlar buralara akın ediyorlar. Manzaralı noktalarda yer satın alacak durumda olanlar, uzun yaz günlerini buralara yaptıkları asma çardaklarının altında geçiriyorlar. Daha yoksul insanlar, hasırlarını ve çubuklarını en sevdikleri köşelere taşıyorlar ve buraları başkalarıyla paylaşmak zorunda olsalar da, parlak manzaranın ve şifalı havanın tadına en az zengin komşuları kadar varıyorlar.

Özellikle Türkler mutluluğı bütün zevklerin bu en basiti ve en doğasında buluyorlar. Çubukları dudaklarının arasında, usanmadan çevrelerindeki manzarayı seyrederek ve kırların güzelliğinin verdiği huzur içinde düşüncelere dalarak saatler geçiriyorlar. Güzel bir manzarası olan ya da Boğaz'ı gören bir yerde ev yaptırabilirlerse, oturdukları evin dış görünüşüne hiç önem vermiyorlar.

O gün de meşe ormanının her köşesi tatilin keyfini çıkaran gruplarla doluydu. Çocuklar ağaçların arasında koşuşturuyor, kahkahaları rüzgârı şenlendiriyordu; boyundurukları çözülmüş öküzler körpe yaprakları yiyorlardı. Neşeli sesler birbirine cevap veriyordu; çeşmenin etrafı hizmetkârlarla çevrilmişti. Kır kahvesi müşterilerle doluydu. Sahne öyle canlı, öyle serin ve öyle keyifliydi ki arabamızı kayıya sürüp bizi bekleyen kayığa bindiğimize esef etmedik desem yalan olur. Az sonra, Boğaz'ın güneşli suları üzerinde hızla ilerliyorduk.

*Askeri Kutlama–Türk Hanımlar–Kadın Meraklılığı–Doğuluların
İşvebazlığı–Fes Üzerine Birkaç Söz–Atlı Saray Muhafızları–Saray
Muhafızlarının Soğukluğu–Yanlış Alarm–Alay–Pera’daki Birlikler
Türklerin Taklit Yeteneği–Düş Kırıklığı*

Padişah’ın portresinin Üsküdar’daki saray muhafızları alayına takdim edilmesinden bir iki hafta sonra Pera’daki arkadaşlarımızı görmeye giderken, Dolmabahçe’ye vardığımızda kıyının paşalara ve yüksek rütbeli donanma zabitlerine ait kayıklarla dolu olduğunu görerek şaşırarak Tepeler de askerlerle kaplanmıştı. Bunun nedenini merak ederek, sarayın aşağısındaki iskeleye yanaştık. Güzel bir çınar ağacının altına rahatça yerleşmiş olan bir grup Türk hanımın yanına yaklaşıp bu olağandışı gösterinin nedenini öğrenmek istedim. Kadınlar kendi aralarında kesinlikle özel bir dille anlaşabiliyorlar. Dillerinden ancak beş altı kelime bilmeme rağmen, Türk hanımlarla hani neredeyse sohbet denebilecek konuşmalar yapabiliyordum. O gün de çok sınırlı bilgimi yerinde kullanarak ve el kol hareketleriyle, konuştuğum kişilerin ne sorduğumu eksiksiz anlamalarını sağladım. Cevap olarak, önce beni halılarının üzerine oturmaya davet ettiler. Görünüşlerinden ve hizmetkârlarının sayısından son derece muteber kimseler oldukları anlaşılıyordu; bu nedenle davetlerini duraksamadan kabul ettim. Derken, bir saat içinde Padişah’ın maiyetiyle birlikte buradan geçerek, Büyük Mezarlık’ın oradaki topçu kışlasına portresini vereceğini söylediler.

Beş dakika geçmemişti ki yeni dostlarım bana kardeş olduklarını, aralarında oturan küçük tatlı kızın daha genç olanının tek çocuğu olduğunu, günün birinde muazzam bir servetin sahibi olacağını anlattılar. Sonra, benim ülkemi, onları rahatsız etmemek için biraz uzakta duran babamla ilişkiimi sordular; öğrenince de derhal bütün ecnebilere verdikleri unvanla onu gölgeye davet ettiler: “Gel, Kaptan, gel.” Bu arada daha yaşlı hanımın kızı, beyaz tenli, narin, siyah gözlü bir huri, büyüleyici güzelliğinin gayet farkında, bin türlü cilveyle babamın dikkatini çekmeye çalışıyordu. İlk önce, yaşmağının alt kısmının düşmesine göz yumdu, altından dünyanın en güzel ağızı çıktı; kendi beceriksizliğinden güya utanmış gibi gülünce gözükten dişleri, Türk

kadınlarında pek ender rastlanan bir düzgünlükteydi. Sonra, telaşla yaşmağını düzelttim derken feracesini arkaya atmaya başararak kar gibi beyaz gerdanını ve kollarını, parmak uçları koyu kınalı narin ellerini gözler önüne serdi. Haremde birçok kadının yaşmağını düzeltmesini izlemiştim, ama hiçbirisi bu kızinki kadar alengirli değildi. Genç hanım inat etmişti, bir yandan da yumuşak bir sesle mahcubiyet nidaları çıkarıyordu; bu sayede güç bir sanat olan peçe takma üzerine eksiksiz bir derse tanık olma fırsatını bulabildim.

Üstelik bütün bunlar, en gelişmiş Türk disiplinine uygun olarak ayaklarını çapraz kavuşturmuş halde tüfeğinin kabzasına yaslanmış duran bir nöbetçinin on adım ötesinde olup bitiyordu. Nöbetçi, ecnebileri kadınların yanından uzaklaştırmak için en ufak bir harekette bulunmadı; oysa birkaç yıl önce, böyle bir yakınlık babamın hakarete uğramasına ve belki de kısa bir süre için hapsedilmesine yol açabilirmiş.

Zat-ı şahane'nin bu tür törenlerde zaman konusuna verdiği öneme ilişkin yeterli tecrübemiz olduğundan, sabahın yansını tozlu yolun kenarındaki bir ağacın altında harcamak istemedik. Nöbetçilerin dizilişine bakarak alayın Harbiye Mektebi'nden geçeceğini anladıktan sonra, yeni dostlarımıza veda ettik ve bir kez daha güneşin yakıcı sıcağına çıktık.

Tepeyi tırmandığımız sırada, geçide katılacak olan bir bölük saray muhafızıyla karşılaştık. Toz toprak üstünde rahatça uzanmışlardı; kimi uyuyor, kimi de dalmak üzere gibi görünüyordu. Atları da yolun ortasında birbirlerine sokulmuş duruyorlardı! İşte bunlar, Mihrimah Sultan'ın düğün şenliklerini anlatırken sözünü ettiğim alayın bir parçasıydı. Doğrusu yolumuza çıktıklarında gördüğümüz hallerine kıyasla uzaktan askere daha çok benziyorlardı.

Hiçbir giysinin kullanırını festen daha zor olamaz. Fese belki yakışacak bir şekil bile verilebilir, ama bunu ta kulaklarının üzerine çekenin vay haline! İşte Türk askerleri de bu şekilde takıyorlar; bundan daha çirkin bir şey tasavvur etmek zordur. Genellikle kararmaya yüz tutmuş, hemen hemen her zaman az ya da çok yağlı fesi bazıları derin bir kıvrım oluşturacak tarzda enselerine doğru indiriyor, bazıları kaşlarına kadar çekiyor, bazıları da bütün kafalarını fesin içine gömüyorlar; öyle ki kafatasının şeklini alıp kırmızı kilden bir lazımlığa benziyor. Böyle önemli bir olayda bile, beyaz üniformalarının görünüşü konusunda teferruata girmeme gerek yok; zaten tozların içinde yatmakta oldukları-

nı söylemiştim. Sarı şeritli aba ceketlerinin yarattığı etkiyi anlatmak da aynı derecede gereksiz. Bu giysi on kişiden dokuzunun üzerine uymuyor.

Atlar da binicileriyle tam bir uyum içindeydi ve her birinin farklı koşumları bir cümbüş oluşturmaktaydı. Bazılarının eyer örtüleri maviyken, bazılarınınki kahverengi, kızıl veya beyazdı. Eyerler kâh Avrupa, kâh Tatar tarzındaydı. Bazılarına sele takılmıştı (bu arada, pek çoğunun Türklerin çok sevdiği salatalıkla tıka basa dolu olduklarını görmek beni çok eğlendirdi). Mızrakları sanki aralarına yanlışlıkla düşmüş gibi görünüyordu. Uçları son derece parlak, al flamaları ise yepyenyidi; Türk askerleri silahlarına her zaman özen gösteriyorlar. Bu zarif silahları bizim mızraklarımızı taşıdığımız gibi taşımıyorlar; askılarının olmasına rağmen, Rus usulü sırttan tutuyorlar.

Padişah'ın bu törende nasıl bir tutum içinde olacağını merak ediyorduk; çünkü Üsküdar'da portresini verdiği sırada, saray muhafızlarının bir kısmı, insanoğlunun herhangi bir suretinin yapılmasını kesin olarak yasaklayan İslam dinine bu şekilde karşı gelinmesine açık açık söylenmişlerdi. Dahası, bu günah tantana ve debdebeyle işlenmiş, resme temsil ettiği yüce şahsiyete gösterilen saygının aynısı gösterilmmişti. "Gâvurlaşıyoruz, kâfir oluyoruz" diye yakınıyorlardı. "Frenkler Padişah'ın başını döndürüyorlar, çok geçmez, tıpkı onlar gibi gâvur olacak."

Askerler arasındaki bu soğuk tavrın İstanbul halkı üzerindeki ilk belirtileri Boğaz'da yüzmeye başlayan cesetler. Bir Rum kaptan çapasını çekmek istemiş, fakat başaramamış; sebebini anlamak için yarım düzine adamını di-be gönderdiğinde, çapanın bir sürü cesede takılmış olduğunu keşfetmişler!

Askerlerin duygularını böylesine kararlı biçimde göstermesinin ardından bu kadar kısa bir süre geçmişken, Padişah'ın işlediği kabahati tekrarlaması cesur bir davranıştı. Üstelik, askeri birliklerin bir kısmının yeniçerilerin oğullarından oluşuyor olması da cabasıydı. Babalarını ortadan kaldırtan kişiye karşı pek de olumlu duygular beslemeleri beklenemezdi; nefretlerini yaymak için böyle iyi bir fırsata dört elle sarılmaları da kaçınılmazdı. Bu şekilde menfur duygularını Peygamber adına açığa vurma ve dinin icaplarını dayatma fırsatını bulacaklardı.

Yüce Efendi'nin önceki sefer yaptığı gibi Harbiye Mektebi'nde durup durmayacağı kesin değildi; bu yüzden her ihtimale karşı, Padişah'ın

atından inerken kullanması için kızıl kumaşla kaplı üç seyyar basamak hazırlanmış ve Azmi Bey'in dairesine kadar yola halı döşenmişti. Daireye de dinlenmesi için bir sürü minderin bulunduğu şık bir sedir konmuştu. Bu odada, alayın geçeceği, uzayıp giden yolu gören bir pencerenin yakınında yerimizi aldık. Padişah'ın gecikeceğini doğru tahmin etmiştik; *cortège*'in yola çıkması dört saati buldu. "Geliyorlar" haykırışlarının işitilmesine rağmen, gelen giden yoktu. İki veya üç kez yanlış alarm verildi. Sarayda davullar çalındı, tepelerde ve mektepte bulunanlar onlara cevap verdi; süvariler tozlarını silkeleyip atlarına bindiler. Bey esas duruşa geçti, ama hepsi boşunaydı. Bir yerlerde birileri bir hata yapmış olmalıydı; süvariler yeniden atlarından inip uykuya yattılar; genç miralay duruşunu bozdu; biz de birer bardak daha şerbet içip sabrımız taşmamış gibi görünmeye çalıştık. Ama en azından benim bu konuda çok başarısız olduğum söylenebilir.

Sonunda beklenen an geldi; uzaktan askeri mızıka, alayın yaklaştığını haber verdi. Bahtsız muhafızlar dördüncü kez eyerlerine atladılar, ikili sıra oluşturdular ve uygun adım ilerlemeye başladılar. Onları askeri erkân ve değişik birliklerin kumandanları izledi; en önde binbaşılar, onların arkasında rütbe sırasıyla diğerleri, en arkada da muhteşem bir paşalar geçidi yer alıyordu. Paşalardan sonra otuz kadar mutrib belirdi. Ardından, ikili sıra halinde yürüyen piyade neferleri arasında Padişah'ın açık arabası görüldü. Arabaya her birini bir seyisin çektiği dört kır at koşulmuştu; arabanın içinde Zat-ı Şahane'nin özenle yeşil tüle sarılmış portresi vardı. Padişah'ın genç damadı Said Paşa arabanın önünde ilerliyordu. Üzerinde süvari üniforması vardı ve safkan bir Arap atına binmişti; onun arkasından, Serasker ve Halil Paşa yan yana geliyorlardı. Bunların da gerisinde süvari alayının bir bölüğü yer alıyordu.

Peki Padişah, ya o neredeydi?

Heyhat! Beklentilerimiz boşuna çıktı –meğer sabah sarayın arkasındaki tepelerde beş bin askeri teftiş etmiş ve üstü açık bir arabayla Kâğıthane vadisine doğru yola çıkmış; portresini de paşalara emanet etmiş.

Top ve tüfek atışları, davul sesleri arasında Pera'ya ulaştık. Bütün askeri birliklerin kendi kışlarına doğru yürümelerini tam zamanında yakalamıştık. Bunu çok düzenli ve hoş bir tarzda yaptılar; pek çoğunun ayakkabısının ayaklarına bağlı olduğu göz önüne alınırsa bu hayret verici bir durumdu!

Bu orduyu görünce, Türklerin inatçılığına ve uyum güçlerine hayran olmamak elde değil. Kıyafetlerinin bütün kötülüğüne ve eğitimlerindeki kusurlara rağmen, birkaç yılda Avrupalı bir disiplin oluşturmaya başarmış durumdalar. Bunu da kendi kendilerine öğrendikleri söylenebilir; aslında hedefledikleri kusursuzluğa hızla ulaşmanın yolunu, yani yabancılardan eğitim alma gereğini sağduyularıyla buldukları halde, bunu uygulamaya geçirmekten alıkondukları anlaşılıyor. Durumlarının bütün güçlüğüne rağmen, taktik yeteneklerinin müthiş olduğunu kanıtlamış bulunuyorlar; Rusya'nın kıskanç politikası, Türk ordusunun sadece üç yıl önceki hali ile şimdiki halini karşılaştırma fırsatı bulmuş olanların gözünde açıklık kazanıyor. Osmanlı diğer milletlerin kurumlarını incelemek için kendisine verilen her fırsattan yararlanmaya dünden hazır; yeter ki politik kaygılarla bu çabalarının önüne geçilmesin.

Yakın tarihteki olaylar Moskova'nın Babiâli üzerindeki nüfuzunu bir dereceye kadar zayıflatmış; kısa bir süre önce İstanbul'a gelen Avrupalı subayların harekete geçmesine izin verilirse, çok geçmeden Türk ordusunun "hammaddesi"ni düzenli askeri birliklere dönüştüreceklerdir. Hem ülkelerine, hem öğretmenlerine, hem de hünkârlarına layık olduklarını göstereceklerdir. Türk askerinin itaatkârlığı takdire değer; ilerleme arzusu öyle güçlü ki boş zamanlarını bile bilgisi elverdiğince silahlar konusunda kendini geliştirmek için kullanıyor; bu konuda harcadığı emek ve zaman, temiz görünüşlü silahlarının parlak namlularından hemen anlaşılıyor.

Ama biz gene Pera'daki birliklere dönelim. Zabitleri avamdan ayrılan tek şey silahlarıydı. Sıradan insanlar gibi bir sırt çantası, bir kumbara, bir pelerin ve bir seccade yüklenmişlerdi. Çok sayıda saka koltuk altında tuttuğu deri mataralar ve beline bir kuşakla astığı toprak taslarla askerlere hizmet ediyordu.

Pera'yı geçtikten sonra, birkaç birlik farklı yönlere yürüdü; mahalle alışıldık sükûnetine yeniden kavuştu. Ne var ki, "başı çekmesi" gereken Pağışah'ın yokluğu, alayın ilginçliğini büyük ölçüde azaltmıştı. Düş kırıklığını ancak gelecek cumayı Asya'nın Tatlı Suları'nda geçirme hazırlığı yapan bir gruba katılma kararım giderebildi. Dünya yüzündeki en muhteşem imparatorluklardan birinin hükümdarını –bir milyon sıfatlı hünkârı karşılama hazırlıkları şimdiden yapılmıştı.

*Türk Hanımların Rahatlığı–Asya’nın Tatlı Suları–Kutsal Alan
Vadinin İçinden Akan Dere–El Aynaları–Tatilciler–Doğulu Kadınların
Yabancılar Karşı Kibarlığı–Dini Bütün Güzel–Paşanın Zevcesi Namus
Bekçisi–Değişen Sahne–Rumeli Hisarı–Türklerin Dost Canlılığı*

Türk kadınlarını “kendi evlerindeymiş” gibi rahat görmek isteyen gezginler, yazın bir cuma günü Asya’nın Tatlı Suları’nı, yani güzel Göksu vadisini ziyaret etmelidir. Üç yandan sık bitki örtüsüyle kaplı, yüksek tepelerle çevrili bu güzel vadi, yeniçerilere zindan olan Rumeli Hisarı’nın tam karşısına düşüyor. Berrak sularını güneş ışığında parlayan Boğaz’a döken, sık ağaç dalların sanki üzerinde bir çardak oluşturduğu Göksu Deresi bu yöreye adını vermiş.

Sivri bir burun üzerine kurulmuş, dış boyaları ve yemyeşil bahçe-siyle şen görünümlü kasrı geçip, iki yanındaki ağaçların suyun üzerinde sakin bir loşluk oluşturduğu küçük derenin çevresindeki derin gölgelere dalmak insana büyük bir zevk veriyor. Ağaçların altında, her güzel ve huzurlu noktada olduğu gibi, bu dünyadan göçmüş Müslümanların sarıklı mezar taşları yükseliyor. Öğle sıcağından kaçan kuşlar, dalların arasında güvende olmanın coşkusuyla cıvı cıvı şakıyorlar.

Buraların hoş serinliğiyle canlanan kayıkçımız hızla açık köprüye doğru atılıyor. Derenin en dar yerine kurulmuş olan bu köprü, korunaklı vadinin iki yakasını birleştiriyor. Tatil vesilesiyle gelen kalabalık, öğle sıcağında vadinin derinliklerine sığınmayı seviyor; akşama doğru yavaş yavaş açıklık alana, arabesk süslemeleri olan, beyaz mermerden harika bir çeşmenin başına toplanıyor. İnsanlar Boğaz’dan püfür püfür esen taze havayı ciğerlerine dolduruyorlar.

Kadınların kilimlerini yaydığı, arabalarıyla gezdiği ve uzun yaz sabahlarını geçirdikleri çayır, dereyi ağaçlık bir alanla ayrılıyor; burası konuşkan eşlerinin dedikodularından uzakta keyifle çubuklarını tüttüren, şerbet içip karpuz yiyen erkeklere ayrılmış. Bu “kutsal alan”ı geçince karşınıza dört bir yandan ağaçlarla çevrili, insan kalabalığıyla dünyanın en güzel manzaralarından birini oluşturan hoş bir açıklık çıkıyor.

İşte şurada sultanlar arabalarına kurulup yumuşak çimenlerin üzerinde aheste aheste geziniyorlar; öküzlerinin yaldızlı siperlikleri ve araba tentelelerinin altın saçakları güneşte ıslıl ıslıl parlıyor. İpek minderlere yaslanmış hanımların yaşmakları ise her zamankinden biraz daha gevşek. Az ileride bir paşanın zevcesinin yaldızlı arabası rengârenk püsküllü perdeleriyle ve cicili bicili süslenmiş atlarıyla çayırda hızla yol alıyor. İçindeki peçeli güzel duru, solgun tenini tüylerden yapılmış bir yelpazenin arkasına gizliyor. Bu hem oyalanmasını sağlıyor, hem de fildişi sapını tutan perilere yaraşır elini, ince uzun parmaklarındaki paha biçilmez taşları ve incecik bileğini sergileme fırsatını yaratıyor. İşte burada bey, efendi ve emirlerin zevceleri; Acem halılarını ve kızıl kilimlerini yayıyorlar; yaşlıca olanlar yüzlerinin alt kısmını örten muslin parçasını kaldırıp kadın çubuğunun keyfini çıkıyorlar; daha genç hanımlar ise halının kenarına diz çökmüş bir halayığın tuttuğu el aynasına (bir Türk hanımının değişmez yol arkadaşı) bakıp hotozlarını düzelterek kendilerini oyalıyorlar.

Bu el aynaları tasavvur edilebilecek en sevimli oyuncaklar; büyük bir zevkle süslenmiş olmaları ve genellikle çok pahalı malzemelerden yapılmış olmaları, bunların Doğulu bir güzelin gözündeki büyük önemini kanıtıyor. Haremde bu vazgeçilmez oyuncaklardan biri sürekli kadının yanı başındadır; kafesli her arabanın içinde de dört tane ayna süslemelerin arasına yerleştirilmiştir. Bu şekilde yolculuk ederken de güzelliğin yansımaları seyredilebilir; hiçbir Türk hanımı Büyükdere'den İstanbul'a yapacağı üç saatlik yolculuğa yanına sevgili aynasını almadan çıkmaz.

Hepsi de yuvarlak biçimli olan ve genellikle oturtulduğu çerçeveye benzer malzemeden, aynı ölçüde süslü bir sap taşıyan bu aynalardan bazıları zengin altın veya gümüş işlemeli, değerli taşların kakıldığı bir çerçeveye yerleştiriliyor; fakat bunlara sadece saraylarda ya da en varlıklı soyluların konaklarında rastlandığını söylemeye gerek yok herhalde. Diğerleri küçük incilerle son derece ince motiflerin işlendiği renkli kadifelerden yapılıyor; bazen de Türklerin kusursuz bir sanata vardığı altın işlemler kullanılıyor. Daha yoksul olanların da aynaları eksik değil, ama onlarınkiler tahta çerçeveli, süslü püslü boyanmış ve sık sık çok küçük oluyor.

İnsan kalabalığını tasvir etmeye çalıştığım Göksu vadisi, temelde çok Doğulu bir manzara sunuyor. Ağaçların altında ilerleyen kırmızı örtü-

lü arabalar; körpe çimenlerin üzerine yayılmış beyaz peçeli gruplar; hizmet eden halayıkların sürekli koşuşturması; mallarını baştan çıkarıcı şekilde sergileyerek oradan oraya seğirten ve başlarının üzerindeki tepsilerde kristal veya porselen tabaklar bulunan garip giyimli muhallebi veya pembe, sarı şeker satıcıları; malının beyazlığını ortaya çıkaran küçük toprak kâselerle kaplı, bir o yana bir bu yana sallanan tepsisini omzuna yerleştirdiği askıya asmış yoğurt satıcısı; sırtkan maymunlarını ve dans eden ayılarını teşhir eden Çingeneler; geniş kenarlıklı hasır şapkası ve Frenk kıyafetiyle gruptan gruba kovalarla buz taşıyan ve kısa ömürlü, nazik malına kazanaçağı kuruşların sayısı kadar çok dilde övgüler dizen güneş yanığı suratlı Rum; geniş sarığı, zarif testisi ve kristal kadehiyle bu tür yerlerden hiç eksik olmayan saka; varlıklı haremelerin hanımları için halılar, çubuklar ve kumanya taşıyan Zenci köleler; mor İzmir üzümü salkımlarını, al al şeftalileri, piramit şeklinde yağılmış fındıkları ve çiçekleri hâlâ duran eriklerini taze dallarıyla birlikte sergileyen meyve satıcıları; bir kenara yağılmış altın toplar gibi görünen ve üzerlerinden estikçe rüzgârı kokulandıran kavunlarının ve kabukları zümrüt renginde karpuzlarının arasında oturan satıcılar; yerlilerin Asya yakasında daima daha çarpıcı olan çeşit çeşit giysileri; güzel-lerle dolu bir arabanın önünde yarım daire biçiminde oturmuş, defin dümtteklerine ve kemençenin tiz sesine eşlik eden Rumlar. Bunların hepsi bir araya gelerek kendine özgü, kusursuz bir tablo oluşturuyor. Bir Avrupalı, burası hakkında önceden bir fikir sahibi olmadan, hop diye Göksu'ya konabilseydi, büyülendiğini ve o zamana kadar Doğulu bir masalcının mübalağası kabul ettiği şeylerin gerçekleşmesine şahit olduğunu zannederdi.

Vadiyi ya da en azından tasvir ettiğim kısmını daha bir güzelleştiren bir unsur da “Sultan Ağacı” denen heybetli bir kayın ağacı. Padişah Göksu'ya geldiğinde kendisi için bu ağacın altına serilen halıya oturuyor. Ağacın biraz gerisinde, söğütlerin gölgelediği bir yükseltide çok şık bir mezar taşı duruyor. Hangi bahtiyar kişinin bu güzel yere gömülmüş olduğunu öğrenemedim.

Kendimize güzel bir köşe seçip, halımızı yadıktan ve minderlerimizi yerleştirdikten sonra, meyvelerimizi yedik ve grubumuzdan birkaç kişi tepelerde avlanmaya gitti; dostum Madam S..... ve ben de her an kalabalıklaşan bu büyümlü halkanın çevresini turlamaya çıktık. Gözlerimizin kendiliğinden beğ-

niyle takıldığı kişilerden çok zarif selamlar aldık; güleç yüzlü bir ricacı önümü-zü kesti ve arabadan inmeye tenezzül etmeyecek kadar tepeden bakan ya da fazlasıyla üşengeç bir grup hanımın kim olduğumuz, nereden geldiğimiz tü-ründen insanın sabrını zorlayan basit sorulara cevap bulmak istediğini bildir-di. İçlerinden bir teki bile güzel değildi, ama hepsi de kibar ve iyi huyluydu; onları hiçbir şekilde ilgilendirmeyecek bir sürü şey sordukları yetmezmiş gibi, kendilerine dair bizi aynı ölçüde ilgilendirmeyen bir sürü şey anlattılar.

Türk hanımlarının yabancılarla karşı nezaketi eşsizdir. Onları yanı yol-da karşılayacak gibi duran bir Avrupalı kadınla sohbet etmeye bayılıyorlar; bunu da ecnebinin bütün *gène* [sıkıntı] duygularını derhal yok edecek bir ra-hatlık ve içtenlikle yapıyorlar. Önlerindeki her şey beş dakıkada hizmetiniz-de; yedikleri meyve, kendi elleriyle hazırladıkları şerbet. Onlarla dost olmak için yapmanız gereken tek şey güler yüz göstermek, zararsız meraklarını tat-min etmeye istekli olmak ve nezaketlerine elinizden geldiğince karşılık ver-mek. Avrupa'da çok yaygın olan o susturucu kayıtsızlığa ya da göz ucuyla ki-birli süzme denen şeye bir Türk hanımefendisinde rastlayamazsınız; tersine, onda ülke insanların hepsinde görülen sezgisel, istekli bir kibarlık vardır. Duygularının sadeliği ve iyi huylu oluşları da buna eklendiğinde, iki kat çeki-ci hale geliyorlar. Kısa da olsa bu hoş sohbet sırasında, yürek kadar göz de tat-min olur; Doğulu bir kadının zarif edası, gösterdiği nezaketin çekiciliğini bü-yük ölçüde artırır. Kendine hâkim tavırları ve vakarı, yapmacık bir soğuklu-ğun değersiz nazlarına çok üstündür; ayrıca, nezaket göstermeye hazır oldu-ğu ölçüde, küstah sayılmaktan nefret edeceği konusunda sizi ikna eder.

Arabadaki hanımlara veda edip yürüyüşümüze kaldığımız yerden de-vam etmeye hazırlanırken, yaşlıca olan hanım bize dört büyük salatalık ikram etti. Doğulular bu sebzeyi çok seviyorlar ve meyve gibi yiyorlar. Elbette bu ar-mağanı verildiği kibarlıkla kabul ettik, fakat bu lükse kendimizi kaptırmadık. Bu olay önemsiz olsa da, anlattığım bazı şeylerin doğruluğunu ispatlıyor. On-larla karşılaştığımızda hanımlar bu ilkel kumanyayla kendilerine ziyafet çeki-yorlardı; bunu bir İngiliz hanımefendisinin sandviç ve şampanyadan oluşan yolluğunu sunması kadar büyük bir kibarlıkla bizimle paylaştılar.

Arabanın biraz ilerisinde, kendi arabasından inmiş genç ve güzel bir kadına rastladık. Doğru kenarına gümüş işlemeli bir kâse konmuş paha-

lı bir Acem seccadesi üstünde çömelmişti. Hemen arkasında kollarını kavuşturmuş üç halayık duruyordu. İbadetine öylesine dalmıştı ki, bir Türk hanımı için daima merak konusu olan iki Avrupalı kadının gözükmesi bile gözlerini yerden kaldırmamasını sağlayamadı. Çarpıcı bir güzelliği vardı, hareketleri son derece zarıftı, birbirine kenetlediği küçük elleriyle yüreğinden kopan, kelimelere dökülmesi gerekmeyen derin, sessiz bir duayla alnını yere değdiriyordu. Başka bir işle uğraşıyor olsaydı, sırf dünyadaki en güzel yüzlerden birine bakmanın vereceği zevk için orada bir saat daha oyalanırdım; fakat namaz kılarken onu rahatsız etmenin kabalık olacağından düşündüğümde yoluma devam ettim.

İster zorunlu ister keyfi hiçbir şey, konumu ne olursa olsun, bir Türk kadının ibadetini engelleyemez. Bulunduğu yerin veya çevresindeki koşulların da etkisi olamaz. Padişah'ın ablasını Kâğıthane'de veya halka açık başka bir yerde, namaz vakti geldiğinde arabasından inmiş halde namaz kılarken görmek olağandır. Halayıkları seccadesini serdiğinde, çevresindeki kalabalığın gürültüsüne aldırmadan, sanki kendi konağının yıldızlı odalarından birine kapanmışçasına sakin ve kendine hâkim bir tavırla namazını kılar. Böyle bir şeyi anlatmam bile gereksiz herhalde.

Yüksek ağaçların yeşil dalları altında, taze çimenlerin üzerinde yürüyüp çevredeki dağlardan vadiye esen serin meltemi içimize çekerken binlerce selam aldığımız gezinti ne de hoştu! Padişah'ın gelmesi an meselesi idi; pek çok siyah göz sık sık vadinin ağzına, az önce sözünü ettiğim ulu kayın ağacına dönüyordu. Ne var ki, hepsi boşunaydı; Padişah bizi büyük bir düş kırıklığına uğratarak o gün gelmedi.

Yürüyüşümüz sırasında, hemen dikkatimizi çeken bir arabaya rastladık. Boyalı öküzleri* boyunduruklarından çıkarılmış, birkaç adım ötede otluyorlardı; halayıklar araba boyunca yan yana dizilmişlerdi ve hemen önlerinde iki Zenci uşak duruyordu. Yüksek mevkiye işaret eden bütün bu tedbirler adımlarımızı yavaşlatmamıza ve arabanın içindekilere her zamankinden daha büyük bir dikkatle bakmamıza yol açtı. İki kişiydiler; ciddi gö-

* Bazı ileri gelenlerin haremlerinde arabaları neredeyse beyaz denecek renkte öküzler çeker; bunların derilerine yama gibi duran portakal rengi benekler boyanıyor ve bu da son derece olağandışı bir görüntü yaratıyor.

rünüşlü, yaşlıca olanı çubuğunu çekmekle meşguldü; nakışlı minderlere gömülmüş olan açık tenli genç kadın ise zar zor seçilebiliyordu.

Açık tenli dedim, ama doğru bir deyiş olmadı bu; çünkü bizim yaklaştığımızı görünce şöyle bir kalktı ve tutmakta olduğu, tavus kuşu tüyle-rinden ilginç bir çerçeveye oturtulmuş el aynasını yüzünün önünden çek-ti; karşımıza o ana kadar canlı bir varlıkta gördüğüm en solgun yüz çıktı. Ölü gibi beyazdı, yaşmağının kıvrımları ile bu örtüyle sardığı alnı arasında hiçbir renk farkı yoktu! Bir vampirin yarı yarıya kurbanı olmuştu sanki; da-ha önceki avıyla doymuş olan vampir bu kurbanını işini bitirmeden bırak-mıştı adeta. Ama ne gözlerdi onlar! Öyle koyu, öyle hüzünlü; gece gibi si-yah kirpiklerle peçelenmiş, solgun yanaklarında kapkara saçaklar gibi du-ruyorlardı. Böyle gözleri olsa olsa rüyalarımda görmüşümdür! Burnu ince ve düzgündü; sıkıca bağlanmış yaşmağı yüzünün kusursuz ovalliğini orta-ya çıkarıyordu. Gördüğüm en hayali güzeldi, tarif edilmesi imkânsız bir güzellik. Satenlere yaslanmıştı, ellerinde ve alnında taşlar parlıyordu, ama mutsuz olduğuna eminim; solgun çehresinde derin bir ümitsizlik, hare-ketlerinde kırık bir kalbin hikâyesini anlatan bir huzursuzluk vardı. Onun hikâyesini dinlemek için neler vermezdim.

Ona yönelttiğim uzun ve içten bakışta bu duygularımı dışa vuran bir şeyler olmalı ki, daha ben gözlerimi onun üzerinden çekmeden, üz-gün, tatlı bir şekilde gülümsedi ve sanki onun güzelliğine bakarken hisset-tiğim hüzne teşekkür edercesine elini kalbine bastırdı. Bu arada yaşlı ha-nım sessizce çubuğunu tüttürüyordu, yanındaki mutlu bir yol arkadaşısı-mışçasına sakindi; zengin arabanın gümüş saçakları güneş ışığında parıl-dıyordu; bu muhteşem arabanın içindeki her şey şen şakrak ve güler yüz-lüydü, sahibesinden başka. Herkese sorduğum halde kim olduğunu öğre-nemedim. Sadece bir kişi, bana onun bir paşanın gözde zevcesi olduğunu söyleyebildi, fakat paşanın ismini hatırlayamadı; doyurucu olmaktan uzak bu bilgi kırıntısıyla yetinmek zorunda kaldım.

Vadi turumuzu tamamladıktan sonra, bir ağacın altında minderle-rimize yaslandık ve yürüyüşün yorgunluğunu atmak için, almış olduğu-muz lezzetli karpuzlarla kendimize ziyafet çektik. Az sonra birkaç Türk ha-nımı da bizi izledi ve aynı ağacın gölgesine oturdu. Onları *papillote*'un [saç-

ları kıvırmak için sarılan kâğıt zıvananın] esrarlı dünyasıyla tanıştırdık. Lüleli saç moda olalı beri bu ilim onlara çok ilginç geliyor. Böyle ıvır zıvırla eğlenerek yarım saat kadar hoşça vakit geçirdik. Yeni dostlarımızla meyve ve şekerlemelerimizi paylaştık. Kalabalığın deniz kenarına gitmek üzere harıl harıl hazırlandığını fark edince, buranın bir karakalem resmini çizmek için güzel bir kayın ağacının altına yerleştim. Vadinin bu kısmında nispeten az insanın kalmış olmasına rağmen, çevremde gene de bir yaşamak veya bir fereden daha pitoresk manzarayı görmemi engelleyecek kadar yoğun bir kalabalık olduğunu fark etmem uzun sürmedi. Tam ümidimi yitirip vazgeçmek üzereydim ki bir Türk zabıt yanıma yaklaştı ve kendisine resim defterimi göstermemi rica etti.

Hemen arzusuna uydum ve böyle gönülden rıza göstermiş olmanın mükâfatını son derece doyurucu biçimde aldım. Küçük defterimdeki insanların resimleri değil, manzaralar olduğunu görünce, etrafımda toplaşmış olan hanımlara resmetmeye çalıştığım manzarayı tümünden kapattıklarını açıkladı; derhal tasavvur edilebilecek en iyi niyetlerle sağa sola çekildiler; omzumun üzerinden sırayla eğilerek, sabrımı “Maaşallah”, “Pek güzel” gibi nidalarla ödüllendirdiler.

Sonunda küçük resmimi tamamladım; kalemlerimi topladıktan sonra, başımda nöbet tutmuş olan zabite kibarlığından ötürü içtenlikle teşekkür ettim. Biz de kalabalığa karıştık ve köprünün öteki tarafında yeşilliklerle çevrili hoş bir yoldan Boğaz kıyısına doğru yürüdük.

Gerçekten de sahne bir anda değişmişti. Karşı kıyıda soğuk, beyaz ve çıplak Rumeli Hisarı mavi gökyüzüne uzanıyordu. Burası Boğaz’ın en dar noktası olduğundan, hisarın mimari planına işlenmiş Peygamber adını son derece açık görebildim.

Surların içinde bir düzine kadar ev var; burada yaşayanların çocukları, eski bir kanun uyarınca hisar dışından biriyle evlenemiyorlar. Dolayısıyla hepsi de yakın akraba; bu göreneğe şimdiye kadar karşı gelen olmamış.

Günün erken saatlerinde vadinin derinliklerini doldurmuş olan kalabalık, yolun bizi çıkardığı çayırlığın deniz tarafında, daha önce sözünü ettiğim çeşmede son bulan ve Boğaz kıyısını izleyen bulvarın iki yanındaki zarif ağaçların uzun gölgeleri altında toplanmıştı. Bir tarafta Padişah’ın

kasrı yükseliyordu; kasrın hemen yanında çevredeki ağaçların yeşil dallarıyla neredeyse gözlerden gizlenmiş ince minaresi gökyüzüne uzanan küçük bir cami vardı. Diğer tarafta dizi dizi arabalar, ortalarında çayıra dağılmış kadınlar ve yaşlarının verdiği coşkuyla oradan oraya koşuşturan rengârenk giysili çocuklar havayı neşeyle dolduruyordu.

Yüreğe ilham veren bir görüntüydü! Oradaki insanların tümünde sezilen iyi niyeti ve mutluluğu görmek çok güzeldi. Bu türden bir sahneyi bir kez olsun görmüş bir Avrupalının nasıl olup da beraberinde Türk karakterine ilişkin olumsuz izlenimler götürebileceğine aklım ermiyor. Türklerin başkentteki varlıklı sınıflarda yaygın olan *morgue*'dan [büyüklenmeden] uzak olduklarını daha önce anlatmıştım. Talihi açık komşularının kibri veya yüksekte bakışları, hayatını alın teriyle kazananların ve yoksulların eğlencesine engel olmuyor. Tatil ve dinlenme günü, bütün mevkileri aynı düzeye getiriyor, bütün ayrımları askıya alıyor. Herkes aradığı hazzı istediği şekilde bulabiliyor. Bu haz da öylesine doğal ve basit ki, bulmak için çok aramaları gerekmiyor: Parlak bir gökyüzü, temiz bir hava, güzel bir manzara; işte hayattan zevk almak için gerekenlerin hepsi bu. En yoksullar bile uzun yaz mevsiminde bunlara kolayca ulaşabiliyor. Bütün bunlara Türkiye'de isteyenenden asla esirgenmeyen iyi yürekli gülümsemeler ve selamlar da eklendiğinde, Avrupa'nın didişme ve mücadelelerle elde edilebileceği kuşkulu "ayrıcalıklı" ve daha ince hazlarına doğanın ve evrensel iyi niyetin kalıcı hazzını yeğlemekle Osmanlının doğru bir seçim yaptığını kabul etmeliyiz.

Ama "ince" sözcüğünü bu şekilde kullanmakla hata ediyorum. Türklerin zevkleri aslında Batının sefahatinden bin misli daha ince değil mi? Doğanın kutsallığını seyretmek yaldızlı salonları seyretmekten daha üstün değil mi? Yaradan'ın soylu armağanlarını hissetme ve takdir etme gücü, kulun sonlu mükemmelliklerini keşfetme kabiliyetinden daha haşmetli değil mi? Sağlık kaynağı tepelerden veya çiçek kokulu vadilerden esen rüzgâr, lüks yaşamın parfüm kokulu havasından çok daha tatlı değil mi?

Bunlar "barbar" zevklerse, Türkler yeryüzünün en barbar insanları, çünkü en büyük keyfi bunlardan alıyorlar. Vezir görevinin sıkıntılarını burada unutuyor, işçi yorucu günlerin acısını burada çıkarıyor. Yok eğer bunlar en gelişmiş zihinlere ve en temiz gönüllere hitap eden zevklerse, o za-

man daha önce de anlatmaya çalıştığım gibi, Türkler “doğru seçim yapmışlar” ve biz “uygar” Avrupa’nın onları bilimde olduğu kadar keyifte de fersah fersah aştığımızı düşünerek kendimizi özene bezene kandırmamıza sessiz bir acımayla gülümsemekte haklılar. Bizler aslında yaşamımızı sürekli bizi çağıran, ama asla ele geçiremeyeceğimiz bir hayalin peşinde harcıyoruz.

Daha önce bu gerçeği Göksu’da olduğu kadar çarpıcı biçimde hiç fark etmemiş, Türk kadınlarına da bu kadar olumlu bir gözle bakmamıştım. O gün sanki bütün yürekler bayram yapıyordu; akşam inip kayığımızı döndüğümüzde, Göksu vadisine veda ederken Türkleri artık daha iyi tanıdığımı hissettim. Toplumsal karakterlerini o güne kadar olduğundan çok daha doğru anlamıştım. Sözüünü etmeye degecek önemli bir nokta daha var; önyargılarını bir kenara bırakmaya ve bu insanların milli alışkanlıklarını ve huylarını incelemeye kararlı bir Avrupalı, Doğulularla daha fazla birlikte oldukça, hem onları etkileyen düşüncelerin ve duyguların hem de hareketlerinin tutarlılığına daha fazla hayran oluyor. Yabancı konuklarının sinir bozucu ve uyumsuz alışkanlıklarına ve önyargılarına gösterdikleri hoşgörü de cabası.

İtiraf etmeliyim ki Avrupalı kadınlar, bir toplantıda iki yabancıyı aralarına almaz, Göksu’da geçirdiğimiz gün boyunca dostuma ve bana gösterilen sıcak kabulü göstermezler. Sadece orada dolaşan gâvurlar olduğumuz halde, dört bir yandan gülümsemelerle selamlanıyorduk; onlarla biraz daha kalmamızı, kumanyalarını paylaşmamızı istiyorlardı: Kısacası bize, ilk ve belki de son kez görecekleleri insanlardan çok, sanki dostlarıymışız gibi davranıyorlardı. Türk kadınlarının teveccühünü kazanmayı zül kabul etmeyen her ecnebi hanıma bu tür bir karşılama yapılır. Nezaket ve iyiliklerine güler yüzle yaklaştığınızda, iltisamlarını kabul ettiğinizde, bunun karşılığını fazlasıyla alırsınız. Ama gariptir ki, İstanbul’da yaşayan Avrupalı hanımlar arasında tek bir Osmanlı ailesiyle tanışmamış olanlar var; dahası, bana Türk kadınlarından nasıl korkmadığımı soranların sayısı da birden fazla!

Önyargıların kısıtlayıcılığı veya yarattığı talihsiz tesirler üzerine konuşmak beyhude. Ama bu tesirler ıstırap verecek kadar ortada; bunun sebebinin, Avrupalıların cömertliği ve insanseverliği olduğu söylenemez.

Reis Efendi-Devlehay Hanım-Güzel Çerkez-Paşa-Haremin Törensel Âdetleri-Bir Görüşme-Namık Paşa ve Nuri Efendi-Saltanat Nişanları Vezirlik Beratı-Türklerin İnceliği-Çubuklar-Selamlık Bahçe Dinsel Korku-Kameriye-Kahvaltı-Haremden Toplantı-Nesibe Hanım Yaşmak-Kılık Değiştirme Şakası-Türk İltifatları-Halayık ve Manav Konaktan Ayrılış

Tam konağına ikinci bir ziyarette bulunmayı düşündüğüm sırada, Reis Efendi'nin kendisinden bir davetiye geldi. Ertesi sabah Babı-âli'ye gitmesinden önce saat altıda hareminde buluşmamızı rica ediyordu. Bana tercüman olma görevini üstlenen genç bir Rum hanımın eşliğinde yola çıktım; belirtilen saatte konağın mermer rıhtımına yanaştık ve bizi hemen içeri aldılar.

Türk hanımların erken kalkma huylarından daha önce söz etmiştim. Şimdi de hepsi ayakta; halayıklar ellerinde kahve ve çöreklerle sağa sola koşuşturuyorlardı. Devlehay Hanım odasına kapanmış ibadet ediyordu; kısa süre önce bir köle gemisinden satın alınmış yedi çocuktan, en fazla altı yaşında görüneni kapısında bekliyordu. Çocuklar son derece cılız ve zavallı görünümlüydü; belli ki bu masum yavrucaklar Çerkezistan'dan getirilirken açlıktan öleyazmışlar. Hele biri daha annesinin memesindeyken çalınmış ve hareme getirildiğinde hemen kendisine bir süt anne bulunmuş.

Güzel Gürcü namazını kıldıktan sonra onu beklemekte olduğumuz salona geldi ve bizi çok candan karşıladı. Henüz sabahın körü olmasına rağmen, nazırın çoktan kalktığını ve elçilik tercümanlarından biriyle görüşmekte olduğunu söyledi. Bu arada tatlılar, kahve ve su ikram edildi; memnuniyetle hepsinin tadına baktım ve daha sonra Paşa'nın beni çağırmasını beklerken, bahçedeki hoş kokulu limon ağaçları arasında biraz dolaştım.

Limonlukta ancak iki tur atmıştım ki yumuşak bakışlı Goncafem Hanım gülümseyerek bana doğru yaklaştı; elimden tutarak (bir Türk hanımından gelebilecek en büyük iltifatlardan biri) beni daha önce Padişah'ın kısa bir süre şerefleştirdiği odaya götürdü. Kapıya vardığımızda elimi bıraktı ve nazırın yanına tek başıma yaklaşmam için birkaç adım geride kaldı.

Oda çok geniş olduğundan, sohbetimize başlamadan önce Paşa Hazretleri'ni iyice bir görme fırsatını buldum. İlk izlenimim olumluydu. Sedirin bir ucunda oturmuş ve haremın bahçesine bakan açık bir pencerenin yanında yastık yığınları arasına neredeyse gömülmüştü. Oda bahçeden gelen çiçek kokularıyla dolmuştu.

Gerçek yaşını bilmeseydim, Paşa'nın altmışını devirdiğini düşünmezdim; gözleri hâlâ çok parlak, alnı hâlâ kırışksızdı. Fesini geriye doğru atmıştı; kaftanı ten rengi ipektendi ve kenarına kakım kürkü geçirilmişti.

Odaya girdiğimde, çok değerli olduğu ilk bakışta anlaşılan çubuğuyla meşguldü. Büyük kehribar ağızlığı uçuk sarıydı ve ortasında elmasların kakıldığı firuze bir şerit vardı. Başını ancak ben odanın yarısına vardığımda kaldırma zahmetine katlandı; ama bunu öyle hoş bir gülümsemeyle yaptı ki teşrifat düşkünlüğünü hemen affettim.

Devlehay Hanım sedirden yirmi adım kadar ileride, kollarını önüne kavuşturmuş öylece duruyordu; güzel Çerkez bir işaret üzerine nazırın oturduğu yerin yakınına benim için bir koltuk koydu ve derhal ortağının yanındaki yerini aldı. Bana eşlik eden Rum hanıma aynı nezaketin gösterilmemesi canımı çok sıktı; Paşa'yla geçirdiğim iki saat boyunca ayakta, daha doğrusu benim koltuğumun arkasına yaslanarak durmak zorunda kaldı.

Kendisine bahsettiğim şereften ötürü bana teşekkür ettikten ve uzun süredir benimle tanışmayı arzuladığını belirttikten sonra, çubuk içmek isteyip istemediğimi sordu; ülkeme Türklerin bana göstermiş oldukları bütün iyiliklerden ve nezaketten ötürü şükran duygularıyla dönmemi istiyorsa, beni bu "kokulu ot"u içmek gibi bir tehlikeden esirgemesini söylediğimde çok eğlendi. Özümlü hemen kabul etti ve yalnızca beni memnun etme arzusunda olduğunu söyledi. Yüz yüze konuştuğu ilk Frenk hanımı olduğum için, içtenliğini kanıtlamayı becerememiş olabileceğini de ekledi. Daha sonra bir halayık bana tatlılar getirdi ve Goncafem Hanım kendi güzel elleriyle kahve ikram etti; bu arada zavallı genç dostum bu kıbarlıklardan da nasibini alamadı. Büyük bir şahsiyetin bulunduğu ortamda asla su ikram edilmiyor.

Daha yarım saat geçmeden, nazırın büyük olmaktan çok, iyi bir adam olduğuna kanaat getirmiştım. Üzerinde çok hoş bir yumuşaklık ve

yardımseverlik havası vardı; eğlence ve merak karışımı bir gülümsemeyle ak sakalını sıvazlayarak bana baktığında, ondan daha “çocuksu bir yaşlı” görmemiş olduğumu düşündüm. Çeşitli konulara değinip birçok soru sordu, fakat bunların hepsi de çok sıradandı. Mihrimah Sultan’ın muhteşem düğün şenliklerini çok beğendiğimi söylemem, onu halkın hızla medenileştigi ve geliştiğine ilişkin iltifatlarımdan çok daha fazla mutlu etti.

Belirgin bir ilgi gösterdiği tek konu, o sırada Londra’daki Türk elçisinin ne derecede sevildiği idi.

Nuri Efendi’yle tanışıp tanışmadığımı sordu; müspet cevap alınca, Londra’da sevilip sevilmediğini öğrenmek istedi hemen.

Fikrimi sorarak beni onurlandırdığı için içtenlikle karşılık verme yoluna giderek, gözlemlediğim kadarıyla sevilmediğini söyledim. Nuri Efendi’nin çok iyi bir adam olduğu kanısındaydım; ama İngiltere’de tutunmaya ya da temsil ettiği millete ilişkin olumlu bir izlenim uyandırmaya hiç de uygun biri değildi. Oysa Türk insanları arasında yaşamaya başladığımdan beri, kendi halkımın gözünde onların iyi bir yeri olmasını arzuluyordum. Avrupa dillerinden hiçbirini konuşamadığını, haşin tavırları bulduğunu ve aralarında yaşadığı insanların duygularına ve alışkanlıklarına ayak uydurmaya hiç gayret göstermediğini anlattım.

Daha sonra Namık Paşa’dan söz açtı ve gülerek şöyle dedi: “İngiltere’deki hanımların onu tercih ettiklerini biliyorum; sizin ülkenizde kadınların sözünün geçtiğini işitmiştim. Evet, evet –Paşa genç, yakışıklı ve kibar; Fransızca’yı da iyi konuşuyor. Nuri Efendi asla selefi kadar gözünüze giremeyecek, ama gene de iyi bir adamdır; hem belki İngilizler onun Babiâli’de müsteşar olduğunu bilmiyorlardır.”

Namık Paşa’nın Avrupa göreneklerine çok iyi uyum gösterdiğini, girdiği her mecliste kabul gördüğünü ve şimdiye kadar yaşananlara bakılırsa, yabancı bir devlette elçi olmaya halefinden çok daha uygun olduğunu belirttim. Nazır bir an öylece durup bana baktı, sonra şakayla karışık şöyle dedi: “Siz yarı yarıya diplomatsınız. Bunu daha önce de duymuştum. Hayatımda ilk defa Frenk bir hanımla sohbet ediyorum; ama bu konu açıldığına göre, size son bir soru sormak istiyorum. Dürüstçe söyleyin, eğer siz seçecek olsaydınız, İngiltere’deki Türk elçiliğine bundan sonra kimi atardınız?”

Bu soruya gülümsemeden edemedim, ama duraksamadan cevap verdim: “Reşid Bey, şu anki Paris elçisi. Avrupa’ya Türklerin ne olduklarını ve ne olabileceklerini ancak Reşid Bey gibi kişiler kanıtlayabilir –zeki ve kibar tavırlı oldukları kadar hükümleri sağlam ve karakterleri yüksek kişiler. Babıâli Reşid Bey’i bir veya iki yıl önce Londra’ya göndermiş olsaydı, İngilizlerin Türk siyasetine ilişkin fikirleri şimdikinden çok daha olumlu olurdu.”

Türk nazırı Yusuf Paşa’ya fikrimi bu şekilde dobra dobra söylerken, Reşid Bey’in İngiltere’ye gönderilmesi yolundaki fermanın kısa süre sonra çıkacağı aklımın ucundan bile geçmezdi. Aradan biraz zaman geçince, Reis Efendi’nin bir dostuma Reşid Bey’in Londra’ya vardığı bilgisini verirken, “Frenk dostunuza yeni elçinin ondan önce İngiltere’ye gitmiş olduğunu söyleyebilirsiniz. Bu elçinin kendisinin de seçtiği kişi olmasına herhalde memnun olur” dediğini duyduğumda, bu çok hoşuma gitti.

Nazır, Türk elçisinden sonra konuyu İngiltere kralına getirdi ve Avrupa’daki hükümdarlar arasında en çok onu beğendiğini söyledi. Gerçekten de hem hükümdarımız, hem de halkım hakkında öyle uzun ve sevecen konuştu ki Rusya ile derin bağları olduğunu önceden bilmesem, Padişah’ın tebaası içinde “Anglo-Türk”lerin de bulunduğuna inanabilirdim.

Beni bekletmemek amacıyla sabah giysisiyle karşıladığı için af dilemesi üzerine, söz kıyafetlerden açıldı. Onun kibarlığına karşılık vermemin tek yolu, giydiklerini ne kadar beğendiğimi ve bunların Avrupalıların redingotlarından çok daha üstün olduğunu söylemekti. Sözlerimden memnun olmuş gözüktü ve bunu fırsat bilerek Goncaferm Hanım’dan nişanlarını getirmesini istedi. Böylelikle Padişah’ın zevkini ve ihtişamını gözlemlerimle görebilecektim; doğrusu pahaca bunlar kadar değerli bir şeye rastlamadığımı söylemeliyim.

İlk gösterdiği, vezirlik beratıyla birlikte verilmiş olan, üstünde Padişah tuğrası ve takan kişinin rütbesi bulunan, incelikle işlenmiş ve pırlanta bir çerçeve içine alınmış altın bir nişandı. Ama beratın kendisi beni çok daha fazla ilgilendirdi. Beyaz satenden bir kumaşa sarılmış, altın bir kordon ve püsküllerle bağlanmış bu muazzam büyüklükteki kâğıdın üst tarafında Allah’ın adı yazılıydı; hemen altında çok daha büyük bir yazıyla Padişah’ın tuğrası yer alıyordu. Bunların yanı sıra belgenin tam ortasında yer alan ve-

zirin adı ile sayfanın sol altındaki İstanbul kelimesinin harfleri altın yaldızlıydı. Geri kalan yazılar basitçe mürekkeple yazılmış, fakat harfler çok güzel biçimlendirilmişti. Varakanın arkasında, sahihliğini teyit etmek üzere, belgeyi hazırlamış olan Nuri Efendi'nin ve kendisine verilen görevi kabul ettiğine dair Paşa'nın mühürleri bulunuyordu.

Nazır beratı yeniden sardıktan sonra, avucuma Padişah'ın minyatür bir portresini koydu. Çiçekleri elmaslardan ve yaprakları mineden bir çelengin ortasına yerleştirilmiş olan portre, aynı değerli taşlardan amblemlerin işlendiği, göz kamaştırıcı parlaklıkta ikinci bir çerçeve içine alınmıştı. Bu muhteşem nişan altın bir zincire asılıydı ve elmas bir tokayla tutturuluyordu.

Kibar yaşlı adam nişanı çok beğendiğimi görünce, gözünde daha fazla değer kazanması için benim de bir süre için bunu takmamı istedi. Tatlı Goncafem Hanım'ın başımdan geçirdiği zincirin lülelerime takılması veziri çok eğlendirdi ve saçlarımın kurtarılmasını gerçek bir neşeye izledi; daha sonra da kendi nişanını bundan daha hoş halde hiç görmemiş olduğunu söyledi.

Bu değerli süslerin tek kusuru adeta emanet gibi olmaları; ölüm veya görevden azil halinde Padişah'a geri verilmeleri gerekiyor. Nazırın sonra gösterdiği daha küçük, ama belki daha zarif bir nişanla fazlasıyla gurur duyması bu durumla bağlantılıydı. Hünkârı bunu ona Babîâlî'ye sadakatin-den dolayı vermiş ve yanına da ölümü halinde en büyük oğluna geçeceğine dair bir belge eklemişti. Belgenin önemi, ülkesine karşı görevini örnek biçimde yerine getirmesi nedeniyle nazıra karşı Padişah'ın duyduğu minnet ve şükranı gösteren bir kayıt olmasıydı.

Vezirin büyük bir hazla tütün içişini izlemek doğrusu çok hoştu. On dakikada bir çubuğu zevcelerinden biri tarafından değiştiriliyordu; sanki tütünü sırf kokusu için kullanıyordu. Bir yandan da değerli ve çeşitli çubuklarını sergileme fırsatı bulmuş oluyordu. Gösteriş yaptığının sanılabileceği aklının köşesinden bile geçmiyordu. Pek çoğunun güzel olmasına karşın, ilk girdiğimde ağzında olan çubuk en güzeliydi.

Gitmek üzere ayağa kalktığım anda, kibar ev sahibim konakta dilediğim kadar kalabileceğimi ve ziyaretimi hoş hale getirmek için her türlü çabanın gösterileceğini söyledi. Görmek istiyorsam, selamlığın kapıları da

haremininkiler kadar bana açık olacaktı. Haliyle bu teklifi kabul ettim; Paşa'nın yanından ayrıldıktan sonra, yapının iki kanadını birleştiren esrarlı geçitlerde bana ve dostuma yol göstermek üzere Emin Bey ile bir Zenci uşağın hazır beklediklerini gördüm. Selamlığın kendisinde kayda değer bir şey yoktu. Şık bir daireydi, tertipli ve son derece temizdi; ama bana en çekici gelen yanı açık pencereleriydi. Kadınların sık kafesli boğucu dairelerinden sonra buranın ferahlığı gerçekten hoştu. Geniş pencerelerden girip hançerelerinden dökülen özgürlük şakımalarıyla sanki lüksün ihtişamını takdir edebilirlermiş gibi, geniş dairelerde kanatlarında gün ışığını taşıyarak oradan oraya uçuşan kuşlar da mekâna ayrı bir keyif katıyordu.

Bahçe beyaz mermer çeşmeleri, iki yanında portakal ağaçlarının uzandığı yolları, gül tarhları, harika biçimde düzenlenmiş binlerce sardunya ve mine çiçekleriyle adeta küçük bir cennetti! Buradan ayrılmayı canım hiç istemedi doğrusu; bu arada genç Bey toplayabildiği kadar güzel çiçeği kucağıma yığmıştı; öyle ki aldığım soluk çiçek kokuyordu.

Selamlığın bahçesini ikiye ayıran yolun üzerine kondurulmuş mermer köprüden geçerken, alışılmadık kadın sesleri duyarak başlarını kaldırıp bizi gören bir grup Müslümanın şaşkınlığı bizi çok eğlendirdi. "Maşallah!" nidaları yükseldi. Birinin "Bunlar da kim? Nasıl buraya girmişler?" sorusuna öteki şöyle karşılık verdi: "Sakal-ı şerif üzerine yemin ederim ki sarışın olanı bir Frenk, öbürü de gâvur bir kadın. Bu dinsizler aramıza sızıyorlar. Kadınları büyük paşalarımızdan birinin selamlığında yüzlerini böyle peçesiz gösterme serbestliğine nasıl da sahipler; ama bizim üstümüze vazife değil –Maşallah diyelim. Allah hakkımızda hayırlısını versin!"

Reis Efendi'nin kameriyesi, o zamana kadar gördüklerimin en güzeliydi. Boğaz kıyılarının resmedildiği kubbenin altındaki zarif fiskiyeden fışkıran berrak sular geniş bir havuza dökülüyordu. Bir yanı Boğaz sularıyla yıkanırken, arkası sarmaşıklarla kaplanmıştı. Zeminde göz kamaştırıcı beyazlıkta mermerler vardı. Nazırın küçük oğulları ve üç dört çocuk toplanmışlar, havuzun çevresinde yalınayak koşuşarak eğleniyorlardı. Fiskiyeden yağan su damlacıklarıyla sıırılsıklam olmuşlardı. Birbirlerinin ıslak haline kahkahalar atarken, kendilerinin de aynı durumda olmalarına hiç aldırımıyorlardı.

Hareme döndüğümüzde kahvaltılık sofrası kurulmuştu; kendisi de kahvaltılıya oturmak üzere olan nazırın sofrasından gönderilmiş yiyecekleri Goncafem Hanım ve on kadar halayık sunuyordu. Kurabiyeler, pilav ve yahninin arkasından lezzetli meyveler geldi; bunlar kaldırılınca kehribar renkli şerbetten koca bir bardak içtim; daha sonra büyük salondaki gruba katıldık.

Ama o ne kalabalık bir gruptu! Hepsi harika elbiseler giymiş, hotozlarında elmaslar parıltıyan yaklaşık bir düzine hanım sedirin üzerine oturmuşlardı; ayaklarımı altına alıp aralarına oturdum ve Paşa'nın evden ayrılışını izlemeye koyulduk. On kürekçisi olan ve Acem halılarıyla kaplı kayığı onu Babîâlî'ye götürmek üzere bekliyordu.

Sonunda yaveri, çubukçusu, maiyetindeki üç zabiti ve iki neferiyle tantanalı biçimde denize açıldı. O gözden kaybolur kaybolmaz, grubun bütün ilgisi benim üzerime çevrildi. Ellerini pelerininin saten kumaşı üzerinde gezdirdiler; yakamdaki broşun altın olup olmadığı, eldivenlerimi kendim mi yaptığım türünden sorular yönelttiler ve onlara saç kıvrımayı öğretmemi istediler. Meraklarını tatmin ettikten sonra, onları inceleme sırası bana geldi. Bu arada kucağında bebeğiyle oturan nazırın baldızı parlak gözlü Nesibe Hanım'la tanıştım.

Artık haremdede tembellik etmek soyluluk işareti sayılmadığından, hanımların pek çoğu iğne işi yapıyor, özellikle de yazmalara nakış işliyordı. Bazıları da iç gömleklerini süslemek için bir tür kaba dantel örüyordı. Herkesin kendi işine dalmasından sonra, Goncafem Hanım bana güç bir sanat olan yaşmak takma konusunda bir ders vermeyi önerdi.

Hemen odasına bir halayık göndererek bu işlem için gerekli olan uzun bir muslin eşarp getirtti. Beş dakikada öyle bir değişime uğramıştım ki aynaya baktığımda kendimi tanımakta zorlandım. Odadakilerin keyfine diyecek yoktu; onları en çok mutlu edecek şey, peçeme bir de ferace ekleyerek büyük hanımın karşısına çıkmamdı. Koyu renkli, geniş feraceyi üzerime dolamayı ve doğru dürüst beceremesem de zarafetle tutmayı bin bir güçlüklerle bana öğrettiler; daha sonra kahkahalar atan bir kız elimden tutarak beni muhterem hanımın odasına doğru sürükledi; benden önce girecek bir misafirin huzuruna kabul edilmeyi arzuladığını bildirdi.

Hanımın daveti üzerine, oyunu sürdürmek için gereken bütün merasimle temenna ettim; elini öpüp önünde dikilene kadar kılık değiştirme şakamızı fark etmedi. Oyunu anladığında neşe çığlıkları attı; güya çok güzel olmuşum, dayanılmazmışım, İstanbul'daki bütün Müslüman erkeklerin başlarını döndürebilirmişim. Burada beni "hareminin nuru" yapmayı arzulamayacak tek bir paşa olamazmış, o halde neden İngiltere'ye dönmek istiyormuşum ki? Müslüman olmayı kabul eder miymişim? Bu minvalde binlerce şamatalı söz.

Heyecan birazcık yatışınca, salona geri döndüm; ilk seferinde yaşmağı saraylı hanımlarınki gibi takmışlardı; bu sefer de sıradan kadınların nasıl taktığı konusunda ikinci bir ders gördüm. Daha sonra, bir meyve kayığından karpuz almakta olan bir halayığın hareketlerini izleyerek beş dakika kadar oyalandım. Hiçbir şey bundan daha gülünç olamazdı: Haremin geniş kapısı aralıktı, kayıkçılardan biri rıhtımda duruyor, kayıktaki arkadaşından meyveyi alıyor, girişe doğru ilerleyerek mermer taşların üstündeki bir açıklıktan içeriye yuvarlıyordu. Halayık her gelen karpuzu yakalıyor, iyi olup olmadığını anlamak için iki eliyle kulağına götürerek tok bir sesin çıkıp çıkmadığına bakıyordu. Sonra da beğendiklerini bir kenara ayırıyor, diğerlerini Rum satıcılarla bowling oynuyormuş gibi büyük bir hızla geri yuvarlıyordu. Bir yandan da duruma yakışır bir gayretkeşlikle durmadan konuşuyordu.

Dost canlısı ev sahibelerimle bir saat daha geçirdikten sonra, saatime baktım ve günün geri kalanını da onlarla geçirmem yolundaki iyi niyetli ısrarlarının önünü kesmek için önceden verilmiş bir randevum olduğunu söyledim. Büyük hanım ile çok sayıdaki misafirine veda ettikten ve İstanbul'dan ayrılmadan önce onu bir kez daha ziyaret edeceğime söz verdikten sonra, Reis Efendi'nin misafirperver yalısından bir kez daha ayrıldım; ailesinin her bireyinden gördüğüm ilgiye derin bir minnettarlık duygusunu da beraberimde götürerek.

*Saray Kadirşinashğı–Azat Edilen Halayık–Dişi İspinoz–Saatçi
Hüseyin–Parlak Düşler–Arabalar ve Arabacılar–Anne Kederi–Koca
Bulma Gezisi–Zor Durum–Şekerciler–Genç Koca–Şeyh–Muhafız
Zabiti–Şeyhin Kızı–İlk Aşk–Şarkı Söyleme–Selam–Ay Işığı
Reddedilen Teklifler–Savaş Hilesi–Tutuklama–Aşığın Savunması
Serasker Paşa'nın Cömertliği*

Padişah ara sıra saray halayıklarına, sadık hizmetlerinin karşılığı olarak, uygun bir evlilik yapmalarına yetecek cömert bir çeyizle birlikte özgürlüklerini verirmiş. Yakın bir tarihte, zevcelerinden birine uzun hastalığı sırasında çok iyi bakmış yaşlıca bir halayığı azat etmiş. O sırada keyfi yerinde olduğu için, belki de böyle bir durumda nasıl davranacağını merak ettiğinden, kadına yaşmağını takmasını, sandalla İstanbul'a geçerek orada bir araba tutmasını ve koca olarak isteyeceği birini görene kadar şehirde yavaş yavaş dolaşmasını buyurmuş. Böyle birini bulursa, bir hafta içinde onun karısı olacakmış.

Padişah'ın buyruğu derhal yerine getirilmiş. Saray kayıklarından biri harem kapısına yanaşmış; azatlı köle yaşlı bir hanımın eşliğinde çarçabuk İstanbul'a götürülmüş. "Bahçe Kapısı"na yanaştıktan sonra, karısını tanıdığı saatçi Hüseyin'in kapısını çalmış; muhterem Müslümanın delikanlı oğlu bir araba bulmak üzere gönderilirken, azatlı halayık da sedire oturarak işgüzar ev sahibesinin sunduğu pestil ve kahveden almış. Bunları kadın çubuğu izlemiş; daha çubuğundan on nefes çekmeden saatçi Hüseyin'in bütün haremi onun azat edildiğini ve şehir esnafından kendisine bir koca seçeceğini öğrenmiş.

Çevresine toplanmış kadınların her "Maşallah!" nidasıyla, konuğun koltukları daha da kabarmış; daha bir gün önce evliliği aklının köşesinden bile geçirmeyen kadın sessizce çubuğunu tutturmeye tutkulu düşlerine dalmış.

Elbette arabanın gelmesi bir saati geçmiş; çünkü arabacının nargilesini bitirmesi, muavinin arabada dükkü yolculuktan kalma hasarları onarması ve tekerleklerle yapışmış çamuru yıkaması gerekiyormuş. Bundan sonra da arabaya koşulan atlarla ilgili bir sürü iş çıkmış. Ayrıca bir

Türk hanımının ödenecek ücret üzerine daha önce pazarlık yapmadan araba tutması gibi olağandışı bir durum söz konusuymuş.

Babasının saatlerine göz kulak olmaksızın arabacıların yavaş hareketlerini seyretmekten daha büyük keyif alan Hüseyin'in oğlu Yusuf, arabayı tutanın saraylı bir halayık olduğu bilgisini vererek onların merakını gidermiş. Bu bilgi arabacıların hazırlıklarını büyük bir hızla tamamlamalarını sağlamış.

Bu arada dişi ispinoz kuşu üç çubuk bitirmiş; küller halının üstündeki ufak piriñ tablada biriktikçe, gözünün önündeki hayaller de gittikçe parlaklaşıyor ve canlanıyormuş. Belindeki kuşaktan kaşmir tütün kesesini çıkarıp çubuğunu doldurduğu her seferinde o gün yapacağı işe dair düşünceleri daha da bir allanıp pullanıyormuş.

Avrupalı okurun durumu daha iyi anlaması için, İstanbul'da, yaşı veya kişisel kusurları ne olursa olsun, saraylı bir halayıkla evlenmekte tereddüt edecek pek az zanaatkâr çıkacağını söylemek yerinde olacak; çünkü getireceği altınla bütün ayıplarını örteceğine kuşku yoktur. Bu bakımdan, Hüseyin'in karısının da, henüz çocuk yaşta olması nedeniyle oğlu Yusuf adına ziyaretçisine izdivaç teklif edemeyeceğini düşünerek hayıflanmasına şaşmamak gerekir; üstelik saatçinin istikbali pek parlak değilken. Kızgın ev sahibesi "Allah'ın belası gâvurlar"ın müezzin kadar dakik ve Kuran kadar kalıcı saatlerini Türk zanaatkârın pek de matah olmayan saatleri için istediği ücrete satmasından söz ederek yakınmış.

Sonunda araba kafesli pencerelerin altına yanaşmış; iki yol arkadaşı çediklerini haremın hasır döşemesinde sürüyerek, ev sahibelerinin iltifatları ve temennalarıyla arabaya binmişler, Hüseyin arabadaki minderleri ve şilteleri kendi eliyle düzeltmiş; yaşmaklar yeniden sıkıca bağlanmış ve yolcular İstanbul şehrinin bozuk yollarında hoplara zıplaya ilerlemeye başlamış.

İlk önce çarşılara uğramışlar; refakatçi hanım ağırbaşlı, orta yaşlı Müslümanları arkadaşına gösterip beğendirmeye çalışıyormuş; fakat azatlı halayık sadece omuz silkiyor, küçümsercesine "Maşallah!" diyor ve yüzünü öte yana çeviriyormuş.

Yolun iki yanında hayat bir nehir gibi akıyormuş. Yeşil, sarı ve beyaz sarıklar önlerinden akıp gidiyor, ama bunların altındaki başların hiçbir koca arayan hanımın gözüne giremiyormuş. Saatler geçip gitmiş; hala-

yık Beylerbeyi'nde kayığa bindiği zamankinden farklı bir durumda değilmiş. Arkadaşının sabrı taşmak üzereymiş; suskunlaşmış, suratı asılmış ve uyuklamaya başlamış –araba da hâlâ dar sokaklarda inleyerek tangır tungur ilerliyormuş. İnsan sabrının da bir sonu var; üç kez uykuya dalıp uandıktan sonra, yaşlı hanım iyice çileden çıkarak bağırılmış:

“İnşallah mekânım cennet olur. İstanbul'da saçları ağarmış, gül bahçesine kokulu şerbetini dökme yaşı çoktan geçmiş bir kadına koca olacak hiçbir mümin yok mu? Bu iş için şehrin ara sokaklarında ava çıkmak bana kismet olsaydı, şimdiye kadar seçimimi çoktan yapmıştım.”

Azatlı kadının tek cevabı arabacıdan şekercilerin bulunduğu mahalleye sürmesini istemek olmuş. Bunlar İstanbul'un en yakışıklı erkekleriymiş. Mahalleye girdiklerinde, halayık çevresine o ana kadar gösterdiğinden daha büyük bir şevkle bakınmaya başlamış; ama burada bile karar vermede acele etmiyormuş; gençliğinin en parlak günlerinde reddetmeyeceği pek çok azametli Müslümanın yanından geçtikleri halde, hiçbir “işaret” vermiyormuş. Ta ki, Doğu'da pek sevilen bir tatlı olan helva imalathanelerinden birinin kapısına gelinceye kadar. Burada, çıplak bacaklı on kadar genç gömlek yenlerini omuzlarına kadar sıvamış halde, fırına vermeden önce helva hamurunu yoğurmakla meşgulmüş.

“İnşallah! O burada!” demiş hanım arabayı durdurarak, “Kolları manolya gibi beyaz, gözleri Horasan boyaları kadar kara şu uzun boylu delikanlıyı görüyor musun?”

“Bize doğru bakan mı?” diye hayretle bağırılmış arkadaşı. “Allah korusun zavallıyı! Oğlun olacak kadar genç!”

Artık özgür olan kadının cevabı feracesine daha sıkı sarınırken yaşmağını hışımla çekmek olmuş. Genç ve yakışıklı şekerci arabanın yanına çağırılmış; yakından bakılınca daha da hoşmuş. Ona kendisini bekleyen mutluluk muştulanmış; delikanlı haberi Türk felsefesine uygun biçimde karşılamış. Birkaç gün içinde gelin rahat bir hareme taşınmış, en alt kat da Padişah'ın verdiği sermayeyle seçme şekerlemelerin doldurulduğu sık bir dükkân haline getirilmiş; bu küçük komedinin baş aktörlerinden birini görmek isteyenlerin yapacağı tek şey, Atmeydanı'na giden ana caddenin sol köşesinde canlı renklerle boyanmış dükkâna girmek ve şekerci Süleyman'la tanışmak.

Aynı ölçüde gerçek ve daha yeni bir olay da aydınlanma ve özgürleşme sürecinin ne kadar hızlı yaşandığını gösteren garip bir örnek olduğu için anlatılmaya değer. Şehrin yobazlığıyla tanınan şeyhlerinden birinin güzel bir kızı varmış. Kız kapatıldığı haremın yalnızlığında, haşın babasının kilerle hiç bağdaşmayacak düşler kurarmış bazen. Azametli şeyhin talihsizliğine bakın ki, evin yüz metre kadar yakınında bir düzine silahlı adamın kaldığı bir karakol varmış. Adamlara kumanda eden zabıt de kişisel erdemleri, yaşını fersah fersah aşan biriymiş. Genç kumandan sıkıntısını dağıtmak için sokağı ileri geri adımlarken, tesadüf bu ya, yürüyüşünü genellikle şeyhin haremının pencerelerinin altında bitirmiş.

Kafeslerin arasından bakıp da yakışıklı zabiti ilk kez gördüğünde, nedenini bilmesede güzel Yasemin Hanım'ın yanakları kızarmış, kalbi hızla çarpmaya başlamış. Genç güzel o zamana kadar yalnız bir hayat sürmüştü; annesi ölmüş, babası da kadınca zevklere anlayış göstermeyecek ciddi bir adammış. Kızının gündelik ihtiyaçlarını karşılıyor, gerisini sormuyormuş bile. İşte bu yüzden, kızın yabancıнын hareketlerini izleyerek oylanmasında hiçbir gariplik yokmuş. Onu gözledikçe, yüreğinde gitgide daha büyük bir yer edinmeye başladığını fark etmiş.

Bundan sonra, karşı cinsle kadın aklının icat edebileceklerinden başka bir iletişim yolu olmayan Doğulu güzellerin bildiği bütün manevraları uygulamaya başlamış. Genç Müslümanın şeyhin haremına dikkatini ilk çeken, kafesin dar açıklığından başına yağın lavanta çiçekleri olmuş. Pencere kapanmadan gözüken dünyanın en beyaz ve narin ellerinin gönderdiği zarif selam da ancak onun için olabirmiş.

Ne var ki genç adam tehlikeli bir oyun oynadığının farkındaymış, bu yüzden de hiçbir karşılık vermeden oradan uzaklaşmış; ayrıca kendisine yönelik davetleri yüreklendirmemek için güzergâhını değiştirmeye karar vermiş. Bir iki kez Yahudi tüccarın terlik dükkânına kadar uzanmış; fakat bu sıkıcı adamın çok çirkin bir şaşılığı varmış ve titiz Osmanlıyı neredeyse boğulacak hale getiren iğrenç kokulu bir tütün içiyormuş. Elbette bu şekilde kendine işkence edemeyeceği için, ilk yürüyüş rotasına dönmek zorunda kalmış; üzerine baygın kokulu lavantalar atmış olan küçük beyaz elin anısı da gönlünü az çelmemiş doğrusu; pek ihtimal vermese de, tehli-

keli kafesten kendisine bir yaklaşımda bulunulur ve bu serüvene daha fazla bağlanır korkusuyla, Sultan Mahmud'un bestelemiş olduğu şarkılardan birini en güzel sesiyle söyleyerek kendini oyalamaya çalışmış.

Bu takdire şayan niyeti ne yazık ki iyi sonuç getirmemiş; çünkü Devletlû şairin aşk şarkılarından başka bestesi yokmuş; genç zabıt de farkında olmadan öyle birini seçmiş ki! Şarkıda hevesli âşık o ana kadar yalnız düşlerinde görmüş olduğu güzelliğini kendisine göstermesi için sevgilisine yalvarıyormuş; kızı gözlerden gizleyen bulutları ayın önünden çekiyor, gülün ta kalbinde gizlenmiş yaprağı bulup çıkarıyor ve görmeyi özlediği saklı güzellik üzerine methiyelerde kendini kaybediyormuş.

Haremde hapis olan Yasemin Hanım'ın onu dinledikçe önüne cennet kapılarının açılmaya başladığına inanmasına ve ertesi gün alıştığı güzergâhta yürümekte olan âşığın ayaklarının dibine gece gibi siyah bir tutam saçın düşmesine şaşmamalı. Kapkara saç lülesinin ve beyaz elin yakışıklı Müslümanın gece düşlerine girmesine ve gündüz hayallerini süslemesine de.

Bir gün karakolun kapısında hasır bir taburenin üzerine oturmuş akşam çubuğunu çekmekteyken, başını kaldırmış ve şeyhin evinden hızla o yöne doğru gelmekte olan bir hanım görmüş. Bunda bir ilginçlik yokmuş, çünkü sokak işlekmış ve gün içinde pek çok kadın geçermiş; gene de dikkati ister istemez yabancıya çekilmiş; kadın yanına geldiğinde göz göze gelmişler: "Şükür Allahıma! Nihayet sizinle konuşabileceğim" diye fısıldamış yumuşak bir ses. "Sizi sevdiğimi söylememeliyim belki, ama kim kadere karşı savaşılabılır ki?"

Siyah gözler başka yöne çevrilmiş, narin vücut hızla uzaklaşmış; kumandanın bakışlarını mıhlayan meğer şeyhin kızımıysa!

Her türlü tedbir bir kenara atılmış; bundan sonra genç zabıt kendisini seven güzelin kafesli penceresinin altında pek çok gece geçirmiş. Sonunda, maceraperest el kiskanç kafesi açmış; ay ışığı üzerine düşerken âşığı bir daha asla unutamayacağı güzel yüze bakmış; işte o an istediğini elde etmekten onu sadece ölümün alıkoyabileceğine ant içmiş.

Heyhat! Yüce bir şeyhin kızını bir askere verme ihtimali olabilir mi; üstelik hem mesleği hem de bu mesleğin yeniçeri enkazı üzerinde yükselmiş olması yüzünden iki misli uygunsuz birine? Genç adam kızı istemiş, yalvarıp yakarmış, ama aldığı tek cevap horlanma ve lanetlenme olmuş.

Muratlarına ermelerine izin verilmediğini âşığının dudaklarından öğrendiğinde kızın gözünden akan yaşlar, genç zabitin başarıma azmini daha da pekiştirmiş; çok yakın bir arkadaşına sırrını açmış ve şeyhin rızasını zorla almaya ya da sahip olma umudu olmaksızın sevdiği kadının yanında yaşamaktansa sürgüne gönderilmeye yemin etmiş. Planı gereğince adamlarından altı yedisini toplamış, onlara şeyhle bir ağız kavgası yaptığını ve bunu çözmeye kararlı olduğunu söylemiş. Şeyhin evinin etrafında dolaşmalarını ve bir hırgür sesi duyarlarsa, kazara oradan geçiyormuş gibi eve girmelerini istemiş; şeyhin kendilerinden zabiti Serasker'in önüne çıkarmalarını istemesi halinde, tereddütsüz bu isteğe uymalarını tembihlemiş.

Bu düzenlemeyi yaptıktan sonra genç âşık bir kez daha şeyhin huzurunu bozmuş ve ona kızını vermesi için bütün içtenliğiyle diller dökmüş. Fakat kibirli şeyh onu reddetmekle kalmamış, bir de hakaret etmiş; bunun üzerine, hiddete kapılan âşık kendisine söylenen lafları şeyhe iade ederek hareme açılan kapıya atılmış ve İstanbul'daki bütün şeyhler gelse de zorla kızı almaya ant içmiş. Korkuya kapılan baba, adam öldürüyorlar diye bağırmaya ve ellerini çırpmaya başlamış; içeri giren iri yarı iki uşağa çılgın adamı yakalamalarını emretmiş; ama âşık, genç ve güçlüymüş. Gürültü patırtıyı duyan ve kritik anın geldiğini anlayarak yukarı fırlayan askerler içeriye daldıklarında, zabıt hasımlarından birini çoktan yere sermişmiş. Askerler bağırış çağırışın nedenini sormuşlar.

Dehşetten soluğu kesilmiş olan ve hiddetle titreyen şeyh ancak âşığı göstererek şöyle haykırabilmiş: "Serasker'e! Serasker'e! İnşallah! Adalet istiyorum."

Anında buyruğuna uyulmuş. Askerler hemen kumandanlarının çevresini sarmış ve soluk soluğa arkalarından gelen şeyhle birlikte onu on dakika içinde apar topar Serasker'in önüne çıkarmışlar.

İşte kader anı gelmiş! Şeyh olup bitenleri anlatıp kendi çatısı altında ona saldırmaya ve haremine tecavüze cüret eden imansızdan intikamının alınmasını talep ederken, genç adamın yüreği binlerce çelişkili duyguyla çarpıyormuş. Fakat öfkeli babanın konuşmasını bitirmesinden sonra, kendisine dönen Paşa'nın böylesine hiç iştirilmemiş bir zorbalığa hangi maksatlarla başvurduğunu soruşundaki ses tonu içini rahatlatmış.

“Asil Paşam” demiş âşık, “Allah size uzun ömürler versin! Sizden hiçbir şey saklamayacağım. Bu ihtiyar adamın kızını seviyorum ve dest-i izdivacını talep ettim. Nasıl nerede diye sormayın, ama onun kalbini de kazandım; kulaklarınızı yalanlarla kirletirsem yarına çıkmayayım. Asker olduğum için bana hakaretler yağdırdı. Şanlı Padişah’ın (gölgesi üzerimizden hiç eksik olmasın!) verdiği üniformayı kötiledi ve aşağıladı. Kızını belki de halis bir müminin bir kadını sevmeye hakkı olduğundan daha fazla sevmiyor olsaydım, ona cezasını kendi ellerimle verirdim. Ama bunu yaparsam pişman olurdum; şimdi Serasker Hazretleri’nin önünde durmam da davamı savunmak ve bu saçları ağarmış şeyhe dersini vermek için kendi tertibimdir. Bunun için deliymişim gibi davrandım ki suçlu gibi karşınıza çıkarılayım ve göğsümdeki hilalin beni cemiyet dışı biri yapıp yapmadığını sizin ağızınızdan duyayım.”

“Gerçekten de kızını zevceliğe istedi mi” diye sormuş Serasker şeyhe bakarak, bir yandan çubuğunu dudaklarından çekerken. Zorla söylendiği belli bir “Evet” cevabı almış.

“Ayağını denk al, şeyh” diye devam etmiş Paşa. “Bu hareketin Devletlû Efendimize (Allah ona uzun ömürler versin!) hürmetsizlik gibi gözüküyor. Birkaç gün içinde kızının bu genç adamın zevcesi olmasını sağla, yoksa taklığın kutsal sarık seni koruyamaz. Nedir bu! Yüce Padişahımızın tebaası arasına ayrılık sokmak sana mı kaldı? Çok geç olmadan bu işi hallet.”

Neye uğradığını şaşırان şeyh huzurdan ayrıldığıında, Serasker zabitelerinden birine, muradına eren âşığın yüzbaşı rütbesine terfisi için gerekenlerin yapılmasını emretmiş; ayrıca ona kendi kesesinden evlilik armağanı olarak beş bin kuruş vermiş.

Bu cesur bir adım sayılır; çünkü bir şeyh kızının bir askerin karısı olmasına izin verilmesi ilk kez olan bir şeymiş. O zamana kadar binlerce köklü önyargı böyle bir birleşmeyi imkânsız kılıyormuş; göreneklerin ve bağnazlığın güçlü engellerini kırmak ve ahalinin çatışan, birbirini kıskanan iki kesimi arasında bir bağ kurmak büyük bir siyasi cesaret.

*Türk Akıl Hastaneleri–Sultan Mahmud’un Denetimi–Kendinden
Menkul Evliyalar–Süleymaniye Tımarhanesi–Deli Baba–Din
Değiştiren Adam –Padişah’ın Hokkabazı–Köle Pazarı–Çarşı*

Sinirleri yeterince sağlam olan, daha doğrusu bir Türk akıl hastanesi-
ni görmekten ürkmeyecek bir gezgin İstanbul’da bulunurken Süley-
maniye Camisi bünyesindeki tımarhaneyi gezmeden ülkesine dön-
memelidir. Burada hiçbir iğrençlikle karşılaşmayacağı gibi, nispeten az
şeyden rahatsız olacaktır; çünkü her yanı temiz, sessiz ve neredeyse neşe
dolu. Bu tür durumlarda marazi ölçüde hassas olan ben, kendi adıma şu-
nu söyleyebilirim: Yerine getirmekte kararlı olduğum bu ziyareti son ana
kadar erteledim. Oysa

“Bir yer ki ne kahkaha sevinçten, ne düşünce zihinden,
Ne kelimeler bir lisandan, ne de insanlar insan soyundan.”

mısraları aklımda olmak üzere, Süleymaniye akıl hastanesinde çevre-
me baktığımda içimdeki tek duygu, yanlış tasavvurlarımın ve tahminlerimin
hakikate bu kadar uzak olduğunu görmekten duyduğum yoğun rahatlamaydı.

Binada kalan bahtsızlar hâlâ bir ölçüde sahip oldukları rahatlığı Sul-
tan Mahmud’un sürekli denetimine borçlular; birkaç yıl öncesine kadar,
hem hücrelerinin hem de kendi vücutlarının kirliliği yüzünden yabancılara
gösterilmiyorlarmış. Padişah’ın emriyle temizlik ve bakımları sağlanmış;
bakıcılarıyla sakin ve çoğu kez samimi bir tarzda konuşuyor olmaları da şef-
katle bakıldıklarının bir kanıtı. Dahası, Türklerin akıl hastalarına karşı batıl
bir saygıları var. Ruhun Allah tarafından çağırılmış olduğuna ve hayaller
görmenin neredeyse ermişlik mertebesine ulaşma anlamına geldiğine ina-
nıyorlar; bununla birlikte, Doğu’da ermişler yaratma hemen hemen her za-
man pislikle el ele gidiyor. Sokakta vahşi görünümlü, yarı derviş yarı dilen-
ci kılıklı bir zavallı gördüğünüzde, öylesine kirlidir ve öylesine pis kokar ki
yanından geçerken size değmesine tahammül edemezsiniz. Sakalı kirden
kıtık kıtık olmuştur, omuzlarına düşen ve renkleri ayırt edilemeyen saçları
da aynı durumdadır; pejmürde, bit içinde ve afyondan yarı baygındır. Hani
iğrenerek kim olduğunu sorsanız, size onun bir veli olduğunu söylerler!

Bu sıra dışı insan soyundan (İstanbul sokaklarında öyle çok sayıdalar ki onlara soy denebilir) olanlar kendi kendilerini evliya ilan etmişlerdir; daha az muhteris kişilerin ticarete atılmaları gibi bunu bir meslek addederler. Düşünemiyormuş, zihinlerini toparlayamıyormuş gibi yaparlar ve yavaş yavaş belli bir noktaya vardıkdan sonra, akıllarını da kaybetmiş gibi görünürler; en azından bu sonuncusu sık sık gerçektir, çünkü yıllarca yıkanmadan, taranmadan kendilerini mahkûm ettikleri sefalet, insanı çıldırtmaya yeter. Ne kadar pejmürde ve perişan gözükseler de, bu sefil insanlar halkın çoğundan büyük saygı görürler; en yoksul bir hamal bile nadiren bu evliya mertebesindeki dilencilerden parasını esirger.

Süleymaniye tımarhanesi, caminin iç avlularından birinde bulunuyor. Üç yandan kemerli olan bu avludaki geniş çeşmenin etrafına çok sayıda muhteşem çınar ağaçları dikilmiş. Kemerlerden delilerin hücrelerine giriliyor; bunların her biri demir parmaklıklı geniş pencerelerden hava alıyor; bir hücredeki hastaların sayısı asla pencerelerin sayısını aşmıyor. Bu sahnenin en ıstırap verici yanı, her hastaya takılmış olan ağır zincir ve demir boyunluktur. Zavallı insanlar daracık bir alanda huzursuzca bir ileri bir geri bunları şangırdatıp duruyorlardı. Yatakları temiz, rahat ve genişti. Hücrelerde kalanların birçoğu sanki çok farklı bir çatı altındaymışçasına rahat ve sakin bir şekilde kavun yiyor, çubuğunu tıttırıyordu.

İçlerinde tek bir azılı deli yoktu; oysa Avrupa'da bunlardan pek çok vardır. Tımarhanenin ilgilileri bu tür hastalara çok nadir rastlandığını söylediler. Hayaller gören, sesler işiten bu insanlarda melankoli, hastalığın önde gelen belirtisi gibi duruyordu; derin, ama hiç de somurtkan olmayan bir melankoli; çünkü ilgi veya üzüntü ifadelerimize hiç tepki vermeyenler çok azdı. Diğer insanlarla aralarındaki bütün bağları koparan ağır akıl hastalığı bile Türklerde bunca yaygın olan toplumsal nezaket duygusunu yok edememiş.

Daha önce Türklerin çocuklarına duydukları büyük sevgiden söz etmiştim; bu sevgiye hücresinin önünden geçtiğimiz ilk bahtsızın öyküsünden daha güzel bir örnek olamaz. Bize birkaç Rum hanım eşlik ediyordu; başını dizlerine yaslamış halde duran bu meczup, biz yaklaştığımızda donuk, sert gözlerini kaldırdı ve her birimize sanki bizi görmeyen, tüyler ürpertici soğuklukta bir bakışla baktı, ta ki gözleri benim koluma yaslanmış

solgun, narin kızın yumuşak, yaş dolu gözlerine takılıncaya kadar. Onu gördüğü anda ayağa fırladı ve sevinç çılgınlıkları atmaya başladı:

“Yavrum! Yavrum! Senin beni terk ettiğini söylemişlerdi, iftira olduğunu bildiğimden sesimi çıkarmadım. İşte sonunda geldin. Neden ağlıyorsun? Seni görüyorum ve mutluyum. Yalnız kalmadım; bak...” dedi ve elini koynuna sokarak orada uslu uslu durmakta olan bir kumru çıkardı.

“Bunu hep yüreğimin üzerinde tuttum ve uyuduğumda onun sen olduğunu düşledim.” Bir an sustuktan sonra devam etti:

“Sen benim tek evladımsın ve seni seviyorum; onun için bu titreyen kuşu sana verirdim, ama o beni asla terk etmez. O benim arkadaşım, yandaşım, sen uzaktayken çocuğum. Deli olduğum halde beni bırakıp gitmiyor. Ama neden sana deli olduğumu söylüyorlar ki? Seni tanımadım mı? Ben senin baban değil miyim? Sadece üzgün olduğum için mi bunu söylüyorlar?” Solgun yüz yeniden öne eğildi ve parçalanmış bir ruhun ta derinliklerinden kopup gelen bir hıçkırıyla konuşması kesildi. Aceleyle ilerledik; akılsız fikirsiz de olsa, böyle derin bir acıyı izlemek hürmetsizlik olurdu.

Bir sonra karşılaştığımız adam da aynı ölçüde ilginç ve elem vericiydi. Son derece yakışıklı, otuz beşini aşmamış olan bu adam dört yıldır Süleymaniye tımarhanesindeydi. Katolik bir Ermeni olarak doğmasına rağmen, İslam dinini kabul etmeye zorlanmıştı; ne var ki din değiştirmesinin bedelini aklını yitirerek ödemişti; zavallı deliliği içinde tek bir hatraya takılıp kalmıştı. Hücresinin parmaklıkları önünde durduğumuzda, başını önüne eğdi ve mırıldanmaya başladı, “*In nomine Patri, et Filius, et Spiritus Sanctus. Amen.*”^a

Bakışları babama kilitlendi; adeta gözünün önünde silik bir hayal yükselir gibiydi, üzgün bir ifadeyle gülümsedi ve beyaz, kemikli elini babama doğru uzattı; gruptaki başka kimseye bakmıyordu. İki kez, üç kez aynı lafları tekrarladı, her seferinde de sesinde insanın içini titreten bir acı vardı. Günahlarının cezasını bu dünyada ödüyordu ve elbet mahşer gününde affedilecekti!

Delilerin bazıları çok neşeliydi; bitkin düşene kadar şarkılar söylüyor, coşup taşıyorlardı. Bazılarında ise hâlâ dünyevi birtakım hırslar kal-

a Baba, Oğul ve Kutsal Ruh Adına. Amen. —ç.n.

mıştı; para istiyorlardı ve pencereden içeriye attığımız paralar taşlara çarpıp çınladığında ruhsuz bir sevinçle kahkahalar atıyorlardı. Sultan Selim'in hokkabazı, büyük adamları insanüstü güçleri olduğuna inandırmış, insanları eğlendirmiş ve hayretlere düşürmüş, varlığıyla bile insanları güldürmüş olan adam da buradaydı –bitmek tükenmek bilmez otuz üç yıl boyunca hücreye kapatılmış ve zincirlenmiş halde! Bütün hastalar içinde en solgun, en üzgün ve en suskun olanı oydu. Sakalı göbeğine kadar iniyor, kıtık kıtık olmuş saçları perişan çehresini yarı yarıya gizliyordu. Ellerini göğsünde kavuşturmuştu ve ona yaklaştığımızda başını bile çevirmedi.

Akl hastanesinden köle pazarına yöneldik. Üç tarafına alçak taş odalar, daha doğrusu hücreler inşa edilmiş kare biçimli bir avluydu burası. Az ötede de ahşap sütunların çevrelediği açık bir avlu yer alıyordu. Kölelik kavramı insan zihninde daima ıstırap verici çağrışımlar yaratır; insanların parayla satılmasında mide bulandırıcı bir yan vardır. Bunların dışında (ki bunlar fazlasıyla yeter) İstanbul'daki köle pazarında sıkıntı verici veya iğrenç bir şey yok. Kasıtlı eziyete, yersiz hakaretlere izin verilmiyor. Çoğu zaman köleler, pey sürenler arasından alıcılarını kendileri seçiyorlar; biliyorlar ki bir Türk ailesine girdikten sonra, kelimenin her anlamında o ailenin ferdi olacaklar; hemen hepsi iyi huylu oldukları takdirde dünyada iyi bir yer edineceklerine eminler. Sadece Zenciler açık avluda gruplar halinde çömelmiş, bir alıcıya gösterilmek üzere çağrılmayı bekliyorlardı. Genellikle ana babaları tarafından kendi istekleriyle buraya getirilen Çerkezler ve Gürcüler, avluyu dolduran serseri kalabalığın bakışlarından korumak amacıyla kapalı dairelerde tutuluyordu. Ortalığa düzen, terbiye ve sessizlik hâkimdi. Çok ender olsa da, bunların ihlali durumunda müdahale etmek üzere gi-rişte zaptiyeler bekliyordu.

Esir pazarı konusunda yazacak çok şey bulacağımı sanıyordum, ancak buradan Türk kişiliğinin manevi güzelliğine inancım perçinlenmiş halde çıktım. Bu sözümün pek çok okuru irkılteceğinin farkındaysam da, adil olma ilkeme karşı gelemem. Görmeden önce böyle bir yerin varlığından haberdardım ve her düşündüğümde içim titriyordu; gördükten sonra da burayı içim acımadan hatırlayacağımı sanmıyorum; ama gene de kendimi hazırlamış olduğum türden dehşet sahnelerinin hiçbirleriyle karşılaşmadığımı söy-

lemek zorundayım. Türkler insan ıstırabına veya insanların aşağılanması oyun gözüyle bakmıyorlar. Sıcak güneşin altında yere çömelmiş zavallılıkları yaralamayı hedefleyen tek bir söz, tek bir bakış görmedim. Bu iğrenç pazarlığı ciddi ve sessiz biçimde yapıyor ve hiçbir zorlama olmadan, satın almış oldukları köleleri peşlerine takarak pazardan ayrılıyorlar.

En olumlu bakışla bile acıklı ve tiksindirici olan bu sahneden kaçıp kendimizi Kapalıçarşı'da, Doğu'nun parıltılı büyüünde, kumaşlar ve ziyaret eşyasının sırlarına dalmış halde bulduğumuzda pek memnun oldum. Yorucu bir sabah geçirmiştik ve düşüncelerimi gördüğümüz sahnelerden uzaklaştırma fırsatına dört elle sarıldım. Önümüze binlerce parlak ıvır zıvır serilmişti; başımıza üşüşen satıcılar mallarını göklere çıkarıyorlardı; her yanda koşuşturma ve heyecan vardı; bir süre için de olsa, Süleymaniye'deki gözü yaşlı babayı ve ruhu kararmış mürtedi unutabildim.

Rumeli Hisarı–Hainler Kapısı–Muhafız Zabit–Askeri Titizlik–Siyasi Zindan–Kan Kulesi–Yeniçeri Kulesi–Cachots Forcés–Muhafız Odası–Kement–Korkunç Ölüm–İşaret Atışı–Büyük Kışla–Yapıdaki Gelişmeler– Bir Konuşma–Saray Muhafızlarının Kışlası–Acem Kasrı Avlular ve Taşlıklar–Mutfak–Alay Mektebi–Yaklaşan Fırtına–Fırtına Tehlikeli Geçiş–Türk Dehşeti–İyi Kalpli Kaykçı–Kıl Payı Kurtuluş

Nazırların birinden giriş izni aldıktan sonra, babam ve ben II. Mehmed'in yaptırmış olduğu Rumeli Hisarı'nı ziyaret etmek üzere bir sabah erkenden yola çıktık. Daha önce buranın Müslümanlar açısından İstanbul'un Avrupa kıyısındaki ilk *pied-a-terre* [baş sokacak yer] olduğundan söz etmiştim; temeli Peygamber'in adındaki harfler şeklinde olan yapının tamamı altı gün içinde bitirilmiş. Hisar garip mimarisini denizden gördüğünüzde sandığınızdan çok daha sağlam ve son derece ilginç bir yer.

Kayıgımız Hainler Kapısı'nın önüne yanaştığında, tercümanımız nöbetçi zabitten giriş izni almak üzere karaya çıktı. Zabit, bekleneceği üzere, kalenin dış duvarının dibinde, Boğaz kıyısındaki muhafız kulübesinin önünde hasır bir tabureye oturmuştu. Niçin geldiğimizi duyduğunda öylesine büyük bir şaşkınlığa kapıldı ki şimdiye kadar hiçbir Frenkin ayak basmadığı kaleye bizi sokmasının imkânsız olduğunu söylerken çubuğunu ağzından çıkarmayı bile düşünemedi. Avrupa'daki ilk İslam kalesi, Yeniçerilerin zindanı ve daha kimbilir ne tür sıfatlar ekleyecekti ki ateşli konuşmasının ortasında, giriş izni isteyenlerden birinin sadece Frenk olmakla kalmayıp, aynı zamanda ve daha da kötüsü bir kadın olduğunu hatırladı. Tam bu konuyu dallanıp budaklandırmak üzereyken, tercümanımız giriş iznimizi burnuna dayadı.

İtirazları anında kesiliverdi, bize değişik bölümleri göstermek üzere gayet nazikçe bir onbaşıyı ve garnizondan bir neferi yanımıza kattı. İki yıldır kalede muhafızlık yapmakta olan bu zeki adamlar doğrusu buranın hüznü hikâyelerini pek güzel aktardılar.

Hisara deniz tarafından tek giriş Hainler Kapısı'ndan. Alçak, geniş kemerin altından eğilerek geçtik ve kendimizi büyük bir avluda bulduk.

Sağ tarafımızda dört ana kuleden biri yükseliyordu; bu kule önemli kişilere tahsis edilmiş bir zindanmış.

Bu kulenin alt kısmının birkaç katında zindan hücreleri yer alıyor (hiçbiri yerin altında değil). Burada ayrıca denizin derinliklerine kadar inen taş bir tünel bulunuyor; tünelin ağzına yekpare bir mermer taş yerleştirilmiş; kurban ölümcül darbeyi yemek üzere kellesini bu taşa uzatıyor; kanların fışkırdığı kesik baş tünele yuvarlanarak akıntıyla birlikte kale surlarının çok ötesine taşınıyor. Daha sonra, artık tanınmaz hale gelmiş beden de Boğaz'a atılıyor. Bu kulenin girişinin yanından iç avluya açılan derin bir hendek geçiyor. Dik bir yokuşu tırmanıp viran bir mescidin yanından geçtikten sonra, ikinci ve daha alçak kulenin temelini çevreleyen hendeği gördük. Kare şeklinde, tepesi mazgallı bu kulenin korku veren bir adı var: "Kan Kulesi!" Hendek, kulenin temeline oyulmuş alçak bir kemerin hemen altından başlıyor. Bu da aşağı zindandaki tünel gibi kullanılıyor; yani amacı surlar içinde idam edilmiş suçluların cesetlerini doğrudan denize göndermek. Buranın farkı, idam edilenlerin yalnızca yeniçeri ağaları olması. Sıradan yeniçerilerin vücutlarının teşhir edilmesi âdettenken, bu ağaları güçlü askeri ocağın gözleri önünde idam etmek güvenli görülmemiş.

Askerlerden biri, bu hendeğin dibinde, toprağa gömülmüş halde dört yüz sandık cephaneye keşfedildiğini söyledi. Yeniçeriler bir halk ayaklanması sırasında yedek cephaneye ihtiyaç duyduklarında bunları kullanmayı planlamışlar meğer. Bunu ortaya çıkaranın da o anda bize yeri gösteren kişi olması hayli ilginçti. Hendekte biriken pisliği temizlemek üzere çalışırken kazmasının sandıklardan birinin kapağına çarptığı noktayı da gösterdi.

Buradan, esas ilgimizi çeken Yeniçeri Kulesi'ne çıktık. Hisarın içinde en yüksek noktaya kurulmuş olan bu kulenin zemin katından bile dünyanın en güzel manzaralarından birini görebilirsiniz; bir yanda ta Marmara Denizi'ne açıldığı yere kadar boydan boya uzanan Boğaz, diğer yanda ise Karadeniz. Boğaz'daki en muhteşem manzara.

Bu noktada grubumuza ellerinde fener taşıyan iki hizmetkâr eklendi; ilk önce gene yakın zamanlarda keşfedilen ve alçak, dar bir kemerle girilen bir hücreyi, daha doğrusu kulenin duvarındaki bir oyuğu, yeniçerile-

rin gizli cephaneliğini gördük. Buraya altı yüz sandık barut yığılmışlar. Cephanelikten sonra, zindanları gezmeye başladık.

Çok yüksek olan kulede, üst üste yedi katta hepsi oldukça büyük hücreler vardı; sadece iki *cachots forcés* [karanlık zindan] gördük. Bunların her birinde, hava ve ışığın girmesi için dar, parmaklıklı bir açıklık ve içinde su bulunan ufak bir mermer hazne vardı. Birini gezmek istedim, ama askerler beni tuttular; yeniçerilerin katlinden bu yana hiç kimsenin buraya girmeye cesaret edemediğini, içeride *oubliette*'ler [üstü kapaklı zindanlar] bulunduğunu ve yanlış bir adımın beni tepe taklak doğruca ölüme götüreceğini söylediler.

Bu şekilde uyarılınca, isteksizce içeriye gezmeye niyetimden vazgeçtim; ne var ki okuyucunun içi rahat etsin, çevremizde öyle çok dehşet öyküsü vardı ki bir eksik bir fazla fark etmez. Daha sonraki durağımız muhafız odasıydı; yerlere dar kalaslar kafes biçiminde yerleştirilmişti; muhafız aradaki deliklerinden aşağıdaki zindanda olanları hem görüyor hem de duyuyordu; ayrıca tavan da aynı şekilde yapılmıştı. Kuleyi neredeyse tepesine kadar gezdikten sonra aşağıya indik. Zemin katta birkaç adım attık ve kendimizi kuleleri hisara bağlayan üstü kapalı yolun girişinde bulduk. Her iki yanda büyük kemerli kapılar vardı. Burada, bir girintinin içinde eski tip bir Roma yayı duruyordu. Bu yay zamanımızda en güçlü insan kolunun bile çekemeyeceği kadar sertti. Bize, yaydaki telin idamlık yeniçerilerin boğulmasında kullanıldığı söylendi. İtiraf etmeliyim ki, kasvet dolu bu yerde öldürme işi için seçilmiş olan bu işkence aletinin görünüşü, zulmün sanat haline getirilmiş olması fikrine kıyasla beni daha az ürpertti.

Karanlık hücresinden sürüklenerek getirilmiş kurban. Burada yabani incirlerin yapraklarını titreten, güneşin parlattığı suların üzerinde dans eden serin cennet esintisi kurbanın alnını sevecenlikle okşarmış. İşte burada, dünyaya dökülen parlak güneş ışıkları onunla alay edermiş! Onun serin rüzgârla, parlak güneşle ne işi olabilirmiş ki? Dizleri yerde, kemendi boynundaymış. Cellatları ilmeği ayarlarken bir bakış, uzun, vahşi tek bir bakış, derin, ümitsiz bir iç çekiş, canhıraş bir çığlık, bir çırpınış, güçlü adamın katilleri tarafından kısı kıvrak yakalanışı ve her şeyin sonu. Daha sonra kement kurbanın boynundan ayaklarına indirilmişti. Yakın zamana kadar

onun dostları, yoldaşları olanlar ölümcül ilmeği ucundan tutar, hâlâ titremekte olan vücudunu dik taş basamaklardan apar topar sürükleyerek indirir ve Hainler Kapısı'ndan denize atarlarmış.

Dertop edilmiş ceset denize fırlatıldığı sırada, İstanbul'daki yetkililere suçlunun cezasını bulduğunu bildirmek için hisarın girişinde bulunan uzun top patlatılmış. Ama artık mide bulandırıcı ayrıntıları burada keseceğim.

Bu infazlar için genellikle sabahın erken saatleri ve öğle vakti seçilmiş. Uzun süre Türkiye'de kalıp da Boğaz'ın üzerinde gümbürdeyen tek top sesinin verdiği gönül karartıcı haberi hatırlamayacak kimse yoktur!

Hisarın duvarları içinde yapılmış, sevimli bahçelerle çevrili tek tük evler nispeten iyi durumdaydı. Hisardan ayrılırken, nöbetçi zabıt bizi kirbarca uğurladı ve iznimiz her ikisini kapsadığından, bir zamanlar bostancıların zindanı olarak kullanılan karşı kıydaki hisarı da gezmeyi arzulayıp arzulamadığımızı sordu. Ancak yeniçeri zindanlarında içim öyle fena olmuştu ki babama bu teklifi reddetmesi için yalvardım. Yeniden kayıgımıza bindik ve Dolmabahçe'deki Büyük Kışla'ya doğru yola çıktık.

Daha önce hiçbir kadın bu yapının kapılarından içeri ayak basmamış; bu yüzden buraya girmek için de izin almamız gerekti. Fakat bu izni almamız çok kısa sürdü; birkaç dakika sonra büyük kapıdan girmiş, dört köşe geniş avlunun ortasında duruyorduk. Burada ustaların kullandığı suyun durduğu muazzam genişlikte bir sarnıç vardı ve dört yanımız cephane atölyeleriyle çevriliydi.

Her yerde hummalı bir faaliyetin olmasına rağmen, büyük bir düzen hüküm sürüyordu. Burada bin beş yüz kişi sürekli çalışıyor; yevmiyeleri, kendi hünerlerine ve yaptıkları işin zorluğuna göre bir ila iki şilin arasında değişiyor. Bir usta işe alınırken, dinine veya milletine bakılmıyor; verilecek göreve uygun oldukları sürece Türkler, Rumlar, Ermeniler, Bulgarlar ve Yahudiler arasında hiçbir ayırım yapılmıyor. Ancak, farklı bölümlerin en zor işleri hemen hemen her zaman Doğu'daki en iyi silah ustaları olan Ermenilerin eline bırakılıyor.

Kurumun başında ismen bir Türk var, ama haftada bir her şeyin yolunda olup olmadığını denetlemek dışında hiçbir işe karışmıyor; Ermeni olan yardımcısı, işi ayrıntısıyla biliyor, ahşap ve metal tedarik ediyor, işçile-

re ücretlerini veriyor; kısacası, sorumluluk isteyen bütün işleri o yapıyor. Her gün yapımı tamamlanıp, Sarayburnu surları içindeki cephaneliğe gönderilen tüfek sayısının ortalama yetmiş olduğu söylendi; ama bu büyük olasılıkla abartılmış bir rakam.

Halihazırda tüfeklerin namluları el tornalarıyla oyuluyor ve yalnızca bu işte kırk ila elli işçi çalıştırılıyor; fakat bu birim hemen yandaki araziye inşa edilen, bir İngiliz mimarın planını çizdiği ve yapımını denetlediği binaya taşınacak ve buharlı makineler kullanılacakmış. Bu da büyük bir tasarruf anlamına geliyor.

Bize yaylı süngüsü olan bir tüfek gösterdiler. Avrupa’da yapılanlardan daha ağır ve daha kaba olmakla birlikte, henüz emekleme dönemindeki bir silah imalathanesi için hiç fena sayılmazdı. Son işlemlerin yapıldığı bölümde yaşını başını almış Türk ustabaşının yüzünde, babamla birlikte bu tüfeği incelemekte olduğumu gördüğü zaman beliren hayret beni çok eğlendirdi doğrusu. “Bir Frenk kadını ateşli silahlara bakıncadan nasıl bir keyif alır ki?” diye sordu tercümanımıza. “Bizim kadınlarımız böyle bir şeye el sürmekten korkarlar. Nereden geliyor bu ecnebi? Ve buraya girmesine nasıl izin vermişler?” Tercümanın cevabı onu daha da şaşırttı.

Yüzünde komik bir samimiyet ifadesiyle bana doğru yaklaşırken, “Maşallah!” diye sesini yükseltti. “Onu Paşa göndermiş demek! Bu küçücük bir kız yahu. Nasıl oluyor da bizim kadınlarımızın bu taraklarda bezi yokken, o kitap filan yazabiliyor?”

“Çünkü sizin kadınlarınız evlere kapatılmış” diye karşılık verdi tercüman.

Türk onaylarcasına başını salladı: “Doğru, doğru; duvarların arasından ne öğrenebilirler ki? Ecnebler görüyor ve duyuyorlar; karalarda denizlerde seyahat ediyorlar; işte bu yüzden evde kalıp, hiçbir soru sormayan bizlerden çok daha fazla şey biliyorlar.”

Bu ufak konuşmayı aktarıyorum, çünkü bana çok tipik geldi. Türk kadınları kendilerinin hiç bilmedikleri şeyleri belki biliyor olduğumu, ama onlar rahat evlerinde dertsiz tasasız otururlarken, benim bunları öğrenmek için nice sıkıntılara girdiğimi kimbilir kaç kez hatırlattılar.

Büyük Kışla’dan Üsküdar’daki saray muhafızları kışlasına geçtik. Buraya gelişim de askerler arasında, sanki kışlayı teslim almaya gelmişim

gibi büyük bir şaşkınlık yarattı. Bir kez daha nöbetçi zabıt tarafından durduruldum; fakat Ahmed Paşa'nın ziyaretimizi önceden haber vermiş olduğu kumandan, tercüman tarafından çağırılınca derhal geldi ve bizi büyük bir nezaketle karşıladı.

Bu muhteşem kışla neredeyse dikdörtgen biçiminde, bir kenarının tam ortasında basık atölyeler ile talim sahasına açılan büyük bir kapı var. İleride, denize çıkıntı yapmış bir kayalık dibinde Padişah'ın Acem kasrı yer alıyor. Bu şık yazlık sarayın manzarasından daha güzeli düşünülemez. Liman, Boğaz, suriçi İstanbul şehri, Pera, Galata ve başkent'in yakınlarda görülmeye değer hangi güzellik varsa hepsi gözünüzün önünde. Pitoresk Sarayburnu; çok çok uzaklarda Marmara Denizi ve Asya'nın karanlık dağları. Şiddetli poyraz yüzünden geçen üç hafta boyunca hiçbir gemi Haliç'e girememişti; bu nedenle köşkün pencerelerinin tam altında demirlemiş olan otuz kadar ticaret gemisi, önümüze serilmiş olan manzaranın güzelliğine vurulan son fırcaydı sanki.

Kışlanın içine boydan boya kemerli yollar yapılmış; böylece hava uygun olmadığında içeride talim yapılabiliyor. Odalar çok temiz; başka yerlerde olduğu gibi burada da askeri birliklerin son derece düzenli oluşları dikkatimizi çekti. Beş bin askerin bulunduğu bir kışlanın avlusundaydık ve uykusu hafif birini uyandıracak kadar bile gürültü yoktu. Kışla on beş bin kişiyi barındırmak üzere yapılmış; ancak burada halen sadece dört alay ve mühimmatı aşağıdaki hangarlarda tutulan bir topçu tugayı kalıyor. Mutfığa buhar tesisatı döşenmiş; buhar masaları ve sebzelerin depolandığı raflar beyaz mermerden. Her gün askerlere bol miktarda et ve pilav pişiriliyor; bütün üniformaları da devlet tarafından karşılanıyor. Kahve, meyve ve benzeri şeyler alabilmeleri için verilen harçlık da Rus askerlerine verilen den daha fazla; üstelik onlar giysilerini de kendileri almak zorundalar. Atölyeler kalabalıktı. Ayakkabı atölyesinde, kaba nefer çarığından zarif paşa çizmesine kadar her türden ayakkabı imal eden yüz altmış kişi çalışıyordu. Saray muhafızlarının bütün ihtiyaçları bu atölyelerden karşılanıyor; her zanaattan beş yüzer kişi yetiştirilmiş ve bunlar nöbetleşe çalışıyorlar.

Alay Mektebi disiplin ve temizlik örneği idi. Talebelerin sayısı epey kabarıktı. Saray muhafızlarının çocukları, babalarının rütbesi ne olursa olsun, bu mektebe gitmek zorundalar. Onbaşı ve çavuşların pek çoğu coğraf-

ya çalışıyordu; ikinci ve daha küçük bir dershanede Newton'un küreleri du-ruyordu. Türklerin taklit kabiliyetinden daha önce de söz etmiştim; bu se-fer de bize, bir muhafız onbaşı tarafından yapılmış bir İzlanda haritası gös-terdiler. En az Sandhurst Harp Okulu'nda gördüğüm çizimler kadar iyiydi.

Bütün Türk birliklerinde olduğu gibi, burada da silahlar son derece iyi durumdaydı. Kıyafetlerin konduğu depolar da dolu ve düzenliydi. Üç ye-ni veba vakası olduğu için hastaneyi ziyaret etmekten vazgeçtik. Üstelik gökyüzünde fırtına bulutları toplanmaya başlamıştı. Üsküdar'dan Tophane'ye geçiş nispeten kısa olmakla birlikte, ani bir fırtına durumunda son derece tehlikeli olabileceği için, kumandanın dairesinde ancak yarım saat oturduk; bu arada yeşil limon suyundan yapılmış çok güzel bir şerbet içtik ve ardından telaşla iskeleye döndük. Yanımıza Asya'nın lezzetli üzümleri-nin ve kavunlarının bulunduğu bir de sepet vermişlerdi. Ne yazık ki çok oyalanmıştık; rüzgâr Karadeniz'den sertçe esiyordu ve uzaktaki kıyılar yo-ğun bir sis içinde kaybolmuştu.

Fırtına bizi yakaladığında Kız Kulesi'ne ancak ulaşmıştık. Bütün Boğaz'ın en tehlikeli noktası burası; çünkü tam burada Marmara Denizi'ne doğru çılgın bir akıntı var. Asya dağlarından kopup gelen rüzgâr da tam Üsküdar'da olanca şiddetiyle esmeye başlar. Bu yüzden, bütün Boğaz'da yıl boyunca kayıkların en fazla kaza geçirdiği yer Kız Kulesi yakınlarıdır. İşte biz de tam oradaydık; kırılğan sandalın yanlarına öfkeyle çarpan her dalga yağmur gibi üzerimize iniyordu; rüzgâr bizi akıntıya doğru sürüklüyordu; korkudan dişleri takırdayan Türk sandalcıların ağzından "Maşallah!" ve "İnşallah!"lar zorlukla çıkıyordu.

Korkunç bir durumdaydık. Bir an ilerliyor, bir an akıntının gücüyle gerisin geri atılıyorduk; bu maceranın nasıl sona ereceğini tahmin bile ede-miyorduk; bu arada, arka kürekleri çeken muhterem yaşlı kayıkçı, kendi korkusu içinde beni rahatlatmaya çalışıyordu: "Söyle ona" diyordu sürekli tercümanımıza, "söyle ona, hiçbir tehlike yok; o bir kadın ve bu korku onu öldürebilir. Benim kalbim hasta, ellerim titriyor ve soluğum kesiliyor, bu yüzden küreklere zorlukla asılıyorum; ama onu teselli et; de ki yakında kar-şı kıyıda olacağız; onu mutlaka karaya çıkaracağım, nereye olursa olsun; ona bir şeyler söyle, çünkü o bir kadın ve ona acıyorum."

Onun bu düşünceliliğine minnettar kalsam da, rahatlatılmaya ihtiyacım yoktu. Denizde öyle büyük tehlikeler atlatmıştım ki bu sefer boğulacağımız aklımın ucundan geçmiyordu. İyi kalpli yaşlı Türk kayıkçının gözünde kadınların da cesur olabileceğini göstermiş olmaktan gururluydum. Bin bir güçlkle sonunda Tophane rıhtımına yanaştık; eve gitmemiz söz konusu bile olamayacağı için, Pera'ya çıkan dik yokuşu bitkin ve sıırsıklam halde tırmandık; geceyi Boğaz'da kopan fırtınaları dinleyerek ve beklenmedik olduğu kadar korkutucu da olan tehlikeden kıl payı kurtulmuş olmamıza sevinerek konuksever bir Rum dostumuzun çatısı altında geçirdik.

*Veba Salgını–Rum Kurban–Kendini Feda Edenler–Vebalının Ölümü
Dul Kadının Yürüyüşü–Veba Kampları–Hastalığa Yakalanan Aile
Rum Kız ve Aşığı–Mikrop Taşımayanlar–Veba Taşıyıcıları
Akbabalar–Hastalığın Melankolik Sonuçları–Türklerin
Umursamazlığı–Bursa Paşası –Yoksul Tabakanın Düşüncesizliği
Başkente Hastalığın Yaygınlığı*

Istanbul'un adını duymuş herkes, buranın veba ve yangın şehri olduğunu bilir. Yangınlardan az da olsa söz etmiştim; az diyorum, çünkü Doğu'da kaldığımız süre içinde başkent ve çevresinde birçok büyük yangının çıkmasına rağmen, hiçbirine şahit olmamıştık. Daha korkutucu olan vebadan söz etmek için ise içinde bulunduğumuz dönemden (eylül başları) daha uygununu bulamazdım herhalde. Her ne kadar bu konularda ahkâm kesenler böyle bir şey olamayacağını söyleseler de, dört bir yanda korkunç bir veba salgını patlak vermişti. Veba uğradığı için Beylerbeyi'ndeki saray boşaltılmış, Yedikule zindanları Rumlar için veba hastanesi haline getirilmişti. Ünlü Topkapı Sarayı'na gezmek için izin almıştık; ne çare ki musibet buraya bizden önce varmış ve kapıları kapatmıştı. Tarabya'da, Karadeniz'in sağlık veren esintilerine açık kıyıda bile kurbanların sayısı günbegün artıyordu. Buradan dönüşümüzde, ziyaret ettiğimiz dostlarımızdan biri bizi gönülsüzce kabul etmiş, ezkaza veba taşıyıp da ailesine bulaştırmayalım diye, sedirin en ucuna oturtmuştu.

Bazen bir felaket insanlardaki en soylu nitelikleri ortaya çıkarabiliyor. Bencilliği affettirecek tek şey varsa, o da ölümlerin en korkuncuyla yüz yüze gelmek olabilir. Ama hastalığın iyice salgın halini aldığı şu son bir ayda bile, zerre kadar bencillik göstermeyen, başkalarının sağlığı için kendi canlarını feda edenler oldu. Bence vebaya verilen bu kurbanlar aziz mertebesinde sayılmalı.

Daha bir iki gün önce, Tarabyalı zavallı bir Rum aniden hastalanmış. Bunun veba olduğunu düşünerek derhal evine dönmüş ve içeri girmeksizin eşikten karısına seslenmiş. Onun böyle zamansız gelişine şaşırarak ve görünüşündeki değişiklikten kaygıya kapılan kadın yanına yaklaşmak isteyince adam geri durmasını söylemiş; sakince karısına iyi olmadı-

ğını, bunun nedenini bilmese de vebanın kol gezdiği böyle bir zamanda ailesine hastalık bulaştırma riskini göze alamayacağını anlatmış ve kürklü kaftanını kendisine atmasını istemiş.

“Gelip geçici bir hastalıksa” diye eklemiş gitmeye hazırlanırken, “açık havada bir gece geçirdiğimle kalırım; ama eğer vebaysa, sen en azından birkaç parça giysimizi ve kulübemizdeki öteberiyi kurtarmış olursun. Benim için Bâkire Meryem’e dua et.”

Adam bu şekilde evinden ayrılmış; mecalsiz ve gönlü kırık kendini dağlara vurmuş. Vebanın mührünü üstünde hissediyormuş; yalnız başına ölmesine ölecekmiş, ama acaba nasıl? Bitkinlikten soğuk toprağa düşene kadar, kanını ateşleyen hummadan aldığı güçle çılgına dönerek, acı dolu çığlıklarını gece yarısı rüzgârına katarak, onu rahatlatacak bir ses duymadan, ona yol gösterecek bir el bulamadan mı, yoksa zavallı bir halde susuzluktan perişan düşerek, ateşten tir tir titreyerek, kuru yapraklardan yatağında önce parlak mavi gökyüzüne bakarak, sonra da gözleri kapanana, nabızı durana kadar yıldızların tek tek sönmesini izleyerek mi?

Sabah karısı yanına biraz azık alarak telaşla kocasını aramak üzere dağlara çıkmış. Onun vebaya tutulduğuna inanması gelmiyormuş, korkusu aç kalmasıymış. Çocuklarından birini de da yanına almış. Adamı bulmaları epey zaman almış. Oğlanın babasını çağıran genç ve gür sesi uzun bir süre dağlarda yankılanmış, ama cevap veren olmamış. Heyhat! Olamazmış da zaten, çünkü adam bir kayanın dibinde soğuk ve kaskatı halde cansız yatıyormuş. Bir vebalının daha ıstırabı sona ermiş böylece!

Bahtsız kadının acısını tasavvur edebilirsiniz; hemen kocasının vücuduna doğru atılmış, fakat çocuğunun tiz çığlığı ona içinde bulunduğu tehlikeyi ve yavrularına olan sorumluluğunu hatırlatmış. Kendi kendisiyle uzun ve acılı bir mücadele verdikten sonra, ağlamakta olan oğlanla birlikte nihayet köye dönmüş ve artık bir dul olduğunu yetkililere bildirmiş.

Bir seferinde yanlışlıkla bir veba kampının tam ortasına düştüğümü anlatmıştım. Bu tür olaylar aslında ender, çünkü birkaç aile hastalığa tutulunca, hep birlikte dağlara gönderiliyorlar. Bu kişilerin her türlü ihtiyacını karşılamak ve yabancıların buraya yaklaşmasını önlemek için geçici mekânlarına giden her yolun başına muhafız konuyor.

Tarabya'da oturan ve bu küçük dağ karantinalarının birinde olup bitenleri dürbünüyle izleyen bir hanım, zavallı bir aileyle ilgili çok üzücü bir öykü anlattı. Ak saçlı ve zayıf bir baba ve iki büküm, felçli bir anne. İlk önce birbiri ardına çocukları ölmüş; çünkü hastalık yaşlı ana babanın damarlarında zorlukla dolaşan soğuk kan yerine, onların taze kanlarını daha çabuk emmiş. Sonunda yaşlı çift yalnız kalmış.

Köylerine bakan bir ağacın altında saatlerce oturup, göçüp giden yavrularının doğduğu yerlere bakarlarmış. Ancak bir hafta dolmadan, çocuksuz anne de hastalanmış. Ak saçlı ihtiyar artık kıpırdıyamayacak hale gelen hasta karısı için ağacın altına eski püskü bir şilte taşımış; dudaklarına su damlatmış, ağzına ekmek vermiş; ama bunların hiçbirini fayda etmemiş; zayıf, titreyen elleriyle ona hayatıyken sevdiği bu ağacın altında bir mezar kazmış. Karısının vücudu toprakla örtüldükten sonra, kendisi de yarı dolu dar çukura uzanmış ve orada ölmüş. Böylece dünyadaki meşakkatleri sona ermiş!

Genç Rum kızın hikâyesi de daha az acıklı değil. Vebaya tutulan sevgilisi Yedikule'deki geçici hastaneye götürülmüş. Onu nereye götürdüklerini öğrenir öğrenmez, kendisini engelleyeceklerini bildiğinden ana babasına tek söz etmeksizin, evinden ayrılmış ve hastaneye çevrilmiş olan kalenin kapısını çalarak, bir gün önce oraya getirilen Rum kayıkçının bakıcısı olduğunu söylemiş. Başhekim onun gençliğine ve vebaya yakalanacağı neredeyse şüphesiz olduğu halde sakın tavırlarına bakarak, tehlikenin farkında olamayacağını düşünmüş ve onu bu niyetinden caydırmak için elinden geleni yapmış. Ancak kızı fikrinden döndürememiş. Nihayet ölmekte olan hastanın yanına gitmesine izin vermiş.

Kız onun hasta yatağının başucunda yerini alıp bu ümitsiz vazifeyi üstlendiği sırada ne bir damla gözyaşı dökmüş, ne de dudaklarından tek bir fısıltı çıkmış. Zehir genç adamın gücüyle beslenip beynini ele geçirdikçe, içine düştüğü çılgınlık nöbetlerinde kızdan sevgiyle söz ediyormuş; onunla konuşuyor, onu tutmak için ellerini uzatıyormuş; sonra da kolları yakalandığı spazmın işkencesi altında kasılırken, acı içinde bağırarak kızı itiyormuş.

Genç kız bütün bunlara sesini çıkarmadan katlanıyormuş; mutsuzluğu içinde bile, acının ve hezeyanlı nöbetlerin genç adamın belleğinden onun hayalini silememiş olduğunu görerek, bir anlığına da olsa, mutlu

oluyormuş. Bunlardan daha iyi zamanları da yok değilmiş; ara sıra bahtsız adamın aklı yerine geliyor, kendisini ona adayan kızı hummalı bağrına bastırıyormuş. Bu anlar çok kısa olsa da, kız fedakârlığının karşılığını fazlasıyla aldığını hissediyormuş.

Ne var ki, gençliğin ve gücün bile, bütün hastalıkların en öldürücüsü karşısındaki mücadelesi sonsuza kadar süremez. Hasta, sevgilisinin kollarında eriyip gitmiş; son nefesini verirken, kıza son bir gülücükle birlikte, damarlarında dolaşan korkunç zehri de bırakmış. Kız kendisinin de vebaya yakalandığına emin, onun dar mezarın karanlığına indirilmesini izlemiş.

Evine dönmemiş; çocukluk arkadaşlarından birinden, elbette birkaç adım uzakta durarak, yaşlı ana babasına sevgisini ve dualarını iletmesini istemiş. Bunu da yaptıktan sonra, dağlara kaçarak öleceği ıssız bir köşe aramış. Kimse onun daha ne kadar yaşadığını bilmiyor, çünkü onu bir daha sağ gören olmamış; bir zaman sonra vücudunu bir kayanın dibinde, iki büküm bulmuşlar, sanki son spazmı ona çok acı çektiirmiş gibi.

Sevdiğine son saatlerini huzurlu geçirtmek için kendini feda eden kız, Asya dağlarının vahşi yalnızlığında acı içinde, tek başına ölmüş; onun kendini adanışlığını ve hazin kaderini yazarak anısını canlı tutmaya çalıştım, ne yazık ki, bu kısa satırlardan başka hiçbir yerde bu erdemli kızın adı geçmiyor.

Öyle görünüyor ki insanlar vebanın adının bile bulaşıcı olduğuna inanıyorlar; bu yüzden adını ağızlarına almamak için türlü türlü deyişler benimsemişler. Hastalığa yakalanmış bir aileyi sorduğunuzda, “dağlara gittiler” deniyor; hemen anlıyorsunuz ki vebaya yakalanmışlar; her gün çevrenizde bunca insan ölürken, felaketin boyutunu anlamak için sorduğunuz soruya, şu kadar veya bu kadar “kaza” olduğu cevabı veriliyor.

Her varlıklı evin ve her umumi yapının avlusunda veya girişinde küçük bir ahşap odacık var; veba zamanlarında, binanın içine girmeden önce, tekerlekli bir nöbetçi kulübesine benzeyen bu odada bir süre kalmanız gerekiyor; aşağıda yakılan şifalı bitkiler tabandaki kafesin deliklerinden içeriye doluyor ve yoğun bir duman kısa sürede sizi sarmalıyor; bunun hastalığı bulaştırmayı engellediği söyleniyor.

Bütün uzmanlar bu hastalığın temasla bulaştığını söylüyorlar, bu yüzden sokaktaki herkes herhangi biriyle çarpışmamaya büyük itina göste-

riyor. Hamal veya amele olarak çalışan kişilerin temizliklerine dikkat etme alışkanlıkları bulunmadığından, vebaya en çok tutulanlar bunlar gibi alt tabakadan insanlar. Dinleri yalnızca camiye girmeden veya namaz kılmadan önce ellerini ve ayaklarını yıkamalarını şart koşuyor. Bu tür insanların ko-yu renkli abadan çamaşırlar aldıklarını ve bunları gece gündüz çıkarmadan, paramparça olana kadar giydiklerini emin bir kaynaktan öğrendim.

Vebanın pislikle taşındığı doğruysa, yıl boyunca bu insanlardan pek çoğunun ölüp gitmesi şaşırtıcı sayılmaz. Yahudiler arasında da ölümlerin çok olması kuşkusuz aynı sebebe bağlı. Bunlar veba kurbanlarının giysilerini akrabalarından gizlice satın alarak hastalığın yayılmasını hızlandırıyorlar. İyi bir pazarlık yaptıklarında, bunun kendilerine ve başkalarına getirebileceği ölümcül sonuçları akıllarına bile getirmiyorlar.

Bu, inanılmaz bir çılgınlık gibi görünse de, önüne geçilemeyen gerçeğin ta kendisi.

Akbabaların veba salgını başlamadan önce de şehrin civarında dolanıp dolanmadıklarını bilmiyorum, ama şurası bir gerçek ki daha önce bir tane bile görmemiştik. Şehirden ayrıldığımız sıralarda ise sayıları iyice artmıştı. Limanın göbeğinde, suya atılmış olan leşlere üşüşüyor ya da iğrenç ziyafetlerinin kokusunu almışçasına ağır kanatlarını çırparak dağlardan aşağılara iniyorlardı.

Bir salgın döneminde herkesin herhangi biriyle temas etmekten dehşet duyar ve en yakın arkadaşlarına hastalık taşıyıcısı gözüyle bakar hale gelmesinde korkutucu bir şeyler bulunduğu kanısındayım. Yakın akrabaların birbirlerine değmekten kaçınmasında, normalde serbest ve cömert olan insanların alışılmadık bencilliklerinde de. Size de hastalığı kapmış gözüyle bakılması, kuşkuyla yaklaşılması hiç hoş bir duygu değil. Moraliniz bozulduğu anlarda, kendinizi bu korkunun haklı olup olmadığını zihninizde evirip çevirirken buluveriyorsunuz. Başınız mı ağrıyor? Veba belirtisi. Sıcaktan bayılacak gibi misiniz? Hastalık ilk olarak bu şekilde ortaya çıkabiliyor. Boğaz kıyısında soğuk aldıysanız, illetin temelini atmışsınız demektir. Aşırı yorgunluk bile, bu sinsi musibete güç kazandıran bir bitkinliğe dönüşebilir.

Sürekli tedbirli olma gereğinin üzerimde yarattığı etkiyi kelimelerle anlatamam; ama bu bile, mikropla temas etmekten duyduğunuz dehşe-

tin yanında hiç kalır. Bu büyük tehlikeye karşı, isyan etmeye kadar varan delice bir cesaret gösterseniz bile boşuna; öyle bir an gelir ki aşılamaz bir ürküntü yüreğinizi kaplar, ruhunuzu hasta eder.

Pek çok kişi ölümden korkmaz, ancak bunlar zihinlerinde ölümü sıcak bir yuvayla, ilgili, sevecen dostlarla ve görecekleri derin şefkatle eş tutarlar; böylece hastalığın acısı azalır, yok olmaya doğru giden yol kolaylaşır. Oysa vebalının ölüm saatlerini sakince tasavvur edenlerin sayısı pek azdır herhalde; evinden uzakta olan hasta mikrop lu yalnızlığıyla kendini dağlara vurmuş; hastalığın kokuşmuş soluklarıyla cennetin temiz havasını kirletiyor; kendisiyle alay eden Ay'a hezeyanlar içinde hakaretler yağdırıyor; ümitsizliğin pençesinde çıplak toprağın üzerinde ölüyor; bu lanetli ölüme bazen bir mezar bile çok görülüyor!

Neredeyse kendimi sıkarak çizdiğim tablo bu kadar korkunçken, Türklerin böyle meşum bir hastalıktan kaçmak için aldıkları tedbirlerin azlığı çok şaşırtıcı. Ölümü Padişah'ın elinden veya veba yüzünden olan Müslümanların doğrudan cennete ve hiçbir karantina işlemine tabi tutulmaksızın, kendilerini bekleyen hurilerin kollarına gidecekleri şeklinde son derece saçma bir inançları var. Ecnebler arasında veba vakalarının azlığına da, Allah'ın onları böyle arzulanır bir imtiyaz verecek kadar sevmediği şeklinde pek tatmin edici bir açıklama getiriyorlar. Avrupalıların hastalığın yayılmasını önlemek için, bu ülke insanlarının hiç umursamadıkları bir sürü tedbire neden başvurdıklarını düşünmek zahmetine bile katlanmıyorlar. Doğuluların en büyük risklere gereksiz yere ve anlaşıldığı kadarıyla isteyerek körcesine atıldıklarını görmek çok üzücü.

Aile doktoru Bursa Paşası'na, çocukluğundan beri hizmetinde olan ve çok sevdiği çubukçusunda veba belirtileri saptadığını ve Paşa Hazretleri'nin diğer aile fertlerinin güvenliği için tedbirler alması gerektiğini söylemiş. Paşa buna uyarak haremının derhal dağlardaki bir köye taşınması emrini vermiş; ayrıca evdeki erkeklerle birlikte selamlığın da taşınmasından önce, orada kalan herkesin çamaşırlarının yıkanmasını, yün giysilerinin iyice havalandırılmasını ve buharla dezenfekte edilmesini buyurmuş.

Evin taşınmak üzere olduğunu işiten çubukçu şehirden ayrılmadan önce efendisini son bir kez daha görmek için yalvarmış. Paşa onun bu ar-

zusuna fazla titizlenmeden uymuş; ne de olsa vebalı ile ziyaretçisi arasında bir iki metrelik mesafenin bulaşmayı önleyeceğini düşünmüş. Gelgelelim, Paşa kendi yufka yürekliliğini iyi hesaplayamamış; gözde hizmetkârı onu tek başına ölüme terk etmelerinin zalimlik olduğunu yüzüne vurup kendisinin efendisine bağlılığını ve adanmışlığını ispatladığı durumları hatırlatmış; bunun üzerine Paşa hiç anlaşılmaz bir pervasızlıkla, hastanın üzerindeki giysilerin yakılmasını ve kendisine temiz kıyafetler giydirilmesini buyurmuş; bu şekilde o da rahatça bir arabaya yerleştirilerek evin geri kalanının önceden taşındığı köye götürülebilecekmış.

Emre itaat edilmiş; mikroplu adam ikinci günün akşamında dağdaki sığınağa varmış, beraberinde kanını hızla soğurmakta olan ölümcül hastalığı da getirerek. Daha yirmi dört saat bile geçmeden, Paşa'nın on altı yaşında güzel bir kadın olan en gözde karısı delilik nöbetine kapılarak yastıkları üzerinde can vermiş. Hastalık genç ve narin bedenini öyle hızlı ele geçirmiş ki tedbir almaya veya yardım etmeye hiç vakit kalmamış. Paşa'nın zayıflığı ve körlüğü, karısını feda etmesine, evini mikroplara maruz bırakmasına ve bütün aileyi tehlikeye atmasına neden olmuş. Bir manyak gibi bir odadan diğerine koşmuş, fakat olan olmuş bir kere; gece yarısı en küçük çocuğu da annesinin koinunda can vermiş.

Ölenleri apar topar bahçedeki ulu ağaçların altına gömmüşler; daha onların mezarları ancak örtülmüşken, Paşa'nın karılarından biri daha son nefesini vermiş. Bu şekilde, on gün içinde on dokuz kişilik bir haremden geriye yalnızca yaşlı bir Zenci halayık ve iki bebek kalmış; aynı ölçüde olmasa bile, selamlık da bundan ağır şekilde etkilenmiş.

Aynı minvalde üzücü bir sürü olay işittim, ama bunları yazıya geçirirken yüreğim sıkışıyor; şimdiye kadar anlattıklarım da bu ülke insanlarının aldığı tedbirlerle bu korkunç musibeti ortadan kaldırmamanın imkânsızlığını yeterince gösteriyor olsa gerek. Veba konusunda Türkler sanki muhakeme ve basiretten yoksun gibiler. Kadere olan inançları yaradılıştan gelen ataletlerini iyice artırıyor. Bu şekilde, ölümcül gidişine dur denmeyen hastalık her yıl binlerce insanı acılar içinde kıvrandırarak öldürüyor.

Doğu'da vebanın hızla yayılmasının bir nedeni daha var: Mahalli yetkililer bir evde veba olduğunu öğrendiklerinde, o ev "kirlenmiş" sayılı-

yor; vebalının ailesi evden çıkarılıp dağlara gönderildikten sonra, ev baştan aşağı temizleniyor, buharla dezenfekte ediliyor ve yeniden boyanıyor; bu işi yapan kişilerin içinde bulundukları risk ve iş sürerken maruz kaldıkları karantina önlemleri öyle pahalı ki nüfusun yoksul kesimleri ailelerinde hastalık olduğunu bildirmekten kaçınıyorlar. Buna ek olarak, dağlarda kırk günlük bir sürgün de etmek parası kazanıp sağ kalanları doyurma şansını ortadan kaldırarak onları iyice yoksul ve sefil hale düşürdüğü için, daha büyük ama daha az kesin olduğunu umdukları bir riske atılıyorlar. Hastalığın bulaşmaması için feleklerine güveniyorlar. Dahası, biri hastalandığında bile feleğe kızmıyorlar; çünkü bu şekilde, en azından ölümlerinin gözlerini kapatabilir ve kendi rahat evlerinde ölümlerine tanık olabilirler; aksi durumda ise sevdikleri büyük ıstırapların yanı sıra çaresiz bir yalnızlık içinde son nefeslerini verecektir; bir de perişanlıkları içinde düşmüş olabilecekleri ücra köşelerde onların cesetlerini arama zorunluluğu var.

Hava değişikliklerinin vebaya etkisinin olmadığı kanıtlanmış durumda. Hastalık yazın kavurucu günlerinde olduğu kadar, bir kar fırtınasının ortasında da mikroplarını saçabilir. Beslenme tarzının bir etkisi yoktur; kara ekmekle ve çoğu zaman ham meyveyle beslenen hamalın hastalığa yakalanma riski, sofrasından kuş sütü eksik olmayan efendininkinden fazla değil.

Musibetin ne sebebi biliniyor ne de tedavisi. Ölüm biçmeye her an hazır, iki tarafı keskin bir kılıç; darbenin geleceği anı da hiç kimse önceden bilemiyor. Mağrur Padişah'ı sarayından, ameleyi barakasından ediyor. Şehrin dar ve kalabalık sokaklarında kol gezdiği gibi, Boğaz'ın mavi sularında seyreden şahane gemilerin güvertesine de sığıyor. Doğu'ya gelen bir gezginin, insanların yüzündeki kasvetin ve hastalığın her alevlenmesinde kalabalıkta işittiği mırıltıların anlamını sorduğunda, yanından geçen birinin verdiği "VEBA!" cevabını ilk duyuşunu ömrü boyunca unutabileceğini sanmıyorum.

Şu sıralarda* başkentteki su kıtlığı (hatta yokluğu diyebilirim) nedeniyle hastalığın önceki salgınlardan çok daha hızlı yayıldığına kuşku yok. Boğaz'ın Avrupa yakasındaki köylerden aldıkları suları kayıklarına yükleyip şehirde fahiş fiyata satan birtakım satıcılar türemiş. Yoksul insanlar bu hayat kaynağına verecek para bulamadıkları için yiyeceklerini kirli ve durgun

* Eylül 1836.

gölcüklerden aldıkları suyla pişiriyorlar; herkes aşırı düşkün olduğu halde su içmekten de mahrum kalıyor.

Yakınlardaki köylerin kuyuları ve depoları kuruduğu için, suçular Tarabya'ya kadar uzanıyorlar; istedikleri fiyatlar da iyice fırlamış. İnsanlar boşu boşuna bulutların yolunu gözlüyorlar; güneş altın ve mor ışıltılarla batıyor, sabah Asya dağlarının arkasından kıpkırmızı doğuyor; gündüz gökyüzü parlak ve mavi. Tek bir bulut bile güzelliğini bozmuyor; yere tek damla yağmur düşmüyor. Kadınlar çeşmelerin etrafında bekliyorlar, kurumuş pınar her an canlanıverecek umuduyla. Çocuklar ağlıyor ve alıştikları gibi su içmek istiyorlar; şehrin mermer havuzları bomboş, parlak gün ışıkları pırıltılı taşların düzgün yüzeyinde oyunlar oynuyor.

Asya kıyısında sular henüz tükenmemişti; puslu Bulgurlu dağından [Çamlıca tepesinden] inen zengin yeraltı kaynaklarıyla beslenen ünlü Üsküdar çeşmesi berrak sularını hâlâ akıttıyordu; fakat, tam olarak anlayamadığım bir batıl inanç yüzünden, yetkililer Asya'dan Avrupa yakasına su nakline izin vermiyorlardı; şehrin bütün ihtiyacını karşılayabilecek bu heybetli çeşmenin suları boşa akıyor, denize karışarak israf oluyordu. Yeniköy'de kaldığımız evden yüz adım kadar ilerideki bir kuyunun başına biriken, uzun kuyruklar oluşturan insanları unutmam kolay olmayacak. Köyün diğer ucundaki bütün sarnıçlar kurumuştı; bir tek, dağdaki bir kaynaktan beslenen bu kuyu direniyordu; kovaların sarkıtıldığı ipleri daha uzun tutma gereğinden ve bu sebeple suyu çekmenin giderek zorlaşmasından suyun azaldığı da anlaşılıyordu.

On-on iki yaşlarında çocuklar artık bu işi göremiyorlardı; takatları yetse bile, bu işin üstesinden gelemezlerdi; çünkü her tarafta suya olan talep arttıkça, köy kuyusunun başındaki mücadele de daha güçlü kuvvetli olmayı gerektiriyordu. Kuyuya gelirken karşılaşp dostça selamlaşan insanlar, suyu daha önce almak için itişip kakışıyor, hatta sık sık yumruk yumruğa kavga ediyor ve birbirlerinden küs ayrılıyorlardı. O zamana kadar kuyuyu kullanma hakkını ellerinde tutan çevredeki evlerin sahipleri, daha önce herkesin kutsal saydığı haklarına yönelik bu saldırıyı boşu boşuna kınıyor ve yabancılar gibi, su almak için mücadele etmek zorunda kalıyorlardı.

Rumlar bu kuyuda bol su bulunmasını, geçen bağbozumunda papazlar tarafından kutsanmış olmasına bağlıyorlardı. Papazlar kuyunun ağ-

zına kadar alay halinde yürümüşler, köyün yoksul ahalisinden bu iş için toplanan bir avuç ufak gümüş parayı, içinde kutsal su bulunan ufak bir tası ve bir tutam kutsanmış tuzu kuyuya atmışlar!

Kuraklığın son haddine vardığı sıralarda bir grup Mevlevi, Kâğıthane deresine bir ziyarette bulundular. Zaten cılız akan Kâğıthane deresinin suları yarıya inmişti. Mevleviler namaz kıldıktan sonra vadideki ana sarnıcın çevresinde dönmeye başladılar ve ayinin bir noktasında havaya çömlerinin elinden yeni çıkmış küçük kırmızı toprak taslar fırlattılar; bu arada bütün boş sarnıçların ve bütün boş bardakların dolmasını niyaz ettiler.

Çok çarpıcı bir görüntüydü; bunu daha da dokunaklı bir sahne izledi. Güneş batarken, her birinin elinde yabani çiçek demetleri bulunan köy çocukları ikişerli sıralar halinde sarnıca yaklaştılar ve çok içli bir ezgi eşliğinde Allah'a yakaran bir ilahi söylediler. Her kıtanın sonunda, çiçeklerinin bir kısmını dervişlerin sarnıca atmış olduğu kırık tas parçalarının üzerine saçıyorlardı.

Hiçbir şey bundan daha duygulandırıcı olamaz! Aczinin altında ezilen insanoğlu, dualarını masum bebelerin ağzından söylüyor; adeta, kendisi merhamet dilenmeye cüret edemezken, saf dudaklardan çıkan ve temiz yüreklerden gelen duaların kabul edileceğine güveniyor. Kuraklık boyunca, her akşam çocuk "zinciri" aynı noktada kadir-i mutlak Yaradan'a aynı yakarını tekrarladı. Koronun çocuk sesleri akşam rüzgârıyla güçlenip vadiden yankılandıkça gözyaşlarını tutamıyordum. Duaları ancak İstanbul'dan ayrılmamızdan bir gün önce kabul edildi; kurumuş ve çatlamış topraklara hafif bir yağmur düşerken, aklıma hemen Kâğıthane'deki çocuklar geldi. Okudukları ilahi şu şekilde tercüme edilebilir:

TÜRK ÇOCUKLARININ İLAHİSİ
Allah Baba! Duy bizi;
Ruhlarımız zayıf ve aciz;
Anamızın kaşları çatık,
Yanaklarında yaşlar var.
Onun yüzünü güldürmek,
Üzgün yaşlarını silmek isteriz;
Bunun için bu gece dua ediyoruz

Allah Baba! Duy bizi.
Çeşmenin serin sularını özlüyoruz.
Heyhat! Bu özlem sona ermiyor;
Dağın başını alan bulut
Akıtmıyor nemini;
Ovamızdan geçen nehir
Bir zamanlar gür ve berrak akardı.
Ah! Gizli pınarlarını yeniden akıt.
Allah Baba! Duy bizi.
Sana çiçekler, hoş çiçekler getirdik,
Hepsi açamadan kurumuş;
Yapraklarında tek bir çiy damlası bile yok;
Vaktinden önce solmuşlar,
Kış günleri yakın;
Biz de onlar gibi solacağız
Dualarımızı kabul etmezsen.
Allah Baba! Duy bizi.

*Bir Rum Düğünü–Düğünden Önceki Gün–Düğün Kıyafetleri
Kaşmirler–Karşılama Töreni–Altın Örgüler–Rum Kilisesinde Sabahın
Erken Saatleri–Rum Kadınların Süse Düşkünlüğü–Gelin Alayı
Nikâh–Evlilik Taçları–Rum Cenazeleri*

İnsanı bir Rum düğününden daha fazla eğlendirecek (tam doğru sözcük bu) törenlerin sayısı azdır. Nereye baksanız parıltılar ve dedikodu yapan insanlar görürsünüz. Bir yabancıya hem ilginç, hem de garip gelen pek çok eski ve klasik âdeti hâlâ uyguluyorlar. Bir komşumuzun düğününe davet almıştım. Nikâhtan bir önceki gün, âdet olduğu üzere tebriklerini sunmak, gelinlik konusundaki fikirlerini söylemek ve Rum gelinin hemen fark edilmesini sağlayan altın örgülerin örülmesine yardımcı olmak için oraya gidecek bir grup hanıma katıldım.

Ailenin kızlarından birini bizi karşılamak üzere terasta beklerken bulduk. Mor salkımları kafes deliklerinden sarkan asmanın altında selamlarımıza yüzü kızarak karşılık verirken, parlak siyah gözleri neşeyle dans ediyordu; gençliğiyle, coşkulu ve tasasız güzelliğiyle insan gözünün görebileceği en tatlı tablolardan biri gibiydi. Karşılıklı iltifatlardan sonra, bizi salondan geçirerek içerideki bir odaya aldı. Gelin adayını orada bulduk. Güzel, güvercin gözlü bir kızdı. Sedirin üstünde, genç arkadaşlarından biriyle el ele oturuyordu.

Odanın bir köşesinde gelinliği sergileniyordu. Diğer bir köşede ise daha küçük parçalar toplanmıştı. İpek danteller ve tüller, çiçekler ve elmaslar, saten terlikler, işlemeli yazmalar ve kaşmir şallar karmakarışık bir aradaydı. Çevresindeki bu kargaşadan ve sonsuz bir kuyruk halinde gelip giden insanlardan nasıl boğulduğunu gördüğüm zaman bütün bu güzelliklerin sahibine gerçekten acıdım.

Tatlı ve kahve ikram edildikten sonra, gelinliğin her bir parçası ayrı ayrı konuklara gösterildi, üzerine yorumlar yapıldı ve tekrar yerlerine kondu. Şallar ve mücevherler son derece büyük bir ilgiyle incelendi, çünkü bunlar Rum kadınların başlıca gururu. Bir Rum kadını evli bir tanıdığından söz ederken, onun sevecenliği ve doğruluğuyla tanınmış bir adamın

karısı olmaktan mutluluk duyduğunu nadiren söyler. Şanslı bir kadın onlara göre kocasının altı veya yedi kaşmir verdiği kadındır; tersi durumda söylenecek sözler şudur: Ah, zavallı kızcağız, ne kadar acınacak halde; ona sadece iki şal verebilecek biriyle evlendirildi! Rum hanımlar bu giysi parçasına düşkünlüklerini ve bunu sergileme arzularını öyle bir dereceye vardı- rıyorlar ki yazın en sıcak gününde bile kaşmirler içinde boğulmayı tercih ediyor, hatta balo salonlarında bile kaşmir şallar takıyorlar.

Geline ait bütün ufak tefek eşyanın gösterilmesinden sonra, gelinin annesi bir elinde telkâri gümüş muhafazalı bir koku şişesi, diğerinde aynı malzemenen, içinde sarısabır, mür ve kokulu dalların yandığı bir buhur- danlık olduğu halde odaya girdi. Odanın içinde bir kere döndükten sonra, herkesin üzerine elindeki kokudan serpti ve konukların durumuna göre di- leklerde bulundu. Evli olmayanlara “Darısı başına!”, anne olanlara ise “Sen de çocuklarının mürüvvetini gör!” gibisinden dilekler.

Büyük hanımın çekilmesinden sonra, daha genç konuklar odanın ortasında bir halka oluşturdular. Güleç yüzlü bir kızın elinde minicik bir terazi vardı; bir diğeri ise yassı bir sırma çilesi tutuyordu. Bunlarla daha ön- ce sözünü ettiğim ilginç hotoz yapılacaktı. Damat eli açık davranmış ve gü- zel gelinine bu pahalı süsten, on yerine kırk drahmi* göndermişti; Rum Ki- lisesi’nin takılmasına izin verdiği en yüksek miktardı bu. Grubun ilk göre- vi, çileleri ayırmak ve geline takılacak miktarı tartmaktı. Bunun yerine ge- tirilmesinden sonra, yirmi kadar kişi işe giriştik. Yaklaşık üçer metre uzun- luğunda sırma teller tek tek ayrıldı ve bir ucu taç şeklini alacak, diğer ucu yere altın bir şelale gibi akacak tarzda örüldü.

Bu hoş ve eğlenceli iş de tamamlanınca, hâlâ sedirde oturmakta olan gelini kucaklayarak bir bir evden ayrılmaya başladık. Herkes yanından geçerken gelinliğin üzerine bir avuç küçük gümüş para attı.

Ertesi sabah çok erken bir saatte beni kaldırdılar; Rumların bütün dinsel törenleri en uygunsuz vakitlerde yapılıyor. Pazar ayini bile, hayatla- rını alın teriyle kazananların geçen altı günün yorgunluğundan sonra bi- razcık uyumayı hak ettiğine hiç aldırmaksızın, gün doğarken başlıyor. Bi- zim gibi bir Rum köyünde dört ay kalıp da, çan yerine kullanılan sedir

* Eski Yunan’da yaklaşık 4 gram ağırlığında bir tartı birimi –ç.n.

ağacından iki değnekle şafak vakti uyandırılmamış kimse olamaz. Ardından sokak sokak dolaşıp ayine ikinci bir çağrı yapan zangocun yarın uluma, yarın çığlık biçimindeki korkunç sesini duymamış olana da rastlanamaz. Bana kalırsa bu uygulama dindarları çekmekten çok, korkutup kaçırmayı amaçlıyor gibi.

Gene de zangocun çağrısına uyuluyor. Her evden insanlar çıkıyor; daha gün doğarken hanımlar en iyi kıyafetlerini giyip sokağa dökülüyorlar. Kırmızı bir elbisenin üzerinde sarı bir şal; mavi bir eşarbin altında bir çift pembe ayakkabı. Kısacası, yoksul Rum kadınlarının süslenmekten anladıkları şey son derece gülünç. Hizmetkârnız el çırtığınız zaman (Doğulu evlerde zil bulunmuyor), içeriye başında renkli muslinden veya tülbenkten çok geniş ve çok yüksek bir türbanla girer; yaşlıca bir kadınsa, başına boyalı bir yazmayla bağladığı mor ipek püsküllü küçük kırmızı bir bere takmış, bunun üzerine de kalın bir saç örgüsü (genellikle peruk) sarmış olur. Akla gelebilecek en kısa etekler, en gösterişli çoraplar, en şık önlükler ve ta omuzlarına kadar inen küpeler kıyafetlerini tamamlar; bir Rum ailesinde üç veya dört altın yüzüğü olmayan kadın hizmetkâr gerçekten fakir demektir.

Ama bu arada çok yakın bir dostumuzun evinde nikâhı kıyılacak olan sevimli gelini unuttum. Ben eve vardığımda, gelinin her an gelmesi bekleniyordu. Büyük salonun ortasına serilmiş Türk halısının üzerine, sırma nakışlı bir yazmanın örtüldüğü bir rahle konmuştu. Rahlenin üstünde bir İncil ve iki alyans duruyordu. Araya serpiştirilen gümüş paralar bunlara pırıltılı bir görünüm vermişti. Evin hanımı gelinin “vaftiz annesi” olacaktı; nedimelerin yaptığına benzer bir iş bu. Hanım o erken saatte bile takip takıştırdığı mücevherlerle ıslık ıslık.

Sonunda müzik sesleri düğün alayının geldiğini haber verdi; onların gelişini görmek için hemen pencereye koştuk. İlginç bir alaydı. Müzisyenleri, kendi babası ile gelinin babası arasında yürüyen damat adayı izliyordu. Arkadan, iki genç arkadaşı ve iki annesiyle birlikte genç kız geliyordu. Alayın sonu bir “arkadaş ordusu”ndan oluşuyordu.

Alay eşikte Arnavutköy başpiskoposu ve bir grup papaz tarafından karşılandı. Hemen düğün ilahisi söylenmeye başladı; alay merdivenlerden çıkarlarken üzerlerine para yağdırıldı.

Beş dakika içinde geniş salon, iğne atılsa yere düşmeyecek hale geldi. Genç çift halının kenarına oturtuldu; çiçekler, kurdeleler ve sırmadan yapılmış evlilik taçları rahlenin üzerine kondu; gümüş saçaklı sarı saten cüppe giymiş olan kilisenin başpapaı bir duaya başladı; duaya ara sıra korodaki oğlanlar da katılıyor ve yabani bir ezgiyle onun söylediklerini tekrarlıyorlardı. Hayli uzun olan bu duanın sonunda, genç papazlar başpiskoposa mor satenden, altın nakışlı muhteşem cüppesini giydirdiler. Mukaddes zat rahleye yaklaştı, iki parlak elmas yüzüğü eline aldı ve nikâh akdini yaptığı gençlerin alınlarına, dudaklarına ve göğüslerine dokunarak üç kez istavroz çıkardı; daha sonra yüzükleri “vaftiz annesi”nin eline verdi; kadın bunları gençlerin parmaklarının üzerine koydu ve başpiskopos İncil’den bir parça okuduğu süreçte orada tuttu. Okuma bitince, üç sefer yüzükleri değiştirdi ve en sonunda asıl sahiplerinin parmaklarına taktı. Bu fasıl da sona erince, başpiskopos gelinin elini kocasının avucuna koydu ve az önce yüzükler için yaptığı töreni evlilik taçlarına da uyguladıktan sonra bunları genç çiftin başlarına yerleştirdi. Kendisine sunulan bir kadeh şarabı kutsadı, dudaklarına götürdü, önce geline, sonra damada, en son olarak da “vaftiz annesi”ne verdi.

Daha sonra taçlar üç sefer bir baştan alınıp diğerine kondu. Daha önce anlattığım Fener’deki Paskalya töreninde olduğu gibi, bir sürü mum yakıldı ve bütün topluluk halının çevresinde yürümeye başladı; işte bu sırada çift sıkı bir gümüş yağmuruna tutuldu; yerler tam anlamıyla parayla kaplandı.

İlahiler kesilince gelin yeni kocasının elini dudaklarına götürdü; daha sonra her iki tarafın bütün akraba ve dostları yaklaşarak onları alınlarından öptüler. Başpiskopos cüppesini çıkardı; çocuklar saçılmış paraları kapmak için yarışa girdiler; dış salondaki bando canlı bir müzik çalmaya başladı. Ailenin en yakın dostları gelinin ve evin hanımının arkasından içerideki bir salona geçtiler. Burada çok sayıda hizmetkâr meyve reçelleri ve kurabiyelerle dolu tepsilerle bekliyordu. Bunlar evlerine götürmeleri için herkese tek tek dağıtıldı. İçkiler ve ardından kahve sunuldu; daha sonra evli kadınların hepsi geline, kendi evine gitmek üzere oradan ayrıldıktan önce, değerli birer armağan verdi. Arabaya binene kadar hepimiz ona eşlik ettik; daha sonra düğün evine dönerek, başlamak üzere olan coşku-lu sabah balosuna katıldık.

Örülmesine yardım ettiğim altın örgü çok güzeldi. Gelinin gür siyah saçlarına alnından tutturulmuştu ve ayaklarına kadar iniyordu. Vazgeçilmez kaşmir şalların sıcaklığı ve ağırlığı altında ezilmiyor olsaydı, bütün kıyafeti son derece şık olacaktı. Sözüünü ettiğim nikâh taçları yaklaşık otuz santim yüksekliğinde ve arı kovanı biçimindeydi. Genç çiftin başlarından çıkarıldıktan sonra, renkli tülден bir yazmayla dikkatlice sarmalandı ve damadın evindeki şapele asılmak üzere götürüldü. İkisinden biri ölünceye kadar taçlar orada kalacaktı; bu dünyadan göçen kişiye, mezara taşınacağı açık tabutunda ikinci ve son kez taç takılacaktı.

Rumlar cenaze için de neredeyse düğün için olduğu kadar süsleniyorlar. Ölen kişi genç ve güzel bir kadınsa, en canlı renklerde giydiriliyor ve sık sık kaşları boyanıyor, yanaklarına bolca ruj sürülüyor; adeta ölümü birkaç saatliğine çirkinliğinden sıyırmak istercesine. Ölünün eldivenli elleri özenle görülecek biçimde yerleştiriliyor ve mücevherlerle kaplanıyor; ölümle alay eden bu korkunç manzarayı daha da iğrenç kılan, ölünün bu şekilde sokaklarda dolaştırılması. Cenazenin arkasında ağlayan, haykıran ve bu millete özgü geçici bir cinnetle üstünü başını paralayan kadın akrabalar yürüyor. Mezarın başında artık katlanmış cesedin üzerindeki bütün süsler alınıyor; tabutun üzerine bir örtü örtülüyor ve dostları daha birkaç dakika önce son derece süslü gözüken zavallı vücudu kısa sürede bir parçası olacağı toprağa veriyorlar.

*Fes İmalathanesi-İlginç Sahne-Namaz Kılan Türk-Güzel Kızlar
Türk Sanayisinin İlerlemesi-Mustafa Efendi-İmalatçıların İşİ-Ömer
Efendi ve Araplar-Ermeni Avanis Ağa-Açığa Çıkan Sahtekârlık
Saray Daireleri -Sarayburnu'na Yolculuk-Dış Avlu-Orta Kapı
Ulemanın Dibek Taşı -Hasbahçe-Theodosius Sütunu-Padişah'ın
Gelişİ-Eski Bizans Yazıtları-Karışık Yazı-Elmas-Sultan Selim'e
Dair Hatıralar*

Hiçbir gezgin İstanbul'dan Eyüp'teki fes imalathanesine bir ziyarette bulunmadan ayrılmamalı; Osmanlı ordusunun bütün fesleri burada yapılıyor. Tamamen modern ve hayranlık uyandıracak ölçüde amacına uygun bu yapı liman bölgesinde, Esmâ Sultan'ın konağının yakınlarındaki tarihi bir saltanat arazisi üzerine kurulmuş. Şu an dürüstlüğü ve yeteneğiyle tanınan sabık İzmir Valisi Ömer Lütfi Efendi'nin* denetiminde. Başında ise Mustafa Efendi bulunuyor. Onun kıbarlığı sayesinde, Avrupalı gezginler tesisin durumu ve gelişimi konusunda doğru bir fikir edinebiliyorlar.

Galata'dan keyifli bir kayak yolculuğuyla ünlü Eyüp iskelesine yandaşık ve Mustafa Efendi'nin yakın bir dostunun eşliğinde imalathaneye vardık. Kadınlar kapısından girdik ve eşikten geçtiğimiz anda karşımıza çok ilginç bir sahne çıktı. Yaklaşık beş yüz kadın geniş salonda toplanmış, örecekleri yünün getirilmesini bekliyorlardı; dünyada bundan daha garip bir insan topluluğu bulunamaz herhalde.

Yaşmaklarıyla yüzlerini sıkıca örtmüş olan ve koyu renkli feraceleleri yerlere kadar inen Türk kadınlar; saçlarını örmüş, geniş türbanlarının üzerine gevşekçe bir yazma atmış, canlı renklerdeki elbiseleri ve koca şallarıyla Rum kadınlar; özenle takılmış peçelerin oluşturduğu kıskanç perdenin arkasında siyah gözleri parlayan, uzun pelerinlerin altında kırmızı çedikleri görünen Ermeni kadınlar; çuhadan giysiler giymiş, temasla birilerini taciz etmekten korkarcasına biraz uzakta duran Yahudi kadınlar. Bu kalabalık içinde tasavvur edilebilecek en sevimli kızlar da vardı.

* İngiltere'ye döndükten sonra bana ulaşan bilgiye göre, bu seçkin beyin de vebaya kurban gittiğini üzümlere kaydetmek zorundayım.

İmalathaneye vardığımızda Mustafa Efendi namaz kılıyordu; halıyla kaplanmış ve beş-altı memurun harıl harıl her işçiye verilen yün miktarını kaydettikleri bir odada oturarak onu bekledik. Memurların kaldığı bölüm, göğüs yüksekliğinde bir paravanla kadınların bulunduğu salondan ayrılmıştı; hesapları en titiz yapılanların hep en güzel kızlar oluşu dikkatimi çekti.

Bu geniş büronun diğer yanında bir yün deposu yer alıyordu. Yirmi kadar işçi burada yünü tartıyor ve dağıtıyordu; hepsi de canla başla çalışıyordu; en müşkülpesent Avrupalı bile bu insanlara baktığında Türklerin bunca zamandır sanıldıkları gibi tembel ve ruhsuz olmadıklarını itiraf etmek zorunda kalırdı.

Mustafa Efendi namazını bitirir bitirmez bizi özel odasına buyur etti; Haliç'i gören, son derece lüks döşenmiş hoş bir daireydi. Burada kahve ve çubuklar ikram edildi, daha sonra örgücülerin birkaçı çağrıldı ve bize çeşitli türlerde fes yapımı için gereken farklı kalitede yünler gösterildi.

Bu sırada Mustafa Efendi Avrupa'yla ilgili pek çok soru sordu; özellikle İngiliz hükümetinin şu sıralar Türkler konusundaki fikirleriyle ilgilendi; halkın şu anki durumunun bizim üzerimizde bıraktığı izlenimleri merak ettiğini söyledi. Belli ki tesisi ziyaret eden bazı Amerikalı gezginler sinirlerini tepesine çıkarmışlardı, çünkü sohbetin sonunda içtenlikle şöyle dedi: "Avrupa bizi daha iyi tanımaya başlıyor, Frenkler de bizi daha dürüstçe yargılıyorlar –İnşallah gün gelecek, onları parçalamaya hazır vahşi hayvanlar olmadığımızı Amerikalıları da ilana edebileceğiz."

İmalathanenin idarecisiyle bir saat geçirdikten sonra, tesisi incelemeye çıktık. Üretim kapasitesi çok yüksek olan imalathanede üç bin kişi çalıştırılıyor. Atölyeler geniş, havadar ve iyi işletiliyor. Yünler önce zemin katı taş döşeli bir odaya seriliyor ve yağ emdiriliyor; tartılıp tarakçıların elinden geçtikten sonra eğiricilere veriliyor. Burada, imal edilecek fesin niteliğine göre ince veya kalın eğiriliyor. Daha sonra, her biri bir fes için gereken miktarda yünü içeren yumaklar kadınlara veriliyor. Kadınlar her seferinde beş ila on kadar yumağı kendi evlerine götürüyorlar; fesleri örüp getirdiklerinde kalın olanlar için bir şilin, inceler içinse on yedi peni alıyorlar.

Bundan sonraki işlem en kolay olmakla birlikte, en uzun zaman alanı. Örülür örülmez feslerin soğuk su ve sabunla yıkanmaları gerekiyor;

ne var ki başkent yakınlarında akarsu kıtlığı olduğundan, bunlar yaklaşık on fersah uzaklıktaki İzmit'e gönderiliyor. Orada ovularak yıkanıp kurutuluyor ve son işlemler için Eyüp'e geri getiriliyor. Ardından feslerin her biri üç ayrı kesme ve presleme işleminden geçiriliyor. Üçüncü işlemin sonunda fesin artık örülmüş yünle en ufak bir benzerliği kalmıyor, sık dokunmuş bir kumaşı andırıyor. Daha sonraki işlem, fesin koyu kırmızıya boyanması. Bu konuda, epey bir süre, ancak yakınlarda çözüme kavuşturulan bir sorun yaşanmış. İmalathanedeki gündelik işleri anlattıktan sonra bu konuya döneceğim.

Fesler sürekli karıştırılan büyük bakır kazanlarda kaynatıldıktan sonra, içinden sürekli su akan mermer bir yalağa atılıyor ve burada iki adam tarafından çiğneniyor. Ardından kalıpcılar toprak kalıpların üzerine gerdikleri feslere şekil veriyorlar. Daha sonra fesler rutubetin tamamen alınmasına kadar sürekli hava akımına tutuldukları kurutma odasına alınıyor. Bu işlem bitince ustabaşı, gelen fesleri hasır otuyla tüylendiriyor ve kocaman makaslarla traşlıyor; tıpkı İngiltere'deki kumaş yapımında olduğu gibi. Bunu presleme işlemi izliyor ve fesler son olarak markacıya götürülüyor. Markacı fese imalathanenin damgasını işliyor ve tuhaf mukavva içlikle birlikte mor ipek püskülü tutacak kısa kırmızı kordonu ilaştırıyor. Son işlem püsküllerin dikilmesi ve feslerin saltanat mührüyle damgalanmış paketlere altışarlı olarak yerleştirilmesi.

Bütün süreç çok güzel işliyor. Tesis işlemlere göre bölümlere ayrılmış; her bölümde hummalı bir faaliyet hâkim. Asker fesleri için Padişah'ın bu kumaşı üreten Tunuslulara son derece yüksek paralar ödediğini gören Ömer Lütfi Efendi imalathanenin kurulmasını önermiş ve kurulurken de başında durmuş. Tunus'tan bir grup Arap işçiyi İstanbul'a getirtmiş ve eskiden şimdiki azametli yapının yerinde bulunan saraya yerleştirmiş. Onlardan feslerin nasıl örüleceği ve şekillendirileceği büyük ölçüde öğrenilmiş.

Fakat boyama sanatı onları aşıyormuş. Devlet yorulmak bilmez Ömer Efendi'nin fikrine uyarak ikinci bir grup Tunusluyu getirtmiş; ülkelerinin en çalışkan işçilerinden seçilmiş olmalarına rağmen, bunlarla da bir sonuç elde edilememiş. Feslerin şekli ve dokusu Tunusluların yaptıklarıyla aynı olsa da, renkleri soluk ve çirkinmiş. Araplar boyanın iyi sonuç

vermemesini İstanbul'un suyunun kullanılan kimyasal maddelere olumsuz etkide bulunmasına bağlamışlar.

Son bir ümitle İzmit'te bir deneme yapılmış, ama aynı başarısız sonuç alınmış. İmalathaneyi çalıştırma fikrinden tam vazgeçilmek üzereyken, Ömer Efendi Arap işçilerin iyi niyetinden kuşkullanmış ve Avanis Ağa adında Ankaralı bir Ermeniye Türk kılığında boyama odasına işçi olarak sokmuş. İyi bir kimyager ve kurnaz bir gözlemci olan Avanis Ağa öylesine aptal bir tutum takınmış ki kimse ondan kuşkulanmamış. Kısa sürede endişeli efendisinin öğrenmeye can attığı sırra vakıf olmuş. Tunuslu boyacıların Tunus beyinden aldıkları gizli bir emir ya da aşırı vatanseverlikleri nedeniyle gelişlerinden beri yaptıkları sahtekârlığı fark eder etmez, çırak olarak oynadığı sevimsiz rolü bir kenara bırakmış. Gizlice çalışmış ve İzmit suyuyla iki fes boyamış; Ömer Efendi kuruduktan sonra kendisine gösterilen bu fesleri Tunus feslerinden ayırt edememiş.

Bu deneyin başarısından büyük mutluluk duyan Ömer Efendi, Arapları huzuruna çağırarak onlara fesi göstermiş; kendilerini ele veren oyunu hemen anlayan Araplar anında Ermeniyeye dönmüşler ve sarkılarını yere atıp saçlarını yolarak bağırmaya başlamışlar, "Yakuup! Yakuuuup! Yaktın bizi!"

Ömer Efendi, İstanbul'da harcadıkları zamanın karşılığını fazlasıyla ödeyerek, adamları Tunus'a postalamış. Bu arada Eyüp'teki imalathanenin boyacıbaşılığına getirilen Avanis Ağa bugün de "Güneşin Nuru" ve "Arzın Gölgesi" Sultan Mahmud'un giyeceği fesin rengine karar verme şerefine sahip.

Eyüp'teki imalathanede ayda on beş bin fes üretiliyor ve bunların Tunus fesleri ayarında olduğu söyleniyor. En iyi Rus ve İspanyol yünleri kullanılıyor; Padişah'ın bizzat ilgilendiği bu imalatı zat-ı himayelerine layık kılmak için hiçbir masraftan kaçınılmıyor.

İmalathanede Padişah'a ayrılan daireler çok sık döşenmiş ve kalabalık maiyetini barındıracak kadar geniş. Yapı tersaneye baktığı için Yüce Padişah, Ömer Efendi'nin imalathanesine sık sık uğruyor, bazen burada saatler geçiriyormuş. İmalathane turunu tamamladıktan sonra Mustafa Efendi'nin dairesine döndük ve kahve ile şerbet içtik. Gezimizden duyduğumuz memnuniyeti ve şükranlarımızı ifade ettikten sonra, müsaade iste-

dik ve kayığımızı binerek Sarayburnu'na doğru yola koyulduk. Burada Padişah'ın maiyetinden bir zabıt bizi *en cachette* [gizlice] içeri almak üzere bekliyordu. Veba salgını, Haşmetli'nin saraya yabancıların girişi konusunda zaten var olan titizliğini iyice artırmıştı.

Ünlü sarayın ilk girilen avlusu ziyaretçide saltanatla karşı karşıya olduğu izlenimini uyandırmıyor. Sarayın bir bölümünden ziyade bir ur gibi duruyor. Sağ tarafta hastane, ekmek fırınları ve odun ambarları var; solda şimdilerde askeri teçhizat deposuna çevrilmiş Rum Aya İrini kilisesi yer alıyor. Dinsel işlevinden arındırılmış bu tapınakla aynı zamanda Darphane bulunuyor; burada darphane âmiri ile kamu binalarından sorumlu şehremini kalıyor.

Yüksek bir duvarın yanından geçtikten sonra Orta Kapı'ya ulaştık. Bunun iki yanına birer burç dikilmiş. Az ileride de Cellat Odası yer alıyor. Ölüme veya sürgüne mahkûm edilen vezirler genellikle burada derdest edilirmiş ("iki kapı arasında el koymak" deyiimi buradan geliyor olsa gerek).

Kapının yukarısında bir sıra kazık duruyor; kesilen kelleler güneş altında kararmak üzere burada teşhir edilirmiş. Eskiden burada müftülerin ve ulemanın üzerinde öldürüldüğü ibret taşı dururmuş. Ülke yönetimiyle ilgili kanunları hazırlayan bu kişiler, kendi başlarına gelebileceklerden korkarak, müftülerin ve ulemanın boğma yoluyla, kılıçla, kurşunla, suyla veya açlıkla öldürülmesini kanunen yasaklamışlar. Bu şekilde hayatlarını teminat altına aldıklarını sanmışlar. Oysa onlar kadar uyanık ve kurnaz başka insanlar da varmış; Orta Kapı'nın yanındaki dibek taşını bu işe tahsis ederek, talihsiz zavallıları kendi kazdıkları kuyuya düşürmüş ve döverek öldürme yoluna gitmişler! Bu garip ve iğrenç işkence aletleri hâlâ duruyor mu bilmiyorum; neyse ki artık teşhir edilmiyorlar.

Orta Kapı'dan itibaren sarayın ihtişamı başlıyor. Duvarların iç tarafına ince altın yıldızlar ve ilginç arabesker işlenmiş. İki yanda kayınlarla çevrili geniş bir yoldan, çok sayıda köşkün bulunduğu Hasbahçe'ye açılan üçüncü kapıya varılıyor. Önceki padişahlar Avrupalı elçileri burada karşılamışlar.

Eskiden bu amaca hizmet eden ve altın yıldızlı kafesleri olan bu geniş yapıyı geçince, dört bir yana dağılmış renk renk, şekil şekil köşkler insanın gözünü yoruyor. Ne yazık ki bunları keyfimce tek tek inceleyemedim; çünkü beni hareme sokma yetkisi olan bir zabitle bir görüşme ayarla-

mıştım. Nazik efendiyi Theodosius Sütunu'nun bulunduğu açıklığa bakan sera gibi bir odada çubuğunu tüttürürken bulduk.

Oturur oturmaz bu ilginç anıtın karakalem resmini yapmak için izin istedim. İlk önce hareme girmiş olmamdan dolayı ona bir söz geleceği kaygısıyla reddetti; ama sonra biraz da gönülsüzce çizmeme izin verdi. Hemen onun bu kibarlığından yararlandım. İyi de etmişim, çünkü daha kalemlerimi yeni kaldırmıştım ki, nefes nefese odaya dalan bir hizmetkâr “Hanımı saklayın, Frenkleri saklayın! Az önce Padişah ikinci avluya girdi!” diyerek herkesi ayağa kaldırdı.

Ortalığı bir telaş aldı. Bizi başka bir kapıdan apar topar çıkardılar. Deniz kenarından geçerken yıkılmaya yüz tutmuş surların üstünde eski Yunanca pek çok yazıt gördük. Birinde “Theodosius, İsa'nın Lütfuyla Kral”, bir diğesinde “Şanlı Theodosius, İsa'nın Lütfuyla Büyük Kral” yazılıydı; sayısız haç ve yarısı silinmiş, çözülemeyecek durumda pek çok yazı hâlâ duruyordu.

Sarayburnu'ndan aklımda kalanlar yalnızca altın yaldızlar ve ihtişam, kubbeler, köşkler ve bahçeler, yüksek duvarlar ve süslü kafesler. Constantinus Kapısı denen kapının altından geçerken bir noktayı göstererek birkaç ay önce burada yaşlılarıyla oynamakta olan bir çocuğun yirmi sekiz-otuz kırat^a arasında bir elmas bulduğunu söylediler. Bu olaydan sonra, dar geçide giriş yasaklanmış. Kayığımız saltanat haremının altın kapısının yanından geçerken, düşlere daldım ve zihnimde ünlü Topkapı Sarayı'nı böylesine sonsuz bir ilgi odağı haline getiren suçluluk, ıstırap ve çaresizlik öykülerini canlandırdım. Doğu'nun Sardanapal'ı^b bahtsız Selim'in titreyen bedeninin surlardan atılışını görebiliyordum sanki; onu fırlatırlarken katillerinin alay ederek “Hainler ve asiler! İşte Sultanınız; alın sizin olsun!” dediklerini duyar gibiydim.

Sarayburnu'nda yaşanan en son trajedi, belki de en üzücü olanı buydu. Çevreme bakındığımda, onun eserlerinden pek çoğunun hâlâ ayakta olduğunu gördüm ve teselli bularak üzüntümden sıyrıldım. İhtiraslarının esiri ve biraz miskin bir hükümdar olsa da, hem akli hem de yüreği, suikastçılarının silahlarını ellerinden alacak, onu sevenlerinin başına taç edecek niteliklere sahipmiş.

a Bir kırat 200 miligramdır –ç.n.

b Barışçılığı ve edebiyata düşkünlüğüyle tanınan Asur kralı –ç.n.

*Doğulu Yahudilerin Sosyal Durumu-Avrupalı Yahudiler ile
Levantenler Arasındaki Paralellik-Türk Çocuklarının Yahudilere
Karşı Zalimliği-Tuhaf Bir Görenek-Yahudilerin Katı Dindarlığı
Millet İdaresi-Galata'da Naum Zornana'nın Evi-Yahudi Kadınların
Kıyafeti-Musevi Konukseverliği*

İsrailoğullarının üzerindeki lanetin hükmü hiçbir yerde Doğu'da olduğu kadar etkili olmamıştır. “Herkes onlara karşı, onlar herkese karşı” deyişi sanki buradaki Yahudiler için söylenmiş. Hayvanlar ile insanoğlu arasında bir yaratık gibi görülüyorlar; sanki diğer fanilerle aynı özelliklere sahip değiller; aynı güneşin sıcaklığında ısınmıyor, aynı rüzgârla serinlemiyor, aynı duygu, dürtü, neşe ve kederleri hissetmiyorlarmış gibi.

Doğulu Yahudinin ezik ve ruhsuz bir yüz ifadesi vardır. Nispeten hoşgörölü bir Avrupalı, bu çehreyi bir kez görmeden ne demek istediğini anlayamaz. Avrupa'daki İsrailoğullarının kendilerine özgü bir görünüşleri vardır; süklüm püklüm, yapmacık biçimde alçakgönüllü tavırlar sergilerler; ama “gözlerinde pusuda bekleyen bir şeytan” vardır ki onlara bu abartılı boyun eğmişliği öğretenin aşağılanma korkusu değil, kazanç beklentisi olduğunu derhal anlırsınız.

Bir şeyi başardıklarında içten içe kıkırdadıklarını sanki duyabilirsiniz; bakışları hesapçı, sinsî ve aşırı dikkatlidir; ruhun zaferi, geçici olsa da çok parlak ışıklar saçar. Ne var ki, Türkiye'deki Yahudi, ortak mizacımızın bu anlık keyiflenmelerinden bile yoksun; “ekmeğini acı düşünceler içinde yer”, başını soktuğu ağaç damın altından korkuyla titreyerek hayat kavgasına çıkar ve efendilerinin emirlerini yerine getirmek için, eşit şartlarda olmasa da insan içine karışır.

Bu bakımdan Yahudinin Müslüman efendileriyle alışverişinde nefretin getirdiği acının dehşetle iç içe olması şaşırtıcı değildir. Onların yollarında yürüdükçe, şehirlerinde dolaştıkça yüreğinin sızlaması da aynı şekilde. Ama bu gizli ve güçsüz bir intikamdır; ruhu “sessiz, ama derin lanetler” yağdırdıkça, boynu kendisini ezen gücün altında daha da bir eğilir, boyunduruğunun daraltılacağı ve yükünün iki misline çıkarılacağı korkusuyla.

Osmanlıların Yahudilere karşı gösterdiği horlayıcı nefret sözlerle ifade edilemez. Bu düşmüş milletin bir ferdi yoluna çıkmayagörsün, en partal, afacan bir Türk çocuğu bile İsrail'in yurtsuz, gezgin ırkının bu ferdi ni aşağılamayı ve ona hakaret etmeyi kendi hakkı sayar. Saldırıya uğrayan kişi, sırf adından ötürü ona kötülük eden bu çelimsiz düşmanından intikam almayı aklından bile geçiremez.

Kâğıthane'deki bayram şenlikleri sırasında ancak on yaşında gösteren bir Türk oğlanın bir grup Yahudi kadının yanına yaklaştığını ve sırf narinliğinden ötürü hakareten esirgenmesi beklenecek birini gözüne kestirip, yüzüne şiddetli bir yumruk attığını hatırlıyorum. Düşüp bayılan talih-siz kadına yardım etmek üzere koşacağım sırada, tanıdığım bir Türk beni tutmuştu. Yüksek mevkide bulunan ve o zamana kadar böylesine ıstırap verici önyargılardan uzak olduğunu düşündüğüm bu adam, bana kendimi sıkıntıya sokmamamı, kadının yalnızca bir Yahudi olduğunu söylemişti! Olayı seyreden çok sayıdaki Türk hanımlardan hiçbirisi kasıtlı barbarlığın bu zavallı kurbanına yardım etmek için parmağını kımlıdatmamıştı.

İstanbul'dan ayrılışımızdan kısa bir süre önce babamla birlikte Pera'ya gitmek üzere Tophane tepesine çıkıyorduk. Arkamızdan on altı veya on yedi yaşlarında, dolaşarak sattığı pazen perdelerin yüküyle iki büklüm olmuş bir Yahudi genç geliyordu. Yokuşun yaklaşık yarısında, kapısının önünde bir grup Türk çocuğun oynadığı bir evin yanından geçtik. Sokağın ortasından sessizce yoluna gitmekte olan Yahudiye gördükleri anda, hep birlikte oyunu bıraktılar ve zavallı gencin üzerine atlayarak onu dövmeye başladılar. Bu arada sırtındaki mallarını da çekiştiriyorlardı.

Gencin duyduğu dehşet hissi korkunçtu. Sokak her zamanki gibi yere düşen her şeyi kullanılmaz hale getirecek kadar pisti; dört bir yandan üzerine yağın yumrukların acısına ve malını ziyan etme çabalarına karşı dayanmaya çalışırken gencin gözlerinden iri yaşlar yuvarlanıyordu. Neyse ki, babam kısa zamanda dayağı engelledi, bastonuyla bahsız Yahudiye işkencecilerin elinden kurtardı ve kendisi de bu arada bir sürü hakarete maruz kaldı; bunların en *piquante* [sinir bozucu] olanı da "Gâvura bakın! Yahudi için kavga ediyor!" sözleriydi. Bütün sahneyi kolları kıpırdamadan izleyen birkaç ciddi görünümülü yaşlı Türk de bu hakaretlerden büyük keyif alır gibiydi. Bu arada zaval-

lı oğlan, tekne yemiş ve yoldan geçen biri tarafından kurtarılmış bir hayvan gibi, Cadde-i Kebir'e çıkana kadar süklüm püklüm peşimizden ayrılmadı.

Hem Türklerin, hem Rumların yaygın bir âdeti de Yahudileri taşıyan bir kayığın yanından geçtiklerinde ellerini kaldırıp parmaklarını uzatarak onları saymak. Bunun, grubun son kişisine ağır bir talihsizlik getireceğine inanıyorlar. Bu büyüünün etkisine körü körüne inanan Yahudiler, hareketin yapıldığını görünce acı içinde kıvranıyor ve hep bir ağızdan bağırmaı asla ihmal etmiyorlar: "Lanetiniz size dönsün e mi!" Daha sonra kayıklar kendi yollarına gidiyor; biri işkencecilerin bastırmaya çalıştıkları neşesiyle dolu, diğeri yeni ve gereksiz bir burukluk yüklenmiş halde.

Doğu Yahudileri, Avrupa'daki biraderleri gibi, kutsal tatil günü Sebt'e³ bulundukları ülkede en koyu biçimde uyan insanlar. Dinsel görevlerini de asla aksatmıyor ve yol göstericilerinin dediğinden çıkmıyorlar. Hile ve gasp alışkanlıkları olsa da, kendi milli sandıklarını bilerek dolandırmaları ender görülen bir şey; aralarında daha fakir olanların ihtiyaçlarını gidermeye yarayan bu sandığın kaynağı her ailenin tükettiğı erzak üzerinden alınan vergilerle sağlanıyor; dolayısıyla en ağır yük topluluk içindeki en zengin kişilere düşüyor.

Levanten Yahudiler hayatlarının Kudüs'te son bulacağı umudu ve niyetiyle yaşıyorlar. Bu pahalı rüya nedeniyle, gerekli parayı biriktirmeye yönelik kişisel gayretleri artıyor. İlerleyen yaşı ve azalan takatı yüzünden artık çocuklarına kişisel çabasıyla faydalı olamayacağını hisseden bir babanın, hac yolculuğunun masraflarını karşılayacak miktarı kendisine ayırdıktan sonra bütün dünyevi mallarını oğullarına devretmesi seyrek bir durum değil. Bazen yalnız, bazen de karısıyla birlikte çocuklarına veda ediyor ve seçilmiş şehirde ölmek üzere yola çıkıyor.

Siyasi sarsıntılardan etkilenmemeleri ya da despot gücün bir kapri-siyle dilenci durumuna düşmemeleri için, bir Yahudi kanunu mal varlığının üç eşit parçaya bölünmesini buyuruyor. Biri tahvile yatırılıyor, bir diğeriyle mücevherler alınıyor, üçüncüsü de ülkenin parası şeklinde elde nakit tutuluyor. Bu düzenleme, Portekiz ve İspanya'da Torquemada'nın başını çektiğı ruhban sınıfı tarafından kovulan Yahudilerin işine çok yaramış. İs-

a Cuma günbatımından cumartesi akşamüstüne kadar süren tatil günü -ç.n.

tanbul'a yerleşirken de uygulamadan yarar görmüşler. Aradan uzun yıllar geçmesine rağmen, atıldıkları ülkelerin dilini korumuşlar; öyle ki kadınlarının çoğu Türkçe'yi hiç konuşmıyor.

İstanbulu Yahudiler arasında kirli beyaz bir takkenin çevresine küçük kahverengi desenli bir pamuklu şal saranlar reaya statüsünde. Ayrıca koyu mor çizmeleri ve siyah yemenileriyle de ayırt edilebilirler. Başlarına biraz Rumlarınkini andıran, ama tam tepesinde kızıl bir rozet bulunan kalpak takanlar ise ya yabancı himayesi altındalar ya da geçici olarak Yakındoğu'da ticaret yapan, başka bir ülkenin tebaasından kişiler. Bunlar kıyafetini benimsedikleri ülkenin insanlarına tanınmış hakların hepsinden yararlanabiliyorlar; değişmeyen tek özellikleri sarı çizmeler ve Türklerinkine benzer yemeniler giyiyor olmaları. Reaya gibi bu yabancılar da hahambaşına bağlılar. Konumlarındaki farklılıklar sadece dışarıyla ilişkilerini etkiliyor; kendi idarecileri bunları tanımıyor.

Levanten Yahudiler önceleri kadınlarının sadakatsizliğini ölümle cezalandırırlarmış, ancak Sultan Mahmud böyle katı bir kanunun uygulanmasını yasaklamış. Şimdilerde bu suçun cezası sürgün. Oğullarını on beş, kızlarını on yaşında evlendiriyorlar. Bir baba çocuğunu döverek cezalandırmak istediğinde, bu milletin din işlerinden sorumlu olan yedi kişilik temsilci heyetinden onay almak zorunda. Onlar da bu meseleyi hahambaşına götürüyorlar; hahambaşının verdiği kararın uygulanabilmesi için de Babıâli'nin izin vermesi gerekiyor. Aynı kural, müzakere sırasında hapsedilenler dışında, herhangi bir suç isnat edilen kişiler için de geçerli.

Bir dostuma, hakkında bunca şey işitmiş olduğum Yahudi kadın kıyafetlerini görmek için, ileri gelen ailelerden birini ziyaret etmek istediğimi söylemiştim. Babamı ve beni, ticari ilişkilerinin bulunduğu Naum Zornana'nın evine götürdü. Bu eve giden yol kadar sefili zor bulunur. Buraya ulaşmak için öncelikle Galata'daki bütün Yahudi mahallesini boydan boya geçmek zorunda kaldık; perişan durumdaki bir avludan girilen evin görünümü de hiç iç açıcı değildi. Kepenkler paslı menteşelerinde rüzgârla çarpıp duruyordu; yıkık dökük, kafesli çatısı muhteşem bir sarmaşıkla kaplı olan terasın ahşap parmaklıkları iyice çürümüştü. Eve giden yol çöp doluydu; evin ahşap cephesi ise hem geçen zamanın hem de yangının etkisiyle kararmıştı.

İlk çıktığımız merdiven ve zemin kattaki odalar da yapının dışıyla aynı durumdaydı; ne var ki, ikinci katın merdivenine geldiğimizde sanki sihirli bir değişiklik oldu; basamaklar düzgün hasırla kaplanmıştı, duvarlar göz kamaştırıcı beyazlıktaydı ve birçok odanın açıldığı geniş sofada şık bir Acem halısı seriliydi. Ailenin kadınları bizi karşıladılar ve Doğu'daki selamlamaların en alçakgönüllüsüyle içeriye buyur ettiler. Daha sonra, konukların kabulüne ayrılmış olan son derece temiz ve şık döşenmiş bir salona aldılar.

Doğu'da kaldığım süre içinde Yahudi kadınlarınkı kadar zengin ve -hotozları hariç tutulursa- şık bir kıyafet görmedim. Sanki "Binbir Gece Masalları"ndan çıkıp gelmiş bir sahnedeaydık. Birkaç dakika hayranlıkla çevreme bakınmaktan başka bir şey yapamadım. Evin hanımı, bizi oturttukları sedirin hemen önünde ayakta duruyordu. Uzun boylu, azametli bir kadındı; sanki boyun eğdirilmiş ve dışlanmış bir ırka mensup değildi; milletine özgü kartal gözleri, iri burnu ve yüksek, solgun bir alnı vardı. Bakışları keskin olduğu kadar ateşliydi de.

Yere kadar inen, beyaz ipek bir elbise giymişti. Basenlerinin biraz üzerine sıрма işlemeli, değerli taşlardan tokası olan geniş bir kuşak takmıştı; hem kuşağın hem de tokaların genişliği en az on beş santimdi. Bu giysinin üzerine güvercin renkli kaşmirden, kenarlarına ve yakasına en pahalı samur kürkü geçirilmiş bir pelerin giymişti. Birkaç yüz sterlin edecek bu pelerinin geniş kol yenleri sıyrıldığında, ortaya kollarındaki harika bilezikler ve parmaklarındaki taşlı yüzükler çıkıyordu. Bütün Yahudi kadınların taktıklarına benzer muazzam büyüklükteki türbanı bu ülkeye özgü boyalı muslin yazmadan yapılmıştı; yazmanın incilerden oluşan ve üzerine son derece büyük ve değerli zümrütler takılmış derin kenar süsü alınına, yüzünün iki yanına ve omuzlarına sarkıyordu.

Hanımın arkasında, onunlike benzer giysiler içindeki üç gelini sıralanmıştı. Bunlar dul olmadıkları için ağır pelerin giymiyorlardı; bu sayede ipek elbiselerinin altın ve inci nakışlı yenleri ve rubaları göz önündeydi. Gruptaki en güzel kadın, hanımın kendi tek kızıydı. Beş yıl kaldığı Avrupa'dan dönen erkek kardeşini karşılamak üzere, önceki gün kocasının evinden çağırılmıştı. Neredeyse on dört yaşındaydı, yarı cilveli, yarı düşünceli bir ifadesi vardı; sanki yaradılışı gülümsemek için fazla kederli, ama

ağlamak için de fazla neşeliydi. Genç parlak ruhu, körpeliğini hissedemeden buz tutmuş ve solmuştu adeta. Ve hâlâ kendini bundan kurtarma mücadelesi veriyordu.

Genç kadının elbisesi harikaydı; göğüs kısmını tek bir ışık topu haline getiren pahalı altın ve taş süslemeler tuniğinin dizine kadar iniyor ve burada giysinin eteğini boydan boya çevreleyen derin bir kat yapıyordu. Türbanının taşlı kenar süsü şakaklarında büyük pırlantalarla desteklenmişti ve genç alnını çevreleyen siyah ipek bordürün üzerine düşüyordu. Kolları kar gibi beyazdı ve neredeyse taktığı bilezikler kadar göz kamaştırıcıydı. İnce belini annesininkine benzer, fakat deseni daha zengin altın bir kuşak çevreliyordu.

Yahudi kadınların saçları kızlıklarında çok süslü oluyor, fakat evlendikleri andan itibaren titizlikle gözlerden gizleniyor. Öyle ki saç dipleri gözükebilir diye, türbana arkadan tutturulan, yere kadar inen ikinci bir başörtüsü takıyorlar.

Saç biçimindeki farklılığı görmem için yaklaşık dokuz yaşlarında, oğullardan birinin nişanlısı olan tatlı küçük bir kızla tanıştırdım. Gerçekten de saçlarına son derece büyük bir özenle biçim verilmişti. Her biri uçlarında incilerle ve kurdeleyle tutturulmuş en az elli saç örgüsü vardı. Küçük tombul parmakları taşlı yüzüklerden görünmez durumdaydı. Ayaklarına diğer hanımlarınki gibi zengin nakışlı terlikler giymişti.

Ailenin kibarlığı ve konukseverliği had safhadaydı. İyi niyetlerini takdir eden Hristiyanları ağırlamaktan pek keyif almış gibi bir halleri vardı. Bu onlar için sıradan bir olay değildi. Candan ricalarına uyarak ziyaretimi tekrarlama sözü verdiğimde, bu sözü tutmaya kararlıyım.

*Ermenilerin Konukseverliği–Habersiz Bir Ziyaret–Gelin–Pahalı
Kıyafet– Türk Zevki–Hoş Karşılama–Ayrılıkçı Ermenilerin
Evlerindeki Görgü Kuralları–Ermeni Sarraflar–Ulusal Özellikler*

Ermenilerin konukseverliğine dair bir fikir vermemin belki de en iyi yolu, Doğu'dan ayrılmamdan birkaç hafta önce bir dostumla birlikte yaşadığım ufak bir macerayı aktarmak olacak. Evden, çok sevgili Dinleroğlu kız kardeşleri Boğaz'daki yalılarında ziyaret etme niyetiyle çıkmıştık. Kısa bir yürüyüşten sonra, onların olduğunu düşündüğümüz büyük kapının zilini çaldık. Kapı derhal açıldı; ziyaretçilerin kim olduğunu anlamak için hizmetkârla birlikte kapıya kadar gelmiş olan on altı yaşlarında güzel bir kız, aradığımız hanımların evde olup olmadıkları sorumuza bizi içeri buyur ederek cevap verdi. Elbisesinin şahaneliğine ve son derece rahat tavırlarına bakarak, ailenin daha önce tanışmadığımız bir yakını olduğuna karar verdik ve davetine hemen uyduk; kendimizi ıhlamur ağaçlarının gölgelediği bir kameriyede kalabalık hizmetkârlarıyla çevrili halde oturmakta olan bir grup hanımın önünde bulduk.

Gerek yerin, gerekse insanların yabancı olduklarını görünce geriledik ve istemeden ailenin mahremiyetine girmiş olduğumuz için özür diledik; fakat evin hanımı olduğu belli olan yaşlıca hanım bize yanındaki minderleri işaret ederek oturmamızı rica etti ve uzun süredir bizimle tanışmak istediğini, gelininin uyanık davranarak yaptığımız hatayı fırsat bilmesine çok memnun olduğunu söyledi. Elbette bu nezakete karşılık verdik; az sonra Dinleroğlu yalısının yanda olduğunu, buranın varlıklı bir sarrafın evi olduğunu öğrendik. Sarraf bir süre önce Boğaz kıyısındaki sekinin aşağısında muhteşem bir yalı yaptırmış ve yanı başımızda ayakta durarak, zararsız aldatmacasının başarısından dolayı gülümsemekte olan güzel kızla evlenmişti.

Kız bir haftalık gelindi; daha önce yeni evlenmiş bir Ermeni hanımın kıyafetini görme fırsatı bulamamıştım, bu yüzden büyük bir merakla onu inceledim. Simsiyah, gür saçları parlak örgüler halinde omuzlarına iniyordu; saçların yukarıda kalan bölümünü ise elmaslarla kaplı, sırma işlemeli bir yazmayla alnından geriye doğru bağlamıştı.

Kaşlarının arasına minik pırlantalardan, Ermeni alfabesiyle “gelin” sözcüğünün yazılı olduğu bir süs yapııştırılmıştı. İç gömleği mavi krepten, gümüş şeritliydi; Bursa ipeğinden entarisinin belinde pahalı kaşmir bir kuşak vardı. Desenli, uçuk mavi ipek bir şalvar, ince çoraplar ve yavru ağzı terlikler giymişti. Yüzükleri ve bilezikleri başlı başına bir servetti; kıyafetini bir Türk kadınının doğuştan gelen zevkiyle yakıştırmayı bilmiş olsaydı, çok güzel olabilirdi. Ne var ki, Ermeni hanımlar zarafette, tıpkı Peralı Frenklerin Avrupalılara kıyasla geri kaldıkları gibi, Osmanlı hanımların yanında çok sönük kalıyorlar. Aynı tipte elbiseler giyiyor, aynı kumaşları kullanıyorlar, fakat sırf bunları üzerlerine giyiş tarzlarına bakarak onları derhal ayırt edebiliyorsunuz. Biri adeta diğerinin bir karikatürü. Doğu’da yaşmağın başlıkların en cilvelisi ve çekicisi olduğu düşüncesine varacak kadar uzun kaldım; ama bunun için bir Türkün narin parmakları tarafından tıkkılması gerekiyor. Ermeniler yaşmağı taktığında, dünyadaki en büyük çirkinlik ortaya çıkıyor. Aynı şey kıyafetlerinin tümü için de söylenebilir. Türk haremindeki kadınlar bir söğüt gibi esnek ve bir kuğu kadar zarifler; Ermeni hanım ise, aksine, şallar ve süsler takıp takıştırıyor ve sonuçta hareketleri ister istemez hantallaşıyor.

Böyle beklenmedik tarzda tanıştığımız ailenin gösterdiği karşılama-dan daha naziği düşünülemez. Gelin kınalı ve mücevherlerle kaplı elleriyle bize son derece hoş tatlılar ve lezzetli bir Yemen kahvesi sundu.

Yiyeceklerin kaldırılmasından sonra bahçeleri gezdik; yeni dostlarımız kucaklarımızı sümbülteberler, portakal çiçekleri ve yeşil limonlarla doldurdular. Hiçbir nezaket gösterisinden kaçınmadılar; bize iltifatlar yağdırdılar; ellerimizden tutarak bizi bahçeden bahçeye götürürlerken, sezgisel bir zevkle bütün güzel manzaraları bize de gösterdiler; sarmaşıklarla örtülü bütün çardakların altında bir süre oyalandılar, böylece sarmaşık gülünün yanında tırmanan saat çiçeklerinin, pars zambaklarının dibinde açmış menekşelerin keyfini çıkarma fırsatını bulduk; güneş ışığında parlayan bir nergis çiçeğine benzer mermer havuzları olan fiskiyelerden üzerimize sular fırlattılar; bizi denizin üzerine doğru sarkan boyalı çardaklarda oturttular ve portakal bahçelerinin en nefis ürünlerini tattırdılar.

Sonunda ayrılmak üzere gönülsüzce kalktığımızda, sevimli gelin zarif bir alçakgönüllülükle ellerimizi öptü; ziyaretimizi tekrarlamamız rica-

larıyla bizi kapıya kadar geçirdiler. Bunlara karşılık olarak, ben de onları davet ettim ve hemen kabul ettiler; ertesi sabah odam mücevher ve altın işlemeleriyle pırl pırl kadınlarla dolmuştu.

Ayrılkçı Ermeni ailelerinde kurallar Türklerinkinden çok daha katı. Türklerde kız çocuğu veya gelin haremde izin almadan oturabilir; tabii istediği yere değil, çünkü haddini bilir, üstelik yaşlı hanımların arasına karışmasına izin verilmez. Oysa genç Ermeni zevce, isterse kocasına bir milyon kuruşluk drahoma getirmiş olsun veya babasının bütün zenginliğinin tek vârisi olsun, kayınvalidesi sedirin bir köşesine veya mindere oturması için zarif bir işaret verinceye kadar elleri önünde, sabırla ve uysalca ayakta beklemek zorundadır.

Katolik Ermeniler evin içinde bu kadar katı bir kölelik düzenini dayatmıyorlar, ama onların da binlerce yersiz ve anlamsız kuralı var. Ayrılkçılar hayatlarını ellerinden geldiğince zorlaştıracak her türden saçma merasime kıskançlıkla sarılıyorlar. En büyük oğul babasının yanında tütün içebilir, ama çubuğu öyle bir tarzda tutmalıdır ki aile reisi görmesin. Bu yüzden kehribar ağızlığı dudaklarına götürmek için başını arkaya döndürmek, dahası bu anlık zevk için babasının başka bir tarafa baktığı zamanları kollamak durumundadır.

Daha küçük oğullar bırakın çubuk tütürmeyi, yüce zatların önünde fikirlerini bile söyleyemezler. Ailedeki kadınlar içinde sadece anne sedirde oturma ve sohbe katılma imtiyazına sahiptir. Genç hanımlar erkek akrabalarının önüne ancak çağırıldıklarında veya evle ilgili acil bir olay söz konusu olduğunda çıkabilirler. Geri kalan zamanda haremde kalırlar. Harem genellikle geniş, son derece lüks döşenmiş bir dairedir; burada örgü örер, nakış işler veya keyiflerine göre tembellik yapabilirler. Türk kadınları gibi Ermeniler de çiçekleri tutkuyla seviyor ve bunları ekip dikme konusunda büyük bir hamaratlık gösteriyorlar. Bahçelerinin düzeni de daha önce sözünü ettiğim evlerinin temizliği kadar dikkate değer.

Erkek bir ziyaretçi geldiğinde, hanımlardan biri bunca sevdikleri parlak çiçeklerin arasında gezinmekteyse, anında aların veriliyor; kadın topuksuz terliklerinin elverdiğince hızlı hareketlerle sevimli hapishanesine kaçıyor. Gelen konuk bir damat adayı olabilir, ama durumunu zerrece değiştirmmez. Hanım alnına yazılan efendisine kaçamak bir bakış atarak merakını gidermeye bile

kalkışmadan ortadan kaybolmak zorundadır. Konuk bey ise büyük salonda yerini alır, birkaç çubuk içip gelin adayının babasına veya ağabeyine binlerce temennada bulunduktan sonra, atına atlayarak veya kayığına binerek oradan ayrılır. Hanımın malına mülküne dair bütün ayrıntıları öğrenmiş, ama merak edip de onun kişiliği veya görünümünü konusunda en ufak bir bilgi almamıştır.

Nikâh gününde papaz sırma işlemlerin, kaşmirlerin altında ezildiği için mumya gibi duran gelinin yanındaki damada “Sakat, kambur, sağır veya kör olsa da bu kadını alacak mısın” diye sorar. Aynı parıltılı süsleri taşıyan çirkin kalpağıyla erkek bir Danaos kızını^a andıracak hale gelmiş mutlu damat gerçek vurdumduymaz Ermeni felsefesiyle karşılık verir: “Öyle de olsa alacağım onu.”

Avrupalı genç hanımlar evlilik fikrini şefkatle, sıcak ilgiyle ve aile olmanın getireceği saadetle bağdaştırırlar. Evlenmek anne otoritesinden kurtuluş ve nispeten özgürlük anlamına gelir. Genç kız önünde uzanan mutluluk tablosuna iç huzuruyla gülümser; bebekliğini geçirdiği evden ayrılırken döktüğü gözyaşlarında hiçbir burukluk yoktur. Oysa Ermeni kız yalnızca bir zorbalıktan diğerine geçmekle kalır. Daha önce hiç görmediği, ama papazın sevmesini buyurduğu yabancıнын evine taşınır; yüreği bu manasızlığa kan ağlasa bile, bundan sonra hürmet ve itaat etmek zorunda olduğu adamın çatısının altına girer. En kolay görevi itaat etmektir, çünkü bu yönde yetiştirilmiştir; ancak başka birinin iradesine körü körüne boyun eğecekse, bu kişi onu bebekliğinde göğsünde uyutan, çocukluğunda dizinde hoptatan annesi olduğunda her şey ne kadar da kolaydır. Oysa şimdi kilisenin perçinlediği ve onu sadece kocasının değil, onun ailesinin de kölesi haline getiren alışmadığı bağ dışında hiçbir bağının bulunmadığı yeni ve yabancı efendisinin buyrukları karşısında uysalca boyun eğmesi beklenmektedir.

Servet, güzellik, mevki sahibi olması ona hiçbir ayrıcalık kazandırmaz; iki uzun yıl boyunca kendisine sorulanlar dışında kayınvalidesinin önünde ağzını açamaz; kendisi anne olduğunda ise karşısına öğrenmesi gereken daha kasvetli ve zor bir görev çıkar. Başkalarının yanında bebeğini kucağına bile alamaz. İçinden taştan anne sevgisini çocuğuna göstermek için odasına çekilmek zorundadır.

a Yunan mitolojisinde, babalarının isteği üzerine düğün gecesi kocalarını öldüren kızlar –ç.n.

Bu Ermeni barbarlığı bir Türk hareminde bütün kadınların kendilerini bebeklerin rahatlığına ve mutluluğuna adanmalarına ne kadar da üzücü biçimde ters düşüyor! Türklerde gül yanaklı, kahkahalar atan, gürültücü bebeğin gerçek annesinin kim olduğuna karar vermekte güçlük çekersiniz, çünkü bebek elden ele dolaşır, herkesin yüreği ve kolları ona açıktır. Hayatı eğlence ve şamatayla geçen uzun bir tatile benzeyen küçük, tombul, şımarık yaramazın birkaç gözyaşı bile çevresindeki herkesi ayağa kaldırır. Türk haremlelerinde bebek herkesindir; bir oyuncak ve bir hazinedir. İster arzusu kanun olan azametli hanımın, isterse görevi itaat etmek olan halayığın çocuğu olsun. Çocukların gerçekten “iyilikle öldürölmesi” mümkün olsaydı, Osmanlı İmparatorluğu’nda kısa sürede hiç Türk kalmazdı.

Ermenilerdeki vurdumduymazlıktan daha önce kınayarak söz etmiştim. Bunun büyük ölçüde kendi aralarında sürdürdükleri soğuk, tekdüze, iç karartıcı geleneklerin bir sonucu olduğuna artık kuşkum yok. Yakışıklılık söz konusu olduğunda bütün dünyada onları geride bırakacak bir ırk bulmak zor olsa gerek. Ne var ki, onları zihinsel, daha doğrusu manevi atalet konusunda aşacak bir millet de yoktur herhalde. Bütün ticari ilişkilerinde söz konusu olan ölçülebilir ve hesaplanabilir bir işse, bunu kavramada ve yerine getirmede gayet mahirler; gelgelelim, onları para keselerinin büyütlü halkasından biraz çıkarmaya, düşüncelerini kuruşlarından biraz uzaklaştırmaya kalkıştığınızda, dinlemenin vakit kaybı sayılmayacağı üç cümleyi arka arkaya getiremiyorlar.

Ermenilerin toplumdaki en değerli kesimlerden birini oluşturdıkları tartışma götürmez. Düzenli ticaret alışkanlıkları, “yüksek güçler”e sorgusuz sualsiz boyun eğişleri, ağır aksak, tutkusuz yaradılışları onlara Türkiye’deki konumları açısından çok güzel uyuyor. Daha fazla zihinsel enerjileri olsaydı, kendilerine biraz daha değer verselerdi ve manevi bakımdan gelişmeye çalışsalar, şu an yaptıkları gibi efendilerini uysalca taklit edip göklere çıkaran kişiler olmazlardı.

Ermeninin Doğu’daki iki ayaklılar arasındaki durumu, mandanın dört ayaklılar arasındaki durumuna benziyor. Yükünü taşıyor, yumuşak başlılıkla görevlerini yerine getiriyor ve görüldüğü kadarıyla bundan daha fazlasını yapabileceğinin de farkında değil. Paşaların sarrafları bile tecrübe-

lerime göre istisna oluşturmuyorlar –oysa bu tür adamların en azından bir-kaçının genel kültüre ve bilgiye sahip olmasını beklerdim. Aralarında son derece dost canlısı ve kurnaz olanlarıyla tanıştım, fakat bu tamamen mesleki bir kurnazlıktı; kişisel çıkarlarının dışında kalan şeylere yansımıyordu. Yirmi kişiden biri bile Avrupa dillerinden herhangi birinde beş kelime konuşmıyor. Kısacası, Ermenilerin millet olarak değerli, iyi niyetli ve yararlı, ama toplumun ilginçlikten son derece uzak mensupları olduklarını söylemeliyim; ne Rumların enerjisine ne de Osmanlıda bu kadar belirgin olan karakter sağlamlığına sahipler; para kazanan, parayı seven insanlar; dünyanın “mor ve güzel kumaşları”na düşkünler ve hem Padişah’ın hem de kilisenin vurduğu çifte boyunduruğu taşımaktan hiç gocunmuyorlar.

*İstanbul'da Mevsim Değişiklikleri–Alacakaranlık–Yalı Bahçesi
Atinalı Mariaritz–Ay Işığı Altında Aşk–Rum Kızın Şarkısı
Beylerbeyi Sarayı–İç Bezemeler–Hamam–Teraslar–Kuğu Gölü–Açık
Hava Hamamı –Çarın Vazosu–Altın Yaldızlı Köşk–Düş Kırıklığı*

İstanbul'a kışın karlar arasında varmış, Pera'nın "palas"larında karnaval boyunca dans etmiş, baharın ilk çuhaçiçeklerinin Kâğıthane vadisinde, ilk menekşelerinin Eyüp mezarlığında açmasına şahit olmuştuk. Teraslı bahçelerde tomurcuklanan güller arasında çiçek parmaklarıyla gelişini bildiren, Boğaz'ın berrak sularında sevgiyle esen rüzgârın dudaklarından bin bir vaat fısıldayan ve çınar yaprakları arasında esrarlı ezgilerini söyleyen parlak yaza merhaba demiştik. Yaldızlı süslemeleri yumuşak ay ışığını yansıtan ve geniş palalı kürekleri her çeğişte yıldızlara benzer damlacıklar saçan masalımsı kayıklarla Boğaz'ın dalgaları üzerinde süzölmüştük.

Artık yazın en sıcak zamanlarıydı. Batı'da günbatımı böylesine güzel bir sahneden ayrılmak istemezcesine sevgiyle nazlanır; alacakaranlıkta bu en mümbit mevsimin manzaraları ve kokuları arasında yavaşça dolaştığınızda, güzelliklerine yönelik bir saygı nişanesi gibi üzerlerine düşen çiğ damlalarını yakalamaya çalışan çiçeklerin taç yapraklarını açışını ve her tomurcuğun gecenin gözyaşlarına dokunmak için boyalı dudaklarını aralayışını görebilirsiniz. Bütün bunlar gündüzün son saati içinde yaşanır. Oysa Doğu'da devasa karanlığın çökmesi sadece bir an sürer; ardından kapkara eliyle manzaranın çizgilerini siliverir.

Günü Boğaz kıyısındaki yalıların birinde geçirmekteydim. Şenlik mevsimiydi; babam ve ben yaklaşık elli kadar konukla birlikte, yalı sahibinin konukseverliğinin keyfini çıkarıyorduk. Toplantı erken saatte başlamış, saatlerdir yaşadığım heyecan ve hareket beni yormuş, ruh bedenden daha fazla yüklenildiğinde insanın ister istemez aradığı zihinsel dinlenmeyi özler olmuştum.

Yemek odasından bahçeye doğru yürüdüm. Güneş suların üzerine son ışıklarını gönderiyordu. Bahçeyi neredeyse tam ortadan bölen ve iki yanındaki kafesli çitleri sarmaşık gülleriyle, çiçek açan çalılıklarla örtölmüş olan yolda hızlı adımlarla ilerleyerek ışıklandırılmış salonlardan kaçarcasına uzaklaş-

tım. Konukların açık pencerelerden taşan tatlı kahkahaları ve neşeli sesleri akşamın derinliklerinde cınlıyordu. Hafiften çiy düşmeye başlamıştı; çiçek açmış ağaçlar nemlendikçe serin, taze bir koku yayıyorlardı; solan ışıktaki artık görünmez olan limonluktan ara sıra rüzgârla birlikte belli belirsiz burnuma gelen kokular sanki doğanın kendi eliyle Tanrı'sına sunduğu bir armağandı.

Bir nefes daha! Ve karanlık her yanıma sarıvermişti bile. Kasvetli dağların çizgileri ufukta hayal meyal gözüktüyordu –rüzgâr çiçek yüklü dalların arasından, gün ışığını yitirdiği için yas tutarcasına fısıldayarak esiyordu. Sanki bu sesin yumuşak çağrısına uymuş gibi, gökyüzünde tek bir yıldız belirdi.

Büyülü bir andı! Ansızın basan kasvete gözlerimin tam alıştığı sırada bütün ufuk değişti adeta. Artık gökyüzüne hâkim olan renk siyah değildi; gece samur kürkünü çıkarmıştı; tek bir bulutun gölgelemediği koyu bir mavilik yavaş yavaş göğü kapladı ve mora dönen bir kuşak içinden, gümüş haresiyle neredeyse tam bir daire biçimindeki nazlı Ay ağır ağır yükselmeye başladı. Esrarlı yolunda ilerlerken, Boğaz'a uzun bir ışık çizgisi çekiyordu.

Hiç kıpırdamadan, hatta nefes almadan bu muhteşem manzarayı seyrederken, derin bir iç çekişle irkildim. O kadar yakından gelmişti ki ister istemez bir iki adım geriledim; ama hemen kendime geldim ve sesin geldiği yöne dikkatle baktım. Dalların arasında beyaz bir kumaşın parıldadığını görünce oraya doğru ilerledim ve kendimi şahane bir sedir ağacının uzun dalları altındaki kırk bir sütuna oturmuş siyah gözlü kızın karşısında buldum. Belli ki saçlarından çekip almış olduğu bir portakal çiçeğinin yapraklarını hırsıyla yoluyordu.

Matem giysileri içindeydi, başına ülkesindeki kadınların yaygın olarak kullandığı beyaz muslinden uzun, gevşek bir örtü örtmüştü. Mariaritz bir Rumdu. Onu nasıl tasvir edeceğimi bilemiyorum, aslına uygun bir portre çizebileceğimi de pek sanmıyorum; çünkü kelimelerin sadakatle yansıtmayacağı bir yüzü vardı. Tanışmadan önce onun hakkında çok şey işitmişim –hem merakımı hem de ilgimi çekmişti; tanıştıktan sonra bu ilgi neredeyse şefkate dönüşmekle birlikte, merakım giderilmeden kalmıştı. Yirmi iki yaşlarında olmalıydı; boyu kısa, teni esmerdi; ceylan bacaklıydı; kömür karası saçları bir imparatoriçeninki kadar mağrur alnından geriye doğru gevşekçe örülmüştü. Belki gözleri dışında, yüz hatları için güzel denemezdi; ama öyle anlar oldu ki onun güzel, hatta büyüleyici olduğunu düşündüm. Gözleri hiç

kimsenininkilere benzemiyordu. Onlara bir an bakmanız bile büyülediğinizi sanmanıza yeterdi. Gece kadar karaydılar; uzun ve tuhaf biçimleriyle sanki başına hakkedilmişlerdi; birbirlerine normalden daha yakındılar.

Bütün bunları anlatmam yersiz. Mariaritza'nın gözlerini bunca özel kılan şey biçim değil, sıra dışı ve çelişkili ifadeydi. Bir an bebeklerinki kadar yumuşak ve ıslak görünüyor, bir an sonraysa kör edici parlaklıklarından neredeyse kıvılcımlar çıkıyordu.

Yanına gittiğimde başını kaldırdı; oturuşunu değiştirmeden o siyah, vahşi gözlerinde kızgınlık ve sitem karışımı bir ışıkla haykırdı:

“Ha! Sessiz geceyi az ötedeki kahlakalardan ve boş kalpli aptalların iltifatlarından daha çok sevdiğini sanan sen misin?” Örtülü başını sabırsız bir hareketle yalı tarafına çevirdi. “Sen ki herkes çevrende pervane oluyor; sen ki onları ve sahip oldukları şeyleri kaydediyor, kendi uzak diyarında şarkılara ve öykülere konu ediyorsun diye taptıkları kadınsın! Git, git buradan –gece havası seni üşütebilir. Çiy düştüğünde senin gibilere dışarıda olmak yaramaz.”

Karanlık bir ruh hali içinde olduğunu görüyordum. Onu bu durumda birkaç kez görmüştüm; tek cevabım, onun uzun örtüsünün bir ucunu kendi başıma örtmek ve onun yanında toprağa oturmak oldu.

Yüzüne düşen ay ışığı benimkilerle buluşan gözlerinden daha yumuşak değildi. “Hayır, gerçekten de benim yarenliğim için onları feda edeceksen” diye fısıldadı, “bir süre için rahatsız edilmeyeceğimiz bir yere gidelim. İhlamurlu yola gittim, ama orada bir aşk hikâyesi yaşanıyordu; virane mabede sığınacaktım, ama orada da bir sarraf ve çubukçusu oturuyordu.”

“Peki ben” diye sordum, bir yandan elini oyuncu bir ifadeyle dudaklarına götürürken, “ben de arkandan gelecek miyim?”

“İstersen evet” dedi Mariaritza, “benimle birkaç saat geçirme konusunda kendine güveniyorsan.”

“Her yere, istediğin yere gelirim.”

Genç Rum ayağa kalktı ve hızla eve doğru seğirtti. Biraz sonra küçük ellerini çırpıttığını işittim. Beş dakika geçmeden kayığı Boğaz’a açılan sekili kapının önünde bizi bekliyordu.

Ok biçimli kayığın dibindeki minderlere yerleşip kürklü pelerinlerimize sarnırken, “En arkadaki kayıkçı sağır” diye fısıldadı Mariaritza.

“Gene de alçak sesle konuşursak güvende oluruz; Mahmud hakkında ihanet planları yapıyor olsak bile!”

Ben de fısıltıyla konuşmaya başladım ve kayığımız Boğaz’ın ortasına doğru atıldı; Asya kıyısına varana kadar ilerledik. Hayır! O geceyi asla unutamayacağım. Tutkulu Rum kızından dinlediğim hikâyeyi, okurlarıma o gece olduğu gibi bir ay ışığı seli altında heybetli tepelerin gölgeleri altında ilerlerken aktarabilseydim, sözlere hiç gerek kalmazdı. O gece onun bütün sırrını öğrendim ve onu sevmeye başladım.

Mariaritzta bir Atinalıydı; değerli ataları ve sevgili yurduyla gurur duyuyordu. İstanbul’a zengin bir akrabasını ziyarete gelmişti; fakat bir esirin özgürlüğe duyduğu hasret gibi, o da Yunanistan’a hasretti; akrabalarının onu görmeye zorladıkları varlıklı bir talibin çıkmış olması da bu hasreti alevlendiriyordu.

Bu yeni âşığından söz ederken bir yandan küçük elini kalbine bastırarak, “Burada neyin saklı olduğunu bilmiyorlar!” diye haykırdı. “Yalnız senin kulaklarına fısıldadığım hikâyeyi tahmin bile edemezler; ama sen ağlıyorsun, gözyaşların ay ışığında parlıyor. Tanrı beni affetsin! Ağlamayı bilmediğini sanıyordum.”

“Mariaritzta!” diye fısıldadım serzenişle.

“Afedersin! Afedersin!” diye mırıldandı dik başlı kız, kolunu boynuma dolayarak. “Meryem Ana bana merhamet et! Sevdiklerime hep ıstırap vermek benim kaderim. Ama artık kendimden söz etmeyeceğim. Yunanistan’dan bahsedelim, benim güzel ülkemden! Yoo, en iyisi ben sana uzun süre unutmam gereken bir şarkı söyleyeyim, çünkü bunu o yazdı. Sana onun da Atinalı olduğunu söylemiş miydim?”

Cevap beklemeden, kederli ezgiyi şakımaya başladı. Şarkının Yunanca’dan tercümesi aşağı yukarı şöyle:

RUM KIZIN ŞARKISI

Parlak Yunanistanım benim!

Güneşli yurdum!

Cesur ve hür insanların beşiği!

Teller nasıl da titriyor elimin altında

Çalıp söylerken senin şarkını.

Başımın üzerinde sallanıyor mersin dalları,
Ve muhteşem hatıralar sarıyor etrafımı!
Adın bile büyüdü bir zamanlar,
Yeryüzünün düsturuydu;
Güzel sanatlar seninle doğdu;
Senin sıcak ocağında,
Birlik ruhu parlak kanatlarını açtı,
Oldun saf ve güzel şeylerin mutlu yuvası.

Kar beyazı mermer can buldu
Prometheus'un dokunuşuyla;
Güneşli şarkılar binerdi rüzgâra:
(şimdi nerede onlar?)
En parlak, en iyi şeyler sende bulunurdu,
Oğulların eski topraklarda gururla yürürdü.
Meşalesini harlı ateşlere daldıran
O güzelim yakıcı sözler,
Lav gibi dökülürdü dudaklarından.
Ölüm ateşiyle geçmiş çağların
Kızgın damgası vuruldu senin üzerine,
Sen, parlak ve muhteşem ülke.

Diyorlar ki şimdi bir hiçmişsin.
Bu alçak düşünceyi lanetliyorum!
Alnında hâlâ ışıldayan Cennetin ışığıdır.
Bu zehirli, yakıcı alaylar sussun!
Sen hâlâ güzelsin, benim tatlı Yunanistanım!

Seni seven sağlam yürekler
Ve parıltılı ruhlar hâlâ var ey yüce ülke!
Bir zamanlar tanrıların barındığı göklerine
Bir daha hiçbir el uzanmasa da,
Senin harap tapınağında dua etmek,
Yeğdir senden daha onursuz ve kirlilere diz kırmaktan!

Belirtmem gerekir ki Mariarîza'nın vahşi gözleri, bu bölümü yazmaya başlarken girmeyi hiç düşünmediğim konulara saptırdı beni. Okurlarımı açılış cümlelerime geri götürmeliyim. Doğu'da tanık olduğum tatlı mevsim değişikliklerini anlatıyordum. Gür yaprak ve çiçekleriyle yaz geçip gitmişti; güzün dokunuşuyla Asya ormanlarının altın rengine dönüşmesini izledik. Buradaki günlerimiz sayılıydı; kubbe ve saraylarıyla, cami ve minareleriyle İstanbul yakında muhteşem bir hatıra olarak kalacaktı.

Sevdiğimiz, değer verdiğimiz ve hayatta belki bir daha asla göremeyeceğimiz dostlarımızın pek çoğuna veda etmiştik. Aşına olduğumuz yerlerde gezindiğimizde, bir şeye son kez bakarken yaşanan, o tarif edilemez hüznü hissediyorduk artık. Yaban ellerde insanın yüreği burkulabilir, gönlü sızlayabilir; manzaraların üzerine koyu gölgeler düşmüş olabilir, ama insanın hafızasında kalanlar güneşli anılardır.

Körpe bahar Kâğıthane vadisini terk etmiş, çayırılar kavurucu güneş altında kurumuştı; ama burası bana hâlâ güzel görünüyordu. Berrak Kâğıthane Deresi gümüş bir iplik halini almıştı; ama zihin gözümle zarif yatağını doldurup sessiz vadide bir yılan gibi süzülüğünü görüyordum. Eyüp mezarlığı muhteşemdi! Mezarları gölgeleyen heybetli ağaçlar gökkuşağının renklerine bürünmüştü; yaldızlı mezar taşlarına sanki canlı yakutlar değip kalkıyordu.

Kasvetli Üsküdar kabristanında geçirdiğim her saat başlı başına bir hayal madeniydi. Derin, koyu gölgeleri, sessiz yalnızlığı, melankolik asaleti, bunların hepsi ilk gördüğüm haldeydi. Mevsimler bu ölümler şehrinde hiçbir değişiklik yaratmıyor. Servili yolların parlak gün ışığında caka satacakları yazlık giysileri yok; kışın karlar altındayken de, baharla birlikte gökyüzü açtığında da aynı koyu renkleri giyiyorlar; güz ışıkları puslu yapraklarına altın hareketler kondurmuyor; yaz sıcakları dahi onları çiçek açmaya ikna edemiyor. Fani-lerin toprak haline gelmiş kalıntılarıyla beslenen, mezarların küf kokulu soluklarını içine çeken ve çürümeye yüz tutmuş bedenlerle can bulan bir toprağa kök salmış bu mezar ağacı çiğ damlalarını içmiyor, güneşin huzmeleri altında yapraklarla dolu, ışığa tutkun dallarını boyalı bir çardağa veya mermer bir çeşmeye uzatan oyuncu ağaçlar gibi coşmuyor. Karanlık ve suskun, tıpkı altındaki ölümler gibi; rüzgâr onun dalları arasında gezinirken, yaz ormanlarının yapraklarını süpürdüğü zamankinden daha acıklı inlemeler çıkarıyor.

Dar, dolambaçlı ve hatta o sıralarda olduğu gibi vebanın kol gezdiği sokaklar bile bir iki hafta içinde artık üzerlerinde yürümeyeceğimizi hatırladığımızda adeta yeni bir çekicilik kazanıyordu. Atmeydanı'ndaki sütunlara, Sultan Ahmet Camisi'nin yanındaki "Çenar-ı Vakvakiye"ye, muhteşem Tophane çeşmesine uzun uzun bakıyorduk, çünkü bunları son kez gördüğümüzü biliyorduk.

Bunlar en sevdiğimiz yerlerdi; İngiltere'ye Tuna üzerinden dönme-ye karar vermiştik ve buharlı gemimiz limanda demirlemişti bile. Tam bu sırada, maiyetindeki bir zabıt Padişah'ın büyük bir nezaketle bize sarayla-rını gezme izni vermiş olduğu haberini getirdi; tek şart yanımızda başka bir Frenk olmamasıydı. Kaybedecek bir an bile yoktu! Bu ülkede bir haftadan kısa bir zamanımız kalmıştı; hemen ertesi gün Beylerbeyi'ndeki yal-dızlı yazlık saraya gitmeye karar verdik.

Kayıgımız saat onda Yeniköy iskelesindeydi; güneşte yıkanan yaba-ni kuşlar gibi öne atıldık. Mermer kapıda Padişah'ın salonlarını dolaşırken bize kılavuzluk edecek kibar bey tarafından karşılandık; onun yanında bizi beklemekte olan kâhyaya selam verdikten sonra, şaşkın muhafızların ba-kışları altında eşikten geçtik.

İçerisi ilk bakışta fazla etkileyici değildi. Girişin ortasından hilal şeklinde yukarıya doğru çıkan çifte merdiven burayı çok daraltıyor, oranla-rını küçültüyordu; oymalı ve yaldızlı parmaklıklar ve sütunların ince süsle-ri bu etkiyi daha da artırıyor. Oysa gerçekte saray çok büyüktü. Tahta dö-şeli bir zemini, arabesk bir tavanı ve çok sayıda penceresi olan bu dış salo-na, hanedan halkına ayrılmış sekiz geniş salon açılıyordu.

Giriş katının yukarısında, devlet işlerinin görüldüğü, muhteşem al-tın kaplamaları olan mabeyin yer alıyor. Burası hem Doğu'nun hem de Batı'nın bütün lüksleriyle donatılmıştı. Brokar ve nakışlı kadifeden sedirlerin yanında, Avrupa tarzı divanlar ve şezlonglar yer alıyordu. Cenevre'den ge-len cam eşya, Sevr porselenleri, İtalyan mermerler, Pompei'den gelen de-ğerli taşlar, Acem halıları, İngiliz duvar süsleri sağa sola yerleştirilmişti. Büyük salonlardan birini, dünyadaki en muhteşem altı duvar aynası süslü-yordu. Bunlar Hünkâr İskelesi Antlaşması'ndan sonra Rus Çarı tarafından Padişah'a armağan edilmiş.

Her biri yaklaşık dört metre yüksekliğinde ve iki metre genişliğinde olan yekpare aynalar derin gümüş kaplama çerçevelere oturtulmuştu. Üzerlerinde iki imparatorluğun armaları vardı; salondaki süsleri dört bir yana yansıtıyor ve sihirli bir etki yaratıyorlardı. Son derece ince süslenmiş tavana narin çiçek demetleri çizilmişti. Yerdeki parlak desenli halı da bunlara eklenince, geniş salon hoş ve aydınlık bir hava kazanmıştı. Pencerele-
rin önünde uzanan çiçek bahçesi de ısıltılı çeşmesi, altın limonluğu ve yal-
dızlı kafesleriyle bu etkiyi artırıyordu.

Kabul odası küçük bir yer; kayda değer tek eşyası Padişah'ın misa-
firlerini karşılarken oturduğu rahat sedir; bir de Sarayburnu'ndan Rumeli
Hisarı'na kadar bütün Boğaz'a hâkim bir manzarası var.

Ziyafet salonu nadir ve güzel ağaçlardan yapılma, mozaik biçimin-
de yerleştirilmiş parkelerle boydan boya kaplanmış; hem tavanda hem de
yerde son derece ince bir işçilikle, ananasların üzerine atılmış üzüm sal-
kımları ve asma yapraklarıyla süslenmiş.

Buradan, uzun bir koridoru geçerek Padişah'ın özel odalarına ulaş-
tık; dört bir yandaki beyaz mermer çeşmelerin fiskeyeleri berrak sularını
oymalı taş havuzlara müzikli bir şarıltyla döküyorlardı. Bunların birinde
su, çevresi tüylere benzeyecek şekilde kaymak taşından işlenmiş bir delik-
ten dökülüyordu; öyle ince işlenmişlerdi ki parlak damlaların ağırlığı altın-
da eziliyormuş gibi görünüyorlardı. Bir diğerinde su bir nergis çiçeğinin
üzerine akıyordu, çiçeğin ortasında da bir grup Cupido^a oynayıyordu. Ha-
remi sarayın mabeyninden ayıran özel daireler lüksün ve rahatlığın ta ken-
disiydi; her ikisinin de duvarları krem renkli hasır işiyle kaplanmıştı; son
derece hoş bir fikrin en iyi biçimde uygulanması.

Harem tabii ki kapalı bir kutuydu; Padişah'ın haremindeki hanımların
bizzat ona tahsis edilmiş odaları gezerek meraklarını tatmin etmelerine asla
izin verilmediği için, herhangi birinin kendi sınırlarını oluşturan, kıskançlıkla
dışarıya kapatılmış kapların ötesine geçmesi de pek düşünülemezdi.

Hamam son derece güzeldi. Hilal biçimli bir kemeri olan kırmızı
kapıdan geçtiğimizde, yıkanacaklar için saf beyaz mermerden ve gerçek bo-
yutlarda iki kuğunun ağzından soğuk suların döküldüğü küçük bir salona

a Roma mitolojisinde aşk tanrısı -ç.n.

girdik. Soğukluğa zengin işlemeli perdeler asılmıştı; aynanın üzerine altın ve mineyle Osmanlı tuğrası işlenmişti. Hamamın kendisi “Binbir Gece Masalları”ndan fırlamış gibi yumuşak, düşsel bir loşluk, saf ve parlak bir beyazlık içindeydi. Akla gelebilecek en güzel kurnaların süslediği bu yerde seslerimizin uzaklaştıkça anlaşılmaz fısıltılar haline dönüşmesi de bu yarılsamayı güçlendiriyordu.

Bütünyle bakıldığında, Sultan Mahmud’un yazlık sarayının içi de, dışı da çok güzeldi; daha önce de söylediğim gibi Boğaz’daki en sık yapıydı.

Sarayın hemen arkasındaki dik tepenin üstüne kadar teraslar halinde çıkan bahçelerin her biri, yabancı bir bahçıvanın yönetiminde ve bunların ülkelerine özgü tarzda düzenleniyor. İspanyol, İtalyan, İngiliz, Alman ve Fransız bahçeleri var. En dipteki terasa Kuğu Gölü denen sığ ve geniş bir havuz yapılmış. Burada Padişah’ın en sevdiği kuş olan kuğuların otuz kadarı yüzüyor, berrak gün ışığında oynuyorlardı. Sakin yüzeyde salkım-söğütler ve diğer zarif ağaçlar yansıyor. Muhteşem bir manolyanın altında canlı renklere boyanmış iki küçük tekne duruyordu.

Gölden yaklaşık elli metre geride, beyaz mermerden yapılmış ve “Açık Hava Hamamı” denen zarif bir yapı duruyor. Yaz sıcaklarında Zat-ı şahaneleri burada keyifli saatler geçirirmiş. Salonun tavanı, zemini ve duvarları beyaz mermerden. Çok güzel çeşmeler sularını dairenin geniş silmelerine oyulmuş nergis yapraklarından aşağıya boşaltıyorlar. Nefis bir uyumla bir araya getirilmiş, incelikle oyulmuş okyanus kabukları suyu yüzlerce iplikçik haline getiriyor; bu sular önce havuzlara, sonra da göle dökülüyor. Böylece sürekli bir soğuk hava akımı sağlanmış oluyor ve suyun çıkardığı tatlı şırıltı büyüsel bir etki yaratıyor. İki yandan daha küçük birkaç dairenin açıldığı bu salonun ortasında yeşil somakiden muhteşem bir vazo duruyor. Yaklaşık iki buçuk metre yüksekliğindeki bu vazo Çar Nikolay’nın Padişah’a armağanıymış.

Tepede serviler ve çınarlar arasında parıldayan yaldızlı bir köşk var; burası sanki insan icatları ve emeğiyle yapılmamış da perilerin elinden çıkmış gibi.

Sabah Sarayburnu’na bir ziyaret daha yapmaya karar vermiştik, çünkü ertesi gün İstanbul’dan ayrılacaktık. Heyhat! Uyandıığımızda “Altın

Kapı”nın ardına bir kez sızmış olduğumuz için kendimizi kutladık; Boğaz’ın dalgaları dağ gibi yükseliyordu ve karşı kıyı yağmur ve sulusepken yağan kar yüzünden görünmez olmuştu. Düş kırıklığımız büyüktü; ama başka bir seçeneğimiz olmadığı için çaresiz boyun eğdik. Bu kez “uğurlu yıldızımız bizi terk etmişti”; Asya’daki son günümüzü layıkıyla geçirmiş olduğumuzu düşünerek teselli bulduk.

*Sisler Altında Boğaz–Ferdinando Primo–Gemiye Biniş–Geç Kalan
Yolcular–Karadeniz–Türk Kadınları–Varna–Paşa’ya Ziyaret–Rüstem
Bey– Mustafa Necip Paşa–Türk İnceliği–Denizyolları–Günbatımı
Manzarası–Bulgar Kolonileri–Güvertede Yolculuğun Rahatsızlıkları*

Boğaz’ı İstanbul’dan ayrıldığımız sabahki kadar kötü durumda hiç görmemiştik; adeta onu geride bırakıyor olmanın bize verdiği hayıflanmayı azaltmak istercesine, kıyılarını çiseleyen yağmurun oluştuğu sisin arkasına gizlenmiş, güzelliklerine bir peçe örtmüştü. Gökyüzünde birbiri ardına toplanan bulutların her biri öncekinden daha kara ve daha yoğunlu. Bildik her şey gözümüzün önünden yavaş yavaş silindi; camı açıp Boğaz’a “uzun bir son bakış” atmak istediğimde, en göz önünde olan yerleri bile seçemedim. Yolculuğumuzu yapacağımız Ferdinando Primo adlı buharlı gemi öğlen Yeniköy’e uğrayacaktı; sabahın erken saatlerini sayfileri denize doğru çıkıntı yapan Rum arkadaşlarımızla geçirdik. Bu pencerelerden perilere yaraşır Beylerbeyi Sarayı’nı, tepenin eteğine kurulmuş olan Rumeli Hisarı’nı az mı seyretmiştik. Heyhat! Ne sarayın altın yaldızlı ihtişamını, ne de hisarın tarihi kulelerini görebildik; ne birinin parıltısı, ne de diğerinin zamanla kararmış duvarlarına yakınlarda çekilmiş beyaz badana sisler arasından gözüküyordu.

Gün ilerledikçe sis de iyice bastırdı; sonunda karşı kıyı öyle yoğun bir sisin arkasına gizlendi ki hemen yalının önünde gibi duran Sultaniye köyü bile yok oldu; karanlığın içinde, akıntının gücüyle kabaran dalgaların köpükleri ve hızla azgın sulara dalıp aynı hızla vahşi çılgınlık atarak çıkan, sonra da kasvetli havada yükselen martıların kanatlarının beyazlığı dışında hiçbir şey seçilemez oldu.

Vakit gözyaşı dökme vaktiydi; o an gözyaşlarımla alay edecek parlak güneşin olmayışına üzüldüğümü pek söyleyemem. Çalkantılı sularda geminin yaklaşmasını izlerken boğazımda oluşan düğümlenmeyi daha önce hiç yaşamamıştım. Geminin kapkara dumanı öfkeli bulutlara daha da koyu bir renk veriyordu; pruvası köpükler saçarak akıntıya girip çıkıyordu. Gemi evin önünde demirlediğinde, eşyamızın önceden yüklendiği kayığa

aceleyle bindik; hızla yağmakta olan yağmura rağmen taşlığa birikmiş olan sevgili kalabalığa son kez el salladık ve Boğaz'ın sularına atıldık.

Gemiye vardığımızda sınıslıklamdık; pelerinlerimizi, şallarımızı ve paltolarımızı kurumaları için makine dairesine koydurmak zorunda kaldık; uzun ve zorlu bir yolculuk için gemiye binerken yaşadığımız rahatsızlıkta bardağı taşıran son damla olarak bavullarımız ve sandıklarımız üzerlerinden sular damlayarak güverteye çekildi. Bir bakıma şanslıydım; gemideki tek hanım olduğum için (aslında bu yolculuğa çıkan ilk kadın da benmişim), bana geniş ve rahat bir kamara verdiler; kamarada gemi yolculuğunun getireceği sıkıntıları azaltmak için gerekli her şey vardı.

Yirmi dakika içinde Tarabya önündeydik; on dakika sonra da Büyükdere koyuna girdik. Bu noktaya ulaştığımızda sis öylesine yoğunlaşmıştı ki ertesi sabaha kadar Boğaz'dan ayrılmamız kuşkuyla bir hal almıştı. Rus buharlı gemisi Nikola I bizden önce kararını vermişti; Madam de Buteniyev'in annesi ve kız kardeşi gemide olduğu için, böyle elverişsiz bir zamanda Karadeniz'in tehlikelerine atılmaya hevesli değillerdi. Eski İran büyükelçimiz Mr. Ellis de yolcular arasındaydı; hanımlar gibi, o da Rus Sarayı'nda rahat bir akşam yemeğine hazırlanıyordu.

Yan yana durduğumuz sırada Nikola I'in kaptanı bu bilgileri ilettiler, doğal olarak bizi de kendisi gibi, sabah sökene kadar koyda kalmaya ikna etmek için çaba harcadı. Fakat Ferdinando'nun kaptanı bu öneriyi uymayacak kadar enerjikti; akşam saat yedide, hava biraz açılır gibi olunca, son ana kadar gemiye binmeyi geciktirmiş yolcularından birini çağırttı ve istimini verdi. Rakip denizyolları mürettebatının imrenen bakışları altında yola çıktık; geminin ayrılmakta olduğunu bildiren işaretlere dikkat etmemiş iki veya üç güverte yolcusunu da arkamızda bırakarak.

Grubumuz hoştu. Uzun boylu, ciddi, önemli bir aileden gelme Prusyalı bir baron; neşeli, konuşkan, *tant soit peu gourmand* [az da olsa boğazına düşkün] bir Alman soylusu; İngiliz Coldstream Muhafız Alayı'ndan bir albay; Avusturya ordusunda önemli bir görevde bulunan bir Macar soylusu; İtalya turuna çıkmayı tasarlayan, kendisi ve sanatı hakkında coşkulu fikirler taşıyan Rus-Rum melezi bir sanatçı; Tuna hattında bir seyir araştırması yapacak olan Levant istimbotunun kaptanı; babam ve ben. Güverte Türkler, Rumlar ve Ya-

hudilerle doluydu; aralarında Varna'ya giden birkaç zavallı ihtiyar Türk kadını ve Kalas'a [Galati, Galatz] giden iki sevimli genç Rum kızı da vardı.

Birkaç saat her şey nispeten yolunda gitti, ama Boğaz'ın sakin sularının yerini Karadeniz'in azgın dalgaları alınca, gruptakiler birer birer çekilmeye başladılar. Sisler arasında Feneraki'nin deniz fenerleri seçilebiliyordu; neredeyse "açık deniz"de sayılırdık; davlumbazların üzerinden aşan dalgalar, güvertenin bu kısmına hasırlarını ve şiltelerini yaymış Doğuluların üzerine iliklerini üşüten bir yağmur gibi yağıyordu.

Perişanlık dendiğinde, yaşlı bir Türk kadınının o günkü hali aklıma geliyor. Yerini değiştirmek için kaptanın gösterdiği bütün iyi niyetli gayretleri reddetmiş, bu yüzden de azgın dalgalardan sırsıklam olmuştu. Sonunda onu götürmelerine izin verdi ve dümen yekesine alındı. Ayak altında kalmasın diye diğer kenara çekilmiş tentenin kıvrımlarının arasına sokuldu ve perişanlığıyla baş başa kaldı.

Ama o ne geçeydi! Asla sona ermeyeceğini sanıyordum. Ertesi sabah bin bir güçlkle, epeyce yardım alarak kendimi güverteye sürükledim; ne kadar acıklı yüzler gördüm! Rüzgâr doğrudan üstümüze geliyordu; gemi sağa sola yalpaladıkça, hareketin şiddetinden sürekli midemiz bulanıyordu. Öğleden sonra saat dört buçukta, üç yüz kahve çuvalı indirmek üzere Varna'ya demir attığımızda hissettiğimiz rahatlatma duygusunu anlatamam. Albay H....., Kaptan F....., babam ve ben Ferdinando'nun kaptanımla birlikte, Paşa'yı ziyaret etmek üzere karaya çıktık.

Dalgalar mendireğe öylesine şiddetli vuruyordu ki birkaç dakika yanaşmak için en uygun yerin neresi olacağına karar veremedik; nihayet amacımıza ulaştığımızda, az zorlanmamıştık doğrusu. Şehrin ana caddesine girer girmez, Babıâli'nin hizmetinde genç bir İtalyan subayı olan zeki ve yakışıklı Rüstem Bey'le karşılaştık. Türkçe'nin yanı sıra birkaç Avrupa dilini son derece akıcı konuşuyor; Müslümanlığı kabul etmiş olsa, çok önce paşalık rütbesi alabilirmiş.

Terfi etmesinin koşulları kendisine açıklandığında, verdiği söylenen cevap kayda değer: "Reddettiğim şeyin büyük bir şeref olduğunu biliyorum, ama gene de reddetmek zorundayım. Size seve seve hizmet edebilirim, ama vicdanımı satma özgürlüğüne sahip değilim."

Onun kılavuzluğunda şu anki vali olan Mustafa Necip Paşa'nın konağına giderken, şehri boydan boya geçtik. Bu arada harabeye dönmüş eski kaleyi de gördük. Paşa Trablus'taki görevinden alınarak buradaki önemli görevin başına getirilmiş. Konağı şık, geniş ve modern bir yapı. Ön cephesinden tahkimatlar eksiksiz görülebiliyor; binlerce kişiyi barındırabilen kışladan sadece yüksek bir duvarla ayrılıyor.

Doğu'da pek rastlanmayan bir nezaketle, Necip Paşa bizi ayakta karşıladı; oturmakta olduğu sediri işaret ederek içtenlikle "Buyurun" dedi. Kırk beş yaşlarında, oldukça cevval, gözleri fıldır fıldır dönen bir adam ve çok hoş bir gülümsemesi var. Etrafı kâğıtlarla doluydu; içmekte olduğu çubuğun yanında, topları arabaların üzerine yerleştirmeye yarayan bir aletin modeli duruyordu.

Beylere son derece pahalı çubuklar getirildi, bana da teklif edildi. Birbiri ardına gelen "mavi ceketli hizmetkârlar"ı seyretmek çok eğlendirciydi; bir ellerinde birer uzun çubuk, diğerinde de küçük birer pirinç tabla tutuyorlardı; çubuklar doldukça, diz çöküp külleri bu tablalara boşaltıyorlardı. Kahve ve arkasından kuru üzüm şerbeti sunuldu; tahkimatları görme arzumuzu bildirdiğimizde, oraya gidebilmemiz için derhal atlar temin edildi. Beylerin sorunu çözülmüştü, fakat ben böyle bir geziye hazırlıklı değildim; kaçınılmaz bir düş kırıklığına uğrayacağımı düşünürken, Paşa ki-barca bana Avrupai bir eyer sağlayamadığı için esef duyduğunu söyledikten sonra, bunun yerine arabasını kullanmamı rica etti. Bu iyiliğini memnuniyetle kabul ettim. Atlar hazırlanırken onun anlattıklarını hem ilgiyle hem de hayretle dinledim. Birçok şey arasında, Avrupa'dan uzun zamandır beklediği istihkâm kitaplarının gelmemiş olmasından duyduğu üzüntüden de söz etti. Üzerinde uğraştığı işi daha iyi hale getirebilecek bütün yeni icatların modellerine sahip olma arzusunu dile getirdi. Bize gemide işimize yarayacak bir şeyler sunup sunamayacağını sordu; içtenliğini açıkça gösterecek biçimde süt, meyve ve şekerleme vermekte ısrar etti.

Gitmek üzere ayağa kalktığımızda bizi akşam yemeğine beklediğini ve dönüşümüzde sofranın hazır olacağını söyledi. Konukseverliğinden yararlanmamızın imkânsız olduğunu söylediğimizde çok incinmiş göründü. Vedalaşmaya hazırlanırken, merdivenlerin başına yürüdü ve hepimizi

teker teker son derece hoş ve zarif bir tavırla geçirdi, bize iyi bir yolculuk diledi ve ziyaretimizden duyduğu memnuniyeti belirtti.

Bir sürü hizmetkâr bizi kapıya kadar izledi; burada Paşa'nın kavalılarını girişin iki yanına dizilmiş olarak bizi selamlamaya hazır halde bulduk. Daha hoş, beni konağın kapısında bekleyen dört gri Tatar atının çektiği Alman arabasıydı. Araba öylesine güzel bir yolculuk vaat ediyordu ki mevzileri atla dolaşmaya kararlı olan Albay H..... ve Rüstem Bey dışındakilerin hepsi arabaya binmeyi tercih etti. Bu değişiklik nedeniyle hiç de pişmanlığa uğramadılar; çevik Tatar atları, engebeli araziye ve civardaki bütün hendeklere rağmen, adeta yeşil çimenler üzerinde gidercesine bizi şaşırtıcı bir hızla götürdü. Tahkimatların inşası hızla ve ustalıklarla sürüyordu; beş bin işçi sürekli çalışıyormuş, bu sayı bazen iki misline çıkıyormuş.

Akşam inmek üzereyken şehre döndük ve çok ilginç bir manzarayla karşılaştık. Bulgar işçilerin dallardan yapılma, öbekler halinde birbirine sokulmuş barınakları aralarda yaktıkları kamp ateşleri sayesinde rahatça görülebiliyordu. Mensup oldukları küçük kolonilerin yemek hazırlıklarıyla uğraşırken oradan oraya seğirten insanlar seçilebiliyordu. Arabanın gözükmemesi, bu geçici köyün o sırada yapacak başka bir işi olmayan sakinlerinin ilkel evlerinin kapılarına birikmesine yol açtı.

Şehrin eteklerinde büyükbaş hayvan sürüleri yakınlardaki dağ mezarlarından ağır ağır dönüyorlardı; başlarında pejmürde görünümlü, güderi şapkalar ve tozluklar takmış afacanlar vardı. Bu arada güneş muhteşem biçimde batmaktaydı; tahkimatların silueti iki karanlık, heybetli dağın başını saran ve batıya doğru uzayıp giden portakal rengi ve kırmızı bulutların önünde yükseliyordu. Büyülü bir manzaraydı bu; gruptaki tek bir kişinin bile bu güzelliği bırakıp, Karadeniz'de bizi beklemekte olan "yüzer hapis-hane"ye dönmeyi yeğlediğini sanmıyorum. Kıydan gemiye gidişimiz kaban dalgalar yüzünden hayli zor oldu.

Biz karadayken, Ferdinando'nun güvertesindeki yolcuların hemen hemen hepsi inmişlerdi; daha önce sözünü ettiğim zavallı yaşlı Türk kadınının sığındığı yerden büyük bir zorlukla ve titreyerek çıkışı tam bir sefalet tablosuydu. Ellerini ve ayaklarını brendiyle ovması için gündüz onu ikna etmeye çalışmıştım, ama daha koklar koklamaz, eliyle şişeyi uzaklaştır-

mış, “Günah, günah” diye bağırmişti; onu öğüdümü tutmaya zorlayamazdım. Kabul ettiği tek şey kahveydi; bunu da aklıktan ölmek üzere olan bir adamın yiyeceğe saldırmaması gibi kaptı. Kendisini Varna’ya çıkaracak sandalla güvenle bindiğini görünce gerçekten içim rahatladı.

Genç bir Türk zabitanın Büyükdere’den ayrılmamızdan beri, Karadeniz’in fırtınalı havasından etkilenmez gibi görünmek için harcadığı çabalar bizi hem eğlendirmiş hem de biraz sinirlendirmişti. Geminin her salanışında şarkı söylüyor, bağırıyor, kollarını başının üzerine savuruyor ve “Maşallah!” diye bağırıyordu. Ama birkaç saat geçmeden, coşkulu sesi şikâyet edencesine alçaldı; belli ki sevinç gösterisi kısa ömürlü olacaktı. Sabah güvertede bir kadın gibi titrek adımlarla yürüdüğünü gördüm; kendini karaya ilk atarlardan biri de oydu.

Kalas’a giden iki küçük Rum kızı, kürk pelerinlerine sarılmış halde güvertede yatmayı sürdürüyorlardı; deniz tutmasının son aşaması olan ümitsizlik ve kendini bırakmışlık içinde sefil bir durumdaydılar. Gece kamalarımıza çekildiğimizde küçük erkek kardeşleri onların yanına oturdu; yanakları solgun, gözleri uykuluydu, o da deniz tutmasından kaçamamışa benziyordu.

*Tuna-Kazak Muhafız-Boğdan Sivrisinekleri-Tulça-Kalas
Veba Taşıyıcıları-Prusyalı Subay-Silistre Köyüne Gezi-Amatör
Sandalcılar-Perişan Köy-Aksak Baron-Selamlama-Silistrelili
Köylüler-Ormanda Piknik- Kaplumbağa-Tuna Kanoları
Boğdan Menzil Kayığı-Pitoresk Sandalcılar-Suda Parti
Zoraki Kibarlık Voyvoda'nın Ziyareti-Ekselanslarının
Maiyeti-Soyluların Paniği-Pannonia*

Ertesi gün saat üçte Tuna'nın sadece iki kulaç genişliğindeki ve yelkenli gemilerin girmesine son derece elverişsiz Sfintu Gheorgeu ağzından nehre girdik. Bu girişteki kıyılar alçak, bataklık ve ağaçsızdı; aklınıza gelebilecek en ıssız ve تنها görüntüye sahipti. Yaklaşık bir buçuk kilometrelik aralıklarla Kazakların cordon sanitaire [karantina hattı] barakaları görülebiliyordu. Bunlar Boğdan sahili boyunca karantina uygulamak için inşa edilmiş saz damlı kerpiç yapıları; mezbele gibi görünüşleri sefaletin ötesindeydi. Barakaların önünde toprağa saplanmış uzun muhafız mızrakları ve bu toprakta yetişen tek bitki olan uzun sazlar arasında bir görünüp bir kaybolan atlı Kazaklar olmasa, buranın gerçekten de insanların yaşadığı yerler olduğuna inanmak çok zordu.

Bu viranelerin yanı sıra, garip bir yapı dikkatimizi çekti; toprağa gömülmüş dört tahta kazığın üzerinde, yerden yaklaşık iki buçuk metre yükseklikte, hasırdan yapılma ve kenarları sazlarla yarım metre kaldırılmış küçük bir çardaktı bu; sorduğumuzda, bunun Boğdan bataklıklarının mutsuz ahalisinin Tuna'ya çöken sivrisinek bulutlarından kurtulmak için diktikleri uyuma yerlerinden biri olduğunu öğrendik. Son derece iri olan bu sivrisinekler insanı çok kötü sokuyorlar; neyse ki, bu obur yaratıklar kanatlarının gücünü aşar korkusuyla, rüzgâra kapılmamak için alçaktan uçuyorlar; onlardan kaçmanın tek yolu da nehir boyunca dikilmiş olan bu çardaklar.

Gece saat onda Tulça'ya [Tulcea] vardık. Burada yalnız bir saat kaldıktan sonra, ay ışığından faydalanarak Kalas'a [Galati] doğru yolculuğumuza devam ettik. Sabah saat beşte Kalas'ta karantina bölgesine demir at-

mıştık. Burası, buharlı gemi şirketine tahsis edilmiş, şehre giden yoldan göğüs yüksekliğinde, iki taraflı ahşap bir çitle ayrılmış küçük bir alandı.

Artık karadaki sefaletimiz başlıyordu! İnsanlar bize veba taşıyan bir topluluk gözüyle bakıyor ve ona göre davranıyorlardı. Temas etmekten korktukları mikropluları seyretmek için, çitin dış tarafında Kalaslılar toplanmışlardı. Biz de bu arada bir yanında kömürler, diğer yanında donyağı doldurulmuş tulumlar bulunan bir aralıkta aşağı yukarı yürüme ayrıcalığından yararlanıyorduk.

İngiliz ve Avusturya konsolosları bizi ziyarete geldiler; ayrıca İstanbul'a vardığımızda Padişah'ın hizmetinde olan, ama şimdi Boğdan voyvodasının yanında memurluk yapan Prusyalı bir beyefendiyle de görüştük. Onunla Mekteb-i Harbiye'de tanışmıştık; uzun süredir Kalas'ta yolumuzu gözlediğini söyledi.

Yeni görevinden çok memnun gibiydi ve bu yeni yerin getirdiği özgürlüklerden keyifle bahsetti; ne yazık ki bizim paylaşamadığımız bir özgürlüktü bu. Çitin şehir tarafında kalmış olan dostlarımıza veda ettik; orada bizi karşılamaya hazır olması gereken Pannonia buharlısının gece geç vakte kadar Kalas'a gelmeyeceğini öğrendiğimiz için, sıkıntımızı gidermek amacıyla kayıkla karşı kıyıdaki Silistre adlı köye gitmeye karar verdik.

Şarap ve ekmek hazırlandı, biz de gezintimiz için hazırlık yaptık. Kaptanın filikası indirildi ve bütün gemicilerin yükleri indirmekle meşgul olması nedeniyle, Tuna'nın şimdiye kadar gördüğü en aristokrat tayfalar tarafından gezdirilme şerefine nail oldum. Nehrin Silistre tarafına geçtiğimizde girdiğimiz koyun sahiline kurulmuş olan küçük köyün viraneliğini anlatmaya kelimeler yetmez. Kerpiçten yapılmış, saz damlı ve alçak evlerin pencerelerine yağlanmış koyun derisi gerilmişti. Döşemeler topraktı, bacalar sazlandı. "Mutfak, yatak odası ve salon" işi gören tek odaya ışık bile sızamadığı için evlerin içi loştu. Köyün göz alabildiğine uzanan yeşilliklerin içinde olmasına rağmen, kimse bahçe yapmak için en küçük girişimde bulunmamıştı. Alıçlar, gebere çalıları, yabancı gülhatniler, kamaşlar ve söğütler bodur da olsa sık bir bitki örtüsü oluşturmaktaydı. Dört bir yanda beyaz yoncalar ve burçaklar bitmişti.

Baron E..... ayağı aksadığından uzun yürüyüşlere çıkamıyordu; bu yüzden bin bir güçlükle bir at temin etti. At pejmürde bir köylünün araba-

sından çözülmüştü; adamın önünde sallanan para kesesi, onu hiçbir dilde bu kadar etkili ilma edemezdi. Elinde lületaşı çubuğu ve bastonuyla eyere tırmanıp, dizgin yerine geçen düğümlü ipi eline aldığıında, güleç yüzölü Almanın hali de az komik değildi doğrusu.

Köye giden yolda biraz ilerlemişti ki tesadüfen o sırada Kalas'ta bulunan Boğdan vovoyodasının şerefine tam öğle vakti Ferdinando'dan atılan selam toplarını işittik. Buharlı gemi şirketinin buradaki faaliyetlerini kolaylaştırmak için elindeki bütün imkânları seferber ettiğinden, ona minnetlerini gösterme konusunda çok özenli davranıyorlardı. Hatta biraz fazla özenli diyebilirim, çünkü onu yirmi bir pare top atışıyla selamladılar. Top sesleri küçük nehrin sularında yankılandı ve gezmekte olduğumuz ormanın içlerine kadar ulaştı. Söğütlerin arasına yuva yapmış kuşlar da ürktü ve vahşi ıssızlığın derin sessizliği bir anlığına bozuldu.

Epey bir yürüdükten sonra, gezimizin hedefi olan küçük köye ulaştık. Anında herkes ilgiyle bizi izlemeye başladı. Evlerinin kapısına biriken kadınlar ve çocuklar hayretle bize bakıyorlardı. Hepsinin üzerinde kaba pazenden beyaz giysiler vardı; kadınlar kocaman gümüş küpeler, renkli camdan bilezikler ve her boyda yüzükler takmışlardı. Hepsi yalınayaktı; geçmekte olan yabancılara bakmak için birbirlerine sokulmuş çocuklar son derece kılıksız görünüyorlardı. Sarı saçları kulaklarına kadar lüle lüle iniyor, yırtık pırtık giysileri rüzgârda dalgalanıyordu. Kısacası, insanların temel ihtiyaçlarının hayvanlarınkinden pek az farklı olduğunu burada çok güzel gördüm. Medeniyet çevresinde gelişen binlerce ihtiyaç tamamen suni. Bu ıssız yerde yaşayan insanların üzerinde doğru dürüst bir giysi yoktu; bütün yiyecekleri sebzeler ve kendi yetiştirdikleri buğdaydan yaptıkları kara ekmekti; yiyecek, yakacak ve yataklarını Hint darısından elde ediyorlardı. Evden çok ahıra benzeyen yerlerde yaşıyorlardı. Ama bütün bunlara rağmen sağlıklı ve mutluydular; az önce sözünü ettiğim gibi, renkli cam takılardan ve benzeri masum zevklerden de mahrum değillerdi.

Köyde gördüğümüz birkaç erkek, Kalas pazarına götürmek üzere, hasır kenarlıklı öküz arabalarına karpuz yüklemekle meşguldü. Biz de bir iki tane aldık. Tırmıklarla desteklenmiş uzun kamışların üzerine bir şal atılarak benim için bir tente oluşturuldu; yabancı çiçekler arasında taze çimenlere otura-

rak, son derece ilkel olsa da çok lezzetli bir yemek yedik. Yavaş yavaş kıyıya dönerken, nehrin suları ile taşınmış deniz kabukları topladık; bu arada çimende güneşlenmekte olan bir kaplumbağayı da yakaladık ve Silistre'nin ıssız yeşilliğindeki gezimizden yorulmuş olarak döndüğümüz gemiye çıkardık.

Yemekten sonra yöre sakinlerinin Kızılderililerininkine benzer tahta küreklerle çıktıkları kanoların geçişini izleyerek oyalandık. Bu sırada, Ferdinando'nun yavaş yavaş olduğu tahta iskeleye doğru koşan beş altı adam gördük. Burada duran, geniş kırmızı ve mavi şeritli iki süslü sandal dikkatimizi daha önceden çekmişti. Büyük olana binenlerin de sandallardan daha az ilginç oldukları söylenemezdi; bunların Tirollü dansçılar değil de Voyvoda'nın sandalcıları olduğuna inanmakta zorlandık. Geniş siperlikli şapkalarına, omuz hizasına kadar inen kırmızı mavi şeritler geçirmişlerdi. Şapkaların ön taraflarına Moldavya'nın (Boğdan) işareti olarak sırmayla büyük bir M harfi işlenmişti; gömlekleri ve pantolonları beyaz, dizbağları ve pantolon askıları ise kırmızı ve maviydi. Kıyafetlerini uçları saçaklı beyaz-kırmızı kuşaklar tamamlıyordu. Telsiz teknenin kışına Boğdan sancağı çekildi; daha sonra, bir grup hizmetkâr iskeleyi doldurdu; onların arkasından iki yaver ve Doğulu giysileri içinde ciddi görünümlü yaşlıca iki bey geldi. Son olarak da orta yaşlı ve pek güzel denemeyecek bir kadın olan prenses, üç hanımın eşliğinde görüldü. Dalkavuk yaverler hanımların pelerinlerini ve şallarını tuttular.

Bu arada Ferdinando'nun topları yeniden ateşlenmeye hazırlanmıştı. Ekselans Voyvoda'nın eşi tekneye ancak binmiş ve süslü kıyafetli sandalcılar küreklerini nehre yeni daldırmışlardı ki ilk topun gümbürtüsü işitildi. Bu ses kadının sinirlerini bozmuş olmalı ki kolunu kaldırarak dümenin yanında başı açık halde durmakta olan kaptana atışları durdurması için işaret etti; fakat buna kulak asan olmadı.

"Ateşi kesmenizi istiyor, Kaptan Everson" dedim, bu hareketi görünce.

"Elimden bir şey gelmez, madam" diye cevap verdi Ferdinando'nun kaptanı. "O Voyvoda'nın hanımı; sevse de sevmese de on üç pare top atılacak."

Gerçekten de görev dört dörtlük yerine getirildi. Bu arada prensliğin iki sandalı, değerli yolcularını karşı kıyıya taşımışlardı. Ekselansları dönüşünde de "barut koklama" faslını bekliyor muydu bilmiyorum, ama nehrin Boğdan tarafına döndüğünde Ferdinando'nun yakınlarına uğramadığı kesin.

Ertesi sabah, Voyvoda'nın gemiyi ziyaret etmek niyetinde olduğu bildirildi. Bu nezaketine karşılık olarak, prensliğine veba illetini taşımamamız için, bizden ona ve maiyetine yaklaşmamamızı özellikle rica ettiler. Tabii bu ricaya uyduk. Pannonia henüz görünürlerde olmadığından, bekleyişimizin sıkıntısını giderecek bu heyecana memnun olmuştuk. Saat on birde garnizonun sefil davulları ve trompetleri Prens'in yaklaştığını haber verdi. Karantina bölgesinin girişindeki muhafızlar hazırola geçti; üstleri şeritler, kordonlar ve sırmalarla kaplı subaylar çitin bir o tarafına bir bu tarafına seğirtiyorlardı; yol kenarını aylaklar sürüsü doldurmuştu. Tirollü sandalcılar bir kez daha işlerinin başına geçtiler; buğday yüklemekte olan ticaret gemilerinin güverteleri tertemiz yıkanmış, sancakları çekilmişti. Kısacası, Kalas limanı bu "heyecanlı" olayla hareketlenmişti. Ekselansları sarışın, ufak tefek bir adamdı; gür bıyıkları ve favorileri sade mavi renkli redingotunun üzerine taktığı altın apoletlerle aynı renkteydi. Sağ tarafında, elbisesi bir düzine şerit, toka ve madalyayla kaplı Rus tercümanı duruyordu. Her ağzını açışında, aşırı yaltaklanma içeren bir ses tonuyla, şapkasını kaldırıp "Prensim" demeden söze başlamıyordu. Voyvoda'nın sol tarafında ise beyefendi tavırlı ve görünüşlü genç hekimi yürüyordu. Hemen arkasından kürklü ve ipek giysilere bürünmüş halde Boğdan'ın içişleri bakanı geliyordu; alayın en sonunda yirmi kadar yaver, subay ve onların arkasına takılmış halk vardı.

Topluluk güverteye çıkmadan önce karantina bölgesinde uzun süre oyalandı; sanırım Ekselansları böylesine tehlikeli bir ziyarete gönüllü olduğuna pişman olmuştu; ama vazgeçmek için artık çok geç olduğundan, sonunda kaderini geçici olarak veba gemisine emanet etmeye razı oldu. Geminin arkasında onu beklediğimiz yere doğru ilerledi; aslında bizi prensliğinde ağırlamaktan çok memnun olacağını, ne var ki geldiğimiz ülkede veba salgınının bulunması nedeniyle, burada kalışımız sırasında bizi konuk edemediği için üzüntü duyduğunu büyük bir nezaketle söyledi. Daha sonra, karantina kurallarına katı biçimde uymanın gerekliliğinden söz etti; tuhaf ve kaba bir tarzda iki veya üç kez reverans yaptı; büyük kamarada sunulan şampanyayı reddetti ve gelişinden çok daha büyük bir aceleyle gemiyi terk etti. Karantina bölgesinde ziyareti şerefine atılan ilk topa şapkasını çıkaracak kadar kaldı sadece.

Ekselanslarının ayrılmasından ve Boğdan komedisinin son perdesinin oynanmasından sonra, yapılabilecek tek şey güvertede yürümek ve nehirlerin bu en çamurlusunu seyretmektir. Varna Paşası'nın aksine, Voyvoda ne bir ihtiyacımız veya arzumuz olup olmadığını sormuş ne de yolculukta yememiz için süt ve bal gibi erzak vermeyi önermişti. Oysa Ferdinando'nun kaptanı ona, içinde muhteşem üzümler olan bir sepet göndermişti. Üzümler ancak defalarca kirece batırıldıktan sonra, hastalık taşımadıklarına karar verilmişti.

Pannonia ancak ikinci gün öğleden sonra saat beşte yanımıza demir attı; kömür takviyesi yapması gerektiği için, varışından kırk sekiz saat sonra yelken açabilecekti. Yolcular gemiye ertesi sabah binebileceklerdi. Kalacağımız kabinlerin ne kadar rahatsız olduklarını görünce, Ferdinando'dan ayrılmakta hiç acele etmedik.

İstanbul'u güzel, bakımlı bir gemiyle terk etmiştik; alt tabakadan yolcuların güverteye çıkmaları yasaktı. Kamaralarda yolcuların rahatı için gerekli her şey bol bol vardı. Sadece bir nehir teknesi olan Pannonia'da daha küçük bir kamarada kalmaya hazırlıklydık; fakat güvertedeki karışıklığı gördüğümüzde hiç de memnun olmadık doğrusu. Pasaklı Türkler, gürültücü Rumlar geminin başından kıçına kadar buldukları her yere çömelmiş, kamara yolcularının geçişini engelliyor, etrafa bitlerini saçıyor ve havayı kötü tütünlerinin dumanıyla kirletiyorlardı. Aşağıdaki manzara da son derece sevimsizdi. El yıkamak için bir lavabo bile yoktu; birdenbire, İstanbul limanından ayrılırken yapılan programa göre yolculuk boyunca sağlanacağı söylenen bütün bu küçük konforları kendi kaynaklarımızdan sağlamak zorunda kalmıştık. Pannonia'nın keşmekeşinden bu kadar söz etmek yeter; bunu anlatmamın tek nedeni, Tuna'ya gidecek yolcuları hayallere kapılmaları için uyarmak. Biz Ferdinando'daki rahat yolculuğumuza bakarak nehirde de aynısının devam edeceğini sanmıştık. Öte yandan, haksızlık etmiş olmamak için şunu da söyleyeyim ki, yemekler ilk gemidekinden çok daha iyiydi; bu durum bazılarını grubumuzun şiddetle yokluğunu hissettiği kişisel konforların yokluğunu belki unutturmuş olabilir.

Mutfaktan sorumlu *artiste*'ten [ustadan] söz etmeden geçmemeliyim. Bu nüktedan İtalyanın asıl mesleği aşçılıktı, ama bunun yanı sıra çal-

dığı gitarla da çok sıkıntılı geçebilecek yolculuğumuzu şenlendirdiği için ona minnet borçluyuz. Güneş batıp karanlık çöktüğünde, gitarıyla güverteye çıkıp Napoliten şarkılarını söylüyordu. Bunu öyle hevesle ve zevk alarak yapıyordu ki hepimiz kahkahadan kırılıyorduk. Onun çaldıklarını dinleyerek çevresine toplanıyor, nehirde yüksek ağaçların gölgelemediği sularda gümüş gibi uzanan parlak ay ışığını seyrediyorduk. Gürültülü eğlencemizle, bu تنها kıyıların derin sessizliğini bozuyorduk; bunun üzerimde yarattığı etki de çok hoştu.

*Hirsova–Rus Yedigârları–Silistre Şehri–Türklerin Cesareti–Turtuki
Köyü –Pelikanlar–Muhteşem Günbatımı–Ruşçuk–Ucuz Erzak–Eflâk
Kıyısı –Bulgaristan–Yoğun Sis–Orava–Roma Hamamı–Yeşil
Kurbağalar–Vidin–Kalefat–Skala Glavoda–Gümrük Memurları
Gemiden İnış–Eflâk Dağları–Bir Manzara Resmi–Sırp Köylülerin
Kıyafeti–Köyün Güzeli –İlkel Arabalar–Porte de Fer–Haç–
Muhteşem Manzara–Maden Cevherleri*

Sabah yedi buçukta Hirsova [Hârsova] kasabasındaydık. Burada güverte yolcularının daha da kalabalıklaşması keyfimizi kaçırdı ve rahatımızı iyice bozdu. Kalas'tan ayrıldıktan sonra geçtiğimiz az sayıda ve dağınık yerleşimli köyler son derece perişan haldeydi. Hirsova da burayı kuşatmış Ruslar tarafından elli günlük cesur bir direnişten sonra ele geçirildiği için haraptı. Kasaba iki kayalık arasındaki bir vadiye kurulmuş; alçak olan kayalığın üstünde bir Türk kalesinin yıkıntıları duruyor. Kaleden geriye ancak birkaç yıkık duvar ve tek bir istinat kalmış. Kale ne yazık ki Rusların tahkim ettiği karşı kayalığın tam menzilineymiş; şehri ve kaleyi sürekli topa tutan Ruslar sonunda her ikisini de harabeye çevirmişler. Nehir yatağında ve kıyıda hâlâ bir sürü top yarı gömülmüş halde duruyor. Türkler hakkında şimdi bildiklerime dayanarak, yol yapmak için bile olsa, hiçbir kuvvetin bu toplara dokunmalarını sağlayamayacağını söyleyebilirim.

Geminin her duruşunda köylüler kıyıya toplaşarak hayranlıkla gemiyi seyrediyorlardı; bu henüz geminin on ikinci seferi olduğundan merakları ve ilgileri henüz sönmemişti. Hirsova'dan itibaren, Bulgar tarafındaki manzara güzelleşmeye başladı. Öbek öbek ağaçlara sonbaharın ilk kızılıkları düşmüştü; yer yer ara uzaklarda görünen tepeler yeknesaklığı kırıyordu.

Sabaha doğru ikide Silistre'ye vardık. Savunma hatlarıyla çevrilmiş, on iki bin adamın elli bin kişilik Rus ordusuna karşı kaleyi savunmak için gösterdikleri cesur direnişle ünlü küçük bir şehir. Bu direniş öyle sarsılmaz, daha doğrusu öyle kahramancaymış ki tam dokuz ay dayanmışlar; savunma hattının yarılmasına ve şehrin tamamen yıkılmasına kadar da savunmayı bırakmamışlar. Viran evlerde hâlâ yıkımın izleri var; şu anda Si-

listre'de sadece üç bin kişi yaşıyor. Fakat şehir tarihin yapraklarındaki yerini almış, bundan daha şanlı bir sayfa da olamaz.

Öğleden sonra saat iki buçukta Turtuki önlerindeydik. Son derece ilginç görünümlü çok büyük bir köy. Hemen her evin bahçesinde neredeyse evin kendisi kadar büyük bir saman yığını duruyor. Evlerin birçoğu kayalara oyulmuş; çoğu kapının önünde asılı duran ipe dizili kırmızı biberler bir bayram havası yaratıyor. Kıyı ve sokaklar kalabalıktı; geçişimiz sırasında insanlar bizi izlemek için yaptıkları işi bir anlığına bırakıyor, hemen sonra evlere sazdan gölgelikler yapma veya büyükbaş hayvanları otlatmak üzere tepelere götürme gibi ilkel işlerine dönüyorlardı.

Nehrin Bulgaristan kıyıları boyunca dağılmış at, öküz, manda, domuz, keçi ve koyun sürüleri gibisini hayatımda görmedim! Turtuki'nin hemen yakınlarındaki araziler büyük ölçüde ekili; her yanda mısır tarlaları ve üzüm bağları görülüyor. Bu da şimdiye kadar gördüğümüz yerlerdeki köylülerden çok daha çalışkan olduklarının bir delili. Köyün yaklaşık yarım kilometre yukarısında, altı tane su değirmeni dizilmiş. Nehrin üzerinde şaman-dıralara yerleştirilmiş değirmenlerin her birini son derece ilginç iki mavna destekliyor; hepsi çalışır durumdaydı ve çok etkileyici bir görünümleri vardı.

Turtuki'yi geçtikten az sonra, nehre doğru sokulan bir kumluğun üstünde toplanmış yaklaşık yirmi kadar pelikan gördük. Gün boyunca havada uçan birkaç kartal ve parlak tüyleri güneşte ışıklar saçan güzel beyaz sorguçlu çok sayıda balıkçıl gördük.

Güneşin o akşamkinden daha muhteşem battığını hiç görmemiş-tim. Üzerinde söğütler bulunan, adeta insan elinden çıkmış gibi duran pek çok adacığa rastladık. Güneş bir tepenin arkasında kaybolduğunda tam bunlardan birinin yanından geçiyorduk. Gökyüzünü saran renkler öylesi-ne zengindi ki nehir adeta sıvı yakuta dönüşmüştü. Bu sırada Tuna ani bir dönüş yaparak, önümüze bir Ceneviz kalesinin yıkıntılarını çıkardı. Keçiler taşların yarıklarında bitmiş otları yiyorlardı. Tablonun güzelliğini tamamlamak için bundan daha uygunu olamazdı. O andan itibaren hepimiz önümüzdeki yolun güzelleşeceğini ummaya başladık.

Daha sonraki durağımız Rusçuk'tu. Oldukça büyük, surlarla ve bir hendekle çevrili bir şehir. Önceleri otuz bin kişi yaşarken, şu anki nüfusu

üç bin. Gene de, nehir boyunca rastladığımız diğer şehirlerdeki ıssız ve virane görünüm burada yoktu. Şehrin dokuz camisi var; ana cadde İstanbul'daki caddelerin hepsinden daha geniş ve taşları daha özenli döşenmiş. Başlıca ithal ürünleri Olenitza'dan gelen tuz, şeker, demir ve diğer mamuller; ihraç ürünleri ise canlı hayvan, tahıl, yün ve tomruk. Endüstrisi kadınların yaptığı yelkenler ile erkeklerin yaptığı teknelerden oluşuyor.

Ruşçuk'ta yiyeceklerin ucuzluğu bana öyle çarpıcı geldi ki en çok tüketilen maddelerin fiyatlarını öğrenmeye çalıştım; araştırmamın sonucunu sırf merak edenler için yazıyorum. Bir şiline iki yüz yumurta alabiliyorsunuz; bir tavuk ise iki peniye satılıyor; fahiş saydıkları bu fiyatların nedeni İstanbul pazarının ihtiyacını büyük ölçüde buradan karşılıyor olması. Ördek ve kaz için de aynı fiyatlar geçerli, her biri iki buçuk peni. Doğuluların hindi etini çok sevmesi nedeniyle, bunlar ortalama on peniye satılıyor. Dana etinin bir buçuk kilosu üç buçuk peni; koyun etinin fiyatı da aynı. Yöre şarabının litresi bir kuruş; üzümün kilosu yarım peni, kavunların ve muazzam büyüklükteki karpuzların her biri üç çeyrek peni. Ekmek de aynı ölçüde ucuz ama kötü.

Ruşçuk'tan ayrıldıktan sonra, balık bulmak için suya dalan karabatakları izleyerek uzunca bir süre oyalandım; nehrin sığ yerlerindeki kumlukların hepsi yüzlerce mavi yağmurkuşuyla kaplanmıştı. Geminin yanından yabani ördekler ve kazlar uçuyorlardı; rastladığımız bir sandaldan küçük mersin balıkları ve kılıç balıkları satın aldık.

Eflâk kıyısı hâlâ bataklık ve sıkıcı düzlüğünü koruyordu. Uzun aralıklarla yeknesaklığı bozan tek şey küçük yükseltelerin yamacına kurulmuş, dağınık ve ağaçsız köylerdi. Ama Bulgaristan sınırına yaklaştıkça manzara güzelleşti. Sonbaharın gökkuşağı renklerine bürüdüğü ağaçlarla kaplı soylu tepelerde, solmakta olan kayınların koyu kestanesi, kurumakta olan cevizlerin parlak sarısı ve ağaçtan ağaca dolaşarak yakut renkli yapraklarıyla hepsini tek bir çelenk haline getiren yabani asmaların parlak kırmızısı iç içeydi. Balıkçı teknelerinin kıyıda beklediği, ahalinin kumlu sahile topladığı küçük, sevimli köylerde üst tabaka Asya tarzı giyinmişti. Erkeklerin kocaman ve şık sarılmış sarıkları vardı; kadınların yaşmakları koyu renkli feracenin üzerinden neredeyse ayaklarına kadar iniyordu. Daha yok-

sul olanlar ise şekilsiz yün giysilerinin üzerine siyah kuzu derisinden yüksek serpuşlar takmıştı. At sürüleri özgürlük sevinciyle tepelerde koşturuyor, mandalar nehrin derin çamurlarına yatmış, güneşin keyfini çıkarıyordu. Meyve ağaçları üzüm bağlarını gölgeliyordu; özenle çitlenmiş tarlalara sebze ve buğday ekilmişti. Öğleden sonra saat ikide Zıştovi'ye [Sviştov] vardığımızda, henüz bu manzaradan usanmamıştık. Bu küçük, ama canlı kasabada, tepenin üstüne kurulmuş eski bir kalenin kalıntıları vardı. Güverte yolcularından çoğunun burada inmesi çok hoşunuza gitti. Akşam yedi-yi biraz geçe kendimizi Niğbolu'nun [Nikopol] önünde bulduk. Karanlık yüzünden yalnız silüetini seçebildiğimiz halde, bu bile şehrin dik yamaçlarla çevrili ve epey büyük olduğunu anlamamıza yetti.

Gün ağarırken çok yoğun olan sis nedeniyle birkaç saat geciktiğimiz için Orava'ya ancak öğlen varabildik. Katerina'nın başta olduğu sırada Ruslar tarafından harabeye çevrilmiş olan bu şehir epey büyük görünmekle birlikte, ancak bir kısmı müstahkem. Beş veya altı camisi var; ama kıyı ile şehrin arasına giren yüksek bir tepe yüzünden bunların bir kısmı nehir-den bakınca görünmüyor. Bir kayalığın tepesindeki eski bir kalenin kalıntıları ve suyun kenarındaki bir Roma hamamı buraya pitoresk bir görünüm katıyor. Birkaç saat sonra kömür almak üzere Eflâk tarafında demirledik. Macaristan'dan gelen ve mükemmel kalitede olduğu söylenen bu kömürlerin depolandığı yer karantina bölgelerinden birinin yakınındaydı; beyaz ceketli Eflâklılara yüz metreden fazla yaklaşmamıza izin verilmedi. Biz de ovada gezinerek, yabancı çiçekler ve böğürtlen toplayarak, görüp görülecek en güzel küçük yeşil kurbağaları kovalayarak intikamımızı aldık. Kurbağalar zıplayan yapraklara benziyorlardı! Gün boyunca sekiz pelikan uçarak yanımızdan geçti.

Akşam yediden sonra çöken yeni bir sis ilerlememizi engelledi, çünkü kılavuzumuz geminin sorumluluğunu almak istemedi. Bunun üzerine sabah üçe kadar orada demirli kaldıktan sonra, parlak ay ışığı seli altında yeniden yola koyulduk. Yaklaşık dört saatte Vidin önlerine ulaşıp demir attık. Burası büyük ve güzel bir şehirdi; büyük önem taşıyan iki sıra savunma hattıyla çevrilmiş sağlam bir kalesi vardı. Bize söylendiğine göre nehir tarafındaki düzgün tahkimatın uzunluğu bin iki yüz metreyi buluyor;

kara tarafındaki mevziler de aynı şekilde düzenli ve aynı uzunlukta. Dış surlar üstünde yer alan paşa konağı bir kışla gibi kasvetli ve konforsuz görünüyor; ama pencereleri harika bir nehir manzarasına hâkim. On iki ve ya on dört caminin minareleri tablonun çizgilerine canlılık katıyor. Hemen karşıda, Eflâk tarafında düz, alçak ve düzensiz Kalefat [Calafat] kasabası yer alıyor. Buradan itibaren manzara yeni ve ilginç bir hal alıyor. Nehrin yumuşak dönüşüyle, kıyıya yakın inşa edilmiş ve kaba tahta çitlerle çevrilmiş bir grup harap binadan oluşan karantina bölgesinin yanından geçtik. Arkada, nehir boyunca uzayıp giden sarp kayalıklar bin bir sihirli şekil alıyordu. Sağda solda ekilmiş vadiler ve ormanlık tepeler görüyorduk.

Gün içinde manzara giderek güzelleşti; birdenbire yükseliveren, zirvelerine kadar ağaçlarla kaplı tepeler, mısır tarlaları ve otlaklar, çok sayıda büyükbaş hayvan sürüsü, otların ve yabani çiçeklerin şenlendirdiği güleç yüzlü ovalar hızla yanımızdan akıp geçti. Bu arada Orsoru'nun yaslandığı başı dumanlı dağlar tabloya muhteşem bir fon oluşturunuyordu.

Öğlen nehir kıyısındaki son Bulgar köyü Florentin'e vardık. Buranın Aşağı Tuna'daki en pitoresk yer olduğuna kuşku yok. Bir kayalığın dibine kurulmuş olan köyün üç tarafını nehir suları yalıyor; dördüncü taraf ise derin bir hendekle korunuyor; yüksek, sarp ve dik kayalığın tam tepesinde ise gri renkli dış hatları neredeyse olduğu gibi korunmuş bir gotik kale yer alıyor. Bu kale tabloya öylesine çarpıcı bir güzellik katıyor ki hepimiz hayranlıkla çığlıklar attık.

Skala Glavoda'nın yanından gece geçtiğimiz için Traianus köprüsünü görme fırsatını kaçırdım; söylendiğine göre kemerleri suyun altında seçilebiliyormuş. Gece yarısı yaklaşık bir fersah yukarıdaki dağınık bir köyün önüne demirledik. Burada Pannonia'yı terk ettik; nehrin bundan sonraki bölümü oldukça uzun bir mesafe boyunca ancak altı düz kayıkların geçişine elveriyor. Kayıklar ancak kendilerini karadan çeken hantal yürüyüşlü öküzlerin yardımıyla akıntıya karşı ilerleyebiliyor. Bu yüzden Orsova'ya [İrşeve] karadan gitmek zorunda kaldık. Gümrük memurları güverteye çıkarak geminin ticari yükünü muayene ettiler, ama yolcuların kişisel eşyalarıyla ilgilenmediler; öküz arabalarının tutulmasından sonra, valizlerimizi kıyıya gönderdik ve kısa sürede biz de onları izledik.

Karşı kıyıda Eflâk dağları yükseliyordu. Yeni doğan güneş rengârenk ağaçlarla kaplı dağların zirvelerine parlak ışıltılar kazandırıyor. Önceki gün yanlarından geçtiğimiz tepeler arkamızda yükseliyordu; önümüzde ise Porte de Fer, yani Demir Kapı adı verilen kayalık vardı. Bu yekpare kayalık Tuna'yı neredeyse bir uçtan diğerine kesiyor; sular hafif bir şiddetle savrulup köpürerek üzerinden akıyor.

Dibinden nehrin geçtiği boğazda Pannonia'nın bacasından çıkan dumanın sütunu yükseliyordu. Sırbistan tarafındaki kıyı yolcuların türlü türlü eşyasıyla dolmuştu. Nehir kıyısı boyunca uzanan köy, dahiyane şekilde inşa edilmiş kütük evlerden oluşuyordu. Kilden bir çimentoyla sıvanmış bu evlerin damları Bulgaristan'da olduğu gibi saz ve mısır saplarından. Evlerin arasında kazıklar üstünde yer alan küçük hasır yapılar vardı; bunlar meyve ve tahıl depolamak için kullanılıyordu. Sırp köylüleri ile komşu ülkelerin köylüleri arasında kıyafet açısından çarpıcı bir farklılık var. Erkekler Bulgarların elbisesine koyu kırmızı, geniş bir kuşak eklemişler; yün dizlikleri var ve gömleklerinin yelleri koyu renkli bükme yünle işlenmiş. Kadınların giyim kuşamı ise akla gelebilecek en ilginç tarzda. Hepsi Tuna'nın bu kıyısı boyunca dikkatimizi çeken beyaz pazen elbiseler giyorlar; ama bunların üzerine, biri öne biri de arkaya gelecek şekilde kalın yünden koyu mavi şeritli ya da damalı bir çift önlük geçiriyorlar; bu önlükler pazen giysilerin iki yanını bele kadar açıkta bırakıyor. Başlıklar da çok değişik, ama aynı zamanda son derece pitoresk.

Gençler saçlarını alınlarına geçirdikleri sade bir bantla tutturmuşlar. Bu banda kadife çiçeği, gülhatmi ve çalı fasulyesi gibi parlak renkli çiçek dalları iştiriyor, aralarına da az ya da çok sayıda küçük gümüş sikkelerin sarktığı zincirler takıyorlar. Beş-altı yaşındaki küçük kızların bile bu şekilde süslendiğini fark ettim. Bazılarında en fazla beş para vardı; bu kızlar örekelerini büyük bir ağırbaşlılıkla döndürüyorlardı. Sanırım Asyalılar kendi emekleri sonucunda kazandıklarıyla nasıl inci dizileri biriktiriyorlarsa, Sırp köylü kadınları da kendi gayretleriyle süslerini çoğaltıyorlar. Bir kadın dışında, takılan paraların kadınların yaşlarıyla orantılı olduğunu gözleyince, bu fikrim daha da güçlendi.

Sözünü ettiğim istisna yaklaşık on yedi yaşlarında genç bir kızdı. Saç örgülerinden beline kadar çok sayıda ve epey büyük sikkeler sarkıyor-

du; gerdanını da çepeçevre kuşatan aynı çirkin süsler göğsüne kadar inen bir zırh görünümü yaratıyordu. Küçük çıplak ayaklarıyla kumlu yollara bas-tığında, hareketlerindeki çeviklik belirginleşiyordu; iri siyah gözlerinde ki-birli denebilecek bir ifade vardı. Taktığı her sikke için iddiaya girebilirdim ki bu kız köy reisinin kızıydı.

Orta yaşlı kadınlar başlarına, bir heykele daha çok yakışacak tarzda keten kumaşlar sarmışlardı. Eşarbin uzun uçları kulağın arkasına tutturuluyor, kısa mesafeden bakıldığında mermerden yontulmuş gibi duran derin kıvrımlar oluşturunuyordu. Bu örtünün üzerine sıra sıra sikkeler takılmış-tı. Miğferi andıran bu paralar öyle çok sayıdaydı ki üzerlerine güneş vurdu-ğunda göz kamaştırıyorlardı. Yaşlıca hanımlar da gençlerde çok yaygın olan cicili bicili çiçeklerden takmayı ihmal etmiyorlardı; bir araya gelmiş Sırp kadınlarının canlı görüntüsünü varın siz gözünüzde canlandırın. Ka-dınların bazıları oldukça güzeldi; hemen hemen hepsinin güzel parlak si-yah gözleri vardı; hepsi dik duruşlu, güzel vücutluysa. Duruşları ve yürü-yüşleri sağlam olduğu kadar zarifti de.

Yol kenarına valizlerimizi taşıyacak öküz arabaları sıralanmıştı; on-ların yanında iki atın çektiği, hasır kenarlıklı, belli bir adı olmayan bir ara-ba grupta yürümek yerine arabaya binmeyi tercih edenleri bekliyordu. Ne var ki yola çıkışımız biraz gecikti; Orsova'ya giden yolun geçtiği ovanın sı-nırını oluşturan çayırılıkta gezinme zevkinden mahrum kalmaya kimsenin hevesli olmaması da aynı bir gecikme nedeniydi.

Bir ara nehri gözden kaybettik, taşlı patikada bodur meşelerin ve ka-yınların dalları arasına yuva yapmış yabani kuşları ürküterek ilerlemeye de-vam ettik. Zaman zaman hasattan arda kalan mısır öbeklerinin yanından geçiyorduk. Gün ilerledikçe bastıran sıcak yüzünden yaya gitmek zevkli ol-maktan ziyade yorucu bir hal aldı. Dört kişi arabaya bindik, düz ve rahat yolda hızla ilerlemeye başladık. Atların korkutucu biçimde hızlı koştukları dik bir inişten sonra kendimizi bir kez daha Tuna kıyısında bulduk. Nehir uzun bir kumlukla ortadan ikiye ayrılmıştı; kumluğun ucunda yıkık bir ka-lenin kalıntılarının bulunduğu küçük bir kayalık ada duruyordu.

Yirmi dakika sonra Demir Kapı'ya ulaşmıştık; Sırp tarafında orta boy bir geminin kolayca geçebileceği genişlikte bir kanal yapılmasına izin

verecek kadar kayalardan yoksun bir kumluk alan bulunduğu için, Demir Kapı nehrin bir kıyısından diğetine kadar uzanmıyordu. Nehrin bu noktasındaki manzaradan daha güzeli doğada yoktur. Dört bir yandan üzerlerinde ağaclar bitmiş şahane kayalıklarla çevrili; burada yabandomuzları, kurtlar ve ayılar yaşıyormuş. Kayalıkların yukarısında kartallar süzölüyor, şakıyan kuşlar havayı şarkılarıyla dolduruyordu; aşağıda ise tedirgin ve öfkeli nehir, sularının ilerleyişini engelleyen kaya silsilesinin üzerinden köpürek ve çağıldayarak akıyordu.

Yol bir kez daha kıvrılınca Tuna ağaçlık bir kara parçasının arkasında gözden kayboldu. Bu toprak parçası, yolcuya yolunda eşlik etmek istercesine akan nehrin bir kısmını doğal yatağından ayırmıştı. Kaya zincirinin yanından giden yol öyle dardı ki arabanın tekerlekleri ile küçük derenin yaladığı nehir kenarı arasında yirmi santim bile kalmıyordu. Araya giren adacığın üzerindeki yüksek ağacların arasından ara sıra Tuna'yı görebiliyorduk.

Yaklaşık üç yüz metre ileride bir haç duruyordu. Hıristiyanlığa dair gördüğümüz ilk işaret olduğundan, çölde kalmış bir adamın bir pınar bulması gibi haçı coşkuyla selamladık. Yaşlı bir kayın ağacının gölgesine dikilmişti ve hemen yanında, bir dağ şelalesinin üzerine kurulmuş çılgın bir köprü vardı. İlerledikçe manzara daha da güzelleşti. Ormandaki renk cümbüşü manzaranın etkisini güçlendiriyordu. Orsova'ya giderken geçtiğimiz yerlerden daha güzelini görmüşlüğüm azdır. Doğa hiçbir şeyi sakınmadan, bütün hazinelerini buraya dökmüşti; dağlardaki her vadi bir ressamın seve seve resmedeceği manzaralar sunuyordu.

Gemiyle yanaşmış olduğumuza benzer dağınık bir köyün içinden geçtik. Buradaki evler de kerpiç ve kalastan yapılmıştı. Bir bardak su içmek için birkaç dakikalığına mola verdik; ricamı hemen yerine getirmeleri çok kibarca ve hoştu. Yolun bir kısmı atların bizi çekemeyeceği kadar dikti; arabadan inip yolumuza yaya devam ettik. Arazinin görüntüsü çok çarpıcıydı. Her yanda bulunan metal parçacıkları buraya elmas tozu serpilmiş izlenimini veriyordu. Gerçekten güzel maden filizleri buldum. Fakir jeoloji bilgime dayanarak söyleyebilirim ki bilimle uğraşan biri Orsova'nın iki-üç kilometre ötesindeki bu yerde aylarca oyalanacağı iş bulabilir.

*Orsova–Sınır Kalesi–Türk Muhafız–Karantina Bölgesi–Tekya Köyü
Büyük Gaf–Güzel Kadın–Şen Giyim–Bir Ziyaretçi–Sırp Evleri–Bir
Keşif–Ayrılış–Bir Gönüllü–Karşılama Evi–Zoraki Yürüyüş–Mezarlık
Karantina–Esarete Adım Atma–Yeni İsimler–Güzel Mekân–Bay
Müdür–Lokanta–Hoş Haber–Avusturyalı Yetkililerin Pederane
Yaklaşımı –Sağlık Sorgulaması–İngiliz Askerin Kılıcı–Hekim
Ziyaretleri–Entelektüel Eğlenceler–Dostça bir Uyarı*

Yaklaşık üç saatlik bir araba yolculuğundan sonra Orsova'ya [İrşev] vardık; Sırp tarafında sınırı koruyan kalenin avlusundan geçtik. Bakımlıyken çok sağlam olduğuna kuşku yok. Kalenin hemen arkasındaki tepenin yamacında, yeri son derece akılcıca seçilmiş ve kaidesinden zirvesine kadar tüfekler için mazgal delikleri açılmış burçlu bir kule var; çıkıntılı iki büyük kayalığın arasındaki bir vadiye kurulduğu için, çok yakınına gelinceye kadar nehrin Viyana tarafından gözükmüyor. Tepeden tırnağa silahlı bir çift Türk dış kapının önünde bekliyordu; biz kemerli girişten geçerken kibarca “Buyurun” dediler; bu arada kulenin en tepesinde duran bir adam da yabani, tiz bir çığlık attı; belli ki bu bir işaretti.

Şehir ve kale hayli uzun bir adanın üstünde kurulmuş ve çok pitoresk bir görünümüne sahip; tek caminin parlayan minaresi, tepeleri kaplayan rengârenk ağaçların önünde zarafetle yükseliyor. Şehrin mazgallı ve burçlu surları nehrin sularına yansıyor. Bu surların büyük kısmı şimdi yıkıntı halinde olsa da, nehir boyunca kalıntıları görülebiliyor. Ada Avusturyalılar tarafından tahkim edilmiş, ama daha sonra İmparator Leopold tarafından Belgrad kalesiyle birlikte Türklere bırakılmış.

Bu noktadan, Alt Orsova'ya bir buçuk kilometre kadar mesafede Banat dağlarının eteğine kurulmuş karantina bölgesi seçilebiliyordu. Tekya köyüne ulaşana kadar kiralayacak tekne bulamadığımız için, bölgenin üç kilometre kadar uzağından geçmek zorunda kaldık. Nehir kenarındaki bu köy “ölüm mahkûmları”nın gemilere bindirildiği yer.

Eşyalarımızın yüklendiği arabalarla gelmekte olan yol arkadaşlarımızdan bir hayli ileride olduğumuz için onları burada beklemeye karar verdik.

Beyler kahvehane olduğunu sandıkları bir yer keşfettiler; ben de davet edildiğim serin, temiz daireye memnuniyetle geçtim. Eşikte beni tasavvur edilebilecek en güzel kadınlardan biri karşıladı. On sekiz yaşlarında olmalıydı; gençliğin bütün tazeliği ile kadınlığın bütün zarafetini üzerinde toplamıştı.

Sırp hanımların dik yürüyüşlerinden söz etmiştim; yeni dostumunun da ülkesindeki diğer kadınlardan aşağı kalır yanı yoktu. Gözleri ile saçları parlak ve siyahtı; yanaklarında sağlıklı ve mutlu olduğunu anlatan güzel bir pembelik vardı. Gür saç örgüleri, mor püsküllü küçük bir İzmir fesinin üzerine sarılmıştı. Alnına düşen yumuşak kâkül boyalı muslin bir yazmanın altından çıkıyordu. Tam da İstanbullu Yahudilerinkine benzer mor ipek elbisesinin beline uçuk sarı bir kuşak sarmıştı. Büründüğü pembe muslinden, sırma işlemeli şalın uçlarını göğsünde kavuşturmuştu. Yeşil canfesten, geniş yenli bir ceket giymişti. Çorapsız ayaklarına mor terlikler geçirmişti. Sırp güzelliğinin bir numunesiydi adeta.

Bir kahvehaneye girdiğimize inandığımız, ayrıca sıcaktan ve susuzluktan bayılacak hale gelmiş olduğumuz için, hiç duraksamadan kahve ve şarap ısmarladık ve siparişler hemen getirildi; güzel ev sahibemiz ayrıca tathırlar ve su da eklemişti. Bunları kendi eliyle sunarken kızaran yüzü ve gülümsemesi bana eski bir şarkıyı anımsattı:

“Bir kadın güzel olmayagörsün,
Bunun farkına varmaması imkânsızdır.”

Az sonra bol kürklü ve nakışlı bir ceket ve parlak kırmızı dizlikler giymiş, önemli biri izlenimini veren bir adam bize katılarak aramıza oturdu, şarap istedi, çubuğunu yaktı; kendi evindeymişçesine rahat oluşuna bakarak, bir ara odadan çıkan genç kadının kızı olup olmadığını sorduk ve güzelliğine duyduğumuz hayranlığı ifade ettik. Orta yaşlı adamdan genç güzelin karısı olduğunu öğrendiğimizde şaşırmadık diyemeyeceğim. Dahası kadın, Prens Miloş’un evlatlığıymış. Prens adama verdiği değer bir nişanesi olarak kızını onunla evlendirmiş. Bunca zamandır kafesler ve yaşmaklar diyarında kalmış olan beylerin, konuklara ikramda bulunmak için koşuşturan karısına yöneltmekten kendilerini alamadıkları hayranlık dolu ba-

kışlardan da hiç rahatsız olmuyor gibiydi. Genç kadına hayat arkadaşı gibi değil, daha çok şımarık bir çocukmuş gibi davranıyordu.

Gruptakilerden birinin köyü gezme teklifi üzerine dolaşmaya çıktık, ama özellikle ilginç bir şeyle karşılaşmadık. Köylüler son derece saygılı ve nazikti; biz yaklaştığımızda herkes oturduğu yerden kalkıyor ve bizi büyük bir iyi niyetle ve güler yüzle selamlıyorlardı. Çevremizde oynayan çocuklara, seyahat sırasında cebimizde birikmiş olan ve ne isimlerini ne de değerlerini bildiğimiz bakır paraları dağıtınca annelerin gözüne girdik. Kadınlar pek güzel sayılmazdı; kaba bir vücut yapıları vardı ve hepsinin ayakları çirkin denebilecek kadar büyüktü; gene de bir imparatoriçe edasıyla yürüyorlardı. Parlıtlı başlıkları ve kocaman gümüş küpeleri onlara neredeyse çekici bir hava katıyordu.

Kafilenin geri kalanı da gelince, bu yöreye ilişkin bilgisizliğimizin bize oynadığı oyunu keşfettik; bizi karantina yetkililerine teslim etmek üzere Skala Glavoda'dan itibaren bize eşlik etmekte olan yetkili, köyün reisinin konukları olduğumuzu söyledi. Bizim için girmiş oldukları zahmetlere karşılık para önermemiz söz konusu bile olamazdı. Böyle olunca, biz de ona kucak dolusu teşekkür ve iltifat yağdırdık; bunlar öyle hoşuna gitti ki, geçici hapisanemize gitmek üzere yanaşacağımız iskeleye kadar bize eşlik etmeye niyetlendi.

Bizi oraya götürecek olan düz karinalı büyük tekneye valiz ve sandıklarımızın yüklenmesinden sonra tam nehre açılmaya hazırlanıyorduk ki küçük Sırp güzelin de bize katılmak istediği haberi geldi. Az sonra o da tekneye çıkmıştı. Ev kıyafetinin üzerine samur kenarlı, sırma işlemeli gri kumaştan muhteşem bir pelerin atmıştı.

Karantina için karşılama evi olarak kullanılan ahşap barakaya yarım saatte ulaştık; burada sabrımız taşacak raddeye gelene kadar tutulduk; açlığımız artık acı verir hale gelmişti. İki taraflı tahta bir paravan bizi yetkililerden ayırıyordu; dehşet verici hapis hayatına bizi kibarca buyur ettiler. Bavullarımızı gidecekleri yere götürecek öküz arabaları gelene kadar eşyamızın üzerine oturup beklemek zorunda kaldık.

Sonunda bu işlemler tamamlandı; hapisanemizi paylaşması yolundaki ısrarlarıma kahkahalarla gülen güzel Sırp dostumuzdan ayrıldık.

tan sonra araba katarını izledik; grubun en arkasında dolu bir süngülü tüfekle bir Avusturyalı asker geliyordu. Bununla birlikte kasvetli düşüncelere veya duygulara kapılacak bir ruh hali içinde değildik. Başımızın üzerinde mavi gök, ayaklarımızın altında güzel çimenler vardı ve yarım saat daha nispeten özgürdük. Ovada neşeyle yürüyor, kahkahalar atıyor ve yaklaşmakta olan mahkûmiyetimizle ilgili tahminler yürütüyorduk; tam bu sırada muhafız, aralarında gezinmekte olduğumuz otlara ve devedikenlerine mikrop bulaştırmamamız için yolun sağından yürümemizi emretti.

Karantina bölgesine varmadan önce, burada tutuldukları sırada vebadan ölenlerin gömüldüğü mezarlığın yanından geçtik. Mezarlık çitlerle çevrilmişti; İsa'nın çok iğrenç bir tasviriyle süslenmiş ve kırmızıya boyanmış haç burayı daha da kasvetli hale getiriyordu.

Bir çingırağı çalınca, karantina binasının büyük kapıları "konukseverlik"le ardına kadar açıldı; önce arabaların girmesine izin vermemizi istediler; bu şekilde öküzler temasımızla kirlenmeyecekti. Erzak depolamak üzere yapılmış depolarla çevrili iki avludan geçtikten sonra girdiğimiz üçüncü bir avluda bizi buranın idarecisi ve cerrahı olan kişiler karşıladılar; epey uzağımızda durarak pasaportlarımızı incelemek üzere kireç duvarlı, demir parmaklıklı bir hücreye girmemizi istediler.

Tahta bir kafes bizi yeni ev sahiplerimizden ayırıyordu; bizi nehir-den buraya getiren köylü, bu amaç için yapılmış küçük açıklığın önünde kol mesafesinde durup istenen belgeleri uzattı. Bay Müdür ile yabancı bir asilzade olan Macar soylusu arasında epey bir karşılıklı yaltaklanma oldu; doğrusu bu kişilerle birlikte olduğumuza memnun olduk, çünkü yerel görevlilerin bize belirgin bir nezaket göstermelerini sağladılar. Ne var ki, bu durum bizi *lazaretto*'nun^a "kilitler, sürgüler ve parmaklıklar"ından kurtarmadı. Karşısına çıkma bahtsızlığına uğramış ikinci hanım olduğum için, idareci büyük bir kibarlıkla önce benim için o sırada boş olan hücrelerin en iyisinin hazırlanmasını emretti. Beni yerleştireceği odacığa zindan demekten kaçındı; hücre kelimesi kulağa pek hoş gelmediği için buraya başka bir isim takmışlardı. Orsova *lazaretto*'sundaki hücrelere *colleves* deniyor, anlamı da hiçbir şey.

a Venedik sistemi karantina -ç.n.

Hapishanemize kavuşmadan önce açılması gereken bir kapı daha vardı. Buradan, yüksek bir duvarla çevrili, élite hücrelerin bulunduğu geniş bir taşlığa girdik. Türkiye’de gördüğümüz tımarhanedekilere benzeyen hücreler, bahçenin dört bir yanına inşa edilmişti ve her birinin taş döşeli küçük bir avlusu vardı. Hiçbiri bütün grubumuzu alacak kadar geniş olmadığı için, sonunda beşimizin bir hücrede kalmasına karar verildi; istediğimiz kişilerle bir arada olacaktık. Geriye kalan üç kişi de bize olabildiğince yakın bir hücreye yerleştirilecekti. Bu düzenlemeden sonra, tombul, iyi huylu biriymiş gibi duran, eprilmiş gri redingotunun iliğine kirli kırmızı bir kurdele takmış, buruşuk bir gömleği ve kafasında o zaman kadar gördüğüm en komik subay başlıklarından biri bulunan Bay Müdür bizi iki numaralı hücreye, daha doğrusu *colleve*’e götürdü. Görevlilerden biri avlunun sarı siyah kapısını açtığı anda, Bay Müdür önümde saygıyla eğildi; nasıl olduysa o şartlarda canlı kalmayı başarmış hüznü verici iki ağacı göstererek, son derece dramatik bir ses tonu ve el hareketiyle şöyle dedi: “*Soyez la bien-venue, Madame; voyez les beaux arbres que vous avez!*” [Hoşgeldiniz madam, bakın ne güzel ağaçlarınız var!]

Neyse ki havada tek bir bulut yoktu; çevremizi olabilecek en iyi halinde gördük. Binaların içinde insan gönlüne ferahlık verecek hiçbir şey yoktu. Pencerelerde demir parmaklıklar vardı, duvarlar kireç boyalıydı ve nemden kabarmıştı; gözümüze çarpan tek eşya, hepsi de duvarlar gibi kireçle boyanmış, “hastalık bulaştırmadığı” düşünülen tahtadan yapılmamalar, sandalyeler ve sedirdi. Yorgun ve aç olduğumuz için bunlar bile gözümüze hoş göründü; sadece en kısa sürede nereden yiyecek bulabileceğimizi öğrenmek istedik.

Görevli daha önce farkına varmadığımız, üstünde asma kilit olan bir pencerenin kanatlarını açtı; bir çingirak çaldı ve bizimki gibi parmaklıklı olan bu pencerenin arkasında *lazaretto*’nun aşçısı gözüktü ve isteklerimizi sordu. Derhal yemek ısmarlandı; çabucak ekmek ve şarap getirildi. Rengârenk giyinmiş, kendisini bizim “bakıcımız” ilan eden, kibirli bir adam bize hizmet etti. Bu durum düşüncelerimi bir kez daha İstanbul’un tımarhanelerine götürdü; o melankolik yere girmenin gerçekte ne kadar rahatsızlık vermiş olabileceğini anlamaya başladım. Saat beşte bize çok kötü bir yemek verdiler; şiltelerimizi serdiler ve güneş batarken kapıları üzerimize kilitlediler.

Ertesi sabah, on günlük hapis hayatımız süresince *colleve*'in avlusunun dışına çıkamayacağımızı öğrenmek keyfimizi kaçırdı. Üstelik, işgü-zâr “bakıcımız” da kaçma fırsatı bulduğu anda özenle kapımızı kilitleyiveriyordu. Fakat bu bile, daha sonra başımıza gelenlerin yanında önemsiz kalır. Öğle vakti *lazaretto* cerrahı ile bir gümrük muayene memurunun bizi ziyaret edeceği ve sahip olduğumuz her şeyin bir dökümünün çıkarılacağı haberi geldi. Her sandık, valiz ve sepet açılacaktı; kısacası, cüzdanımızın içindekileri bile bildirmek zorundaydık!

Bütün devletler arasında Avusturya'nın en pederane anlayışa sahibi olduğunu zaten biliyorduk; sadece kendi tebaasının özel işleriyle ilgilenmekle kalmıyor, yabancılarınkine de el atıyor. Gene de itiraf etmeliyim ki maruz kaldığımız muameleye hiç hazırlıklı değildik.

Hiçbir çıkar yolumuz yoktu; her paketimiz “dip köşe” “yetkililerin” önüne döküldü. Bu rahatsız edici ve iğrenç güç gösterisi için söylenen gerekçe, bir ölüm durumunda, ölen kişinin varının yoğunun dostlarına teslim edilmesini sağlamaktı; memurların çıkardığı döküm, hücre gardiyanlarının eşyayı yağmalamasını önliyormuş. Bununla birlikte, inceleme sırasında karşılaştığımız ufak tefek bir iki olay, bu düzenlemenin amacı konusunda içimize şüphe düşürdü.

Bir Türk malı söz konusu olduğunda, belirgin bir heyecan yaşanıyordu. Babamın gösterdiği bir fener bile listeye yazıldı; çubukların, tütün keselerinin sayısı ve ölmüş birinin yakınları için hiçbir değer taşımayacak diğer ıvır zıvır şeyler özenle kaydedildi.

Sıra bana geldiğinde sorular engizisyoncularınkini de aştı; yüzüklerimi saydılar, bileziklerimi ve kolyelerimi kaydettiler. Bir mendil veya kurdeleyi bile atlamadılar; birkaç kez de bütün gardırobumun bu kadar olup olmadığını sordular. Kitapların ve çizimlerin teklifsizce alındı ve uzman kişi tarafından incelenmek üzere götürüldü; muhterem memurlar sonunda gezimiz sırasında aldığımız en ufak şeyi bile kaydetmiş halde yanımızdan ayrıldılar.

Gruptaki beyefendilerin “kırılmış gururları”nın düzelmesi için birkaç saat geçmesi gerekti; bu arada bakıcının hangi türde olursa olsun bütün silahlarını teslim etmeleri gerektiğini, buradan çıkarken bunların kendilerine iade edileceğini söylemesi de hiç hoşlarına gitmemişti. Bu isteğe

onlardan beklenen uysallığı göstermediler. Albay üniformasıyla yolculuk ediyordu; gardiyanımız bir sandalyenin arkasında asılı duran kılıcını almak üzere kirli ellerini uzattığında, bu İngiliz askerin olanca şeref duyguları kabardı; kanı tepesine sıçradı ve kılıcına el uzatma cüretini gösterecek ilk adamın canına okuyacağına ant içti. Gardiyanın ısrarları ve Macar soyusunun ikna çabaları boşa çıktı; İngiliz yüreği ne birini ne de ötekini umursamayacak kadar hızlı çarpıyordu. Silahlı memur, şerefli askerin kılıcını alamadan ayrılmak zorunda kaldı. Tabii ki idareciye bunu bildirdi; fakat yaşlı beyefendinin bu talepte diretmeyecek kadar sağduyusu vardı ve bir daha bu konuda tek söz edilmedi.

Günde iki kez bir hekim bizi ziyaret ediyordu. Sadece başını kapıdan içeriye uzatıyor ve gülümseyerek “Oh oh! Çok iyi, çok iyi. Daha iyi olmazdı; iyi sabahlar” dedikten sonra, bir şikâyetimiz olsa bile bunu söylememize fırsat bırakmadan çekip gidiyordu. Bay Müdür de bizi birkaç kez ziyaret etti, ama ona fazla yaklaşmamamızı bildiren bir uyarı olarak, hep bastonunu özenle önüne doğru uzatıyordu. Her seferinde konuşmaya “*Madame, je vous salue—ha! Les beaux arbres que vous avez!*” [Madam, sizi selamlıyorum. Ah, ne de güzel ağaçlarınız var!] diyerek başlıyordu; gülünemeyecek kadar acıklı bir durumdu bu.

Gardiyanımızın gözetimi altında ara sıra kendi *colleve* avlumuzdan çıkıp arkadaşlarımızınkine gitmemize ve onların da bizimkine gelmesine bir jest olarak izin veriliyordu. Bu ziyaretlerde çok gülüyorduk; halimiz ancak hücre kapılarının arkasında ileri geri sallanarak ve yabani hayvanlar gibi kükreyerek eğlenen mahpus insanlar şeklinde tarif edilebilirdi.

Orsova’daki karantinaya düşmekten şiddetle kaçınmalarını tavsiye edeceğim iki tipte insan var. Bunlar *ennuyé*’ler [sıkıntılılar] ve *bon-vivant*’lar [ehli keyifler]. İlk tip insan için uykudan ve kireç duvarlara rahat yazılabilecek birkaç uyduruk şiir düzmekten başka bir kaçış yok; sabırsız ruhun bundan sıkılması çok uzun sürmüyor. İki laf edilebilecek tek kişi, kendisi de anahtarları kadar soğuk ve işe yaramaz olan gardiyan. Yolcuya yol arkadaşı olmuş, bir karantina hücresinde ikinci kez de okunacak kitaplar bile alınıyor ve her cildinden ihanet fişkiriyormuşçasına kilit altında tutuluyor. Kişi acımasızca kendi kendini oyalamak zorunda bırakılıyor, sanki

dünyada kalan “son insan”mış gibi. Dünyadan elini eteğini çekmiş ve dünyanın unutup gittiği biri durumuna düşüyor insan.

Ehli keyifler için ise lokantanın devlet tekelinde olduğunu, mutfak denetçisinin keyfine göre seçilen yemeklerin her gün belli bir para karşılığında verildiğini söylemem yeterli olacaktır sanırım. Ekşi ve kötü *vin du pays* [yöre şarabı] dışında, tonla para verseniz de başka bir şarap bulamıyorsunuz.

Bizim yaptığımız gibi karantina esaretini hoş dostluklarla, şen gönüllerle ve yılmaz ruhlarla karşılayabilen, sefalette bile gülünecek bir şeyler bulabilen ve gelecekteki özgürlüğü beklerken şimdiki hapisliği unutabilen yolcular talihli sayılırlar.

*Esaretin Son Günü–Karantina Binasının Bahçesi–Mahadia
Kaplıcaları– Manzara–Macar Köylüleri–Köylülerin Kıyafetleri
Traianus Yolu–Macar Köyü–Dağ Geçidi–Kaplıcalar–Düş Kırıklığı
Sağlık Sorgusu–İçerilere Yolculuk–Yeni Yol*

Esaretimizin son günü en zor olanıydı. Kısa süre sonra özgürlüğe kavuşacağımız düşüncesi, sürekli diken üstünde olmamıza yol açmıştı. Eşyamız toplanıp alelusul yerleştirilmişti; bize kalan tek şey bir saat daha boş boş oturmaktı. Hizmetkârların sürekli koşuşturmaları, hapishane-evimizi biraz daha katlanılır kılabilecek sessizliği de elimizden almaktaydı.

Ekim ayının on beşi sabahı bizi bırakacaklardı. Gün ağarırken hepimiz gitmeye hazırдық; gerekli işlemlerin tamamlanmasından sonra bir sınırını Tuna'nın, diğerini karantina binalarının oluşturduğu bir açıklıkta toplandık. Bu bahçe gibi yerde öküzler, arabalar ve tüccarların malları vardı. Elli kadar köylü de arındırma döneminden sonra yenmelerine izin verilen ürünlerini yüklemekle meşguldü. Burada ayrıca kiralık arabalar da bulduk. Derhal bizi ünlü Mahadia kaplıcalarına götürecek iki araba tuttuk. Burası, Drinkova'ya doğru yolumuzun üzerinde olduğundan, olabildiğince çabuk varma derindeydik. Ertesi sabah güneş doğarken Drinkova'dan ayrılacak olan buharlı gemiye binmek istiyorduk.

Grubumuzdan üç kişi, sınırın gibi üç küçük kahverengi midillinin çektiği üstü açık bir gezinti arabasına bindik. Hayvanlara dünyadaki en doğal koşum takılmıştı; dizginleri ve gemleri kuvvetli kayıştı. Öteki yol arkadaşlarımız saman yüklü ve yabani görünümlü bir çift atın çektiği arabalarından birine bindi.

Karantina bölgesinin sınır kapısından geçip kendimizi kapının dış tarafında, sanki özgürlüğüne kavuşanların şükran dualarını almak üzere dikilmiş uzun taş haçın yanında bulduğumuzda içten bir sevinçle birbirimizi kutladık. Önümüzde ve yanı başımızda ormanlarla kaplı şahane tepeler yükseliyordu. Sonbahar ağaçları bin bir renge bürümüştü. Nehir güneşin altında (manzara tasvirimde parıldayarak kelimesini kullanmak ister-

dim, ama ne yazık ki bunu yapamıyorum) cıvık bir çamur gibi akıyordu. Bu suları parıltatmak için çok güçlü bir ışık lazım herhalde. Gece tepelerin başını sarmış ya da adeta tüyden bir kemerle kuşatmış bulutlar, güneşin çıkışıyla birlikte yavaş yavaş ortadan kayboluyordu. Ufku açık pembeye boyayan güneş altın bir top gibi yükseliyor, çevresindeki hâle genişledikçe bulutların rengi kehribara dönüyordu.

Çalışkan Macar köylüleri çoktan işbaşı yapmışlardı; sürülerini dağdaki yemyeşil otlaklara doğru güderken veya hasırdan yapılma, tekerlekli dev sepetleri andıran hafif arabalarına uysal öküzlerini koşarken son derece pitoresk görünüyorlardı. Her şey gözümüze çok güzel gözüküyordu; anızın salıverilmiş, çoktandır kafeste yaşayan kuşlar gibi biz de yeniden uçmak için kanatlarımızı deniyorduk. On günlük mutluluk Doğu'daki günbatımı ya da devedikenin çiçeği gibi kısa ömürlüdür; ama on günlük karantina, on gün boyunca kireç boya, kilitler, sürgüler, duvarlar görmek ne kadar usandırıncıdır bilemezsiniz! Bir *colleve*'de ve dar avlusunda on gün geçirmemiş hiç kimse yeniden özgür olmanın hazzını anlayamaz.

Sir Walter Scott'un henüz küçük bir kızken bile çok sevdiğim bir şiri var; eskiden sırf hüznünlü havası yüreğime dokunurdu o kadar, ama Orsova'daki karantina sırasında, aşkın özüne çok daha fazla değer vermeyi öğrendim. Esaret altındaki insan zihninin duyguları ancak bu kadar ustaca tasvir edilebilir; ümitsizliğin değil, sabırsızlığın esareti, coşmak isteyen ruhun dizginlenmesi ancak bu kadar iyi anlatılabilir. Veba hapishanemizin taş avlusunda aşağı yukarı adımlarken, şiirdeki adamın ağzından öfkemi kimbilir kaç kere fısıldadım:

“Atmacam tüneğinden yoruldu,
Boş duran tazım yemeğine dokunmuyor,
Atım ahırından usandı,
Ve ben zoraki esaretten bıktım.”

Macar köylülerini bundan daha az sevinçli bir anımızda görseydik bile, son derece pitoresk kıyafetlerinden etkileneneğimize eminim. Erkekler kısa ekose yün çorapların üzerine bağladıkları çirkin kösele sandallarına varın-

caya kadar, Sırbistan'daki köylüler gibi giyiniyor. Fakat aralarından pek çoğu koyun derisinden koni şekilli kaba başlığı atmış, yerine beyaz pazenden, siyah kurdeleyle bağlanan, çok temiz ve güzel görünen şapkalar takıyor. Kadınların giysileri ise bir kıyafet balosunda bile dikkat çekerti. İskoçlar gibi buradaki genç kızlar da saçlarını ipek bir ağın altına topluyor, buna çuhaçiçekleri veya yabancı güller iştiriyorlar. Orta yaşlı kadınlar saçlarını başlarının epey gerisinde tokalar, çiçekler ve sikkelerle boyunlarındaki küçük bir yastığa iştirirdikleri yazmalarla topluyorlar. Bunu da kalın bir örgüyle gizliyorlar. Alınlarına taktıkları aşağı yukarı beş santim genişliğindeki bantlar saç modellerini tamamlıyor. Bunların pek çoğu boncuklar ve renkli ipliklerle işlenmişti; bir kadının bandını küçük beyaz deniz kabuklarıyla süslediğini de gördüm.

En yaşlı kadın ile en küçük kız arasında kıyafet açısından tek fark bu bantlarda; giysilerin yalnız kumaşı değişiyor. Beyaz ketenden, boğaza kadar kapalı bir iç gömleği giyiyorlar. Gömlek renkli ipliklerle işlenmiş bir bantla boynu sarıyor, işlemeler ön kısımda ve geniş, uzun yenlerin üst kısımlarında da devam ediyor. Bellerine Sırbistan'da olduğu gibi iki yün önlük takıyorlar, ama bunlar dize kadar iniyor; önlüklerin altında ayak bileklerine kadar inen, aynı renkte bir iç etek var. Bazıları erkeklerin giydiklerine benzer çirkin sandallar giyiyor, ama büyük çoğunluk yalınayak.

Türk sınırındaki Macar köylülerin hepsi hizmetlerine ihtiyaç duyulduğunda askerlik yapıyorlar, ama acil durum geçtikten sonra derhal tarım işlerine geri dönüyorlar. Bu yüzden hepsi dik duruşlu ve yakışıklı; ırk olarak da güzel olduklarından, görünüşleri çok çarpıcı. Kadınlar hakkında aynı şeyi ne yazık ki söyleyemeyeceğim; genelde pek güzel sayılmazlar; yüz hatları basık ve çehreleri ifadesiz. Bununla birlikte çarpıcı istisnalar yok değildi; bunun söz konusu kişilerin aynı zamanda bir iç güzellik taşımasından ve tabiatın sıradan kadınlarla dolu bir yerde pek çoğundan esirgediği şeyleri birkaçına bol bol vermiş olmasından mı, yoksa çoğunluğun güzellikten yoksun oluşunun yabancı gözü az sayıdaki güzele çekmesinden mi kaynaklandığını bilemiyorum. Ama şurası kesin ki, Macaristan'da, elbette o sıradaki düşünceme göre, dünyanın en güzel beş-altı kızını gördüm.

Orsova'yı birkaç kilometre arkamızda bırakmıştık; kısa ama dik bir yamaçtan indiğimizde kendimizi bir yanında dağ sırtı, diğer yanında taşkın ya-

tağı olan bir yolda bulduk. Yatağın suları bu mevsimde nispeten sakın olmakla birlikte, kış fırtınaları sırasında kendi getirdiği kocaman kayaların üzerinden çağıldayarak akıyor, köylülerin balık havuzlarına vardığında ışık altında dans edencesine ilerliyor ve binlerce cüce şalele oluşturduktan sonra bir kez daha vadinin derinliklerine doğru iniyor. Tepeler de bu berrak suda yansıyor.

Bir saat daha hızla yol aldıktan sonra Traianus yolunun kalıntlarına ulaştık. Yekpare kaya üstünde inşa edilmiş kemerlerin altısı hâlâ olduğu gibi duruyor; bu muhteşem eserin izlerine birkaç kilometre boyunca rastlanabiliyor; ayrıca taşkın yatağının üzerinde bir köprünün kalıntılarını da gördük.

Derken dağlarla kuşatılmış çok güzel bir vadiye vardık. Dağdan inen akarsuyunun derenin kıyısına bir dizi küçük köy kurulmuş. Ufak saz kulübelerinin ilginç şekilleri dev bir arı kovanını andırıyor. Tepeleri olduğu gibi kaplayan ormandan kazanılmış dar kaya çıkıntılarının hepsinde yoğun tarım yapıyor. Nereye baksanız, yama gibi duran küçük mısır tarlaları, üzüm bağları, yemyeşil otlaklar ve meyve bahçeleri görebiliyorsunuz. Sonbaharın elinin değdiği ağaçların üzerinde oynayan ışıklar öyle büyü, öyle çeşitli ve öyle parlaktı ki bunları anlatmaya kelimeler yetmez. Söğütlerin gümüşü soluk yeşilinden tutun, kavakların beyaz şeridine, yaşlı kayınların parlak sarısına ve meşenin koyu kahverengine kadar değişen renklerdeki yaprakların arasında muazzam bir kireç kayalığı yükseliyordu. Bu kayalık, dağın kalbindeki gizli hazineleri koruyan dev bir kapıya benziyordu. Heybetli tepelerin, mücevherleri andıran yaprakların ve parıltılı suların arasında, birkaç kilometre boyunca meyve ağaçlarının çevrelediği yolda şimşek hızıyla ilerledik.

Dağ yolu ikinci bir dönemeç yaptığında, taşkın yatağına doğru inen bir yokuşun başına vardık; burada Mahadia kasabasına giden ana yoldan ayrılıp akarsuyu geçtik ve sık bir korunun içinden kaplıcalara kestirmeden çıktık. Sahne değişse de güzelliği değişmemişti. Ulu başlarını göğe kaldıran yeşil yapraklı ağaçlarla kaplı iki yüce dağın arasındaki vadiye girdiğimizde, kartalların tam bir güvenle yukarıda süzöldüklerini gördük. Yolun iki yanında çiçekler açmıştı ve küçük kuşlar dalların arasında şakiyordu. Baş döndürücü yüksekliklerde sürüsünü otlatan çobanın çaldığı kavalın sesi bize kadar geliyordu. Rahatlarına düşkün inekler akarsuyun tam ortasını-

da durmuş, hayvan kardeşlerini gezindikleri dağ tepelerinden aşağıya çekmek istercesine keyifle böğürüyorlardı. Macaristan'ın bu köşesindeki kadar güzel bir tabiat gördüğümü hatırlamıyorum. Ucunda bir kez daha karantinaya alınmak olsa da o sabahki manzaraları kaçırmak istemezdim!

Kaplıcalarda bizi bekleyen sahneye hiç hazırlıklı değildik. Vadi öylesine dar ki iki yandaki kayalar neredeyse binaların üzerine doğru çıkıntı yapıyor. Her yıl daha çok ziyaretçinin geldiği bu tesis çok geniş ve şık ölçeklere sahip. Burası öylesine büyüleyici, sakın, parlak ve hoş bir yerdi ki kalacağımız bir günü bir haftaya çıkarabilirdik; eminim grubumuzdan bir kişi bile buradan usanmazdı.

Kaplıcalar Roma döneminden kalma. Ana salonlardan birinin duvarındaki bir taşta şunlar yazılı: "Bu kaynak suları güzellik, hareket ve güç temsilcileri Venüs, Merkür ve Herkül'e adanmıştır." İçerisi yoğun kükürt gazıyla doluydu ve ilk denemede insanın üzerine neredeyse acı verici bir bitkinlik çöküyordu; ama bu sular özellikle kronik hastalıklara öyle iyi geliyormuş ki devlet dağın öbür ucuna askerlerin kullanması için bir hastane ve hamam yaptırmış.

Kaplıcadan çıktıktan sonra, *table d'hote* [tabldot] olarak çıkan mü-kemmel yemeklerden yedik. Hava kararmadan Orsova'ya varmamız gerektiği için, isteksizce yola çıktık. Gene de fazla oyalanmıştık; posta arabalarının bizi beklediği otelin avlusuna girdiğimizde, sürücülerin gün ışıyana kadar yerlerinden kıpırdamaya niyetleri olmadığını öğrendik; çünkü Drinkova'ya giden yol dağ uçurumlarının kenarından geçiyormuş ve gündüzleri bile tehlikeliymiş.

Hesaba katmadığımız böyle bir zaman kaybının neye mal olacağını bilmediğimiz için hepimiz bu karara çok sinirlendik. Karantina kapısında usulca yük arabalarına binip doğrudan buharlı geminin yanaşacağı iskeleye yollanan, merak duygusundan yoksun olmakla eleştirdiğimiz kişiler yoksa en ileri görüşlü olanlar mıydı diye kendi kendimize sormaya bile başladık. Ben, gün boyunca çok yorulmuş ve kükürt banyosundan bitkin düşmüş olmama rağmen, kendimi gece yolculuğuna öylesine hazırlamıştım ki yola çıkmamızın imkânsız olduğu söylendiğinde büyük bir düş kırıklığı yaşadım. Ama başka bir seçenek olmadığından erkenden odalarımıza çekilme-

ye karar verdik. Karantina hücrelerinde yaşadığımız sefillikten ve sıkıntılardan sonra buranın temizliği ve rahatlığı gözümüze on misli fazla gözüktü.

Odalarımıza çıkmak üzere ayaklandığımızda, buharlı gemi şirketinin bir memuru ve Avusturya gümrüğünden iki memur bizi alıkoyarak, kurşun devlet mührüyle bağlanmış keten çuvalara özenle doldurulmuş olan kitaplarımızı iade etme “nezaketini” gösterdiler ve Avusturya sınırını geçene kadar da bu mührü ellememizi buyurdular. Daha sonra, yanımızda getirdiğimiz Türk malları için gümrük ödedik. Bunları saymamız hiç gerekmedi; çünkü *lazaretto*’da geçtiğimiz “sağlık sorgulaması” sayesinde neyimiz var neyimiz yoksa hepsinden haberdardılar.

Resmi heyet ayrılır ayrılmaz, ertesi sabah yanımıza alacağımız kumanyanın hazırlıklarına nezaret ettik; çünkü Orsova ile buharlı gemi iskelesi arasında mısır ekmeği dışında yiyecek satın alabileceğimiz bir yer yoktu.

Tam bu noktada nehri terk etmek zorunda olmamız çok üzücüydü, ta uzaklara kadar görünen manzara şahaneydi. Akıntının taşıyıp biriktirdiği kaya yığınları neredeyse köprüler oluşturuyor; korkunç fırtınaların oyduğu mağaralar meraklı gezginlerin aklını çeliyor ve dağların zirvelerinde saçaklar oluşturan geniş ormanlar koyu gölgelerini nehre düşürüyordu.

Bu düş kırıklığına bir de dolambaçlı yoldan gitmenin getirdiği yorgunluk eklendi. Banat dağları arasından karanın içlerine doğru yapmak zorunda olduğumuz yolculuk, nehirde kat edeceğimiz yolun iki mislisinden fazlaydı. Daha önce sözünü ettiğim, hızlı gitmek üzere tasarlanmış, ama yayları olmayan hasır kenarlı arabalarda seyahat etmek de son derece yorucuydu.

Bu zorluğu ortadan kaldırmak için, buharlı gemi şirketi nehrin sığ bölümü boyunca dağ silsilesinin eteklerine yeni bir yol yaptırmaya başlamıştı. Biz oradayken, Avusturya hükümetinin desteğiyle yol çalışmaları hızla ilerliyordu.* Yöredeki tabiatın elverişsiz olması ve yekpare kayaları kırmanın zorluğu nedeniyle büyük paralar harcanması gerektiği söylendi. Bu çetin projenin bir buçuk kilometresi şimdiden tamamlanmıştı; bu bile insan dehasının ve azminin sıra dışı bir kanıtıydı. Yol belli noktalarda ta-

* İngiltere’ye dönüşümüzden sonra, Avusturya hükümetinin siyasi nedenlerle bu yardımı kestiğini, en azından askıya aldığını öğrendik. Aynı zamanda, Tuna’da ulaşımı kolaylaştıracak kanalların yapımını da durdurmuşlar.

mamen insan eliyle yaratılmış ve nehir yatağı üstünde örölmüş taş zemin şeklinde. Bazı yerlerde dağın yan tarafında açılmış bir patikayı andırıyor, bazı yerlerde ise duvarı ve tavanı kayalardan oluşun, devasa kütlenin yüreğine oyulmuş bir tünel halini alıyor.

Bu yolla nehrin aşılmaz noktalarında atların çektiğı düz karinalı teknelerle bir buharlı gemiden diğetine yolcuların ve ticari malların kolayca aktarılması planlanıyor. Böyle bir düzenleme sayesinde nehrin kenarından ayrılmak gerekmeyecek; yolcular da karadan yapılan yolculuğun masrafından, yorgunluğundan ve sıkıntısından kurtulmuş olacaklar.

Orsova'dan Ayrılış-Şafak-Dağ Geçidi-Plovişevitz Köyü-Avusturyalı Mühendisler-Popüler Yazarlar-İvintiler-Macaristan'da Pazar Günü-Drinkova-Tatil Yapanlar-Alibek-Voyloviç-Pançova-Nehrin Sığıkları-Yaban Ördeği-Semlin-Belgrad Kalesi-Semlin Sokakları Yunan Kilisesi-Hunyadi Kalesi-İmparatorluk Kayığı-Güler Yüzlü Refakatçiler-Yusuf Paşa-Belgrad-Prens Miloş-Vebaya Karşı Önlemler General Miloş-Sırp Kadınlar-Türk Kasabası-Yıkık Evler-Hisar Osman Bey-Kule Kapısı-Korkusuz Kule-Yıkılmaya Yüz Tutmuş Müstahkem Yerler-Sloven Bahçesi-Bağbozumu Şenliği-Sloven Bağbozumu Şarkısı

E rtesi sabah dörtte, Samanyolu altında Orsova'dan ayrıldık; Tuna üzerindeki yoğun sis iliklerimize işleyerek bizi titretiyordu. Dağların eteğine ulaştığımızda ortalık daha yeni ağarıyordu. Dik bir yoldan tırmanmaya başladık; yolun dış kenarında ince bir ahşap parmaklık vardı; aşağıya, sık ağaçlarla kaplı uçurumun dibine baktığımızda kışın taşarak çağlayan halini alan ve ormanın suskun derinliklerini gürültüleriyle uyanıran ufak dereleri görebiliyorduk.

Bu dağ geçidini kelimelerle tasvir etmeme imkân yok. Dibi görünmez uçurumların üzerine atılmış kaba tahta köprüleri, dar tekerleklerin ancak geçebildiği, uçuruma doğru sarkan patikaları, kan kırmızısı yapraklarıyla yabani asmaların ve uçuşan kar beyazı tüycükleriyle yabani pamuk bitkilerinin birbirine bağladığı yemyeşil orman ağaçlarını, inek ve keçi sürülerini, güneşte gülen yeşil otlakları, ışık ve gölgenin sürekli değişen oyunlarını, esrar dolu sessizliği ve şahaneliği nasıl anlatayım bilmem.

Yolda ilerledikçe ortalık aydınlanmaya başladı, ufuk pembe ve mor bir renge büründü. O yemyeşil ıssızlığın ortasından geçerken huşu duygusuyla soluğum kesilmişti adeta. Bir yanımız kayalık, diğer yanımız derin bir uçurumdu; yarı vahşi hayvanlar dağdan aşağıya inerken hızla yanımızdan geçiyorlardı, ama tehlikeli olabilecekleri aklıma bile gelmiyordu. Durumumuzun yaratabileceği tehlikeleri düşünmeye ayıracak tek bir dakikam bile yoktu; sadece çevremdeki harikaları görüyor ve hissediyordum. O anlarda,

dağcılarının varlıklarını neden bu işe adadıklarını anlayabiliyordum. Gece bulutlarının yaslandığı, gündüz güneşinin oynadığı kayalıklarda cennetin saf havasını bir kez soluyan kişi, vadinin kasvetinde ve ovaların yeknesaklığında bunları nasıl özler kimbilir. Bir kez daha nehrin kenarına inmemizle her şey güvenli hale geldiğinde, patikalarında tehlikeler dolaşsa bile, kayalarda yetişmiş ormanların gizemini ve ihtişamını özlediğimi hissettim.

Dağ silsilesinin eteğinden geçtiğimiz yol bizi mısır tarlaları arasından Plovişevitz köyüne çıkardı. Atları dinlendirmek için burada bir iki saat kalmak zorundaydık. Köye vardığımızda saat dokuzdu; bu küçük yerde, dağlardaki dört saatlik hızlı yolculuğun ardından açılan iştahımızı bastırabileceğimiz bir lokanta bulunmadığı için, arabaların birinde kahvaltı etmeye hazırlanıyorduk. Tam bu sırada Avusturyalı mühendislerden biri Macar soylusu Peitrich'i tanıdı ve bizi yolun inşasını denetleyecekleri dönemde kalmaları için yapılmış eve davet etti.

Bu kibarlığını düşünmeden kabul ettik ve bu rahat evde yaşayan herkes tarafından büyük bir nezaketle karşılandık. Bize Tuna ile çevresindeki yol ve kanalların renklendirilmiş çeşitli planlarını gösterip açıkladılar. Kitaplıklarında Bulwer'in "İngiltere ve İngilizler" ve Marryat'ın "Donanma Subayı" eserlerine rastladım. Paris'teki Baudry matbaasında basılmışlardı. Defalarca okumuş olduğum kitapların sayfalarını ücra bir Macar köyünde çevirmek, adeta yabancı bir diyarda eski dostlarla karşılaşmak gibiydi!

Saat on birde yeniden yola çıktık. Bu kez yolumuz nehrin yanından geçiyordu, ama sudan epeyce yüksekteydi. Bir iki yerde akarsu yatağına doğru çıkıntı yapan, son derece ilginç biçimli oyukların açıldığı kayaların altından dolaşmak zorunda kaldık. Kayalar birbirleri üzerinde öyle iğreti duruyorlardı ki bir sonraki rüzgârda devrilecek gibi görünüyorlardı. Bu pitoresk güzergâhta, kıyının son derece dik ve güzel olduğu bir noktada, İzla adı verilen ivinti yerlerinin yanından geçtik. Bunlar nehri neredeyse boydan boya kesen ilginç kaya oluşumları. Öğleden sonra saat üçte başka bir köyde mola verdik.

Günlerden pazar olduğu için manzara çok şenlikliydi. Bütün köylüler tatil kıyafetlerini giymiş, kapılarının önünde temiz havanın ve sıcak güneşin keyfini çıkarıyorlardı. Macar annelerin bebeklerini emzirmek için bul-

dukaları yöntem çok hoşuma gitti; omuzlarına tabutu andıran küçük kutular asıyor, bebeği bunun içindeki bir şilteye yatırıyorlar. Bebeği emzirmeleri gerektiğinde, buldukları ilk taşın veya kütüğün üzerine oturup kutuyu dizlerine doğru döndürüyor ve bebeğin ihtiyaçlarını karşılıyorlar. Daha sonra askılı beşiği eski durumuna getiriyor ve yapmakta oldukları işe dönüyorlar.

Drinkova iskelesine ulaştığımızda, buranın şirket görevlisinin yaşadığı dairelerden ve erzak deposundan oluşan yekpare bir büyük yapı olduğunu gördük; uzun süren kuraklık yüzünden Tuna'nın çok açaldığını, bir sonraki durak olan Alibek'ten aşağıya gemilerin gelemediğini öğrendik. Dik yollarda rahatsız arabaların içinde doksan kilometre kadar yolu kat etmenin bizi çok yormuş olmasına rağmen, en hızlı biçimde yolculuğa devam etmek zorundaydık. Güzel ve büyük bir köy olan Drinkova'ya yirmi dakikada ulaştık. Ana sokaktaki geniş kışlada bir Avusturya askeri birliği kalmaktaydı. Talihsiz atlarımızı dinlendirmek için burada bir saat kadar oyalandık. Başka at bulma imkânımız olmadığından yolculuğa bunlarla devam etmek zorundaydık. Güneş dağların zirvelerine büyümlü ışınlar saçarak batmak üzereyken yeniden yola koyulduk.

Yol boyunca, tepelerde yaptıkları pikniklerden evlerine dönen neşeli gruplara rastladık. Hele bir grup öyle geç vakte kadar kalmıştı ki ormanda yaptıkları ateşin közleri hâlâ sönmemişti.

Saat dokuzda Alibek'e vardığımızda ortalığı aydınlatan parlak Ay gemiden bizi selamladıkları sırada tepenin arkasına saklandı. Ertesi sabah gün ışıırken hareket ettik; Franz I adlı gemimiz öğlen civarında Voyloviç'te, nehrin Macar tarafındaki büyük manastırın önündeydi. Kısa süre sonra da sularını Tuna'ya boşaltan Temes nehri kıyısında kurulu Pançova kasabasının yanından geçtik. Pançova'yı geçtikten yaklaşık iki kilometre sonra, sığ sulara girdik; nehrin kaypak yüzeyinde kayarken, buhar makineleri neredeyse tünden susturuldu; gemi hiç gitmiyor gibiydi, fakat ilerlemesi engellendiği halde kalbinin hâlâ çarptığını göstermek istercesine hafif, titrek bir hareket vardı.

Gündüz bile tehlikeli sayılan bu sığılıklar Tuna'da gece yolculuğunun tek sakıncalı yanı değil; özellikle denizdeki bir fırtınadan sonra, şiddetli akıntı nehir boyunca oraya buraya dağılmış adalara muazzam miktarda kumlu toprak taşıyor; akıntıyla sürüklenip gelen ve geniş dalları dört bir ya-

na uzandığı için geçişi engelleyen devasa ağaçlar da önemli sorun yaratıyor. Yolculuğumuz sırasında, kökleriyle birlikte sökülmüş bu orman devlerinden en az on tane gördük.

Öğleden sonra, büyük bir Türk kalesi olan Semendire [Smederevo] önlerindeydik. Morava ile Tuna'nın buluştuğu noktaya kurulmuş, Sırp kıyısına tamamen hâkim bu kalede yirmi yedi kule bulunuyor. Bunların yirmi üçü kare, ikisi yuvarlak, ikisi de altıgen; ne var ki, kale dört tarafta da son derece açık ve bakıma da çok ihtiyacı var.

Güneş batarken, çoğu söğüt olmak üzere, sık ağaçlıklı adaların yanından geçtik. Gemi yaklaştığında bu adalardan uzanan burunlardan, hayatımda görmediğim kadar çok su kuşu, bulut gibi havalanıyordu. Sayıları binleri buluyordu; yabani kuğular, kazlar, ördekler ve yağmurkuşları havada öyle ahenksiz bir curcuna oluşturunuyordu ki buharlı geminin çarklarının yeknesak sesi müzik gibi kalıyordu. Bütün gün şevkle Belgrad'dan söz etmiştik. Ünü uzak diyarlara yayılmış Belgrad kalesine hava kararmadan varmak istiyorduk. Ne var ki, Türklerin Avrupa'daki bu son kalesinin önüne geldiğimizde saat sekizdi. Yarım saat sonra da kömür ve yolcu almak, mal yüklemek üzere bütün gün kalacağımız Semlin'e demirledik.

Ertesi sabah kahvaltımızı yaptık ve bir süre çevremizdeki ilginç manzarayı seyrettikten sonra şehri gezmek üzere karaya çıktık. Burada Tuna'ya dökülen Sava nehri, Müslüman ve Hristiyan mülkleri arasındaki sınırı oluşturuyor. Suyu bir yanda Semlin'in Hristiyan ahalisine ait evlerin duvarları, çan kuleleri ve haçlar, diğer yanda ise Müslümanların ince uzun minareleri ve dimdik tahkimatları yansıyor. Nehir devriyeleriyle dolu tekneler geminin yanından bir ileri bir geri gidiyorlardı; Semlin kıyısında hummalı bir faaliyet vardı; karşı kıyıdaki karanlık müstahkem bölgede ise ölüm sessizliği hâkimdi.

Yaklaşık on dakikalık bir yürüyüş bizi Semlin kapısına götürdü. Bu kapı, şehrin ana damarını oluşturan geniş, temiz görünümlü uzun bir caddeye açılıyor. Ne var ki, üzerinde akan hayat pek yavaştı; İtalyan alayından birkaç subay grubu işsiz güçsüz dolaşıyor ya da dükkânların vitrinlerine bakıyordu. Karşılaştığımız köylülerin sayısı ise bir elin parmaklarını geçmiyordu. Daha sonra bunun nedeninin yılda bir kez kurulan büyük pazar ol-

duğunu öğrendik. Şehrin ve civar köylerin bütün ahalisi ana caddenin arkasındaki geniş meydana toplanmıştı. Burada atların, arabaların, satılık malların, meşgul erkeklerin ve güzellikten nasiplerini almamış kadınların oluşturduğu yoğun bir kalabalık bulduk.

Kamu yapıları arasında Semlin halkının gurur duyduğu, Orsova'dakinden bir hayli büyük bir karantina binası var; bize söylenenlere bakılırsa burası rahatlık açısından da daha üstünmüş. Ama bina hiç merakımızı çekmedi, dış duvarlarını görmek bize yetti.

Havadar ve bakımlı sokaklarda gezinirken şık bir yapı olan Yunan kilisesini de gezdik. Kapıyı bize muhteşem görünümlü bir papaz açtı ve büyük bir kibarlıkla bizi gezdirdi, ancak beyefendilere gururla gösterdiği mineli İncil'in bulunduğu kutsal bölmeye girmeme izin vermedi. Seni dar kafalı Peder! Fener'deki kilisenin en yasak bölmelerine sızmış ve kutsal yazmaların en değerlilerini üç misli kutsal Patrik'in kendi elinde görmüş bir kadın olduğumu nereden bileceksin ki?

Kiliseden sonra, en tanınmış Macar kahramanı Matyas Korvinus'un babası Hunyadi'nin ünlü kalesinin kalıntılarını görmek üzere şehrin eteklerinde kurulduğu tepeye çıktık. Burası da eskinin ihtişamlı, ama şimdinin yıkık eserleri arasında sayılabilecek bir kale. Her köşesinde yuvarlak birer kulesi olan kare şeklinde bir yapı ve sağlam kalmış duvarlarının en yükseği ancak üç metre. Fakat bu duvarların kalınlığı neredeyse beş buçuk metre. Kalenin üzerine kurulduğu yamaç her iki yandan nehre hâkim.

Şehirde gezindikten ve Slovenya'daki ilk günümüzü hatırlatacak birkaç alışveriş yaptıktan sonra, öğlen yemeği yemek üzere gemiye döndük. Macar soylusu Semlin'deki kumandanı tanıdığını ve Belgrad kalesini ziyaret edebilmemiz için izin alabileceğini söyledi. Bir Türk kalesi olması nedeniyle, karantinadan geçmiş kişiler özel izin almadan buraya yaklaşmıyorlar. Subay gerçekten de izin çıkarttı ve öğleden sonra, veba sancağını çekmiş bir Osmanlı teknesi gelip bizi aldı. Karantina binasından iki gardiyan ve bir de gümrük memuru bize eşlik ediyordu. Bu neşeli refakatçilerle birlikte, Avrupa'daki son minareli şehir olan Belgrad'a doğru yola çıktık. Şehir Yusuf Paşa'nın idaresinde ve herhangi bir düşmanlık durumunda, Varna'da yaptığı gibi Belgrad'da da görevini hakkıyla yapacağına inanılıyor.

Bu büyük kalenin yeri son derece uygun; iki heybetli nehrin birleştiği noktaya inşa edilmiş. Duvarlarını iki yanda Tuna'nın, üçüncü yanda da Sava'nın suları yalıyor. Görünümü çok ürkütücü ve bir Avrupalı gücün elinde olsaydı, tehlikeli bir silah olurdu; ne var ki, azametli savunma hatları ve kalın duvarları yıkılmaya yüz tutmuş ve şu anki haliyle manzaranın devasa bir parçası olmanın ötesine geçemiyor.

Belgrad kalesi İmparator Leopold tarafından ilk kez Türklere bırakıldığında, şehirde yalnızca Sırplar yaşıyormuş. Başlarındaki Prens Miloş'un ana caddede çok şık bir köşkü var. Fakat Hünkâr İskelesi Antlaşması'ndan sonra Osmanlılar şehre akın etmiş; yerli sakinlerin bu yeni girişime direnmesi nedeniyle, göçmenler "Türk kasabası" olarak nitelendirilebilecek bir koloni oluşturmuşlar, burada Yahudilerle büyük ölçüde uyum içinde yaşıyorlar. Müslümanların İsrail'den kovulmuş bu ırka karşı önyargılarını bilen biri için açıklanabilir bir durum değil bu. İki halkın toplam nüfusu sekiz bin, Sırplarınki ise on iki bin civarında.

Belgrad sokaklarından geçişimiz son derece sıkıntılı oldu! Geniş ve oldukça şık bir yapı olan yeni gümrük idaresinin iskelesine yanaştık; daha sonra, en fazla on dört yaşında olabilecek bir muhafızın koruduğu şehir kapısından içeriye girdik. Kapının hemen arkasındaki muhafız kulübesinde bir zabıt oturmuş çubuğunu içiyor, Türklere özgü *bon-homme* [safılık] ve disiplinsizlik içinde adamlarıyla sohbet ediyordu.

Yolumuza çıkan her kumaş, yün veya kâğıt parçasını uzun değnekleriyle özenle kenara çeken ve yanımızdan geçen herkesi aynı yöntemle uzaklaştıran muhafızlar yanımızda olduğu halde, kalabalık geçişimizi seyretmenin komediden farkı olmasa gerek. Yanlarından geçtiğimiz Türkler bize sessizce gülümsüyor, bütün Avrupalıların vebaya karşı bağışık olduklarını düşünüyor ve alınan tedbirlere yalnızca heyecan ve şamata düşkünlüğümüz gözüyle bakıyorlardı. İtiraf etmeliyim ki, muhafızlarımızın aşırı dikkati bir süre için beni eğlendirdi; mevsim boyunca tek bir veba vakası görülmemiş bir şehrin insanlarıyla temasımızı önlemek için gösterilen bunca gayrete Türklerle birlikte ben de güldüm. Aslında onların bizim yakınlığımızdan kaçmaları daha akla yakındı, bu da sinirlerimi giderek daha fazla bozdu.

Bu şekilde korunuyor olmak, bana bazen karantina dahilinde olmanın daha az sorun yarattığını düşündürdü. Soylu dostumuzun bir tanıdığı olan Avusturya konsolosunun evine uğradık. Konsolos kalenin içini görmemiz için Paşa'nın iznini almak üzere tercümanını gönderdikten sonra grubumuza katıldı, ama arada uygun bir mesafe bırakmayı ihmal etmedi. Paşa'nın cevabını beklerken, Prens'in kardeşi olan ve bu şehirde yaşayan General Miloş'a yapacağı ziyarette yeni ve nazik dostumuza eşlik etmeye karar verdik. Yolda bize Prens'in varlıklı bir bira imalatçısıyla evli olan kızının evini gösterdi. Prens kızına drahma olarak on bin öküzlük bir sürü vermiş. Çok daha ilginç ise Cerny George'un çok geniş, tek katlı bir bina olan, gayet sade görünümlü eviydi.

Ziyaretimizi bildirmek üzere bir hizmetkâr önden gönderildi. General bizi evinin kapısında çok kibar biçimde karşıladı ve merdivenlerden çıkarıp mermer bir salona aldı. Bu arada veba önleyici muhafızlarımız tarafından kol mesafesinde tutuluyordu. Salonda bizim için bir sıra iskemle yerleştirilerek, büyük bir nezaketle oturmamıza bile izin verdiler. İki veya üç hizmetkârı sürekli yanında duran General de odanın diğer ucundaki yeşil ipekten koltuğa oturdu. Az sonra evin hanımı en büyük kızıyla birlikte göründü. Kız soylu bir alını, iri siyah gözleri olan çok hoş bir kızdı. Hanımların kıyafetleri son derece şık ve pitoreskti. Birkaç kez daha dile getirmiş olduğum gibi, renkleri dikkatle seçilir ve yakıştırarak giyilirse Yunan kıyafetinin dünyadaki en şık kıyafet olduğu yolundaki görüşümü perçinlemişlerdi. Bu olayda fikrimin hayata geçirilmiş olduğunu gördüm: Siyah saç örgüleriyle sarılmış ve elmas bir tokayla tutturulmuş küçük fes, uçuk mavi satenden ve samur astarlı pelerin ile göğüs ve bilek bölümleri sırmayla işlenmiş, yere kadar inen ipek elbise tamamen Yunan işiydi; buna karşılık giysilerin son derece zevkli ve yakıştırarak giyilmiş olması, ince beller ve ayakbılar esas olarak Sırp karakterini taşıymaktaydı.

Bütün aile bize karşı büyük nezaket gösterdi. Kahve, çubuklar ve tatlılar sunuldu; sadık muhafızlarımız bunları bize kendi elleriyle vererek kendilerine de hastalık bulaştırma riskini kahramanca göze aldılar; ayrıca metal kaşıkları kullanmamıza izin verdiler. Belgrad'da serbestçe kullanılan metal eşya Orsova'da veba taşıyıcısı sayıldığından, karantina döneminde bunları yıkaması için gardiyana para ödemek zorunda kalmıştık.

Paşa'nın kaleye girmemize izin vermesi umduğumuz kadar kolay olmadı; neredeyse bir saat bekledik. Neyse ki sonunda izin geldi ve bizi bunca iyi ağırlamış olan ilginç aileye veda ederek yeniden yola çıktık. Eğimli toprak setlere ulaşmak için Sırp şehrinin önemli bir kısmını aşmamız gerekti. Bu arada, nehrin kıyısını ve Türk mahallesini yukarıdan görebilmek için, yolumuzdan biraz saparak savunma hatlarından birine çıktık.

Buradan Semlin ile dağın köylerin ve tomruk yığınlarının bulunduğu, otuz altı fersah uzunluğundaki geniş Macar ovasının bir kısmı çok güzel görünüyordu. Konsolos bize Türk şehrinde Avusturyalıların inşa etmiş olduğu bazı güzel binaların yıkıntılarını gösterdi. Prens Eugene'in evinin kalıntıları da bunların arasındaymış.

Bir zamanlar heybetli bir görünümü olan Belgrad kalesinin dış duvarlarının ve burçlarının yıkık dökük durumunu görmemizi sağlayan savunma hattından indikten sonra, kapıya doğru yöneldik. Avluya girdikten sonra, kalenin içine girebilmek için geçeceğimiz köprüye kadar, kenarlarına siper kazıkları çekilmiş uzunca yolu yürüdük. Siper kazıklarının durumu da diğerlerinden daha az üzücü değildi; hâlâ ayakta kalmış olan birkaç tanesinde yangın izleri seçilebiliyordu.

Bu ünlü kalenin içi de dışarıdan görüldüğü gibiydi. *Cidevant* [geçmişten kalma] bir kışlanın duvarına bodur bir minare eklenmiş ve son derece yıkık dökük görünümlü bir cami haline getirilmiş. Şimdilerde paşa konağı olarak anılan kale, kırık pencereleriyle ve menteşelerinden çıkmış kepenkleriyle bakımsız bir çiftlik ambarına daha çok benziyordu. Harem köşkü derne çatma bir ahşap yapıydı; boyasız kalaslardan yapılmış ve onarılmıştı. İstanbul'dan geliyor değil de oraya gidiyor olsaydım, bu "soylu" binayı görünce Doğu ihtişamına dair fikirlerim ciddi biçimde örselenirdi.

Türklerin elindeki en büyük ve en sağlam askeri mevzi olan Belgrad kalesinde yalnız dört yüz adam kalıyor; daha doğrusu adam ve çocuk demeliydim, çünkü askerlerin bir kısmı çocuk denecek yaşta. Bundan daha da hayret verici olan bir gerçek, şu anki sahiplerinin eline geçtikten sonra bütün sarnıçların çürümeye terk edilmesi ve kalede yaşayanların kullanması için gerekli suyun her gün arabalarla şehirden getirilmesi. Belli ki gelecekteki bir "Belgrad Kuşatması" kansız olacak, çünkü kaledekiler zaten susuzluktan ölecekler.

Grubumuzdaki beyler, askeri birliklerin (talim sahasında toplanmış bir avuç adama bu ismi vermem uygun düşerse) talim sırasındaki disiplinlerine hayran kaldılar; başkentte gördükleri Türk birliklerine göre daha muntazam ve eli yüzü düzgün olduklarını ifade ettiler. Bu durum da başlarındaki Kaymakam Osman Bey'in askeri maharetine bağlanıyor. Osman Bey ve aynı birlikte daha aşağı rütbeli bir zabıt olan İsmail Bey meğer Paşa'nın oğullarıymış.

Kaleden ayrılmak üzere, geniş sütunlarının yukarısında askeri amblemlerle çevrili ve kocaman iki zırhla desteklenmiş bir kalkan içindeki *alto rilievo* [kabartma] Avusturya armasının hâlâ durduğu güzel bir kapıya ulaşmak için talim sahasına girdiğimizde, epey yakışıklı bir adam olan Osman Bey bizi çok kibar bir tavırla selamladı.

Bu kapıyı koruyan hendeğin yanında Türklerin dikmiş olduğu altıgen bir kule duruyor. Bir kuşatma sırasında büyük bir azimle savundukları ve paşalarından birinin büyük kahramanlıklar gösterdiği bu kuleye "Korkusuz Kule" adını vermişler. Göze çarpan Türk yapıları sadece bu kule, hendeğin üzerindeki iki üç kaba tahta köprü, bir çift orantısız minare ve kaleye eklenmiş ahşap harem binası. Her yanda hızla ilerleyen bir tahribat söz konusu; duvarlarda gedikler açılmış durumda; hendekler birçok yerde çerçöple dolmuş; üstü kapalı yolların çatıları çökmüş; yaban otların бүрүдүğü mazgallarda hâlâ duran toplar öyle kötü yerleştirilmiş ki, tamamen zararsız görünüyorlar.

İşte ünü uzak diyarlara ulaşmış, Sırbistan'ın sınır kalesi, Avrupa'da Müslümanların elindeki son toprak parçası Belgrad kalesinin şu anki durumu böyle. Macar soylusunun bir dostuna ait arabayla Semlin'e dönmek üzere Sava'nın karşı kıyısına geçmemiz gerekiyordu. Bu amaçla yeniden telkeneye bindiğimizde, İslam dininin işareti olan ve Doğu mimarisinin son derece zarif bir parçasını oluşturan minarelere son bir kez baktık.

Gemimize dönmeden önce, Avusturyalı tercümanımızın bahçesine bir gezi yaptık. Semlin'in çevresini görebileceğiniz en güzel yer burasıymış. Ne var ki, nehirden yükselen sis yüz metre önümüzü görmemizi bile engelliyordu; gene de bize tasavvur edilebilecek en çekici ve bakımlı bahçede yarım saat geçirme fırsatını sağladığı için bu ziyaretten pişman olmadık.

Her zaman hoş olsa da, bahçe gezintisi bizim gibi uzun zaman suyun üzerinde kalmış insanlar için iki kat keyif vericiydi. Asmalar arasında yürüyüş yolları vardı; mor salkımları bizi çağıran bu bitkinin dallarını budayarak son derece yeşil ve düzgün bir kenar çiti oluşturulmuştu. Bahçenin bir ucundan diğer ucuna kadar tek bir yabancı ot ya da bir çirkinlik yoktu. Slovenler gerçekten de hünerli bahçıvanlar; İstanbul'da çalıştırılan elli bahçıvanın kırk beşi bu millettten. Bu yüzden, bir Slovenin bahçesini kendi ülkesinde nasıl düzenlediğini görmek hoşumuza gitti.

Gemiye dönmek üzere arabaya bineceğimiz sırada havada fişeklerin patladığını gördük. Hemen ardından da bağbozumunun son gününü kutlayan köylüler alayının tam ortasında kaldık.

Gördüğüm en hoş manzaralardan biriydi bu. Alayın başında beyaz elbiseler giymiş, İspanyolların *sombrero*'larına benzer siyah keçe şapkalarındaki ince şeritlere yabancı çiçekler iştirmiş, her birinin omzunda bir sırtığın iki ucuna üzüm dolu sepetler yerleştirilmiş otuz kadar genç vardı. Bunların arkasından, ülkenin pitoresk giysileri içinde genç kızlar geliyordu. Siyah saç örgülerinin arasına çuhaçiçekleri takmışlardı; aralarındaki üzüm sepetlerini birlikte tutarak ikişerli sıralar halinde yürüyorlardı. Alayın sonunda, küçük ellerinde uzun asma dallarını sallayan kalabalık bir çocuk sürüsü yer alıyordu. Büyüklerinin söylediği bağbozumu şarkısına onlar da şen ve berrak sesleriyle eşlik ediyorlardı. Alelacele yapılan tercümesinden çıkarabildiğim kadarıyla şarkı şöyle bir şeydi:

SLOVEN BAĞBOZUMU ŞARKISI

Yabancı asma sarıyor meşenin etrafına
Kan kırmızısı yapraklardan parlak çelengini;
Ama ödemiyor çiftçinin emeğini;
Ne altın getiriyor ne meyve veriyor.
O rüzgâra anlatsın zaferlerini,
Yok bunlarla harcayacak zamanımız bizim:
Bizimki, güzel kökünün yanında
Mücevher gibi meyveleri arayıp bulduğumuz üzüm bağı!
Yabancı asma dağın zirvesinde boy atıyor,

Rüzgârın her soluğu yapraklarını okşuyor;
Ama kalınca bütün gün güneşin altında
Soluyor bütün güzelliği.
Bırak rüzgârın ve güneşin keyfini çıkarsın,
Güzel bir hiçtir o.
Bizimki, meyvelerini gururla sunan,
Tepeleri mücevher gibi ışıldatan üzüm bağı!
Bizimki üzüm bağı! Bizimki üzüm bağı!
Bizimki zengin kırmızı şarabın kaynağı!
Genç kızların alnındaki çiçekler güzel;
Nehirler güneşte pırıl pırıl;
Ama neşemize neşe katan
Salkım salkım üzümlerin çağrısıdır;
Mor ve altın renklidir bizim çelenklerimiz.
Bizimki üzüm bağı! Bizimki üzüm bağı!

*Karlofça–Petervaradin–Dubalı Köprü–Novi Sad–Hayat Yolculuğu
Soylu Peitrich–Avusturyalı Subaylar–Macar Şair–Illók–Antik
Syrnium–Sınır Kulesi–Dondurucu Soğuk–Düz Kıyılar–Mohaç
Földvar–Peşte–Alman Sürücü–Son Birkaç Söz*

Sabah erken saatlerde, çok güzel bir noktaya kurulmuş bir katedral şehri olan Karlofça önlerindeydik; nehrin ani kıvrımları sayesinde önümüzde iki farklı manzara uzanıyordu. Katedral son derece şık bir yapı; iki zarif kulesi uzaktan minareleri andırıyor. Tuna'nın Slovenya tarafında ağır basan mezhep Macaristan'da da epey yaygın olan Ortodoksluk; fakat kıyı boyunca her yerde Katolik kiliseler de göze çarpıyor. Karlofça'nın nüfusu yaklaşık on iki bin kişi; nehir kıyısı yolcu ve balıkçı tekneleriyle dolu; gerideki tepe ise büyük bir özenle dikilmiş üzüm bağları ve meyve bahçeleriyle kaplı. Başlıca meyve, brendi yapımında kullanılan ve yüksek kalitede olduğu söylenen bir tür küçük mavi erik. Şehrin az ilerisinde Thuss çayı Tuna'ya dökülüyor. Bu durum, iç bölgelerdeki verimli topraklarda yetiştirilen ürünlerin nakli için büyük kolaylık sağlıyor.

Tuna nehri Karlofça'dan sonra ani bir aç yapınca Petervaradin gözüktü. Sağlam ve geniş surlarla çevrili çok güzel bir kale; yerleşim dokusu Belgrad'inkine çok benziyor. Burada üç bin Avusturya askeri kalıyor. Hemen karşısında, nehrin tam ortasındaki bir adada her yıl kar altında kalarak yıkılmaya yüz tuttuğu için terk edilmiş küçük bir kalenin kalıntıları vardı. Kalenin bakımı için gereken emek ve masraf, getireceği sanılan yararı aşmış.

Tepeye kurulmuş kaleyi bir kuşak gibi sararcasına yeninden kıvrılan Tuna, karşımıza Petervaradin ile Novi Sad'ı birleştiren dubalı köprüyü çıkardı. Novi Sad altı kilisesi olan, hareketli bir şehir. Bu noktada Franz I yeni yolcularını alacağı tahta iskelele yanaşmadan önce, üç cüce topunu ateşledi. Bizim için çok üzücü bir olay, malikânesi nehirden üç fersah uzakta olan sevgili nazik dostumuz Macar soylusunun burada inmesiydi.

Uzun bir yolculuk uzun bir hayata benzer: İlerledikçe dört bir yanda dostlarla tanışırınız; aranızda daha geç katılanlar genellikle eski, daha iyi

tanıdığınız dostların kaybıyla açılan boşluğu kapatamaz. Her ikisinde de büyük umutlarla ve tükenmez bir enerjiyle ileri atılırsınız; kaderin karşınıza çıkardığı kişilerle daha çabuk dost olursunuz. Ne var ki, yolculuğunuz sırasında edindiğiniz yorucu ve tüketici tecrübelerden dersler aldıkça, arınıza yeni katılanları selamlarken coşkunuz giderek eksilir. Onunla bir dilim ekmeğinizi, bir yudum suyunuzu paylaşabilirsiniz, ama yüreğiniz artık armağan veren avucunuzda değildir.

Macar soylusu Peitrich, Tuna yolculuğuna katılan ve karantina esaretini paylaşan insanların anılarında uzun süre yaşayacak. Ülkesini büyük bir zarafetle temsil etti; sabrı ve kibarlığı asla eksilmedi; son derece cana yakın ve zeki bir kişiydi. İstanbul'dan ayrılışımızdan sonra yaşadığımız en büyük kayıp onun aramızdan ayrılışı oldu.

Novi Sad'da gemiye binen yolcuların sayısı hayli çoktu; Boğaz'dan ayrılmamızdan bu yana, ilk kez kamaramı iki hanımla paylaşmak zorunda kaldım. Beylerin sayısı ise yeni karargâhlarına gitmekte olan Avusturyalı altı-yedi genç subayla kabarıklaşmıştı. Hepsi de şamatacı ve iyi huylu gençlerdi; çok tütün içiyor, çok konuşuyor ve kumar oynuyorlardı. Gemiye bir o kadar da sivil binmişti. Aralarında ayağı aksayan, halim selim yaşlı bir Macar beyefendi de vardı; yol boyunca Horatius okudu ve şiirler yazdı. Daha sonra bu beyle yakından tanıştım. Dr. Karl Rumeıy adlı bu bey meğer Gran'da profesörmüş ve (kendisinin bana aktardığına göre) Dr. Bowring için Macar şarklarını İngilizce'ye çeviren de oymuş. Büyük bir nezaketle bana da bir-iki mısra yazdı; bunları hâlâ saklıyorum.

Öğleden sonra geç vakitlerde Illok'a vardık. Eteklerine kurulduğu tepenin üstünde çok büyük bir şatonun kalıntıları bulunan güzel bir kasaba. Şatonun mazgallı yıkıntıları çok uzaklardan bile seçilebiliyor. Bu azametli yapı, Papa XI. Innocentius'un yeğeninın soyundan gelen Prens Odescalchi'ye aitmiş. Aile Odescalchi Dükü ve Syrnium Prensi unvanlarını taşıyor; antik Syrnium, malikânelerinden yalnızca beş kilometre uzaklıkta.

Gece inerken, dik bir kayalığın üstüne oturtulmuş, bir zamanlar çan kulesi olduğu belli bir harabenin yanından geçtik. Yıkık duvarlara vuran ay ışığı çok güzel bir etki yaratıyordu. Bunun yakınlarında, gene harap durumda küçük bir şato vardı; ama vakit çok geç olduğu ve karanlık

hızla çökmekte olduğu için ancak silüetini görebildik. On yedi saattir istim üzerinde olduğumuz için, gece Vasova adlı küçük kasabada demirledik.

Ertesi sabah, üç tane daha derebeylik kalıntısının yanından geçtik. Öğle civarında Drava'nın ağzına ulaştık. Bu geniş nehir, Slovenya'yı Macaristan'dan ayırıyor. Sularını bütün dereleri yutan Tuna'ya döküyor. Aniden çok dondurucu bir soğuk bastırдыğı için, güvertede uzun süre kalamadık. Zaten nehir kıyısı düz, bataklık ve sıkıcı hale geldiğinden, bu duruma fazla da üzülmedik. Macaristan'a girmemizle birlikte güzel Banat dağlarının yerini sözünü ettiğim büyük ve yeknesak düzlük almıştı. Slovenya kıyısı ise kumlukların ve bataklık sığutlerinin oluşturduğu bir çizgi gibiydi. Ara sıra kıyıya kurulmuş dağınık köylerin yanından geçiyorduk. Güneş batarken Mohaç'a vardık. Burada kömürleri gemiye kadınlar taşıyor, erkekler de tahta iskelede durmuş, onların çalışmasını izliyordu.

Ertesi sabah gün doğarken yeniden yola koyulduk ve bütün gün kamaralarımızda hapis kaldık. Soğuk öyle fenaydı ki en gürbüz insanlar bile aşağıya kaçmak zorunda kaldılar. Manzara dümdüz uzanıyordu; kitaplar ve kalem çıkarıldı; günbatımına kadar da böyle oyalandık. Güneş batarken, nehrin Macaristan tarafındaki Földvár'ın biraz aşağısına demir attık ve kıpırdamaksızın ertesi sabaha kadar orada kaldık.

Ertesi akşamı Peşte'de karşıladık. Doğu'da alıştığımız boğucu sııcaklardan sonra Tuna'nın nemli ve ağır havasına geçişimiz son derece ani olmuştu. Bu noktada nehri terk edip Viyana'ya posta arabasıyla gitmeye karar verdik. Geminin yolculuğuna devam etmeden önce Peşte'de altı gün kalacağını öğrenmemiz de bu kararımızı pekiştirdi.

Şehre, yaklaşık bir kilometre uzunluğunda, yüzer değirmenlerin oluşturduğu bir yoldan giriliyor. Yabancı bir göz için pek alışılmadık bir manzara bu. Biz şehre ulaşmadan hava kararmıştı; caddelerdeki sayısız ışıklar nehre yıldız çizgileri şeklinde yansıyor. Peşte çok güzel bir yere kurulmuş ve şehrin kendisi de temiz, bakımlı ve canlı. Opera Evi çok şık bir yapı ve *artiste*'leri de yabana atılacak gibi değil. Oteller geniş ve rahat; valilik sarayı bir tepeye kurulmuş ve büyük bir mimari zevkin işareti. Sağa sola koşuşturan halkın iş kovalar bir havası var; bu da sahneye temelde Avrupaî bir canlılık katıyor.

Dört yüz metre uzunluğunda dubalı bir köprü, daha modern olan Peşte şehrini şimdiki adı Offen olan eski Macar başkenti Buda'yla birleştiriyor. Tuna'nın bu kıyısındaki Blocksberg tepesine bir rasathane yapılmış; şehri güney ve doğu yanından saran yumuşak eğimli tepeler üzüm bağlarıyla kaplı ve ürünlerinin üstün kalitesiyle tanınıyor.

Öğleden sonra tasarladığımız zamandan iki saat geç Peşte'den ayrıldık. Gecikmemizin nedeni eşyamızla ilgili sorunlardı, ama bunlar sonunda İngiliz gezginlerin genellikle haklı çıktıkları güçlü tartışmalardan biriyle çözüldü. Ağır ve kalabalık posta arabasıyla Jägherhorn kapısından çıktıktan sonra, sürücüyü izleyerek bir hayli eğlendim. Yaklaşık on sekiz yaşlarındaki bu delikanlı, Macar süvarilerinin giydiği ceketlere benzer bir ceket giymiş, boyuna ufak bir boru asmış ve başına kocaman bir tüylü şapka takmıştı; ayaklarında ise köylü çizmeleri vardı. Araba sürmesi pek kötü değildi ve oldukça hızlı ilerledik. Macar başkentine veda ederken, önümüzde göz alabildiğine uzanan şen üzüm bağlarını görünce, otuz altı saatlik yorucu bir posta arabası yolculuğu pahasına bunu elde etmiş olsak da, nehir yolculuğunun neminden ve sürekli gecikmelerinden kurtulmuş olduğumuz için içten içe sevindik.

Artık son birkaç kelimeyle kitabımı bitirebilirim. Eserim bittiğinde sevineceğimi sanıyordum. Ama öyle olmadı. Yaban ellerde benimle dolaşmış olan okuyucumdan ayrılmak zor geliyor. Dönüp yazmış olduğum sayfalara, çizmiş olduğum resimlere baktığımda, sanki ölmüş bir dostumun yüzüne bakıyormuşum gibi, yüreğime bir ağırlık çöküyor. Bunları gözden geçirirken geçmiş gözlerimin önünde canlandı. Hayaller solmuş olsa da, bana yetecek kadarı canlı; çünkü her geçen saat zayıflasa da, hâlâ aramızda bir bağ var. Size melankolik bir hayalimi anlatmama izin verir misiniz? Sanki bir cenaze arabasını izleyen biri gibiyim; bir zamanlar parlak olan, ama az sonra geçip gidecek bir şeye boşu boşuna tutunmaya çalışıyorum.

Artık işim sona erdi. Güzel büyü bozuldu. Yüzümü Mekke'ye dönüyorum ve hac yolculuğumu hatırlıyorum, ama uzak diyarlar sislerle örtülü.

Marmara Denizi artık sadece bir hatıra; muhteşem Boğaz bir rüya; "Fırtınalar Denizi" artık dalgalarının kükreyişini kulaklarıma taşıyor; Tuna somurtkan ihtişamı içinde, gururlu sularıya kayaları, dağları, adacıkları ve şehirleri yalıyor, ama ben onun üzerinde değilim.

Vakit gece yarısı. Kalabalık bir şehrin evleri önümde yükseliyor; rüzgâr pek çok sesin uğultusunu taşıyor; muhafızların yaktığı ateşte ara sıra bir tüfek parılıyor; ciddi bir ses geçmek isteyen yolcuları durduruyor; dinlenmelerinin yakın olduğunu hisseden yorgun atlar son güçlerini harcıyorlar; birkaç dakika sonra, posta arabası Viyana'daki Stadt-London'un kemerli kapısından içeri tangırdayarak giriyor.

Şehirlerin Ecesi İstanbul, Sahaftan Seçmeler dizimizin beşinci kitabı. Yazarı Julia Pardoe 1806-1862 yılları arasında yaşadı. Daha 14 yaşındayken yazmaya başlayan Miss Pardoe, Portekiz seyahatini kaleme aldığı, 1835'te yayınlanan *Traits and Traditions of Portugal* (Portekiz'in Özellikleri ve Gelenekleri) adlı kitabıyla ün kazandı. Miss Pardoe'nun, *The City of Sultan and the Domestic Manners of The Turks* (Sultanın Şehri ve Türklerin Adetleri) adlı kitabını yazmasını, 1835 yılının aralık ayında, İngiliz kraliyet ordusunda binbaşı olarak görev yapan babası Thomas Pardoe'yla birlikte İstanbul'a gelmesine ve burada dokuz ay kalmasına borçluyuz. Bu kitap ilk kez 1837'de, iki cilt olarak Londra'da yayınlandı. Avrupa'da oryantalizm akımının başladığı dönemde çok ilgi çekti. Daha sonra 3 cilt olarak 1838, 1845 ve 1854'te tekrar basıldı. Elinizdeki kitap, eserin 1854 baskısından eksiksiz olarak Türkçe'ye çevrildi. Pardoe, *Şehirlerin Ecesi İstanbul*'da II. Mahmud dönemi İstanbul ve Bursa'sını, sokakları, semtleri ve günlük yaşamıyla anlatıyor. Yemekleri, adetleri, eğlenceleri ve kederleriyle 170 yıl önce yaşamış olan Türkler, Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler hakkında Miss Pardoe'nun kaleminden günümüze ulaşan bin bir ayrıntı. Profesör Stefanos Yerasimos'un sunuş yazısıyla.

SAHAFTAN SEÇMELER Dizisi

Kitapyayinevi

ISBN 975-8704-76-4

25.000.000,- TL
25,- YTL